

ISSN 2307-5740

DOI 10.31891/2307-5740

Науковий журнал

ВІСНИК

Хмельницького
національного
університету

Економічні науки

2022, № 4

Scientific journal

HERALD

of Khmelnytskyi National University

Economic sciences

2022, Issue 4

Хмельницький 2022

ВІСНИК

Хмельницького національного університету. Серія: економічні науки

Затверджений як фахове видання (перереєстрація), група «Б»

Наказ МОН 28.12.2019 №1643

Засновано в липні 1997 р.

Виходить 6 разів на рік

Хмельницький, 2022, № 4 (308)

**Засновник і видавець: Хмельницький національний університет
(до 2005 р. — Технологічний університет Поділля, м. Хмельницький)**

Наукова бібліотека України ім. В.І. Вернадського http://nbuy.gov.ua/j-tit/Vchnu_ekon

Журнал включено до наукометричних баз:

Index Copernicus <https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=7040>

Google Scholar <http://scholar.google.com.ua/citations?hl=uk&user=nDupjDAAAAAJ>

CrossRef <http://doi.org/10.31891/2307-5740>

Головний редактор Григорук Павло Михайлович, д. е. н., професор, завідувач кафедри автоматизованих систем та моделювання економіки Хмельницького національного університету

Заступник головного редактора. Нижник Віктор Михайлович, д. е. н., професор, заслужений діяч науки і техніки України, проректор з науково-педагогічної роботи

Голова редакційної колегії серії «Економічні науки» Хмельницького національного університету

Відповідальний секретар Кравчик Юрій Васильович, к. е. н., начальник відділу інтелектуальної власності та трансферу технологій Хмельницького національного університету

Члени редколегії серії «Економічні науки»

Альохін О. Б., д. е. н.; Білик В. В., д. е. н.; Васильківський Д. М., д. е. н.; Вівчар О. І., д. е. н.; Ведерніков М. Д., д. е. н.; Вишковська Зофія, д. е. н. (Польща); Гавловська Н. І., д. е. н.; Геєць В. М., д. е. н.; Гончар О. І., д. е. н.; Григорук П. М., д. е. н.; Джалагонія Давід, проф. (Грузія); Дихаминджия Ірма, д. е. н. (Грузія); Диха М. В., д. е. н.; Єпіфанова І. Ю., д. е. н.; Івашків І. М., к. е. н.; Журба І. Є., д. е. н.; Завгородня Т. П., д. е. н.; Замазій О. В., д. е. н.; Євдокимов В. В., д. е. н.; Йохна М. А., д. е. н.; Король С. В., к. е. н.; Кравчик Ю. В., к. е. н.; Ковальчук С. В., д. е. н.; Кулинич Р. О., д. е. н.; Лук'янова В. В., д. е. н.; Ляшенко О. М., д. е. н.; Любохинець Л. С., к. е. н.; Матюх С. А., к. е. н.; Мікула Н. А., д. е. н.; Микитенко В. В., д. е. н.; Мороз О. В., д. е. н.; Несторенко Т. П., проф. (Польща); Нижник В. М., д. е. н.; Олуйко В. М., д. н. держ. упр.; Орлов О. О., д. е. н.; Поліщук І. І., д. е. н.; Рудніченко Є. М., д. е. н.; Семикіна М. В., д. е. н.; Скоробогата Л. В., к. е. н.; Стадник В. В., д. е. н.; Тельнов А. С., д. е. н.; Ткаченко І. С., д. е. н.; Троїцьковскі Тадеуш, к. е. н. (Польща); Тюріна Н. М., к. е. н.; Філіппова С. В., д. е. н.; Хрущ Н. А., д. е. н.; Церуйова Тетяна, д. е. н. (Словакія); Череп А. В., д. е. н.; Чорна Л. О., д. е. н.

Технічний редактор Кравчик Ю. В., к. е. н.
Редактор-коректор Броженко В. О.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Хмельницького національного університету,
протокол № 19 від 28.07.2022

Адреса редакції: Україна, 29016,
м. Хмельницький, вул. Інститутська, 11,
Хмельницький національний університет
редакція журналу "Вісник Хмельницького національного університету"
☎ (0382) 67-51-08
e-mail: visnyk.khnu@khmnu.edu.ua
web: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik>

Зареєстровано Міністерством юстиції України.
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 24921-14861ПР від 12 липня 2021 року (перереєстрація)

© Хмельницький національний університет, 2022
© Редакція журналу "Вісник Хмельницького національного університету", 2022

ЗМІСТ

ВІКТОР НИЖНИК, ІРИНА НИЖНИК, ВІКТОР ЛИСАК ПОБУДОВА МЕХАНІЗМУ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ	7
ОЛЬГА ГАРАФОНОВА, ДМИТРО КОЗЛОВСЬКИЙ, ВОЛОДИМИР ШАРОВ, ІРИНА ДВОРНИК КОНЦЕПТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ ЛОГІСТИЧНИХ СИСТЕМ	13
ІРИНА КРАСНОВА, МАКСИМ ЩЕГЛЮК ІННОВАЦІЇ У ФОРМУВАННІ ФІНАНСОВИХ ЕКОСИСТЕМ	19
ОЛЕКСАНДР МЕЛЬНИЧЕНКО, МАКСИМ МЕЛЬНИЧЕНКО КОНФЛІКТИ В УПРАВЛІННІ ПРОЕКТАМИ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР	26
ІРИНА БАБІЙ, ВАСИЛЬ ЗДРЕНИК, ОЛЕНА КОСПОК ОЦІНЮВАННЯ СТРАТЕГІЧНИХ РИЗИКІВ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА В ПРОЦЕСІ БІЗНЕС-ПЛАНУВАННЯ	31
ОЛЕНА ОВДІЙ, ТЕТЯНА РЕДЗЮК ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСОВОГО ТА ПОДАТКОВОГО ОБЛІКУ ПОДАТКУ НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ ПРИ ПЕРЕХОДІ НА СПРОЩЕНУ СИСТЕМУ ОПОДАТКУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ ...	38
АНДРІЙ ЗАВГОРОДНІЙ, ЛАРИСА ІВАНЧЕНКОВА, ІНГА ШАПОВАЛОВА, ТЕТЯНА МАРКОВА ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ ЯК КЛЮЧОВИЙ НАПРЯМ ЦИФРОВОГО РОЗВИТКУ	44
МАЙЯ ЖЕЛІХОВСЬКА МОДЕЛЮВАННЯ ЛОГІСТИЧНОЇ СИСТЕМИ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ	50
ІГОР ЖУРБА, ІГОР НЕСТОРИШЕН, СЕРГІЙ МАТЮХ РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ТУРИСТИЧНОЇ ПОЛІТИКИ В КОНТЕКСТІ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ	56
ГАЛИНА ПАВЛОВА, ІННА АБРАМОВИЧ, МАРИНА БАЛЬЗАН СТРАТЕГІЧНІ ЗАХОДИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ НА МІЖНАРОДНОМУ РИНКУ	62
ВАЛЕНТИНА СТАДНИК, ВІТАЛІЙ ЙОХНА, СЕРГІЙ НАСКАЛЬНИЙ ФУНКЦІОНАЛ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ У ФОРМУВАННІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО СЕРЕДОВИЩА: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ	68
ІННА ХЛЄБНІКОВА ОСОБЛИВОСТІ МЕХАНІЗМУ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРИБУТТЯ В УКРАЇНІ	76
ДАР'Я ЯНІЄВА ТЕОРІЯ ГЕНЕРАЦІЙ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОГО МОТИВАЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ В ОРГАНІЗАЦІЙНІЙ КУЛЬТУРІ ПІДПРИЄМСТВА	83
ОЛЬГА КОЗАК, ОЛЕНА ГРИЩЕНКО РИНОК МОЛОКА І МОЛОЧНИХ ПРОДУКТІВ: СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ	90
МАРІЯ ЛУЩИК ГЕОГРАФІЯ ТЕМНОГО ТУРИЗМУ У СВІТІ	97
МАР'ЯНА ОРЛІВ ВПРОВАДЖЕННЯ МОДЕЛІ ЗБАЛАНСОВАНОЇ СИСТЕМИ ПОКАЗНИКІВ В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ	105
НАТАЛІА САМОЛЮК ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ДІАЛОГУ В УКРАЇНІ	111
ВЛАДИСЛАВ МАХОНІН ВПЛИВ СИСТЕМИ ІНДЕКСУ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ НА ПОКАЗНИКИ НОМІНАЛЬНОГО ВВП ТА ВВП ЗА ПКС	118
АЛЬОНА ГОЛОБОРОДЬКО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ЦИФРОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ЕКОНОМІКИ	125
ВІКТОРІЯ БОКОВЕЦЬ, АННА ГЕВЧУК СТАН ТА ПОДАЛЬШИЙ РОЗВИТОК БІЗНЕСОВИХ СТРУКТУР В УМОВАХ ВІЙНИ	131
ІВАН БЛАГУН, ЛЮДМИЛА ГРИНЕВИЧ МАРКЕТИНГОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ БАНКІВСЬКОЮ УСТАНОВОЮ	135
СВІТЛАНА ГРОМЕНКОВА ГЛОБАЛЬНІ ВИРОБНИЧО-ЗБУТОВІ ЛАНЦЮГИ У АГРОПРОДОВОЛЬЧІЙ СФЕРІ: СУЧАСНА ПОЛІТИКА ТА ПРАКТИКА	140
МИХАЙЛО ЛИЗАК УЗАГАЛЬНЕННЯ МАКРОЕКОНОМІЧНИХ ПЕРЕДУМОВ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ РЕГІОНУ	149
СЕРГІЙ РОМАНЕНКО СТРАТЕГІЧНІ ВЕКТОРИ УПРАВЛІННЯ СПОРТИВНО-ОЗДОРОВЧОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ	155

ОЛЬГА МИХАЙЛЕНКО, СВІТЛАНА НІКОЛАЄНКО ОСОБЛИВОСТІ АНАЛІЗУ І АУДИТУ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	163
ВІКТОРІЯ ХУДАВЕРДІЄВА РОЗВИТОК МІСЬКОГО ТУРИЗМУ У НАЙБІЛЬШИХ ІСТОРИЧНИХ ЦЕНТРАХ СВІТУ	169
ЛЮДМИЛА САЧИНСЬКА ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ	173
НАТАЛЯ ГАВЛОВСЬКА, ЄВГЕН РУДНІЧЕНКО, МИХАЙЛО КРИВДИК, Д. БАЛАБУСТ, О. ГАРБУЗЮК РОЛЬ МЕНЕДЖЕРА-ІННОВАТОРА В УПРАВЛІНСЬКІЙ ТА ПРОЄКТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ	179
ОКСАНА ГРИНЮК ІДЕНТИФІКАЦІЯ РИЗИКІВ ДЕКАРБОНІЗАЦІЇ НАФТОГАЗОВОЇ ГАЛУЗІ	185
ВІКТОРІЯ ЛЯШЕВСЬКА, НАНІ ДАВИДЕНКО СТАНОВЛЕННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ НА ПІДПРИЄМСТВІ	192
ЄВГЕНІЯ ШМОРГУН МОДЕЛЬ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЯК ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ	197
ЛЕСЯ СТРУТИНСЬКА ОЦІНКА ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ІННОВАЦІЙНИХ ВОДООЧИСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ БАСЕЙНІВ ТА АКВАПАРКІВ	202
ВІКТОРІЯ ЛЯШЕВСЬКА, ЄЛИЗАВЕТА ДАНИЛЕЙКО, ЮЛІЯ ДЯЧЕНКО ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННОГО БІЗНЕСУ	210
АЛІНА ТКАЧЕНКО ДОСЛІДЖЕННЯ СПОЖИВНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ОРГАНІЧНИХ СИРОПІВ	216
ІРИНА УНІНЕЦЬ РОЗВИТОК SMART CITIES В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРЕНДІВ	223
НАТАЛЯ ПАНЬКІВ, М. СКРИПНИК ЕКОЛОГІЧНИЙ ТУРИЗМ ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМОК СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ	229
НАТАЛЯ СИНЮК ДЕМОГРАФІЧНА СТАТИСТИКА В ПЕРІОД ВІЙНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ОСНОВНІ ВИКЛИКИ	241
ОКСАНА ВІВЧАР, ВОЛОДИМИР ГЕВКО, ЛЮБОВ КВАСНІЙ БЕЗПЕКА ЕКОНОМІЧНИХ АГЕНТІВ В УМОВАХ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ БАЗИС ТА ПРИКЛАДНІ КОНТЕКСТИ	247
ІГОР БАРАНЯК ДЕМОГРАФІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ: СЦЕНАРНЕ МОДЕЛЮВАННЯ	252
БОГДАН ХАХУЛА, ТЕТЯНА ГОЛОВАЧ РОЛЬ І МІСЦЕ ЗВО ВПРОВАДЖЕННІ ІННОВАЦІЙ В АГРАРНИЙ СЕКТОР УКРАЇНИ	258
ВІТАЛІЙ РАДЬКО, МАРАТ ІББАТУЛІН, ІВАН СВИНОУС, ЮЛІЯ СІРА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ МОЛОКА В УМОВАХ ЧЛЕНСТВА УКРАЇНИ В ЄС	264
МИХАЙЛО ВЕДЕРНИКОВ, НАТАЛІЯ БАЗАЛІЙСЬКА, ЄВГЕНІЯ ШЕЛІЄСТ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНИХ HR-ІНСТРУМЕНТІВ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПЕРСОНАЛУ ЯК СКЛАДОВОЇ ТЕХНОЛОГІЇ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА	272
СЕРГІЙ КАЛІНІЧЕНКО, КАТЕРИНА СПОДАР, АНДРІЙ ГРІБНИК, ВАЛЕНТИНА ХОЛОДОК, АНДРІЙ ВИННИК СПЕЦИФІКА ОРГАНІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ТУРИЗМУ В ЗАРУБІЖНІЙ ПРАКТИЦІ	283
ПАВЛО НЕСЕНЕНКО МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ	288
АЛЛА УЖВА, ДМИТРО ЛІТВІНОВ КЛАСТЕРНІ СТРУКТУРИ В РОЗВИТКУ ЗАЙНЯТОСТІ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ РЕГІОНУ	297
ІГОР ЗВАРИЧ, ЛЕНА ЗВАРИЧ ТРАНСФОРМАЦІЯ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ДЕРЖАВНУ РЕГІОНАЛЬНУ ЕКОНОМІЧНУ ПОЛІТИКУ В УКРАЇНІ: НОВІ ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ	302
МИКОЛА СЕРБОВ, ІННА ІРТИЩЕВА, ОЛЕНА ПАВЛЕНКО ІНВЕСТИЦІЙНІ ДОМІНАНТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ СТАЛОГО ВИКОРИСТАННЯ ПРІСНОВОДНИХ РЕСУРСІВ НА НАЦІОНАЛЬНОМУ ТА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНЯХ	305
ЄВГЕН БАЖЕНКОВ КОНТРОЛІНГ У СИСТЕМІ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ	312
АНАТОЛІЙ РИБЧУК, ІГОР ЖУРБА, ЮРІЙ КРАВЧИК ГЛОБАЛЬНІ ВПЛИВИ ПАНДЕМІЧНОЇ КРИЗИ НА РИНОК ТРАНСПОРТНИХ ПОСЛУГ	319

CONTENCE

VIKTOR NYZHNYK, IRYNA NYZHNYK, VIKTOR LYSAK BUILDING A MECHANISM TO INCREASE THE LEVEL OF FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS	7
OLGA GARAFONOVA, DMYTRO KOZLOVSKYI, VOLODYMYR SHAROV, IRYNA DVORNYK CONCEPTUAL ASPECTS OF THE FUNCTIONING OF INTERNATIONAL LOGISTICS SYSTEMS	13
IRYNA KRASNOVA, MAKSYM SHCHEGLIUK INNOVATIONS IN FORMING FINANCIAL ECOSYSTEMS	19
OLEKSANDR MELNYCHENKO, MAKSYM MELNYCHENKO CONFLICTS IN PROJECT MANAGEMENT OF BUSINESS STRUCTURES	26
IRYNA BABII, VASYL ZDRENYK, OLENA KOSIUK EVALUATION OF STRATEGIC RISKS IN THE ACTIVITIES OF ENTERPRISE IN THE PROCESS OF BUSINESS PLANNING	31
OLENA OVDII, TETIANA REDZIUK FEATURES OF THE FINANCIAL AND TAX ACCOUNTING OF THE VALUE ADDED TAX IN THE TRANSITION TO THE SIMPLIFIED TAXATION SYSTEM IN THE CONDITIONS OF MARITAL STATE IN UKRAINE	38
ANDRII ZAVHORODNI, LARYSA IVANCHENKOVA, INGA SHAPOVALOVA, TETIANA MARKOVA DIGITALIZATION AS A KEY DIRECTION OF DIGITAL DEVELOPMENT	44
MAIIA ZHELIKHOVSKA MODELING OF THE LOGISTICS SYSTEM OF THE ENTERPRISE IN THE CONDITIONS OF THE DIGITAL ECONOMY	50
IHOR ZHURBA, IHOR NESTORISHEN, SERHIY MATYUKH IMPLEMENTATION OF STATE TOURISM POLICY IN THE CONTEXT OF REGIONAL DEVELOPMENT	56
GALINA PAVLOVA, INNA ABRAMOVYCH, MARYNA BALZAN STRATEGIC MEASURES TO INCREASE THE COMPETITIVENESS OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE IN THE INTERNATIONAL MARKET	62
VALENTYNA STADNYK, VITALIY YOKHNA, SERHIJ NASKALNYJ THE FUNCTIONAL ROLE OF DIGITALIZATION IN THE FORMATION OF THE BUSINESS ENVIRONMENT: PERSPECTIVES AND PROBLEMS OF DEVELOPMENT IN UKRAINE	68
INNA KHLIEBNIKOVA FEATURES OF THE FUNCTIONING MECHANISM OF THE ENTRY SUMMARY DECLARATION IN UKRAINE	76
DARIA YANIIIEVA THE THEORY OF GENERATIONS AS A BASIS FOR FORMING THE EFFECTIVE MOTIVATIONAL MECHANISM IN THE ORGANIZATIONAL CULTURE OF THE ENTERPRISE	83
OLGA KOZAK, OLENA HRYSCHENKO DAIRY MARKET: GLOBAL DEVELOPMENT TRENDS AND UKRAINIAN PROSPECTS	90
MARIYA LUSHCHYK GEOGRAPHY OF DARK TOURISM IN THE WORLD	97
MARIANA ORLIV IMPLEMENTATION OF THE BALANCED SCORECARD MODEL IN LOCAL SELF-GOVERNMENT AUTHORITIES	105
NATALIA SAMOLIUK PROBLEMS OF THE SOCIAL DIALOGUE DEVELOPMENT IN UKRAINE	111
VLADYSLAV MAKHONIN INTERRELATION OF THE INCLUSIVE DEVELOPMENT INDEX SYSTEM AND CURRENT GDP & GDP BASED ON PPP INDICATORS	118
ALONA GOLOBORODKO SOCIO-ECONOMIC PREREQUISITES AND DEVELOPMENT FACTORS OF DIGITAL TRANSFORMATION OF THE ECONOMY	125
VIKTORIIA BOKOVETS, ANNA GEVCHUK STATE AND FURTHER DEVELOPMENT OF BUSINESS STRUCTURES IN WAR CONDITIONS	131
IVAN BLAHUN, LIUDMYLA GRYNEVYCH MARKETING MANAGEMENT IN THE MANAGEMENT SYSTEM OF A BANKING INSTITUTION	135
SVITLANA GROMENKOVA GLOBAL PRODUCTION AND SALES CHAINS IN THE AGRICULTURE SPHERE: MODERN POLICY AND PRACTICE	140
MYHAILO LYZAK GENERALIZATION OF MACROECONOMIC PRECONDITIONS FOR THE FORMATION OF FINANCIAL AND ECONOMIC RESULTS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES IN THE REGION	149
SERHII ROMANENKO STRATEGIC VECTORS OF SPORTS AND HEALTH ACTIVITY MANAGEMENT	155

OLHA MYKHAILENKO, SVITLANA NIKOLAIENKO FEATURES OF THE ANALYSIS AND AUDIT OF THE ECONOMIC ACTIVITIES OF ENTERPRISES UNDER THE CONDITIONS OF THE MARTIAL STATE	163
VICTORIYA KHUDAVERDIYEVA DEVELOPMENT OF URBAN TOURISM IN THE LARGEST HISTORICAL CENTERS OF THE WORLD	169
LIUDMYLA SACHYNSKA PROBLEMS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF STRATEGIC MANAGEMENT IN UKRAINE	173
NATALIIA HAVLOVSKA, YEVHENII RUDNICHENKO, MYKHAIL KRYVDYK, D. BALABUST, VALERII GARBUZIUK THE ROLE OF THE MANAGER-INNOVATOR IN THE MANAGEMENT AND PROJECT ACTIVITIES	179
OKSANA GRYNIUK IDENTIFICATION OF RISK OF DECARBONIZATION OF THE OIL AND GAS INDUSTRY	185
VIKTORIIA LIASHEVSKA, NANI DAVIDENKO ESTABLISHMENT OF ELECTRONIC COMMERCE AT THE ENTERPRISE	192
YEVHENIIA SHMORHUN THE MODEL OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT AS AN ECONOMIC CATEGORY	197
LESYA STRUTYNSKA EVALUATION OF ECONOMIC EFFICIENCY OF INNOVATIVE WATER TREATMENT TECHNOLOGIES OF SWIMMING POOLS AND WATER PARKS	202
VICTORIYA LYASHEVSKA, ELIZAVETA DANILEYKO, YULIIA DYACHENKO THEORETICAL FUNDAMENTALS OF E-BUSINESS DEVELOPMENT	210
ALINA TKACHENKO RESEARCH OF CONSUMPTION PROPERTIES OF ORGANIC SYRUPS	216
IRYNA UNINETS THE DEVELOPMENT OF SMART CITIES IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF GLOBAL TRENDS	223
NATALIA PANKIV, M. SKRYPNYK ECOLOGICAL TOURISM AS A PRIORITY AREA OF SUSTAINABLE TOURISM DEVELOPMENT IN UKRAINE: CURRENT CHALLENGES	229
NATALIYA SYNYUK DEMOGRAPHIC STATISTICS IN THE PERIOD OF THE WAR	241
OKSANA VIVCHAR, VOLODYMYR GEVKO, LUBOV KVASNYI SECURITY OF ECONOMIC AGENTS UNDER CONDITIONS OF DIGITALIZATION: METHODOLOGICAL BASIS AND APPLIED CONTEXTS	247
IHOR BARANYAK DEMOGRAPHIC POTENTIAL OF THE CARPATHIAN REGION OF UKRAINE: SCENARIO MODELING	252
BOHDAN KHAKHULA, TETIANA HOLOVACH ROLE AND PLACE OF IMPLEMENTED INNOVATIONS IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE	258
VITALIY RADKO, MARAT IBATULLIN, IVAN SVYNOUS, YULIA SIRA ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC PRINCIPLES OF THE FUNCTIONING OF THE MILK MARKET UNDER THE CONDITIONS OF UKRAINE'S MEMBERSHIP IN THE EU	264
MYKHAILO VEDERNIKOV, NATALIA BAZALIYSKA, IEVGENIIA SHELEST IMPLEMENTATION OF EFFECTIVE HR TOOLS INCREASING THE COMPETITIVENESS OF STAFF AS A WAREHOUSE TECHNOLOGY OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF THE ENTERPRISE	272
SERGIY KALINICHENKO, KATERYNA SPODAR, ANDREY GRIBINYK, VALENTYNA KHOLODOK, ANDRII VYNNYK SPECIFICS OF ORGANIZATION OF RURAL TOURISM IN FOREIGN PRACTICE	283
PAVLO NESENEKO METHODICAL APPROACHES TO EVALUATION OF EFFICIENCY OF STATE REGULATION OF AGRICULTURAL SECTOR	288
ALLA UZHVA, DMYTRO LITVINOV CLUSTER STRUCTURES IN DEVELOPMENT EMPLOYMENT OF RURAL TERRITORY OF THE REGION	297
IHOR ZVARYCH, OLENA ZVARYCH TRANSFORMATION OF THE WORLD ECONOMIC SYSTEM AND ITS IMPACT ON STATE REGIONAL ECONOMIC POLICY IN UKRAINE: NEW CHALLENGES AND THREATS	302
NIKOLAY SERBOV, INNA IRTYSHCHEVA, OLENA PAVLENKO INVESTMENT DOMINANTS OF THE IMPLEMENTATION OF THE INNOVATIVE MODEL OF SUSTAINABLE USE OF FRESHWATER RESOURCES AT THE NATIONAL AND REGIONAL LEVELS	305
IEVGEN BAZHENKOV CONTROL IN THE SYSTEM OF STRATEGIC MANAGEMENT EDUCATION BRANCH	312
ANATOLY RYBCHUK, IGOR ZHURBA, YURII KRAVCHYK GLOBAL IMPACTS OF THE PANDEMIC CRISIS ON THE MARKET OF TRANSPORT SERVICES	319

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-1>

УДК 658:15(075.8)

Віктор НИЖНИК

Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0000-0003-3646-2365>

e-mail: nyzhnykov@khmnu.edu.ua

Ірина НИЖНИК

Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0000-0002-8752-3538>

e-mail: nyzhnyki@khmnu.edu.ua

Віктор ЛИСАК

Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0000-0001-5352-7090>

e-mail: lysak.viktor@khmnu.edu.ua

ПОБУДОВА МЕХАНІЗМУ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

На основі розглянутих наукових підходів до фінансово-економічної безпеки закладів вищої освіти (ЗВО) побудовано структурологічну модель механізму підвищення фінансово-економічної безпеки (ФЕБ) ЗВО, яка включає мету, завдання, принципи, методи, важелі, блоки функціонування та організаційне забезпечення функціонування механізму. Запропоновано порядок обчислення інтегрованого показника рівня фінансово-економічної безпеки ЗВО, який входить до організаційного забезпечення механізму, а також наведено перелік заходів підвищення рівня ФЕБ ЗВО, які є складовою побудованого механізму.

Ключові слова: фінансово-економічна безпека; заклад вищої освіти; механізм підвищення фінансово-економічної безпеки; складові механізму фінансово-економічної безпеки

Viktor NYZHNYK, Iryna NYZHNYK, Viktor LYSAK

Khmelnytskyi National University

BUILDING A MECHANISM TO INCREASE THE LEVEL OF FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Ukraine's entry into the community of highly developed countries requires constant monitoring of the state of the educational and scientific environment, assessment of the level of financial and economic security of higher education institutions, development of measures to improve this level. However, without building a structural model of the mechanism for improving the level of financial and economic security, higher education institutions will not be able to identify threats to their activities, assess the actual state of financial and economic security by deviations from the normative state and eliminate negative deviations for more sustainable development.

Based on the considered scientific approaches to financial and economic security of higher education institutions, a structural model of the mechanism of improving financial and economic security of higher education institutions is built, which includes: goals, objectives, principles, methods, levers, operating blocks and organizational support of the mechanism. The procedure for calculating the integrated indicator of the level of financial and economic security of higher education institutions, which is part of the organizational support of the mechanism, and a list of measures to improve the level of financial and economic security of higher education institutions, which are part of the mechanism.

The authors propose a scientific approach, which involves determining the overall level of financial and economic security of higher education based on the calculation of aggregate indicators of each component and their weights, which will then offer a list of measures to bring the actual level to its normative level.

The development of measures to increase the level of financial and economic security is related to the need to consider new factors facing domestic higher education institutions, and socio-economic and institutional challenges, challenges facing Ukraine in the development of European integration processes and new conditions in global environment.

Keywords: financial and economic security; institution of higher education; mechanism for improving financial and economic security; components of the mechanism of financial and economic security

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Підвищення рівня фінансово-економічної безпеки ЗВО є головною проблемою, вирішенням якої постійно займаються вчені та практики у сфері їх освітньої та наукової діяльності. Від того як буде визначатися рівень фінансово-економічної безпеки, які будуть застосовані принципи, методи, важелі та інструменти залежить подальший рух ЗВО до європейської спільноти. Через те, побудова сучасної структурологічної моделі підвищення рівня ФЕБ ЗВО є найголовнішим завданням сьогодення у сфері освіти.

Невирішені раніше частини загальної проблеми

Входження України у співтовариство високорозвинутих країн світу потребує постійного контролю за станом освітнього та наукового середовища, оцінки рівня фінансово-економічної безпеки ЗВО, розробки

заходів підвищення даного рівня. Однак, без побудови структурної моделі механізму підвищення рівня ФЕБ заклади вищої освіти не зможуть своєчасно виявляти загрози їх діяльності, оцінювати фактичний стан ФЕБ за відхиленнями його від нормативного та усувати негативні відхилення з метою більш стійкого розвитку [1–4].

Формування цілей статті

Метою даної статті є визначення складових та їх взаємозв'язку у запропонованій побудові структурологічної моделі механізму підвищення рівня фінансово-економічної безпеки закладів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження

Механізм підвищення фінансово-економічної безпеки ЗВО України складається із механізму реалізації державної програми підтримки, що ґрунтується на показниках досягнень закладу, за якими він звітує на початку наступного календарного року і які включають певні коефіцієнти залежно від спеціальностей, що надаються закладом, територіальним місцезнаходженням, наукових здобутків, працевлаштування випускників тощо. Даний механізм формується на основі усталених методів, важелів та інструментів впливу з відповідним забезпеченням, а також на основі складових елементів фінансово-економічної безпеки.

До методів державного управління ЗВО, а отже й підвищення рівня фінансово-економічної безпеки відносяться прямі, непрямі та неформальні. На основі прямих методів розробляються адміністративні, імперативні, специфічні напрями реалізації політики екобезпеки ЗВО; на основі непрямих – правові, економічні, індикативні; на основі неформальних – соціальні та технологічні напрями. До інструментів реалізації у першому випадку слід віднести державні замовлення, субсидії, субвенції та дотації, ліцензування, фінансові ціни, стандарти, нормативи бюджетних витрат; у другому випадку – зниження податкових ставок, облікові ставки, напрями амортизації, індикаторні ціни; у третьому – підвищення соціальної культури, центри дистанційної освіти, застосування телекомунікаційних та хмарних технологій.

Прихованими елементами фінансово-економічної безпекою ЗВО є стабільність, як можливість функціонування у випадку появи загроз та певний запас міцності, який зберігається завдяки успішній діяльності ЗВО в минулому. Через те, в наукових дискусіях питання фінансово-економічної безпеки часто ототожнюються із фінансовою стійкістю або стабільністю. Однак це різні, але схожі категорії, до яких слід ставитись з певною обережністю.

Механізм державного управління фінансово-економічної безпеки ЗВО має включати наступні блоки: нормативно-правовий, в якому обумовлені взаємовідносини між державою і ЗВО через закони, постанови, положення, статутні умови функціонування; організаційно-економічний, в якому визначено об'єкти і суб'єкти управління, цілі, завдання, заходи, напрями, структурні елементи; фінансово-інвестиційний, в якому регулюються питання вкладення певних інвестицій, інноваційна діяльність, стратегії фінансування, інвестиційні проекти, поточне бюджетування ЗВО; інформаційно-комунікативний, в якому відображаються плани видаткової та доходної частини бюджету, звіти з використанням АСУ, хмарних технологій.

Механізм управління і реалізації власної політики навчального закладу також спрямований на розвиток за рахунок власних надходжень від освітньої, наукової та господарської діяльності.

Як бачимо, другою складовою є механізм реалізації власної політики формування і використання спеціального фонду ЗВО, який формується за рахунок плати за навчання та проживання в гуртожитках здобувачів, інших платних послуг. Методи тут аналогічні, однак блоків налічується більше ніж у першому механізмі і до яких слід віднести статутно-організаційний або нормативно-правовий, фінансово-інвестиційний, інтелектуально-кадровий, матеріально-технічний, освітньо-методичний, інформаційно-комунікативний, енергетичний, соціокультурний, охоронний, техніко-технологічний блоки (рис. 1).

Механізм підвищення фінансово-економічної безпеки ЗВО має формуватися завдяки ефективному забезпеченню власними коштами спеціального фонду ЗВО, його конкурентної складової та ринкових інструментів заробляння цих коштів для ефективного функціонування (рис. 2).

Як бачимо, вище означені механізми державного і корпоративного управління фінансово-економічною безпекою закладів вищої освіти включають не лише однакові за назвою блоки управління, але й тісно взаємопов'язані за своїм призначенням блоки. Це, в свою чергу, дає можливість сформулювати основні підходи до побудови механізму підвищення рівня ФЕБ ЗВО. На нашу думку, окрім принципів, методів та блоків, які включатиме механізм, до нього має входити і організаційне забезпечення оцінки рівня ФЕБ ЗВО, в якому будуть визначатися відхилення фактичного інтегрального рівня ФЕБ від нормативного, а також напрями усунення негативних відхилень.

Стосовно підвищення рівня фінансово-економічної безпеки ЗВО слід ще зауважити, що воно має відбуватися на основі оцінювання за функціональними складовими безпеки на основі статистичних методів оцінки індикаторів розвитку ЗВО. В результаті індикатори складових фінансово-економічної безпеки ЗВО та середньостатистичні за минулі періоди. Розрахунок відхилень дозволить побачити як відрізняється

фактичний рівень фінансово-економічної безпеки від середньостатистичного чи нормативного, або еталонного.

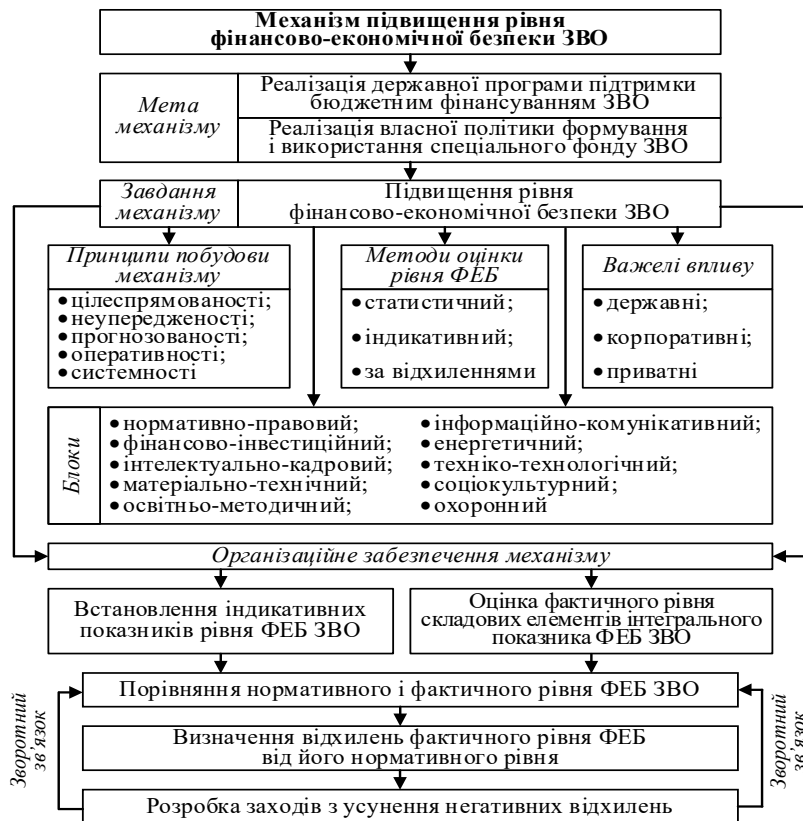

Рис. 1. Структурологічна модель механізму підвищення рівня соціально-економічної безпеки

Рис. 2. Структура механізму підвищення фінансово-економічної безпеки ЗВО в системі забезпечення з боку держави та ЗВО

Для усунення негативних відхилень ЗВО розробляються заходи. Отже, найкращими методами для оцінювання рівня фінансово-економічної безпеки ЗВО є індикативний метод та метод оцінки за відхиленнями.

Визначення переліку індикаторів, що входять до складових ФЕБ, провадились на основі експертного відбору показників, які у найбільшій мірі відображали кожен із субіндексів на основі досвіду

вітчизняних та зарубіжних вчених і практиків у галузі вищої освіти. І через те, нами в подальшому буде представлено даний перелік як складових, так і індикаторів цих складових на основі експертного дослідження, де експертам надавався більш розширений перелік складових та їх індикаторів. В результаті відбору тих, які набрали 100 і більше балів залишилися ті складові ФЕБ ЗВО, якими в подальшому будемо оперувати.

Визначено множини індикаторів за допомогою коефіцієнтів кореляції має бути перевірені на сутність щільності статистичних зв'язків між їх числовими рядами з метою уникнення посиленого ефекту під час розрахунку інтегрального показника. Найбільш важливим індикатором у разі виявлення значної парної кореляції числових рядів надається менша вага.

Окрім того, у разі застосування індикаторів, які періодично оприлюднюються в окремих випадках або публікуються із великою затримкою, до уваги беруться останні з наявних значень індикаторів.

Для кожного індикатора значення вимірюється від 0 до 1 і ділиться на п'ять інтервалів: 0–0,2 – критичний рівень; 0,21–0,4 – небезпечний рівень; 0,41–0,6 – незадовільний рівень; 0,61–0,8 – задовільний рівень; 0,81–1,0 – оптимальний рівень показника. Всі індикатори слід поділити на: стимулятори, коли є прямий зв'язок між показниками стимулятором та інтегральною оцінкою; дестимулятори, коли є обернений зв'язок між індикатором та інтегральною, а також є мішаний тип, коли великі індикатори впливає різновекторно впливають на оцінку рівня.

Приведення різноспрямованих індикаторів здійснюється шляхом нормування.

Методами, за допомогою яких здійснюється оцінка значень певної величини індикатора, є аналоговий, нормативно визначений та експертний. На певному етапі здійснюється присвоєння значень для кожного індикатора.

Розрахунок інтегрального рівня фінансово-економічної безпеки ЗВО в цілому та рівня складових її елементів здійснюється за допомогою встановлення вагових коефіцієнтів, які визначаються за допомогою експертного опитування чи оцінки експертів.

Опитування має передбачати отримання відповідей від експертів на поставлені запитання у формалізованому вигляді (оцінка за десятибальною шкалою). Одержана в результаті опитування інформація дала змогу під час подальшого аналізу використовувати середні експертні оцінки, що характеризували важливість кожного індикатора для узагальнених об'єктів та структур чи впливових факторів.

Розрахунок вагових коефіцієнтів для кожної складової фінансово-економічної безпеки ЗВО має здійснюватися за формулою:

$$B_i = \frac{\bar{x}_i}{\sum_{i=1}^{10} x_i}, \quad (1)$$

де i – порядковий номер індикатора, який визначає стан інтегрального показника фінансово-економічної безпеки ($i = 1, 2, 3, \dots, 10$); \bar{x}_i – складовий індикатор, який входить до інтегрального показника фінансово-економічної безпеки (x_1 – фінансово-інвестиційна складова, x_2 – освітньо-методична складова, x_3 – матеріально-технічна складова, x_4 – інтелектуально-кадрова складова, x_5 – нормативно-правова складова, x_6 – інформаційно-комунікативна складова, x_7 – енергетична складова, x_8 – техніко-технологічна складова, x_9 – охоронна складова, x_{10} – соціокультурна складова).

Вагові коефіцієнти показників фінансово-економічної безпеки та її інтегрального рівня закладу вищої освіти розраховуються на основі статистичних даних звітності ЗВО.

Розрахунок агрегованого інтегрального рівня кожної складової показника фінансово-економічної безпеки ЗВО встановлюється на основі визначення їх рівня і проводиться за формулою:

$$I_i = \sum_{j=1}^m K_j Y_j, \quad (2)$$

де I_i – агрегований показник інтегрального рівня i -ї складової показника ФЕБ ЗВО; m – кількість компонент i -ї складової ($j_{\max} = m$); K_j – ваговий коефіцієнт j -ї компоненти i -го індикатора; Y_j – нормалізована оцінка j -ї компоненти i -го індикатора.

Інтегральний рівень фінансово-економічної безпеки ЗВО в цілому розраховується за такою формулою:

$$I_{FEB} = \sum_{i=1}^{10} B_i I_i, \quad (3)$$

де B_i – ваговий коефіцієнт, що визначає ступінь внеску кожної i -ї складової в інтегральний рівень ФЕБ ЗВО.

Отже, на основі розрахунку агрегованих показників кожної складової та їх вагових коефіцієнтів можна розрахувати загальний рівень ФЕБ ЗВО, а потім запропонувати цілий перелік заходів, спрямованих на доведення фактичного рівня до нормативного.

Перш ніж запропонувати цілий перелік заходів, спрямованих на підвищення рівня ФЕБ ЗВО необхідно в кожному конкретному випадку провести певні дослідження у напрямі встановлення частки державного фінансування у загальному кошторисі видатків навчального закладу, встановлення обсягів фінансування з державного бюджету (без видатків на стипендію) на утримання даного здобувача вищої освіти денної та заочної форм навчання. Необхідно також встановити видатки на утримання здобувачів освіти, які навчаються за контрактом на платній основі з урахуванням всіх видатків, які можуть бути спрямовані з різних фондів. Досвід зарубіжних країн вказує на досить широке використання для забезпечення фінансово-економічної безпеки ендаумент-фондів, які формуються як спонсорські кошти, як грантові кошти, які виборює навчальний заклад на конкурсній основі. За результатами діяльності у попередньому періоді МОН України стимулює навчальні заклади, підводячи підсумки рейтингового оцінювання у залежності від здобутків у науковій діяльності, контингенту студентів визначених спеціальностей, працевлаштування випускників тощо. Комерціалізація діяльності ЗВО є також певним напрямом підвищення рівня фінансово-економічної безпеки ЗВО.

Розробка заходів підвищення рівня фінансово-економічної безпеки пов'язана з необхідністю врахування нових факторів, які стоять перед українськими ЗВО, та викликів соціально-економічного та інституційного характеру, викликів, що стоять перед Україною за умов розвитку євроінтеграційних процесів та нових умов функціонування у глобальному середовищі.

Загалом підвищення рівня фінансово-економічної безпеки ЗВО має займатися не лише керівник, а й увесь професорсько-викладацький персонал, адміністративно-управлінський та навчально-допоміжний персонал.

До заходів, спрямованих на підвищення рівня фінансово-економічної безпеки ЗВО, слід віднести:

- підвищення рівня якості навчального процесу з боку викладачів та підвищення рівня ефективності управління ЗВО з боку керівництва;
- збільшення чисельності студентів через підвищення рівня привабливості ЗВО, його рейтингу серед інших закладів;
- підвищення ефективності роботи у напрямі залучення додаткових коштів зі сторони меценатів спонсорів, випускників, місцевих депутатів;
- усунення корупції та підвищення рівня професорсько-викладацького та навчально-допоміжного персоналу;
- широке інформування про підприємницьку діяльність ЗВО, його напрями та залучення потенційних споживачів;
- здійснення постійного моніторингу можливостей і загроз ЗВО у напрямі підвищення рівня ФЕБ;
- проведення маркетингу освітніх послуг з метою встановлення найбільш привабливих та відкриття нових спеціальностей, їх акредитації;
- ефективне управління фінансовими потоками, спрямування тимчасово-вільних коштів на депозиті рахунки державних банків;
- своєчасне усунення ризиків, які виникають у процесі фінансово-економічної діяльності ЗВО;
- ефективне і своєчасне проведення всіх публічних закупівель уповноваженими особами ЗВО з метою економії наявних коштів;
- робота у напрямі професійного добору кадрів на керівні посади структурних підрозділів;
- отримання додаткових фінансових ресурсів з боку підприємств, організацій реального сектору економіки завдяки розробці проектів, грантової діяльності ЗВО.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Таким чином, нами доведено необхідність та своєчасність даних досліджень та побудовано структурологічну модель механізму підвищення рівня фінансово-економічної безпеки ЗВО, визначено алгоритм оцінки інтегрального її показника і запропоновано перелік заходів, спрямованих на підвищення рівня фінансово-економічної безпеки закладів вищої освіти.

Література

1. Єрмошенко М. М. Фінансова складова економічної безпеки: держава і підприємство / М. М. Єрмошенко, К. С. Горячева. – Київ : Національна академія управління, 2014. – 231 с.
2. Козаченко Г. В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення : кол. Монографія ; за ред. Козаченка Г. В., Пономарьова В. П., Ляшенко О. М. – Київ : Лібра, 2013. – 280 с.

3. Моделивання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство / [Геєць В. М., Кизим М. О., Клебанова Т. С., Черняк О. І. та ін.] / за ред. В. Геєця. – Харків : ВД «ІНЖЕК», 2006. – 240 с.
4. Штангрет А. А. Фінансова безпека підприємства: методичні засади управління / А. М. Штангрет, Я. В. Котляревський, О. В. Мельников // Фінанси України. – 2013. – № 11. – С. 56–66.

References

1. Yermoshenko M. M. Finansova skladova ekonomichnoi bezpeky: derzhava i pidpriemstvo / M. M. Yermoshenko, K. S. Horiacheva. – Kyiv : Natsionalna akademiia upravlinnia, 2014. – 231 s.
2. Kozachenko H. V. ekonomichna bezpeka pidpriemstva: sutnist ta mekhanizm zabezpechennia : kol. monohrafiia za red. Kozachenka H. V., Ponomarova V. P., Liashenko O. M. – Kyiv : Libra, 2013. – 280 s.
3. Heiets V. M. Modeliuvannia ekonomichnoi bezpeky: derzhava, rehion, pidpriemstvo / Heiets V. M., Kyzym M. O., Klebanova T. S., Cherniak O. I. ta in. / za red. V. Heietsia. – Kharkiv: VD «ІNZhEK», 2006. – 240 s.
4. Shtanhret A. A. Finansova bezpeka pidpriemstva: metodychni zasady upravlinnia / A. M. Shtanhret, Ya. V. Kotliarevskiy, O. V. Melnykov // Finansy Ukrainy. – 2013. – № 11. – S. 56–66.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-2>

УДК 338.47

Ольга ГАРАФОНОВА

ДЗВО «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

<https://orcid.org/0000-0002-4740-7057>

e-mail: ogarafonova@ukr.net

Дмитро КОЗЛОВСЬКИЙ

Національний університет «Чернігівська політехніка»

e-mail: dm123456@ukr.net

Володимир ШАРОВ

ТОВ Вальтек

e-mail: vsh1972@gmail.com

Ірина ДВОРНИК

ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

<https://orcid.org/0000-0002-2558-9654>

e-mail: i_dvornik@ukr.net

КОНЦЕПТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ ЛОГІСТИЧНИХ СИСТЕМ

В сучасних умовах транспортно-логістичні системи виконують інтегруючу функцію, дозволяють реалізувати країнам транзитний потенціал, забезпечують інноваційний розвиток регіональних та національних економік. Світова практика показує, що лідерство в конкурентній боротьбі в міжнародній економіці отримують країни, комплекс джерел розвитку яких – це ефективне використання методів логістики. Транспортно-логістичні системи дозволяють скорочувати всі види витрат, пов'язаних з управлінням матеріальними та супутніми їм потоками, витрат на транспортування, складування, керування замовленнями, закупівлями, пакування та інші логістичні витрати. Зниження транспортно-логістичних витрат, у свою чергу, вивільняє фінансові ресурси, спрямовуючи їх на інвестиції в інноваційні розробки, закупівлю основних фондів, підготовку та перепідготовку персоналу, маркетингові заходи та інші способи зміцнення конкурентоспроможності підприємств. На сьогоднішній день логістика є системою організації доставки вантажів від виробника до споживача, і основним її призначенням є координація різних стадій транспортних вантажоперевезень. Розвиток транспортної мережі, що спричинило посилення торгових зв'язків між державами, а також прогресуючі процеси глобалізації, виводить на перший план такий напрямок, як міжнародна логістика. Міжнародна логістика сприяє розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємств, оптимізує закупівельні, транспортні, складські та інші процеси. Транспортування відіграє вирішальну роль у маніпулюванні логістикою. Перегляд поточного стану вказує, що потужна система потребує чіткої системи логістики та належних інструментів та методів для зв'язку виробничих процедур.

Ключові слова: транспортна система, логістика, міжнародні взаємовідносини

Olga GARAFONOVA

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

Dmytro KOZLOVSKYI

Chernihiv Polytechnic National University

Volodymyr SHAROV

LLC Valtek

Iryna DVORNYK

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

CONCEPTUAL ASPECTS OF THE FUNCTIONING OF INTERNATIONAL LOGISTICS SYSTEMS

In modern conditions, transport and logistics systems perform an integrating function, allow countries to realize their transit potential, and provide innovative development of regional and national economies. World practice shows that the leadership in competition in the international economy is given to countries whose complex sources of development are the effective use of logistics methods. Transport and logistics systems allow you to reduce all types of costs related to the management of material and related flows, costs of transportation, warehousing, order management, procurement, packaging and other logistics costs. The reduction of transport and logistics costs, in turn, frees up financial resources, directing them to investments in innovative developments, the purchase of fixed assets, training and retraining of personnel, marketing activities and other ways of strengthening the competitiveness of enterprises. Today, logistics is a system of organizing the delivery of goods from the producer to the consumer, and its main purpose is the coordination of various stages of transportation. The development of the transport network, which led to the strengthening of trade relations between states, as well as the progressive processes of globalization, brings such a direction as international logistics to the fore. International logistics promotes the development of foreign economic activity of enterprises, optimizes purchasing, transport, warehouse and other processes. Transportation plays a crucial role in handling logistics. A review of the current state indicates that a powerful system requires a clear logistics system and proper tools and methods to communicate production procedures.

Keywords: transport system, logistics, international relations

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Здатність здійснення швидкого та безперебійного перевезення завжди займала важливе значення протягом усього розвитку людства. Можна сказати що логістика є порівняно новим напрямом у виробничо-господарській та економічній діяльності суспільства. У сучасній літературі з логістики як зарубіжної, так і вітчизняної немає єдиного трактування поняття логістичної системи. Часто в роботах зарубіжних вчених та фахівців з логістики та логістичного менеджменту термін «логістична система» на відміну від термінів «логістичний ланцюг» або «логістичний канал» вживається досить рідко. Найчастіше ці поняття ототожнюються, тому можна стверджувати, що визначення логістичної системи, що встановилося, немає, хоча в логістиці воно є базовим. У більшості випадків логістичною системою (logistic system) прийнято вважати адаптивну систему зі зворотним зв'язком, що виконує ті чи інші логістичні функції та логістичні операції, що складається, як правило, з кількох підсистем, організаційно завершено, з єдиним процесом управління та має розвинені зв'язки із зовнішнім середовищем.

Логістичну систему також визначають як систему, елементами якої є матеріальні, фінансові та інформаційні потоки, над якими виконуються логістичні операції, що взаємозв'язують ці елементи, виходячи із загальних цілей та критеріїв ефективності. Це визначення дано з економічного погляду на логістичну систему [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженням теоретико-практичних засад функціонування логістичних підприємств займалися такі вчені: В.В. Компанієць, О.М. Полякова, О.В. Шраменко, А.В. Кулік, С.В. Войтко, А.І. Максимчук, Л.М. Курбацька, І.Г. Кадирус, О.А. Савенко, К.В. Нечипоренко, В.О. Дачковський, О.М. Сампір та ін. Водночас у більшості робіт не приділено уваги тенденціям та особливостям функціонування міжнародних логістичних систем, що і обумовило вибір теми дослідження.

Формулювання цілей статті

Мета статті надати характеристику аспектам функціонування міжнародних логістичних систем

Виклад основного матеріалу

Логістичні процеси чи логістика найчастіше впливають на все фактори людської діяльності. Зв'язок логістики з усіма життєвими явищами визначається тим, що об'єктами у логістичних системах є природні, людські, фінансові та інформаційні ресурси.

За останні роки процеси глобалізації світової економіки та розвитку системи міжнародних економічних відносин охопили практично всі країни світу, підписано безліч міжнародних угод, ефективно працюють авторитетні міжнародні організації, створені зони вільної торгівлі

Тому вже наприкінці 20 століття міжнародна логістика стає одним із важливих стратегічних інструментів у забезпеченні конкурентних переваг на світовому ринку збуту. Успіх здійснюється передусім рахунок швидкої адаптації товаровиробників до частого і постійної зміни умови ринкового середовища, і, природно, попиту продукцію. При цьому, основною вимогою стає зниження тимчасових стадій логістичного циклу продукції, а саме: часу поставок сировини та матеріалів, термінів проведення науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, обробки замовлень, тривалості виробничого циклу, доставки та реалізації сировини.

Останнім часом у науковій літературі все частіше користуються ще одним поняттям логістичної системи, в якому найбільш повно узагальнено методологічний підхід та позиції бізнесу: логістична система – складна, організаційно завершена економічна система, що складається з елементів та ланок, взаємопов'язаних у єдиному процесі управління матеріальними та іншими супутніми потоками, сукупність, межі та завдання функціонування яких об'єднані конкретними цілями організації бізнесу.

Логістичні системи за масштабом діяльності можна поділити на мікрологістичні, макрологістичні та мезологістичні.

Макрологістична система – це велика система управління матеріальними потоками, що охоплює підприємства та організації промисловості, посередницькі, торгові та транспортні організації різних відомств. Взаємозв'язки елементів макрологістичної системи будуються з урахуванням товарно-грошових і договірних відносин. Розвиток макрологістики відбувається під впливом особливостей регіональної економіки. Регіоналізація проявляється як на рівні окремих країн, так і в міжнародному масштабі. Формування численних інтеграційних зв'язків між регіонами країни, а також із зарубіжними державами зумовлює необхідність матеріально-технічного управління численними міжрегіональними матеріальними, супутніми фінансовими та інформаційними потоками.

Мікрологістична система – це внутрішньовиробнича система підприємства, до складу якої входять технічно пов'язані функціональні підрозділи, об'єднані єдиною інфраструктурою. Взаємозв'язки елементів мікрологістичної системи будуються з урахуванням внутрішньовиробничих відносин. Прикладом

мікрологістичної системи є будь-яке відокремлене підприємство. Мікрологістична система є структурною складовою макрологістичної системи.

Мезологістична система поєднує ознаки як мікро-, так і макрологістичних систем. До них відносяться великі транснаціональні корпорації з розгалуженою виробничою структурою та глобальним ланцюгом постачання.

Більшості логістичних систем, що реально функціонують на практиці, притаманні основні риси складних (великих) систем, що дозволяють застосовувати до їх аналізу та проектування системний підхід, а саме:

- складність логістичної системи характеризується такими основними ознаками, як наявність значної частини елементів (ланок); складний характер взаємодії між окремими елементами; складність функцій, що виконуються системою; наявність складно організованого управління; вплив на систему великої кількості стохастичних факторів довкілля;

- ієрархічність, підпорядкованість елементів нижчого рівня (порядку, рангу) елементам вищого рівня в плані лінійного або функціонального логістичного управління;

- емерджентність (цілісність), тобто властивість системи виконувати задану цільову функцію, що реалізується лише логістичною системою в цілому, а не окремими її ланками чи підсистемами;

- структурованість. передбачає наявність певної організаційної структури логістичної системи, що складається із взаємозалежних об'єктів та суб'єктів управління, що реалізують задану мету [2].

У межах логістичних систем формуються логістичні ланцюги – лінійно впорядкована множина ланок (виробників, посередників, торгових і транспортних організацій), які здійснюють послідовне доведення матеріального потоку до споживача). Залежно від типу використовуваного у системі ланцюга виділяють:

- логістичні системи із прямими зв'язками (потік доводиться до споживача без участі посередників);
- багаторівневі логістичні системи (матеріальний потік на шляху від виробника проходить ряд проміжних ланок – дилери, дистриб'ютори);
- гнучкі логістичні системи (використовуються логістичні ланцюга двох видів, як прямі, і за участю посередників).

Особливостями ланок, з яких може складатися логістична система, є:

- різні форми власності та організаційно-правові форми; відмінності у характері та цілях функціонування;

- відмінності у виробничій потужності, рівні концентрації виробництва, використовуваному технологічному обладнанні, споживаних ресурсах;

- розосередженість технічних засобів та трудових ресурсів на великій території;

- екстериторіальність та висока мобільність засобів транспорту;

- залежність результатів діяльності від великої кількості зовнішніх факторів та суміжних ланок та ін.

Вважаємо: необхідно також розглянути класифікацію логістичних систем за типами структури. Під структурою логістичних систем розуміють характер упорядкування елементів системи стосовно потоку. За типом структури виділяють лінійні, розподільчі, концентраційні, комбіновані.

У лінійних ЛЗ кожен рівень системи представлений лише однією ланкою. Такі системи притаманні виробничих підприємств із потоковою технологією.

У ЛЗ з концентрованою структурою кількість паралельних ланок зменшується у напрямку руху потоку. Ця структура характерна для сфери постачання, де відбувається постачання сировини та матеріалів на підприємство від кількох постачальників.

ЛЗ з розподільчою структурою передбачає, що кількість паралельних ланок зростає у напрямі руху потоку. Така структура характерна для будь-якої збутової системи, продукція із центрального складу розподіляється на регіональні склади.

Комбіновані структури ЛЗ мають ознаки лінійних, концентраційних та розподільчих систем.

Потрібно враховувати, що більшість ланок логістичної системи є синтезом суб'єктів і об'єктів логістичного управління зі своїми організаційно-функціональними структурами, які у випадку можуть збігатися з глобальною метою логістичної системи.

Це значно ускладнює формування управління у логістичній системі та призводить до необхідності створення органу вищого логістичного менеджменту для координації та інтеграції дій ланок логістичної системи.

Аналіз транспортної інфраструктури об'єднаних міжнародних транспортних систем проведено на базі дослідження річного вантажообігу та протяжності інфраструктури на автомобільному, залізничному, трубопровідному та морському транспорті. Для характеристики відкритості системи проаналізовано прямі іноземні інвестиції в транспортну галузь.

Дослідження показників, що характеризують транспортну інфраструктуру, проведено на базі міжнародної статистики, що знаходиться у відкритому доступі. Дані зібрані за різні періоди часу та

наведено до 2021 р. для об'єктивного зіставлення (табл. 1), в якій проведено порівняльний аналіз об'єднаних за територіальною ознакою транспортних систем світу [3–6].

За показником вантажообігу практично за всіма видами транспорту лідирує азіатська та північноамериканська транспортна система, європейська система поступається їм, але також збалансовано розвиває всі види транспорту.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз міжнародної транспортно-логістичної інфраструктури

№	Показник	Європа	Північна Америка	Азія
Річний вантажообіг				
1	Автомобільний транспорт, млрд т-км	1877,6	3125,7	6318
2	Залізничний транспорт, тис. т/км	689,3	2773,5	2400
3	Трубопровідний транспорт, млрд т-км	107,6	1095	419,6
4	Морський транспорт, млрд т-км	1,7	5	12,96
Протяжність інфраструктури на 10000 км² території				
5	Автомобільні дороги, тис. км	5,75	3,92	6,09
6	Високошвидкісні автомобільні дороги, тис. км	0,08	0,06	0,15
7	Залізничні дороги, тис. км	0,29	0,15	0,15
8	Високошвидкісні залізничні дороги, тис. км	0,06	-	0,04
Обсяг прямих іноземних інвестицій(ПІІ) в транспортну галузь				
9	Обсяг ПІІ, млн дол./рік	17231,1	81,8	5473,8

За протяжністю інфраструктури у кожній з транспортних систем спостерігається своя особливість. Європейська та азіатська системи збалансовано розвивають автомобільне та залізничне сполучення, що містить також інфраструктуру для швидкісного руху. В обох системах третина залізничних колій включають інфраструктуру для повідомлення зі швидкістю понад 250 км/год. Високошвидкісні автомобільні траси займають в Азії 9%, у Європі – 1,4% автодорожньої інфраструктури. Лідером автодорожньої інфраструктури як для швидкісного руху (від 120 км/год), так і для швидкісного, є Північна Америка. Також північноамериканська транспортна система має найдовшу залізничну інфраструктуру

Аналіз сучасного етапу розвитку логістики показує, що є три основних підходи до формування логістичних систем як на національному, так і на міжнародному рівнях [7]:

– перший підхід у тому, що з організації та здійсненні логістичних операцій основний наголос робиться на вдосконаленні процесу управління матеріальними потоками в логістичних системах; цей підхід можна назвати операційним, тобто спрямованим на вдосконалення операцій на логістичних системах;

– другий підхід полягає в тому, що логістика має бути гнучкою та здатною до швидкого реагування на можливі зміни у запитах споживачів; цей підхід можна назвати гнучким, і суть його в гнучкому та швидкому задоволенні потреб клієнтури;

– третій підхід зосереджує увагу на інтеграції та координації роботи всіх учасників логістичних ланцюгів у рамках логістичних систем, що діють на національному або міжнародному рівні. Цей підхід можна назвати інтегрованим.

Однак у сучасних ринкових умовах і за тих вимог, що висуваються перед логістикою, з погляду гарантії якості логістичного обслуговування споживачів та забезпечення чіткого та ефективного функціонування логістичних систем логістика має бути одночасно і операційною, і гнучкою, і інтегрованою.

З посиленням конкуренції у сучасному міжнародному бізнесі відбувається зростання застосування компаніями міжнародної логістики, причому до традиційного (дологістичного) підходу, основою якого є нижчі витрати, додається логістичний підхід, орієнтований вибір оптимальних логістичних витрат.

Логістичні витрати – це витрати, що виникають у логістичній системі. Аналіз логістичних витрат у міжнародній логістиці полягає у визначенні структури собівартості продукції та послуг, що утворюється у процесі перетину національних кордонів.

Міжнародні логістичні витрати можуть бути поділені на:

- витрати, пов'язані із переміщенням товарів через кордон держав (витрати на транспортування, вартість митного оформлення);

- витрати на утримання та зберігання запасів у ході їх міжнародного перевезення (витрати на зберігання продукції на проміжних складах, витрати на перепакування, об'єднання вантажів тощо);

- витрати на післяпродажне обслуговування, пов'язані з переміщенням товарів через кордон, і т. д.

Слід проводити чітке розмежування між логістичною складовою, включеною до ціни товару, та логістичними витратами – загальними логістичними витратами з доставки товарів.

Логістична складова – це договірна питома величина витрат, що визначається продавцем або покупцем під час укладання контракту купівлі-продажу і включається до ціни товару. Вона призначена покриття витрат при організації доставки вантажу покупцю відповідно до базисними умовами контракту.

Логістичні витрати (витрати) – це сума всіх витрат, пов'язаних із доставкою цього товару. Ці витрати в залежності від домовленостей несе або покупець, або продавець, а найчастіше – обидві в залежності від базисних умов контракту.

Що стосується концептуальних основ функціонування логістичних систем з метою оптимізації витрат на підприємствах, що беруть участь у міжнародному бізнесі, то на сьогодні у світі найбільш широко відома та затребувана логістична концепція «точно в строк» (just-in-time – JIT) – концепція побудови логістичної системи у виробництві, постачанні та розподілі, заснована на організації доставки продукції в необхідних кількостях на той час, коли її потребують, з метою мінімізації витрат, пов'язаних зі вмістом запасів.

Логістичні системи, що використовують принципи концепції «точно вчасно», є «тягучими» системами, в яких розміщення замовлень на поповнення запасів відбувається лише тоді, коли їх кількість у певних ланках логістичної системи досягає критичного рівня, при цьому запаси «втягуються» розподільчими каналами від постачальників. Як приклад, слід відзначити японську систему KANBAN, розроблену компанією Toyota Motor ще наприкінці 50-х років ХХ століття. На її використання у фірми пішло близько 10 років. Сутність даної системи полягає в тому, що постачання всіх виробничих підрозділів заводу здійснюється тільки в тій кількості, яка необхідна для виконання замовлення, та у час, визначений виробничим розкладом.

Ще одна логістична концепція отримала назву концепція стрункого виробництва (lean production - LP). Вона включає елементи системи KANBAN і планування потреб/ресурсів, забезпечуючи високу якість продукції, невеликий розмір виробничих партій, низький рівень запасів, а для її реалізації необхідна наявність висококваліфікованого персоналу і застосування гнучких виробничих технологій.

Сутність концепції LP виражається такими п'ятьма принципами:

- 1) досягнення високої якості продукції;
- 2) зменшення розміру партій продукції та часу виробництва;
- 3) забезпечення низького рівня запасів;
- 4) підготовка висококваліфікованого персоналу;
- 5) використання гнучкого обладнання та коротких періодів його переналадження [2].

Насамкінець важливо відзначити, що сфера міжнародної логістики дуже важлива для сучасного бізнесу. Він і надалі стрімко розвиватиметься і створюватиме нові можливості для ведення успішного бізнесу, об'єднувати різні держави із спільними інтересами та створювати більше робочих місць для кваліфікованих спеціалістів.

Організація єдиного комерційно-правового простору передбачає взаємодії країн через міжнародні організації у сфері створення міжнародних правових та комерційних засад формування єдиного транспортного простору та гармонізації національних законодавств у сфері комерційно-правових відносин на транспорті у двосторонніх та багатосторонніх відносинах між країнами. В основному ця діяльність спрямована на створення міжнародних комерційно-правових основ для: функціонування транскордонної транспортної інфраструктури; взаємин суб'єктів міжнародного транспортного ринку; організації транскордонних перевезень.

У більшості випадків (за винятком двосторонніх та багатосторонніх угод) ця діяльність відбувається під егідою ООН та її підрозділів. У Європі найбільш значущими у цій галузі організаціями є Європейська економічна комісія ООН (СЕК ООН), а також Європейська конференція міністрів транспорту (ЄКМТ).

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Рациональна організація міжнародних логістичних систем – складне багатоаспектне завдання організації технічного, технологічного та правового взаємодії, що забезпечує комплексне використання видів транспорту. Така організація у принципі неможлива без уявлення у вигляді складної системи сукупності суб'єктів міжнародного транспортного ринку, задіяних для вирішення конкретних транспортних завдань, об'єднаних спільною метою – доставкою вантажу та пасажирів у встановлені терміни із заданим рівнем якості за мінімальних витратах.

Література

1. Окландер М. А. Логістична система підприємства : [монографія] / М. А. Окландер. – Одеса : Астропринт, 2004. – 312 с.
2. Логістика товарного ринку : [монографія / за ред. Буркинського Б.В. та Лисюка В.М.] / НАН України, Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. дослідж. – Одеса : ІПРЕЕД НАНУ, 2018. – 244 с.
3. The worldwide railway organization (UIC). URL: <https://uic.org/>.
4. <https://ports.com.ua/articles/top-15-konteynernykh-portov-evropy>.
5. <https://alphaliner.axsmarine.com/PublicTop100/>.
6. <http://jindel.com/wp-content/uploads/2018/06/2017-Top-50-Logistics-Providers-April2018.pdf>.

7. Грицина Л. А. Формування логістичної системи підприємства при веденні міжнародного бізнесу / Л. А.Грицина // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2013. – № 6. Т. 1. – С. 145–147.

References

1. Oklander M. A. Lohistychna systema pidpriemstva : [monohrafiya] / M. A. Oklander. – Odesa : Astroprint, 2004. – 312 s.
2. Lohistyka tovarnoho rynku : [monohrafiia / za red. Burkynskoho B.V. ta Lysiuka V.M.] / NAN Ukrainy, In-t probl. rynku ta ekon.-ekol. doslidzh. – Odesa : IPREED NANU, 2018. – 244 s.
3. The worldwide railway organization (UIC). URL: <https://uic.org/>.
4. <https://ports.com.ua/articles/top-15-konteynerykh-portov-evropy>.
5. <https://alphaliner.axsmarine.com/PublicTop100/>.
6. <http://jindel.com/wp-content/uploads/2018/06/2017-Top-50-Logistics-Providers-April2018.pdf>.
7. Hrytsyna L. A. Formuvannia lohistychnoi systemy pidpriemstva pry vedenni mizhnarodnoho biznesu / L. A.Hrytsyna // Herald of Khmelnytskyi National University. – 2013. – № 6. Т. 1. – S. 145–147.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-3>

УДК 336.71

Ірина КРАСНОВА

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

<https://orcid.org/0000-0002-4507-6629>

e-mail: iryna.krasnova@kneu.ua

Максим ШЧЕГЛЮК

ТОВ «Данн»

<https://orcid.org/0000-0001-7654-5443>

e-mail: shchegliuk.maksym@gmail.com

ІННОВАЦІЇ У ФОРМУВАННІ ФІНАНСОВИХ ЕКОСИСТЕМ

У статті визначено сутність та детермінанти формування фінансових екосистем. На основі аналізу сучасних трендів розвитку фінансових ринків виокремлено фінансові інновації, що породжені цими трендами. Наголошено, що розвиток цифрової економіки це стратегічний напрям розвитку фінансових інновацій. Лібералізація фінансових відносин, в умовах розвитку цифрової економіки, стимулювала появу та розвиток банків нового типу, з новими бізнес-моделлями, що ґрунтуються на єдиній платформі фінансового ринку. Зазначено, що фінтех-індустрія впливає, перш за все, на розвиток інфраструктури фінансового ринку, виділено п'ять фінтех-кластерів. Запропоновано напрями розвитку сек'юритизації активів. Акцентовано, що формування екосистемних фінансових інновацій ставить перед регулюючими органами завдання сприяння впровадженню таких інновацій і розвитку цифрових технологій.

Ключові слова: фінансові інновації, екосистема, цифрова економіка, фінансова інфраструктура, банк, необанк, сек'юритизація.

Iryna KRASNOVA

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

Maksym SHCHEGLIUK

TOV "Dann"

INNOVATIONS IN FORMING FINANCIAL ECOSYSTEMS

In the rest of the world, up to 75% of GDP growth in the world's most developed countries, the very beginning of innovations is established. The process of promoting financial innovations is shifted by the following factors: price volatility in most sectors of the market; informational asymmetry; inconsistency of the terms of the innovation process; high risk levels - political, financial, currency; lack of innovation infrastructure; unacceptability to innovation from the side of participants in the financial market; Insufficient value for the development of the system of financial law and protection of the rights of supporters of financial services. Irrespective of the importance of innovation shifts, look at the importance of technological innovations in the field of information security and communications. The result of which was the emergence of financial ecosystems, the relevance of such research is developing.

In the article, the essence and determinants of the formation of financial ecosystems are identified. On the basis of the analysis of current trends in the development of financial markets, financial innovations, which are generated by these trends, have been developed. It is undeniable that the development of the digital economy is directly strategic for the development of financial innovations. The liberalization of financial funds, in the minds of the development of the digital economy, stimulated the emergence of a new type of bank development, with new business models that are based on a single platform of the financial market. It has been announced that the fintech industry is investing first for everything in the development of the financial market infrastructure, five fintech clusters have been seen. Promoted directly to the development of securitization of assets. It is emphasized that the formation of eco-system financial innovations should be set before the regulatory authorities for the promotion of such innovations and the development of digital technologies

Key words: financial innovations, ecosystem, digital economy, financial infrastructure, bank, neobank, securitization.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

В останні роки в розвинених країнах світу до 75% приросту ВВП утворюється саме завдяки інноваціям. Варто зауважити, що фінансові інновації не відокремлюються окремо, вони передбачають взаємопов'язану діяльність акторів фінансових ринків (банків та небанківських установ, приватних та інституціональних інвесторів, державних та регулятивних органів влади, населення та інвесторів), інноваційних технологій та інструментарію. Процесу впровадженню фінансових інновацій перешкоджають такі фактори: волатильність цін в більшості секторів ринку; інформаційна асиметричність; невизначеність термінів інноваційного процесу; високі рівні ризиків – політичних, фінансових, валютних; недостатня розвиненість інноваційної інфраструктури; несприйнятливості до нововведень з боку учасників фінансового ринку; недостатній рівень розвитку системи фінансового права і захисту прав споживачів фінансових послуг. Незважаючи на зазначені перешкоди інноваційні погляди переважно обумовлені технологічними інноваціями у сфері інформаційного забезпечення та комунікацій. Результатом чого є стала поява фінансових екосистем, актуальність дослідження яких набуває розвитку.

Аналіз досліджень та публікацій

Проблематику трансформаційних зрушень на фінансовому ринку в напрямку формування інноваційних екосистем розглядали в своїх дослідженнях як іноземні, так і вітчизняні науковці, зокрема: Adner R. [1], A. Bramwell et al. [2], Chessell M. [3], M. G. Russell et al. [4], Wang P. [5], Федулова Л.І., Марченко О.С. [6] та інші. Проте ґрунтовнішого дослідження потребують питання визначення основних детермінант розвитку інноваційних екосистем в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження глобальних фінансових інноваційних трендів та аналіз їх впливу на формування бізнес екосистем фінансового ринку.

Виклад основного матеріалу

Екосистемні фінансові інновації – це фінансові продукти, послуги, технології, доступ до фінансування, об'єднанні в межах фінансового ринку як платформи їх надання. Тобто самі учасники ІФР в процесі домінування глобальних трендів цифровізації процесів та механізмів управління активами створюють інноваційну екосистему на основі інтеграції, перебуваючи у постійному пошуку шляхів удосконалення своєї діяльності. Ці процеси мають забезпечуватися формуванням інформаційно-технологічних мережевих платформ просторового характеру, тобто екосистем.

На сучасному етапі термін «екосистема» почав використовуватися у економічній науці та визначається як сукупність інституцій, які ефективно взаємодіють в економічній системі. Ефективність інноваційних екосистем ґрунтується на удосконаленні засобів та каналів обміну інформацією, зростання швидкості такого обміну, забезпеченні вищого рівня захисту даних та зниження ризиків, пов'язаних із захистом персональних даних. Фінансовий ринок, що самоорганізується в умовах турбулентності та невизначеності, вимагає креативної взаємодії між основними учасниками: інвестори – позичальники – фінансові установи – технологічні платформи – наукові школи – державні регулятивні органи – міжнародні фінансові установи. Серед детермінантів розвитку екосистемних фінансових інновацій виділимо розвиток фінансових технологій (FinTech); розвиток соціальних мереж; фінансова глобалізація; підвищення конкуренції не тільки на локальному ринку, але й на міжнародному, не тільки між національними, але й з іноземними установами, не тільки між фінансовими установами, але й з високотехнологічними стартапами, які працюють дешевше та швидше; прагнення відповідати очікуванням клієнтів, що постійно зростають та ускладнюються; зміна регуляторних вимог. Це актуалізує необхідність перегляду концепції формування та розвитку фінансового ринку через радикальні трансформаційні зрушення з метою забезпечення впровадження передових інноваційних технологій в діяльності учасників фінансового ринку.

У таблиці 1 представлена пропонування нами структуризація видів фінансових інновацій в розрізі сучасних глобальних трендів розвитку фінансового ринку.

Таблиця 1

Фінансові інновації в розрізі трендів розвитку фінансових ринків

Тренди розвитку фінансових ринків	Форма прояву	Вид фінансових інновацій
Фінансова глобалізація	Уніфікація фінансових продуктів і послуг, мобільність капіталу	Виникнення і розвиток фінансових конгломератів, транснаціональних та системно важливих банків
Лібералізація фінансових ринків	Здешевлення фінансових послуг, нові форми надання	Віртуальні банківські офіси; пільгові кредити; банківські онлайн технології
Відрив від реальної економіки	Формування «фінансової економіки»	Похідні фінансові інструменти; свопи; Волатильність, цінові аномалії; Цифрова економіка та криптоактиви
Структурні трансформації	Домінування портфельних інвесторів, спекулянтів	Трансформація мікроструктури ринку; EFT, хедж-фонди, суверенні фонди
Розвиток технологічної, інформаційної та комунікаційної основи	Формування єдиної глобальної та/або регіональної системи фінансової інфраструктури	Розвиток FinTech та діджиталізація ринку Розвиток ринку платіжних послуг Зростання попиту на аналітику, BigData Розвиток інфраструктури ринку
Сек'юритизація	Зростання обсягу «кредитних» грошей	Сек'юритизація ринку, сек'юритизація активів, сек'юритизація грошових потоків
Хеджування	Диверсифікація ризиків	Кредитно дефолтні свопи; Структуровані та гібридні фінансові інструменти
Регулювання	Розширення сфери впливу	Пооява нових напрямів та інструментів регулювання

Джерело: розроблено авторами

Ключовою тенденцією розвитку сучасної світової економіки є посилення глобалізації, яка всебічно впливає на міжнародні економічні, політичні та соціально-культурні відносини, трансформуючи напрями і визначаючи тенденції розвитку національних економік. Зважаючи на актуалізацію високотехнологічних тенденцій, розвинені країни фокусують стратегію свого розвитку на інноваційній політиці. Інновації у інформаційно-мереживній економіці є стратегічним фактором зростання та суттєво впливають на структуру виробництва та організацію економічної діяльності. Проте, інновації стають поштовхом для розвитку

виключно за умови їх систематичного й ефективного використання та сформованого сприятливого середовища інноваційних екосистем.

Лібералізація фінансових відносин, зняття бар'єрів на шляху руху потоків капіталу в умовах розвитку цифрової інноваційної економіки стимулювало появу та розвиток банків нового типу. Конкуренцію традиційним банкам і прямим банкам (інтернет-банки) (наприклад, First Direct, Capital One, MetroBank, State Bank of India) все більше становлять фінтех (FinTech) банки, необанки (онлайн-банки) і челендж-банки (challenger-banks). Список послуг у необанках (молоді, нові, оцифровані) досить традиційний — рахунки й операції за ними, кредити, управління капіталом, інвестиції, депозити тощо. Разом з тим, такі банки розвивають нові формати, наприклад, мобільні платежі, краудфіндингові платформи, фінансові роботи-консультанти і криптоактиви, спеціалізація на електронній комерції. Такі види послуг залежать від економічного і технологічного розвитку країни, чинної законодавчої бази і наявності зрілої банківської сфери.

У 2015–2016 рр. з'явилися челендж-банки (challenger-banks). Це відносно невеликий роздрібний банк, сфокусований у своїй діяльності на цифрових технологіях і створений з наміром конкурувати за бізнес з великими, давно створеними національними банками (наприклад, Atom, Fidor Bank, Mondo і Starling). Для цих банків доступність, релевантність та персоналізація послуг є ключовими у формуванні лояльної клієнтської бази. Такі банки фактично складаються з чотирьох широких груп із різними цільовими ринками, моделями, прагненнями і викликами (табл. 2).

Таблиця 2

Типи challenger-banks за типом бізнес-моделі

Тип банку	Характеристика
Середні банки з повним спектром обслуговування	Великі банки, які переходять на цифрові канали, але зберігають фізичну присутність
Виключно цифрові банки	Банки тільки для цифрових технологій, з інноваційними технологічними платформами
Небанківські установи	Установи, материнські компанії яких представлені в інших галузях, зокрема, у великих мережах супермаркетів, і прагнуть задовольнити потреби постійних клієнтів
Спеціалізовані банки	Банки, що мають обмежену фізичну присутність, приділяючи більше уваги кол-центрам, іншим каналах поширення

Джерело: розроблено авторами

Сьогодні не існує досліджень того, які види диверсифікації приносять стабільні прибутки, однак існує пошук того, які види об'єднань зусиль різних суб'єктів з різних секторів фінансового ринку є економічними вигідними і приносять максимальний ефект. За оцінкою Finstar Financial Group, на даний час склалися такі фінтех-формати взаємодії банків з клієнтами: співпраця/партнерство (Santander7 – онлайн-кредитування, Приватбанк, Ошадбанк, J.P.Morgan – онлайн-платежі, DeutscheBank, UniCredit – блокчейн, BNPPARIBAS – краудфіндинг); розвиток власного фінтех-потенціалу (StateBankofIndia – цифровий банк, Альфа-банк – P2P, TheVanguardGroup – робоедвайзінг, Swedbank, Nordea, SEB – платежі, Укрсиббанк – страхування); створення фінтех-акселераторів (Приват-24; Німеччина – Commerzbank, MAMBU, Великобританія – BankofEngland, Barclays); придбання фінтех-проектів (BBVA8 – онлайн-банкінг і управління фінансами для МСБ, BlackRock9 – фінансове та інвестиційне онлайн-консультування); інвестування в фінтех-компанії (Santander, Сбербанк, BBVA, GoldmanSachs).

Один з сучасних трендів – це розвиток цифрової економіки зі своїми грошима. Взаємопов'язані, проте не тотожні, блокчейн-технології, породжені ними криптоактиви та ICO (*Initial Coin Offering* – залучення інвестицій шляхом випуску та продажу інвесторам нових криптоактивів/токенів) – це стратегічний напрям розвитку фінансових інновацій. До переваг цифрових грошей відносимо швидкість дії; високий рівень анонімності та відкритості; зниження видатків; інвестиційний інструмент; низька залежність від ризику країни; можливість конвертації. Разом з тим варто означити і недоліки й ризики: ризик шахрайства та крадіжки; відсутність або недостатність контролю з боку держави; ризик втрати при втраті паролю; залежність від цифрових комунікацій; висока волатильність; обмеженість сфери використання у вільному обігу як засобу платежу; локальні особливості у регулюванні криптовалют там де вони є; високі комісії за проведення трансакцій. Питання майбутнього: чи зможуть цифрові гроші перевершити деривативи, чи буде «мильна» бульбашка через їх високу волатильність і незабезпеченість.

Структурні трансформації на фінансовому ринку призвели до посилення ролі портфельних інвесторів, у зв'язку з чим вважаємо, що найбільш помітними інституційними інноваціями є створення ETF інститутів. Останні використовують для інвестування, для управління потоками ліквідності та інвестиціями, для швидкого та ефективного перекладання та/або хеджування ризиків за умов невизначеності на глобальному фінансовому ринку. Обсяги торгів ETF зростають за умов підвищення турбулентності. Існує думка, що ETF призначені саме для інтеграції фінансових ринків, дозволяючи трейдеру торгувати зі свого комп'ютеру практично будь-яким інструментом, з будь-якої країни.

ETF – це відкритий інвестиційний індексний фонд, паї (акції) якого торгуються на біржі. Подібні звичайним ПФ (пайові інвестиційні фонди), основна відмінність – акціями ETF («паями») можна торгувати на біржі, як звичайними акціями або ф'ючерсами. Вартість ETF змінюється протягом дня в ході біржових торгів, тоді як ціна ПФу перераховується раз на день. Частка фондів, заявлених як індексні з 2000 по 2014 р. зростає

більш ніж у два рази – з 9,5% до 20,2%. На сьогоднішній день фонди ETF є найзручнішими інструментами для отримання пасивного доходу від інвестування капіталу. Як зазначалось у попередньому параграфі на індекси ETF випускаються і набувають розвитку окремі деривативи, що свідчить про популярність цих фондів.

ETF діляться на фонди: активного і пасивного управління. Активні ETF – мають за мету перевершити ринок за прибутковістю. Індекси таких фондів базуються на акціях, облігаціях, товарах або валюті. На сьогодні виділяють різноманітні інструменти – «біржові продукти» (англ. Exchange-Traded Products, ETPs), в які еволюціонували біржові фонди. Фонди пасивного управління, або індексні фонди, – це фонди, результати яких прив'язані до динаміки бенчмарка. Зараз активи біржових фондів у світі складають близько 9% від світової індустрії взаємних фондів.

Важливою, інтегруючою тенденцією ІФР є розвиток технологічної, інформаційної та комунікаційної основи, які формують значний пласт фінансових інновацій. Традиційні фінансові інститути прагнуть до впровадження цифрових технологій в процес торгівлі фінансовими інструментами з метою збереження і підвищення конкурентних переваг. Експерти McKinsey відзначають наявність контрасту між баченням цифрового майбутнього і безпосередніми труднощами, з якими стикаються учасники фінансового ринку при фактичній реалізації цифрових ініціатив. Ключовими причинами цих проблем найчастіше є помилки стратегічного планування, некоректне тлумачення можливостей цифрової економіки і, як наслідок, неможливість передбачення змін в ринковій структурі.

До теперішнього часу в світовій практиці склалося два підходи до розвитку цифрових технологій учасниками фінансового ринку:

- універсальний підхід (all-in approach), характерний для декількох фінансових інститутів які прагнуть до використання цифрових технологій на всіх етапах управління фінансовими активами, що призводить до модифікації їх бізнес-моделей;

- цілеспрямований підхід (targeted approach), якого дотримуються фінансові інститути орієнтовані на обмежене інвестування в цифрові технології і зниження операційних витрат, а не на формування конкурентних переваг.

Вибір підходу ґрунтується на оцінці існуючої позиції фінансового інституту, його можливостей розвитку і здійснюється на основі трьох критеріїв: продуктової ряд, клієнтська база і накопичений досвід управління цифровими технологіями. Ключовими драйверами використання універсального підходу є отримання додаткового прибутку від конкурентних переваг надання ліквідності за допомогою електронних каналів, істотна трансформація бізнес-процесів і зниження витрат від автоматизації допоміжних функцій. У свою чергу, цілеспрямований підхід обмежує можливості отримання додаткових доходів, однак дозволяє значно скоротити витрати на автоматизацію і аутсорсинг всіх етапів торгівлі фінансовими інструментами.

Виникнення альтернативних торговельних систем та мереж електронної комунікації, як для професійних учасників ринку фінансових активів, так і роздрібних інвесторів, сприяло докорінним змінам у торгівлі активами. Значну роль відіграють інновації, пов'язані з розвитком електронних сервісів та впровадженням інформаційних технологій, що забезпечує ефективність і конкурентне лідерство.

Впровадження системи електронних торгів, розвиток інтернет-технологій, криптоактивів, сприяли тому, що формується віртуальний простір, що стає важливою складовою бізнес-ландшафту фінансового ринку, і породжує потребу у нових цифрових інноваціях. До негативних наслідків таких стратегій відносимо дезінтермедіацію (скорочення кількості та/або зниження частки фінансових посередників через розширення доступу на ринок різних учасників), витиснення з ринку активів з низькою волатильністю, недостатню ринкову ліквідність, заощадження не трансформуються в інвестиції, зменшення прозорості та гнучкості ринків. Раніше непов'язані малі елементи стають взаємопов'язаними, причому ці взаємозв'язки поширюються, зростають і охоплюють всю систему відносин. За цих умов, ті фактори, які раніше розглядалися як аномалії, та вважалося, що вони не впливають на розвиток інновацій, перетворюються на фундаментальні, які при посиленні позитивних зворотних зв'язків в поведінці учасників ринку можуть призвести до непередбачуваних наслідків.

Інноваційні погляди переважно обумовлені технологічними інноваціями у сфері інформаційного забезпечення та комунікацій. Відповідно, фінтех-індустрія впливає, перш за все, на розвиток інфраструктури фінансового ринку. Виділяємо наступні фінтех-кластери: 1) базова ринкова інфраструктура – технології, що сприяють децентралізації, зниженню матеріальних активів (блокчейн і розподілений реєстр, інфраструктура і платформа як послуга (I/PaaS), моделі обміну інноваціями; 2) посттрейдингова діджиталізація – формування надійних операцій (регуляторні технології (RegTech), посттрейдингову технології, комплаєнс-менеджмент); 3) штучний інтелект та аналітика (AI&Analytics) – управління множинними джерелами інформації (машинне навчання (Machine learning), прогнозний аналіз, великі дані (Big Data); 4) інвестиційні технології (index products і робоедвайзінг); 5) альтернативні платформи фінансування (фінансові інтернет-майданчики) – формування власного і позикового капіталу, P2P-, B2B-, B2C-кредитування.

В умовах інтеграції розвиток виокремлених кластерів фінансових технологій сприятиме швидкому переказу грошових коштів та платежів між окремими локальними ринками. Наступний напрям це активізації кредитування за рахунок диверсифікованих джерел грошових коштів, що виступає як альтернатива банківському кредитуванню. Як правило, такі компанії займаються кредитування

високоризикових проєктів. Ще одним напрямом є поширення інвестування шляхом формування портфелю активів за допомогою алгоритмів, що пропонують клієнтові структуру інвестицій, у відповідності до його інвестиційних переваг і профілю ризику, знижуючи, таким чином, щорічні витрати на обслуговування. Тим самим інвестування стає більш доступним для роздрібних інвесторів з будь-якої країни.

Формування екосистеми фінансового ринку відбувалось паралельно з розвитком такої інновації як сек'юритизація активів, що значно розширює можливості щодо залучення довгострокових фінансових ресурсів за допомогою складних фінансових інструментів. В процесі сек'юритизації активів відбувається вибір активів, сприятливих для сек'юритизації, та створюється попередній пул активів. Виходячи з того, що активи пулу будуть продукувати в майбутньому потік платежів необхідний для обслуговування цінних паперів, відбір активів та формування пулу є важливим етапом у процесі сек'юритизації активів.

Виділяємо три види сек'юритизації: ринку – заміщення банківського кредиту емісією іпотечних облігацій mortgage-backed securities (MBS); активів – спосіб фінансування шляхом трансформації пулу неліквідних фінансових активів в облігації, забезпечені активами asset-backed securities (ABS); грошових потоків – інноваційна техніка фінансування майбутніх грошових коштів (future flow securitization (FFS)). За результатами опрацювання фахової літератури та західного досвіду було виокремлено декілька різновидів даної інновації, що знайшли найбільше застосування на ринку, та мають перспективи їх впровадження у вітчизняну практику. Розглянемо окремі з них.

Pass-through та Pay-through сек'юритизації. На зміну класичним інструментам у 2000 р. прийшли інструменти з механізмами підключення (paythrough). У подібних конструкціях достроково повернені боржниками суми безпосередньо не передаються інвесторам, а залишаються у розпорядженні спеціальної юридичної особи і, відповідно, трастів [7, с. 189]. Основу підвищеного попиту на такі інструменти становила доходність, що перевищувала середню по ринку.

Master trust сек'юритизація. В багатьох країнах у 2000–2007 рр. широке розповсюдження отримала сек'юритизація, побудована за допомогою механізмів Master trust (що замінили інструменти дискретної довіри (discreet trust)). Головними перевагами Master trust є: розширення сегмента доступних некваліфікованим інвесторам інструментів; можливість випускати інструменти з регульованим нарахуванням амортизації; економія на витратах, у тому числі часових; оптимізація цінової невизначеності інструментів.

Ринок повної сек'юритизації бізнеса (WBS). Специфіка даного сегмента полягає в тому, що цінні папери емітовані в межах WBS повинні бути забезпечені валовим доходом отриманим за результатами попередньої операційної діяльності.

Сек'юритизація у формі випуску RMBS і CMBS. Стала зростаюча динаміка на ринку житлової нерухомості США в 2012-2013 роках обумовлена проведенням ФРС США політики кількісного пом'якшення, що дало додатковий поштовх для даного сегменту ринку сек'юритизації [8, с. 78]. На ринку сек'юритизації, забезпеченої іпотекою житлової нерухомості (RMBS), починаючи з 2013 року набув розвитку сегмент нових Reo-to-rentals сек'юритизацій (сек'юритизація орендних платежів по приватним домам). Поява на ринку сек'юритизації сегмента Reo-to-rentals обумовлена наступними факторами:

- ринок приватних домовкладень в умовах макроекономічної нестабільності в 2008–2012 рр. показав найбільш негативну динаміку (скоротившись за 5 років на 27%). За таких умов вартість покупки житлового майна для великих інституціональних покупців була істотно нижче ніж до кризи, а премія оптовим покупцям на ринку нерухомості стала в середньому на 7-9% вище;

- податкові преференції, оскільки подібного роду сек'юритизовані цінні папери, що емітовані через механізм REMIC (real estate mortgage investment conduit), звільнено від двостороннього оподаткування.

Ринок комерційних цінних паперів, забезпечених пулами іпотек (Commercial mortgage backed securities, CMBS) після банкрутства Lehman Brothers, стиснувся всього за півроку (з вересня 2008 р.) майже до нульових обсягів. Певна позитивна динаміка відновилася лише після 2012 р., що спричинено дією наступних факторів: програми кількісного пом'якшення сприяли підтримці попиту та надлишку ліквідності на ринку CMBS за рахунок переважно зниження премій за ризик ліквідності; поновлення активності на ринку житлової нерухомості.

Одним з нових інструментів стала сек'юритизація, забезпечена кредитами МСП (кредити для малих і середніх капіталовкладень, вперше запропоновані для випуску Європейським союзом за забезпеченими борговими інструментами у лотому 2015 року) [8, с. 54], попит на які обумовлено наступними факторами: високий рівень волатильності кредитної ризику за інструментами, забезпеченими низьколіквідними активами, який може бути нівельовано за рахунок стандартних для будь-яких сек'юритизаційних активів способів: розбиття на транши та повне забезпечення; скорочення частки запозичених коштів в системі через зниження доступності кредиту, що зумовило підвищений попит на інші боргові інструменти з довгою дюрацією.

WBS сек'юритизація. В період посткризового розвитку інтегрованих ринків сек'юритизації, вважаємо, що найбільший інтерес для інвесторів буде представляти сегмент WBS [9, с. 53] в силу наступних факторів:

- емітент отримує можливість використовувати порівняно низьку ціну фондування та високе кредитне плече, при більш тривалих строках виконання зобов'язань;

- низький рівень кореляції з іншими активами;
- завдяки структурі WBS кредитори отримують можливість встановлювати права та обмеження щодо всього майнового комплексу або всього бізнесу, активи якого сек'юритизуються.

Як свідчить світовий досвід, доходи компанії при використанні механізмів WBS сек'юритизації, як за значенням EBITDA, так і за показниками чистого прибутку зростають. Отже, компанії генерують грошовий потік, який надходить до моменту обслуговування операційного боргу за паперами, емітованими в межах WBS.

Сектор ТВА сек'юритизації. Ще одним сегментом ринку сек'юритизацій, який показав порівняно високі темпи зростання в умовах ультрам'якої монетарної політики, став сектором ТВА сек'юритизації, представлений переважно агентськими угодами. Основу його зростання становлять такі фактори:

- значно менший ризик ліквідності та кредитний ризик порівняно зі звичайними цінними паперами. Кредитний ризик мінімізується за рахунок гарантій федеральних агентств, а ризик ліквідності - завдяки наявності високоліквідного вторинного ринку;

- нижчий ризик дострокового погашення зобов'язань. Ризик дострокового погашення залучених облігацій, забезпечених гарантіями комерційних банків, набагато вище, ніж у агентських, у зв'язку з тим, що позичальники здійснюють рефінансування існуючих зобов'язань за рахунок облігацій, забезпечених гарантіями комерційних банків, які більш чутко реагують на наявність вигідних можливостей рефінансування [10, с. 67].

Україні, яка знаходиться на шляху адаптації вітчизняних інструментів до європейських стандартів та інтеграції нових платіжних рішень, перш за все варто впровадити платіжну директиву Євросоюзу PSD2. Імплементатії норм європейської директиви посилять конкуренцію на фінансовому ринку і сприятиме інноваційному розвитку вітчизняного платіжного ринку. Директива регулює платіжні послуги, права споживачів, принципи взаємодії учасників ринку, створює рівні умови для всіх посередників на фінансовому ринку і закладає основу для абсолютно нової екосистеми фінансового ринку.

Наприкінці зазначимо, що за умов формування екосистемних фінансових інновацій, на наш погляд, ключовим завданням регулюючих органів стає сприяння впровадженню таких інновацій і розвитку цифрових технологій [11]. Наприклад, розширення діяльності платіжних агрегаторів і провайдерів послуг з управління фінансовими операціями спричиняє необхідність розробки загальних підходів до регулювання і контролю цієї діяльності, в тому числі захисту інформаційних потоків. Реалізація названих завдань здійснюється відповідно до одного з підходів, що склалися на фінансовому ринку:

- регуляторна «пісочниця» – особливий режим, за якого нові фінансові продукти і послуги тестуються в контрольному середовищі без ризику порушення діючого законодавства (Австралія, Канада, Гонконг, Південна Корея, Нідерланди, Сінгапур, Великобританія);

- інноваційні хаби – це екосистеми в межах яких надається підтримка в тестуванні інформаційних технологій, в забезпеченні відповідності нормативним вимогам, шляхом надання інформаційних, консалтингових, інфраструктурних послуг (Японія, Південна Корея, Бразилія, Франція);

- акселератори (партнерські угоди) між новаторами, діючими фірмами і державними органами, спрямовані на прискорене застосування цифрових технологій і розробку варіантів їх використання (Сінгапур).

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Фінансовий ринок стає платформою для інтеграції та розвитку сучасних трендів цифрових фінансових інновацій, що зумовлює фундаментальну трансформацію всієї індустрії та бізнес-ландшафту ринку фінансових послуг. Платформний бізнес надає суттєві конкурентні переваги порівняно з традиційною моделлю. Екосистемні платформи сприяють розвитку сучасних фінансових інновацій, до зміни складу фінансового ринку і правил діяльності на них. На перетині секторів фінансових послуг та фінтех технологій динамічно розвиваються екосистемні фінансові інновації. Сучасні фінансові інновації оптимізують бізнес-процеси та фінансові потоки, сформулюють нове бачення та розуміння сучасних потреб клієнтів у фінансових послугах, генерують інноваційні підходи до продукування та надання продуктів та послуг, використовуючи інноваційні технології, розширюючи коло учасників ринку, формуючи нові напрями діяльності в єдиному фінансовому просторі.

Література

1. Adner R. Match your innovation strategy to your innovation ecosystem. Harvard Business Review. 2006. Vol. 84. P. 98-110. URL: <https://hbr.org/2006/04/matchyour-innovation-strategy-to-your-innovation-ecosystem>
2. Bramwell A. et al. Growing Innovation Ecosystems: University-Industry Knowledge Transfer and Regional Economic Development in Canada. University of Toronto. Final Report. May 15, 2012. P. 62.
3. Chessell M. Innovation Ecosystems – an IBM Academy of Technology study. IBM, May 2008. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_EntrepreneurialEcosystems_Report_2013.pdf/

4. Wang P. Advancing the Study of Innovation and Globalization in Organizations. Conference on Advancing the Study of Innovation and Globalization in Organizations. Nuremberg; Germany, 2009. P. 301–314. URL: http://www.ramada-nuernberg.de/index_e.htm/
5. Russell M.G. (Ed). (2011). Transforming Innovation Ecosystems through Shared Vision and Network Orchestration. Triple Helix IX International Conference. Stanford. URL: http://www.leydesdorff.net/th9/3NWFYZH9_Russell.pdf/
6. Федулова Л.І. Інноваційні екосистеми: сутність та методологічні засади формування / Л.І. Федулова, О.С. Марченко // Економічна теорія та право. – 2015 – № 2(21). – URL: http://econtlaw.nlu.edu.ua/wpcontent/uploads/2015/11/2_21.pdf
7. Бэр Х.П. Секьюритизация активов / Бэр Х.П. – М. : Вольтерс Клувер, 2007. – 624 с.
8. Kang J., Pflueger C.E. Inflation risk in corporate bonds. Cambridge: Harvard Business School, 2012. 132 p.
9. Mankiw G., Summers L.H. Do long-term interest rates overreact to short-term interest rates. Brookings Institute Press. 2009. № 4. P. 97-103.
10. Hanson S. G. Mortgage convexity. Cambridge: Harvard Business School, 2014. 137 p.
11. Регулювання діяльності банків в умовах глобальних викликів : [монографія / за ред. Л.О. Примостки]. – К. : КНЕУ, 2012. – 459 с.

References

1. Adner R. Match your innovation strategy to your innovation ecosystem. Harvard Business Review. 2006. Vol. 84. R. 98-110. URL: <https://hbr.org/2006/04/matchyour-innovation-strategy-to-your-innovation-ecosystem>
2. Bramwell A. et al. Growing Innovation Ecosystems: University-Industry Knowledge Transfer and Regional Economic Development in Canada. University of Toronto. Final Report. May 15, 2012. R. 62.
3. Chessell M. Innovation Ecosystems – an IBM Academy of Technology study. IBM, May 2008. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_EntrepreneurialEcosystems_Report_2013.pdf/
4. Wang P. Advancing the Study of Innovation and Globalization in Organizations. Conference on Advancing the Study of Innovation and Globalization in Organizations. Nuremberg; Germany, 2009. R. 301–314. URL: http://www.ramada-nuernberg.de/index_e.htm/
5. Russell M.G. (Ed). (2011). Transforming Innovation Ecosystems through Shared Vision and Network Orchestration. Triple Helix IX International Conference. Stanford. URL: http://www.leydesdorff.net/th9/3NWFYZH9_Russell.pdf/
6. Fedulova L.I. Innovatsiini ekosystemy: sutnist ta metodolohichni zasady formuvannia / L.I. Fedulova, O.S. Marchenko // Ekonomichna teoriia ta pravo. – 2015 – № 2(21). – URL: http://econtlaw.nlu.edu.ua/wpcontent/uploads/2015/11/2_21.pdf
7. Bjer H.P. Sek'juritizacija aktivov / Bjer H.P. – М. : Vol'ters Kluver, 2007. – 624 s.
8. Kang J., Pflueger C.E. Inflation risk in corporate bonds. Cambridge: Harvard Business School, 2012. 132 p.
9. Mankiw G., Summers L.H. Do long-term interest rates overreact to short-term interest rates. Brookings Institute Press. 2009. № 4. P. 97-103.
10. Hanson S. G. Mortgage convexity. Cambridge: Harvard Business School, 2014. 137 p.
11. Rehuliuвання diialnosti bankiv v umovakh hlobalnykh vyklykiv : [monohrafiia / za red. L.O. Prymostky]. – К. : KNEU, 2012. – 459 s.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-4>

УДК 338.27

Олександр МЕЛЬНИЧЕНКО

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
e-mail: Inst-econom-law@ukr.net

Максим МЕЛЬНИЧЕНКО

ТОВ «Максима Стоун»

КОНФЛІКТИ В УПРАВЛІННІ ПРОЄКТАМИ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР

За результатами проведеного аналізу зроблено висновок, що у більшості випадків успішна реалізація будь-якого проєкту та задоволення потреб його стейкхолдерів залежить від спроможності уникати або запобігати впливу конфліктів. Доведена доцільність впровадження в методичне забезпечення управління проєктами підприємницької структури компоненти керування конфліктами, яка складається з: планування управління конфліктами підприємницького проєкту, ідентифікації конфліктів, аналізу конфліктів, планування реагування на конфлікти, здійснення реагування на конфлікти та моніторингу конфліктів. Остаточний перелік залежатиме від типу підприємницької структури, напряму діяльності та масштабу проєкту. Конфлікти всередині підприємницького проєкту часто можуть виникати на двох рівнях: індивідуальному та загальноуправлінському. Зроблено висновок про те, що процес управління конфліктами проєкту має бути перманентним. Досліджено природу виникнення конфліктів в сфері управління проєктами підприємницьких структур.

З'ясовано, що формування якісного механізму управління проєктами підприємницьких структур має базуватися на якісному моніторингу конфліктних ситуацій у зовнішньому та внутрішньому середовищі. Ускладнюється для керівника ситуація при реалізації проєктів в рамках глобальної або багатонаціональної стратегії. У зв'язку з цим науковий інтерес представляють питання імплементації основних положень українського законодавства щодо цих питань в європейський правовий простір, а також корпоративну культуру самої підприємницької структури.

Ключові слова: конфліктна ситуація, управління проєктом, підприємницька структура, ефективність проєкту, стейкхолдери, персонал.

Oleksandr MELNYCHENKO

Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

Maksym MELNYCHENKO

LLC "Maxima Stone"

CONFLICTS IN PROJECT MANAGEMENT OF BUSINESS STRUCTURES

Based on the results of the analysis, it was concluded that the successful implementation of any project and meeting the needs of its stakeholders depends on the professional and competent abilities, skills and abilities of the team, as well as the leadership qualities of the project manager and his ability to avoid or prevent the impact of conflicts. The expediency of implementing the conflict management component into the methodical support of project management of the business structure has been proven, which consists of: planning of business project conflict management, conflict identification, conflict analysis, conflict response planning, conflict response implementation, and conflict monitoring. The final list will depend on the type of business structure, the direction of activity and the scale of the project. The purpose of such actions is to obtain a conscious and controlled level of risk in relation to the implementation of the project and the creation of value for the team (social and economic results).

Conflicts within a business project can often arise at two levels: 1) individual (conflicts that affect the achievement of individual project goals); 2) general management (conflicts that arise from a combination of individual conflicts, accumulated problems, stresses, force majeure, etc., and which will affect the implementation of the entire project). The project manager should be clearly aware of the consequences that destructive conflicts can lead to and how to improve the impact of constructive conflicts on the results of the project. It was concluded that conflicts can arise during the entire life cycle of an entrepreneurial project, therefore, the project conflict management process should be permanent, from the birth of a business idea to its successful completion and satisfaction of the goals of stakeholders planned in the project. The nature of the occurrence of conflicts in the field of project management of business structures has been investigated. It was found that the formation of a quality project management mechanism of business structures should be based on quality monitoring of conflict situations both in the external and internal environment. The situation becomes more complicated for the manager when implementing projects within the framework of a global or multinational strategy, when one should take into account the peculiarities of the mentality of the target audience, the probability of a conflict of interests of stakeholders and differences in the legal field of business implementation.

In this regard, issues of implementation of the main provisions of Ukrainian legislation on these issues into the European legal space, as well as the corporate culture of the business structure itself, are of scientific interest.

Keywords: conflict situation, project management, business structure, project effectiveness, stakeholders, personnel.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Управління персоналом у проєктній діяльності підприємницьких структур вимагає від керівників різних ланок постійного моніторингу і контролю, спрямованого не тільки на оцінювання поточної ефективності, а й з метою попередження, зниження ймовірності виникнення або вже вирішення конфліктних ситуацій. В сучасних умовах високого рівня невизначеності у зовнішньому середовищі на перший план при розробці проєктів підприємницьких структур висувуються вимоги щодо врахування ризиків діяльності, які можуть посилюватися в результаті загострення різних конфліктів.

Аналіз досліджень та публікацій

Загальні науково-практичні основи дослідження конфліктів у управлінні проектами знайшли своє відображення у дослідженнях численних праць вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема, таких як А. Асаул, І. Мазур, С. Коростельов, Н. Краснокутська, Н. Ольдерогге, М. Рімер, В. Шапіро, М. Федотов та ін. Серед українських вчених питаннями оцінки ефективності підприємницької діяльності займалися В. Андрійчук, Е.Дж. Долан, Т. Гринько, Ю. Іванов, Г. Калетнік, О. Калієва, І. Маркіна, Д. Пасека, Г. Савіна та ін. Оцінці ризиків у проектах присвячені роботи: Ф. Найта, Дж. Неймана, В. Вітлінського, Н. Внукової, С. Ілляшенка, С. Солнцева та інших. Але успіх впроваджуваних методів управління залежить від чіткого обґрунтування доцільності заходів на основі виокремлення ключових проблем в цій сфері. В таких умовах необхідним є критичне оцінювання впливу конфліктних ситуацій на ефективність проектів підприємницьких структур.

Формулювання цілей статті

Метою статті є визначення особливостей та специфічних характеристик виникнення конфліктів в процесі управління проектами підприємницьких структур в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження

На сучасному етапі розвитку соціально-економічних відносин здатність підприємства адаптуватися до змін є одним із ключових чинників його виживання та утворення конкурентних переваг в довгостроковій перспективі. Управління проектами підприємницьких структур і комплексне налаштування процесів управління всередині підприємства можуть дати істотний поштовх для розвитку економіки на макрорівні, що особливо важливо у складні часи та дії воєнного стану. Саме проектний підхід дозволяє вирішити проблеми, що виникають, та забезпечити високу ефективність проектно-орієнтованої діяльності, незалежно від сфери бізнесу.

На всіх етапах управління проектом виникнення конфліктних ситуацій дуже ймовірне. Навіть на початку, коли ще зароджується бізнес-ідея і тільки починає обростати запланованими діями і первинними підрахунками. Причинами є розходження людей (стейкхолдерів) у поглядах, розбіжність сприйняття й оцінок тих або інших дій очікувань, рівня допустимого ризику, все це досить часто приводять до спірних ситуацій. Якщо до того ж ситуація, що створилася, являє собою загрозу для досягнення поставленої мети, хоча б одному з учасників взаємодії, то виникає конфліктна ситуація.

Таким чином, конфліктна ситуація – це суперечливі позиції сторін по якому-небудь приводі, прагнення до протилежним цілям, використання різних коштів по їхньому досягненню, розбіжність інтересів, бажань і т.д.

Досить часто в основі конфліктної ситуації лежать як об'єктивні протиріччя, так і суб'єктивні фактори. При спілкуванні з людьми іноді буває досить якої-небудь дрібниці: невдало сказаного чи вчасно недоказаного слова, думки, тобто інциденту – і конфлікт може розпочатися, навіть заморозивши проєкт. Такі проблеми найчастіше описують фахівці-практики, що задіяні у стартапах (startup).

Конфліктна ситуація по суті є умовою виникнення конфлікту як такого. Для переростання такої ситуації в конфлікт, тобто у динаміку, необхідно зовнішній вплив, загострення внутрішніх суперечностей, поштовх або інцидент. Спектр проблем, що перешкоджають підвищенню рівня ефективності підприємницьких проєктів у будь-якій державі розміщення бізнесу, є дуже широким і різноманітним. Але у будь-якому випадку в їх основі буде конфлікт. Що ж таке конфлікт? У психології конфлікт визначається як зіткнення протилежно спрямованих, несумісних один з одним тенденцій, окремо взятого епізоду у свідомості. Він може виникнути у міжособистісних взаємодіях або міжособистісних відносинах індивідів або груп людей, але завжди це пов'язане з негативними емоційними переживаннями [1, с. 14]. За результатами аналізу, проведеного у роботі [2], витікає, що після політичних конфліктів (62 %) саме організаційні посідають друге місце (16%). Отже, бізнес реагує на зовнішнє середовище, адаптуючись до змін влади, умов роботи, дозвільних процедур тощо, але саме протиріччя між співробітниками організації, які тісно між собою пов'язані тими чи іншими інтересами і цілями стає вирішальним під час втілення бізнес-ідеї у життя.

Слід зазначити, що основу тих конфліктних ситуацій, які напряму стосуються підприємницьких структур, у команді між окремими людьми (стейкхолдерами) становить загострення при зіткнутті між протилежно спрямованими мотивами, інтересами, думками, цілями, різними поглядами. Різні конфлікти виникають там, де зіткнуваються різні покоління, манери поведінки, досвід, їх може підштовхувати й бажання одержати щось, не підкріплене відповідними можливостями. Як показує практика, чим більше розкид критеріїв при прийнятті рішень і можливих варіантів цих рішень, тим глибше може бути конфлікт.

Часто управління конфліктами звужують до сфери управління персоналом. Це викликано тим, що у виникненні конфлікту, або навіть його рушійною силою, розглядають роль людського фактору. В науковій літературі виділяють наступні переваги проектного підходу в контексті формування та розвитку системи управління персоналом підприємства [3, с. 120]: цільова спрямованість, орієнтованість на дії, обмеженість у

часі, унікальність, комунікаційна ефективність, взаємодія; необтяжлива система відповідальності; метод «засвоєний урок», збалансована ризикованість; гнучкість.

Отже, різноманіття конфліктів величезне. Їх можна розглядати, групувати за різними критеріями, деталізуючи чи укрупнюючи їх, тому слід зосередити увагу на основних проблемах, які релевантні сучасному етапу розвитку економіки України та потребують першочергового вирішення. Досліджуючи наукову думку у роботах [3; 4; 5] визначено, що основними проблемами формування ефективного управління проектами у підприємстві є наступні:

1) велика кількість і різноманітність конфліктів в податковій сфері та дозвільних процедурах, особливо б'ють по плануванню часті зміни законодавства;

2) інертність певних елементів податкової системи у періоди реформування, навіть при радикальних змінах під час воєнного стану, важкість зміни поведінкової моделі контролюючих органів у бік демократизації;

3) падіння інвестиційної привабливості більшості видів підприємництва, зокрема з причини підвищення ризиків тривалого вкладення коштів;

4) низька або часткова дієвість засобів підвищення рівня фінансової культури, спричинена відмінністю потреб та механізмів сприйняття різних категорій населення (молоді, фактичних, потенційних платників тощо);

5) нестійкі елементи комплексної програми державних органів щодо формування зв'язків з громадськістю;

6) зниження рівня поінформованості населення та бізнесу, як наслідок виникають проблеми довіри до уряду у періоди частих реформ або швидкої діджиталізації послуг;

7) розвиненість тіньового сектору економіки та проявів недобросовісної конкуренції;

8) нерівномірна територіальна переорієнтація бізнесу внаслідок військової агресії;

9) великі збитки підприємницьких структур та ін.

Насправді, перелік можна розвивати і далі, але причини існуючого недостатнього рівня фінансової культури, і, як наслідок, дисципліни, будуть лежати у площині вищенаведених проблем. На думку конфліктологів, основними причинами, що провокують конфлікт інтересів представників бізнесу під час проектування, є наступні:

1) розподілом коштів займається група людей, яка має владу або авторитет, що і породжує умови для конфлікту;

2) керівництво захищає наявний економічний порядок розподілу прибутку, що, у свою чергу, об'єктивно обумовлює конфлікт в системі «влада-підлеглий»;

3) виникнення соціального конфлікту, що є продуктом економічних відносин. Це пояснюється наявністю засобів примусу, обумовлених економічними, соціальними, правовими відносинами власності;

4) в організаційній структурі підприємств діє висхідний ланцюжок взаємостосунків: гроші – влада – цінності – ритуал. Між цими елементами присутнє протистояння інтересів протилежних соціальних груп та зовнішніх стейкхолдерів, що породжує конфлікти в системі соціально-економічних відносин;

5) недружні стосунки у колективі (він склався з різних частин колективів, новий керівник (керівники проміжних ланок), реорганізація тощо).

Велика кількість і різноманітність конфліктів в сфері управління проектами підприємницьких структур підтверджують доцільність розгляду природи їх виникнення (рис. 1).

Як бачимо, такі конфлікти можуть виникати унаслідок наявних колізій і проблем в податковому законодавстві, механізмі реалізації державних органів своїх функцій, невчасності або вимушеності реформ, що проводяться, а також суб'єктивного фактора. Визначальну роль в регулюванні конфліктів відіграють організаційні положення та статті законодавства, які містять способи рішення типових соціальних конфліктів, максимально задовольняють всіх учасників процесу реалізації проекту, регламентують права та обов'язки, зони відповідальності і цільові орієнтири окремих учасників (структурних підрозділів) із застосуванням стратегічного контролю. Останній має бути спрямований на підкорення поведінки індивідів стратегічним очікуванням і вимогам з урахуванням досвіду вирішення конфліктних ситуацій.

Однак, не тільки рішення проблем в законодавстві приводить до ослаблення конфліктів. Невідповідність існуючого бізнес-середовища стану зовнішніх та внутрішніх факторів на макро- та мікрорівнях – вагомий фактор. Досягнення рівня розвитку підприємницької структури, відповідного умовам реалізації нової проекту також грає істотну роль. Тут стає вирішальним і морально-психологічний клімат, і правильність стратегічних розрахунків (новий продукт, цільовий ринок, сегментація, прогнози реакції конкурентів тощо). Як показує практика організації бізнесу, не всі конфлікти вчасно виявляються, найчастіше реагують вже на їх наслідки. Некеровані конфлікти руйнують управлінський потенціал керівництва під час управління проектом і зменшують загальні активи команди. Від такого страждають дисципліна та вмотивованість членів команди, морально-психологічний клімат, знижуються можливості реалізувати свої цілі через проект, а отже падає лояльність колективу до самого підприємницького проекту.

Важливими етапами роботи з конфліктом є позиціонування конфлікту, фіксування появи конфлікту і визначення типу його прояву, але також ідентифікація його джерела.

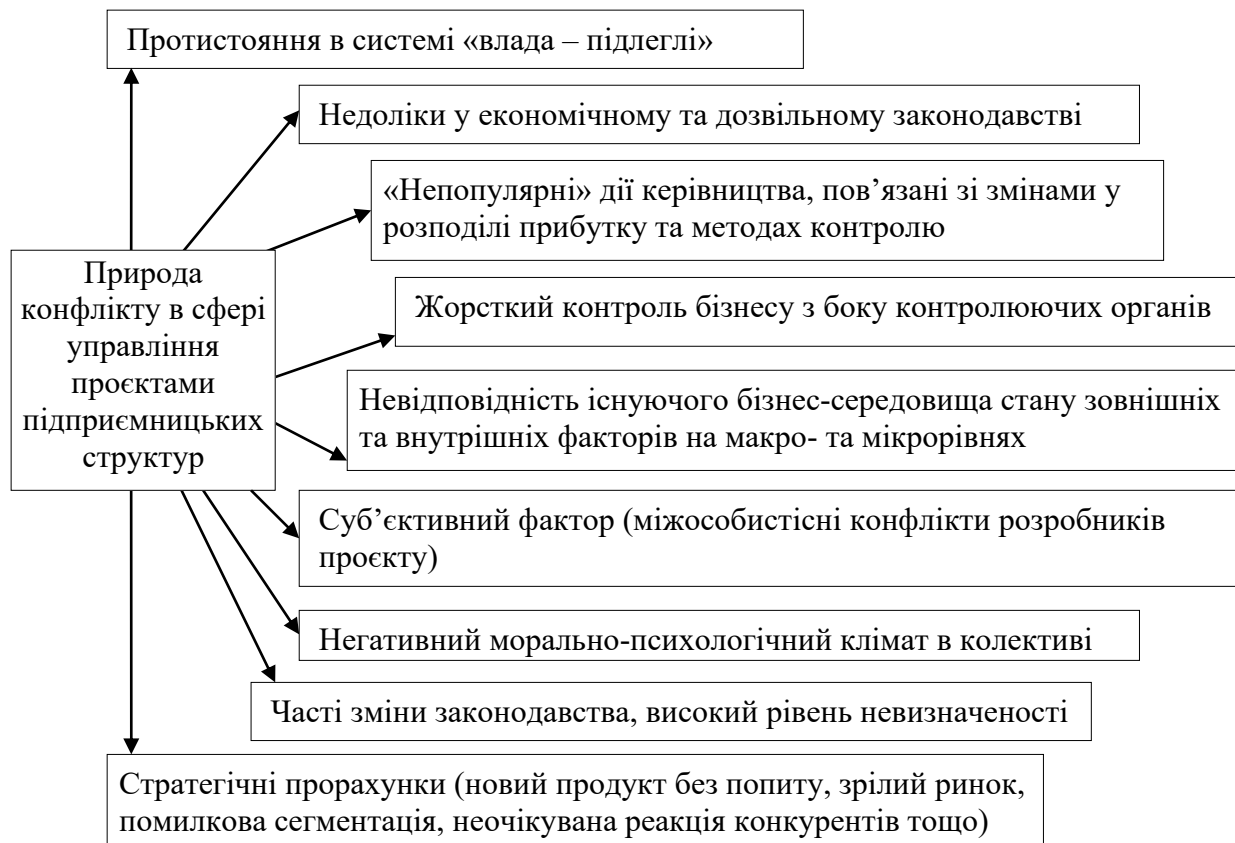

Рис. 1. Природа виникнення конфліктів в сфері управління проектами підприємницьких структур
Джерело: складено автором на основі узагальнення [1; 3; 6; 7]

Ще одним новим викликом сучасності, пов'язаним із розвитком технологій, є управління проектами в умовах глобалізації. Більшість проектних програм виконуються в розподіленій формі завдань за умов різних часових зон, культурних розбіжностей і відсутності особистої комунікації. Як наголошує автори роботи [6, с. 241] має тенденцію до зменшення частка проектних команд, які в сучасних умовах знаходяться в одному приміщенні, навіть незважаючи на те, що Agile-методологія виступає саме за спільне перебування. Долати таку відстань подумки трохи навчив карантин та онлайн освіта. Але не всі здатні швидко переключитися та долати мовний, психологічний, часовий бар'єри тощо. Це слід враховувати керівникам, особливо якщо на меті реалізація стратегії зовнішнього розвитку (глобальної чи багатонаціональної).

В якості окремих проектів можуть бути навіть одиничні етапи запровадження нових бізнес-процесів при налагодженні їх реінжинірингу. За для нівелювання конфліктних ситуацій можна рекомендувати заходи, про які йдеться у роботі [7, с. 113], а саме: чітке планування, організовану в часі і просторі частини проекту, а також доцільною є мотивація та навчання персоналу. Завершальними мають бути оцінка ефективності і моніторинг траєкторії розвитку, а також розвиток ключових компетентностей підприємницької структури.

Конфлікти всередині підприємницького проекту часто можуть виникати на двох рівнях: індивідуальному (конфлікти, які чинять вплив на досягнення окремих цілей проекту) та загальноуправлінському (конфлікти, які виникають при поєднанні індивідуальних конфліктів, накопичених проблем, стресів, форс-мажорів тощо, та які впливатимуть на реалізацію всього проекту). Керівник проекту повинен чітко усвідомлювати наслідки, до яких можуть призвести деструктивні конфлікти. Його мистецтво керування, досвід та підприємницьке чуття має бути спрямоване на покращення впливу наявних конструктивних конфліктів на результат реалізації проекту.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

За результатами проведеного аналізу було зроблено висновок, що у більшості випадків успішна реалізація будь-якого проекту та задоволення потреб його стейкхолдерів залежить від професійних та компетентнісних здібностей, навичок й вмінь команди проекту, а також лідерських якостей керівника проекту, спроможності його уникати (запобігати впливу) конфліктів. Найзгубніший характер впливу на результати проектування чинять некеровані конфлікти. У зв'язку з чим вбачається доцільним введення в практику здійснення управління проектами підприємницьких структур обов'язкової процедури з керування конфліктами. Залежно від типу підприємницької структури та напрямку діяльності цей процес може включати набір дій з такого переліку компонент: планування управління конфліктами підприємницького

проекту, ідентифікації конфліктів, аналізу конфліктів, планування реагування на конфлікти, здійснення реагування на конфлікти та моніторингу конфліктів. Мета таких дій – отримати усвідомлений та контрольований рівень ризику щодо виконання проекту та створення цінності для команди (соціальних на економічних результатах).

Оскільки конфлікти можуть виникати протягом всього життєвого циклу підприємницького проекту, процес управління конфліктами проекту має бути перманентним: від народження бізнес-ідеї до його успішного завершення та задоволення цілей стейкхолдерів, що заплановані у проекті.

Під час реалізації проектів в рамках глобальної або багатонаціональної стратегії також слід враховувати особливості менталітету цільової аудиторії, вірогідність конфлікту інтересів стейкхолдерів та розбіжності правового поля реалізації бізнесу. У зв'язку з цим науковий інтерес представляють питання імплементації основних положень українського законодавства щодо цих питань в європейський правовий простір, а також корпоративна культура самої підприємницької структури.

Література

1. Скібіцька Л.І. Конфліктологія : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 384 с. URL : http://pfor.com/book_359_glava_5_1.1._Zagalne_ponjattja_pro_kon.html (дата звернення: 07.07.2022 р.)
2. Рябініна К.В. Актуальні проблеми конфліктології: теоретико-методологічний підхід. Theories and Problems of Political Studies. № 1. 2016. 16 с. URL : <http://publishing-vak.ru/file/archive-politology-2016-1/8-ryabinina.pdf> (дата звернення: 05.07.2022 р.)
3. Сазонова Т.О., Децюра Т.О. Проектний підхід у системі управління персоналом. Інфраструктура ринку. Вип. 60, 2021. С. 118–122. DOI : <https://doi.org/10.32843/infrastruct60-21>
4. Тімінський О.Г., Берулава Д.З. Розблокування латентних конфліктів і перетворення їх з «опорів» в «рушійні сили» програм розвитку. Вісник ЛДУ БЖД. № 10, 2014. С. 136–141.
5. Ярославський А. О. Економічна ефективність діяльності підприємства: теоретичний аспект. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Випуск 20, Ч. 3, 2018. С. 174–177.
6. Кранокутська Н. С., Осетрова Т.О. Еволюція розвитку та сучасні тренди в управлінні проектами. Економічний аналіз : зб. наук. праць. Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2018. Том 28. № 1. С. 236–242.
7. Ревенко О. В., Іпполітова І. Я. Теоретико-методичні аспекти здійснення реінжинірингу бізнес-процесів підприємства. Інфраструктура ринку. Вип. 60, 2021. С. 109–117. DOI : <https://doi.org/10.32843/infrastruct60-21>

References

1. Skibitska L.I. Konfliktohiia : navchalnyi posibnyk. Kyiv : Tsentru uchbovoi literatury, 2007. 384 s. URL : http://pfor.com/book_359_glava_5_1.1._Zagalne_ponjattja_pro_kon.html (data zvernennia: 07.07.2022 r.)
2. Riabinina K.V. Aktualni problemy konfliktologii: teoretyko-metodolohichniy pidkhid. Theories and Problems of Political Studies. № 1. 2016. 16 s. URL : <http://publishing-vak.ru/file/archive-politology-2016-1/8-ryabinina.pdf> (data zvernennia: 05.07.2022 r.)
3. Sazonova T.O., Detsiura T.O. Proiektnyi pidkhid u systemi upravlinnia personalom. Infrastruktura rynku. Vyp. 60, 2021. S. 118–122. DOI : <https://doi.org/10.32843/infrastruct60-21>
4. Timinsky O.H., Berulava D.Z. Rozblokovannia latentnykh konfliktiv i peretvorennia yikh z «oporiv» v «rushiini syly» proham rozvytku. Visnyk LDU BZHD. № 10, 2014. S. 136–141.
5. Yaroslavskiy A. O. Ekonomichna efektyvnist diialnosti pidpriemstva: teoretychniy aspekt. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Vypusk 20, Ch. 3, 2018. S. 174–177.
6. Krasnokutska N. S., Osetrova T.O. Evoliutsiia rozvytku ta suchasni trendy v upravlinni proiektamy. Ekonomichniy analiz : zb. nauk. prats. Ternopil : Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr Ternopil'skoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu «Ekonomichna dumka», 2018. Tom 28. № 1. S. 236–242.
7. Revenko O. V., Ippolitova I. Ya. Teoretyko-metodychni aspekty zdiisnennia reinzhynirynhu biznes-protseviv pidpriemstva. Infrastruktura rynku. Vyp. 60, 2021. S. 109–117. DOI : <https://doi.org/10.32843/infrastruct60-21>

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-5>

УДК 330.131.7

Ірина БАБІЙ

Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0000-0003-2275-6880>

e-mail: babiii@khmnu.edu.ua

Василь ЗДРЕНИК

Західноукраїнський національний університет

<https://orcid.org/0000-0003-3373-8485>

Олена КОСІЮК

Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0000-0002-8628-0386>

e-mail: p_kosiyuk@khnu.km.ua

ОЦІНЮВАННЯ СТРАТЕГІЧНИХ РИЗИКІВ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА В ПРОЦЕСІ БІЗНЕС-ПЛАНУВАННЯ

У статті розглянуто актуальність визначення та оцінювання стратегічних ризиків при бізнес-плануванні в умовах невизначеності середовища функціонування підприємства, досліджено сутність і природу загроз та ризиків. Доведено, що сучасні умови господарювання вимагають постійного моніторингу ризикуотворюючих чинників для створення ефективної та гнучкої системи бізнес-планування підприємства в умовах нестабільності. Досліджено типологію ризиків, охарактеризовано їх різновиди, побудовано схему їх взаємодії. В статті встановлено, що управління стратегічними ризиками є невід'ємною складовою частиною складання та реалізації бізнес-плану підприємства. Розглянуто особливості аналізу та оцінювання ризиків, яких можна запобігти, стратегічних ризиків та внутрішніх ризиків в процесі бізнес-планування. Авторами наведено приклад оцінювання стратегічних ризиків впровадження проєкту в межах бізнес-плану. На прикладі досліджуваного підприємства, в статті виділено окремі групи ризиків впровадження проєкту в процесі бізнес-планування. На основі методу експертних оцінок, було розраховано середню вірогідність настання окремого виду ризику як середньоарифметична величина вірогідностей за думками трьох експертів, а також сумарна оцінка кожного виду ризику з урахуванням середньої вагомості ризику при реалізації нового проєкту.

Представлено та деталізовано етапи оцінювання узгодженості думок експертів за допомогою математичного методу розрахунку коефіцієнта конкордації. На прикладі досліджуваного підприємства встановлено, що ризики за кожною групою можуть мати різний вплив на реалізацію проєкту, тому і розроблені, в подальшому, заходи щодо їх нівелювання визначатимуться чинниками зовнішнього та внутрішнього середовища. Узагальнено, що від прийнятої методики оцінювання ризиків значною мірою залежить ефективність бізнес-планування та результативність діяльності економічних суб'єктів.

Ключові слова: управління підприємством, ризик, бізнес-планування, стратегічне планування.

Ірина БАБІЙ

Khmelnytskyi National University

Vasyl ZDRENYK

West Ukrainian National University

Olena KOSIUK

Khmelnytskyi National University

EVALUATION OF STRATEGIC RISKS IN THE ACTIVITIES OF ENTERPRISE IN THE PROCESS OF BUSINESS PLANNING

The article examines the relevance of identifying and assessing strategic risks in business planning in conditions of uncertainty in the environment of the enterprise's functioning, and examines the essence and nature of threats and risks. It has been proven that modern business conditions require constant monitoring of risk-generating factors to create an effective and flexible system of business planning of an enterprise in conditions of instability. The typology of risks was studied, their varieties were characterized, and a diagram of their interaction was constructed. The article establishes that strategic risk management is an integral part of drawing up and implementing an enterprise's business plan. Features of analysis and assessment of preventable risks, strategic risks and internal risks in the process of business planning are considered. The authors provide an example of assessing the strategic risks of project implementation within the business plan. Using the example of the researched enterprise, the article highlights separate groups of project implementation risks in the business planning process. Based on the method of expert assessments, the average probability of occurrence of a particular type of risk was calculated as the arithmetic mean of the probabilities according to the opinions of three experts, as well as the total assessment of each type of risk taking into account the average weight of the risk of the implementation of the new project.

The stages of assessing the consistency of experts' opinions using the mathematical method of calculating the concordance coefficient are presented and detailed. On the example of the researched enterprise, it was established that the risks of each group can have a different impact on the implementation of the project, therefore, the measures developed in the future for their prevention will be determined by the factors of the external and internal environment. It is summarized that the effectiveness of business planning and the effectiveness of the activities of economic entities largely depend on the adopted method of risk assessment.

Keywords: enterprise management, risk, business planning, strategic planning.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Сучасний динамічний розвиток вітчизняного бізнесу та необхідність формування конкурентних переваг на міжнародному ринку обумовлюють необхідність впровадження новітніх ефективних підходів до планування діяльності підприємств. Важливо зазначити, що на даному етапі розвитку економіки, найбільш ефективним інструментом управління є бізнес-планування, що формує зміст та специфіку процесу управління та впорядковує процес прийняття ефективних рішень на основі інноваційних методів менеджменту і враховує вплив чинників внутрішнього середовища і зовнішнього оточення підприємства. Поглиблення економічної кризи в світі та вітчизняному бізнес-середовищі вимагає від менеджерів та керівників підприємств не покладатися винятково на досвід та інтуїцію, а засвоювати новітні підходи до бізнес-планування як основний інструмент управління малим та середнім бізнесом. Вітчизняні підприємства стикаються з різноманітними бізнес-ризиками, які можуть загрожувати їх здатності розробляти релевантні стратегічні плани, досягати своїх стратегічних цілей, якщо ці ризики не контролюються належним чином, а наслідки цих ризиків не нівелюються. Слід зазначити, що недостатня розробленість практичних аспектів інструментарію управління ризиками в процесі бізнес-планування у вітчизняних підприємствах, а також не приділення більшості керівників вітчизняних підприємств уваги науково обґрунтованим підходам щодо його впровадження, підвищує актуальність формування теоретико-методичних аспектів бізнес-планування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Аналіз методологічних і теоретико-методичних підходів до ризик-менеджменту показав в спеціальній літературі таких вчених: Бердарашвілі Т. [1], Вітард Л. [2], Гурбик Ю., Біляев С. [3], Данік Н. [4], Дуднева Ю. [5], Колвел К. [6], Красностанова Н. [7], Кулер М. [8], Лагунова І. [9], Сосновська О. [10], Шгаль Т. [11].

Відзначимо, що питання підходів до бізнес-планування, ідентифікації стратегічних ризиків, оцінювання і розробки дій щодо нівелювання їх наслідками в практиці діяльності розроблено недостатньо у вітчизняних і закордонних дослідженнях.

Викладення основного матеріалу

Бізнес-ризик охоплюють всі сфери діяльності підприємства: від фінансових і репутаційних ризиків до ризиків претензій з боку споживачів та кібербезпеки, усі вони можуть найсуттєвішим чином вплинути на стратегічні плани підприємства, якщо в бізнес-плані не буде зазначено заходів щодо нівелювання їх наслідків.

Проте, навіть успішні найдосвідченіші управлінці та власники бізнесу не можуть належним чином обійти кожен ризик. Спроби уникнути всіх ризиків будь-якою ціною можуть перешкодити зростанню ефективності функціонування підприємства. З іншого боку, доведено, що певна кількість розрахованого ризику необхідна для того, щоб підприємство мало змогу сформувати конкурентні переваги, знайти ринкову нішу, збільшити частку ринку і отримати прибуток.

В процесі бізнес-планування важливим є усвідомлення типових ризиків, що можуть перешкоджати досягненню встановлених цілей.

Першим кроком у створенні ефективної системи управління ризиками в процесі бізнес-планування, є розуміння якісних відмінностей між типами ризиків, з якими стикаються підприємства. Дослідження вчених Гарвард Бізнес Ревью свідчить, що ризики належать до однієї з трьох категорій. Ризикові події будь-якої категорії можуть бути фатальними для стратегії компанії та навіть для її виживання.

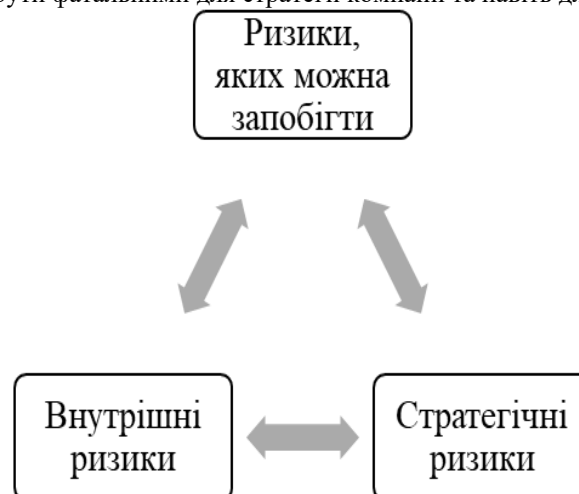

Рис. 1. Типологія ризиків при бізнес-плануванні

Побудовано автором на основі [12]

Ризиками, яких можна запобігти, є внутрішні ризики, що виникають всередині підприємства, які можна контролювати та рекомендовано усунути або уникнути. Прикладами такого типу ризиків є ризики від несанкціонованих, незаконних, неетичних, неправильних або невідповідних дій співробітників і керівників, а також ризики від збоїв у рутинних операційних процесах. Звичайно, підприємствам рекомендовано мати зону терпимості до помилок, що не завдадуть серйозної шкоди підприємству і для яких досягнення повного уникнення буде занадто дорогим. Необхідно зазначити, що загалом підприємства повинні прагнути усунути ці ризики, оскільки вони не отримують стратегічної вигоди від їх прийняття. Ризиком такої категорії найлегше керувати за допомогою активної профілактики: моніторингу операційних процесів і спрямування поведінки та управлінських рішень до бажаних норм.

Підприємство свідомо бере на себе певний ризик з метою отримання найбільшого ефекту від встановленої стратегії. Стратегічні ризики суттєво відрізняються від ризиків, яким можна запобігти, оскільки вони за своєю суттю не є небажаними. Стратегія з високою очікуваною прибутковістю, як правило, вимагає від підприємств брати на себе значні ризики, і управління цими ризиками є ключовим чинником отримання потенційного прибутку.

Стратегічними ризиками майже неможливо керувати, натомість підприємству потрібно впроваджувати систему оцінювання ризиками, розробленої з метою зменшення ймовірності того, що передбачувані ризики справді матеріалізуються, і для покращення здатності підприємства нівелювати наслідки ризиків або стримувати ризикові події, якщо вони відбудуться.

Деякі ризики виникають внаслідок подій, що не залежать від діяльності та знаходяться поза межами його впливу чи контролю. Джерела цих ризиків включають природні катастрофи, політичні події та значні макроекономічні зрушення. Зовнішні ризики вимагають кардинально іншого підходу до їх оцінювання. Оскільки менеджмент підприємства, як правило, не може запобігти виникненню таких подій, фахівці та керівники мають зосередитись на ідентифікації, оцінюванні і нівелюванні наслідків їх впливу.

Складання бізнес-плану вимагає від підприємств адаптації процесів оцінювання ризиків до цих основних категорій, оцінювання стратегічних ризиків, вимагають підходу, заснованого на відкритому і чіткому оцінюванні ризиків.

Авторами наведено приклад оцінювання стратегічних ризиків впровадження проекту в межах бізнес-плану підприємства. Реалізація заходу, запропонованому в межах бізнес-плану, пов'язана зі стратегічним ризиком, оскільки на реалізацію будь-якого проекту впливає низка зовнішніх та внутрішніх чинників. Тому для зменшення невизначеності необхідно виявити та оцінити ризики, які можуть виникнути під час впровадження. З метою оцінювання ризиків реалізації в межах бізнес-плану запропонованого заходу доцільно використовувати метод експертних оцінок. Даний метод засновано на опитуванні кваліфікованих фахівців та подальшій обробці результатів опитування. Доцільним є складання переліку чинників ризику, оцінених за 10-бальною шкалою, за кожним видом ризику необхідно вказати вірогідність його реалізації. Серед оцінюваних ризиків досліджуваного підприємства було виділено такі групи: ризики, обумовлені невизначеністю зовнішнього середовища, ризики зниження маркетингової активності підприємства, ризики неефективного використання фінансових ресурсів, ризик зниження якості стратегічного управління, ризик зниження компетенції фахівців підприємства.

У якості експертів досліджуваного підприємства було обрано штатних фахівців підприємства, а саме, начальник економічного відділу (експерт 1), головний інженер (експерт 2), заступник головного інженера по технічній безпеці (експерт 3) (табл. 1).

Таблиця 1

Експертне оцінювання ризиків реалізації проекту

№	Експерт 1		Експерт 2		Експерт 3	
	Оцінка ризику	Вагомість ризику	Оцінка ризику	Вагомість ризику	Оцінка ризику	Вагомість ризику
1	2	3	4	5	6	7
1	8	0,2	9	0,2	10	0,3
2	4	0,05	6	0,3	7	0,1
3	8	0,13	5	0,07	4	0,12
4	10	0,05	7	0,03	8	0,05
5	4	0,05	6	0,02	2	0,03
6	2	0,1	1	0,03	4	0,05
7	8	0,04	6	0,01	3	0,04
8	2	0,04	4	0,03	3	0,03
9	3	0,03	7	0,02	5	0,01
10	6	0,05	7	0,04	5	0,03
11	8	0,03	9	0,03	8	0,06
12	7	0,04	6	0,04	6	0,01
13	3	0,02	4	0,03	2	0,04
14	5	0,02	5	0,03	3	0,03
15	4	0,02	5	0,04	4	0,01
16	3	0,02	3	0,02	4	0,01

1	2	3	4	5	6	7
17	4	0,03	5	0,01	2	0,04
18	3	0,03	2	0,01	4	0,01
19	4	0,02	5	0,03	3	0,02
20	5	0,03	5	0,01	6	0,01

На основі отриманих результатів була розрахована середня вірогідність настання окремого виду ризику як середньоарифметична величина вірогідностей за думками трьох експертів, а також сумарна оцінка кожного виду ризику з урахуванням середньої вагомості ризику (табл. 2).

Таблиця 2

Оцінювання ризикованості реалізації проекту

№	Середня вагомість ризику	Усереднена оцінка думок експертів			Сумарна оцінка
		Експерт 1	Експерт 2	Експерт 3	
Ризики, обумовлені невизначеністю зовнішнього середовища					12,17
1	6,97	1,87	2,10	3,00	6,97
2	2,20	0,60	0,90	0,70	2,20
3	1,87	0,85	0,53	0,48	1,87
4	1,14	0,43	0,30	0,40	1,14
Ризики зниження маркетингової активності підприємства					1,6
5	0,03	0,13	0,20	0,06	0,39
6	0,06	0,12	0,06	0,20	0,38
7	0,03	0,24	0,18	0,12	0,54
8	0,03	0,07	0,13	0,09	0,29
Ризики неефективного використання фінансових ресурсів					2,53
9	0,02	0,06	0,14	0,05	0,25
10	0,04	0,24	0,28	0,15	0,67
11	0,04	0,32	0,36	0,48	1,16
12	0,03	0,21	0,18	0,06	0,45
Ризик зниження якості стратегічного управління					1,04
13	0,03	0,09	0,12	0,08	0,29
14	0,02	0,13	0,13	0,09	0,36
15	0,02	0,09	0,12	0,04	0,25
16	0,01	0,05	0,05	0,04	0,14
Ризик зниження компетенції фахівців підприємства					0,94
17	0,02	0,11	0,13	0,08	0,32
18	0,01	0,05	0,03	0,04	0,12
19	0,02	0,09	0,12	0,06	0,27
20	0,01	0,08	0,08	0,06	0,23
Усього					18,28

Оскільки було розглянуто двадцять типів ризиків, відповідно максимальною величиною ризику реалізації проекту встановлено 50 балів, а мінімальною – 5.

Таким чином, авторами розроблено наступну шкалу оцінювання ступеню ризикованості реалізації проекту:

- 5–20 – проєкт з низьким ступенем ризикованості;
- 21–35 – проєкт з середнім ступенем ризикованості;
- 36–50 – проєкт зі значним ступенем ризикованості.

Проведене у табл. 2 оцінювання свідчить, що загальна зважена оцінка ризикованості складає 18,28.

Отже, запропонований бізнес-план відноситься до категорії середньо ризикованих.

Для обґрунтування отриманих даних проведемо оцінку ступеню узгодженості думок експертів. З метою оцінювання узагальненої міри узгодженості думок за всіма чинниками доцільно розрахувати коефіцієнт конкордації (формула 1):

$$W = \frac{12}{m^2 * (n^3 - n) - m * \sum_{j=1}^m T_j} * \sum_{j=1}^n d_j^2, \quad (1)$$

де d_j – відхилення суми рангів, отриманих j -м ризиком від середнього значення суми рангів,

m – кількість експертів,

n – кількість аналізованих ризиків,

T_j – показник, що характеризує збіг рангів (формула 2):

$$T_j = \sum_{i=1}^L (t_i^3 - t_i), \quad (2)$$

де L – число зв'язувань,

t_i – кількість елементів у i -му зв'язування для i -го експерта.

Якщо ранги експертів повторюються необхідно провести стандартизацію рангів за формулою 3:

$$n_s = \frac{n_1 + n_2 + \dots + n_s}{S}, \quad (3)$$

де n_s – стандартизований ранг,

S – загальна кількість однакових рангів за i -м експертом.

Дані для розрахунку коефіцієнта конкордації наведено в табл. 3.

Таблиця 3

№	Експерт 1		Експерт 2		Експерт 3		Сума n_s	d_j^2
	Ранг	n_s	Ранг	n_s	Ранг	n_s		
1	15	20	15	20	12	20	60	817,96
2	13	18	14	19	11	19	56	605,16
3	14	19	13	18	10	17,5	54,5	533,61
4	12	17	11	16	9	16	49	309,76
5	8	11,5	9	14	3	6,5	32	0,36
6	7	10	3	3	8	15	28	11,56
7	10	14,5	8	12,5	6	13	40	73,96
8	3	4	6	9	5	11,5	24,5	47,61
9	2	3	7	11	2	4	18	179,56
10	10	14,5	10	15	7	14	43,5	146,41
11	11	16	12	17	10	17,5	50,5	364,81
12	9	13	8	12,5	3	6,5	32	0,36
13	5	7	5	6	4	8,5	21,5	98,01
14	8	11,5	6	9	5	11,5	32	0,36
15	5	7	5	6	1	2	15	268,96
16	1	1,5	2	2	1	2	5,5	670,81
17	6	9	6	9	4	8,5	26,5	24,01
18	1	1,5	1	1	1	2	4,5	723,61
19	5	7	5	6	3	6,5	19,5	141,61
20	4	5	4	4	3	6,5	15,5	252,81
Середнє значення							31,4	
Сума								5271,3

Таким чином, коефіцієнт конкордації дорівнює:

$$W = \frac{12}{3^2 * (20^3 - 20) - 3 * (6 + 24 + 6 + 6 + 24 + 6 + 24 + 60 + 24 + 6 + 6 + 6)} * 5271,3 = 0,87.$$

Для визначення ступеню конкордації розрахуємо коефіцієнт Пірсона за формулою (4) та порівняємо його з табличним значенням, якщо розрахований коефіцієнт більш за табличне значення коефіцієнту.

$$X^2 = \frac{12 * \sum_{j=1}^n d_j^2}{m * n * (n+1) - \frac{\sum_{j=1}^m T_j^2}{n-1}}, \quad (4)$$

Тоді, коефіцієнт Пірсона дорівнює:

$$X^2 = \frac{12 * 5271,3}{3 * 20 * 21 - \frac{198}{20 - 1}} = 50,62$$

Табличне значення X^2 дорівнює 43,82. Отже, розрахований коефіцієнт Пірсона більш за табличне значення, що свідчить про правильність розрахунків коефіцієнту конкордації та узгодженість думок експертів.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

На основі узагальнення думок фахівців та експертів, доведено, що умовою для ефективного бізнес-планування діяльності підприємств в мінливому невизначеному середовищі стає розробка заходів щодо

управління ризиками на підприємстві. Управління ризиками, в тому числі, охоплює заходи щодо їх ідентифікації, оцінювання та аналізу, а також вибору і використання методів нейтралізації їх наслідків. Визначення стратегічних можливостей підприємства та рівня ризику реалізації бізнес-плану, доцільно здійснювати за допомогою економіко-математичних методів. В умовах впливу на реалізацію проєкту великої кількості чинників ризику, підприємству необхідно використовувати різноманітні способи оптимізації рівня ризику, який впливає на ті чи інші складові бізнес-плану підприємства. Отже від вірного оцінювання стратегічних ризиків при бізнес-плануванні, залежить економічна та соціальна ефективність реалізації проєкту, успішність результатів діяльності підприємства та конкурентоспроможність на ринку.

Література

1. Begdarashvili T. Methodology for Developing an Adaptive Business Plan. *Economics*. 105. 253-259. 2022. DOI: 10.36962/ECS105/4-5/2022-253.
2. Viltard L. The death of the business plan. *Independent Journal of Management & Production*. 6. 2015. DOI: 10.14807/ijmp.v6i4.361.
3. Гурбик Ю., Біляєв С., Сальнікова М. Бізнес-планування як ефективний метод антикризового управління компанією: теоретико-методологічний аспект. *Причорноморські економічні студії*. Вип. 32. С. 83–87. 2018. URL: http://old.bumib.edu.ua/sites/default/files/visnyk/12_23.pdf.
4. Данік Н. Бізнес-планування як інструмент здійснення фінансового менеджменту в сучасних умовах розвитку України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Вип. 2. С. 52–55. 2015. URL: <http://global-national.in.ua/issue-1-2014-y/30-danik-n-v-biznes-planuvannya-yakinstrument-zdijsnennya-finansovogo-menedzhmentuv-suchasnikh-umovakh-rozvitku-ukrajini>
5. Дуднева Ю. Ризик-менеджмент: інтегрований підхід до організації. *Електронне наукове фахове видання Мукачівського державного університету «Економіка та суспільство»*. № 20. С. 229–236. 2019.
6. Colwell K. PhD MBA. *Starting a Business QuickStart Guide: The Simplified Beginner's Guide to Launching a Successful Small Business, Turning Your Vision into Reality, and Achieving Your Entrepreneurial Dream*. 215 с. 3. 2019.
7. Krasnostanova N., Rohozhkina M. Business planning and small and medium enterprises. *Market Infrastructure*. 2022. DOI: 10.32843/infrastructure63-13.
8. Kuller M., Farrelly M., Marthanty D., Deletic A., Bach P. Planning support systems for strategic implementation of nature-based solutions in the global south: Current role and future potential in Indonesia. *Cities*. 126. 2022. DOI: 103693. 10.1016/j.cities.2022.103693.
9. Лагунова І. Сутність та принципи концепції ризик-менеджменту. *Актуальні проблеми державного управління*. № 1 (53). С. 44–52. 2018.
10. Сосновська О., Деденко Л. Напрями стійкого функціонування підприємства в умовах невизначеності. *Збірник наукових праць Університету Державної фіскальної служби України*. № 2. С. 369–383. 2018.
11. Shtal T., Uvarova A., Ostapenko I. Evaluation of the influence of external environmental factors on logistics activities: Case study of Ukrainian retail trade enterprises. *Journal of Environmental Management & Tourism*. 2018. Т. 9. №. 7 (31). С. 1593-1605.
12. Kaplan R., Mikes A. *Managing Risks: A New Framework*. *Harvard Business Review*. 2012. URL: <https://hbr.org/2012/06/managing-risks-a-new-framework>
13. ISO 31000:2018 Risk management – Guidelines. URL: <http://www.iso.org/medi/3513119/IRM-Report-ISO-31000-2018-v3.pdf>

References

1. Begdarashvili T. Methodology for Developing an Adaptive Business Plan. *Economics*. 105. 253-259. 2022. DOI: 10.36962/ECS105/4-5/2022-253.
2. Viltard L. The death of the business plan. *Independent Journal of Management & Production*. 6. 2015. DOI: 10.14807/ijmp.v6i4.361.
3. Hurbyk Yu., Biliaiev S., Salnikova M. Biznes-planuvannya yak efektyvnyi metod antykrizovoho upravlinnia kompaniiei: teoretyko-metodolohichniy aspekt. *Prychornomorski ekonomichni studii*. Vyp. 32. S. 83–87. 2018. URL: http://old.bumib.edu.ua/sites/default/files/visnyk/12_23.pdf.
4. Danik N. Biznes-planuvannya yak instrument zdiisnennia finansovoho menedzhmentu v suchasnykh umovakh rozvytku Ukrainy. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Vyp. 2. S. 52–55. 2015. URL: <http://global-national.in.ua/issue-1-2014-y/30-danik-n-v-biznes-planuvannya-yakinstrument-zdijsnennya-finansovogo-menedzhmentuv-suchasnikh-umovakh-rozvitku-ukrajini>
5. Dudnieva Yu. Ryzyk-menedzhment: intehrovanyi pidkhdid do orhanizatsii. *Elektronne naukove fakhove vydannia Mukachivskoho derzhavnoho universytetu «Ekononika ta suspilstvo»*. № 20. S. 229–236. 2019.
6. Colwell K. PhD MBA. *Starting a Business QuickStart Guide: The Simplified Beginners Guide to Launching a Successful Small Business, Turning Your Vision into Reality, and Achieving Your Entrepreneurial Dream*. 215 s. 3. 2019.
7. Krasnostanova N., Rohozhkina M. Business planning and small and medium enterprises. *Market Infrastructure*. 2022. DOI: 10.32843/infrastructure63-13.
8. Kuller M., Farrelly M., Marthanty D., Deletic A., Bach P. Planning support systems for strategic implementation of nature-based solutions in the global south: Current role and future potential in Indonesia. *Cities*. 126. 2022. DOI: 103693. 10.1016/j.cities.2022.103693.

-
9. Lahunova I. Sutnist ta pryntsyipy kontseptsii ryzyk-menedzhmentu. Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia. № 1 (53). S. 44–52. 2018.
 10. Sosnovska O., Dedenko L. Napriamy stiikoho funktsionuvannia pidpriemstva v umovakh nevyznachenosti. Zbirnyk naukovykh prats Universytetu Derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy. № 2. S. 369-383. 2018.
 11. Shtal T., Uvarova A., Ostapenko I. Evaluation of the influence of external environmental factors on logistics activities: Case study of Ukrainian retail trade enterprises. Journal of Environmental Management & Tourism. 2018. T. 9. №. 7 (31). S. 1593-1605.
 12. Kaplan R., Mikes A. Managing Risks: A New Framework. HarvardBusinessReview. 2012. URL: <https://hbr.org/2012/06/managing-risks-a-new-framework>
 13. ISO 31000:2018 Risk management – Guidelines. URL: <http://www.theirm.org/media/3513119/IRM-Report-ISO-31000-2018-v3.pdf>

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-6>

УДК 004: 339.17

Олена ОВДІЙ

Національний університет харчових технологій

<https://orcid.org/0000-0003-1531-3352>

e-mail: ovdii@i.ua

Тетяна РЕДЗІЮК

Національний університет харчових технологій

<https://orcid.org/0000-0003-4226-5392>

e-mail: t.redzyuk@icloud.com

ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСОВОГО ТА ПОДАТКОВОГО ОБЛІКУ ПОДАТКУ НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ ПРИ ПЕРЕХОДІ НА СПРОЩЕНУ СИСТЕМУ ОПОДАТКУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Систематизувати зміни, нововведення та особливості фінансового та податкового обліку ПДВ при переході на спрощену систему оподаткування в умовах воєнного стану в Україні. Для цілей досліджень використано наступні методи дослідження: методи контент-аналізу, порівняльного аналізу та логічного узагальнення авторами використано для формулювання обраної теми та мети дослідження, критичного аналізу наукової та спеціалізованої літератури; метод наукового абстрагування вжито з метою виокремлення особливостей ведення фінансового та податкового обліку в умовах воєнного стану; методи аналізу і синтезу, індукції і дедукції використано для аналізу основних змін та нововведень у законодавстві, впливу на формування облікової та податкової звітності; метод якісного порівняння вжито для виокремлення наслідків впливу законодавчих змін щодо різних груп суб'єктів господарювання

Проведений аналіз змін фінансового та податкового обліку ПДВ дав можливість систематизувати особливості спрощеної системи оподаткування, яка має ряд переваг перед звичайною формою оподаткування, а саме: зниження податкового тягаря на підприємства, що працювали на системі єдиного податку (3% доходу + сплата ПДВ чи 5% доходу), до 2%. Однак, ті юридичні особи та ФОП, що постачали товари, роботи та послуги, що оподатковуються за нульовою ставкою, не відносяться до наведених вище; відстрочення платнику ПДВ до 6 місяців, після скасування воєнного стану, подання звітності, сплати податку та реєстрації ПН/РК в ЄРПН; запровадження пільгових ставок ПДВ, а саме 7% для підприємств, що займаються імпортом та реалізацію пального та нафтопродуктів на внутрішньому ринку України; припинення дії нарахування штрафів та пені як для підприємств та організацій, що несвоєчасно оплатили чи подали відповідні звітні документи, так й для держави за несвоєчасність відшкодування ПДВ з бюджету країни.

Отримані результати дослідження, порівняно з аналогічними, містять виокремлені зміни та нововведення, відповідним чином систематизовані авторами.

Запропонована систематизація змін та нововведень фінансового та податкового обліку ПДВ щодо застосування спрощеної системи оподаткування може бути корисною як для науковців та фахівців, які займаються даною проблематикою, так й для викладачів та студентів ЗВО спеціальності 071 «Облік і оподаткування».

Ключові слова: воєнний стан, фінансовий облік, податковий облік, оподаткування, податок на додану вартість, спрощена система оподаткування.

Olena OVDII, Tetiana REDZIUK

National University of Food Technologies

FEATURES OF THE FINANCIAL AND TAX ACCOUNTING OF THE VALUE ADDED TAX IN THE TRANSITION TO THE SIMPLIFIED TAXATION SYSTEM IN THE CONDITIONS OF MARITAL STATE IN UKRAINE

The purpose of the article. To systematize changes, innovations and peculiarities of financial and tax accounting of VAT during the transition to a simplified taxation system in the conditions of martial law in Ukraine.

The following research methods were used for the purposes of the research: content analysis, comparative analysis, and logical generalization methods were used by the authors to formulate the chosen topic and purpose of the research, critical analysis of scientific and specialized literature; the method of scientific abstraction was used in order to highlight the peculiarities of financial and tax accounting in the conditions of martial law; methods of analysis and synthesis, induction and deduction were used to analyze the main changes and innovations in legislation, the impact on the formation of accounting and tax reporting; the method of qualitative comparison was used to highlight the effects of legislative changes on different groups of economic entities

The analysis of changes and innovations in the financial and tax accounting of VAT made it possible to systematize the features of a simplified taxation system, which has a number of advantages over the usual form of taxation, namely: a reduction in the tax burden on enterprises that worked on a single tax system (3% of income + payment of VAT or 5% of income), up to 2%. However, those legal entities and sole proprietorships that supplied goods, works and services taxed at a zero rate do not belong to the above; deferment to the VAT payer for up to 6 months, after the cancellation of martial law, submission of reports, payment of tax and registration of PN/RK in a single register of tax invoices; introduction of preferential VAT rates, namely 7%, for enterprises engaged in the import and sale of fuel and oil products in the domestic market of Ukraine; suspension of fines and penalties both for enterprises and organizations that have not timely paid or submitted relevant reporting documents, and for the state for late reimbursement of VAT from the country's budget.

The obtained research results, compared to similar ones, contain selected changes and innovations, appropriately systematized by the authors.

The proposed systematization of changes and innovations in the financial and tax accounting of VAT in relation to the

application of a simplified taxation system can be useful both for scientists and specialists who deal with this issue, and for teachers and students of HEI specialty 071 "Accounting and taxation".

Keywords: martial law, financial accounting, tax accounting, taxation, value added tax, simplified taxation system.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Система фінансового та податкового обліку в умовах економічних, соціальних та правових трансформацій, та особливо військових дій, має на меті зберегти наявний досвід, досягнення та безперервність функціонування підприємств щодо накопичення, обробки, аналізу та зберігання інформації.

Початок військової агресії з боку Росії призвів до вимушених кроків зміни податкового законодавства на час таких дій. Головна перевага таких нововведень полягає у зниженні податкового тиску на підприємницькі структури, періоду звітування про доходу та сплати податків, відстрочення терміну сплати податків тощо. Саме такі пертурбації стосувалися й основного джерела доходів державного бюджету України – податку на додатну вартість (ПДВ). Тому рахуємо своєчасним та доцільним проведення усестороннього дослідження особливостей фінансового та податкового обліку ПДВ при переході на спрощену систему оподаткування (ССО) в умовах воєнного стану в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

На сьогоднішній час вітчизняними вченими та практиками проведено значний обсяг досліджень щодо даного питання. Так, А.В. Ігумнова відзначає, що в Україні застосовується дві системи оподаткування суб'єктів господарювання: загальна й спрощена. Остання поділяється на чотири групи, кожна з яких має свої особливості [1]. Л.О. Масіна й А. Гусев досліджують не тільки поточний стан ведення обліку з нарахування й сплатою ПДВ, а й кроки з його оптимізації [2]. Фокусуючи увагу на процесах обліку й оподаткування В.С. Ніценко та інші, пропонують більш ретельно використовувати систему внутрішнього контролю в управлінні підприємством [3, 4]. Однак, у зв'язку з початком військових дій та запровадження воєнного стану на території України, відбулися деякі трансформації у фінансовому та податковому обліках на підприємствах. Тому М. Татарова відзначає позитивні зміни в економіці в особливих умовах, що проявляються у політиці дерегуляції та лібералізації бізнесу [5]. У даному ключі, Д. Оносовський зазначає про значні зміни процедури адміністрування, контролю та обліку платників податків, у зв'язку з введенням воєнного стану в Україні [6]. У свою чергу, Д. Кучерак більше приділяє увагу (не)сплати ЄСВ за мобілізованих працівників, що у свою чергу знижує податкове навантаження на підприємства, в яких такі мобілізовані особи, знаходяться на основному місці роботи із збереженням окладу [7]. Доповнюючи вищенаведене, Д.А. Власюк досліджує як ведення військових дій вплинуло на ведення фінансової звітності в Україні [8]. Більш широко освітив досліджувану проблематику В. Буфан, наголошуючи також на необхідності удосконалення обліку розрахунків за податками в умовах надзвичайного стану [9]. Не дивлячись на зазначений доробок у вирішенні проблеми, залишаються не повністю систематизованими особливості фінансового та податкового обліку ПДВ при переході на ССО в умовах воєнного стану в Україні, що й визначило мету нашого дослідження.

Формулювання цілей статті

Метою дослідження є систематизація змін, нововведень та особливостей фінансового та податкового обліку ПДВ при переході на ССО в умовах воєнного стану в Україні.

Методологія дослідження

Результати запропонованого дослідження автори отримали за допомогою як загальних, так й спеціальних методів наукового дослідження. Методи контент-аналізу, порівняльного аналізу та логічного узагальнення авторами використано для формулювання обраної теми та мети дослідження, критичного аналізу наукової та спеціалізованої літератури. Метод наукового абстрагування вжито з метою виокремлення особливостей ведення фінансового та податкового обліку в умовах воєнного стану. З використанням методів аналізу і синтезу, індукції і дедукції проведено аналіз основних змін та нововведень у законодавстві, впливу на формування облікової та податкової звітності. Метод якісного порівняння вжито для виокремлення наслідків впливу законодавчих змін щодо різних груп суб'єктів господарювання.

Виклад основного матеріалу

В умовах воєнного стану в Україні провадяться суттєві зміни до Податкового законодавства, що беззаперечно відобразилося й на фінансовому обліку. Особливу увагу приділяють переходу на спрощену систему ведення звітності й оподаткування. Така модель ведення бізнесу під час військових дій була запроваджена Законом України № 2120-IX від 15.03.2022 [10]. Внесеними змінами встановлено, що юридична особа чи фізична особа підприємець (ФОП) може самостійно перейти на ССО, якщо рівень її доходу не перевищує 10 мільярдів гривень у рік. У той же час, дія Закону не поширюється на наступні види діяльності: організація й проведення азартних ігор, парі, лотерей; не займається обміном іноземної валюти; виробництвом, експортом, імпортом, продажем підакцизних товарів (за виключенням роздрібного їх

продажу фізичними особами); фінансовою, страховою, інвестиційною діяльністю; не належить до юридичної особи або її підрозділів, яка не є платником єдиного податку; не займаються незалежною професійною діяльністю.

Навіть при наявності у платника ПДВ (третьої групи) податкового боргу, він має можливість перейти на 2% ССО, що відзначено в ПКУ (пп. 69.1 п. 69 підр. 10 роз. XX «Перехідні положення»). Зазначений обов'язок платника ПДВ відновлюється після припинення або скасування дії воєнного стану в країні та протягом 3 місяців він має їх виконати [14].

Зміни щодо фінансового і податкового обліку під час військових дій передбачають наступні особливості [5, 10-14]:

1. Не застосовується п. 198.5 ст. 198 ПКУ у випадку втрати (знищення) товарів чи передачі товарів у державну чи комунальну власність, у тому числі до Територіальної оборони, податкові зобов'язання (ПЗ) з ПДВ, що виникають при цьому, не нараховуються та податковий кредит (ПК), сформований при їх придбанні, не коригується. У випадку, якщо постачальник передає товари військовим, правоохоронним та іншим формуванням для потреб оборони, захисту безпеки населення та інтересів держави; та центральному органу виконавчої влади, охорони здоров'я державної, комунальної власності тощо; ПДВ не нараховується. Однак, дана теза не має відношення до реалізації товарів, що оподатковуються за нульовою ставкою.

2. Застосування податкової ставки з ПДВ на пільгових умовах у розмірі 7% на імпорт та реалізацію пального та нафтопродуктів (бензинів моторних, важких дистилатів, скрапленого газу, нафти та сирих нафтопродуктів, одержаних з бітумінозних порід (мінералів)).

3. У випадку виникнення від'ємного значення з ПДВ внаслідок застосування пільгової ставки платник втрачає право на бюджетне відшкодування ПДВ; від'ємне значення з ПДВ може бути зараховане лише до ПК наступного звітного періоду.

4. У випадку відсутності реєстрації податкових накладних (ПН) постачальниками у Єдиному реєстрі податкових накладних (ЄРПН), контрагенти можуть особисто оформити первинні документи згідно ст. 9 Закону про бухгалтерський облік та внести до складу ПК суму раніше сплаченого ПДВ на підставі відповідних первинних документів. На протязі півроку, після офіційного оголошення щодо припинення воєнного стану платники ПДВ мають зареєструвати усі ПН в ЄРПН, а також уточнити суму свого ПК з ПДВ відповідно до даних Реєстру.

5. Під час воєнних дій держава звільняється від відповідальності, тобто не відшкодування ПДВ з бюджету платникам не обкладається пенею у розмірі 120%.

6. Звільняються від сплати ПДВ імпортери та постачальники товарів оборонного призначення для потреб Територіальної оборони.

7. Для ФОП, що обрали 3-ю групу платника єдиного податку з особливостями, які реалізують товари, виконують роботи чи надають послуги, займаються імпортом звільняються від нарахування та сплати ПДВ та подання податкової звітності з ПДВ, а їх реєстрація припиняється на даний період. Особливістю є те, що суб'єкт господарювання при переході на ставку 2% доходу залишаються у складі платників ПДВ, тобто реєстрація як платника ПДВ не анулюється.

8. Суб'єкт господарювання – платник ПДВ, позбавляються права на складання ПН та розрахунків коригування (РК) до них за операціями, що здійснені в період перебування такого суб'єкта господарювання на третій групі єдиного податку за ставкою 2 % доходу [13].

9. Якщо платник ПДВ, під час воєнного стану, не має можливості провести його оплату, подати декларацію тощо, він звільняється від штрафів та пені. Такі зміни передбачені п. 69 підрозд. 10 розд. XX ПК. Однак, зазначена норма має деякі відмінності, що наведені у таблиці 1 [14].

Цікаво, якщо раніше Законом 2142-ІХ від 24.03.2022 р. передбачалося, що платник ПДВ повинен виконати свої ПЗ протягом 6 місяців у випадку припинення або скасування воєнного стану, то законопроектом № 7360, прийнятим 12.05.2022 р. ці строки для бізнесу скорочено до двох місяців [6].

Використання ССО за ставкою 2 % має деякі особливості, порівняно із звичайною системою ведення обліку та оподаткування, а саме [14]:

- імпорт товарів: ПДВ не сплачується;

- експорт товарів: при переході на ССО платник втрачає можливість застосування нульової ставки ПДВ. Якщо такий платник придбав товари до переходу на ССО й експортував їх після переходу на ССО, то у нього виникають ПЗ з ПДВ (п. 198.5 ст. 198 ПКУ) у першому звітному періоді, у зв'язку з скасуванням воєнного стану, а отже й переходу на стару систему ведення звітності й оподаткування;

- авансові платежі: якщо авансові платежі отримані до переходу на ССО (правило «першої події»), а відвантаження товару відбулося при застосуванні ССО, то такі операції підлягають оподаткуванню на загальних підставах, тобто нараховується й сплачується ПДВ. В ситуації, коли авансові платежі отримані під час роботи на ССО, а відвантаження товару відбулося після завершення дії ССО, такі операції не оподатковуються ПДВ;

- необоротні активи: після завершення дії ССО та переходу на звичайну систему оподаткування, платник ПДВ у податковій звітності має нарахувати ПЗ на вартість необоротних активів (придбаних, поставлених, використаних), по операціях, що не оподатковувалися, у зв'язку з введенням надзвичайного чи

воєнного стану. Сума ПДВ по таких операціях повинна обліковуватися у складі ПК на дату переходу на ССО. Відображення зазначених операцій повинно проводитися в рядку 4 «Нараховано ПЗ відповідно до п. 198.5 ст. 198 та п. 199.1 ст. 199 ПКУ за операціями, що оподатковуються» податкової декларації з ПДВ. Таким чином, після завершення застосування ССО платник ПДВ має скласти не пізніше останнього дня першого звітного періоду і зареєструвати в ЄРПН зведену ПН за такими товарами/послугами, необоротними активами.

Таблиця 1

Порядок звільнення платників ПДВ від відповідальності у зв'язку з воєнним станом

№ п/п	Категорія платника податків	Строк звільнення від відповідальності	Строки виконання ПЗ		
			Подання звітності	Сплата податків і зборів	Реєстрація ПН/РК в ЄРПН
1	Платник податків, у якого відсутня можливість своєчасно виконати свої ПЗ*	На шість місяців після закінчення або скасування воєнного стану**	Протягом шести місяців після закінчення або скасування воєнного стану		
2	Платник податків, у якого відсутня можливість своєчасно виконати ПЗ* щодо своєї філії, представництва, відокремленого або іншого структурного підрозділу (далі – філія)	До припинення або скасування воєнного стану			
3	Платник податків, який має можливість своєчасно виконувати свої ПЗ	На період з 24.02.2022 до 27.05.2022 – стосовно обов'язків, граничний строк виконання яких припадає на цей період**	До 20.07.2022	Не пізніше 31.07.2022	До 15.07.2022
4	Платник податків (у т. ч. щодо своєї філії), у якого відновилася можливість виконати ПЗ	На період з 24.02.2022 до дня, коли відновилася можливість виконати обов'язки, граничний строк виконання яких припадає на цей період**	60 календарних днів (далі – к.д.) з першого дня місяця, наступного за місяцем, в якому у платника податків відновилася можливість виконувати свої податкові обов'язки		
5	Платники єдиного податку третьої групи з особливим режимом (ставка 2%)	На період з 24.02.2022 до дня переходу на сплату ЄП по ставці 2%**	60 к.д. з дня повернення на попередню систему оподаткування		
6	Платники податків, що самостійно виправляють помилки, які призвели до заниження ПЗ	Якщо виправляються помилки у податкових періодах, які припали на період з 24.02.2022 до 25.07.2022, такі платники податків звільнюються від нарахування і сплати штрафних санкцій, передбачених п. 50.1 ПК (з дотриманням вимог і обмежень, установлених ст. 50 ПК)			

Нотатки: * Тут під ПЗ розуміється дотримання строків сплати податків і зборів, подання звітності, у т.ч. передбаченої п. 46.2 ПК (подання фінансової звітності платниками податку на прибуток), реєстрації у відповідних реєстрах ПН і РК акцизних накладних, подання електронних документів, що містять дані про фактичні залишки пального та обсяг обороту пального або спирту етилового тощо.

** У цих випадках звільнення від відповідальності діє за умови, що платник податків виконає свої ПЗ у строки, зазначені в графах 4–6 цієї таблиці.

Джерело: [14]

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Функціонування суб'єктів господарювання – юридичних осіб та ФОП – під час військових дій суттєво відрізняється від їх діяльності у нормальних умовах. Введення воєнного стану в Україні позитивно вплинуло на лібералізацію ринку та ефективність ведення господарської діяльності суб'єктів бізнесу. Разом з тим виникли асиметричні впливи на формування доходів підприємств та організацій. Саме останнє скоригувало зменшення державних доходів від недоотриманого від платників ПДВ після початку військової агресії з боку Росії.

В умовах воєнного стану суб'єкти господарювання – юридичні особи та ФОП, отримали змогу вибрати для себе або залишатися на загальній системі оподаткування або перейти на ССО. Зазначене у повній мірі стосується й змін щодо ведення фінансового обліку, оскільки вимагає від платників податків використовувати змінені форми звітів по ПДВ. Перехід на ССО, на час дії воєнного стану, дає ряд переваг підприємствам:

- зниження податкового тягаря на підприємства, що працювали на системі єдиного податку (3% доходу + сплата ПДВ чи 5 % доходу), до 2%. Однак, ті юридичні особи та ФОП, що постачали товари, роботи та послуги, що оподатковуються за нульовою ставкою, не відносяться до наведених вище;

- відстрочення платнику ПДВ до 6 місяців, після скасування воєнного стану, подання звітності, сплати податку та реєстрації ПН/РК в ЄРПН;

- запровадження пільгових ставок ПДВ, а саме 7%, для підприємств, що займаються імпортом та реалізацію пального та нафтопродуктів на внутрішньому ринку України;

- припинення дії нарахування штрафів та пені як для підприємств та організацій, що несвоєчасно оплатили чи подали відповідні звітні документи, так й для держави за несвоєчасність відшкодування ПДВ з

бюджету країни.

Література

1. Ігумнова А.В. Облік податку на додану вартість при різних системах оподаткування. Тези Всеукраїнської науково-практичної on-line конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених, присвяченої Дню науки (16–20, 26 травня 2022 року, Житомир), 2022. С. 207.
2. Масіна Л.О., Гусев А. Облік податку на додану вартість на підприємстві: поточний стан та шляхи реформування. Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління. 2021. Том 20. № 2(48). С. 169-183.
3. Ніценко В.С., Кравчук А.О. Значення внутрішнього контролю в управлінні переробним підприємством. Финансы, учет, банки: сборник научных трудов. 2014. № 1 (20). С. 215-218.
4. Nitsenko V., Sharapa O., Burdeina N., Hanzhurenko I. Accounting and analytical information in the management system of a trading enterprise in Ukraine. Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. Серія «Економічні науки». 2017. № 2. С. 3-18.
5. Татарова М. Податки під час війни: все, що потрібно знати бізнесу. Економічна правда. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2022/04/7/685375/>.
6. Оносовський Д. Податки під час війни: що змінилося для бізнесу або адаптація податкового законодавства до умов воєнного часу. Liga Zakon. 2022. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/211250_podatki-pd-chas-vyni-shcho-zmnilosya-dlya-bznesu.
7. Кучерак Д. (Не)сплата ЄСВ за мобілізованих працівників. Заробітна плата. Е-версія. 2022. №4. URL: <https://profpressa.com/articles/ne-splata-iesv-za-mobilizovanih-pratsivnykiv>.
8. Власюк Д.А. Як повномасштабна війна з Росією вплинула на фінансову звітність в Україні. Матеріали XVII Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених «Бухгалтерський облік, аналіз, контроль і оподаткування: стан, проблеми та перспективи розвитку» (02-червня 2022 року, м. Львів). 2022. С. 17-19.
9. Буфан В. Напрями удосконалення та оптимізації обліку розрахунків за податками та платежами в умова надзвичайного стану. Матеріали XVII Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених "Бухгалтерський облік, аналіз, контроль і оподаткування: стан, проблеми та перспективи розвитку" (02-червня 2022 року, м. Львів). 2022. С. 128-130.
10. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 № 2120-IX. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text>.
11. Оджиковський В., Гринькевич М., Утіралова К., Кремінов-Вараницький А. Податкові зміни на період воєнного стану 2.0. Європейська Бізнес Асоціація. 2022. URL: <https://eba.com.ua/podatkovyi-zminy-na-period-voennogo-stanu-2-0/>.
12. Федосюк Ю. ФОП під час війни: особливості оподаткування та звітності. Liga Zakon. 2022. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/211513_fop-pd-chas-vyni-osoblivost-opodatkuvannya-ta-zvtnost.
13. Омельницька З. Огляд Закону № 2260: чергові податкові новації (реєстрація ПН/ПК, перевірки, штрафи). 2022. Uteka. URL: <https://uteka.ua/ua/publication/commerce-12-nalogi-i-otchetnost-10-obzor-zakona-2260-ocherednye-nalogue-ovye-novshestva-registraciya-nnrk-proverki-shtrafy>.
14. Спрощена система оподаткування: 70 відповідей від ДПСУ. 2022. URL: <https://profpressa.com/news/sproshchena-sistema-opodatkuvannia-zapitannia-vidpovid-vid-dpsu>.

References

1. Ihumnova, A.V. (2022). Oblik podatku na dodanu vartist pry riznykh systemakh opodatkuvannia. *Tezy Vseukrainskoi naukovopraktychnoi on-line konferentsii zdobuvachiv vyshchoi osvity i molodykh uchenykh, prysviachenoi Dniu nauky (16–20, 26 travnia 2022 roku, Zhytomyr)*, 2022. S. 207.
2. Masina, L.O., Husiev, A.O. (2021). Accounting for value-added tax at the enterprise: current state and ways of reform. *Market economy: modern management theory and practice*, 20(2/48), 169-183. [https://doi.org/10.18524/2413-9998.2021.2\(48\).243689](https://doi.org/10.18524/2413-9998.2021.2(48).243689).
3. Nitsenko, V.S., Kravchuk, A.O. (2014). Znachennia vnutrishnoho kontroliu v upravlinni pererobnym pidpriemstvom. *Fynansy, uchet, banky: sbornik nauchnykh trudov*. 2014. № 1 (20). S. 215-218.
4. Nitsenko, V., Sharapa, O., Burdeina, N., Hanzhurenko, I. (2017). Accounting and analytical information in the management system of a trading enterprise in Ukraine. *Visnyk KhNAU im. V.V. Dokuchaieva. Seriiia «Ekonomiczni nauky»*, 2, 3-18.
5. Tatarova, M. (2022). Podatky pid chas viiny: vse, shcho potribno znaty biznesu. *Ekonomiczna pravda*. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2022/04/7/685375/>.
6. Onosovskiy, D. (2022). Podatky pid chas viiny: shcho zmynilosia dlia biznesu abo adaptatsiia podatkovoho zakonodavstva do umov voiennoho chasu. *Liga Zakon*. 2022. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/211250_podatki-pd-chas-vyni-shcho-zmnilosya-dlya-bznesu.
7. Kucherak, D. (2022). (Ne)splata YeSV za mobilizovanykh pratsivnykiv. *Zarobitna plata. E-versiia*, №4. URL: <https://profpressa.com/articles/ne-splata-iesv-za-mobilizovanih-pratsivnykiv>.
8. Vlasjuk, D.A. (2022). Yak povnomashtabna viina z rosiiu vplynula na finansovu zvitnist v Ukraini. Materialy XVII Vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii zdobuvachiv vyshchoi osvity i molodykh uchenykh "Bukhhalterskyi oblik, analiz, kontrol i opodatkuvannia: stan, problemy ta perspektivy rozvytku" (02-cheravnia 2022 roku, m. Lviv). 2022. S. 17-19.
9. Bufan V. Napriamy udoskonalennia ta optymizatsii obliku rozrakhunkiv za podatkami ta platezhamy v umova nadzvychnoho stanu. *Materialy XVII Vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii zdobuvachiv vyshchoi osvity i molodykh uchenykh "Bukhhalterskyi oblik, analiz, kontrol i opodatkuvannia: stan, problemy ta perspektivy rozvytku" (02-cheravnia 2022 roku, m. Lviv)*. 2022. S. 128-130.

10. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo dii norm na period dii voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 15.03.2022 № 2120-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text>.
11. Odzhikovskiy, V., Hrynkevych, M., Utiralova, K., Kreminov-Varanytskyi, A. Podatkovi zminy na period voiennoho stanu 2.0. *Yevropeiska Biznes Asotsiatsiia*. URL: <https://eba.com.ua/podatkovi-zminy-na-period-voyennogo-stanu-2-0/>.
12. Fedosiuk, Yu. (2022). FOP pid chas viiny: osoblyvosti opodatkovannia ta zvitnosti. *Liga Zakon*. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/211513_fop-pd-chas-vyni-osoblivost-opodatkovannya-ta-zvtnost.
13. Omelnytska, Z. (2022). Ohliad Zakonu № 2260: chervohi podatkovi novatsii (reiestratsiia PN/RK, perevirky, shtrafy). *Uteka*. URL: <https://uteka.ua/ua/publication/commerce-12-nalogi-i-otchetnost-10-obzor-zakona-2260-ocherednye-nalogovye-novshestva-registraciya-nnrk-proverki-shtrafy>.
14. Sproshchena systema opodatkovannia: 70 vidpovidei vid DPSU (2022). URL: <https://profpressa.com/news/sproshchena-sistema-opodatkovannia-zapitannia-vidpovidi-vid-dpsu>.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-7>

УДК 330.101.2:004

Андрій ЗАВГОРОДНІЙ

ВСП Миколаївський інститут розвитку людини
ЗВО Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»
<https://orcid.org/0000-0002-2598-2106>

Лариса ІВАНЧЕНКОВА

Одеський національний технологічний університет
<https://orcid.org/0000-0002-8402-4637>

Інга ШАПОВАЛОВА

ВСП Миколаївський інститут розвитку людини
ЗВО Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

Тетяна МАРКОВА

Одеський національний технологічний університет
<https://orcid.org/0000-0002-9437-2635>

ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ ЯК КЛЮЧОВИЙ НАПРЯМ ЦИФРОВОГО РОЗВИТКУ

У статті досліджено явище діджиталізації як ключового напрямку цифрового розвитку. Встановлено, що діджиталізація – цифрова трансформація життя, суспільства та бізнесу. Це дуже актуальний процес з точки зору активного розвитку технологій. Відмічено, що сутність діджиталізації полягає в оцифруванні послуг, товарообігу, документів та всіх сфер життя. Передумовами формування та результативного функціонування конкурентного середовища мають стати відсутність дискримінації та рівноправність всіх суб'єктів аграрного бізнесу та окремих сегментів аграрного ринку. Так люди матимуть змогу в електронному форматі здійснювати всі необхідні процеси: купувати товари, оформляти страховку, отримувати документи та ін. Наголошено на тому, що з 2014 року Європейська комісія контролює цифровий прогрес країн-членів шляхом розрахунку індексу цифрової економіки та суспільства (DESI). Проаналізовано показники DESI 2021 і встановлено, що відстежується прогрес, досягнутий у державах-членах ЄС у цифровому розвитку у таких галузях, як людський капітал, широкосмуговий зв'язок, інтеграція цифрових технологій підприємствами та цифрові технології, громадські послуги. Всі держави-члени досягли прогресу в галузі діджиталізації, але загальна картина щодо держав-членів неоднозначна, і, незважаючи на деяку конвергенцію, розрив між лідерами ЄС та країнами з найнижчими показниками DESI залишається значним. Найбільш значний прогрес у порівнянні з минулим роком можна побачити в Ірландії та Данії, за ними йдуть Нідерланди, Іспанія, Швеція та Фінляндія. Ці країни також працюють значно вище середнього показника DESI ЄС, виходячи з їхніх балів у DESI 2021. Загалом, Данія, Фінляндія, Швеція та Нідерланди мають найрозвиненішу цифрову економіку в ЄС, за ними йдуть Ірландія, Мальта та Естонія. Найнижчі показники DESI мають Румунія, Болгарія та Греція.

З'ясовано, що незважаючи на ці покращення, усім державам-членам необхідно буде докласти узгоджених зусиль для досягнення цілей до 2030 року, поставлених у рамках стратегії "Цифрового десятиліття Європи".

Встановлено, що Україна у цій новій реальності робить лише перші кроки. Позитивне у цьому те, що ми рухаємось. Негативне – ці кроки часто здійснюються за стандартами, незрозумілими країнам Євросоюзу, інтеграція з якими – ще одна стратегічна мета України.

Ключові слова: діджиталізація, цифровізація, цифровий розвиток, цифрова трансформація, індекс цифрової економіки та суспільства (DESI).

Andrii ZAVHORODNIИ

Separate Structural Subdivision of Higher Education Institution «Open International University of Human Development «Ukraine»
Mykolaiv Institute of Human Development

Larysa IVANCHENKOVA

Odesa National University of Technology

Inga SHAPOVALOVA

Separate Structural Subdivision of Higher Education Institution «Open International University of Human Development «Ukraine»
Mykolaiv Institute of Human Development

Tetiana MARKOVA

Odesa National University of Technology

DIGITALIZATION AS A KEY DIRECTION OF DIGITAL DEVELOPMENT

The article examines the phenomenon of digitalization as a key area of digital development. It is established that digitalization is a digital transformation of life, society and business. This is a very important process in terms of active technology development. It is noted that the essence of digitalization is the digitization of services, trade, documents and all spheres of life. Prerequisites for the formation and effective functioning of a competitive environment should be the absence of discrimination and equality of all agricultural businesses and certain segments of the agricultural market. In this way, people will be able to carry out all the necessary processes in electronic format: buy goods, take out insurance, receive documents, etc.

It is emphasized that since 2014 the European Commission has been monitoring the digital progress of member states by calculating the Digital Economy and Society Index (DESI). DESI 2021 indicators are analyzed and it is established that the progress achieved in the EU member states in digital development in such areas as human capital, broadband, integration of digital technologies by enterprises and digital technologies, public services is monitored. All Member States have made progress in digitalization, but the overall picture for Member States is ambiguous, and despite some convergence, the gap between EU leaders and countries with the lowest DESI remains significant. The most significant progress compared to last year can be seen in Ireland and Denmark, followed by the Netherlands, Spain, Sweden and Finland. These countries also perform well above the EU DESI

average, based on their DESI 2021 scores. In general, Denmark, Finland, Sweden and the Netherlands have the most developed digital economies in the EU, followed by Ireland, Malta and Estonia. Romania, Bulgaria and Greece have the lowest DESI rates. Despite these improvements, it is clear that all Member States will need to make a concerted effort to achieve the 2030 targets set by the Digital Decade for Europe.

It is established that Ukraine is only taking the first steps in this new reality. The positive thing is that we are moving. On the negative side, these steps are often carried out according to standards that are incomprehensible to EU countries, and integration with which is another strategic goal of Ukraine.

Key words: digitalization, digitalization, digital development, digital transformation, digital economy and society index (DESI).

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Без використання цифрових технологій неможливо уявити будні простих користувачів та процес ведення бізнесу. Їх використання змінило уявлення людства про те, як можна розпоряджатися своїм часом і коштами, а з офлайн клієнтів ми перетворилися на цифрових споживачів. Людство стало цифровими споживачами, які шукають продукти та послуги не в паперових каталогах, а у пошукових системах. Уся інформація тепер знаходиться на мільйонах веб-сайтів, що замінило телебачення, газети та журнали. Суспільство досягло такого рівня цифрового розвитку, що використовує електронну пошту, соціальні мережі та блоги, щоб спілкуватися та ділитися важливою інформацією з іншими людьми. Зараз відбувається найважливіша трансформація нашого часу – перехід з офлайн до онлайн-режиму, тобто діджиталізація (digitalization). Крім того, діджиталізація, яка й так просувалась стрімкими темпами, прискорилася ще більше у зв'язку з пандемією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Актуальність питання щодо визначення сутності діджиталізації, аналізу та оцінки особливостей та результатів цифрових трансформацій обумовлює значну увагу до цих питань з боку наукової спільноти. Значний внесок у дослідження діджиталізації, цифрових трансформацій та їх особливостей, зробили зарубіжні та вітчизняні вчені, зокрема такі як: Berthon V., Dahlman C., Daugherty P., Kling R., Knickrehm M., Lamb R., Lane N., Mealy S., Murray A., Negroponte N., Ochs T., Riemann U., Scuotto V., Serravalle F., Viassone M., Wermelinger M., Бочарова Ю.Г., Варламова М.Л., Веретенникова Г.Б., Дем'янова Ю.О., Дубина М., Жосан Г., Кожухова Т.В., Козлянченко О., Устенко М.О., Чернега О.Б. та ін. [1–8]. Проте потребує подальшого дослідження роль діджиталізації у цифровому розвитку світу в цілому і нашої країни зокрема.

Формулювання цілей статті

Мета статті: дослідити явище діджиталізації як ключового напрямку цифрового розвитку.

Виклад основного матеріалу

Оцифрування звуку та зображення, перехід практично всіх сфер нашого життя (покупки, спілкування, розвага) в цифровий сегмент, зрозумілий «машинам», і є явищем діджиталізації.

Термін «діджиталізація» походить від англійського «digitalization» і в перекладі означає «цифровізація» або ж «приведення в цифрову форму». Термін «діджитальна економіка» (digital economy) вперше згадувався в науковій літературі ще в 1995 р. американським ученим Negroponte N. [1]. Однак, досі не існує єдиного визначення даного поняття. Сучасні німецькі вчені Ochs T. та Riemann U. вбачають у діджиталізації запровадження цифрових технологій в повсякденне життя шляхом оцифрування всього, що може бути діджиталізовано [2]. На думку Scuotto V., Serravalle F., Murray A., Viassone M. «діджиталізація» – це процес упровадження цифрових технологій для зміни бізнес-моделі з метою отримання вигоди від використання нових передових технологій, що обробляють гігантський цифровий потік інформації в рамках динамічної цифрової мережі [3]. Т. Оноре стверджує, що оптимізація бізнесу за допомогою програмного забезпечення та ІТ-рішень, що допоможуть зробити його простішим, економічнішим та якіснішим у контексті надання послуг клієнтам та задоволенні їх потреб [4]. Lane N. вказує на те, що це конвергенція комп'ютерних і комунікаційних технологій у мережі Інтернет і виникає потік інформації й технологій, які стимулюють розвиток електронної торгівлі та масштабні зміни в організаційній структурі [5].

На думку Kling R. та Lamb R. цифрова економіка включає товари або послуги, розвиток, виробництво, продаж або надання яких перебуває в критичній залежності від цифрових технологій [6]. Dahlman et al. стверджують, що діджиталізація являє собою поєднання технологій загального застосування і ряду видів економічної і суспільної діяльності, що здійснюються користувачами Інтернету за допомогою відповідних технологій. Діджиталізація, таким чином, включає в себе фізичну інфраструктуру, яку задіюють цифрові технології (ширококутні мережі, маршрутизатори), пристрої доступу (комп'ютери, смартфони), інформаційні системи і забезпечується ними функціонал («Інтернет речей», аналіз великих даних, хмарні обчислення) [7]. Цитуючи Knickrehm M.: «Діджиталізація – частина загального обсягу виробництва, створена різними цифровими ресурсами. Ці ресурси включають цифрові навички, цифрове обладнання (комплектуючі, програмне забезпечення та засоби зв'язку) і проміжні цифрові товари та послуги, що використовуються у виробництві. Такий підхід відображає сутність діджиталізації» [8].

Інституційні основи цифрового розвитку країн ЄС були закладені у Стратегії розвитку ЄС «Європа 2020» (2010 р.), одним із найважливіших стратегічних документів ЄС, який визначає діджиталізацію як ключовий напрямок цифрового розвитку ЄС до 2030 р. є "Цифровий компас 2030: європейський шлях цифрового десятиліття" [9]. Цифрове майбутнє країн-членів ЄС визначають 7 ключових ініціатив та стратегічних документів: Європейська стратегія єдиного цифрового ринку (Digital Single Market Strategy for Europe); Розвиток мережевої інфраструктури в рамках побудови європейського гігабітного суспільства (Connectivity for a European Gigabit Society: у 2021–2027 роках розгорнутимуться мережі дуже високої пропускної спроможності, включаючи 5G, на це передбачено 2 млрд євро); Цифрова Європа 2025 (Digital Europe 2025); Комунікації: формування цифрового майбутнього Європи (Communication: Shaping Europe's Digital Future); Європейський кодекс електронних комунікацій; Програма ЄС "Розвиток цифрової інфраструктури Європи" (Connecting Europe Facility) на 2021–2027 роки; Цифровий компас до 2030 року: європейський шлях на цифрове десятиліття (2030 Digital Compass: European way for the Digital Decade).

На жаль, чимось подібним Україна похвалитися не може. Є окремі елементи, проте цілісної картини досі немає. Тому важливо, щоб ми в цьому процесі орієнтувалися на тих, хто побудував цілісну систему, тим більше, що сам ЄС готовий ділитися своїми напрацюваннями [10].

Успішна реалізація цифрових трансформацій, визначених у стратегічних документах ЄС, вимагає постійного моніторингу прогресу країн ЄС в області становлення цифрової економіки та суспільства. З цією метою у 2014 р. Європейською Комісією було розроблено та запроваджено індекс цифрової економіки та суспільства (The Digital Economy and Society Index). Індекс цифрової економіки та суспільства (DESI) – це щорічний звіт, опублікований Європейською комісією, який відстежує прогрес цифрового розвитку країн-членів ЄС. Цей звіт містить характеристики країн, які допомагають державам-членам визначити сфери пріоритетних дій, а також тематичні розділи, що містять аналіз на рівні ЄС у чотирьох основних сферах політики: 1. Людський капітал (навички користування Інтернетом та розширені цифрові навички). 2. Підключення (застосування фіксованого широкосмугового доступу, фіксованого широкосмугового покриття, мобільного широкосмугового та широкосмугового доступу). 3. Інтеграція цифрових технологій (діджиталізація бізнесу та електронна комерція). 4. Цифрові державні послуги (електронний уряд).

У 2021 р. Європейська комісія представила бачення та шляхи цифрової трансформації Європи до 2030 р. Комісія пропонує стратегічний документ ЄС "Цифровий компас для цифрового десятиліття ЄС", що розвивається навколо чотирьох основних моментів, відображених на рис. 1.

Рис. 1. Основні моменти діджиталізації як ключового напрямку цифрового розвитку відповідно до стратегічного документу ЄС "Цифровий компас 2030: європейський шлях цифрового десятиліття" [11]

У рамках зобов'язань, викладених у Цифровому компасі ЄС до 2030 р., ціль щодо цифрових навичок має на меті, щоб до 2030 р. принаймні 80% громадян ЄС мали базові цифрові навички. Хоча 84% людей регулярно користувалися Інтернетом у 2019 р., лише 56% мав принаймні базові цифрові навички того ж року. Значна частина населення ЄС не володіє цифровими навичками, але є відмінності в окремих країнах: Нідерланди та Фінляндія є лідерами в цій сфері, а Болгарія та Румунія відстають. Більше того, рівень 56% населення, що володіє цифровими навичками, є лише незначним збільшенням (на 2%) з 2015 р., що становить річний темп зростання лише на 0,9%. Цей темп зростання має збільшитися втричі, щоб досягти цілі 2030 р. в 80%. Згідно з Повідомленням про цифровий компас 2030 р., кількість спеціалістів з ІКТ в ЄС має досягти щонайменше 20 млн до 2030 р., порівняно з 8,4 млн у 2020 р. (що відповідає 4,3% робочої сили). Хоча з 2013 р. спостерігається стабільне зростання, для досягнення цілі необхідно прискорити. Помітними лідерами в цій категорії є Фінляндія з 7,6% і Швеція з 7,5% робочої сили відповідно, які мають найвищу частку спеціалістів з ІКТ у робочій силі [11].

Цифровий компас 2030 р. також встановлює ціль, щоб гігабітні мережі були доступні для всіх до 2030 р. Згідно з даними 2020 р., лише 59% домогосподарств можуть отримати вигоду від підключення до фіксованої мережі дуже високої пропускної здатності (VHCN) з потенціалом пропонування гігабітного підключення. VHCN у сільській місцевості також покращився – з 22% у 2019 р. до 28% у 2020 р., але великий розрив між сільськими та національними показниками залишається. Мальта, Люксембург, Данія та Іспанія є європейськими лідерами за загальним покриттям VHCN (у всіх охоплено понад 90% будинків). Навпаки, у Греції менше ніж 1 з 5 домогосподарств мають доступ до VHCN [11].

До 2030 р. ЄС прагне, щоб усі населені райони мали покриття 5G. Станом на середину 2020 р. комерційні мережі 5G почали розгортатися в 13 країнах-членах, а покриття досягло 14% на рівні ЄС. Нідерланди та Данія є найрозвинутішими країнами в цій сфері з охопленням 80%.

Мета Цифрового компаса ЄС полягає в тому, щоб до 2030 р. щонайменше 90% малих і середніх підприємств в ЄС використовували цифрові технології. У 2020 р. лише 60% малих і середніх підприємств впровадили цифрові технології. Данія та Фінляндія вже дуже близькі до цілі ЄС з 88%, а Болгарія та Румунія відстають (33%). Друга ціль на наступні десять років: щонайменше 75% компаній мають використовувати передові цифрові технології, такі як штучний інтелект (AI), хмарні технології та технології Big Data, до 2030 р. DESI 2021 демонструє, що, хоча підприємства стають все більш цифровими, використання передових цифрових технологій залишається низьким; наприклад, лише кожна четверта компанія використовує AI або хмарні обчислення, а 14% використовують Big Data. У цій сфері Фінляндія та Швеція лідирують із використанням хмари, Мальта та Нідерланди – у сфері Big Data, а Чехія та Австрія – щодо AI [11].

Цифровий компас ставить за мету, що всі ключові державні послуги для громадян і бізнесу повинні бути повністю онлайн до 2030 р. Такі ключові послуги охоплюють широкий діапазон від навчання, покупки автомобіля та відкриття бізнесу, серед іншого. DESI контролює онлайн-надання державних послуг, надаючи кожній державі-члену оцінку щодо того, чи можна повністю виконати кожен крок ключових послуг онлайн. Естонія, Данія, Фінляндія та Мальта мають найвищі показники цифрових державних послуг у DESI, а Румунія та Греція – найнижчі.

У 2020 р. 64% інтернет-користувачів взаємодіяли з державним управлінням онлайн, порівняно з 58% у 2015 р. Доступність державних послуг в Інтернеті постійно зростала протягом останнього десятиліття та значно прискорилася в результаті пандемії COVID-19, під час якої цифрова взаємодія стала поширеною. Низка держав-членів уже наблизилися до цієї мети, але прогрес є нерівномірним між державами-членами та всередині них, оскільки послуги для громадян рідше будуть доступні в Інтернеті, ніж послуги для бізнесу.

У 2015-2021 рр. ЄС суттєво просунувся у напрямку цифрового розвитку, підвищення рівня діджиталізації економіки та суспільства. У цей часовий інтервал індекс DESI в середньому по країнах ЄС збільшився на 11,8 пунктів (з 38,9 пунктів у 2015 році до 50,7 пунктів у 2021 р., проте у минулому у 2020 р. він був ще більший 52,6 пунктів), що свідчить про зменшення розриву між бажаним та реальним рівнем діджиталізації ЄС (табл. 1).

Найбільш значний прогрес у порівнянні з минулим роком можна побачити в Ірландії та Данії, за ними йдуть Нідерланди, Іспанія, Швеція та Фінляндія. Ці країни також працюють значно вище середнього показника DESI ЄС, виходячи з їхніх балів у DESI 2021. Загалом, Данія, Фінляндія, Швеція та Нідерланди мають найрозвиненішу цифрову економіку в ЄС, за ними йдуть Ірландія, Мальта та Естонія. Найнижчі показники DESI мають Румунія, Болгарія та Греція.

Цифрове суспільство та цифрові технології приносять із собою нові способи вчитися, розважатися, працювати, досліджувати та реалізовувати амбіції. Вони також приносять нові свободи і права і дають громадянам ЄС можливість вийти за межі фізичних спільнот, географічних положень та соціального становища. Тим не менш, існує ще багато проблем, пов'язаних із цифровою трансформацією, які необхідно вирішити протягом цифрового десятиліття. ЄС має збільшити свою стратегічну автономію в галузі технологій та розробити нові правила та технології для захисту громадян від контрафактної продукції, кіберкрадіжок та дезінформації. Найголовніше, що ЄС необхідно вирішити проблему цифрового розриву між країнами-членами та між бажаним та реальним рівнем діджиталізації.

Таблиця 1

Динаміка індексу цифрової економіки та суспільства [11]

№ з/п	Країни	DESI			№ з/п	Країни	DESI		
		2015	2020	2021			2015	2020	2021
1	Данія	57,1	69,2	70,1	15	Франція	37,6	52,3	50,6
2	Фінляндія	56,7	72,3	67,1	16	Португалія	37,0	49,6	49,8
3	Швеція	55,1	69,7	66,1	17	Латвія	38,7	50,8	49,5
4	Нідерланди	51,2	67,6	65,1	18	Чехія	38,1	50,8	47,4
5	Ірландія	43,2	61,8	60,3	19	Хорватія	33,1	47,6	46,0
6	Мальта	46,5	62,7	59,6	20	Італія	29,7	43,6	45,5
7	Естонія	48,7	61,1	59,4	21	Кіпр	30,7	44,0	43,5
8	Люксембург	44,7	57,9	59,0	22	Словаччина	33,0	45,2	43,2
9	Іспанія	41,7	57,5	57,4	23	Угорщина	31,7	47,6	41,2
10	Австрія	40,5	54,3	56,9	24	Польща	31,4	44,8	41,0
11	Німеччина	41,0	56,0	54,1	25	Греція	26,2	37,2	37,3
12	Бельгія	42,9	58,8	53,7	26	Болгарія	26,8	36,5	36,8
13	Словенія	38,2	51,3	52,8	27	Румунія	26,9	40,0	32,9
14	Литва	40,3	53,9	51,8		Євросоюз	38,9	52,6	50,7

Цифровізація – це нова правова та соціально-політична реальність, у якій живе світ. Вона є найважливішим чинником зростання економіки будь-якої країни. Україна у цій новій реальності робить лише перші кроки. Позитивне у цьому те, що ми рухаємось. Негативне – ці кроки часто здійснюються за стандартами, незрозумілими країнам Євросоюзу, інтеграція з якими – ще одна стратегічна мета України. В Україні ніяк не регулюється реалізація цифрового контенту та цифрових послуг (відео, музичні файли, програмне забезпечення, трансляції у прямому ефірі, програми для чату та соціальні медіа). Крім того, у нас розмір комісійної винагороди за еквайринг-послуги (послуга банку, що дозволяє за допомогою POS-терміналу приймати до оплати платіжні картки міжнародних та національних платіжних систем за товари, роботи та послуги під час онлайн-розрахунків) можуть у 7 разів перевищувати ставки у країнах Європейського Союзу. Та й сама доставка товарів відбувається набагато довше та з високими цінами на міжнародні відправлення. Ці фактори призводять до того, що більшість ринку електронної комерції в Україні перебувають у тіні, і до нас часто потрапляє продукція невідомого походження [10].

У грудні 2020 року було ухвалено Закон України «Про електронні комунікації» (набирає чинності 1 січня 2022 року). Основою для його розробки стали положення Європейського кодексу електронних комунікацій (прийнято до ЄС у грудні 2018 року). І це важливо, адже вперше Україна імплементує нове законодавство водночас із державами-членами ЄС. Відбулося розгортання мереж 4G, впроваджено перенесення абонентських номерів, а також здійснюється імплементація низки актів ЄС, пов'язаних із керуванням радіочастотним спектром. Україна працює над можливістю створення міжнародного роумінгу із ЄС. У той же час ми відстаємо відразу в кількох питаннях, серед яких: незалежність регулятора, використання діапазону частот 700 МГц (це 5G) і розгортання широкосмугових мереж. Питання останньої милі у побудові цифрової інфраструктури широкосмугового доступу вже найближчим часом стане особливо гостро у сільській місцевості: десь буде густо, а десь порожньо [10].

У серпні 2020 року Мінцифри представило на обговорення проєкт національної стратегії розвитку широкосмугового доступу в інтернеті та план заходів щодо її впровадження. Згідно з документами, 95% українців можуть отримати можливість підключитися до швидкісного фіксованого та мобільного інтернету. Ці заходи, за даними експертів Світового банку, вимагатимуть \$350–450 млн інвестицій приватних компаній. Це дороге задоволення і очевидно, що такі засоби важко знайти. Але, як показує наше дослідження, Україна отримує значні фінансові вигоди від інтеграції до єдиного цифрового простору ЄС, які з лишком окуплять згадані інвестиції. Головне, щоб їх вклали у технології, що відповідають європейським стандартам, які незабаром не вимагатимуть суттєвої модернізації [10].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Таким чином, діджиталізація – цифрова трансформація життя, суспільства та бізнесу. Це дуже актуальний процес з точки зору активного розвитку технологій. Сутність діджиталізації полягає в оцифруванні послуг, товарообігу, документів та всіх сфер життя. Так люди матимуть змогу в електронному форматі здійснювати всі необхідні процеси: купувати товари, оформляти страховку, отримувати документи та ін. З 2014 року Європейська комісія контролює цифровий прогрес країн-членів. Про це повідомляє Індекс цифрової економіки та суспільства (DESI). Проаналізувавши показники DESI 2021, бачимо, що відстежується прогрес, досягнутий у державах-членах ЄС у галузі цифрового розвитку у таких галузях, як людський капітал, широкосмуговий зв'язок, інтеграція цифрових технологій підприємствами та цифрові технології, громадські послуги. Всі держави-члени досягли прогресу в галузі діджиталізації, але загальна картина щодо держав-членів неоднозначна, і, незважаючи на деяку конвергенцію, розрив між лідерами ЄС та країнами з найнижчими показниками DESI залишається значним. Незважаючи на ці покращення, усім державам-членам необхідно буде докласти узгоджених зусиль для досягнення цілей до 2030 року, поставлених у рамках стратегії "Цифрового десятиліття Європи". Україна у

цій новій реальності робить лише перші кроки. Позитивне у цьому те, що ми рухаємось. Негативне – ці кроки часто здійснюються за стандартами, незрозумілими країнам Євросоюзу, інтеграція з якими – ще одна стратегічна мета України.

Література

1. Negroponte N. Being Digital. Knopf, 1995. 256 p.
2. Ochs T., Riemann U.A. IT Strategy Follows Digitalization. Encyclopedia of Information Science and Technology. 2018. Fourth Edition. Hershey, PA: IGI Global.
3. Scuotto V., Serravalle F., Murray A., Viassone M. The Shift towards a Digital Business Model: A Strategic Decision for the Female Entrepreneur. Women Entrepreneurs and Strategic Decision Making in the Global Economy. 2019. Hershey, PA: IGI Global.
4. Оноре Т. Диджитализация – не мода, а способ развития бизнеса. URL: <http://www.columbusglobal.com/ru-ru/insights/blogs/2016/08/digitization-is-notintangible-business-development/>.
5. Lane N. Advancing the Digital Economy into the 21st Century. *Information Systems Frontiers*. 1999. Vol. 1. No. 3. P. 317-320.
6. Kling R., Lamb R. IT and Organizational Change in Digital Economies. Understanding the Digital Economy / E. Brynjolfsson, B. Kahin (eds). Cambridge: MIT Press, 2000. P. 295-324.
7. Dahlman C., Mealy S., Wermelinger M. Harnessing the Digital Economy for Developing Countries. Paris: OECD, 2016.
8. Knickrehm M., Berthon B., Daugherty P. Digital Disruption: The Growth Multiplier. Dublin: Accenture. 2016. URL: https://www.accenture.com/_acnmedia/PDF-4/Accenture-Strategy-Digital-DisruptionGrowth-Multiplier.pdf.
9. Варламова М.Л., Дем'янова Ю.О. Основні тенденції діджиталізації у глобальному вимірі. Галицький економічний вісник. 2020. Вип. 63 (2). С. 251-260.
10. Акуленко Л. Нова цифрова реальність світу та де в ній Україна. URL: <https://thepage.ua/ua/experts/nova-cifrova-realnist-svitu-i-de-v-nij-ukrayina>.
11. Digital Economy and Society Index (DESI) 2021. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/digital-economy-and-society-index-desi-2021>.

References

1. Negroponte, N. (1995). Being Digital. Knopf.
2. Ochs, T., Riemann, U.A. (2018). IT Strategy Follows Digitalization. Encyclopedia of Information Science and Technology, Fourth Edition. Hershey, PA: IGI Global.
3. Scuotto, V., Serravalle, F., Murray, A., Viassone, M. (2019). The Shift towards a Digital Business Model: A Strategic Decision for the Female Entrepreneur. Women Entrepreneurs and Strategic Decision Making in the Global Economy. Hershey, PA: IGI Global.
4. Onore, T. (n.d). Didjitalizaciya – ne moda, a spocob razvitiya bicneca. [Digitalization is not a fashion, but a way of business development]. Available at: <http://www.columbusglobal.com/ru-ru/insights/blogs/2016/08/digitization-is-notintangible-business-development/>.
5. Lane, N. (1999). Advancing the Digital Economy into the 21st Century. *Information Systems Frontiers*. no. 1 (3), pp. 317-320.
6. Kling, R., Lamb, R. (2000). IT and Organizational Change in Digital Economies. In E. Brynjolfsson, B. Kahin (Eds.), Understanding the Digital Economy. Cambridge: MIT Press.
7. Dahlman, C., Mealy, S., Wermelinger, M. (2016). Harnessing the Digital Economy for Developing Countries. Paris: OECD.
8. Knickrehm M., Berthon B., Daugherty P. Digital Disruption: The Growth Multiplier. Dublin: Accenture. (2016). URL: https://www.accenture.com/_acnmedia/PDF-4/Accenture-Strategy-Digital-DisruptionGrowth-Multiplier.pdf.
9. Varlamova, M.L., Dem'ianova, Yu.O. (2020). «The main trends of digitalization in the global dimension». *Halys'kyj ekonomichnyj visnyk*. no. 63 (2), pp. 251-260.
10. Akulenko, L. (n.d). Nova tsyfrova real'nist' svitu ta de v nij Ukraina [The new digital reality of the world and where Ukraine is in it]. Available at: <https://thepage.ua/ua/experts/nova-cifrova-realnist-svitu-i-de-v-nij-ukrayina>.
11. Digital Economy and Society Index (DESI). (2021). Available at: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/digital-economy-and-society-index-desi-2021>.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-8>

УДК 004: 330.46

Майя ЖЕЛІХОВСЬКА

Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0000-0002-1181-0856>

e-mail: Zhelikhovska@khmnu.edu.ua

МОДЕЛЮВАННЯ ЛОГІСТИЧНОЇ СИСТЕМИ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ

У глобалізованому світі, що характеризується технологічними змінами, взаємодії між економічними та соціальними суб'єктами мають вирішальне значення для використання ринкових можливостей та максимізації ефективності використання ресурсів. Цифрове перетворення економіки створює передумови появи технологічних інструментів з принципово новими властивостями, які рухаються промисловим впровадженням технологій штучного інтелекту, хмарних обчислень та інших інноваційних продуктів. Виробничо-логістичні системи, що забезпечують підтримку життєвого циклу перспективних технічних систем, також стають активними компонентами єдиної мережі інтелектуальних машин, що працюють на базі інтернет-технологій. Проблеми логістики залишаються актуальними, адже успішне функціонування будь-якої організації та її конкурентоспроможність безпосередньо залежать від грамотної взаємодії усіх підсистем підприємства, у тому числі і логістичної. Організаціям, які не можуть адаптуватись до сучасних вимог обміну інформацією та вимогам щодо управління бізнес-процесами, буде важче створювати додану вартість у своїх продуктах та послугах. Цифрова трансформація є провідним трендом, який відображає вектор розвитку економіки та суспільства в цілому. Впровадження цифрових технологій у логістичні процеси підприємства слід розглядати як невід'ємну частину розвитку логістичної системи та підприємства загалом у сучасних умовах. Упровадження сучасних цифрових технологій у логістичну діяльність призводить до зміни бізнес-моделей і стратегічного планування; покращує взаємодію між усіма учасниками логістичного процесу; збільшує продуктивність діяльності і, як наслідок, підвищує конкурентоспроможність логістичних підприємств на ринку. В умовах стрімкої цифровізації виникає потреба в освоєнні актуальних каналів та форматів доставки, аналізувати великі дані, автоматизувати процеси, впроваджувати блокчейн і роботів. Логістична галузь стає одним із драйверів цифровізації.

Ключові слова: управління підприємством, логістика, модель логістичної системи підприємства, цифрова економіка.

Maiia ZHELIKHOVSKA

Khmelnytskyi National University

MODELING OF THE LOGISTICS SYSTEM OF THE ENTERPRISE IN THE CONDITIONS OF THE DIGITAL ECONOMY

In a globalized world characterized by technological changes, interactions between economic and social actors are crucial to exploit market opportunities and maximize resource efficiency. The digital transformation of the economy creates the prerequisites for the emergence of technological tools with fundamentally new properties, which are driven by the industrial implementation of artificial intelligence technologies, cloud computing and other innovative products. Production and logistics systems that support the life cycle of promising technical systems are also becoming active components of a single network of intelligent machines operating on the basis of Internet technologies. The problems of logistics remain relevant, because the successful functioning of any organization and its competitiveness directly depend on the competent interaction of all subsystems of the enterprise, including the logistics one. Organizations that cannot adapt to today's information exchange and business process management requirements will find it harder to add value to their products and services. Digital transformation is a leading trend that reflects the development vector of the economy and society as a whole. The implementation of digital technologies in the logistics processes of the enterprise should be considered as an integral part of the development of the logistics system and the enterprise in general in modern conditions. The implementation of modern digital technologies in logistics activities leads to changes in business models and strategic planning; improves interaction between all participants of the logistics process; increases the productivity of activities and, as a result, increases the competitiveness of logistics enterprises in the market. In the conditions of rapid digitization, there is a need to master current delivery channels and formats, analyze big data, automate processes, implement blockchain and robots. The logistics industry is becoming one of the drivers of digitalization.

Keywords: enterprise management, logistics, enterprise logistics system model, digital economy.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Цифрові логістика та ланцюги поставок розглядаються сьогодні як ключовий фактор розвитку нових виробництв інноваційного типу, підвищення конкурентоспроможності в умовах індивідуалізації вимог споживачів до продукції та послуг. Однак, логістика в даний час все ще відстає в частині цифровізації порівняно зі сферами телекомунікацій, засобів масової інформації, банківських послуг та роздрібною торгівлі. У традиційних логістичних компаніях, як і раніше, багато ручної праці, неефективно використовуються наявні активи, що, по суті, є перешкодою на шляху цифровізації логістичних процесів.

Сучасна логістична система підприємства має будуватися виходячи з їх принципів та тенденцій розвитку суспільства та економіки, основним трендом розвитку яких є цифровізація. До цифрових логістичних технологій можна віднести такі: використання дронів; «розумні системи» та «інтернет речей»; великі дані як інструмент аналізу та управління транспортними операціями; застосування носимих

пристроїв для відстеження та дистанційного управління, пошуку та розподілу замовлень між співробітниками; тривимірний друк як фактор організації «цифрових складів» [1].

Формулювання цілей статті

Мета статті полягає у дослідженні ключових аспектів моделювання логістичної системи підприємства в умовах економіки, що базується на цифрових технологіях

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблеми розвитку цифрової економіки та трансформаційним процесам, що відбуваються в суспільстві під впливом цифровізації, значну увагу приділяли вітчизняні та зарубіжні вчені: В. Апалькова, С. Веретюк, С. Коляденко, І. Малик, Ю. Машкаров, К. Шваб та інші. Різноманітні дослідження в галузі аграрної і агропромислової логістики відображені у працях О. Сумця, Д. Козаченко, І. Смирнова та інших.

Виклад основного матеріалу

Відомо, що системний підхід є універсальною науковою методологією та передбачає розгляд об'єкта як системи. Система – це безліч елементів, що знаходяться у відносинах і зв'язках один з одним, що утворює певну цілісність, єдність.

Незважаючи на різноманітність визначень, систему характеризує наявність низки властивостей: цілісність, ділимість, зв'язки, організація, емерджентність. Саме ці властивості відрізняють систему від простого набору елементів.

На думку авторів, найбільш повним визначенням логістичної системи є трактування, запропоноване Сумець О.М.: «логістична система є адаптованою (самоналагоджуваною та самоорганізованою) системою з оберненим зв'язком, що виконує логістичні функції та логістичні операції і складається, зазвичай, із декількох систем та має розвинуті зв'язки із зовнішнім середовищем» [2].

В загальному вигляді логістичну систему підприємства можна представити як сукупність підсистем, між якими існують взаємозв'язки і які виконують певні функції (рис. 1). Функціональними підсистемами її є: постачання, виробництво, транспортування, збут, складування. Логістична система характеризується внутрішньосистемними зв'язками, а також зв'язками з зовнішнім середовищем. Зазначені види зв'язків мають інтерактивні властивості і за функціональною ознакою класифікуються на матеріальні; грошові; інформаційні, та на пряму дію – на прямі та зворотні.

Елементи логістичної системи мають різні характеристики, але, незважаючи на це, є сумісними. Взаємодія елементів логістичної системи підтримується за рахунок інформаційних, матеріальних та інших зв'язків, що визначають інтеграційні властивості системи. Логістична система характеризується певним ступенем організації та загальносистемними властивостями. Специфічними властивостями логістичної системи є: складність, динамічність, адаптивність, відкритість, відносна ізолюваність, стохастичність.

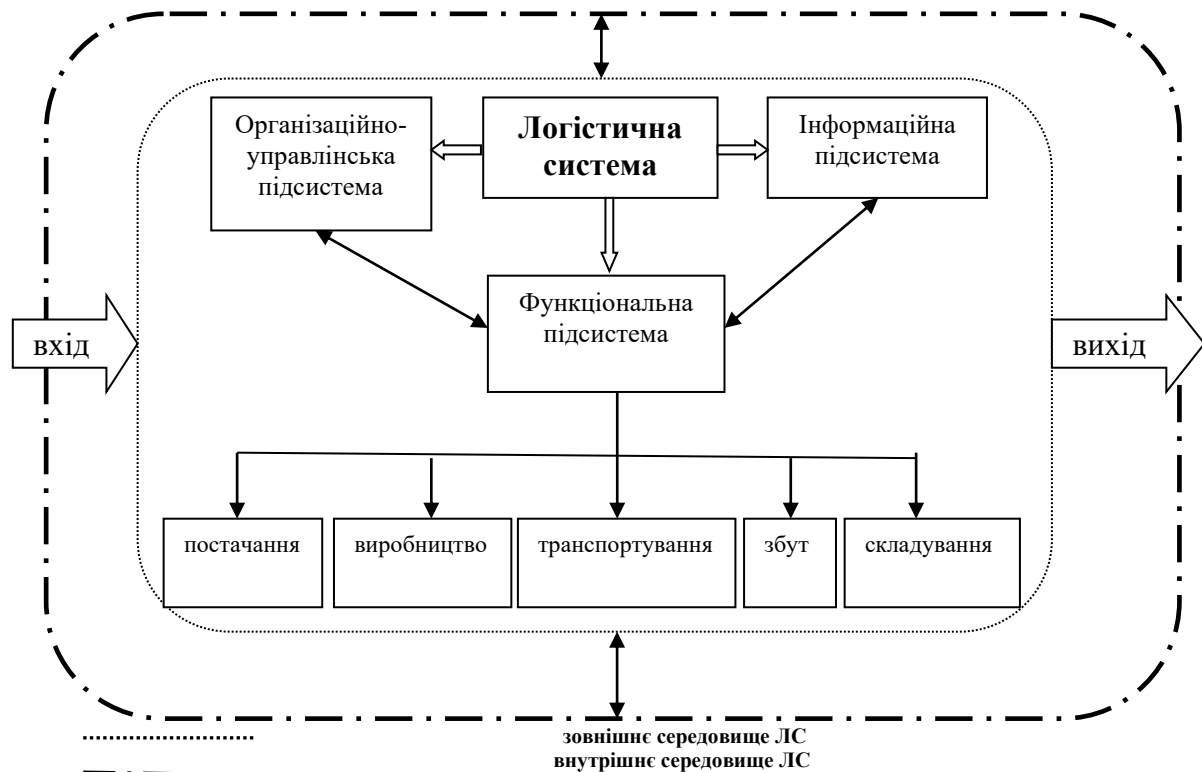

Рис. 1. Основні складові логістичної системи підприємства [3]

В останній час, як показує аналіз, у науковий обіг введено поняття цифрової логістики. Можна сказати, що сутність зазначається як логістична система цифрового типу, де експортно-імпортні товаропотоки набувають формату цифрової субстанції і є «сукупністю комунікаційних технологій, регуляторів цифрових перетворень, мереж, месенджерів, хмарних технологій і платформ» [4].

Цифрова економіка – це господарська діяльність, в якій ключовим чинником виробництва є дані в цифровому вигляді, обробка великих обсягів і використання результатів аналізу яких у порівнянні з традиційними формами господарювання дають можливість істотно підвищити ефективність різних видів виробництва, технологій, устаткування, зберігання, продажу, доставки товарів і послуг [5].

Логістику в цифровій трансформації можна трактувати як новий механізм прискореного системного розвитку економічних систем, побудований на ефективних інформаційних зв'язках, оптимізованих, ціннісних потоках даних, необхідних для вирішення оперативних і стратегічних завдань бізнесу [6].

Цифрове перетворення організації – тривалий і складний процес, що вимагає детального опрацювання та поетапної реалізації. Завдання має бути поставлене таким чином, щоб забезпечити позитивний вплив на основні показники ефективності діяльності компанії на кожному етапі процесу цифрової трансформації. Послідовність реалізації ціннісно-орієнтованих етапів цифровізації логістичної діяльності має забезпечувати можливість отримувати, оцінювати та коригувати результат реалізації кожного комплексу заходів у рамках конкретного етапу з метою забезпечення максимально можливих вигод для організації.

Цифрове перетворення операційних процесів – складний процес, що вимагає детального опрацювання та поетапної реалізації. Складність перетворення пов'язана з практичною реалізацією трансформації та специфікою діяльності окремо взятого елемента ланцюга поставок, з величезним різноманіттям як внутрішніх, і зовнішніх факторів, що впливають на способи, методи та моделі організації цифрових процесів та їх подальшу інтеграцію в комплексний цифровий ланцюг поставок, які визначають тривалість формування, опису та економічного обґрунтування доцільності цифровізації логістичної діяльності підприємства [7].

Інноваційні передові технології або Індустрія 4.0 є ключем для цифрової трансформації логістичних процесів. В останні десять років технології управління процесами вдосконалювалися, допомагаючи підприємствам приймати ефективні рішення щодо свого бізнесу (рис. 2). Індустрія 4.0 – пряме продовження третьої промислової революції. Нові технології та підходи, що з'явилися в цей час, показали значний успіх у застосуванні, що дозволило підприємствам перейти на новий рівень виробництва на всіх етапах життєвого циклу.

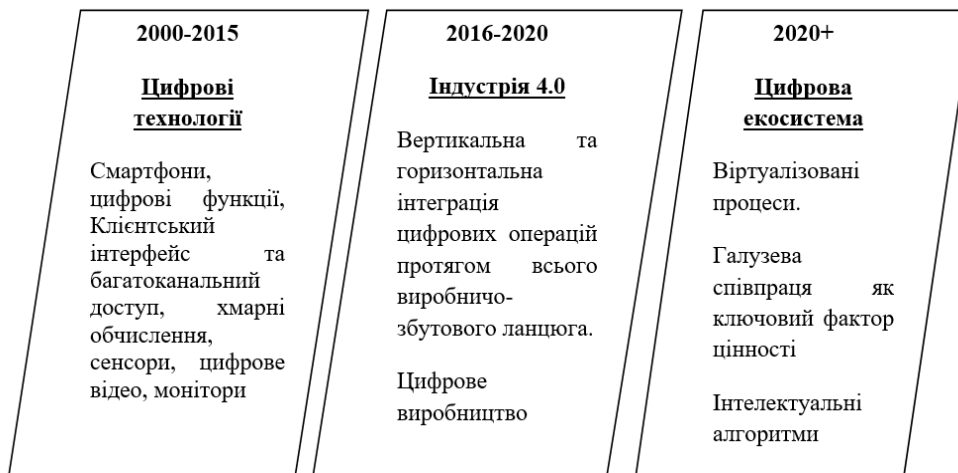

Рис. 2. Цифрова трансформація бізнесу [8]

Незважаючи на те, що Індустрія 4.0 швидко перетворює виробництво новими способами, які ще десять років тому були немислимі, лише невелика група компаній може отримати реальні конкурентні переваги від цієї революції у сфері виробництва. Розуміння основних рівнів цифрової екосистеми дозволить компаніям визначити структуру та можливості майбутніх тенденцій цифрової трансформації.

Чотири шари екосистеми – екосистема споживчих рішень, екосистема управління операціями, технологічна екосистема та людська екосистема – представляють собою кластер функцій, що є як усередині, і зовні організації. Ці діяльності пов'язані між собою за допомогою загальних цифрових зв'язків та практики.

Інноваційний центр DHL [9] провів дослідження у галузі цифрових технологій, де було виявлено нові можливості з управління логістичною мережею. У той час як одні технології все більше застосовуються фахівцями в області логістики, інші, добре знайомі нам методи, йдуть із ринку. На думку експертів, багато технологічних трендів, які актуальні зараз, втрачатимуть свою цінність у майбутньому, так, на їхню заміну вийдуть інноваційніші технології. Серед тенденцій, що вимагають змін або заміни, є:

Послуги в режимі реального часу. Технологія відстеження замовлень у режимі реального часу буде використовуватися і в майбутньому, але вже за допомогою інших тенденцій нового покоління, таких як логістика.

Міська логістика. Тенденція все ще актуальна і важлива у досліджуваній сфері, вона є комплексним терміном для опису ланцюга транспортних шляхів, пов'язаних з доставкою міських вантажів та поверненням.

Криптовалюти та криптовалезі. Ця тенденція, що набула широкої популярності в різних сферах діяльності, в тому числі в логістичній галузі, на даному етапі втратила свою цінність і значимість. Тенденція більше не актуальна на ринку логістичних послуг.

Процес цифровізації – складний процес, який змінює сформований економічний уклад. Теоретичне узагальнення наукових поглядів на цифрову економіку дозволяє виділити деякі її особливості, що впливають різні аспекти діяльності суб'єктів господарювання:

1) інформатизація змінює механізми формування адаптивних економічних систем до зовнішніх впливів у вигляді самоорганізації;

2) драйвером розвитку компанії та фактором результативності стає швидкість прийняття рішень та підвищення оперативності управління бізнес-процесами. Підвищення швидкості реакції підприємства на зміну потреб споживачів та інших учасників ринкового ланцюга забезпечується загальнодоступністю інформаційних ресурсів;

3) науково-технічний прогрес формує тренд скорочення життєвого циклу продукції та стимулює активний розвиток інноваційних сфер діяльності;

4) у сучасній товарній пропозиції матеріальні цінності заміщуються інформаційною складовою, що сприяє забезпеченню інтенсивного зростання інтелектуальної складової виробленої продукції, частка якої може становити 90 % і більше;

5) змінюється сфера застосування знань, умінь і навиків з боку трудових ресурсів. За прогнозними оцінками, майже 90% населення країн, що вступили у нову економіку, буде зайнято в інформаційно-технологічній сфері та лише 10 % – у матеріальній сфері.

Логістична область – одна з небагатьох областей, яка має найнижчий показник із цифровізації процесів. У зв'язку з цим у організацій виникали технологічні прогалини, для заповнення яких потрібен час, щоб інновації могли бути вдосконалені більш новими рішеннями щодо оптимізації управління.

Відмінною особливістю цифрової логістики є компетентнісний підхід та специфічні засади функціонування підприємств. Компетентність як категорія логістики – наявність знань та досвіду, необхідних для ефективної діяльності у заданій предметній галузі. Основними принципами цифрової логістики є: принцип єдності методу організації наукового досвіду; принцип гармонії; принцип слабкої ланки; принцип єдиного інформаційного простору.

Цифрова трансформація підприємства може відбуватися за допомогою різних процесів, деякі з яких є еволюційними, деякі – революційними. Саме тому розуміння організаційної цифрової зрілості є логічним кроком на шляху до цифровізації. Оцінка зрілості використовується в якості стандартизованої структури для визначення загальних можливостей та амбіцій підприємства – це допомагає розставити пріоритети в тих областях, які мають найбільший вплив на бізнес і можуть забезпечити максимальний ефект при проведенні цифровізації [10]. Цифрова зрілість може бути визначена як рівень, на якому організація здатна оптимізувати свою присутність в Інтернеті з використанням аналізу для поліпшення цифрових показників і передбачити майбутні потреби клієнтів [11]. Після того як проведено оцінку зрілості підприємства, обов'язково з'ясовують цифровий потенціал логістики підприємства.

Цифровий потенціал логістики – здатність логістичної системи чи якоїсь її функціональної області здійснювати вперше (генерувати) чи відтворювати (сприймати) ті чи інші цифрові нововведення (технології, платформи, продукти та інших).

Елементами цифрового потенціалу є нові цифрові технології; аналітика та моделювання; сегментація ланцюга постачання; орієнтація на сервіс; оптимізація ланцюгів постачання; підвищення стійкості.

Кожен аспект бізнесу може бути трансформований за допомогою впровадження широкого спектру цифрових технологій: хмарні рішення, великі дані, доповнена реальність та ін. Разом ці процеси дозволяють створювати нові покращені бізнес-моделі, трансформувати та інтегрувати кожну окрему ланку у виробничо-збутовий ланцюжок організації. Розумні склади були випробувані співробітниками компанії DHL, які протестували на одному зі складів у Нідерландах технологію доповненої реальності – вона використала «вибірку бачення», коли співробітники носили розумні окуляри і проходили через склад за допомогою графіки. Це допомогло зменшити кількість помилок та прискорило процес комплектації на 25%.

Цифровізація не виключає можливості використання системного підходу до логістики. Актуальність системного підходу в логістичній сфері підприємства визначається такими особливостями:

1) розробка логістичної системи підприємства з урахуванням принципів системного підходу з виділенням основних елементів системи;

2) маркетингова орієнтація логістичної системи підприємства (задоволення потреб ринку);

- 3) визначення оптимального рівня обслуговування клієнтів;
- 4) взаємозв'язок та взаємозалежність логістичних процесів;
- 5) залежність логістичної системи підприємства від довкілля;
- 6) відповідність логістичної системи стратегії розвитку підприємства;
- 7) інформаційний супровід та підтримка логістичної системи;
- 8) аналіз, оцінка та облік логістичних витрат та визначення ефективності логістичної системи [12].

Узагальнюючи вищевикладене, автори вважають доцільним подати наступний варіант логістичної системи підприємства (рис. 3).

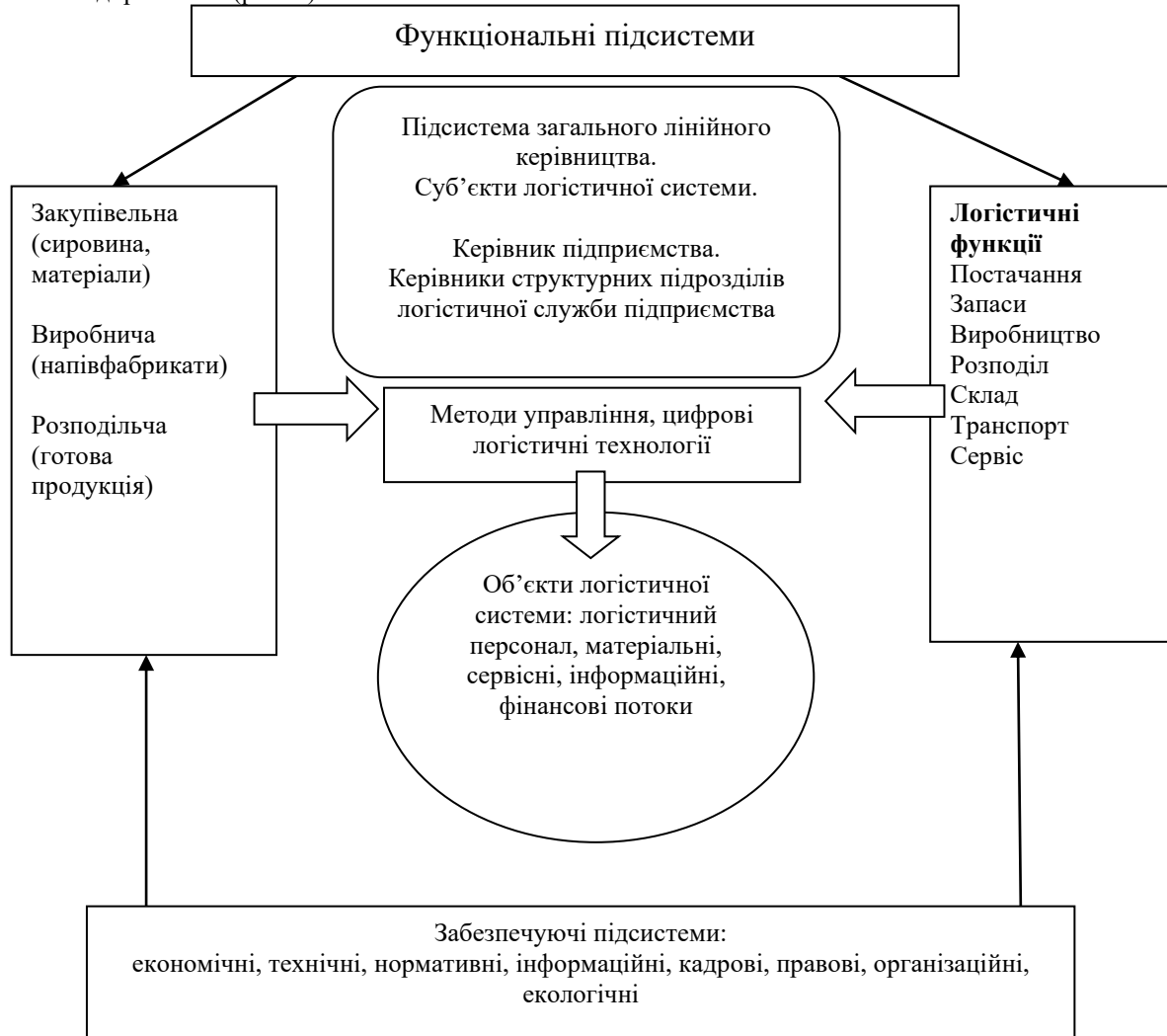

Рис. 3. Пропонована схема логістичної системи підприємства

Як суб'єкти логістичної системи виступають транспортні підприємства, склади, підприємства оптової та роздрібної торгівлі, перевантажувальна та перевізна техніка, промислові чи торгові підприємства, територіально-виробничий комплекс, сукупність виробничих та інфраструктурних елементів, а також зв'язків на різних рівнях (локальному, регіональному, державному).

Різні визначення мети логістичної системи свідчать про маркетингову орієнтацію логістики в цілому (задоволення потреб споживачів) та комерційні цілі підприємства (збільшення прибутку, скорочення витрат). Інакше кажучи, цілі логістичної системи визначаються правилами логістичного міксу – 7R.

Функціональними елементами логістичної системи є закупівельна, виробнича та розподільча підсистеми. Саме ці функціональні підсистеми найчастіше можна зустріти при візуальному (структурному) поданні логістичної системи.

Таким чином, запропонована модель логістичної системи підприємства заснована на концепції цифрової логістики, що визначає мету та завдання логістичної системи. Передбачається, що досягнення поставленої мети та зазначених завдань здійснюється на основі дотримання принципів 7R.

Як основні елементи виступають функціональні підсистеми, у яких реалізуються ключові логістичні функції. Управління логістичною системою здійснює суб'єкт управління – керівництво підприємства та керівники підрозділів логістичної служби, які за допомогою використання класичних методів логістики, загальних методів управління (адміністративних, економічних, соціально-психологічних) та сучасних

цифрових логістичних технологій впливають на об'єкти – логістичні процеси та логістичний персонал підприємства. При цьому до підсистем, що забезпечують, відносяться економічне, технічне, нормативне, інформаційне, кадрове, правове, методичне, організаційне, екологічне, ергономічне та ін. види забезпечення.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Цифрове перетворення області логістичних послуг досить обширне, у зв'язку з чим кожне підприємство, яке планує провести цифрову трансформацію свого бізнесу, має насамперед визначити відповідну модель з управління складом. Вище згадані технології можуть призвести до значних змін у секторі логістики, змусивши цим гравців ринку перебудувати свої бізнес-моделі.

Запропонована модель логістичної системи орієнтована на ефективне функціонування та розвиток на основі впровадження концепції цифрової логістики.

Література

1. Пять технологий, которые изменят логистику. URL : <https://www.orange-business.com/ua/blogs/getready/industriya/5-tehnologiy-kotorye-izmenyatlogistiku>
2. Сумець О.М. Рекомендації щодо запровадження синтетичного обліку логістичних витрат на підприємстві. Логистика: проблеми и решения. Харків. 2011. № 4 (35). С. 42—47.
3. Кулик Ю.М. Ризик-менеджмент логістичної системи машинобудівних підприємств : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами / Ю.М. Кулик ; Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського». – Луцьк, 2017. – 247 с.
4. Афанасенко И. Д., Борисова В. В. Цифровая логистика : учебник для вузов. СПб : Питер, 2018. 272 с.
5. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки : Закон України. Голос України. 2007. № 21. 06 лютого.
6. Про схвалення Транспортної стратегії України на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.10.2010 р. № 2174-р. Урядовий кур'єр. 2010. № 240. 22 грудня
7. Серов Т.Д. Основные этапы цифровизации логистической деятельности предприятия. Экономика и бизнес: теория и практика. 2019. № 12. С. 51–55.
8. PwC Global Digital Operations Study 2018 Digital Champions. How digitization makes the supply chain more efficient, agile, and customer-focused. URL: <https://www.strategyand.pwc.com/gx/en/insights/industry4-0/global-digitaloperations-study-digital-champions.pdf>.
9. DHL Trend Research. Logistics trend radar. URL: <https://www.dpdhl.com/content/dam/dpdhl/en/trends-in-logistics/assets/dhl-logistics-trendradar-2016.pdf>.
10. Савчук С.В. Щодо питання оцінки цифрової зрілості підприємства в умовах цифрової трансформації. Науковий вісник ІФНТУНГ. Серія: Економіка та управління в нафтовій і газовій промисловості. Вип. 1 (21). Івано-Франківськ, 2020. С. 78-85.
11. What is digital maturity? URL: <https://mercury-ecommerce.com/resources/what-is-digital-maturity>
12. Современная концепция логистики. URL : <http://logistic-info.ua/sovremennaja-koncepcija.html>

References

1. Pjat' tehnologij, kotorye izmenjat logistiku. URL : <https://www.orange-business.com/ua/blogs/getready/industriya/5-tehnologiy-kotorye-izmenyatlogistiku>
2. Sumets O.M. Rekomendatsii shchodo zaprovadzhennia syntetychnoho obliku lohistrychnykh vytrat na pidpriemstvi. Lohistryka: problemy y reshenia. Kharkiv. 2011. № 4 (35). S. 42—47.
3. Kulyk Yu.M. Ryzyk-menedzhment lohistrychnoi systemy mashynobudivnykh pidpriemstv : dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata ekonomichnykh nauk za spetsialnistiu 08.00.04 – ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy / Yu.M. Kulyk ; Natsionalnyi tekhnichnyi universytet Ukrainy «Kyivskyi politekhnichnyi instytut imeni Ihoria Sikorskoho». – Lutsk, 2017. – 247 s.
4. Afanasenko I. D., Borisova V. V. Cifrovaja logistika : uchebnik dlja vuzov. SPb : Piter, 2018. 272 s.
5. Pro Osnovni zasady rozvytku informatsiinoho suspilstva v Ukraini na 2007–2015 roky : Zakon Ukrainy. Holos Ukrainy. 2007. № 21. 06 liutoho.
6. Pro skhvalennia Transportnoi stratehii Ukrainy na period do 2020 roku : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20.10.2010 r. № 2174-r. Uriadovyi kurier. 2010. № 240. 22 hrudnia
7. Serov T.D. Osnovnye jetyapy cifrovizacii logisticheskoi dejatel'nosti predpriatija. Jekonomika i biznes: teorija i praktika. 2019. № 12. S. 51–55.
8. PwC Global Digital Operations Study 2018 Digital Champions. How digitization makes the supply chain more efficient, agile, and customer-focused. URL: <https://www.strategyand.pwc.com/gx/en/insights/industry4-0/global-digitaloperations-study-digital-champions.pdf>.
9. DHL Trend Research. Logistics trend radar. URL: <https://www.dpdhl.com/content/dam/dpdhl/en/trends-in-logistics/assets/dhl-logistics-trendradar-2016.pdf>.
10. Savchuk S.V. Shchodo pytannia otsinky tsyfrovoi zrilosti pidpriemstva v umovakh tsyfrovoi transformatsii. Naukovyi visnyk IFNTUNH. Serii: Ekonomika ta upravlinnia v naftovii i hazovii promyslovosti. Vyp. 1 (21). Ivano-Frankivsk, 2020. S. 78-85.
11. What is digital maturity? URL: <https://mercury-ecommerce.com/resources/what-is-digital-maturity>
12. Sovremennaja koncepcija logistiki. URL : <http://logistic-info.ua/sovremennaja-koncepcija.html>

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-9>

УДК 338.48

Ігор ЖУРБА

Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0000-0002-2554-0914>

e-mail: igor.zhurba@ukr.net

Ігор НЕСТОРИШЕН

Університет економіки і підприємництва

<https://orcid.org/0000-0003-0765-195X>

e-mail: nestor_nema@ukr.net

Сергій МАТЮХ

Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0000-0001-9899-109X>

e-mail: matuh@khmnu.edu

РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ТУРИСТИЧНОЇ ПОЛІТИКИ В КОНТЕКСТІ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

У статті актуалізовано питання необхідності удосконалення державної туристичної політики з використанням інструментів регіонального розвитку та державно-приватного партнерства. Авторами наголошено, що післявоєнне відновлення України повинно передбачати використання внутрішніх резервів та можливостей відновлення економічного потенціалу України, серед яких туристична галузь має займати провідне місце. Наголошено, що сфера туризму в Україні має значний нереалізований потенціал, а за умови розроблення та імплементації дієвої державної туристичної політики у сукупності із використанням інструментів регіонального розвитку, туристична галузь може стати потужним підґрунтям економічного відновлення як регіонів, так і національної економіки в цілому. В дослідженні зазначено, що трансформації в системі державного управління та регулювання, які були направлені на підвищення рівня децентралізації державного управління та вітчизняної економіки, сприяють використанню інструментів державно-приватного партнерства в сфері туризму.

Ключові слова: туризм, туристична політика, регіональний розвиток, державно-приватне партнерство в сфері туризму, децентралізація.

Ihor ZHURBA

Khmelnytskyi National University

Ihor NESTORISHEN

University of Economics and Business

Serhiy MATYUKH

Khmelnytskyi National University

IMPLEMENTATION OF STATE TOURISM POLICY IN THE CONTEXT OF REGIONAL DEVELOPMENT

The article updates the issue of the need to improve the state tourism policy using tools of regional development and public-private partnership. The authors emphasized that the post-war recovery of Ukraine should involve the use of internal reserves and opportunities to restore Ukraine's economic potential, among which the tourism industry should occupy a leading place. It was emphasized that the field of tourism in Ukraine has significant unrealized potential, and under the condition of the development and implementation of an effective state tourism policy in combination with the use of regional development tools, the tourism industry can become a powerful basis for the economic recovery of both regions and the national economy as a whole.

The purpose of the study is to analyze the current state of state tourism policy in Ukraine in the context of the use of regional development tools, as well as the specifics of the use of public-private partnership as a mechanism for implementing a new state policy in the field of tourism.

The study stated that the transformations in the system of public administration and regulation, which were aimed at increasing the level of decentralization of public administration and the domestic economy, contribute to the use of public-private partnership tools in the field of tourism. The ultimate goal of decentralization was, first of all, to ensure the ability of local communities to independently, at the expense of their own resources, solve issues of local importance. It is about providing territorial communities with greater resources and mobilizing their internal reserves, namely: implemented changes have expanded the financial capabilities of local self-government and made it possible to make the new united communities economically self-sufficient and capable.

Fiscal decentralization in combination with other modern instruments of state support creates conditions for a wide budget space for the implementation of local initiatives, and a key place in this system of relationships should be occupied by public-private partnership. The authors proposed the distribution of interests and areas of responsibility of the participants in the system of public-private partnership relations in the field of tourism.

Keywords: tourism, tourism policy, regional development, public-private partnership in the field of tourism, decentralization.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Одним із найактуальніших питань майбутнього України в сучасних умовах є пошук шляхів економічного відновлення держави у післявоєнний період. Так, 4-5 липня 2022 р. у швейцарському місті

Лугано відбулась Міжнародна конференція з відновлення України, у якій взяли участь представники 40 країн і 18 міжнародних організацій. Представниками України спільно із партнерами розроблено план відновлення України, який передбачає відновлення економічного, соціального та фінансового сектору у двох напрямках: по галузях (параметричний напрям) і регіональний. Велика увага приділена тому, щоб покращити вітчизняний інвестиційний клімат за допомогою багатьох інструментів, зокрема, шляхом створення інструментів дерегуляції, покращення податкового навантаження тощо. Відмітимо, план економічного відновлення України включатиме подальший розвиток інфраструктури, структурну модернізацію та перезапуск економіки, імплементацію європейських стандартів в усіх сферах, заходи з подолання безробіття, підтримку вразливих груп населення, відновлення та збереження культурної спадщини [1]. Втім, окрім міжнародних джерел економічного відновлення Україна повинна максимально ефективно використовувати внутрішні резерви та можливості, зокрема, сприяти економічному зростанню вітчизняного бізнесу шляхом створення відповідних умов. У цьому контексті особливої актуальності набувають питання необхідності вдосконалення державної туристичної політики в напрямі підвищення ефективності регіонального розвитку з метою відновлення та зростання вітчизняного туристичного ринку шляхом збільшення кількості іноземних туристів. Вирішення зазначених питань із застосуванням інструментів державно-приватного партнерства дозволить сформувати потужне підґрунтя не лише регіонального, але й державного розвитку.

Аналіз останніх досліджень чи публікацій

Відмітимо, у науковій літературі є безліч публікацій щодо особливостей державного регулювання сфери туризму, напрямків розвитку та перспектив реалізації державної туристичної політики в Україні в контексті регіонального розвитку, а також проблем реалізації проєктів туристичної діяльності на засадах державно-приватного партнерства. Зокрема, зазначені тематики у своїх працях досліджують Григор'єва Л. [2], Гризовська Л. [3], Гуменюк А. [4], Коледа Г. [5], Шпак Л. [6], Шупік Б. [7] та інші науковці.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Незважаючи на значну кількість публікацій науковців з питань державного регулювання розвитку туристичної сфери, невирішеними залишаються питання напрямів відновлення туристичної галузі шляхом використання інструментів регіонального розвитку та державно-приватного партнерства.

Формулювання цілей статті (постановка завдання)

Метою дослідження є аналіз сучасного стану державної туристичної політики в Україні в контексті використання інструментів регіонального розвитку, а також особливостей використання державно-приватного партнерства як механізму реалізації нової державної політики у сфері туризму.

Виклад основного матеріалу

У сучасних умовах перед вітчизняною економікою стоїть питання необхідності відновлення її потенціалу з врахуванням існуючих можливостей та загроз. Сфера туризму в Україні має значний нереалізований потенціал, а за умов розроблення та імплементації дієвої державної туристичної політики в сукупності із використанням інструментів регіонального розвитку, туристична галузь може стати потужним підґрунтям економічного відновлення як регіонів, так і національної економіки в цілому. Зокрема, у довоєнний період туристична галузь показувала позитивну динаміку зростання, незважаючи на наслідки пандемії COVID-2019. Так, прямиї внесок туризму у ВВП України у 2020 році становив 3,9%, а загальний 12,6%. У світовій економіці туризм становить в середньому 10 %, а вітчизняний сектор туризму – це близько 534,9 млрд грн у 2020 році, при чому, враховуючи міжнародний досвід функціонування туристичної галузі, в Україні є значні приховані резерви до зростання частки [8] (рис. 1).

З інформації рис. 1. зрозуміло, що у 2011-2013 роках кількість туристів, які їхали з України відпочивати за кордон і кількість туристів-іноземців, які приїжджали до нас були майже на одному рівні. В Україну приїжджали близько 25 мільйонів іноземців (Молдова, Білорусь, Польща, Румунія тощо). Після 2013-2014 року кількість іноземних туристів скоротилася удвічі – до 12,5 млн осіб. У наступні роки в'їзний туризм зберігався приблизно на такому ж рівні: в 2019 році Україну відвідало 13,7 млн іноземців. За останні два роки цифри по в'їзду залишалися на рівні 3,5 млн (через пандемію COVID-2019), крім того, майже 95 % іноземців в'їхало з туристичною метою згідно класифікації UNWTO [8].

Визначальними чинниками відновлення туристичної галузі у післявоєнному періоді є успішне поєднання двох складових: ефективна державна туристична політика та використання можливостей регіонального розвитку. Слід зауважити, що до 2022 р. майже всі регіони України приділяли увагу розвитку туризму. Крім того, можна виділити певні «спеціалізації» регіонів за видами туризму. Наприклад, завдяки, приватним суб'єктам туристичної діяльності, у Закарпатті зроблено акцент на винно-гастрономічний туризм, у південних регіонах – на літній курортний туризм, у Прикарпатті – на зимовий лижний туризм. Проте, не зважаючи на значне зростання попиту, не всюди на достатньому рівні розвинута туристична інфраструктура та впорядковано відповідні маршрути. Досить часто саме на приватний сектор припадає

значна сума капітальних видатків на облаштування туристичної інфраструктури. Проте, з врахуванням комплексного підходу до забезпечення належного рівня туристичної інфраструктури (аеропорти, вокзали, транспорт, матеріально-технічна база суб'єктів туристичної діяльності, музеї, пам'ятники та пам'ятні місця, пов'язані з історичними подіями тощо), потрібно розробити механізм взаємодії центральних органів виконавчої влади, відповідальних за реалізацію туристичної політики, органів місцевого самоврядування та представників туристичної бізнес-спільноти.

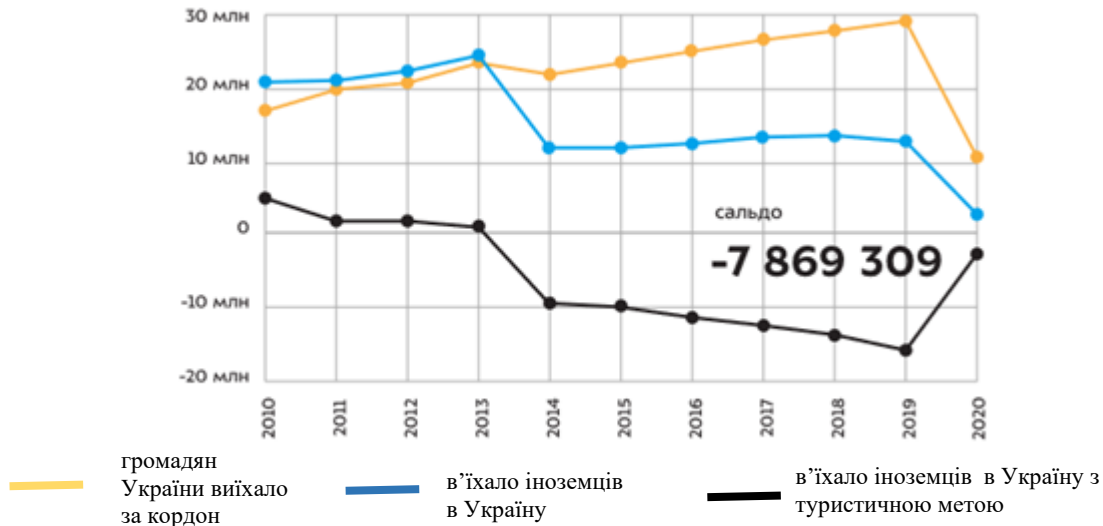

Рис. 1. Динаміка перетину кордону України

Джерело: [8]

Зазначимо, в 2014-2016 рр. відбулись значні трансформації в системі державного управління та регулювання, які були направлені на підвищення рівня децентралізації державного управління та вітчизняної економіки. В цілому, децентралізація являє собою передачу повноважень та бюджетних надходжень від державних органів до органів місцевого самоврядування. Кінцевою метою децентралізації було, передусім, забезпечення спроможності місцевих громад самостійно, за рахунок власних ресурсів, вирішувати питання місцевого значення. Йдеться про наділення територіальних громад більшими ресурсами та про мобілізацію їхніх внутрішніх резервів. Зокрема, починаючи з 2015 р. вступили в дію зміни до Податкового кодексу України [9] та Бюджетного кодексу України [10], які розширили фінансові можливості місцевого самоврядування та дозволили зробити економічно самодостатніми та спроможними об'єднані громади. Реалізація реформи децентралізації передбачала отримання усього спектру повноважень та фінансових ресурсів, що їх наразі уже мають міста обласного значення, зокрема зарахування 60 % податку на доходи фізичних осіб на власні повноваження, зарахування до місцевих бюджетів 10 % податку на прибуток підприємств, акцизного податку, 80 % замість 35 % екологічного податку, прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом, державні субвенції. Законодавчі зміни надали право органам місцевого самоврядування затверджувати місцеві бюджети незалежно від прийняття закону про Державний бюджет, створюючи, таким чином, засади функціонування фіскальної централізації. Зауважимо, фіскальна децентралізація в Україні стала першим кроком до проведення державної програми передачі розширених бюджетних і владних повноважень органам місцевого самоврядування. Шляхом перерозподілу загальнонаціональних податків за останні п'ять років спостерігається безперервне зростання податкових надходжень у місцеві бюджети, що створює ґрунтовне підґрунтя для їх зростання та розвитку. Попри регіональні відмінності, фіскальна децентралізація, у комбінації з іншими сучасними інструментами державної підтримки (державно-приватне партнерство, програма релокації бізнесу), може надати широкий бюджетний простір для впровадження місцевих ініціатив. Визначальне місце в цій системі взаємовідносин має займати державно-приватне партнерство. Відмітимо, у розвинутих країнах світу органи державної влади намагаються відсторонитися від прямої участі у формуванні або реалізації туристичного продукту. За таких умов відбувається певна децентралізація державних управлінських функцій на туристичних ринках, де процеси саморегулювання були підтримані високою якістю надання туристичних послуг. Такими ринками стали, наприклад, Німеччина та Італія, де сфера туризму знаходиться у винятковій відповідальності місцевої влади. Питання координації дій учасників туристичного ринку вирішуються у зазначених державах місцевими органами влади за допомогою державно-приватного партнерства (Public-Private Partnership). Ще в березні 2005 року Рада Європи офіційно рекомендувала європейським країнам активніше застосовувати

механізми такого партнерства для інфраструктурних перетворень [11, 12]. Відповідно до цього, державно-приватне партнерство – це взаємодія між організаціями державного сектору, місцевими органами управління та інвесторами приватного сектору й бізнесом з метою проектування, планування, фінансування, будівництва, забезпечення та/або експлуатації інфраструктури, об'єктів туризму або супутніх туристичних послуг. Таким чином, можна сформувати основні складові державної туристичної політики з врахуванням залучення інструментів регіонального розвитку та представників приватного сектору (рис. 2)

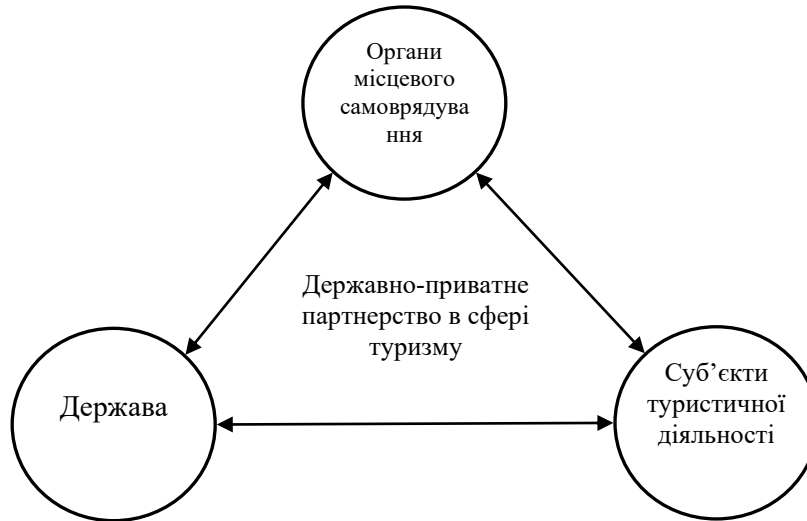

Рис. 2. Учасники системи відносин державно-приватного партнерства в сфері туризму

З інформації рис. 1 зрозуміло, що основними зацікавленими сторонами успішного розвитку туристичної галузі є три учасники системи державно-приватного партнерства: держава, органи місцевого самоврядування (територіальні громади) та суб'єкти туристичної діяльності різних форм власності (приватні, колективні, державні). Кожен учасник цієї системи відносин переслідує досягнення своїх інтересів, які в свою чергу визначають області відповідальності (табл. 1).

Таблиця 1

Інтереси та області відповідальності учасників системи відносин державно-приватного партнерства в сфері туризму

Учасники	Інтереси	Область відповідальності
Держава	<ul style="list-style-type: none"> – збільшення надходжень до державного бюджету; – ефект синергії в контексті розвитку суміжних із туризмом галузей національного господарства (транспорт, страхування, готельно-ресторанна справа); – зростання зайнятості населення 	<ul style="list-style-type: none"> – фінансування проєктів щодо розвитку транспортної інфраструктури (аеропорти, вокзали, облаштування пунктів пропуску для міжнародного сполучення для різних видів транспорту); – облаштування дорожнього полотна до центрів перебування туристів; – туристичний маркетинг та брендинг на міжнародному рівні
Органи місцевого самоврядування	<ul style="list-style-type: none"> – зростання податкових надходжень до місцевих бюджетів; – економічний, соціальний та культурний розвиток громад; – зростання зайнятості місцевого населення 	<ul style="list-style-type: none"> – фінансування проєктів розвитку місцевої інфраструктури та ЖКГ (дорожнє полотно в межах населених пунктів, транспорт, соціальна інфраструктура (доступ до якісної медичної допомоги туристам)); – туристичний маркетинг та брендинг на національному рівні
Суб'єкти туристичної діяльності	<ul style="list-style-type: none"> – отримання прибутку та зростання капіталізації бізнесу від надання туристичних послуг; – розвиток та розростання власної справи 	<ul style="list-style-type: none"> – фінансування проєктів будівництва житлової інфраструктури; – організація програм та маршрутів відпочинку для туристів; – організація виробництва та продажу місцевої сувенірної продукції

Відмітимо, відповідно до вітчизняного законодавства, державно-приватне партнерство в Україні – система відносин між державним та приватним партнерами, при реалізації яких ресурси обох об'єднуються з відповідним розподілом ризиків, відповідальності та винагород (відшкодувань) між ними, для взаємовигідної співпраці на довгостроковій основі у створенні (відновленні) нових та/або модернізації (реконструкції) наявних об'єктів, які потребують залучення інвестицій, та у користуванні (експлуатації) такими об'єктами [13].

Зазначимо, застосування державно-приватного партнерства як механізму реалізації державної туристичної політики в контексті вдосконалення регіонального розвитку в сфері туризму дозволить:

- залучити значні інвестиції для реалізації проєктів інфраструктурного характеру у регіонах України;

- збільшити податкові надходження до бюджетів усіх рівнів;

- підвищити рівень зайнятості місцевого населення;

- знизити навантаження на видаткову частину державного та регіональних бюджетів;

- перерозподілити ризики та посилити відповідальність сторін державно-приватного партнерства за управління та реалізацію інвестиційних проєктів тощо.

Слід зауважити, що у світі налічується більше 100 проєктів державно-приватного партнерства, реалізованих у сфері туризму. Приклади успішної взаємодії держави, органів місцевої влади та бізнес-спільноти доводять свою ефективність у різних країнах із різним рівнем економічного розвитку та туристичного потенціалу. Деякі з проєктів були орієнтовані на розвиток туризму по країні в цілому (Таїланд, Австралія, Непал, країни Карибського басейну, Канада, Гана), інші – на розвиток певних туристичних дестинацій та (або) певних видів туризму на їхніх територіях (Кіпр, затока Акаба, національні парки тощо). Існують й такі, що стосуються розвитку певного об'єкта туристичної привабливості (готель «Armada» у м. Стамбул, тематичний парк «Диснейленд» у м. Париж) [14].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Отже, в основу розроблення вітчизняної туристичної політики у післявоєнний період мають бути покладені особливості використання інструментів регіонального розвитку та державно-приватного партнерства. Використання цих інструментів в сфері туризму дозволить забезпечити економічне відновлення не лише певних регіонів, але й держави в цілому. В основі цієї взаємодії є активна співпраця держави, місцевих органів влади та бізнесу на взаємній вигоді. Ефективне виконання центральними органами влади своїх функцій і створення сприятливих умов для розвитку туристичного бізнесу (зокрема, розбудова відповідної транспортної, соціальної інфраструктури, будівництво готелів та ресторанів, створення та розвиток туристичних продуктів) зумовить зростання кількості робочих місць, збільшення податкових надходжень до держбюджету, розвиток територій. Міжнародний досвід свідчить про доцільність співпраці держави на різних рівнях та підприємницьких структур. Крім того, ця взаємодія може відбуватися як на рівні країни в цілому, так і стосуватися тільки певної території або конкретного туристичного продукту. Головним завданням в цьому контексті є вироблення нормативно-правових засад державно-приватного партнерства, яке дозволить забезпечити максимальне залучення територіальних громад та бізнесу до розвитку вітчизняного туризму.

Література

1. Statement by Executive Vice-President Dombrovskis at Ukraine Recovery Conference, Lugano, Switzerland. European Commission. URL: https://ec.europa.eu/commission/commissioners/2019-2024/dombrovskis/announcements/statement-executive-vice-president-dombrovskis-ukraine-recovery-conference-lugano-switzerland_en
2. Григор'єва Л.В., Журба І.Є., Матюх С.А. Маркетинг туризму та реклама : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Хмельницький : ХНУ, 2018. 235 с.
3. Гризовська Л. О. Особливості та сучасні тенденції управління туристичним бізнесом в Україні. Економіка та управління підприємствами. 2018. Випуск 28-1. С. 115-118. URL: [//bses.in.ua/journals/2018/26_1_2018/24.pdf](https://bses.in.ua/journals/2018/26_1_2018/24.pdf)
4. Гуменюк А. І. Комплексний механізм державного регулювання розвитку туристичної сфери. Науково-практичний журнал «Економіка та держава». Том 1 № 4 (16). 2020. С. 16-21.
5. Колєда Г.І. Реформування публічного управління сферою туризму на регіональному рівні в умовах децентралізації в Україні : дис. доктора філософії : 281. Дніпропетровський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. Дніпро, 2021. 322 с.
6. Шпак Л. О. Державне регулювання економічного розвитку регіонального туристично-рекреаційного комплексу. Економіка та держава. 2014. № 3. С. 50–53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2014_3_13.
7. Шупік Б.В. Поняття й ефективні методи державного регулювання міжнародного туризму в Україні. Держава та регіони. Серія «Державне управління». 2010. № 1. С. 130–135.
8. Інфографіка основних показників туристичної статистики України за 2020 рік. Національна туристична організація України. URL: <https://www.ntoukraine.org/assets/files/ntou-statistics-barometer-poster-2020.pdf>
9. Податковий Кодекс України : Закон України від 2 груд. 2010 р. № 2755-VI. (редакція від 01.07.2022). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

10. Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010 р. №2456-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 50-51. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
11. Global Report on Public-Private Partnerships: Tourism Development. Published and printed by the World Tourism Organization (UNWTO), Madrid, Spain. First printing: November 2015. URL: https://catedratim.files.wordpress.com/2017/01/omt-2015-global_report_public_private_partnerships_tourism_development.pdf
12. Козловський Є.В., Ткаченко Т.І. Особливості управління проектами в сфері туризму на основі застосування механізмів державно-приватного партнерства. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 9. С. 78–82.
13. Закон України про державно-приватне партнерство. Відом. Верхов. Ради України. 2010. № 40. Ст. 524
14. Лісіцина І.І. Державно-приватне партнерство в галузі туризму: зарубіжний досвід. Бізнес Інформ. 2013. № 11. С. 196–203.

References

1. Statement by Executive Vice-President Dombrovskis at Ukraine Recovery Conference, Lugano, Switzerland. European Commission. URL: https://ec.europa.eu/commission/commissioners/2019-2024/dombrovskis/announcements/statement-executive-vice-president-dombrovskis-ukraine-recovery-conference-lugano-switzerland_en
2. Hryhorieva L.V., Zhurba I.Ie., Matiukh S.A. Marketynh turyzmu ta reklama : navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl. Khmelnytskyi : KhNU, 2018. 235 s.
3. Hryzovska L. O. Osoblyvosti ta suchasni tendentsii upravlinnia turystychnym biznesom v Ukraini. Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy. 2018. Vypusk 28-1. S. 115-118. URL: [//bses.in.ua/journals/2018/26_1_2018/24.pdf](http://bses.in.ua/journals/2018/26_1_2018/24.pdf)
4. Humeniuk A. I. Kompleksnyi mekhanizm derzhavnoho rehuliuвання rozvytku turystychnoi sfery. Naukovo-praktychnyi zhurnal «Ekonomika ta derzhava». Tom 1 № 4 (16). 2020. S. 16-21.
5. Kolieda H.I. Reformuvannya publicnoho upravlinnia sferoiu turyzmu na rehionalnomu rivni v umovakh detsentralizatsii v Ukraini : dys. doktora filosofii : 281. Dnipropetrovskiy rehionalnyi instytut derzhavnoho upravlinnia Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy. Dnipro, 2021. 322 s.
6. Shpak L. O. Derzhavne rehuliuвання ekonomichnoho rozvytku rehionalnoho turystychno-rekreatsiynoho kompleksu. Ekonomika ta derzhava. 2014. № 3. S. 50–53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2014_3_13.
7. Shupik B.V. Poniattia y efektyvni metody depzhavnoho rehuliuвання mizhnapodnoho turyzmu v Ukraini. Depzhava ta pehiony. Seriia «Depzhavne upravlinnia». 2010. № 1. С. 130–135.
8. Infografika osnovnykh pokaznykiv turystychnoi statystyky Ukrainy za 2020 rik. Natsionalna turystychna orhanizatsiia Ukrainy. URL: <https://www.ntoukraine.org/assets/files/ntou-statistics-barometer-poster-2020.pdf>
9. Podatkovy Kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 2 hrud. 2010 r. № 2755-VI. (redaktsiia vid 01.07.2022). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
10. Biudzhetni kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 08.07.2010 r. No2456-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 2010, No 50-51. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
11. Global Report on Public-Private Partnerships: Tourism Development. Published and printed by the World Tourism Organization (UNWTO), Madrid, Spain. First printing: November 2015. URL: https://catedratim.files.wordpress.com/2017/01/omt-2015-global_report_public_private_partnerships_tourism_development.pdf
12. Kozlovskiy Ye.V., Tkachenko T.I. Osoblyvosti upravlinnia proiektamy v sferi turyzmu na osnovi zastosuvannya mekhanizmiv derzhavno-privatnoho partnerstva. Investytsii: praktyka ta dosvid. 2019. № 9. S. 78–82.
13. Zakon Ukrainy pro derzhavno-privatne partnerstvo. Vidom. Verkhov. Rady Ukrainy. 2010. № 40. St. 524
14. Lisitsyna I.I. Derzhavno-privatne partnerstvo v haluzi turyzmu: zarubizhnyi dosvid. Biznes Inform. 2013. № 11. С. 196–203.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-10>

УДК 338:43

Галина ПАВЛОВА

Дніпровський державний аграрно-економічний університет

<https://orcid.org/0000-0002-1400-7348>

e-mail: halynapavlova@ukr.net

Інна АБРАМОВИЧ

Дніпровський державний аграрно-економічний університет

<https://orcid.org/0000-0002-5469-4744>

e-mail: innabramovich15@gmail.com

Марина БАЛЬЗАН

Вінницький національний технічний університет

<https://orcid.org/0000-0001-6596-7763>

e-mail: balzan@vntu.edu.ua

СТРАТЕГІЧНІ ЗАХОДИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ НА МІЖНАРОДНОМУ РИНКУ

Публікація направлена на дослідження стану конкурентоспроможності вітчизняної продукції аграрного сектору виробництва на міжнародному ринку та на цій основі обґрунтування напрямів підвищення її конкурентоспроможності на різних рівнях впливу з виділенням стратегічних рішень та необхідних умов їх прийняття. Важливість теми обраного дослідження підтверджується і думкою науковців, щодо наслідків незадовільного рівня конкурентоспроможності вітчизняної аграрної продукції на ситуацію внутрішнього ринку. В процесі розкриття теми приділена увага питанням суті конкурентоспроможності саме аграрних підприємств, головній базовій передумові – родючості ґрунтів, а також стан та тенденції експорту сільськогосподарської продукції на міжнародному ринку. Визначено, що така сільськогосподарська продукція, як овочі, фрукти, плоди і ягоди, баштанні культури залишається майже незадіяною у міжнародній торгівлі, хоча вирощування їх в Україні відбувається і достатньо успішно. Перспективою такого напрямку є тенденція переходу населення на здорове харчування і заяви лікарів про користь цілолітнього споживання ягід та овочів, що є стимулюючим фактором зростання попиту як в нашій країні, так і в Європі. Доведено доцільність активізації інноваційної активності аграрних підприємств України з метою підвищення їх конкурентних позицій на основі високої якості продукції та можливосте безболісно коригувати ціну реалізації як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Запропоновано напрями підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору України на міжнародному ринку з виділенням стратегічних заходів на державному рівні управління агропромисловим виробництвом та рівні аграрних товаровиробників. Стійке зростання в останні десятиліття світового ринку аграрної продукції та продуктів її переробки визначає перспективні напрями розвитку аграрних підприємств та створює умови для збільшення експорту продукції.

Ключові слова: стратегічне управління, конкурентоздатність, аграрні підприємства, управління, міжнародний ринок, конкурентна політика.

Galina PAVLOVA, Inna ABRAMOVYCH

Dnipropetrovsk State Agrarian and Economic University

Maryna BALZAN

Vinnitsa National Technical University

STRATEGIC MEASURES TO INCREASE THE COMPETITIVENESS OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE IN THE INTERNATIONAL MARKET

The publication is aimed at researching the state of competitiveness of domestic products of the agrarian sector of production on the international market and, on this basis, substantiating directions for increasing its competitiveness at various levels of influence with the selection of strategic decisions and the necessary conditions for their adoption. The importance of the selected research topic is also confirmed by the opinion of scientists regarding the consequences of an unsatisfactory level of competitiveness of domestic agricultural products on the situation of the domestic market. In the process of revealing the topic, attention was paid to the issues of the essence of the competitiveness of agricultural enterprises, the main basic premise - soil fertility, as well as the state and trends of the export of agricultural products on the international market. It was determined that such agricultural products as vegetables, fruits, berries and melons remain almost inactive in international trade, although their cultivation in Ukraine is quite successful. The prospect of such a direction is the trend of the population transitioning to a healthy diet and the statements of doctors about the benefits of year-round consumption of berries and vegetables, which is a stimulating factor in the growth of demand both in our country and in Europe. The expediency of intensifying the innovative activity of agricultural enterprises of Ukraine in order to increase their competitive positions on the basis of high product quality and the possibility of painlessly adjusting the sales price on both domestic and foreign markets has been proven. Directions for increasing the competitiveness of the agricultural sector of Ukraine on the international market are proposed, with the selection of strategic measures at the state level of management of agro-industrial production and the level of agricultural commodity producers. The steady growth of the world market of agricultural products and products of their processing in recent decades determines promising directions for the development of agricultural enterprises and creates conditions for increasing the export of products. The main factors in the formation of competitive advantages are favorable natural, climatic and geographical conditions for the production of products, the availability of conditions for ensuring high quality and environmental safety, convenient logistical transport location, etc.

Keywords: strategic management, competitiveness, agricultural enterprises, management, international market, competitive policy.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Україна володіє потужним аграрним потенціалом, який є основою розвитку стратегічної галузі національної економіки. Раціональне використання цього потенціалу дасть змогу не тільки повністю забезпечити продовольчу безпеку нашої країни, але й перетворити Україну в одного з найважливіших гравців на світовому аграрному ринку. Проте говорити про конкурентоздатність на міжнародному ринку не приходиться. Аграрна продукція має слабші позиції внаслідок відсутності повної гармонізації вітчизняних та міжнародних стандартів, низьким рівнем розвитку інфраструктурного забезпечення, недостатньою державною підтримкою та іншими факторами, що потребують систематизації та обґрунтованих шляхів вирішення ситуації.

Важливість теми обраного дослідження підтверджується і думкою науковців, щодо наслідків незадовільного рівня конкурентоспроможності вітчизняної аграрної продукції, а саме, така ситуація «призводить до зростання імпортозалежності внутрішнього ринку України, з іншого – український експортер, здійснюючи експорт продукції аграрного сектору, стикається з проблемою низькоякісних її характеристик, згідно з якими ця продукція може бути або сировиною, або лише напівфабрикатом» [9, с. 3]. Тож, обґрунтування напрямів підвищення конкурентоспроможності аграрної продукції є важливим питанням, як державного рівня, так і рівня суб'єктів господарювання аграрного сектору національної економіки та потребує системного безперервного дослідження у зв'язку зі зміною умов в зовнішньому середовищі діяльності аграрного підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання суті, значення, факторів формування конкурентоспроможності діяльності аграрних підприємств постійно знаходяться в полі зору як провідних науковців так і молодих вчених. Варто відмітити наукові праці таких вчених, як Азізов О.Р. [3], Апопій В.В. [4], Данько Ю.І. [5], Слюсарєва Л.В. [5], Дудник О.В. [6], Міненко С.І. [6], Зоря С.П. [7], Лупенко Ю.О. [8], Патики Н.І. [8], Попадинець Н.М. [9]. В наукових працях розглянуто широкий спектр питань від суті конкурентоспроможності саме аграрних підприємств до специфіки її формування на внутрішніх та зовнішніх ринках в умовах активного поширення інноваційних технологій. Та все ж, турбулентність зовнішнього середовища, суб'єктивний характер попередніх наукових досягнень вимагає систематичного дослідження даного питання і на основі поточних умов, прогнозувати перспективи розвитку та, відповідно, коригувати стратегічні заходи підвищення конкурентоспроможності.

Формулювання цілей статті

Метою публікації є дослідження стану конкурентоспроможності вітчизняної продукції аграрного сектору виробництва на міжнародному ринку та на цій основі обґрунтування напрямів підвищення її конкурентоспроможності на різних рівнях впливу з виділенням стратегічних рішень та необхідних умов їх прийняття.

Основні результати досліджень

Основним природно-біологічним ресурсом аграрної сфери є земля. На території нашої країни зосереджена значна частина найбільш родючих чорноземів світу. Природно-кліматичні умови, значні трудові ресурси, вигідне географічне положення є сприятливими для вирощування багатьох сільськогосподарських культур і все це є базою для формування та нарощування конкурентоздатності на світовому ринку.

Повністю підтримуємо думку вчених, що поняття «конкурентоспроможності аграрних підприємств» дещо відрізняється від загальноприйнятого визначення поняття «конкурентоспроможності» та трактується набагато складніше. Конкурентоспроможність аграрних підприємств можна розглядати як здатність виробників в аграрній сфері користуватися своїми конкурентними перевагами і перемагати своїх конкурентів у боротьбі на внутрішніх та зовнішніх ринках, при цьому максимально використовувати доступні для підприємства земельні ресурси та найкращім чином задовольняти потреби споживачів [6, с. 115].

Сільське господарство історично є однією з найважливіших комплексних галузей вітчизняної економіки. З 60,4 млн га території країни сільськогосподарські угіддя займають 41,8 млн га, з яких площа ріллі становить 32,6 млн га. Родючі ґрунти є найбільш відомим та беззаперечним брендом України.

Кожного року наша держава поступово нарощує валове виробництво зернових та технічних культур. Активізація вирощування даних культур, збільшення посівних площ під ними сприяли тому, що в 2018 МР, за даними Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, наша країна очолила рейтинг експортерів соняшникової олії, посіла перше місце в світі за обсягами виробництва соняшнику та олії з нього, стала третьою за рівнем продажів на зовнішньому ринку ріпаку, 4 – кукурудзи та ячменю, і 7 – пшениці. В 2020/2021 МР дані тенденції зберігалися і відповідно місця України у світовому експорті сільськогосподарської продукції становили: 1 – олія соняшникова та шрот, 3 – кукурудза та ріпак, 4 – ячмінь.

Але така сільськогосподарська продукція, як овочі, фрукти, плоди і ягоди, баштанні культури залишається майже незадіяною у міжнародній торгівлі, хоча вирощування їх Україні відбувається і достатньо успішно. Перспектива такого напряму полягає в тенденціях переходу населення на здорове харчування і заяви лікарів про користь цілорічного споживання ягід та овочів, що є стимулюючим фактором зростання попиту як в нашій країні, так і в Європі. Наслідком цього, наприклад, є зростання загального обсягу вирощування ягід і їх переробки. В Україні і на даний час багато малинових плантацій та є малиновий кооператив. Однак доволі часто зібрані ягоди не відповідають встановленим міжнародним стандартам і виробники вимушені за безцінь продавати заводам сусідніх країн, які потім з націнкою продають далі в ЄС і США.

Також хочемо відзначити ще одну перспективну ягідну культуру – лохину. За останні 10 років лохина високоросла з маловідомої нішевої культури перетворилася в одну з основних ягідних культур, а Україна увійшла в п'ятірку найбільших європейських виробників лохини високорослої. Майже 90% врожаю лохини Україна експортує, бо через низьку купівельну спроможність населення, внутрішній ринок не є пріоритетним для українських виробників. Тож ринки ягід та овочів є перспективними та потребують цілеспрямованого вивчення.

Не втішна ситуація і з реалізацією на міжнародних ринках продукції тваринництва вітчизняного виробництва, частка по основним сегментах не перевищує 0,1—1,0%. Така ситуація є наслідком скорочення поголів'я худоби, використання застарілих технологій вирощування тварин, що є обмеженням зростання продуктивності тварин та впливає на рівень собівартості, а це в свою чергу ускладнює зростання експортних потоків, незадовільний рівень логістики українських продуктів на світовому ринку, високі ризики епізоотій тощо. У зовнішньоекономічній діяльності найбільший прогрес очікувано спостерігався на ринку м'яса птиці, де обсяг експорту в 2018 році збільшився порівняно з показником 2017 р. на 22,2%. За підсумками 2020 року, Україна скоротила експорт м'яса птиці до країн ЄС на 18,8%, але залишилася третім найбільшим постачальником у регіон.

Щодо виробництва молочних продуктів, то в 2020 році, Україна займала п'яте місце по експорту масла та восьме — по експорту сухого збираного молока. При цьому Україна є другим найбільшим постачальником масла до ЄС після Нової Зеландії.

Український ринок зернової продукції є експортно-орієнтованим. Близько 2/3 валового збору пшениці експортується, а кукурудзи і того більше – близько 3/4. Основними перешкодою на шляху українських експортерів аграрної продукції є її низька якість, що не відповідає європейським та міжнародним стандартам якості, низькі темпи техніко-технологічного оновлення виробництва та наявною проблемою в забезпеченні зберігання продукції виробництва протягом маркетингового року.

З одного боку, експерти зазначають що в Україні немає проблеми з нехваткою місць для зберігання продукції і ситуація дещо краща з зерносховищами ніж з овочесховищами, але проблема криється в іншому, а саме у відсутності сучасного обладнання в сховищах, що спричинює зниження якості переробки та зберігання і підвищенні витрати на даний технологічний процес. За інформацією Української зернової асоціації, на даний час, можливо забезпечити збереження 60-65 млн т зернових та додатково можна зберігати близько 4 млн т в морських портах.

Але це не єдиний фактор впливу. Також враховується закупівельна ціна і собівартість виробництва, яка в Україні нижче, ніж в Європі, що дозволяє їй знижувати ціни більш активно. При формуванні остаточної ціни реалізації враховується питання транспорту і логістики. І в цьому відношенні в Україні, в порівнянні із Західною Європою, є географічна перевага при організації поставок в напрямі Близького Сходу, Східної Африки і Південно-Східної Азії.

З огляду на вищесказане, варто активізувати інноваційну активність аграрних підприємств України з метою підвищення їх конкурентних позицій на основі високої якості продукції та можливосте безболісно коригувати ціну реалізації як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Бо переважна більшість вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції втрачають свої конкурентні позиції. На нашу думку, це спричинене тим, що більшість аграрних підприємств функціонує на екстенсивній основі, та є наявністю відставання від впровадження можливостей зовнішнього середовища в плані використання досягнень науково-технічного прогресу. Впровадження інноваційних технологій здебільшого відбувається в агрохолдингах, але і в них є певні труднощі, що пов'язані з розгалуженою системою управління та великою кількістю структурних підрозділів. Саме тому пріоритетним напрямом в аграрному секторі є впровадження агротехнологій, які дозволять підвищити якість продукції. Основна відмінність українських високотехнологічних рішень від загальносвітових – у їхньому фокусуванні. В Україні технології спрямовані на посилення контролю і протидію розкраданню, тоді як зарубіжні ставлять собі за мету збільшення врожайності та загальної ефективності виробництва.

Паралельно з цим, в світі дуже стрімкими темпами розвивається один з перспективних напрямів аграрного сектору економіки, а саме виробництво екологічно чистої аграрної продукції. Активно запроваджує новітні технології, задля зниження антропогенного впливу на ґрунт та екологічну систему в цілому, шляхом переходу від традиційного до органічного виробництва, яке передбачає використання біопрепаратів і повну відмову від агрохімікатів. Органічне землеробство – це можливість для нашої країни

стати основним виробником органічних продуктів. Багато сотень тисяч акрів вже присвячені органічному сільському господарству, і з часом Україна розраховує стати головним експортером до Західної Європи, щоб задовольнити все зростаючий попит на таку органіку.

Однією з головних переваг органічного виробництва є стабільність споживчого ринку. Органічне виробництво за сучасних світових тенденцій є важливим напрямом розвитку аграрних підприємства, який Україна має використати в умовах посилення конкуренції на світовому ринку. Це є одним зі стратегічних напрямків підвищення конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції на світовому ринку. В Україні на законодавчому рівні заборонено вирощувати генетично модифіковані зернові, а це є і основою екологічної кормової сировини для виробництва екологічно чистої продукції тваринництва.

Агропідприємства повинні уважно стежити за тенденціями світового споживання. Зокрема, попит на сільськогосподарську продукцію, в тому числі енергетичні культури, різні бобові, органічні продукти. З правильним підходом до технології та маркетингу є всі шанси отримати більше доходу на 1 га посіву. І одночасно покращуючи екологію та підтримувати родючий шар ґрунту.

Українським компаніям варто розвивати навички рекламувати та показувати себе інвесторам. Для цього їм потрібно використовувати фінансові звіти, затверджені міжнародними аудиторами, прозору структуру власності та чіткі плани розвитку щонайменше протягом п'яти років, щоб викликати інтерес інвесторів. Загалом, чинниками, що стримували зростання конкурентоспроможності аграрної продукції вітчизняного виробництва у довоєнний період були:

- низький рівень розвитку інфраструктури, що призводить до більших витрат на транспортування та зберігання продукції на складах, ніж у зарубіжних конкурентів. Фінансово-кредитна складова інфраструктури впливає на стан розвиненості сфери страхування виробничих ризиків та залучення необхідної кількості фінансових ресурсів для забезпечення виробничо-збутової діяльності;

- недостатня гармонізація українських стандартів якості з міжнародними;

- низький рівень капіталізації, що обмежує можливості аграрних підприємств до залучення додаткових коштів для розвитку бізнесу;

- недостатність державної підтримки у вигляді цільового фінансування науково-прикладних розробок та заходів збереження родючості ґрунтів тощо.

В умовах військового стану українські виробники аграрної продукції зіткнулися з великою кількістю проблем: від відсутності палива та добрив до відсутності можливості експортувати вироблену продукцію та, відповідно, отримати повернення вкладених обігових коштів. На рівні держави прийнято ряд важливих рішень у забезпеченні посівної компанії 2022 року, що стосуються податкових пільг, спрощує набуття прав користування на земельні ділянки сільськогосподарського призначення в умовах воєнного стану, надання кредитування та запровадження інших фінансових інструментів, виділення коштів з резервного фонду державного бюджету для відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії росії проти України та воєнних дій на території України у разі відмови страхувальниками у наданні страхового покриття ризиків фрахтувальникам, власникам суден та власникам рухомого складу залізниць та інші заходи. В цілому посівна 2022 р. показала, що в умовах воєнного стану аграрії та держава через МінАПК акумулювали зусилля і злагоджено працюють на забезпечення максимального можливого в таких умовах урожаю. МінАПК запустило декілька онлайн-платформ зі збору актуальних потреб аграріїв під посівну в режимі реального часу, також створено онлайн-платформу для покращення логістичних маршрутів аграріїв в умовах воєнного стану [1]. Такі активні державні заходи сприятимуть в складних умовах забезпечити виробництво сільськогосподарської продукції для уникнення продовольчої кризи та підтримки функціонування бізнесових структур аграрного сектору національної економіки.

З відновленням можливості експортувати, для забезпечення підвищення конкурентоспроможності підприємств аграрної сфери України на світовому ринку варто звернути увагу на напрями, що представлені в таблиці 1.

При розробці стратегії підвищення конкурентоспроможності продукції аграрного сектору на внутрішньому та зовнішньому ринках слід враховувати специфічні особливості стану і розвитку внутрішнього середовища, обумовлені складною політичною ситуацією в країні, що дуже знизила конкуренцію всередині країни. Враховуючи важкий стан економіки України, дуже складно досягти потрібного рівня конкурентоспроможності аграрних товаровиробників. Нині найбільш конкурентоспроможною є лише агропродовольча сировина, але з урахуванням системної кризи економіки рівень конкурентоспроможності постійно знижується. Внутрішній ринок не в змозі забезпечити конкурентне середовище для «випробування» товарів і технологій [4, с. 105], що передують їх просуванню на зовнішній ринок.

Таблиця 1

Напрями підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору України на міжнародному ринку

Охоплення	Стратегічний захід	Передумови прийняття стратегічного рішення
Державний рівень управління агропромисловим виробництвом	Стратегія диверсифікації за товарним асортиментом	На даний час Україна є сировинноорієнтованою країною. Експерти вказують на доцільність розвивати переробну галузь і вже експортувати продукти переробки, щоб додана вартість залишалася в країні
	Стратегія виходу на нові ринки збуту продукції	Налагодження зв'язків з іноземними державами та посилення існуючих.
	Розвиток системи сертифікації органічної продукції відповідно до міжнародних стандартів	В Україні є всі умови для виробництва органічної продукції як рослинництва так і тваринництва. Перепоною на зовнішні ринки є відсутність відповідної сертифікації.
	Пільгове кредитування та податкові пільги для підприємств, що впроваджують інновації	В аграрній сфері наявність конкурентних переваг безпосередньо пов'язана з агротехнологією.
Аграрні суб'єкти товаровиробництва	Підвищення ефективності сировинного експорту	Потреба в підвищенні ефективності логістичних процесів втому числі побудова зерносховищ
	Впровадження інноваційних технологій	Зниження собівартості виробництва та підвищення якісних показників
	Кооперація	Створення збутових кооперативів дозволить поліпшити умови функціонування дрібних та середніх аграрних підприємств
	Активізація електронної комерції	В умовах пандемії більшість суб'єктів переходять на інтернет-закупівлі, прогнозується і в подальшому зберігання тенденції ще більшого поширення електронної комерції в аграрній сфері
	Виробництво та експорт товарів, що є лідерами світової торгівлі	Фрукти і горіхи, свіжі або сушені, харчові продукти, насіння і плоди олійних культур, інші м'ясні та їстівні м'ясні субпродукти, а також овочі користуються стійким попитом на міжнародному ринку, обсяги на світовому ринку щорічно збільшуються на 3,7%
	Вирощування нішевих культур	Локомотивом для подібних нішевих культур є дрібний фермер, який готовий йти на експеримент, вирощує і домагається певних результатів. Наприклад, артишок, крэмбе, сорго, нут
	Збільшення обсягів виробництва та експорту продукції тваринництва	За даними аналітиків IFCN, світове споживання молочних продуктів до 2040 року зросте на 20% і становитиме близько 140 кг на душу населення. Обсяги м'яса великої рогатої худоби, свіже, охолоджене або заморожене щорічно зростають на 3,8%.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Стієке зростання в останні десятиліття світового ринку аграрної продукції та продуктів її переробки визначає перспективні напрями розвитку аграрних підприємств та створює умови для збільшення експорту продукції. Основними чинниками формування конкурентних переваг є сприятливі природно-кліматичні і географічні умови виробництва продукції, наявність умов для забезпечення високої її якості та екологічної безпеки, зручне логістичне транспортне розташування тощо. Але збереження донині сировинно-орієнтованого напрямку розвитку аграрного виробництва, що зумовлює високу залежність вітчизняної галузі сільськогосподарства від кон'юнктури глобального ринку продовольства і його цінової волативності, відсутність у частини виробників фінансової можливості впроваджувати інноваційні ресурсозберігаючі технології не дозволяє отримати максимально корисний результат від використання земельних ресурсів.

Література

1. Аграрні відносини під час війни: як держава допомагає аграріям з регіонів, що постраждали від воєнних дій. URL: <https://cutt.ly/2K9evCm>
2. Agravery. URL: <http://agravery.com/uk/posts/show/ratuvati-j-zahisati-ak-upravlati-agrorizikami>
3. Азізов О.Р. Теоретичні засади підвищення конкурентоспроможності аграрного підприємства. Вісник ХНТУСГ. № 185. URL: <http://dSPACE.khntusg.com.ua/bitstream/123456789/1615/1/7.pdf>
4. Апопій В.В. Внутрішня торгівля в АПК України: ефективність взаємодії: монографія. Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2007. 386 с.
5. Данько Ю.І., Слюсарєва Л.В. Механізми підвищення конкурентоспроможності та якості продукції підприємств аграрного сектору економіки. Український журнал прикладної економіки. 2020. Том 5. № 1. С. 379-387.
6. Дудник О.В., Міненко С.І. Економічна природа понять «конкуренція» та «конкурентоспроможність». Причорноморські економічні студії. 2018. Вип. 29 (1). С. 112–116.
7. Зоря С.П. Формування стратегії інноваційного розвитку аграрних підприємств в контексті підвищення їх конкурентоспроможності. <https://www.pdau.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/3.2/78.pdf>
8. Лупенко Ю.О., Патица Н.І. Роль інновацій у забезпеченні конкурентоспроможності України на світових ринках сільськогосподарської продукції. Агросвіт № 11, 2019. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/11_2019/4.pdf

9. Попадинець Н.М. Конкуренентоспроможність продукції аграрного сектору на внутрішньому та зовнішньому ринках. URL: <http://ird.gov.ua/irds/molvch20150261330.pdf>
10. Стратегія розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України на період до 2026 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/588-2019-%D1%80>
11. ФАОСТАТ: Production. URL: <http://www.fao.org/faostat/ru/#country/230>

References

1. Ahrani vidnosyny pid chas viiny: yak derzhava dopomahaie ahrariiam z rehioniv, shcho postrazhdaly vid voiennykh dii. URL: <https://cutt.ly/2K9evCm>
2. Agravery. URL: <http://agravery.com/uk/posts/show/ratuvati-j-zahisati-ak-upravlati-agrorizikami>
3. Azizov O.R. Teoretychni zasady pidvyshchennia konkurentospromozhnosti ahrarnoho pidpriemstva. Visnyk KhNTUSH. № 185. URL: <http://dspace.khntusg.com.ua/bitstream/123456789/1615/1/7.pdf>
4. Apopii V.V. Vnutrishnia torhivlia v APK Ukrainy: efektyvnist vzaiemodii: monohrafiia. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi komertsiinoi akademii, 2007. 386 s.
5. Danko Yu.I., Sliusareva L.V. Mekhanizmy pidvyshchennia konkurentospromozhnosti ta yakosti produktsii pidpriemstv ahrarnoho sektoru ekonomiky. Ukrainnyi zhurnal prykladnoi ekonomiky. 2020. Tom 5. № 1. S. 379-387.
6. Dudnyk O.V., Minenko S.I. Ekonomichna pryroda poniat «konkurentsii» ta «konkurentospromozhnist». Prychomomorski ekonomichni studii. 2018. Vyp. 29 (1). S. 112–116.
7. Zoria S.P. Formuvannia stratehii innovatsiinoho rozvytku ahrarnykh pidpriemstv v konteksti pidvyshchennia yikh konkurentospromozhnosti. <https://www.pdau.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/3.2/78.pdf>
8. Lupenko Yu.O., Patyka N.I. Rol innovatsii u zabezpechenni konkurentospromozhnosti Ukrainy na svitovykh rynkakh silskohospodarskoi produktsii. Ahrosvit № 11, 2019. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/11_2019/4.pdf
9. Popadynets N.M. Konkurentospromozhnist produktsii ahrarnoho sektoru na vnutrishnomu ta zovnishnomu rynkakh. URL: <http://ird.gov.ua/irds/molvch20150261330.pdf>
10. Stratehiia rozvytku eksportu produktsii silskoho hospodarstva, kharchovoi ta pererobnoi promyslovosti Ukrainy na period do 2026 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/588-2019-%D1%80>
11. FAOSTAT: Production. URL: <http://www.fao.org/faostat/ru/#country/230>

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-11>

УДК 658.152

Валентина СТАДНИК

Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0000-0002-2095-3517>

e-mail: stadnyk_v_v@ukr.net

Віталій ЙОХНА

Хмельницький національний університет

e-mail: vyokhna@gmail.com

Сергій НАСКАЛЬНИЙ

Хмельницький національний університет

e-mail: Ns.armax@gmail.com

ФУНКЦІОНАЛ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ У ФОРМУВАННІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО СЕРЕДОВИЩА: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Опираючись на методологічні підходи теорії підприємницького суспільства та інституціональної економічної теорії сформульовано авторське визначення терміну «підприємницьке середовище» як системи відносин між економічно активними членами суспільства, що формується під впливом формалізованих (законодавчо-правові норми) і неформальних (звичаї, традиції, менталітет) регулятивних інститутів, що визначають принципи економічної взаємодії у тріаді стейкхолдерів «бізнес-держава-суспільство», урівноважуючи суспільні і приватні інтереси та окреслюють поле економічної діяльності в системі координат «знання-потреби-ресурси-безпека». Виділено проблеми функціонування малого і середнього бізнесу, що зумовлені інституційною недосконалістю вітчизняного підприємницького середовища та умови, за яких воно може стати драйвером соціально-економічного прогресу. Вказано їх інформаційну основу, яка забезпечує, по-перше, формування чіткої структури законодавчо-регламентуючої складової підприємницької діяльності, яка має містити диференційовані за часом і видами економічної діяльності економічні преференції, що відповідають інтересам суспільства та концептуально визначеним пріоритетам його розвитку; по-друге, вільний і оперативний доступ економічно активного населення до інформації, яка окреслює критеріальні параметри додаткової інституційної підтримки інноваційних бізнес-проектів у координатах «потреби-ресурси-безпека». Аргументовано, що в створенні цих умов вагому роль відіграє діджиталізація підприємницького середовища як сукупність процесів і засобів інформаційного забезпечення функціонування бізнесу. Окреслено контури та напрями розвитку мультикомпонентного функціоналу «діджиталізація» в процесах формування такого підприємницького середовища, за якого малий і середній бізнес може стати стрижнем економічної стійкості і тягловою силою України в її післявоєнному відродженні.

Ключові слова: підприємництво, економічні відносини, інформаційна домінанта успіху бізнесу, ІТ сектор, горизонтальні зв'язки, інститути колективної дії.

Valentyna STADNYK, Vitaliy YOKHNA, Serhij NASKALNYJ

Khmelnitskyi National University

THE FUNCTIONAL ROLE OF DIGITALIZATION IN THE FORMATION OF THE BUSINESS ENVIRONMENT: PERSPECTIVES AND PROBLEMS OF DEVELOPMENT IN UKRAINE

Based on the methodological approaches of the theory of entrepreneurial society and institutional economic theory, the author's definition of the term "business environment" is formulated as a system of relations between economically active members of society, which is formed under the influence of formalized (legislative and legal norms) and informal (customs, traditions, mentality) regulatory institutions that determine the principles of economic interaction in the triad of stakeholders "business-state-society", balancing public and private interests and delineating the field of economic activity in the system of coordinates "knowledge-needs-resources-security". The problems of the functioning of small and medium-sized businesses caused by the institutional imperfection of the domestic business environment and the conditions under which it can become a driver of socio-economic progress are highlighted. Their information base is indicated, which ensures, firstly, the formation of a clear structure of the legislative and regulatory component of entrepreneurial activity, which should contain economic preferences differentiated by time and types of economic activity, corresponding to the interests of society and conceptually defined priorities of its development; secondly, free and prompt access of the economically active population to information that outlines the criterion parameters of additional institutional support for innovative business projects in the "needs-resources-security" coordinates. It is argued that the digitalization of the business environment plays an important role in creating these conditions - as a set of processes and means of information support for business functioning. The contours and directions of development of the multi-component functionality "digitalization" in the processes of forming such an entrepreneurial environment, under which small and medium-sized businesses can become the backbone of economic stability and the driving force of Ukraine in its post-war revival, are outlined.

Key words: entrepreneurship, economic relations, information dominant of business success, IT sector, horizontal connections, institutions of collective action.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Початок XXI тисячоліття ознаменувався стрімким розвитком інформаційних технологій, якими насичені нині усі сфери людської діяльності. Найбільш популярними професіями стали ті, що стосуються

створення й використання ІТ-продуктів. У бізнесі завдяки можливостям інформаційних технологій значно прискорилися процеси формування і опрацювання масивів даних про стан ринкової кон'юнктури, підвищився рівень достовірності отриманих результатів, а значить зросла швидкість реагування на ринкові ситуації. Управлінські рішення стали більш обґрунтованими, а їх реалізація забезпечувала більшу відповідність ринковим очікуванням. Розвиток інформаційних технологій у сферах управління соціальними процесами змінив практику роботи органів державного управління, забезпечуючи прозорість ухвалення і реалізації рішень, що стосуються регулятивних процесів як в економіці, так і в сфері громадського правопорядку. Специфічний донедавна термін «діджиталізація», зміст якого нині зрозумілий усім, і виник як означення всеохопності інформаційними технологіями усіх сфер людського життя. Ці технології вдосконалюються, наповнюються новими елементами, спрощуючи і алгоритмізуючи не тільки процеси створення товарів і послуг, а й процеси людської взаємодії. І це становить певну загрозу для розвитку суспільства, зменшуючи потребу в людському капіталі з високим рівнем інтелекту і проактивною життєвою позицією. Прагнення реалізувати свій інтелектуальний потенціал є рушійною силою підприємництва як явища. А саме підприємництво є основою економічної конкуренції, без якої неможлива поява принципово нових продуктів інтелектуальної діяльності та їх матеріалізація у вигляді товарів і послуг і, зрештою, конкурентоспроможність країни та її економічне зростання. Для України, економіка якої в умовах війни зазнала величезних втрат, підприємництво (особливо у його малих організаційних формах) є основою виживання. Власне, забезпечення економічного виживання України можна назвати місією підприємництва як явища. І в реалізації цієї місії вагому роль відіграє діджиталізація підприємницького середовища як сукупності процесів і засобів інформаційного забезпечення бізнес-процесів (особливо тих, що пов'язані зі створенням і комерціалізацією інновацій). Важливо, щоб ці процеси були найбільш ефективними. Комплексність, багатофакторність і взаємообумовленість завдань, пов'язаних із розвитком та використанням засобів і технологій роботи з інформацією у підприємницькому середовищі є очевидною, що й визначає актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної проблеми

Проблеми управління розвитком підприємництва як невід'ємного і важливого елемента ринкової економіки є були і є предметом наукового інтересу багатьох зарубіжних та вітчизняних вчених. І це логічно, адже саме підприємці класично вважаються інноваторами – вони прагнуть економічної результативності бізнесу, конкуруючи із великими компаніями. Це акцентується П. Друкером у його теорії підприємницького суспільства та інноваційної економіки [1; 2], знаходить відображення у концепції Й. Кірцнера [3], роботах Л. фон Мізеса [4], Ф. Хайєка [5] та інших зарубіжних вчених, які зробили найбільший внесок у становлення теорії підприємництва, підкреслюючи передусім його (підприємництва) інноваційний характер. Важливим висновком їх досліджень є те, що інноваційний характер підприємництва і його успіх безпосередньо залежить від здатності працювати з інформацією. Власне, П. Друкер в основу своєї теорії підприємницького суспільства поклав уявлення про інформаційне суспільство, яке характеризується постійними змінами. Він підкреслював, що в «... періоди докорінних структурних перетворень виживають тільки лідери змін – ті, хто вловлюють новітні тенденції і миттєво пристосовуються до них, використовуючи собі на благо можливості, що відкриваються» [2, с.87]. Л. фон Мізес, трактуючи сутність підприємницької діяльності як діяльності людської (концепція homo agens – людина діюча) зазначав, що рішення підприємців не є наслідком простого механічного підрахунку для визначення максимально ефективної (з погляду досягнення економічного інтересу) альтернативи ресурсовикористання за встановлених цілей. Ухвалюючи рішення, підприємець керується *власним сприйняттям* (виділено нами – автори) ситуації, з огляду на що й визначає пріоритети своєї діяльності і обирає засоби для їх досягнення [4]. І від того, наскільки релевантною, достовірною і повною буде інформація, яка описує конкретну ситуацію, настільки ближчим до реальності буде її сприйняття підприємцем. Цей зв'язок підприємництва з інформацією найкраще показано у роботі Ф. Хайєка [5], де вказується на характерну ознаку підприємця – його здатність скористатися «інформаційною асиметрією» для генерування нової бізнес-ідеї і її матеріалізації.

З розвитком інформаційних технологій цей зв'язок став ще більше очевидним. У підприємстві він використовується не тільки для виявлення «прогалів» у попиту і розвитку пропозиції, а й для прямого впливу на формування попиту (інструменти direct-marketing), що дає змогу розвивати й масштабувати бізнес. Практичний інструментарій для урізноманітнення такого впливу напрацьовується маркетологами у всьому світі, в тому числі й в Україні [6–8]. Однак в цих та подібних напрацюваннях «інформаційна асиметрія» розглядається переважно в контексті ринкової кон'юнктури і динаміки ринкових процесів. І це логічно з погляду самої ідеї підприємництва як новаторства в бізнесі, яке уможливило появу на ринку нового економічного гравця, що має потенцію до зростання. Проте не менш важливо перетворити потенційно привабливу ідею в реальну й економічно прибуткову бізнес-модель, що потребує набагато ширшого спектру інформації. І не тільки для налагодження виробничих і логістичних процесів, а й для інституційного закріплення бізнесу в економічному просторі країни.

На значущість впливу інституційних чинників на темпи і можливості економічного розвитку суспільств і економік вказують багато науковців, які займаються аналізом дієвості інструментів державного

регулятивного впливу на соціально-розвиток. Та особливого значення нині набувають ті дослідження, в яких аналізуються особливості інституційного середовища країн, що надають обмежений доступ до ресурсів окремим учасникам (через певні преференції, які дають змогу максимізувати економічний результат з наступним його перерозподілом між іншими стейкхолдерами) і тих країн, де цей доступ відкритий для усього підприємницького загалу (через створення однакових для всіх правил економічної діяльності). Це насамперед роботи Д. Аджемоглу і Дж. Робінсона [9], Д. Норта, Б. Вайнгеста і Дж. Волліс [10], а також їх послідовників, які екстраполюють зроблені цими науковцями загальні висновки у сферу часткових взаємозалежностей [11–14]. Частково ці питання розглядалися і нами у попередніх дослідженнях [15; 16]. Актуальність досліджень у цьому напрямі набула особливої гостроти в Україні, яка вимушена наразі радикально переосмислювати структуру відносин між державою і підприємцями – для виживання, а відтак відновлення й розвитку економіки після завершення війни.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Аналіз існуючого наукового доробку у сфері управління розвитком підприємництва в країнах, що прагнуть зберегти/посилити своє місце у глобальному розподілі праці показав, що недостатньо дослідженими є питання впливу інституційної складової підприємницького середовища на структуру й напрями підприємницької активності. З урахуванням того, що в Україні економіка все ще інституційно не відолагоджена і містить у своїй формалізованій законодавством частині квазіринкові елементи, які перманентно змінюються з урахуванням тактичних пріоритетів владних структур (і тим більше – сучасної воєнно-політичної ситуації) інституційне закріплення нового бізнесу відбувається зі значними труднощами. Усе це не дає змоги достатньо чітко структурувати середовище підприємницької діяльності за правилами економічної взаємодії і звужує поле підприємницької ініціативи, зменшуючи потенціал розвитку економіки як національної, так і економіки регіонів. Авторська позиція полягає в тому, що вирішення цих питань потребує цілеспрямованих зусиль для підвищення рівня інклюзивності підприємницького середовища, зокрема – через позиціонування у цьому процесі функціоналу «діджиталізація».

Формулювання цілей статті

Опираючись на методологічні підходи теорії підприємницького суспільства та інституціональної економічної теорії подати сутнісне наповнення дефініції «підприємницьке середовище» в координатах «структура-відносини», охарактеризувати з цих позицій його вплив на потенційну результативність підприємницького сектору і співвіднести це із реаліями України, виокремити умови розвитку вітчизняного підприємницького середовища, за яких малий і середній бізнес може стати стрижнем економічної стійкості і тягловою силою України в її післявоєнному відродженні і окреслити контури та напрями розвитку мультикомпонентного функціоналу «діджиталізація» в процесах формування такого підприємницького середовища, яке здатне забезпечити реалізацію цієї місії.

Вклад основного матеріалу

Аналізуючи динаміку економічного зростання різних країн і зіставляючи її із управлінською практикою (у сукупності методів та інструментів, що взаємопов'язані певним інституційним концептом), науковці стверджують, що динамічний розвиток у розвинених країнах став результатом створення більш сприятливих інституційних умов для діяльності підприємств корпоративного сектору. Саме їх зростання дало змогу топ-менеджменту акумулювати необхідні фінансові ресурси для створення/залучення нових знань та ефективного їх використання у нових бізнес-процесах для подальшого розвитку бізнесу – і це сприяло прискоренню темпів НТП і динамічному соціально-економічному розвитку усієї країни [17]. І на сьогодні корпоративний сектор відіграє провідну роль у формуванні ВВП більшості країн світу, задовольняючи основну масу людських потреб і домінуючи на глобальних ринках. Водночас малий та середній бізнес в кожній країні також знаходить свою ринкову нішу і робить істотний внесок у виробництво суспільних благ (за деякими даними, в країнах ЄС він створює 67% робочих місць і забезпечує до 40-80% ВВП) [18]. Такий значний відсоток внеску МСБ у загальні економічні результати розвинених країн вказує на те, що для його функціонування також створено сприятливі умови, формалізовані у вигляді законів та інших правових норм. Тобто, причинами успіху розвинених держав є збалансоване поєднання загальних правил економічної діяльності, які забезпечують рівні умови для ринкового співіснування усіх суб'єктів ринку, та певних преференцій для окремих його учасників (чи секторів), які виконують соціально важливу функцію. Таким сектором і є підприємництво. Виступаючи, з одного боку, в ролі інноватора, воно дає поштовх розвитку нових суспільних потреб, а з іншого – займає ту продуктову нішу, яка є невідомою для великого бізнесу. В обох випадках створюються робочі місця і забезпечується пропозиція продуктів, що мають споживчу цінність. І те, й інше має суспільну цінність, тому регулюється державою – у вигляді сукупності певних інструментів інституційного характеру, які підтримують розвиток малоформатних за масштабами діяльності підприємницьких структур. Ці інструменти мають свою специфіку в кожній країні з огляду на ті стратегічні цілі, які визначаються урядом та ресурсні характеристики національних економік. Водночас важливо бачити спільне у формуванні регулятивного механізму, елементами якого вони є – «спрямованість

на те, щоб використання інструментів і важелів державної економічної політики давали змогу підвищувати здатність національних економік конкурувати на світових ринках» [19].

Законодавчо закріплені інституційні переваги для суб'єктів МСБ передусім зумовлені логікою розвитку соціально-економічних систем, яка є невіддільною частиною загальної еволюції видів, проте має свої особливості. У природі в конкуренції немає місця слабким – перемагає сильніший, залишаючи своїм нащадкам кращий генетичний матеріал. У суспільних відносинах виживали ті формації, які краще інших вибудовували відносини взаємодопомоги між учасниками, що давало змогу вижити й слабшим, урізноманітнюючи генетичний матеріал спільноти новими елементами, а не лише тими, що формують силу і агресію.

Цю картину еволюції можна перенести і в сучасні економічні відносини, однак закони природного відбору в них поступаються місцем регулятивному впливу держави. Її інститути створюють поле економічної взаємодії, в якому підтримується як спадковість (масштабування і реплікація успішних практик ведення бізнесу), так і мінливість (створення нових практик). Останнє відбувається саме в підприємницькому середовищі, важливою місією якого (з позицій суспільних інтересів) можна назвати створення нового. Водночас рушійною силою інновацій виступає економічний інтерес підприємців, який спонукає їх вступати у конкурентну боротьбу із іншими. Підтвердження цього можна бачити у Й. Кірцнера, який підкреслює, що конкуренція формує інтерес проявляти «підприємницьку пильність», завдяки якій можна суттєво поліпшити ступінь задоволення потреб споживачів [3, с.236]. Називаючи підприємця «реагуючим елементом», він зауважував: «Я уявляю підприємця не як джерело новацій «з нічого», а як суб'єкта, пильного до можливостей, які вже існують і чекають того, щоб їх помітили» [3, с.80]. Ця «пильність до можливостей» ґрунтується на здатності підприємця побачити у навколишньому середовищі те, що не бачать інші, і що може слугувати основою для створення чи розвитку бізнесу. Й. Кірцнер пропонував розглядати ринковий процес як наслідок «початкової ринкової необізнаності його учасників, породженої суб'єктивізмом і розсіяністю інформації» [3, с.20-21].

Важливість інформаційної складової успіху бізнесу підкреслюється й іншими творцями теорії підприємництва. Так, Л. фон Мізес характеризував підприємця як людину, «дії якої орієнтуються на отримання ринкової інформації» [4, с.240]. Ф. Хайек, розглядаючи ринок як глобальну інформаційну систему, що містить величезне «неявне, розсіяне знання» про потреби і виробничі можливості людей, «механізм, що поширює інформацію», наголошував, що прагнення підприємців максимізувати прибуток спонукає їх без усякого примусу відбирати із існуючого масиву знань ті, що дають їм змогу отримати кращий результат [5, с.95-96].

У сучасному економічному просторі інформація стала ключовим чинником формування конкурентних переваг і розробка технологій її пошуку, систематизації, аналізу та використання стали окремою сферою економічної діяльності. Та в роботі Ф. Хайєка є ще один висновок, який важливий саме в контексті розуміння сутності підприємництва. Він стверджував, що ринкова економіка розвивається за своєю внутрішньою логікою, яка виникає *внаслідок спонтанної взаємодії людей, що працюють одне для одного*. Ця взаємодія породжує певні практичні знання, які формують правила виробничої та інших видів діяльності, водночас даючи змогу людям експериментувати, ризикувати, домагатися кращих результатів завдяки створенню нового знання, забезпечуючи тим самим поступальний розвиток суспільства [5, с.95-96].

Наведене вище дає нам підстави сформулювати своє бачення сутності дефініції «підприємницьке середовище». Вважаємо правомірним розглядати його як систему взаємовідносин між економічно активними членами суспільства, яка формується під впливом формалізованих (законодавчо-правові норми) і неформальних (звичаї, традиції, менталітет) регулятивних інститутів, що визначають принципи економічної взаємодії у тріаді стейкхолдерів «бізнес-державо-суспільство», урівноважуючи суспільні і приватні інтереси та окреслюють поле економічної діяльності в системі координат «знання-потреби-ресурси-безпека».

Із цього визначення випливає наступне: підприємницьке середовище буде драйвером соціально-економічного прогресу, якщо:

- його законодавчо-регламентуюча складова буде містити диференційовані за часом і видами економічної діяльності економічні переваги, що відповідають інтересам суспільства та концептуально визначеним пріоритетам його розвитку;

- економічно активне населення буде впевнене у транспарентності і правомірності регулятивних актів у сфері економічної взаємодії суб'єктів підприємництва і матиме доступ до інформації, яка окреслює критеріальні параметри додаткової інституційної підтримки інноваційних бізнес-проектів у координатах «потреби-ресурси-безпека».

В обох випадках ключовою ланкою, яка визначатиме успіх/невдачі підприємництва, є достовірність, актуальність та релевантність інформації, яка слугуватиме підставою для прийняття рішень – і щодо виду підприємницької діяльності та форми організації бізнесу (економічна привабливість яких може змінюватись зі зміною законодавчого поля підприємницької діяльності), і щодо формування мережі партнерів для реалізації спроектованих бізнес-процесів. І, як справедливо зауважують І. Струтинська із співавторами, саме інформаційна складова розвитку підприємницьких проектів втілюється у функціоналах діджиталізації підприємницького середовища. Упровадження цифрової економіки в Україні «глобалізує» малий та

середній бізнес, відкриваючи нові перспективи для розвитку. Українські компанії можуть інтегруватися до міжнародних мереж доданої вартості, нарощувати обсяги експорту та виробництва продукції, покращувати якість товарів та послуг, моментально реагувати на потреби ринку, ставати більш конкурентоспроможними [20].

Успішний досвід таких країн як Швеція, Ірландія, Південна Корея, Ізраїль показує, що ефект від комплексної цифровізації економіки країни становить до 20% ВВП за п'ять років. Тому й в Україні державою зроблено багато результативних кроків, спрямованих на підвищення рівня розвитку цифрової економіки. Прогнозований вплив цифровізації на розвиток економіки України в перспективі 2030 р. надано в табл. 1.

Таблиця 1

Показники цифровізації економіки та частка цифрової економіки у ВВП України (прогноз)

Показник	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027	2028	2029	2030
Внутрішній ринок споживання ІКТ, млрд. дол.	2,0	2,5	3,0	4,5	6,0	8,0	10,0	12,0	14,0	16,0
Вплив на ВВП, % зростання	+0,5	+1	+2,0	+3,5	+4,5	+6,0	+7,5	+9,0	+11,0	+14,0
Частка цифрової економіки у загальному ВВП, %	3%	5%	8%	11%	15%	20%	28%	40%	52%	65%

Джерело: складено і структуровано на основі [21-23]

Однак дорожні карти цифрової трансформації чи плани стратегічного розвитку (як правило, IT-стратегії) в Україні здебільшого існують тільки на рівні окремих великих підприємств. На фоні загального захоплення цифровими технологіями існує значний розрив між їх можливостями та використанням для розвитку малого та середнього бізнесу. Навіть більшість великих компаній, не кажучи вже про невеликі фірми поки не мають чіткого бачення процесу та якісних прикладів переходу в «цифру» на ринку. Серед головних перешкод «цифровізації» називають: відсутність людей з правильними компетенціями в компанії (55%), фінансові витрати, що будуть більшими, ніж ефект впровадження (32%), не готовність до зміни бізнес-моделі (27%), відсутність розуміння як виконати цифрову трансформацію поетапно (23%), відсутність інвестицій (18%) та інші [23]. Водночас під таким переходом найчастіше розуміють використання IT для роботи з ринком (зокрема, маркетингові технології дослідження споживчих переваг, технології таргетування ринку, CRM, прямого маркетингу тощо [24]). Такий інструментарій найбільш поширений в практиці діяльності великих компаній. І український сектор IT значну частину своїх продуктів розробляє на замовлення саме великого бізнесу – транснаціональних компаній. Можливо тому, незважаючи на просто катастрофічне зниження загальної ділової активності в Україні через війну, в секторі IT-послуг економічна динаміка залишається позитивною. Так, за даними ресурсу opendatobot.ua, в I півріччі 2022 р. виручка від реалізації на експорт послуг IT склала 3,7 млрд дол. США, що склало 54% від річного експорту цих послуг у 2021 р. (6,9 млрд дол. США).

Проте, створення IT продуктів для великих фірм не є основним функціоналом діджиталізації як явища. На нашу думку, найбільшу користь діджиталізація може принести саме у сфері підприємництва – якщо реалізувати повною мірою її функціонал. Ще свого часу Й. Кірцнер вважав найбільш актуальною проблемою для підприємництва «підвищення рівня обізнаності кожного учасника ринку про можливості взаємовигідного обміну» [3, с.214-215]. І якщо в оцінці локальних ринкових потреб та ресурсів підприємств може розраховувати на свої найближчі горизонтальні зв'язки (які забезпечують здатність створювати і підтримувати взаємовигідну співпрацю із партнерами [24-26]), то для виходу на інші ринки, а тим більше – для формування інноваційно-технологічної складової інноваційних бізнес-процесів важливо мати доступ до новітніх знань. І саме такої інформації часто бракує підприємцям, які для ухвалення рішень потребують порівняльної оцінки альтернативних варіантів (а в оригінальній техніко-технологічній документації інформація є вузькоспеціалізованою і без зазначення порівняльних переваг). Інформаційне забезпечення такої оцінки, яке гарантує обґрунтованість наступного вибору, у сучасному вузькоспеціалізованому економічному просторі покладається на *інститути колективної дії*, наприклад, центри трансферу технологій, інноваційні бізнес-центри тощо. У розвинених країнах вони слугують точками акумулювання та поширення нових технологій і нових знань у режимі реального часу, що й забезпечує проактивну діяльність підприємця-інноватора.

Це важливо для України, мале підприємництво якої більшою мірою зосереджено у сфері торгівлі. За даними офіційної статистики – це близько 60% малих підприємницьких структур і підприємств, що працюють у статусі ФОП [27]. За цих умов, звичайно, ні про яку інноваційну наповненість сектору МСБ говорити не доводиться. Та без переорієнтації підприємців у сферу промислового виробництва, зокрема, використовуючи новітні технології переробки сільськогосподарської продукції, країні буде дуже складно відновити нормальне життя. А такі технології потребують нових знань, нових компетенцій, в тому числі й тих, що забезпечать успішне позиціонування продукції вітчизняних виробників на ринках ЄС та інших зарубіжних країн. Це передбачає цілеспрямовану інноваційну діяльність у тому напрямі, в якому підприємство має сильні позиції для створення довготривалих конкурентних переваг. Водночас така

діяльність має готувати організаційне або технологічне підґрунтя для формування нових конкурентних переваг, які можуть бути реалізовані в стратегічному періоді. Необхідно наповнювати бізнес-плани новими рішеннями для роботи з ринком, вибудовувати нову бізнес-модель господарювання, використовуючи переваги мережевого співробітництва із партнерами. Для цього необхідно максимально використовувати потенціал нових знань. А їх накопичення у вигляді мережевого «знанневого капіталу» покращуватиме можливість малих підприємств рекомбінувати ресурси і процеси, розвивати споживчі властивості товарів, ефективно впливати на поведінку споживачів.

На жаль, поки що процеси «діджиталізації», які активно розвиваються в межах ініційованих чи підтримуваних державою ІТ-проектів, функціонально стосуються лише взаємодії держави із бізнес-середовищем. Не применшуючи значення цих відносин, які завдяки переходу у «цифровий формат» стають більш транспарентними, все ж важливо розвивати й системи інформаційного забезпечення трансферу нових технологій чи доступу до нових знань для потреб підприємницького середовища. Саме тому, одним із важливих завдань підприємницької спільноти є ініціювання створення цифрової платформи для малого та середнього бізнесу, яка б давала змогу підприємцям оцінити рівень цифрового розвитку їх організацій та спроектувати «дорожню карту» для реалізації потреб підвищення рівня цифровізації бізнесу як невід'ємної складової сучасних бізнес-процесів, насичених численними логістичними зв'язками та інтегрованих у світовий економічний простір.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Формування науково-методичного інструментарію управління розвитком підприємницького сектору є актуальним завданням для України. Зважаючи на те, що внаслідок війни багато підприємств, які склали економічну потугу вітчизняної економіки зазнали катастрофічних руйнувань і відновлення їх діяльності не може бути здійснено найближчим часом, їх місце у задоволенні базових суспільних потреб має зайняти малий та середній бізнес. І в реалізації цього завдання вагомим роль відіграє діджиталізація підприємницького середовища як сукупності процесів і засобів інформаційного забезпечення бізнес-процесів (особливо тих, що пов'язані зі створенням і комерціалізацією інновацій).

У статті наведено авторську позицію щодо сутності підприємницького середовища як системи відносин між економічно активними членами суспільства, яка формується під впливом формалізованих (законодавчо-правові норми) і неформальних (звичаї, традиції, менталітет) регулятивних інститутів, що визначають принципи економічної взаємодії у тріаді стейкхолдерів «бізнес-держава-суспільство», урівноважуючи суспільні і приватні інтереси та окреслюють поле економічної діяльності в системі координат «знання-потреби-ресурси-безпека». Виходячи з цього визначення окреслено контури та напрями розвитку мультикомпонентного функціоналу «діджиталізація» в процесах формування такого підприємницького середовища, за якого малий і середній бізнес може стати стрижнем економічної стійкості і тяговою силою України в її післявоєнному відродженні. Розробку організаційних умов для реалізації цього функціоналу і визначено предметом подальших розвідок у цьому напрямі.

Література

1. Друкер П. Як забезпечити успіх у бізнесі: новаторство і підприємництво ; пер. з англ. В. С. Гуля. Київ : Україна, 1994. 319 с.
2. Друкер П. Виклики для менеджменту XXI століття. Київ : КМ-БУКС, 2020. 240 с.
3. Кирцнер И. Конкуренция и предпринимательство ; пер. с англ. ; под ред. А.Н. Романова. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. 239 с.
4. Мизес Л. Человеческая деятельность: Трактат по экономической теории. Москва : ОАО НПО Экономика, 2000. 318 с.
5. Хайек Ф.А. Индивидуализм и экономический порядок. Москва : Изограф, 2000. 256 с.
6. Полях С. Сутність, інструменти та методи digital-маркетингу у сучасному бізнесі. Стратегія економічного розвитку України. 2020. Вип. 46. С. 53–63.
7. Стадник В.В., Гризовська Л.О., Гаджук М.О. Ресурсна синергія мережевого співробітництва підприємницьких структур: чинники і умови досягнення. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2022. № 2, т. 1. С. 189–194.
8. Головчук Ю.О., Середницька Л.П. Інтеграція інформаційно-комунікаційних технологій у систему підвищення якості співпраці підприємств зі споживачами. Бізнес Інформ. 2020. № 4.
9. Acemoglu, D. & Robinson, J. A. Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty. New York: Crown Business, 2012.
10. Норт Д., Вайнгест Б., Волліс Дж. Насильство та суспільні порядки: монографія. Київ : «Наш формат», «Незалежний культурологічний журнал «І», 2017.
11. Cortinovis N., Xiao J., Boschma R., van Oort, F. Quality of government and social capital as drivers of regional diversification in Europe. Journal of Economic Geography, 2017. 17(6), 1179–1208.
12. Ito Asei. Accelerating Pace of Innovation in China and Japan's Emerging Response, 2018. Apr 30. URL: <https://www.nippon.com/en/currents/d00403/>.

13. Бобух І., Герасимова О. Інклюзивні та екстрактивні інститути: Україна на перехресті структурних змін. *Економіст*. 2019, № 4. С. 26–34.
14. Зварич І., Зварич О. Інституційні засади економічного розвитку регіонів України у світлі формування інноваційних систем. *Підприємництво та інновації*, 2021. Вип. 16. С. 26-31. <https://doi.org/10.37320/2415-3583/16.4>
15. Stadnyk V., Sokoliuk G., Goncharuk A., Matviets O. Institutional factors of competitiveness and development of the national economy. *Advances in economics, business and management research*. 2019. Vol. 99. Pp. 376–380. <https://doi.org/10.2991/mdsmes-19.2019.71>.
16. Стадник В.В., Соколюк Г.О., Хомич Л.В. Домінанти інституційного середовища і особливості структурної динаміки економіки України. *Економічний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. 2020. Вип. 47. С. 136–146.
17. Пороховский А.А. Корпоративный облик Америки: тенденции обновления. США и Канада: экономика, политика, культура. 2005. № 2. С. 4-12.
18. Audretsch D., van der Horst R., Kwaak T., Thurik R. Annual report on EU Small and Medium-Sized Enterprises. URL: <http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/facts-figures-analysis/performance-review/files/supporting-documents/2008/>.
19. Стадник В.В., Мукомела-Михалець В.О. Підприємницькі структури промислового сектору економіки України: стан і перспективи розвитку в умовах глобалізації. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2017. № 4. С. 93–99.
20. Strutyńska I., Kozbur H., Dmytrotska L., Bodnarchuk I., Hlado O. Small and Medium Business Structures Clustering Method Based on Their Digital Maturity. *Problems of Infocommunications. Science and Technology*, 2019. p. 278-282. DOI: 10.1109/PICST47496.2019.9061464/
21. Digital Transformation Strategy Roadmap. URL: <https://www.jibility.com/digital-transformation-strategy-roadmap/>
22. Цифрова адженда України – 2020. URL: <https://ucci.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf>
23. Готовність до цифрової трансформації: виклики та можливості для українського бізнесу та суспільства. URL: <https://www.imena.ua/blog/digitaltransformation-readiness/>
24. Holovchuk J., Stadnyk V. Marketing resources and technologies for innovative potential of industrial enterprise. *International Journal of Economics and Society*. 2017. Vol. 2. Iss. 9. P. 39–45.
25. Мельниченко Д.О. Інформаційний маркетинг у прогнозуванні появи нових технологій. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. 2020. Т. 19, вип. 1. С. 270–281.
26. Стадник В.В., Головчук Ю.О. Управління інноваціями на основі розвитку партнерських відносин підприємства : монографія. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута», 2020. 232 с.
27. Огляд економічної активності (підсумки 2021 року). URL: me.gov.ua (дата звернення 12.07.2022)

References

1. Druker P. Yak zabezpechyty uspih u biznesi: novatorstvo i pidpriemnytstvo ; per. z anhl. V. S. Hulia. Kyiv : Ukraina, 1994. 319 s.
2. Druker P. Vyklyky dlia menedzhmentu XXI stolittia. Kyiv : KM-BUKS, 2020. 240 s.
3. Kirener I. Konkurencija i predprinimatel'stvo ; per. s angl. ; pod red. A.N. Romanova. Moskva : JuNITI-DANA, 2001. 239 s.
4. Mizes L. Chelovecheskaja dejatel'nost': Traktat po jekonomicheskoj teorii. Moskva : OAO NPO Jekonomika, 2000. 318 s.
5. Hajek F.A. Individualizm i jekonomicheskij porjadok. Moskva : Izograf, 2000. 256 s.
6. Poliakh S. Sutnist, instrumenty ta metody digital-marketynhu u suchasnomu biznesi. *Stratehiia ekonomichnoho rozvytku Ukrainy*. 2020. Vyp. 46. S. 53–63.
7. Stadnyk V.V., Hryzovska L.O., Hadzhuk M.O. Resursna synerhiia merezhevoho spivrobotnytstva pidpriemnytskykh struktur: chynnyky i umovy dosiahnennia. *Herald of Khmelnytskyi National University*. 2022. № 2, t. 1. S. 189–194.
8. Holovchuk Yu.O., Serebnytska L.P. Intehratsiia informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii u systemu pidvyshchennia yakosti spivpratsi pidpriemstv zi spozhyvachamy. *Biznes Inform*. 2020. № 4.
9. Acemoglu, D. & Robinson, J. A. Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty. New York: Crown Business, 2012.
10. Nort D., Vainhest B., Vollis Dzh. Nasylstvo ta suspilni poriadky: monohrafiia. Kyiv : «Nash format», «Nezaleznyi kulturolohichniy zhurnal «D», 2017.
11. Cortinovis N., Xiao J., Boschma R., van Oort, F. Quality of government and social capital as drivers of regional diversification in Europe. *Journal of Economic Geography*, 2017. 17(6), 1179–1208.
12. Ito Asei. Accelerating Pace of Innovation in China and Japans Emerging Response, 2018. Apr 30. URL: <https://www.nippon.com/en/currents/d00403/>.
13. Bobukh I., Herasymova O. Inkliuzyvni ta ekstraktyvni instytuty: Ukraina na perekhresti strukturykh zmin. *Ekonomist*. 2019, № 4. S. 26–34.
14. Zvarych I., Zvarych O. Instytutsiini zasady ekonomichnoho rozvytku rehioniv Ukrainy u svitli formuvannia innovatsiinykh system. *Pidpriemnytstvo ta innovatsii*, 2021. Vyp. 16. S. 26-31. <https://doi.org/10.37320/2415-3583/16.4>
15. Stadnyk V., Sokoliuk G., Goncharuk A., Matviets O. Institutional factors of competitiveness and development of the national economy. *Advances in economics, business and management research*. 2019. Vol. 99. Pp. 376–380. <https://doi.org/10.2991/mdsmes-19.2019.71>.
16. Stadnyk V.V., Sokoliuk H.O., Khomych L.V. Dominanty instytutsiinoho sredovyshcha i osoblyvosti strukturoi dynamiky ekonomiky Ukrainy. *Ekonomichnyi visnyk DVNZ «Pereiaslav-Khmelnytskyi derzhavnyi pedahohichniy universytet imeni Hryhoriia Skovorody»*. 2020. Vyp. 47. S. 136–146.
17. Porohovskij A.A. Korporativny oblik Ameriki: tendencii obnovenija. SSHA i Kanada: jekonomika, politika, kul'tura. 2005. № 2. S. 4-12.
18. Audretsch D., van der Horst R., Kwaak T., Thurik R. Annual report on EU Small and Medium-Sized Enterprises. URL: <http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/facts-figures-analysis/performance-review/files/supporting-documents/2008/>.

<http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/facts-figures-analysis/performance-review/files/supporting-documents/2008/>.

19. Stadnyk V.V., Mukomela-Mykhalets V.O. Pidpriemnytski struktury promysloвого sektoru ekonomiky Ukrainy: stan i perspektyvy rozvytku v umovakh hlobalizatsii. Herald of Khmelnytskyi National University. 2017. № 4. S. 93–99.

20. Strutynska I., Kozbur H., Dmytrotsa L., Bodnarchuk I., Hlado O. Small and Medium Business Structures Clustering Method Based on Their Digital Maturity. Problems of Infocommunications. Science and Technology, 2019. r. 278-282. DOI: 10.1109/PICST47496.2019.9061464/

21. Digital Transformation Strategy Roadmap. URL: <https://www.jibibility.com/digital-transformation-strategy-roadmap/>

22. Tsyfrova adzhenda Ukrainy – 2020. URL: <https://uccr.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf>

23. Hotovnist do tsyfrovoi transformatsii: vyklyky ta mozhlyvosti dlia ukrainskoho biznesu ta suspilstva. URL: <https://www.imena.ua/blog/digitaltransformation-readiness/>

24. Holovchuk J., Stadnyk V. Marketing resources and technologies for innovative potential of industrial enterprise. International Journal of Economics and Society. 2017. Vol. 2. Iss. 9. P. 39–45.

25. Melnychenko D.O. Informatyyni marketynh u prohnozuvanni poiavy novykh tekhnolohii. Rynkova ekonomika: suchasna teoriia i praktyka upravlinnia. 2020. T. 19, vyp. 1. S. 270–281.

26. Stadnyk V.V., Holovchuk Yu.O. Upravlinnia innovatsiiamy na osnovi rozvytku partnerskykh vidnosyn pidpriemstva : monohrafiia. Kamianets-Podilskyi : TOV «Drukarnia «Ruta», 2020. 232 s.

27. Ohliad ekonomichnoi aktyvnosti (pidsumky 2021 roku). URL: me.gov.ua (data zvernennia 12.07.2022)

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-12>

УДК 336.225

Інна ХЛЄБНІКОВА

Науково-дослідний інститут фінансової політики Державного податкового університету

<https://orcid.org/0000-0001-7265-9216>

e-mail: khlebnikova.inna@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ МЕХАНІЗМУ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРИБУТТЯ В УКРАЇНІ

У статті досліджено питання впровадження в Україні інституту загальної декларації прибуття та охарактеризовано особливості механізму його функціонування. Встановлено, що впровадження процедури подання перевізниками для пропуску через митний кордон України загальної декларації прибуття відповідає прийнятому у європейській практиці розумінню її завдань та місцю у забезпеченні безпеки міжнародних ланцюгів постачання. На основі аналізу вітчизняних нормативно-правових актів констатовано, що імплементація такого інструменту у національне митне законодавство спрямовано на виявлення партій товарів з високим ступенем ризику, автоматизації митних процедур для зменшення суб'єктивізму, полегшення роботи працівників митних органів з метою досягнення більшої прогнозованості і передбачуваності системи управління митними ризиками. Акцентовано увагу на необхідності подальших досліджень щодо розвитку інструментів виявлення випадків порушення норм митного законодавства та оцінювання митних ризиків за ЗДП шляхом профілювання митних ризиків в автоматизованій системі митного оформлення.

Ключові слова: загальна декларація прибуття, митний контроль, аналіз митних ризиків, безпека міжнародного ланцюга постачання.

Inna KHLIEBNIKOVA

Research Institute of Financial Policy State Tax University

FEATURES OF THE FUNCTIONING MECHANISM OF THE ENTRY SUMMARY DECLARATION IN UKRAINE

The article examines the issue of the introduction of the institution of the Entry Summary Declaration in Ukraine and reveals the peculiarities of the mechanism of its functioning. It has been established that the implementation of the procedure for the submission of the Entry Summary Declaration by carriers for passage through the customs border of Ukraine corresponds to the understanding of its tasks and place in ensuring the security of international supply chains accepted in European practice, and the provided data format fully meets the requirements of European customs legislation.

The structural and logical scheme of the procedure for the passage of cargo through the customs border of Ukraine using the Entry Summary Declaration is characterized. It was concluded that the main difference between the Entry Summary Declaration in relation to other customs declarations is that the information from it is subject to processing through risk analysis for the purpose of protection and security before the goods arrive on the territory of Ukraine, and not for calculating the amount of customs payments. Based on the analysis of domestic legal acts, it was established that the implementation of such a tool in the national customs legislation is aimed at identifying batches of goods with a high degree of risk, automating customs procedures to reduce subjectivity, facilitating the work of customs officials in order to achieve greater predictability and predictability of the system customs risk management.

Attention is focused on the gradual implementation by the customs authorities of format-logical control (automated verification) of the correctness of filling in the data of the Entry Summary Declaration. It was found that currently, customs authorities apply a limited number of risk profiles, in particular security risks for non-tariff regulation: goods from the Russian Federation (conducting an inspection); non-tariff methods - drugs, precursors, waste. The need for further research in the direction of the development of tools for the detection of cases of violation of customs legislation and assessment of customs risks under the Entry Summary Declaration by profiling customs risks in the automated system of customs clearance is emphasized.

Keywords: Entry Summary Declaration, customs control, analysis of customs risks, international supply chain security.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Євроінтеграційний напрям розвитку України вимагає запровадження сучасних інструментів управління ризиками у митній справі та технологій регулювання зовнішньоекономічної діяльності. При цьому особливого значення набувають процеси автоматизації митних процедур та розвитку інноваційних технологій, які дозволяють спростити контроль під час митного оформлення та вдосконалити існуючу систему управління ризиками в контексті забезпечення безпеки міжнародного ланцюга постачання. Одним із таких заходів є впровадження інституту «загальної декларації прибуття», що є важливим елементом попереднього інформування митних органів про товари, які суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності переміщують через митний кордон. Функціонування такого інструменту спрямоване на виявлення партій товарів з високим ступенем ризику та оцінку надійності їх логістичного ланцюга постачань, автоматизації митних процедур для зменшення суб'єктивізму, полегшення роботи працівників митних органів з метою досягнення більшої прогнозованості і передбачуваності системи управління митними ризиками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженню теоретичних та практичних аспектів попереднього інформування митних органів в контексті управління ризиками присвячено праці таких вітчизняних вчених, як І. Бережнюк, Ю. Медвідь, І. Несторишен, С. Попель, В. Туржанський, О. Фрадинський та ін. Проте, питання впровадження інституту загальної декларації прибуття в Україні та виявлення основних тенденцій у механізмі його функціонування практично не вивчалось, що актуалізує проведення цього дослідження.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження законодавчого забезпечення інституту загальної декларації прибуття в Україні та особливостей механізму його функціонування.

Виклад основного матеріалу

Вітчизняна практика державного митного контролю перебуває на етапі трансформації системи управління ризиками шляхом впровадження заходів удосконалення її інформаційного забезпечення та поступової імплементації в українське законодавство загальноєвропейських цінностей у сфері спрощення митних процедур. Ключовими міжнародними стандартами в цьому напрямі є: Міжнародна конвенція про спрощення та гармонізацію митних процедур (Київська конвенція); Рамкові стандарти безпеки та спрощення світової торгівлі Всесвітньої митної організації; Угода про спрощення процедур торгівлі, яка є додатком до Протоколу про внесення змін до Марракеської угоди про заснування Світової організації торгівлі; Угода про асоціацію між Україною та ЄС. Цими документами впорядковано процес формування єдиних вимог до забезпечення безпечного міжнародного ланцюга постачання та руху товарів (*supply chain security standards*), які передбачають використання нових інструментів та технологій митного контролю за рухом товарів від постачальника до кінцевого споживача в умовах більш тісного партнерства між митними адміністраціями та бізнес-спільнотою. Зокрема, Рамкові стандарти безпеки та спрощення світової торгівлі визначають основні принципи і стандарти, що стосуються управління митними ризиками: попереднє повідомлення про прибуття; використання обладнання для безконтактного огляду; запровадження інституту АЕО; включення питань управління ланцюгами постачання до єдиного комплексного правового інструменту.

Запровадження загальної декларації прибуття (далі – ЗДП) є черговим кроком до впровадження в Україні міжнародних стандартів системи управління ризиками у сфері митного контролю. Оскільки, попереднє інформування про вантаж і аналіз ризиків дозволять на ранній стадії виявити загрози та допомогти митним органам втрутитися у найбільш відповідну ланку ланцюга постачання [1].

В європейській практиці подібні форми повідомлення є основним напрямком розвитку управління ризиками, які спрямовані на вдосконалення системи митного контролю. Зокрема, ЗДП є аналогом зведеної декларації в'їзду (*Entry Summary Declaration*, далі – ENS), яка функціонує в країнах ЄС в рамках інтегрованих інформаційних систем таких, як Системи контролю імпорту (*Import Control System*, ICS) та Нової комп'ютеризованої транзитної системи (*New Computerised Transit System*, NCTS). Зокрема, положення щодо застосування такого попереднього повідомлення про ввезення товарів на митну територію ЄС визначені Главою 1 «Загальна декларація прибуття» Розділу IV «Товари, переміщені на митну територію союзу» Митного кодексу ЄС [2]. ENS містить відомості, що стосуються майбутнього відправлення вантажу, і його головна мета – дати можливість митному органу провести аналіз ризиків безпеки товарів та їх ланцюга постачання [3].

Впровадження процедури подання перевізниками для пропуску через митний кордон України ЗДП, передбачене Законом України від 02.10.2019 р. № 141-ІХ «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо деяких питань функціонування авторизованих економічних операторів» (далі – Закон України № 141-ІХ) [4], відповідає прийнятому у європейській практиці розумінню завдань ЗДП та її місцю у забезпеченні безпеки міжнародних ланцюгів постачання. Положення системи попереднього інформування знайшли своє відображення в пункті 12¹ частини першої статті 4, пункті 5 частини другої статті 191, статтях 194¹ та 194² Митного кодексу України (далі – МКУ) [5].

ЗДП – це електронне повідомлення з набором відповідних даних, сформоване перевізником (або від його імені іншою особою) та направлене у вигляді електронного файлу митному органу, у зоні діяльності якого розташовано пункт пропуску через державний кордон, де товари вперше перетнуть митний кордон, до прибуття таких товарів на митну територію України, у тому числі в митному режимі транзиту, з дотриманням встановлених строків [5]. При прийнятті ЗДП, яка подана іншою особою від імені перевізника, митні органи не вимагають надання документів або інших доказів наявності у такої особи права подавати ЗДП, проте це не виключає наявності відповідного документа (договору) у перевізника, якщо це передбачено відповідно до цивільного законодавства [6].

Враховуючи зміни в законодавстві щодо застосування ЗДП, Постановою Кабміну від 9 лютого 2022 р. № 94 (далі – Постанова № 94) [7] внесено відповідні зміни до Типової технологічної схеми пропуску через державний кордон осіб, автомобільних, водних, залізничних та повітряних транспортних засобів перевізників і товарів, що переміщуються ними, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 21.05.2012 № 451 (далі – Постанова № 451) [8]. Зокрема, визначено, що до прибуття товарів на митну

територію України до митного органу, у зоні діяльності якого розташовано пункт пропуску, де товари вперше перетнуть митний кордон України, перевізник, що переміщує товари, або від його імені інша особа подають ЗДП. Крім того, передбачено, що у разі коли водний або повітряний транспортний засіб з товарами вперше перетне митний кордон України у зоні діяльності митного органу без прибуття в пункт пропуску, розташований у зоні діяльності цього митного органу, ЗДП може подаватися до іншого митного органу, у зоні діяльності якого розташований пункт пропуску, в який фактично прибуде транспортний засіб з товарами.

В окремих випадках за наявності обставин непереборної сили, які не дали змоги перевізникові прибути на митну територію України через пункт пропуску, в якому відповідно до поданої ЗДП передбачалося здійснити перетин митного кордону України, дозволяється проходження митних формальностей з метою отримання дозволу на пропуск через державний кордон України в іншому пункті пропуску, в який фактично прибув транспортний засіб з товарами. У таких випадках перевізник після прибуття на територію пункту пропуску письмово повідомляє митному органу про наявність обставин непереборної сили, а такий митний орган негайно повідомляє про звернення перевізника митному органу, у зоні діяльності якого передбачався перетин митного кордону України [8]. ЗДП може оформлюватись як на весь вантаж, так і на кожен партію окремо. Наприклад, причіп, судно або контейнер може перевозити одну, дві або багато різних партій, тому ЗДП необхідно подавати для кожного окремого вантажу.

Відповідно до МКУ залежно від типу транспорту або транспортної послуги, існують різні терміни для подання декларації (рис. 1).

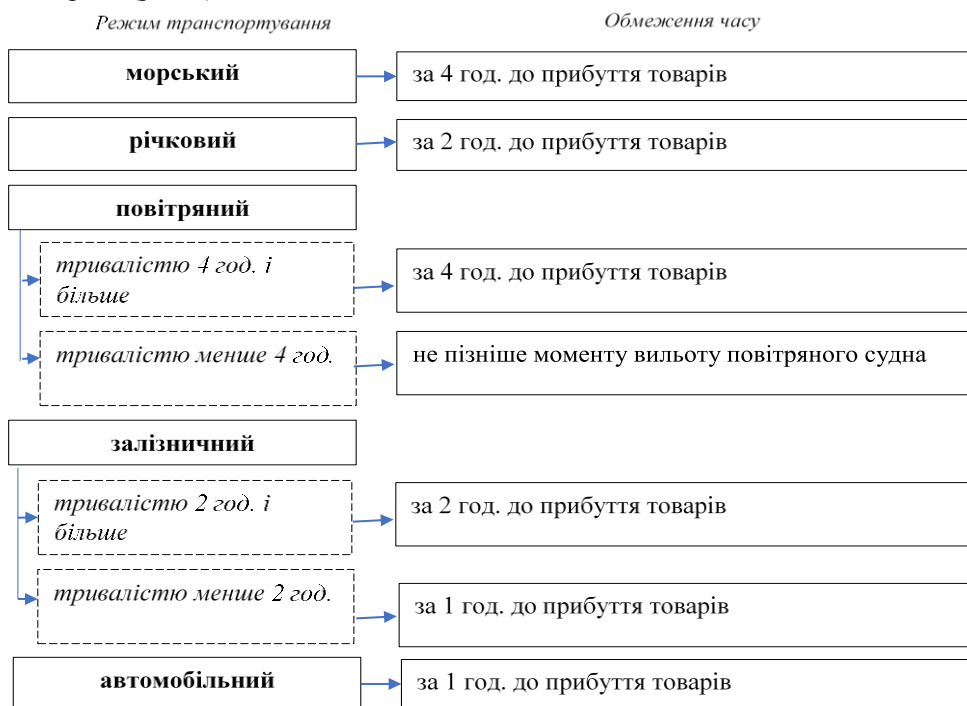

Рис. 1. Обмеження часу щодо подання загальної декларації прибуття

Джерело: складено за даними Митного кодексу України.

За рахунок автоматизації процесів обробки інформації в системі управління ризиками впровадження ЗДП спрощує процедуру митного оформлення. Оскільки, дозволяє митним органам на основі попереднього аналізу інформації про ввезення товарів на територію України, у тому числі з метою транзиту та перевезень з книжкою МДП, здійснювати диференціацію учасників зовнішньоекономічної діяльності за ступенем ризику та сконцентрувати їх увагу на потенційно небезпечних ланках ланцюга постачання. Крім того, відсутність на момент здійснення митних формальностей у пункті пропуску через державний кордон України ЗДП на товари є підставою для відмови у пропуску через митний кордон України товарів і транспортних засобів комерційного призначення, що їх перевозить, та притягнення перевізника до адміністративної відповідальності. Однак, на відміну від європейської практики у вітчизняному законодавстві відсутні норми щодо застосування штрафних санкцій за порушення митних правил, за неподання ЗДП, невчасне її подання або подання ЗДП з окремими незаповненими полями.

В цьому контексті слід відмітити про виключення, які існують в системі функціонування ЗДП, оскільки МКУ встановлено досить великий перелік товарів, повідомляти про безпеку яких не потрібно. До них належать: товари, що переміщуються морськими, річковими та повітряними суднами, які під час перебування на митній території України не роблять зупинок у портах чи аеропортах, розташованих на цій території; товари, що переміщуються трубопровідним транспортом та лініями електропередачі; листи,

поштові картки та секограми; товари, що переміщуються відповідно до вимог актів Всесвітнього поштового союзу; військова техніка та інші товари, передбачені статтею 252 МКУ; товари, що ввозяться на митну територію України особами, яким надано митні пільги, передбачені статтями 383-386, 388, 389, 391 і 392 МКУ, та які ввозяться на митну територію України дипломатичними представництвами та консульськими установами, представниками та членами делегацій іноземних держав, міжнародними організаціями, представництвами іноземних держав та Україні тощо; товари, що переміщуються із застосуванням книжки (карнета) А.Т.А.; товари, що переміщуються громадянами для особистих, сімейних та інших потреб, не пов'язаних із провадженням підприємницької діяльності, у ручній поклажі або в супроводжуваному багажі; товари, що ввозяться для спортивних цілей учасниками офіційних спортивних змагань; припаси, які знаходяться на борту транспортного засобу, що прибуває на митну територію України; транспортні засоби особистого користування; товари, необхідні для подолання наслідків стихійного лиха, аварій, катастроф, епідемій; органи та інші анатомічні матеріали людини для потреб трансплантації.

Передача ЗДП здійснюється засобами інформаційних технологій, зокрема через кабінет користувача або через API інтерфейс для подачі з різних систем за умови забезпечення ними відправки документу у встановлені строки (рис. 2). Можливість подання ЗДП в паперовому вигляді не передбачена митним законодавством.

Рис. 2. Засоби інформаційних технологій для подання митним органам ЗДП

Джерело: складено автором.

Варто відмітити, що Законом України № 141-ІХ для подання ЗДП передбачено використання портових та інших інформаційні системи без окремої деталізації таких систем на інформаційну систему портового співтовариства та інші системи. З метою вирішення цього питання змінами, які внесені Постановою № 94 до п. 3³ Постанови № 451, надано можливість учасникам портового співтовариства під час провадження своєї діяльності використовувати як інформаційну систему портового співтовариства, яка наразі функціонує в портах, так й інші інформаційні системи, які будуть впроваджені учасниками портового співтовариства.

Варто відмітити, що в Україні нині відсутній єдиний універсальний формат електронної системи подання ЗДП, який би дозволив приєднати до нього всі категорії декларантів. Як наприклад, електронна система управління декларуванням безпеки для ввезення товарів на митну територію ЄС ICS, яка дозволяє митним органам підвищити захист внутрішнього ринку від загроз безпеки; краще ідентифікувати вантажі високого ризику та втручатися у відповідну ланку ланцюга постачання; сприяти транскордонному митному оформленню для законної торгівлі; спростити обмін інформацією між економічними операторами та митними органами ЄС.

Перелік інформації, яка відображається в ЗДП або «дані безпеки» затверджені наказом Міністерства фінансів України від 13.08.2020 № 502 «Про затвердження Переліку відомостей, що вносяться до загальної декларації прибуття» [9]. Передбачений формат даних повністю відповідає вимогам європейського митного законодавства, зокрема Митному кодексу Європейського Союзу [2] та Регламентам Комісії (EU) 2015/2447 [10] та 2015/2446 від 24.11.2015 [11]. Незважаючи на те, що обсяг необхідних для митних органів даних залежить від виду транспорту набори відомостей, що підлягають попередньому повідомленню можна класифікувати за основними групами інформації: *про поставку товару* та *партії товару*. Інформація про поставку товару складається з загальних відомостей про перевезення та даних про транспорт, що ввозить товари до України (судно/транспортний засіб/контейнер), осіб та суб'єктів, які беруть участь у поставці (тобто відправник, одержувач, перевізник, агент тощо), маршрут транспортного засобу. Інша частина даних

відображає інформацію про партії товарів, що ввозяться в країну або прямують транзитом в інші держави через митний кордон України.

Відповідно до п. 7 ст. 194¹ МКУ відомості, зазначені у ЗДП, можуть бути змінені особою, яка подала таку декларацію, крім окремих випадків (митним органом повідомлено про наміри проведення фізичної перевірки товарів, виявлено помилки у відомостях або товари вже були пред'явлені митному органу).

Варто відзначити, що відповідно до статті 194¹ МКУ ЗДП подається до митного органу у вигляді електронного повідомлення, засвідченого електронним цифровим підписом (далі – ЕЦП), що створює перешкоди для її заповнення іноземними перевізниками. Це пов'язано з тим, що нині у вітчизняному законодавстві відсутній механізм для отримання нерезидентами такого набору цифрових даних. Оскільки, між Україною та іноземними державами не укладено міжнародних договорів про взаємне визнання сертифікатів відкритих ключів та електронних підписів, а жоден кваліфікований надавач електронних довірчих послуг іноземної держави не виявив наміру підтвердити, що його діяльність відповідає вимогам Закону України «Про електронні довірчі послуги». Відзначено про розроблений урядом України законопроект №7309 від 21.04.2022 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення прав суб'єктів господарювання у сфері електронних довірчих послуг», який, зокрема, спрямований на вирішення питання правового регулювання визнання в Україні КЕП чи печатки іноземних держав. Констатовано, що ухвалення відповідного закону забезпечить можливість використання електронних підписів та печаток суб'єктами господарювання, в т.ч. іноземними особами до моменту укладення угоди між Україною та ЄС про взаємне визнання кваліфікованих електронних довірчих послуг.

Після отримання митними органами ЗДП реєструється автоматизованою системою митного оформлення (далі – АСМО) в автоматичному режимі. Схематично процедуру пропуску через митний кордон України зображено на рис. 3.

Рис. 3. Структурно-логічна схема процедури пропуску вантажу через митний кордон України із застосування ЗДП
Джерело: складено автором.

Інформація, подана в ЗДП, протягом однієї години з моменту її отримання підлягає різним рівням перевірки митними органами щодо структури та змісту інформації. За результатами аналізу ризиків за ЗДП митний орган приймає рішення щодо здійснення окремих форм митного контролю. Зокрема, у випадках, якщо:

1) декларація пройшла всі рівні підтвердження – статус такої декларації змінюється на «Прийнято», а особі, яка подала ЗДП, присвоюється реєстраційний номер, відомий як унікальний ідентифікаційний номер переміщення (*Movement Reference Number*, далі – MRN);

2) недотримання правил заповнення ЗДП – декларація не буде прийнята митними органами, а митний орган в автоматичному режимі направляє суб'єкту режиму електронне повідомлення про відхилення прийняття ЗДП із зазначенням причин відхилення та/або помилок. Така ситуація може призвести до

затримок під час переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон України та/або застосування додаткових форм митного контролю;

3) якщо товари не були ввезені на митну територію України, ЗДП може бути анульовано за письмовим зверненням перевізника або від його імені іншою особою. Але якщо упродовж 200 днів таке звернення не було подано така декларація анулюється АСМО в автоматичному режимі.

Основна відмінність ЗДП по відношенню до інших митних декларацій полягає в тому, що відомості з неї підлягають обробці шляхом аналізу ризиків з метою оцінки безпеки та надійності до прибуття товарів на територію України, а не для розрахунку суми митних платежів. Необхідно звернути увагу на поступовому впровадженні митними органами формату-логічного контролю (автоматизованої перевірки) в АСМО щодо правильності заповнення даних ЗДП. Зокрема, за допомогою Автоматизованої системи аналізу та управління ризиками (далі – АСАУР) за ЗДП проводиться оцінка ризику з використанням упроваджених до системи профілів ризику. При цьому, спрацювання профілів ризиків під час митного оформлення товарів свідчить про наявність певних невідповідностей у ЗДП. Варто відмітити, що нині митна служба України в АСАУР застосовує обмежену кількість профілів ризику щодо ЗДП: товари з РФ (проведення огляду); нетарифні методи – наркотики, прекурсори, відходи. Відповідно до профілю ризику, від працівника митних органів вимагається проведення додаткових форм митного контролю, які дозволять ці невідповідності усунути та завершити митне оформлення.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Проведене дослідження законодавчого забезпечення становлення та функціонування інституту ЗДП в митній справі України дало змогу сформулювати такі висновки.

Впровадження ЗДП є черговим кроком імплементації вітчизняного митного законодавства до міжнародних норм і стандартів митного контролю. Цей інструмент нетарифного регулювання, який розроблено відповідно до вимог Рамкових стандартах безпеки та спрощення світової торгівлі, дозволяє завчасно забезпечити аналіз ризиків та виявити загрози, пов'язані із потраплянням на територію України заборонених та/або небезпечних товарів.

Механізм функціонування ЗДП в Україні спрямований на автоматизацію управлінських процесів та впровадження електронного документообігу між митними органами та суб'єктами ЗЕД в контексті посилення заходів безпеки на кордоні. Оскільки, використовуючи попередню інформацію електронного повідомлення від перевізників, як інструмент автоматизованого цільового відбору, митні органи мають змогу виявляти відправки підвищеного ризику на початку міжнародного ланцюга постачання товарів. При цьому умовою автоматизованого обміну інформації є чітка структурованість та стандартизація набору відповідних даних.

Аналіз нормативно-правової бази з питань здійснення митних процедур за ЗДП вказує на наявність суперечливих моментів у цій сфері й необхідність її доопрацювання у цьому напрямі. Зокрема, подальші дослідження потрібно спрямувати на розвиток інструментів виявлення випадків порушення норм митного законодавства та оцінювання митних ризиків за ЗДП шляхом профілювання митних ризиків в автоматизованій системі митного оформлення. Формування власних профілів ризику за ЗДП дозволить забезпечити чітку регламентацію дій посадових осіб митних органів під час здійсненні митного контролю та митного оформлення товарів, що ввозяться на митну територію України. Підвищення результативності процесу своєчасної ідентифікації та мінімізації митних ризиків створить сприятливі засади економічної безпеки держави.

Література

1. Import Control System 2 (ICS2). European Commission. URL: https://ec.europa.eu/taxation_customs/customs-4/customs-security/import-control-system-2-ics2-0_en.
2. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 952/2013 від 9 жовтня 2013 року про встановлення Митного кодексу Союзу: Регламент, Міжнародний документ, Кодекс от 09.10.2013 № 952/2013. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/984_009-13#n980.
3. Entry Summary Declaration – ENS. URL: <https://logisticselearning.com/entry-summary-declaration/>
4. Про внесення змін до Митного кодексу України щодо деяких питань функціонування авторизованих економічних операторів: Закон України від 02.10.2019 № 141-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-IX#Text>
5. Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>
6. Держмитслужба відповідає на питання про загальну декларацію прибуття. Державна митна служба України. URL: <https://customs.gov.ua/news/zagalne-20/post/derzhmitsluzhba-vidpovidaie-na-pitannia-pro-zagalnu-deklaratsiiu-pributtia-218>.
7. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 21 травня 2012 р. № 451 та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 09.02.2022 № 94. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94-2022-%D0%BF#Text>.

8. Питання пропуску через державний кордон осіб, автомобільних, водних, залізничних та повітряних транспортних засобів перевізників і товарів, що переміщуються ними: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.05.2012 № 451. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/451-2012-%D0%BF#n15>.

9. Про затвердження Переліку відомостей, що вносяться до загальної декларації прибуття: Наказ Міністерства фінансів України від 13.08.2020 № 502. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1019-20#Text>.

10. Commission Implementing Regulation (EU) 2015/2447 of 24 November 2015 laying down detailed rules for implementing certain provisions of Regulation (EU) No 952/2013 of the European Parliament and of the Council laying down the Union Customs Code. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32015R2447>.

11. Commission Delegated Regulation (EU) 2015/2446 of 28 July 2015 supplementing Regulation (EU) No 952/2013 of the European Parliament and of the Council as regards detailed rules concerning certain provisions of the Union Customs Code. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2015.343.01.0001.01.ENG&toc=OJ:L:2015:343:TOC.

References

1. Import Control System 2 (ICS2). European Commission. Retrieved from: https://ec.europa.eu/taxation_customs/customs-4/customs-security/import-control-system-2-ics2-0_en.

2. Regulation of the European Parliament and Council (EU) No. 952/2013 of October 9, 2013 on the establishment of the Customs Code of the Union: Regulation, International Document. № 952/2013 (2013, October 9). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/984_009-13#n980

3. Entry Summary Declaration – ENS. Retrieved from: <https://logisticselearning.com/entry-summary-declaration/>.

4. Law of Ukraine on amendments to the Customs Code of Ukraine regarding some issues of the functioning of authorized economic operators № 141-IX (2019, October 2). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-IX#Text>

5. Customs Code of Ukraine № 4495-VI. (2012, March 13). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>

6. The State Customs Service answers questions about the general declaration of arrival. Derzhavna mytna sluzhba Ukrayiny. Retrieved from: <https://customs.gov.ua/news/zagalne-20/post/derzhmitsluzhba-vidpovidaie-na-pitannia-pro-zagalnu-deklaratsiiu-pributtia-218>

7. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on making changes to the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated May 21, 2012 No. 451 and recognizing as invalid some resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 94 (2022, February 9). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94-2022-%D0%BF#Text>

8. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine the issue of crossing the state border of persons, road, water, rail and air transport means of carriers and goods moved by them № 451 (2012, May 21). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/451-2012-%D0%BF#n15>

9. Order of the Ministry of Finance of Ukraine on the approval of the List of information entered in the general declaration of arrival № 502 (2020, August 13). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1019-20#Text>

10. Commission Implementing Regulation (EU) 2015/2447 of 24 November 2015 laying down detailed rules for implementing certain provisions of Regulation (EU) No 952/2013 of the European Parliament and of the Council laying down the Union Customs Code. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32015R2447>.

11. Commission Delegated Regulation (EU) 2015/2446 of 28 July 2015 supplementing Regulation (EU) No 952/2013 of the European Parliament and of the Council as regards detailed rules concerning certain provisions of the Union Customs Code. Retrieved from: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2015.343.01.0001.01.ENG&toc=OJ:L:2015:343:TOC.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-13>

УДК 330:658.51

Дар'я ЯНІЄВА

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця
<https://orcid.org/0000-0002-1502-1854>

ТЕОРІЯ ГЕНЕРАЦІЙ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОГО МОТИВАЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ В ОРГАНІЗАЦІЙНІЙ КУЛЬТУРІ ПІДПРИЄМСТВА

У роботі розглянуто теорію поколінь як провідний чинник формування мотиваційного механізму в організаційній культурі, оскільки будь-яка організація намагається згуртувати працівників довкола певних цінностей, принципів та настанов, що можуть бути як спільними, так і кардинально різними для окремих поколінь.

Метою статті є обґрунтування доцільності залучення теорії поколінь до формування мотиваційного механізму в організаційній культурі підприємства. Розглянуто теорію поколінь Н. Гоува і В. Штрауса з огляду на те, що віковий склад організації є важливим чинником для побудови ефективного механізму мотивації в організаційній культурі. Представлені етапи формування теорії поколінь, подано періодизацію відповідно до чотирьох різних типів епохи. Схарактеризовано чотири періоди циклу перетворень, через які проходить кожне покоління, а також чотири види архетипів поколінь. Зазначено, що цикли архетипів повторюються з покоління в покоління, визначено принцип циклічності. Для розглянутих п'яти типів поколінь за умовною періодизацією 20–22 років подано узагальнену характеристику кожного з них, зокрема в українському вимірі, а саме з огляду на події, що сформували світогляд того чи іншого покоління і вплинули на їх активність протягом життя. На підставі статистичних даних визначено кількісні характеристики працюючого населення України. З'ясовано кількість працюючого населення України, що належить до різних вікових груп. Зазначені чинники, що впливають на кількісний склад працівників, що належать до різних вікових груп.

Поряд з поколінням X та Y докладно розглянуто наймолодше вікове нове покоління, яке лише частково приступило до трудової діяльності й частка якого на ринку праці щороку збільшуватиметься. Визначено інструменти забезпечення результативності роботи нове покоління. Крім того, зазначено, що різноманітні теорії мотивації мають бути використані для формування ефективного механізму мотивації в організації з обов'язковим урахуванням теорії поколінь для подальшого практичного застосування.

Ключові слова: теорія поколінь, покоління, мотивація, мотиваційний механізм, організаційна культура.

Daria YANIEVA

Simon Kuznets KhNUE

THE THEORY OF GENERATIONS AS A BASIS FOR FORMING THE EFFECTIVE MOTIVATIONAL MECHANISM IN THE ORGANIZATIONAL CULTURE OF THE ENTERPRISE

The paper considers the theory of generations as a leading factor in the formation of a motivational mechanism in organizational culture, since any organization tries to unite employees around certain values, principles and guidelines, which can be both common and radically different for individual generations. The purpose of the article is to substantiate the expediency of involving the theory of generations in the formation of a motivational mechanism in the organizational culture of the enterprise. The theory of generations of N. Howe and W. Strauss is considered considering that the age structure of the organization is an important factor for building an effective mechanism of motivation in the organizational culture. The formation stages of the theory of generations are presented, periodization according to four different types of era is presented. Four periods of the cycle of transformations through which each generation passes are characterized, as well as four types of generational archetypes. It is outlined that the cycles of archetypes are repeated from generation to generation, the principle of cyclicity is defined.

For the considered five types of generations according to the conventional periodization of 20 - 22 years, a generalized characteristic of each of them is given, in particular in the Ukrainian context, namely with regard to the events that formed the philosophy of life of one or another generation and influenced their activity during their life. Quantitative characteristics of the working population of Ukraine were determined on the basis of statistical data. The number of the working population of Ukraine belonging to different age groups has been determined. The specified factors affecting the quantitative composition of employees belonging to different age groups are presented. Along with generations X and Y, the youngest age new generation, which has only partially started working and whose share in the labor market will increase every year, is examined in detail. The tools for ensuring the effectiveness of the work of new generation are defined. In addition, it is stated that various theories of motivation should be used to form an effective motivation mechanism in the organization, with the obligatory consideration of the theory of generations for further practical application.

Key words: theory of generations, generation, motivation, motivational mechanism, organizational culture.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Теорія поколінь як підґрунтя для побудови ефективного мотиваційного механізму в організаційній культурі підприємства

Вступ. Досліджуючи природу мотивації, теорії та моделі мотивації, а також організаційну культуру та її типологію, що являє собою чинник формування мотиваційних механізмів, стає очевидним, що будь-яка організація намагається згуртувати працівників довкола певних цінностей, принципів та настанов, що

являють собою організаційну культуру. Механізм мотивації є одним зі складових організаційної культури, і з огляду на її індивідуальність кожна організація створює свій власний механізм мотивації персоналу.

Для того, щоб зазначений механізм функціонував ефективно, на певному етапі його створення варто приділити особливу увагу такому чиннику, як віковий склад організації. Даний чинник не слід залишати поза увагою, оскільки ефективність роботи персоналу буде залежати й від узгодженості роботи команди, до якої можуть бути залучені представники різних вікових категорій.

Щоб краще розуміти, як вирішити дане питання у робочому середовищі, варто звернутися до теорії поколінь, розробленої Н. Гоувом та В. Штраусом, яка допоможе краще зрозуміти базові цінності кожного з поколінь, і як наслідок, зорієнтувати мотиваційний механізм у найбільш сприятливому для працівника напрямі.

Як свідчать дослідження низки вчених, належність до певних вікових категорій впливає як на світосприйняття, індивідуальні прагнення та потреби, так і на робочі якості людини. Зокрема І. Благун зазначає, що теорію поколінь сьогодні широко використовують маркетологи, соціологи та економісти, психологи, управлінці, адже, розгадавши таємницю відмінностей поколінь, можна знайти ключ до представників різного віку [1, с. 142-144].

Отже, застосування теорії поколінь може бути одним з ефективних інструментів для моделювання механізму мотивації в організаційній культурі підприємства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Підґрунтям для виникнення теорії поколінь стали соціально-філософські та соціологічні праці таких західноєвропейських вчених, як О. Конт, Ж. Дромель, Дж. Мілль, Г. Феррарі, О. Лоренц та ін., що одними з перших розглянули залежність зміни поколінь та історичних подій. З позицій культурологічного підходу феномен єдності покоління, самоідентифікації покоління, певне світосприйняття кожного з них, суперечності соціального наслідування і спадкоємності культур досліджували П. Бурдьє, К. Мангейм та ін.

Сучасна теорія поколінь вперше була презентована американськими вченими Н. Гоувом та В. Штраусом у 1991 р. Хоча їх перше дослідження отримало низку критичних зауважень, заснована на дослідженнях з різних наукових дисциплін протягом останніх ста років, дана теорія отримала всесвітнє визнання. Серед українських вчених теорію поколінь досліджували І. Благун, А. Какодей, О. Шуміло, В. Смачило, Є. Попова та низка інших дослідників, зокрема з огляду на теорії мотивації, але оскільки зміна поколінь – процес, що постійно триває, даний аспект не полишає власної актуальності.

Формулювання цілей статті

Метою статті є обґрунтування залучення теорії поколінь до формування мотиваційного механізму в організаційній культурі підприємства.

Виклад основного матеріалу

Автори теорії поколінь розглянули історію США, що охоплює тринадцять колоній, як зміну англо-американських біографій з покоління в покоління, починаючи з 1584 р. і до сучасного періоду. Вони виявили історичні аналогії між минулими і сьогоднішніми поколіннями, описали повторювані моделі поведінки чотирьох типів поколінь, кожному з яких властивий особливий збірний образ і відповідний цикл чотирьох різних типів епохи, що характеризується певним настроєм.

У подальших роботах науковці розглянули кілька поколінь виокремлюючи чотири архетипи поколінь, що отримали інші назви, спільним для яких є місце в історії, ставлення до сім'ї, культури, цінностей, ризику. Покоління, що мають однаковий історичний досвід на початку життя, формують колективний портрет і живуть за схожими життєвими сценаріями.

На думку Н. Гоува і В. Штрауса, існує певна модель розвитку поколінь, на яку свого часу впливали історичні події. Автори назвали дану модель перетвореннями чи періодами. Кожен період триває 20–22 років, періоди складають повний цикл, що триває приблизно 80–90 років, що дорівнює тривалості людського життя [9, с. 2–3]. Зміна поколінь рухає цикл перетворень і визначає його періодичність. Щойно кожне покоління вступає в наступну життєву фазу, фундаментально змінюються його настрої і поведінка, даючи можливість новому поколінню виявити себе. Отже, існує певна залежність між історичними подіями і типами поколінь [9, с. 58–60].

Базовим поняттям теорії є поняття «покоління». Н. Гоув і В. Штраус визначають соціальне покоління як сукупність усіх людей, народжених в проміжок часу, що становить приблизно 20 років (період), або один повний цикл. Покоління можна ідентифікувати за наступними трьома критеріями: вікова належність до однієї історичної епохи, відповідно переживання однакових історичних і соціальних подій; певні спільні вірування, переконання, моделі поведінки; відчуття приналежності до цього покоління.

Автори виокремлюють чотири періоди циклу соціальних і надбудованих перетворень: підйом, пробудження, спад і кризи. Підйом – посткризовий період, коли інститути сильні, а індивідуалізм слабкий. Суспільство має спільні цілі, проте люди, що знаходяться поза загальною активністю, часто страждають від необхідності дотримуватися загальних для всіх правил [9, с. 101].

Пробудження – період прагнення особистості до духовної автономії. Як тільки суспільство досягає піку свого розвитку, дисципліна починає втомлювати, і люди хочуть повернути собі індивідуальність. Активна молодь дивиться на період Підйому як на епоху культурної і духовної бідності [9, с. 102]. Пробудження – період культурного та релігійного оновлення.

Третім перетворенням є Спад. Настрій цього періоду багато в чому протилежний Підйому: інститути слабкі та позбавлені довіри, в той час як індивідуалізм процвітає. Підйоми йдуть за Кризами, тому суспільство жадає об'єднуватися і будувати. Спади приходять на зміну Пробудженням, ось чому суспільство роз'єднане і хоче насолоджуватися життям [9, с. 103]. Четверте перетворення, Криза, – період, коли інституціональні структури зруйновані та створюються заново для виживання нації. Влада опам'ятовується, культура змінює напрям і слугує потребам суспільства, люди поступово починають усвідомлювати себе членами спільноти. [9, с. 104].

В основі ідей дослідників лежить зміна двох різних перетворень – Криз і Пробуджень. Обидва ці періоди характеризуються тим, що люди, що їх пережили, спостерігали історичні події, які сильно змінили їх соціальне середовище [9, с. 69–72]. Періоди кризи стимулюють суспільство до об'єднання перед спільною небезпекою, формують етику самопожертви і прагнення до порядку. Під час підйомів переважають цінності індивідуалізму, а державні інститути піддаються критиці з огляду на нові соціальні та духовні ідеали.

В. Штраус і Н. Гоув виділяють чотири види архетипів поколінь, які повторюються послідовно в ритмі циклу Криз і Пробуджень: Ідеаліст, Реагент, Цивільний і Пристосуванець, яких пізніше автори трансформували у Пророка, Мандрівника, Героя і Художника [9, с. 70]. Покоління, що належать до одного архетипу, мають не лише ідентичний віковий показник, на час якого припадають соціальні й історичні події, а й низку спільних базових настанов щодо культури, сім'ї, цінностей тощо. Цикли архетипів повторюються, оскільки молоді покоління хочуть виправити або компенсувати ті риси старшого покоління, які здаються неприйнятними. Таким чином, люди, що відносяться до одного архетипу, формують покоління протилежного архетипу.

Покоління Пророків народжується після криз, у період відновлення суспільного життя і встановлення нового суспільного порядку. Будучи дітьми посткризового періоду, в юному віці Пророки незбалансовані, повноліття вони досягають молодими ексцентричними передвісниками Пробудження. Згодом вони зосереджуються на моральних засадах та принципах, орієнтуються на суспільні цінності, а у кінці життя керують черговою Кризою [9, с. 84]. Прикладом є «бебі-бумери», що народилися у період з 1943 по 1960 рр.

Покоління Мандрівників народжується в епоху Пробудження, час соціальних ідеалів і духовних пошуків, коли молоді люди критикують усталений порядок, борються зі старими державними інститутами.

Покоління Героїв народжується після Пробудження, під час Спаду, періоду індивідуального прагматизму, впевненості у своїх силах і невтручання. Герої ростуть як діти пост-Пробудження, що дуже оберегаються, досягають повноліття молодими оптимістами, орієнтованими на інтереси групи, під час Кризи стають енергійними і надзвичайно упевненими в собі дорослими, характеризуються своїми військовими успіхами в молодості і політичними досягненнями у зрілому віці. Найбільший вплив ці покоління мають на побудову громадських суспільних інституцій, а також на розвиток технологій. Прикладами є «будівельники» або «переможці» (1901–1924 рр.) і сьогоденне покоління «міленіуму» (1982–2000 рр.)

Покоління Художників народжується після Спаду, під час Кризи, коли загальна загроза стирає деякі соціальні та політичні суперечності, але створює високий ступінь об'єднання суспільства, консенсусу. Художників-дітей надмірно оберегають дорослі, зайняті Кризою, вони досягають повноліття соціалізованими пристосуванцями в посткризовому світі, стають дорослими лідерами, орієнтованими на активну діяльність під час Пробудження і перетворюються на розсудливих літніх людей в епоху пост-Пробудження. До такого архетипу відносяться «Мовчазне покоління» (1925–1942 рр.) і нове покоління (2001–2020 рр.). Покоління вважається домінантним або рецесивним, залежно від того перетворення, яке воно пережило в молодості. Проте, коли молоде покоління досягає повноліття, доросле покоління досягає свого піку. Домінантне покоління (Пророк – епоха пробудження; Герой – епоха кризи) характеризує незалежна поведінка і головна роль у формуванні епохи. Рецесивне покоління (Мандрівник – Спад, Художник – Підйом) відіграє залежну роль у формуванні епохи [9].

З огляду на зазначене, слід приділити особливу увагу аналізу основних архетипів поколінь, які проживають в Україні у XXI столітті, особливо поколінню «Міленіум», яке на сьогоднішній день входить у фазу активної діяльності.

Згідно з теорією поколінь, виокремлюють наступні їх типи (зазначені ті покоління, представники яких наявні в суспільстві), але одразу зауважимо, що періодизація, подана нижче, є досить умовною, оскільки самі автори теорії поколінь кілька разів змінювали межі поколінь, і особливо це стосується нове покоління, оскільки у різних роботах точкою відліку даного покоління вказують 1997-2004 рр.:

- покоління переможців або GI (1901–1924 рр.);
- мовчазне покоління (1925–1942 рр.);
- покоління бумерів або Baby Boom (1943–1960 рр.);
- покоління X (1961–1981 рр.);

- покоління Y (1982–2000 рр.);
- нове покоління (2001–2020 рр.).

Для даного дослідження інтерес представляють чотири останніх покоління, оскільки вони наразі є активними працівниками. У таблиці 1 представлена зведена інформація щодо характерної особливості поколінь з метою спрощення подальшої роботи над розробкою механізму мотивації.

Таблиця 1

Характерні особливості поколінь, що визначають їхні цілі та цінності

Характерні особливості	Бібі-Бумери	Покоління X	Покоління Y	Нове покоління
Події, що сформували покоління	Радянська «відлига», підкорення космосу, СРСР - світова супердержава, «холодна війна», єдині стандарти навчання в школах і гарантованість медичного обслуговування	Продовження «холодної війни», перебудова, СНД, наркотики, війна в Афганістані	Розпад СРСР, локальні військові конфлікти, розвиток цифрових технологій. Мобільні телефони та інтернет, епоха брендів	Глобалізація, постмодернізм, швидкий розвиток технологій, інформаційна економіка
Цінності	Оптимізм, зацікавленість в особистісному зростанні та винагороді, колективізм і командний дух	Важливі сімейні цінності, авторитет старшого покоління, на керівних позиціях переважно представники чоловічої статі. Готовність до змін, можливість вибору, глобальна інформованість, технічна грамотність, індивідуалізм, прагматизм, надія на себе	«Нетерпляче покоління»: потрібно все і відразу. Завищена самооцінка, прагнення кинути виклик суспільству, в той же час наївність і готовність підкорятися	Бажають принести зміни у світ, займаються волонтерською діяльністю. Стурбовані впливом людей на навколишнє середовище. Спілкування у соціальних мережах, коментуючи пости на фотографії
Ставлення до навчання	Безперервне навчання, цінується академічна освіта. Готові не тільки навчатися самі, а й вчити інших, виступати наставниками	Прагнуть вчитися протягом усього життя, накопичувати знання, готові вкладати в освіту власні гроші, схильні до самонавчання	Вчать на практиці, цінують неформальне навчання, дистанційне навчання, хочуть бачити кінцеву вигоду від навчання	Мають гарну освіту і прагнуть її покращити, володіють значним досвідом веб-пошуку і часто самостійно навчаються з онлайн-джерел
Необхідність зворотного зв'язку	Необхідність зворотного зв'язку	Прагнуть бути успішними, важлива і винагорода, і визнання успіху	Цікавить професійне зростання, винагорода, чекають зворотного зв'язку	Постійний зворотний зв'язок, потреба у відчутті своєї корисності

Джерело: укладено автором на основі [7].

Варто зазначити, що для конструювання ефективного механізму мотивації важливо враховувати не лише приналежність працівників до певного покоління. Безумовно, досить часто конфліктні ситуації у будь-якій організації можуть бути викликані ціннісними настановами різних поколінь. Але на наш погляд, варто взяти до уваги й саме історичну циклічність впливовості кожного з поколінь у кожен окремий період (таблиця 2), і вже базуючись на даній інформації розробляти не лише стратегію і тактику розвитку підприємства, але й ефективний механізм мотивації працівників, оскільки він буде змінюватися власне від того, наскільки буде змінюватися вплив наступного покоління. За таким принципом будуть змінюватися й усі чинники формування організаційної культури підприємства, але з огляду на віковий його склад.

Таблиця 2

Етапи формування поколінь

	Пророк (домінантне)	Мандрівник (рецесивне)	Герой (домінантне)	Художник (рецесивне)
Дитинство	Провітання	Пробудження	Занепад	Криза
Юність	Пробудження	Занепад	Криза	Провітання
Зрілість	Занепад	Криза	Провітання	Пробудження
Старість	Криза	Провітання	Пробудження	Занепад

Джерело: укладено автором на основі [9].

Якщо розглядати ситуацію в Україні, за інформацією Державної служби статистики України, на 01.02.2022 р. чисельність населення нашої держави складала 41 130,4 тис. осіб (без урахування окупованих з 2014 р. територій Криму, Донецької та Луганської областей) [4]. На жаль, актуальна інформація щодо вікового складу населення на сайті відсутня, але на сайті Великої української енциклопедії [5], що є офіційним виданням, є інформація щодо вікового складу населення України, зокрема і за статтю, станом на 01.01.2020 р.

Отже, за статистикою, до «мовчазного покоління» належить приблизно 4 760 тис. осіб, покоління бебі-бумерів складає приблизно 5 100 тис. осіб, обидва разом – майже чверть усього населення України. Це покоління складає велику частку населення, але не є працюючим, за винятком невеликої частки останнього, отже є частково важливим для даного дослідження. Покоління X складає 11 760 тис. осіб, покоління Y – 11 750 тис. осіб, а нове покоління – 8 260 тис. осіб, з них приблизно 2 млн осіб досягли працездатного віку, хоча дане питання також вимагає вивчення та уточнення. Так, за даними Державної служби статистики за 2020 р., кількість неформально зайнятого населення у віці 15-70 років становила 3 237,8 тис. осіб, що складає 20,3% від загальної чисельності працюючих українців цього віку (15 915,3 тис. осіб) [5]. Отже, за приблизним підрахунком, в Україні працює близько 67% населення працездатного віку. Але на тлі останніх подій на території України, бойових дій, провадження військового стану, міграційних процесів у середині держави та закордон, наразі невідомо, яка саме частка працездатного населення залишилася в Україні. Тим не менш, зазначені та оновлені дані можуть бути використані для побудови механізму мотиваційного впливу в організаційній культурі підприємства з огляду на українські реалії.

Розглянемо деякі напрацювання вітчизняних науковців з теорії поколінь в українському вимірі.

Заслуговує на увагу дослідження А. Какодей, у якому вона висвітлює різницю між «поколінням Y» та «поколінням X» стосовно ознак, що мають відношення до професійної діяльності. Виявлено, що «покоління Y» є більш оптимістичним і підприємливим, аніж «покоління X», яке є більш песимістичним і недовірливим.

А. Какодей вперше у своїй роботі здійснила класифікацію поколінь України, яка згодом була доповнена та доопрацьована І. Благуном. Дослідниця дійшла висновку, що теорія поколінь дає додаткову систематизовану інструкцію, що допомагає визначити базові мотиви та потреби певного сегменту ринку. Крім того, теорію поколінь можна використовувати в PR і передвиборчих кампаніях, спілкуючись із кожним з поколінь на «їх мові». Оперування до базових цінностей кожного покоління дозволяє побудувати сприятливе ставлення до компанії, конкретних особистостей, товарів чи послуг [3, с. 42-43, 49].

За результатами дослідження, яке аналізує І. Жарківська, про ставлення на ринку праці до працівників різних поколінь, яке проводилось Міжнародним кадровим порталом HeadHunter Україна, було показано, що різні покоління мають свої слабкі та сильні сторони (воно здійснювалось за результатами онлайн-опитування, у якому взяло участь понад 5084 респондентів). До прикладу, покоління X (працівники від 35 до 50 років) найкраще справляються з рутинною роботою, а покоління Y (працівники від 25 до 35 років) демонструє системне мислення та відповідальність. Що ж до наймолодшого вікового покоління Z працівників (до 24 років), то їх характеризує вміння творчо вирішувати завдання. Зазначимо кілька основних тез про те, як знайти підхід до працівників різного покоління для того, щоб робота була продуктивною:

1. Покоління X характеризують як трудоголівів, не надто амбітних, таких, що не прагнуть жити у своє задоволення.
2. До покоління Y найбільше критичні покоління X. Працівники цього покоління хочуть отримати все й одразу, вони амбітні та мають завищені очікування зарплати.
3. За 10 років працівники покоління Y та нове покоління складатимуть переважну більшість працездатного населення.
4. Вже сьогодні 90% опитаних мали досвід співпраці з працівниками покоління Y. Здебільшого таких молодих спеціалістів описують як невідповідальних та хаотичних.
5. 77% опитаних вважають, що між різними поколіннями працівників існують суттєві відмінності.
6. Молоде покоління працівників, на думку респондентів, характеризують певні риси. По-перше, вони прив'язані до цифрових технологій в роботі, по-друге, схильні цінувати власний час та інтереси, що не характеризує працівників іншого покоління. Цікавим є те, що в них відсутній страх втратити роботу. По-третє, у них загострене відчуття свободи та менше уваги до формальностей. Працівники покоління X демонструють найбільшу критичність по відношенню до працівників інших поколінь. Найбільш критичною є оцінка покоління Z [2, с. 119-120].

О. Шуміло, В. Смачило та Є. Попова у своєму дослідженні з управління персоналом підприємства крізь призму теорії поколінь звертали увагу на те, що сталий розвиток повинен бути взаємний, як і забезпечення цілей, адже потреби та цінності працівників підприємства та безпосередньо підприємства, що формують цілі, досить часто є неузгодженими між собою, що провокує конфлікти та обумовлює неефективність діяльності. Відповідно, необхідно враховувати цінності, потреби та особливості працівників підприємства, які доцільно розглядати крізь призму теорії поколінь [6].

За нинішніх умов все важливішою є ціннісна мотивація персоналу. Індивідуальний підхід до вибору мотиваційних чинників, як зазначає Л. Щетініна та ін., є ефективним інструментом для підвищення продуктивності праці персоналу та його лояльності. Проте в сучасних реаліях доволі складно визначити цінності кожного зі співробітників, так як це вимагає значних витрат часу. Тому значно легше це зробити в розрізі поколінь. Система мотивації, що ґрунтується на відмінностях поколінь, які представлені в ринковій структурі, є об'єктом дослідження соціологів, психологів, а нині й HR- фахівців.

Окрім традиційного зовнішньоматеріального мотиву діяльності персоналу, все більш поширеним поступово стає внутрішній мотив: потреба у реалізації, цікавій та творчій роботі. Очікування щодо умов праці також відрізняються у представників різних поколінь. Наприклад, для фінансово зорієнтованих бемі-бумерів створення стабільних умов праці може «зарядити» їх на досягнення успіху не гірше, ніж матеріальні заохочення. Зручне робоче місце й постійна забезпеченість робочими матеріалами та канцелярією суттєво впливають на досягнення високого рівня залученості співробітників покоління X у трудовий процес. Фактори мотивації, які були ефективні в роботі з людьми покоління X чи ВВ, не завжди доречно застосовувати для юних фахівців покоління Y та нове покоління [8, с. 280].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Отже, результативність роботи підприємства багато у чому залежить від вправного управління персоналом, а саме вирішення проблеми формування лояльності персоналу, розвинутої системи мотивації та урізноманітнення методів та способів розвитку працівників підприємства. Також в сучасних умовах швидких змін у суспільстві та конкурентного бізнес-середовища сформувати команду зі співробітників, що належать до різних поколінь, тобто мають різні очікування і використовують різні методи роботи, може викликати додаткову складність. У підборі персоналу, формуванні команди, виборі навчальних програм, а найголовніше – мотивації співробітників має враховуватися критерій приналежності працівника до того чи іншого покоління, і розробка даних рекомендацій практичного характеру є перспективою подальших досліджень.

Література

1. Благун І.І. Digital-маркетинг як інструмент забезпечення сталого розвитку бізнесу / І.І. Благун // Цифровізація економіки як фактор економічного зростання : колективна монографія / За заг. ред. О.Л. Гальцової. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2021. – С. 139-153. – URL : https://www.researchgate.net/profile/Vasyli-Gorbachuk/publication/352314740_Development_of_intellectual_property_industrialization_and_digitalization/link/s/60c35b34a6fdcc2e6132aaad/Development-of-intellectual-property-industrialization-and-digitalization.pdf#page=139
2. Жарківська І. Теорія поколінь і управління персоналом організації. Інноваційні процеси економічного та соціально-культурного розвитку: вітчизняний та зарубіжний досвід : зб. тез доп. IX Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених і студентів / редкол. : Л.І. Вергун, Ю.В. Мельник, О. Легкий. – Тернопіль : ТНЕУ, 2016. – С. 118-120. – URL : <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/4163/1/%D0%96%D0%B0%D1%80%D0%BA%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0.pdf>
3. Какодей А.О. Використання теорії поколінь у маркетингу / А.О. Какодей // Економіка та підприємництво. – 2015. – Т. 2, № 34-35. – С. 39–50. – URL : <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/19264/39-50.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
4. Населення України 2022. URL : <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/people>
5. Скільки українців працює без трудової книжки : дані Держстату. URL : <https://news.dtk.ua/labor/labor-relations/68744-skilki-ukrayinciv-pracyuje-bez-trudovoyi-knizki-dani-derzstatu>
6. Смачило В. В. Управління персоналом підприємств крізь призму теорії поколінь / В.В. Смачило, О.С. Шумоло, Є.В. Попова // Ефективна економіка. – 2020. – № 3. – URL : http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2020/71.pdf
7. Соколовська В.В. Мотивація співробітників на основі теорії поколінь: теоретичний підхід / В.В. Соколовська, Г.В. Іванченко // Економіка і держава. – 2018. – № 10. – С. 58-63.
8. Щетініна Л.В. Управління персоналом з урахуванням положень теорії поколінь / Л.В. Щетініна, С.Г. Рудакова, М.І. Даниляк // Проблеми економіки. – 2017. – № 1. – С. 277-283. – URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekon_2017_1_39
9. Strauss, W., Howe, N. The Fourth Turning: An American Prophecy – What the Cycles of History Tell Us About America's Next Rendezvous with Destiny. N. Y.: Broadway Books, 1997.

References

1. Blahun I.I. Digital-marketynh yak instrument zabezpechennia staloho rozvytku biznesu / I.I. Blahun // Tsyfrovizatsiia ekonomiky yak faktor ekonomichnoho zrostantia : kolektyvna monohrafiia / Za zah. red. O.L. Haltsovoi. – Kherson : Vydavnychiy dim «Helvetyka», 2021. – S. 139-153. – URL : https://www.researchgate.net/profile/Vasyli-Gorbachuk/publication/352314740_Development_of_intellectual_property_industrialization_and_digitalization/links/60c35b34a6fdcc2e6132aaad/Development-of-intellectual-property-industrialization-and-digitalization.pdf#page=139
2. Zharkivska I. Teoriia pokolin i upravlinnia personalom orhanizatsii. Innovatsiini protsesy ekonomichnoho ta sotsialno-kulturnoho rozvytku: vitchyznianiya ta zarubizhnyi dosvid : zb. tez dop. IX Mizhnar. nauk.-prakt. konf. molodykh uchenykh i studentiv / redkol. : L.I. Verhun, Yu.V. Melnyk, O. Lehkyi. – Ternopil : TNEU, 2016. – S. 118-120. – URL : <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/4163/1/%D0%96%D0%B0%D1%80%D0%BA%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0.pdf>

3. Kakodiei A.O. Vykorystannia teorii pokolin u marketynhu / A.O. Kakodiei // *Ekonomika ta pidpriemnytstvo*. – 2015. – Т. 2, № 34-35. – С. 39–50. – URL : <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/19264/39-50.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
4. Naselennia Ukrainy 2022. URL : <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/people>
5. Skilky ukrainsiv pratsiuje bez trudovoi knyzhky : dani Derzhstatu. URL : <https://news.dtk.ua/labor/labor-relations/68744-skilki-ukrayinciv-pracyuje-bez-trudovoi-knyzhky-dani-derzhstatu>
6. Smachylo V. V. Upravlinnia personalom pidpriemstv kriz pryzmu teorii pokolin / V.V. Smachylo, O.S. Shumylo, Ye.V. Popova // *Efektivna ekonomika*. – 2020. – № 3. – URL : http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2020/71.pdf
7. Sokolovska V.V. Motyvatsiia spivrobotnykiv na osnovi teorii pokolin: teoretychnyi pidkhid / V.V. Sokolovska, H.V. Ivanchenko // *Ekonomika i derzhava*. – 2018. – № 10. – С. 58-63.
8. Shchetinina L.V. Upravlinnia personalom z urakhuvanniam polozhen teorii pokolin / L.V. Shchetinina, S.H. Rudakova, M.I. Danyliak // *Problemy ekonomiky*. – 2017. – № 1. – С. 277-283. – URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekon_2017_1_39
9. Strauss, W., Howe, N. *The Fourth Turning: An American Prophecy – What the Cycles of History Tell Us About Americas Next Rendezvous with Destiny*. N. Y.: Broadway Books, 1997.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-14>

УДК 338.439.5:637.1

Ольга КОЗАК

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

<https://orcid.org/0000-0002-2197-3456>

e-mail: olya.kozak@gmail.com

Олена ГРИЩЕНКО

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

<https://orcid.org/0000-0003-2271-3639>

e-mail: lena@iae.kiev.ua

РИНОК МОЛОКА І МОЛОЧНИХ ПРОДУКТІВ: СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано основні тенденції розвитку виробництва молока у світі, у тому числі в найбільших країнах-виробниках, серед двадцяти яких знаходиться і Україна. Виявлено основні напрями та причини змін у виробництві, чисельності та продуктивності молочних тварин, а також особливості трансформації молочних ферм у світі та в нашій Україні. Визначено причини коливань закупівельних цін на світовому ринку та їх відображення на вітчизняному ринку. Обґрунтовано необхідність розширення експорту молочних продуктів з України під час війни та після її закінчення, особливо в умовах лібералізації торгівлі з Європейським Союзом. Проведено аналіз перспектив розвитку світового ринку молока і молочних продуктів до 2030 року з урахуванням сучасних факторів впливу, серед яких особливе місце відведено наслідкам війни в Україні.

Ключові слова: молоко, молочні продукти, виробництво, молочні ферми, розвиток, світовий ринок, ціни, міжнародна торгівля, прогноз, війна.

Olga KOZAK, Olena HRYSCHENKO

National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics"

DAIRY MARKET: GLOBAL DEVELOPMENT TRENDS AND UKRAINIAN PROSPECTS

The article analyses the main global milk production development trends, including the largest producing countries, among the 20 of which is Ukraine. The main trends and reasons for changes in milk production, cow number and milk yield, as well as the peculiarities of the dairy farm transformation around the globe and in Ukraine, were revealed. The trend of decreasing the number of dairy farms and increasing the average farm size, characteristic of most countries, including Ukraine, has been shown. At the same time, in developed countries, production concentration occurs much faster than in developing countries. The causes of milk price fluctuations on the world market and their reflection on the Ukrainian market have been determined. It was found that the milk price is currently a record and will remain high until the end of the year - at least 50 USD/100 kg. At the same time, most farmers do not cover the costs of milk production, primarily due to the rising prices of resources (feed, fertilizers, wages, etc.). At that time, the global milk demand is consistently growing and will remain so in the future. A justified need to expand the export of dairy products from Ukraine during and after the war, especially in the context of the trade liberalisation with the European Union, began in May 2022. An assessment of the prospects for the development of the world dairy market until 2030, taking into account modern factors, was carried out influence, among which the war in Ukraine takes a special place. It has been proven that the increase in milk production in Ukraine is beneficial both for the domestic and the world dairy market.

Keywords: milk, dairy products, production, dairy farms, development, world market, prices, international trade, forecast, war.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Щоденно молочні продукти забезпечують необхідне харчування мільярдам населення світу – від немовлят до людей похилого віку. Зростання його чисельності ставить перед продовольчими системами нові завдання – забезпечення більших обсягів продовольства та доступу до достатньої кількості поживних речовин для кожної людини. З цієї позиції внесок молочної галузі винятково важливий, насамперед, через роль молочного білка у покращенні глобального харчування та зміцненні здоров'я. Крім здорового харчування виробництво молока забезпечує засоби для існування понад мільярда людей на нашій планеті. Споживання молока і молочних продуктів зростає як у забезпечених, так і у бідніших верств населення. А для мільйонів людей, які не мають доступу до повноцінного харчування та потерпають від недоїдання, молоко і молочні продукти є джерелом харчування на всіх етапах життя. До того ж, глобальні демографічні зміни торкнулися не лише зростання чисельності населення, але й швидкого збільшення відсотка людей похилого віку, які мають також підвищений попит на молочний білок. Передбачається, що до 2050 року попит на продукти, що містять тваринний білок, зросте вдвічі порівняно з теперішнім споживанням, що пояснюється збільшенням чисельності населення та появою середнього класу у країнах, що розвиваються. Із зростанням доходів покращується харчування, що виявляється через збільшення частки тваринних білків у раціоні. Роль молочного білка особлива через його меншу вартість порівняно з іншими тваринними білками, використання в широкому спектрі продуктів, а також прийняттого рішення для вегетаріанців. Попит на

молочні продукти, що збільшується, зумовлює ріст виробництва молока у світі та ставить на порядок денний низку проблем – це конкуренція за використання землі, вплив глобального потепління, підвищення вартості енергії, викиди метану від корів тощо. Україна залишається частиною глобального ринку молока і молочної продукції, навіть в умовах повномасштабної війни, розпочатої російською федерацією 24 лютого 2022 року. Свідченням невідривності від світу в сучасних умовах стали лібералізація торгівлі між нашою країною та ЄС, а також іншими європейськими країнами, що відкриває можливості для українських експортерів молочної продукції; продовження дії міжнародних проєктів та їх переорієнтація відповідно від умов війни; гуманітарна допомога міжнародних компаній, організацій та фондів тваринницьким господарствам. Незважаючи на шок на початку війни, вітчизняна галузь змогла перезапуститися в нових реаліях та, як і до війни, відчуває на собі глобальні тренди розвитку ринку молока і молочної продукції.

Анотація останніх джерел дослідження і публікації

Дослідженням тенденцій розвитку ринку молока і молочної продукції у світі плідно займаються вчені міжнародних організацій, зокрема таких як Продовольча та сільськогосподарська організація ООН [1; 4], Міжнародна мережа порівняння молочних ферм [5; 6; 8; 10], Глобальна молочна платформа [4] та ін. Світовий та вітчизняні ринки молока і молочної продукції розглядаються у працях українських дослідників: Лупенка Ю.О. [3], Патики Н.І. [17], Петриченка О.А. [16], Пугачова М.І. [15], Россохи В.В. [16], Свиноуса І.В. [2], Шпичака О.М. [7] та ін. Проблематика світової молочної галузі та перспектив України посідає пріоритетні позиції у галузевих громадських організаціях, зокрема: Асоціація виробників молока [11], Спілка молочних підприємств України [14], Інфагро [12], а також міжнародних проєктів з розвитку молочної галузі, які діють на території нашої держави. В умовах посилення глобалізації та поступового наближення України до ЄС, навіть під час воєнного стану, потребують додаткових оцінок сучасні світові тренди та їх можливий вплив на внутрішній ринок, як і наслідків війни, що позначаються на світовому ринку.

Формулювання цілей статті

Мета статті – здійснити оцінку основних тенденцій розвитку світового ринку молока і молочної продукції та окреслити перспективи для України.

Виклад основного матеріалу

Молоко виробляється в регіонах світу й щороку зростає. З 2010–2020 рр. світове виробництво молока усіх видів у світі зросло від 724,1 до 886,9 млн тонн, або на 22,5% (рис. 1). Частка коров'ячого та буйволиного молока досягла 96%. Середній щорічний приріст виробництва становив 2%. За попередніми даними, виробництво молока у 2021 р. збільшилося на понад 2% порівняно з 2020 і становитиме 905 млн тонн. Найбільше зростання припадає на Східну та Південно-Східну Азію (+4,3% щорічно) завдяки інвестиціям, прискоренню реалізації політики продовольчої програми та її просуванню, обізнаності про молочні продукти як частини здорового харчування.

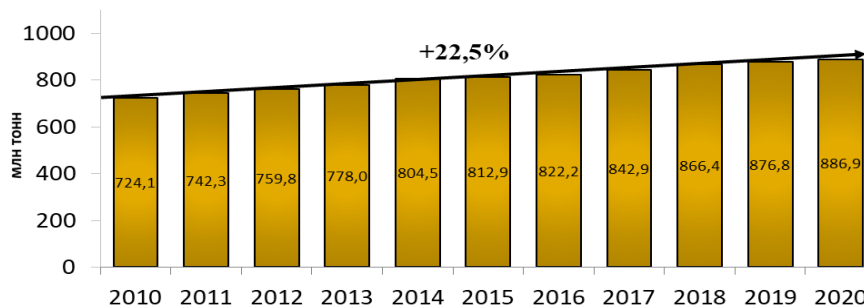

Рис. 1. Виробництво молока усіх видів у світі

Джерело: складено авторами на основі джерела [1]

Основне виробництво молока охоплює 20 країн світу [2, с. 73]. Значна частка виробленого молока (63%) припадає на перші десять провідних країн. Серед них три лідери зі значним відривом від решти: Індія – 183,9 млн тонн, США – 101,3, Пакистан – 60,8 млн тонн. Наступні 7 країн із виробництвом понад 20 млн тонн (Китай, Бразилія, Німеччина, росія, Франція, Нова Зеландія, Туреччина). З 11-го по 17 місце – країни з обсягами виробництва від 10 до 16 млн тонн. І останні 3 країни з 20 лідерів виробляють менше 10 млн тонн. У цій групі знаходиться Україна, яка виробила в 2020 р. 9,3 млн тонн молока та посіла 18 місце серед виробників молока з 1% світового обсягу. Слід зазначити, що на відміну від світової тенденції нарощування виробництва молока, в Україні обсяги виробництва молока зменшуються протягом останніх 30 років. У 2021 р. було вироблено 8,7 млн тонн, або на 6,5% менше порівняно з 2020. У 2022 р. через війну прогнозується зменшення до 7,6 млн тонн, або на 12,6% порівняно з 2021 р. [3, с. 3]. У країнах світу, навіть якщо зменшується чи сповільнюється його виробництво молока залежно від року та умов, що складаються в

конкретному періоді, такі зміни мають тимчасовий характер, а в динаміці переважає зростання. Як приклад, за попередніми даними, у 2021 р. в Західній Європі та Океанії зменшилося виробництво молока порівняно з . відповідно на 1,3 та 0,5%. Причинами цього стали високі витрати на виробництво, погодні виклики, інфляційні процеси. Варто наголосити, що країни світу нарощують виробництво різними темпами. Переконалим прикладом може бути Ірландія, де середньорічний приріст виробництва молока перевищує 5%.

За 10 років поголів'я корів та буйволів у світі зросло на 5,6% (з 320,3 млн голів у 2010 р. до 338,3 млн голів у 2020 р., або на 5,6%, а продуктивність тварин – на 18,4% (з 1940 до 2297 кг). Світове зростання виробництва відбувалося переважно за рахунок підвищення продуктивності молочних тварин, аніж збільшення поголів'я.

Нарощування поголів'я, як правило, характерне для країн, що розвиваються. Серед них найбільше збільшили поголів'я за аналізований період: Індія – на 20% (+16 млн гол.), Пакистан – 38,9% (+8,4 млн гол.), Туреччина – 43,2% (+2 млн гол.). Натомість розвинені країни відійшли від концепції нарощування поголів'я і спрямовують свої ресурси на збільшення надоїв, а поголів'я навіть скорочують. Це набуло актуальності в контексті концепції сталого розвитку, коли дослідники довели зв'язок між підвищенням продуктивності корів і зменшенням викидів парникових газів [4]. Середній надій у світі залишається низьким, але за цим показником простежується велика полярність: від менше 1000 кг до понад 10 000 кг. П'ять країн світу одержали надої понад 10 000 кг – Ізраїль, Данія, Естонія, Саудівська Аравія та США. Безумовним лідером тут залишається Ізраїль (продуктивність 13 тис. кг). Серед країн, що найбільше збільшили продуктивність: Польща (від 5 тис. кг до 7), Бельгія (від 6 до 8), Естонія (від 7 до 10), Угорщина (від 5,4 до 9), Україна (від 4 кг до 5). Серед країн, які суттєво збільшили надої – Польща (на 44%), Естонія (на 43%), Бельгія (на 35%), Україна (на 21%). Щодо України, то показник продуктивності за 10 років у сільськогосподарських підприємствах зріс від 4,1 до 6,9 тис. кг, або на 67%, тобто до рівня таких країн, як Італія, Швейцарія, Австралія, Литва. Підвищення продуктивності тварин у світі стало результатом покращення племінної роботи, технологічного прогресу, поліпшення раціонів та умов утримання корів.

Виробництво молока здійснюється на 119 млн молочних фермах. Середній її розмір – 3 корови/ферму. Більшість ферм (70%) розташовані в Південній Азії (частка Індії та Пакистану – 63%). У світі простежується тенденція до зменшення чисельності молочних ферм у більшості країн. Понад 470 тис. ферм зникає щороку. Протягом останніх п'яти років найбільше в Китаї – на 0,7 млн, або 60%, оскільки багато малих господарств відмовилися вести молочне фермерство. У Північній Америці та усіх європейських країнах зменшення кількості ферм становило 5% у рік. Згідно з даними таблиці, в Україні, як і в переважній більшості країн світу, чисельність товарних молочних ферм за останні 5 років також скоротилася майже на 35%. Пішли з ринку неефективні суб'єкти підприємництва, оскільки великотоварне молочне господарство в Україні передбачає бізнес-модель з чіткою орієнтацією на прибуток. Суттєво зменшувалася і кількість вітчизняних домогосподарств, що утримували корів – від 1 млн од. у 2016 р. до 850 тис. од. у 2021 р.

Таблиця 1

Зміна чисельності молочних ферм у деяких країнах світу, тис. од.

Країна	2016 р.	2020 р.	2020 р. у % до 2016 р.
Китай	1300	520	-60,0
Україна*	2,6	1,7	-34,6
США	44,8	31,6	-29,5
Польща	266,2	203,5	-23,6
Бельгія	11,8	9,3	-21,2
Німеччина	69,2	57,3	-17,2
Австралія	6,1	5,1	-16,4
Японія	17,0	14,4	-15,3
Франція	58,2	49,6	-14,8
Швейцарія	21	18,4	-12,4
Нідерланди	17,9	15,7	-12,3
Великобританія	13,2	11,8	-10,6
Індія	73083	68722	-6,0
Нова Зеландія	11,9	11,2	-5,9
Пакистан	6984	6680	-4,3

Джерело: розраховано авторами за даними [5].

Учені Міжнародної мережі порівняння молочних ферм запропонували наступну класифікацію ферм: домогосподарства (від 1 до 10 корів), сімейні ферми (11–100 корів), бізнес-ферми (понад 100 корів) [6, с. 69]. Чисельність молочних ферм зазвичай змінюється паралельно з їх поступовою еволюцією із домогосподарств у сімейні господарства, а далі із сімейних ферм – у бізнес-господарства. Залежно від розвитку країни, у ній можуть бути наявні відразу всі форми у різних відсоткових варіаціях. У розвинених країнах категорія «домогосподарства» практично відсутня, в той час сімейні ферми активно перетворюються у бізнес-ферми. У країнах, що розвиваються, переважаючою формою залишається

домогосподарство. В Україні існують усі три моделі господарств, відмінних за їх організацією, економічною сутністю та цільовим призначенням [7, с. 25]. Якщо бізнес-модель молочної ферми можна вважати сформованою, а її рівень не поступається рівню розвинених країн світу, то сімейне фермерство продовжує формуватися, зокрема й шляхом еволюції із домогосподарств. В той же час, останні домінують за кількістю й часткою у виробництві молока.

У світі ферм з поголів'ям понад 10 корів у 2021 р. налічувалося всього лише 3%, які утримували 37% молочного поголів'я та виробляли 63% молока (рис. 2).

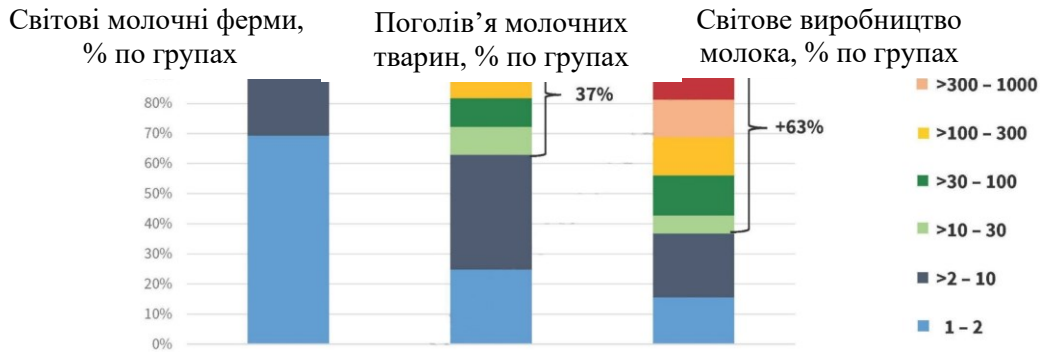

Рис. 2. Розподіл молочних ферм у світі по групах за чисельністю поголів'я, в 2021 р., %

Джерело: складено за даними [8].

У світі лише 213 тис. ферм, або 0,2%, становлять бізнес-ферми, але частка їх у виробництві молока – 42%. Найбільша частка корів, які утримуються на бізнес-фермах, у Новій Зеландії (99,7%) та ПАР (99%), в Україні цей показник становить 28%.

Зменшення кількості молочних ферм у динаміці супроводжується збільшенням їх розміру (рис. 3). Такий тренд характерний для більшості країн світу.

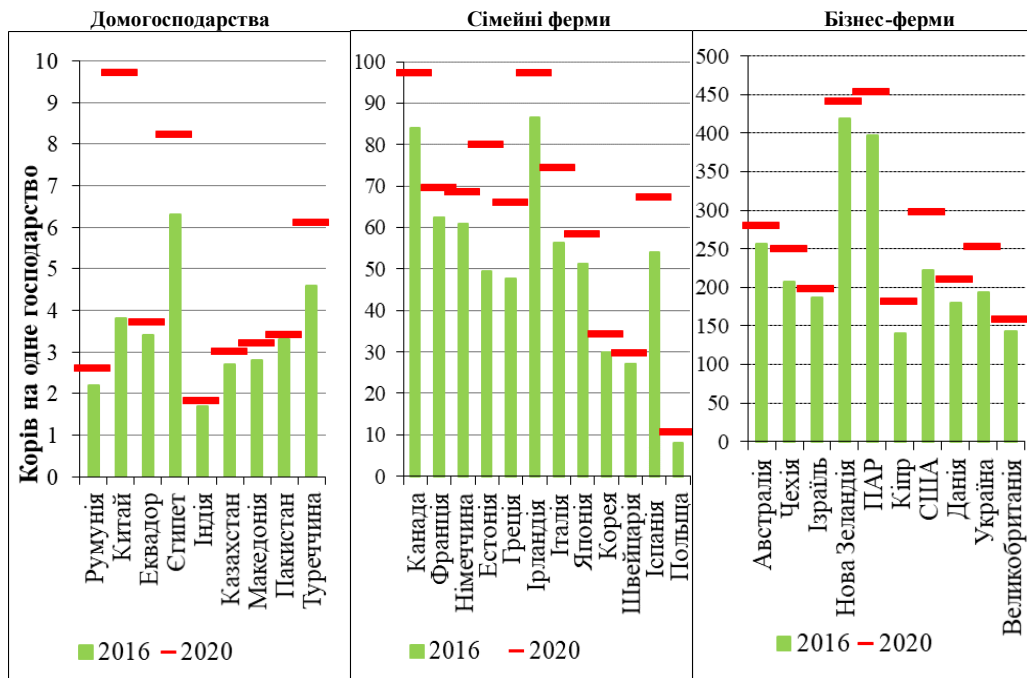

Рис. 3. Зміна середнього розміру молочної ферми в окремих країнах світу

Джерело: складено за даними [5].

Темпи зростання середнього за розмірами молочного господарства у країнах неоднакові, але напрямком на збільшення стада характерний для усіх них. Не зважаючи на те, що кількість ферм із поголів'ям молочних корів 100 голів і більше зростає, середній розмір ферми в ЄС становить 21 корову. В той же час тут чисельність середніх і великих господарств практично зрівнялася. У Нідерландах, Данії, Чехії молоко виробляють великотоварні ферми, в Австрії й Польщі – малі господарства. В Україні концентрація поголів'я також відбувалася, насамперед, у сільськогосподарських підприємствах, де розмір середньої молочної ферми за п'ять років збільшився від 193 до 252 корови. Даний сектор уже тривалий час розвивається за трендами провідних країн світу – виробництво молока зростає за рахунок підвищення продуктивності корів,

посилюються процеси концентрації та спеціалізації з домінуванням великотоварних господарств, підвищуються якість та безпечність молока, яке майже все надходить на переробку [9, с. 348].

Визначальною для світових виробників залишається ціна на молоко, від якої залежатиме розвиток майбутнього глобального ринку молока і молочних продуктів. Ціна у квітні 2021 р. досягла свого історичного максимуму – 63 дол. США/ц молока (скоригованого до 4 % жиру та 3,3% протеїну). Закупівельна ціна у світі має циклічний характер з періодом 3-4 роки та залежить переважно від попиту і пропозиції на ринку. Слід нагадати, що розмах коливань світових цін з роками розширюється. На рис. 4 виділяються три періоди – до 2006 р. – із середньою ціною 25 дол. США/ц, 2007–2021 р. – 40 дол. і у 2022 р. зафіксовано новий рекорд – понад 60 дол./ц у квітні, а вже у травні ціна знизилася до 58,2 дол./ц.

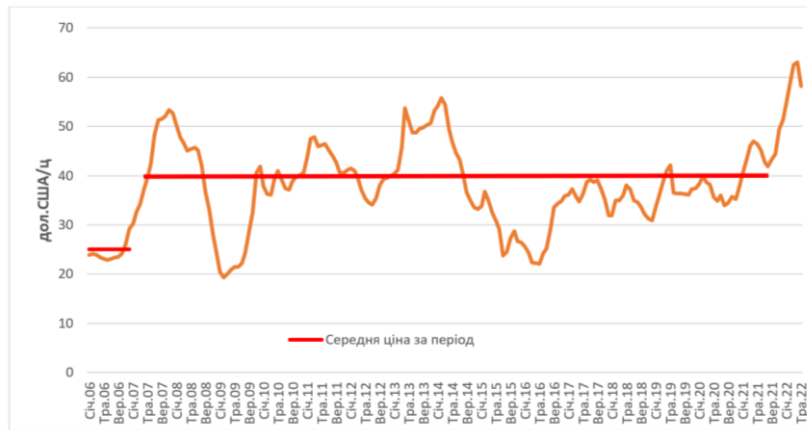

Рис. 4. Закупівельні ціни на молоко у світі, 2006–2022 рр.

Джерело: складено за даними [10].

Зміни на ринку молока і молочної продукції відбуваються під впливом прямих (наприклад, скасування квот на молоко в ЄС у 2015 р.) і непрямих (наприклад, пандемія COVID-19 у 2020 р.) політичних та економічних чинників. Зростання світової ціни почалося ще до війни в Україні. Затяжні ковідні локдауни спровокували інфляційні процеси по всьому світу [11]. Здорожчання складових собівартості виробництва молока стало основною причиною обмеженої пропозиції при стійкому попиті на продукцію галузі. З 2021 року попит на імпорт молокопродуктів перевищував експортні пропозиції провідних країн-експортерів [12, с. 2]. В той час час, у 2021 р. лише 52% молочних ферм змогли відшкодувати витрати на виробництво молока [8]. Російське вторгнення у лютому 2022 року в нашу країну спричинило подальшу дестабілізацію світової економіки. Блокування портів російськими загарбниками, а відповідно й українського експорту зернових, зумовило підвищення цін на корми у світі при паралельному зростанні цін на паливо, добрива та інші складові собівартості молока. Як наслідок, рекордні закупівельні ціни не покривають витрати на виробництво молока, а світовий попит зростає. Якщо війна й надалі триватиме, підвищуватимуться ціни на пальне, наростатимуть інфляційні процеси, збільшуватимуться кліматичні впливи, то й ціна на молоко залишатиметься високою – не нижче 50 дол. США/ц [8]. Національні ціни по країнах будуть наздоганяти світову, можливо із запізненням.

Закупівельні ціни в Україні протягом тривалого періоду корелювали зі світовими (рис. 5).

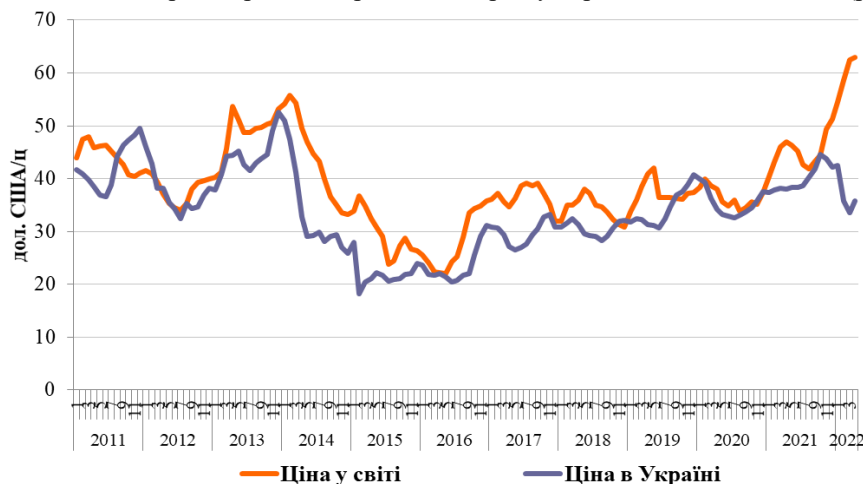

Рис. 5. Динаміка цін на молоко у світі та Україні

Джерело: світова ціна – дані [10], скориговані до 4% жиру та 3,3% протеїну. Ціна в Україні – дані [13], скориговані до 4% жиру та 3,3% протеїну.

За перші місяці загарбницької війни вітчизняна закупівельна ціна стрімко знизилася, а потім

поступово повернулася до довоєнного часу. До початку воєнних дій внутрішня ціна корелювала із світовою з певними відставанням, а в окремі місяці навіть перевищувала її. Проте під час війни кореляція внутрішніх і світових цін порушилася, і такий розрив залишається значним. Це пов'язано з особливостями функціонування ринку молока і молочної продукції під час війни: порушена логістика між виробниками та переробниками в перші місяці війни та складність її налагодження, окупація територій, нестача ресурсів, у тому числі людських, міграція населення та зміна структури споживачів, проблеми зі збутом продукції переробними підприємствами та ін. Ціна може почати вирівнюватися по мірі того, як буде налагоджено експорт молочних продуктів, а переробні підприємства отримуватимуть обігові кошти. Протягом місяців війни на складах накопичилися великі партії експортної продукції (вершкове масло, сухе молоко, суха сироватка) [14], насамперед через зменшення попиту населення. Однак блокування російськими загарбниками морських портів робить експорт неможливим. З червня 2022 р. ЄС скасував квотування та ввізні мита для імпорту українських продуктів, зокрема молочних, що дозволяє переорієнтувати експорт на європейський ринок, який є одним із найважливіших і бажаних партнерів України в сегменті агропродовольчої продукції [15, с. 9]. Враховуючи те, що в ЄС очікується подальше зниження виробництва молока, зумовлене новою стратегією «Від ферми до столу» та змінами у Спільній сільськогосподарській політиці, українські молочні продукти можуть виявитися затребуваними на європейському ринку. Посилення експортного потенціалу завжди було одним із потужних резервів розвитку вітчизняного ринку молока і молочної продукції [16, с. 52; 17, с. 84]. Оскільки для ЄС основним виробництвом є сир, накопичені протягом війни експортні продукти з України можуть доповнити європейський ринок молочної продукції.

Війна в Україні посилила невизначеність щодо перспектив розвитку ринку молока і молочних продуктів у світі. Проте можна стверджувати, що у 2030 р. молочним фермерам потрібно буде забезпечити продукцією 8,6 млрд осіб населення. Сучасні тренди нарощування виробництва молока будуть простежуватися при можливому сповільненні, поголів'я молочних тварин скорочуватиметься, міжнародна торгівля розширюватиметься, а споживання молока зростатиме. При цьому, світ залишатиметься дефіцитним щодо молока. Більшість країн будуть нетто-імпортерами. Така майбутня ситуація могла б підштовхнути Україну до прискорення нарощування виробництва молока, тим більше, що модель конкурентоспроможного господарства вже сформовано [9, с. 212-217]. Нарощування виробництва молока розширило б можливості вітчизняних переробних підприємств на світовому ринку, проте війна триває, а молочний сектор потерпає від її проявів та реагує скороченням поголів'я та виробництва молока. З проблемами, які поставали в довоєнний період, у сучасних умовах впоратися з ними буде ще складніше.

Висновки із даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Надважливе значення молочних продуктів підтверджується обсягами виробництва молока в усіх кутках світу і зростанням їх динаміки. Країни-лідери в цій галузі суттєво не змінюються протягом останніх десятиріч, а Україна через скорочення виробництва поступово опинилася наприкінці переліку двадцятки найбільших виробників. Виробництво молока у світі зростає більшою мірою із підвищенням продуктивності корів у розвинених країнах, ніж поголів'я у країнах, що розвиваються. Середній розмір молочної ферми у світі – лише 3 корови, проте розвинені країни, як правило, мають модель сімейної ферми (10–100 корів) або бізнес-ферми (понад 100). У світі, зокрема в Україні, чисельність молочних ферм зменшується, а їх розмір зростає. Молочні ферми еволюціонують шляхом їх трансформації з домогосподарств у сімейні ферми, а потім із них – у бізнес-ферми.

Світовий молочний сектор періодично входить у зону цінової турбулентності, спричиненої різними факторами. Сучасні світові закупівельні ціни є безпрецедентно високими. Основні причини: інфляція та війна в Україні, а також кліматичні виклики. Посилення невизначеності щодо майбутньої політичної стабільності, екологічних норм і торговельних угод зумовлює сповільнення світового виробництва молока при стабільному попиті на молочні продукти. У таких умовах ціни на молоко залишатимуться високими, однак це не компенсує екстремальне зростання витрат на сільськогосподарські ресурси. Зазвичай закупівельна ціна в Україні корелювала зі світовою, проте під час війни розрив між цінами збільшився, оскільки порушено нормальне функціонування ринку молока і молочних продуктів. Нижчі закупівельні ціни в Україні призводять до нижчих цін на молочні продукти, а, отже, вони приваблюють для зовнішньої торгівлі. В умовах лібералізації торгівлі з ЄС для українських виробників молочних продуктів, навіть якщо це відбувається під час війни, є можливість посісти свою нішу на ринку ЄС, зарекомендувати себе як добросовісного постачальника та зміцнити зв'язки з теперішніми й майбутніми покупцями. Після закінчення війни налагоджені канали збуту на європейський ринок можуть бути розширені й посилені.

До 2030 р. виробництво молока та молочних продуктів у світі зростатиме в цілому, але нижчими темпами аніж споживання. Багато країн залишатимуться нетто-імпортерами молочних продуктів, що сприятиме розширенню світової торгівлі. За таких обставин Україна може знову заявити про себе на світовій арені як експортер молочних продуктів. Розвиток молочної галузі в Україні у контексті нарощування виробництва якісного молока є беззаперечно вигідним як для України, так і для світового ринку молока і молочної продукції.

Література

1. FAO. URL: https://www.fao.org/statistics/en_
2. Функціонування ринку молока та молочної продукції: теорія, зарубіжний досвід і вітчизняна практика : монографія. Шуст О.А., Варченко О.М., Гончарук І.В. та ін. ; за ред. О.А. Шуст. Біла Церква : ПрАТ «Білоцерківська книжкова фабрика», 2021. 296 с.
3. Баланс молока та молокопродуктів (прогноз на 2022 р. та на період воєнного стану) / Лупенко Ю., Тулуш Л., Грищенко О., Чагаровський В., Дідур А., Стриховський Д. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2022. 24 с.
4. FAO, Global Dairy Platform (2019). Climate change and the global dairy cattle sector. The role of the dairy sector in a low-carbon future. Rome. 2019. 36 p. URL : <https://www.fao.org/3/CA2929EN/ca2929en.pdf>.
5. Hemme (ed.) 2021: IFCN Dairy Report 2021, IFCN, Kiel, Germany, 224 p.
6. Hemme (ed.) 2017: IFCN Dairy Report 2017, IFCN, Kiel, Germany, 224 p.
7. Шпичак О. М. Організаційно-економічні проблеми виробництва молока в Україні та їх вирішення. Економіка АПК. 2021. № 4. С. 24-40.
8. Preliminary Results IFCN Dairy Report 2022. June 8th, 2022. 18 p.
9. Козак О. А. Розвиток молокопродуктового підкомплексу в умовах міжнародної інтеграції України: монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2021. 400 с.
10. IFCN Monthly Public Indicators. URL: <https://ifcdairy.org/about-us/ifcn-dairy-research-network-method/>
11. Війна росії проти України спричинила рекордне зростання цін на молоко у світі. Асоціація виробників молока. 29 червня 2022 р. URL : https://avm-ua.org/uk/post/vijna-rosii-proti-ukraini-spricinila-rekordne-zrostanna-cin-na-moloko-u-sviti_
12. Молочний експорт в умовах війни. Бюлетень № 3. 15 червня 2022 р. Інфагро. URL: https://infagro.com.ua/ua/wp-content/uploads/2022/06/Dairy_export_B03_UKR_fin_pdf.pdf
13. Державна служба статистики України. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>
14. Чагаровський В. П. Про значення молочної галузі для продовольчої безпеки країни. Внутрішня торгівля. Імпорт. Експорт. URL: <https://infagro.com.ua/ua/2022/05/14/vadim-chagarovskiy-golova-smpu-znachennya-molochnoyi-galuzi-dlya-prodovolchoyi-bezpeki-krayini-molochna-pererobka-pid-chas-viyni-derzhavna-dopomoga/>
15. Пугачов М. І. Розвиток зовнішньої торгівлі агропродовольчими товарами. Економіка АПК. 2019. № 3. С. 6-13.
16. Россоха В. В., Петриченко О. А. Розвиток ринку молока та молокопродукції в Україні. Економіка АПК. 2018. № 8. С. 43-54.
17. Патица Н. І. Конкурентоспроможність та позиціонування України на світовому ринку молочної продукції. Економіка АПК. 2019. № 5. С. 77-86.

References

1. FAO. URL: https://www.fao.org/statistics/en_
2. Funktionsionuvannya rynku moloka ta molochnoi produktsii: teoriia, zarubizhnyi dosvid i vitchyzniana praktyka : monohrafiia. Shust O.A., Varchenko O.M., Honcharuk I.V. ta in.; za red. O.A. Shust. Bila Tserkva : PrAT «Biloterkiivska knyzhkova fabryka», 2021. 296 s.
3. Balans moloka ta molokoproduktiv (prohnoz na 2022 r. ta na period voiennoho stanu) / Lupenko Yu., Tulush L., Hryshchenko O., Chaharovskiy V., Didur A., Strikhovskiy D. Kyiv : NNTs «IAE», 2022. 24 s.
4. FAO, Global Dairy Platform (2019). Climate change and the global dairy cattle sector. The role of the dairy sector in a low-carbon future. Rome. 2019. 36 p. URL : <https://www.fao.org/3/CA2929EN/ca2929en.pdf>.
5. Hemme (ed.) 2021: IFCN Dairy Report 2021, IFCN, Kiel, Germany, 224 p.
6. Hemme (ed.) 2017: IFCN Dairy Report 2017, IFCN, Kiel, Germany, 224 p.
7. Shpychak O.M. Orhanizatsiino-ekonomichni problemy vyrobnytstva moloka v Ukraini ta yikh vyrishennia. Ekonomika APK. 2021. № 4. S. 24-40.
8. Preliminary Results IFCN Dairy Report 2022. June 8th, 2022. 18 p.
9. Kozak O. A. Rozvytok molokoproduktivnoho pidkompleksu v umovakh mizhnarodnoi intehratsii Ukrainy: monohrafiia. Kyiv: NNTs «IAE», 2021. 400 s.
10. IFCN Monthly Public Indicators. URL: <https://ifcdairy.org/about-us/ifcn-dairy-research-network-method/>
11. Viina Rosii proty Ukrainy sprychynyla rekordne zrostannia tsin na moloko u sviti. Asotsiatsiia vyrobnykiv moloka. 29 chervnia 2022 r. URL : https://avm-ua.org/uk/post/vijna-rosii-proti-ukraini-spricinila-rekordne-zrostanna-cin-na-moloko-u-sviti_
12. Molochnyi eksport v umovakh viiny. Biuleten № 3. 15 chervnia 2022 r. Infagro. URL: https://infagro.com.ua/ua/wp-content/uploads/2022/06/Dairy_export_B03_UKR_fin_pdf.pdf.
13. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>
14. Chaharovskiy V. P. Pro znachennia molochnoi haluzi dlia prodovolchoi bezpeky krainy. Vnutrishnia torhivlia. Import. Ekспорт. URL: <https://infagro.com.ua/ua/2022/05/14/vadim-chagarovskiy-golova-smpu-znachennya-molochnoyi-galuzi-dlya-prodovolchoyi-bezpeki-krayini-molochna-pererobka-pid-chas-viyni-derzhavna-dopomoga/>
15. Puhachov M. I. Rozvytok zovnishnoi torhivli ahroprodovolchymy tovaramy. Ekonomika APK. 2019. № 3. S. 6-13.
16. Rossokha V. V., Petrychenko O. A. Rozvytok rynku moloka ta molokoproduktiv v Ukraini. Ekonomika APK. 2018. № 8. S. 43-54.
17. Patyca N. I. Konkurentospromozhnist ta pozytsionuvannya Ukrainy na svitovomu rynku molochnoi produktsii. Ekonomika APK. 2019. № 5. S. 77-86.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-15>

УДК 338.48-51

Марія ЛУЩИК

Національний університет «Львівська політехніка»

<https://orcid.org/0000-0001-5411-348X>

e-mail: murmarja@gmail.com

ГЕОГРАФІЯ ТЕМНОГО ТУРИЗМУ У СВІТІ

У статті підкреслено, що проблематика «темного» туризму є недостатньо опрацьованою в наукових джерелах, проте уже викликає зацікавленість в науці та суспільстві. Здійснено короткий авторський аналіз матеріалів сучасних наукових розвідок і досліджень щодо теоретичних та практичних аспектів розвитку «темного» туризму в світі. Досліджено ресурсну базу для розвитку «темного» туризму у світі. Укладено перелік 57 потенційно популярних для туриста «темних» місць і об'єктів (середньовічні замки, підземелля, тематичні музеї, в'язниці, собори, давні поселення, кладовища, аномальні зони, місця сили, поля битв та баталій тощо), які можуть використовуватися при розробці нових туристичних продуктів. За даними моніторингу, виконана картосхема об'єктів «темного» туризму. Здійснено географічну (за макрорегіонами світу) та тематичну (за приналежністю об'єктів до конкретних різновидів темного туризму: містичного туризму, некропольного туризму, танатотуризму та туризму катастроф) структуризацію цих об'єктів, та виявлено закономірності в їх геопросторовій організації. Виокремлено найцікавіші об'єкти темного туризму регіонів світу та подано коротку характеристику декількох дестинацій.

Ключові слова: темний туризм, містичний туризм, туризм катастроф, танатотуризм, некропольний туризм.

Mariya LUSHCHYK

Lviv Polytechnic National University

GEOGRAPHY OF DARK TOURISM IN THE WORLD

The article emphasizes that the issue of «dark» tourism is insufficiently studied in scientific sources, but it is already attracting interest in science and society. A short author's analysis of the materials of modern scientific research and research on theoretical and practical aspects of the development of «dark» tourism in the world by foreign and domestic scientists was carried out. The resource base for the development of «dark» tourism in the world was studied. A list of 57 potentially popular tourist «dark» places and objects («dead cities» and places of alienation, medieval castles, dungeons, catacombs, thematic museums, prisons, barracks, hospitals, cathedrals, ancient settlements, cemeteries, sanctuaries, anomalous zones, places of power, objects or territories of natural phenomena and disasters, battlefields and battles, etc.), which can be used in the development of new tourism products. According to monitoring data, a map scheme of «dark» tourism objects has been completed. Geographical (by macro-regions of the world) and thematic (by objects belonging to specific types of dark tourism: mystical tourism, necropolis tourism, thanatourism and disaster tourism) structuring of these objects was carried out, and regularities in their geospatial organization were revealed. The most interesting objects of dark tourism in the regions of the world are highlighted and a brief description of several destinations is given. It is noted that the study of objects of «dark» tourism can be useful in the process of forming strategies for the development of tourism in countries and regions, in the arrangement of infrastructure of the appropriate profile (quest rooms, amusement parks, thematic entertainment centers), in the organization of cultural events, contests, quests, festivals, educational excursions in mystical places to popularize them among tourists and attract additional investments, in the activities of tourist enterprises that plan to expand the existing range of tourist programs. The importance of further research on dark tourism is emphasized, as it is designed to stimulate humanity to realize the scale of disasters, to recognize the need for a peaceful relationship between people, science, military and nuclear technologies, which sometimes endanger the existence of the entire human civilization, and which makes clear the errors of these events and tragedies of the past and present.

Key words: dark tourism, mystical tourism, disaster tourism, thanatourism, necropolis tourism.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Темний туризм вважається новим видом туризму, але він уже завоював прихильників у сучасній світовій туристичній індустрії. На нашу думку, даний вид туризму має всі можливості та перспективи для подальшого розвитку у світі. В умовах повномасштабної українсько-російської війни, світ знову впритул стикається із явищами, подіями, які, здавалось би, відійшли у минуле. Ресурси темного туризму щодня поповнюються новими кривавими локаціями військових баталій, територіями болю, терору, місцями масових вбивств, тортур і братських кладовищ. В цих умовах, вважаємо, що темний туризм набуває нового філософського змісту, та покликаний змушувати людство усвідомлювати масштаби катастроф, визнати необхідність мирного взаємозв'язку між людьми, наукою, військовими та ядерними технологіями і містикою, які інколи ставлять під загрозу існування усїєї людської цивілізації, та дає зрозуміти помилки цих подій і трагедій минулого та теперішнього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У процесі дослідження опрацьовано аналітичні праці вітчизняних та закордонних вчених, проаналізовано статистичні матеріали, Інтернет-ресурси. Виявлено, що вперше поняття «темний туризм» (dark tourism) було вжито в 1996 р. в журналі International Journal of Heritage Studies. Теоретичними дослідженнями структури «темного» туризму, основних мотиваційних аспектів інтересу до такого виду туризму присвячені

праці британських авторів, зокрема Д. Ленона та М. Фолі (введено поняття «темний» туризм, досліджено його види) [21], А. Сітона (вжито поняття «танатотуризм») [18], Ф. Стоуна (мотивація «темних» туристів) [19; 20]. Окремі питання дослідження темного туризму розглянуті в працях українських науковців. Зокрема, про історію походження терміну та його типізацію висловлювалися О. Арайс, Ю. Сологуб [2]. Про місце та особливості розвитку темного туризму серед специфічних видів туризму, об'єднаних під назвою «туризм людських слабкостей» писала І. Смаль [15]. Певні види та географічні аспекти поширення темного туризму в світі висвітлені в статтях К. Алістратової [1], О. Бордун [3], О. Бугрій [4], Т. Заставецького [6], М. Казьмирчук [8], Л. Кирилюк [9], М. Кляпа [10], І. Куліняка [11; 12], Я. Москаленко [13], С. СардакА [14] тощо. Зокрема, у праці К. Алістратової [1] розглянуто зарубіжний досвід організації містичного туризму. Про філософські і культурологічні передумови розвитку похмурого туризму розмірковують Л. та Т. Заставецькі [6]. Ключовим у статті М. Казьмирчук [8] є аналіз термінологічних варіантів меморіального й ностальгійного туризму, а також виділення загальних тенденцій щодо вивчення цих нових видів туризму у вітчизняних і зарубіжних дослідженнях. На мотиваційних аспектах у розвитку темного туризму наголошують З. Шильнікова, І. Дульцева та М. Матушкіна [16].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми

Дослідження проблем та перспектив розвитку темного туризму є актуальними, тому що дана проблематика досі не знайшла достатнього висвітлення в науковій літературі, проте викликає уже стабільний науковий інтерес та певний резонанс в суспільстві. Розгляд питань, пов'язаних з даною тематикою, носить як теоретичну, так і практичну значимість. Комплексних досліджень потенціалу «темного» туризму – основних локацій та дестинацій, залучення «темних» об'єктів до програм туристичних підприємств надто мало.

Формулювання мети статті

Метою роботи є дослідження ресурсної бази для розвитку темного туризму в світі. Для досягнення поставленої мети були поставлені наступні завдання: висвітлити теоретичні аспекти розвитку темного туризму; провести моніторинг потенційних місць «темного» туризму; структурувати об'єкти «темного туризму за географічним і тематичним критеріями; охарактеризувати найбільш популярні «темні» локації»; обґрунтувати проблеми розвитку даного виду туризму і запропонувати шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження

У світі існує велика кількість місць, що можуть відноситися до темного туризму і які приваблюють людей з усього світу, серед яких найбільш відомими є острів Пасхи (Чилі), Стоунхендж (Великобританія), озеро Лох-Несс (Шотландія), замок Бран (Румунія), гора Афон (Греція), замок Віхров (Чехія), Лондонські підземелля (Великобританія) та інші. Багато турів стосуються Дня всіх святих – Хеллоуїна (31 жовтня).

Темний туризм користується великим попитом у світі, тому варто звернути увагу на карту пошукових запитів у web-сервісі Google trends за терміном «темний туризм» у світі, щоб визначити основні регіони чи країни, де популярний даний вид туризму (рис. 1).

Як видно на рис. 1, найбільша цікавість до темного туризму проявляється серед жителів Колумбії, Перу, Південної Кореї, Мексики. З Європи це Австрія, Швеція, Португалія, Великобританія. Серед регіонів найбільше виділяється Америка, країни якої цікавляться темним туризмом. Це і не дивно, адже перші туроператори, які створили та реалізували «темний» тур, були американцями, а перші туристичні агентства розпочали діяльність до місця катастрофи дирижабля «Гінденбург» у штаті Нью-Джерсі (США).

Одним з найкращих регіонів світу для розвитку темного туризму вважається *Європа*, адже вона має багату історію, що насичена різноманітними містичними подіями чи об'єктами. Крім цього, Європа завжди була місцем активних бойових подій, де відбулися дві світові війни у XX столітті на її території.

Найбільш розвиненою країною Європи, а також і світу по містичному туризму є *Великобританія*, в якій існує навіть «карта привидів» на дорогах та спеціальні дорожні знаки. Відомими дестинаціями темного туризму Великобританії є Шотландські замки, Озерний край, і власне столиця – Лондон. Зазвичай, тури передбачають не лише екскурсії з містичним мотивом, але й можливість зупинитися на ночівлю в замку з привидами та «пополювати» на них. Така організація «містичного» дійства вимагає акторської гри та належного гриму обслуговуючого персоналу задля створення відповідної атмосфери. Наприклад, в Озерному краї в замках під час вечері при свічках туристам демонструють фотографії та відео страшних вбивств, які сталися у цій місцевості. При цьому офіціанти та екскурсоводи переодягнені у вампірів, смертних чи монахів. Для популяризації темного туризму було знято і запущено на телебачення (канал «The Learning Channel») декілька документальних фільмів про замки з привидами Англії, Шотландії, Уельса [1].

До розвитку темного туризму залучена і *Румунія*. Особливо популярний такий об'єкт, як замок Бран, який є найбільш схожий до описів Брема Стокера про замок, де мешкав знаменитий вампір граф Дракула. Цей замок здобув неабияку популярність і власне попит туристів.

Польща також є в переліку країн з точки зору розвитку темного туризму. Цьому слугує минуле країни, яке було сповнене війнами та трагічними подіями. Зараз на території країни розташовані музеї-

табори часів Другої світової війни, а також старовинні замки з привидами (Хенціни, Джевїце, Гродзець, Огородзенець).

Іспанія є однією з найбільш відвідуваних країн світу, а її об'єкти та місця темного туризму є одними з найбільш популярних у світі, особливо це стосується некрополів (наприклад, кладовище Поблену в Барселоні).

У *Чехії* чи не кожний замок має власного привида. Наприклад, замок Сіхров відомий через привида Чорної дами, а в замку Рожмберк часом з'являється привид проклятої чоловіком Білої пані [1].

Популярним туристичним об'єктом Чехії є *Костниця в Седліце*, що являє собою осуарій, створений у склепі церкви Всіх Святих на околиці міста Кутна Гора. Вона оздоблена зсередини справжніми людськими кістками і черепами. В інтер'єрі цієї готичної каплиці використано близько 50 000 людських скелетів.

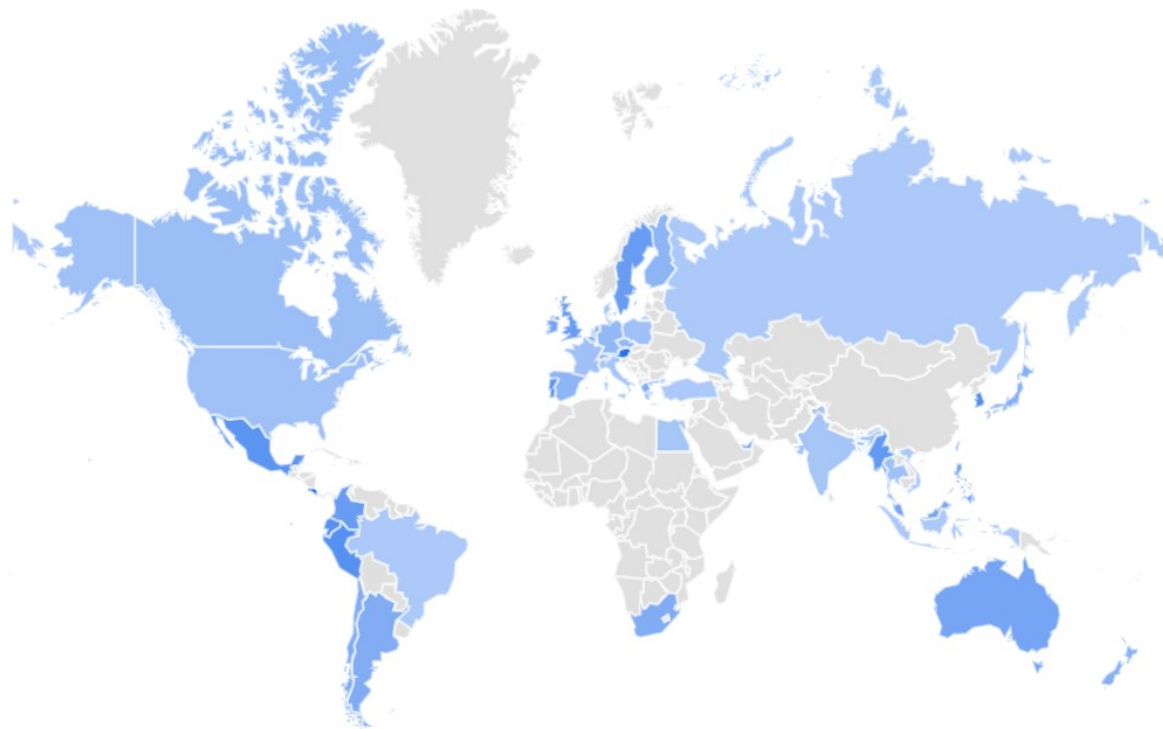

Рис. 1. Популярність пошукового запиту «темний туризм» у світі [5]

Темний туризм в *Північних країнах Європи* розвивається завдяки їхнім природним об'єктам і місцевостям, яких пов'язують з містичними персонами, зокрема тролями, духами.

Саме в *США* користується найбільшою популярністю некропольний туризм. Наприклад, на День усіх святих збирається багато місцевих жителів на кладовищі Брукліна (Нью-Йорк). А ось окремим екскурсіям містичного характеру вже понад 40 років (наприклад, тур «Hair-Raising Harpers» до міста Харперс-Феррі у штаті Західна Вірджинія).

Також у США є достатня кількість будинків та готелів, які мають своїх привидів. Справжнім містом привидів, оточений магією вважається Нью-Орлеан. У цьому місті діє готель «1891», власники якого не бояться розповідати про своїх привидів на офіційному сайті. Неподалік від міста знаходиться болото Манчак, прокляте Королевою Вуду. Туристам пропонують відвідати містичне місце на човні в нічний час.

Відомим об'єктом *США* є музей медичної історії Мюттера – це музей медичних патологій, старовинного медичного устаткування і біологічних експонатів. Експозиції, представлені тут, здаватимуться привабливими і цікавими далеко не для кожного мандрівниками. Більш того, щоб дивитися на зразки музею потрібно мати міцну психіку і сталеві нерви.

У *Чилі* досить страшним місцем і популярним об'єктом вважається кладовище Ла Норія. Саме містечко колись було процвітаючим шахтарським містом, однак після декількох важких періодів бізнес пішов на спад, а потім розвалився. Покинута місто-привид досить страшне і само по собі, проте, саме місцеве кладовище зробило це місто одним з найбільш популярних місць для темного туризму. Ходять чутки, що мертві кладовища вночі встають з могил і гуляють по місту. Крім того, різні образи часто відображаються на фотографіях відвідувачів. Крім відомих випадків паранормальної активності, на кладовищі є відкриті могили.

Одним з найвідоміших об'єктів «темного» туризму в Азії є ліс самогубців в *Японії*. Офіційна назва лісу – Аокігахара. Його площа становить 35 кв. км. Розташовується він у північно-західного підніжжя гори Фудзі. Вже багато років це місце асоціюється з демонами і нечистою силою японської міфології. У лісі

дерева ростуть у край щільно один до одного, через що вітер тут трапляється в край рідко, що робить ліс дуже тихим і похмурим місцем. Влада міста роблять все, щоб уберегти людей від відвідування лісу. Тут встановлені численні знаки англійською та японською мовами. Всі вони закликають обдумати свої дії, тому як тут трапляється багато самогубств. Причини таких явищ не ясні. Згідно зі статистичними даними, в рік тут реєструється близько 100 самогубств. Незважаючи на це, передбачається, що в лісі збереглися безліч невиявлених трупів.

У *Африці* можна виділити пустелю Данакіль, розташовану в *Ефіопії*, яка теж користується неймовірною популярністю у туристів, хоча і є смертельно небезпечною. Дихати тут в край важко. Нерідко температура повітря перевищує 60 градусів за Цельсієм. В повітрі панують токсичні домішки, а вологість повітря в край висока. Однак любителів «темного» туризму це ніяк не відлякує. Туристів в це місце приваблюють унікальні «марсіанські» пейзажі, соляні утворення, а також озера з сірчаною кислотою і нафти.

Крім вище перелічених об'єктів, є ще велика кількість популярних місць темного туризму серед туристів. Для кращої структуризації об'єктів, ми розділили їх за географічним (по регіонах) та тематичним (за тематикою) принципом. Існує чотири основні тематичні види темного туризму: туризм катастроф, танатотуризм, містичний туризм, некропольний туризм. В кожному з цих видів виділяються різні об'єкти туристичного огляду. *Туризм катастроф* в посібнику «Сучасні різновиди туризму» визначається як «різновид туризму, що функціонує в місцевостях, де сталися трагічні події» [10]. Туризм катастроф поділяється на *природний* та *антропогенний*. Він передбачає відвідування місць стихійних лих (землетрусів, ураганів, штормів), хімічних, транспортних катастроф та місць, котрі людство довело до надзвичайних станів. Особливою популярністю користуються місця, пов'язані з техногенними катастрофами. Щороку безліч людей мандрують по світу в пошуках стихійних лих, наприклад, відправляються в тури до місць, де за припущеннями метеорологів, має бути торнадо. Туристи також відвідують місця з трагічним минулим, де їхню увагу привертають більше наслідки стихійних лих: зруйновані міста, затоплені місцевості і т. д.

Танато-туризм – відвідування місць, де відбулися трагічні події. До цього виду темного туризму також відносять в'язниці із суворим режимом, музеї тортур, місця історичних битв і страт. Після закінчення Другої Світової війни було відкрито для відвідування місця загибелі людей – концентраційні табори. Сьогодні для суспільства відкриті для відвідування табори ГУЛАГу [13].

Містичний туризм – це подорожі до пам'яток, де «проживають» привиди чи місця, пов'язані з містичними явищами чи паранормальною активністю. Окремі люди відчувають тягу до надприродного і тому вибирають місця та об'єкти, де була помічена паранормальна активність. Замки з привидами та вампірами, місця чудес та сили, унікальних релігійних дій, УФО, чаклуни та мольфари та будь-яка інша паранормальна активність – це предмет вивчення любителів містичного туризму.

Некропольний («кладовищний») туризм – вид туризму, відвідування місць масових або одиничних поховань (могил, цвинтарів) з пізнавальною, меморіальною чи дослідницькою метою. В основному екскурсії кладовищами організовуються у місцях з давньою історією та цікавими архітектурними елементами – надгробками, або наявністю могил відомих людей [4].

Найпопулярніші локації «темного» туризму у світі подаємо у табл. 1.

Таблиця 1

Ресурсна база «темного» туризму в світі

№	Назва місця/об'єкту	Місцезнаходження	Класифікація
1	2	3	4
<i>Європейський туристичний регіон</i>			
1.	Замок Дракули	м. Бран, Румунія	Містичний туризм
2.	Лондонський тауер	м. Лондон, Великобританія	Містичний туризм
3.	Місто мучеників, покинуте місто-привид	м. Орадур-сюр-Глан, Франція	Танато-туризм
4.	Паризькі катакомби	Париж, Франція	Містичний туризм
5.	Місця скоєння злочинів Джеком-різником	м. Лондон, Великобританія	Танато-туризм
6.	Чорнобильська зона відчуження	м. Прип'ять, Україна	Туризм катастроф
7.	Замки Озерного краю	Великобританія	Містичний туризм
8.	Озеро Лох-Несс	Шотландія	Містичний туризм
9.	Місто-привид Бельчіте	Іспанія	Містичний туризм
10.	Цвинтар Поблену	Барселона, Іспанія	Некропольний туризм
11.	Музей пам'яті жертвам гетто «Станція Радегаст»	м. Лодзь, Польща	Танато-туризм
12.	Казарми Бабенхаузен	Німеччина	Містичний туризм
13.	Покинута госпіталь Беліц-Хайльштеттен	Німеччина	Містичний туризм
14.	Помпеї	Італія	Туризм катастроф
15.	Замок Ліп	біля м. Роскреа, Ірландія	Містичний туризм
16.	Карроумор (древнє святилище)	Сліго, Ірландія	Некропольний туризм
17.	Костіца в Седліце	м. Кутна-Гора, Чехія	Некропольний туризм

1	2	3	4
18.	Лондонська темниця	м. Лондон, Великобританія	Танато-туризм
19.	Поля битв на Соммі	Франція	Танато-туризм,
20.	Концентраційний табір-музей, Аушвіц-Біркенау	Польща	Танато-туризм
21.	В'язниця Кароста	м. Лієпая, Латвія	Танато-туризм
22.	Замки з привидами (Хенціни, Хойнік, Джебце, Гродзець)	Польща	Містичний туризм
23.	Замок Вольфзегг	Баварія, Німеччина	Містичний туризм
24.	Драгсхольмський замок	Данія	Містичний туризм
25.	Бромптонське кладовище.	Великобританія	Некропольний туризм
26.	Єврейське кладовище та православне кладовище	м. Варшава, Польща	Некропольний туризм
27.	Концентраційні табори часів Другої світової війни (Дахау, Бухенвальд, Заксенхаузен)	Німеччина	Танато-туризм
Американський туристичний регіон			
28.	Ріджес	штат Огайо, США	Містичний туризм
29.	Острів ляльок	м. Мехіко, Мексика	Містичний туризм
30.	Тюрма Алькатрас	м. Сан-Франциско, США	Танато-туризм
31.	Кладовище Ла Норія	Чилі	Містичний+некропольний туризм
32.	Готель «Банф Спрінгс»	провінція Альберта, Канада	Містичний туризм
33.	Кратер Беррінджера	Аризона, США	Туризм катастроф
34.	Меморіальний музей Голокосту	м. Вашингтон, США	Танато-туризм
35.	Граунд-Зіро	м. Нью-Йорк, США	Танато-туризм
36.	Аварія на АЕС Три-Майл-Айленд	Пенсильванія, США	Туризм катастроф
37.	Грін-Вудський цвинтар	м. Нью-Йорк, США	Некропольний туризм
38.	Кладовище Реколета	м. Буенос-Айрес, Аргентина	Некропольний туризм
39.	Геттісберг	США	Танато-туризм
40.	Місце вбивства президента Кеннеді	Техас, США	Танато-туризм
Азійсько-Тихоокеанський туристичний регіон			
41.	Аварія на АЕС у префектурі Фукусіма	Японія	Туризм катастроф
42.	Аральське море та пустеля Аралкум	Аральськ, Казахстан	Туризм катастроф
43.	Семіпалатинський ядерний полігон	м. Семей, Казахстан	Туризм катастроф
44.	Поля вбивств ЧоєнгЕк та музей геноциду Туол-Сленг	Пномпень, Камбоджа	Танато-туризм
45.	Центральна в'язниця Банг Кванг	провінція Нонтабурі, Таїланд	Танато-туризм
46.	Ядерне бомбардування Хіросіми і Нагасакі	Японія	Танато-туризм, туризм катастроф
47.	Ліс самогубств -Аокігахара	біля підніжжя гори Фудзі, Японія	Містичний туризм, танато-туризм
48.	Ачегський музей цунамі	м. Банда-Ачех, Індонезія	Туризм катастроф
49.	Хіросімаський меморіал миру	Японія	Туризм катастроф
50.	В'язниця Хоа Ло	Ханой, В'єтнам	Танато-туризм
51.	Музей смерті – медичний музей	Бангкок, Таїланд	Танато-туризм
52.	Сюанькоу – місце землетрусу	Китай	Туризм катастроф
53.	Меморіал «Жертвам Нанкінської різанини»	м. Нанкін, Китай	Танато-туризм
Африканський туристичний регіон та Близький Схід			
54.	«Червоний терор» Меморіальний музей Мучеників	Аддис-Абеба, Ефіопія	Танато-туризм
55.	Меморіальний центр геноциду Кігалі	м. Кігалі, Руанда	Танато-туризм
56.	Пустиня Данакіль	Ефіопія	Туризм катастроф
57.	Єгипетські піраміди	Єгипет	Некропольний туризм

*розроблено автором на основі [16, 17].

Інформація, подана в табл. 1, дає можливість стверджувати, що регіони світу мають необхідний запас туристичних об'єктів та місць для розвитку «темного» туризму. Для кращого розуміння знаходження популярних місць темного туризму серед туристів варто представити дані табл. 1 у вигляді карти (рис. 2). Можна зробити висновок, що темний туризм пропонує багату ресурсну базу зацікавленим туристам, особливо це стосується Європи, хоча крім вище перелічених місць, існує ще безліч таких об'єктів по всьому світу.

Повертаючись до рис. 1, Україна на карті пошукових запитів не позначена, оскільки кількість та частота пошукових запитів є низькою, це підтверджує слабку зацікавленість у відвідуванні «темних» атракцій. Проте деякі з українських туроператорів все ж таки пропонують жителям України тури до темних місць. До прикладу, туроператор «Відвідай» пропонує тури в межах України і одним з таких турів є відвідування Чорнобилю. Багато українських туроператорів розробили тури до регіону Трансильванії (Румунія), де знаходиться знаменитий замок Дракули. Також відомі туроператори, такі як JoinUp, Coral

travel пропонують відвідування Єгипетських пірамід. Проте це дослідження показує, що українські туроператори пропонують маленьку частину об'єктів темного туризму і тим самим зменшують зацікавленість українців до даного виду туризму.

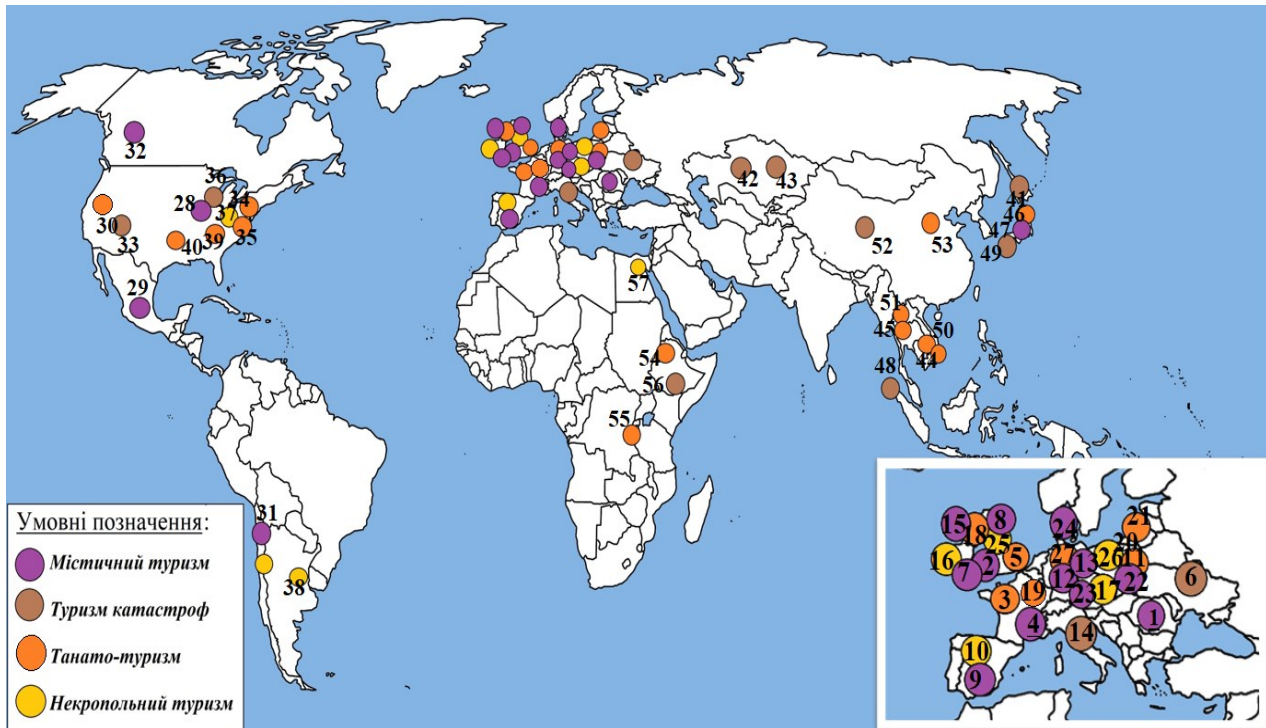

Рис. 2. Центри розповсюдження популярних місць темного туризму

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Отже, з тих пір як туристи стали відвідувати місця, пов'язані зі смертю і різними катастрофами, в побут поступово увійшло поняття «темний туризм». Під цим видом туризму розуміється відвідування місць трагічних подій, цвинтарів та захоронень, місць катастроф та масових смертей людей, а також містичних місць. На підставі даного дослідження, можна зробити висновок, що у світі налічується достатня ресурсна база для розвитку темного туризму та кожного його підвиду (туризм катастроф, містичний, некропольний туризм, танато-туризм). Загалом усі регіони світу можуть запропонувати туристам цікаві та загадкові об'єкти, на базі яких можна розробити ще більше туристичних програм. До таких пам'яток фахівці відносять Помпеї, пам'ятний меморіал на місці Всесвітнього торгового центру в Нью-Йорку, Єгипетські піраміди, місця катастроф і стихійних лих і навіть звичайні екскурсії по кладовищах.

Крім того, практика багатьох туристичних агентств показує, що дуже часто туристи люблять приїжджати в місця після цунамі, ураганів, тайфунів та інших стихійних лих. Крім того, є багато «місць сили», які загадковим чином мають сильну енергетику, де люди історично відновлювали своє ментальне здоров'я. Подальше дослідження об'єктів «темного» туризму може бути корисним у процесі формування стратегій розвитку туризму країн та регіонів, при облаштуванні інфраструктури відповідного профілю (квест-кімнати, парки розваг, тематичні розважальні центри), при організації культурних заходів, конкурсів, квестів, фестивалів, освітніх екскурсій у містичних місцях для їх популяризації серед туристів та залучення додаткових інвестицій, у діяльності туристичних підприємств, які планують розширювати існуючий асортимент туристичних програм шляхом розробки «темних» турів та екскурсій.

Література

1. Алістратова К. Е. Містичний туризм: зарубіжний досвід та перспективи розвитку в Україні / К. Е. Алістратова // Географія та туризм, 2013. – № 26. – С. 93-101.
2. Арайс О. Темний туризм / О. Арайс, Ю. Сологуб // Наукові здобутки молоді – вирішенню проблем харчування людства у XXI столітті : програма і матеріали 80 міжнародної наукової конференції молодих учених, аспірантів і студентів, 10–11 квітня 2014 р. – К. : НУХТ, 2014. – Ч. 3. – С. 482-483.
3. Бордун О. Ю. Теоретичні та практичні засади дослідження похмурого туризму України / О. Ю. Бордун, У. В. Деркач // Географія та туризм : наук. зб. – Київ : Альфа-ППК, 2014. – № 30. – С. 62-72.
4. Бугрій О. В. Некропольний туризм та його об'єкти на Україні / О. В. Бугрій // Географія та туризм. – 2010. – № 4. – С. 52-62.
5. Веб-сервіс «Google Trends» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://trends.google.com.ua/trends>.

6. Заставецький Т. Б. «Похмурий туризм» як відображення трагічних подій у історії та культурі народів / Т. Б. Заставецький, Л. Б. Заставецька // Рекреаційна географія і туризм. Наукові записки. – Тернопіль : ТНПУ імені В. Гнатюка, 2011. – № 1. – С. 101-107.
7. Іванов А. М. «Темний» туризм як один з перспективних видів туризму / А. М. Іванов // Бізнес-навігатор. – 2011. – № 5. – С. 186-191.
8. Казьмирчук М. Меморіальний і ностальгійний туризм у вітчизняних і зарубіжних дослідженнях / М. Казьмирчук // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Історія. – 2016. – № 4. – С. 20-31.
9. Кирилюк Л. М. Нові (нетрадиційні) види туризму України / Л. М. Кирилюк // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Серія: географія. – Вінниця, 2008. – № 17. – С. 191-195.
10. Кляп М. П. Сучасні різновиди туризму: навчальний посібник / М. П. Кляп, Ф. Ф. Шандор. – К. : Знання, 2011. – 334 с.
11. Кулиняк І. Я. Перспективи розвитку містичного туризму в Україні / І. Я. Кулиняк, К. М. Ярмола, Б. О. Малішевська // Матеріали Міжнародної наукової конф. «Формування сучасної наукової думки». – Кропивницький : МЦНД, 2020. – С. 53-56.
12. Кулиняк І. Я. Містичний туризм: сутність і перспективи розвитку у Львівській області / І. Я. Кулиняк, І. І. Жигало, К. М. Ярмола // Бізнес Інформ. – 2020. – № 3. – С. 128-137.
13. Москаленко Я. О. «Темний» туризм як новий вид туризму [Електронний ресурс] / Я. О. Москаленко. – Режим доступу : http://tourlib.net/statti_ukr/moskalenko.htm.
14. Сардак С. Е. Потенціал «темного туризму» в країнах Європи / С. Е. Сардак, С. В. Таран // Економіка і суспільство. – 2018. – № 18. – С. 27-34.
15. Смал І. В. (2013). Туризм людських слабкостей / І. Смал // Географія та туризм. – (24). – 69-76.
16. Шильнікова З. М. Тенденції розвитку «темного» туризму та його мотиваційні аспекти / З. М. Шильнікова, І. І. Дульцева, М. В. Матушкіна // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2018. – № 22. – С. 586-591.
17. Dark Tourism – the guide to dark travel destinations around the world [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://dark-tourism.com/index.php>.
18. Seaton A. V. Guided by the dark: from thanatopsis to thanatourism. / A. V. Seaton // The International Journal of Heritage Studies. – 1996. – № 2. – P. 234-244.
19. Stone P. A. Dark tourism spectrum: Towards a typology of death and macabre related tourist sites, attractions and exhibitions / A. P. Stone // Tourism, 2006. – № 54(2). – P. 145-160.
20. Stone P. Consuming dark tourism: A Thanatological Perspective / P. Stone, R. Sharpley // Annals of Tourism Research. – Oxford, 2008. – P. 574-595.
21. Foley M., JFK and dark tourism: A fascination with assassination / M. Foley, J. Lennon // International Journal of Heritage Studies. Taylor & Francis. – 1996. – № 2(4). – P. 198-211.

References

1. Alistratova K. E. Mistychnyi turyzm: zarubizhnyi dosvid ta perspektyvy rozvytku v Ukraini / K. E. Alistratova // Heohrafiia ta turyzm, 2013. – № 26. – S. 93-101.
2. Arais O. Temnyi turyzm / O. Arais, Yu. Solohub // Naukovi zdobutky molodi – vyrishenniu problem kharchuvannia liudstva u KhKhI stolitti : prohrama i materialy 80 mizhnarodnoi naukovoï konferentsii molodykh uchenykh, aspirantiv i studentiv, 10–11 kvitnia 2014 r. – K. : NUKhT, 2014. – Ch. 3. – S. 482-483.
3. Bordun O. Yu. Teoretychni ta praktychni zasady doslidzhennia pokhmuroho turyzmu Ukrainy / O. Yu. Bordun, U. V. Derkach // Heohrafiia ta turyzm : nauk. zb. – Kyiv : Alfa-PIK, 2014. – № 30. – S. 62-72.
4. Buhrii O. V. Nekropolnyi turyzm ta yoho obiekty na Ukraini / O. V. Buhrii // Heohrafiia ta turyzm. – 2010. – № 4. – S. 52-62.
5. Veb-servis «Google Trends» [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://trends.google.com.ua/trends>.
6. Zastavetskyi T. B. «Pokhmuryi turyzm» yak vidobrazhennia trahichnykh podii u istorii ta kulturi narodiv / T. B. Zastavetskyi, L. B. Zastavetska // Rekreatsina heohrafiia i turyzm. Naukovi zapysky. – Ternopil : TNPU imeni V. Hnatiuka, 2011. – № 1. – S. 101-107.
7. Ivanov A. M. «Temnyi» turyzm yak ody z perspektyvnykh vydiv turyzmu / A. M. Ivanov // Biznes-navihator. – 2011. – № 5. – S. 186-191.
8. Kazmyrchuk M. Memorialnyi i nostalhiinyi turyzm u vitchyznianykh i zarubizhnykh doslidzhenniakh / M. Kazmyrchuk // Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu im. T. Shevchenka. Istoriiia. – 2016. – № 4. – S. 20-31.
9. Kyryliuk L. M. Novi (netradytiini) vydy turyzmu Ukrainy / L. M. Kyryliuk // Naukovi zapysky VDPU im. M. Kotsiubynskoho. Seriiia: heohrafiia. – Vinnytsia, 2008. – № 17. – S. 191-195.
10. Kliap M. P. Suchasni riznovydy turyzmu: navchalnyi posibnyk / M. P. Kliap, F. F. Shandor. – K. : Znannia, 2011. – 334 s.
11. Kulyniak I. Ya. Perspektivy rozvytku mistychnoho turyzmu v Ukraini / I. Ya. Kulyniak, K. M. Yarmola, B. O. Malishevskia // Materialy Mizhnarodnoi naukovoï konf. «Formuvannia suchasnoi naukovoï dumky». – Kropyvnytskyi : MTsND, 2020. – S. 53-56.
12. Kulyniak I. Ya. Mistychnyi turyzm: sutnist i perspektyvy rozvytku u Lvivskii oblasti / I. Ya. Kulyniak, I. I. Zhyhalo, K. M. Yarmola // Biznes Inform. – 2020. – № 3. – С. 128-137.
13. Moskalenko Ya. O. «Temnyi» turyzm yak novyi vyd turyzmu [Elektronnyi resurs] / Ya. O. Moskalenko. – Rezhym dostupu : http://tourlib.net/statti_ukr/moskalenko.htm.
14. Sardak S. E. Potentsial «temnoho turyzmu» v krainakh Yevropy / S. E. Sardak, S. V. Taran // Ekonomika i suspilstvo. – 2018. – № 18. – S. 27-34.
15. Smal I. V. (2013). Turyzm liudskykh slabkosti / I. Smal // Heohrafiia ta turyzm. – (24). – 69-76.
16. Shylnikova Z. M. Tendentsii rozvytku «temnoho» turyzmu ta yoho motyvatsiini aspekty / Z. M. Shylnikova, I. I. Dultseva, M. V. Matushkina // Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky. – 2018. – № 22. – S. 586-591.

-
17. Dark Tourism – the guide to dark travel destinations around the world [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://dark-tourism.com/index.php>.
 18. Seaton A. V. Guided by the dark: from thanatopsis to thanatourism. / A. V. Seaton // *The International Journal of Heritage Studies*. – 1996. – № 2. – P. 234-244.
 19. Stone P. A. Dark tourism spectrum: Towards a typology of death and macabre related tourist sites, attractions and exhibitions / A. P. Stone // *Tourism*, 2006. – № 54(2). – P. 145-160.
 20. Stone P. Consuming dark tourism: A Thanatological Perspective / P. Stone, R. Sharpley // *Annals of Tourism Research*. – Oxford, 2008. – P. 574-595.
 21. Foley M., JFK and dark tourism: A fascination with assassination / M. Foley, J. Lennon // *International Journal of Heritage Studies*. Taylor & Francis. – 1996. – № 2(4). – P. 198-211.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-16>

УДК 352.075

Мар'яна ОРЛІВ

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

<https://orcid.org/0000-0001-9022-2130>

e-mail: morliv@ukr.net

ВПРОВАДЖЕННЯ МОДЕЛІ ЗБАЛАНСОВАНОЇ СИСТЕМИ ПОКАЗНИКІВ В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю впровадження інструментів стратегічного муніципального менеджменту в органах місцевого самоврядування для успішного завершення реформи децентралізації. У статті аргументовано, що використання моделі збалансованої системи показників (Balanced Scorecard – BSC) в органах місцевого самоврядування забезпечить вирішення таких завдань: узгодження стратегічних і тактичних цілей діяльності та заходів з їх реалізації; розвиток інституційної спроможності; підвищення транспарентності та довіри стейкхолдерів, зокрема зарубіжних інвесторів для залучення фінансування у післявоєнний період. Запропоновано алгоритм розроблення моделі BSC для виконавчого комітету міської ради (його структурного підрозділу – для реалізації пілотного проекту) та визначено основні стратегії для чотирьох складових цієї моделі (стейкхолдери, фінанси, внутрішні процеси, навчання і розвиток). На основі досвіду Канади, Данії, Чехії та інших країн визначено основні переваги, умови успіху та проблеми впровадження концепції BSC у місцевому самоврядуванні з урахуванням політичних, організаційних, фінансових та інших аспектів. Для вирішення окреслених проблем запропоновано використовувати методологію дизайн-мислення.

Ключові слова: збалансована система показників; органи місцевого самоврядування; стратегічне управління; управління результативністю; інституційна спроможність.

Mariana ORLIV

Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

IMPLEMENTATION OF THE BALANCED SCORECARD MODEL IN LOCAL SELF-GOVERNMENT AUTHORITIES

Relevance of the study is due to the need to implement tools of strategic municipal management in local self-government authorities in order to successfully complete the reform of decentralization. Foreign experience testifies that one such tool is the Balanced Scorecard (BSC) of Kaplan and Norton, which was evolved from a performance management tool for business to a dominant system of strategic management in the public sector. This tool allows use of non-financial indicators, take into account social aspects and environment as well as manage risks under uncertainty.

The article argues that the BSC implementation in local self-government authorities will ensure the solution of the following tasks: 1) aligning the strategic and tactical goals with measures for their implementation; 2) increasing the institutional capacity of authorities (through development and motivation of personnel, formation of innovative organizational culture, introduction of performance management system, improvement of internal processes, development of information systems); 3) increasing the transparency and stakeholders confidence, in particular foreign investors, to attract financing in the post-war period. It was found that the structure of the BSC model and the algorithm of its implementation depend on the field of activity, size, tasks and features of the organization. An algorithm for developing the BSC model of the city council executive committee (its structural unit for the pilot project implementation) is proposed and the main strategies for the four components of this model (stakeholders, finance, internal processes, training and development) are identified. Based on the experience of Canada, Denmark, the Czech Republic and other countries, the main advantages, conditions of success and challenges of implementing the BSC concept in local self-government authorities are identified, taking into account political, organizational, financial and other aspects. It is proposed to define the ways to solve considered challenges using the design thinking methodology.

Keywords: Balanced Scorecard, local self-government authorities, strategic management, performance management, institutional capacity.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

У контексті реалізації реформи децентралізації важливою умовою сталого розвитку територіальних громад є імплементація інструментів стратегічного управління та муніципального менеджменту, які довели свою ефективність у зарубіжній практиці. Тому до формування стратегій розвитку громад залучають експертів проектів ULEAD з Європою, USAID, DESPRO, DECIDE та ін. Однак, складності виникають не тільки у процесі розроблення, а й подальшого втілення стратегічних та програмних документів соціально-економічного розвитку територій.

Зарубіжний досвід свідчить, що ефективним інструментом, який дозволяє узгодити місію, стратегію і результати діяльності, а також управляти ризиками в умовах невизначеності, є модель збалансованої системи показників (Balanced scorecard, далі – BSC), розроблена в 1992 році Капланом і Нортеном [5] і вже у 1997 році нагороджена Американською асоціацією бухгалтерів (American Accounting Association) як кращий теоретичний внесок [9]. З того часу з інструмента управління результативністю для бізнесу, який не обмежується використанням фінансових показників, BSC перетворилась на систему стратегічного управління [6, с. 16], яка забезпечує можливість враховувати соціальні аспекти та зовнішнє середовище [8,

с. 40]. За оцінками зарубіжних експертів, BSC є «домінуючою системою вимірювання ефективності для публічного сектора» [12, с. 2], де фінансові цілі часто підпорядковані іншим пріоритетам. Тому BSC була запропонована як рішення (іноді навіть як панацея) багатьох проблем і викликів, з якими стикаються сучасні організації публічного сектору в процесі управління та врядування [7, с. 2].

Використання BSC у місцевому самоврядуванні забезпечує ряд переваг:

- узгодження цілей, завдань діяльності та заходів з їх реалізації;
- узгодження стратегій удосконалення внутрішніх процесів і розвитку персоналу із фінансовими стратегіями та стратегіями взаємодії зі стейкхолдерами;
- підвищення спроможності досягати стратегічні і тактичні цілі;
- покращення якості бюджетування та ефективніше використання коштів;
- покращення управлінських, технологічних та інших процесів;
- розвиток системи контролю, яка дозволяє одночасно сфокусуватися на довго- і середньострокових цілях, фінансових і нефінансових критеріях;
- підвищення транспарентності та довіри громадян, інвесторів, інших стейкхолдерів.

Однак, проблема полягає у відсутності алгоритмів імплементації моделі BSC в органах місцевого самоврядування на основі аналізу передового зарубіжного досвіду з урахуванням результатів використання цього інструмента.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Структура моделі BSC та алгоритм її впровадження залежать від сфери діяльності, розміру, завдань та особливостей функціонування організації. Зокрема, у 2016 році національна організація «Дипломовані професійні бухгалтери Канади» (CPA Canada) розробила рекомендації для неприбуткових організацій «Performance Measurement for Non-Profit Organizations: The Balanced Scorecard as an Approach», в яких запропоновано підхід до формування моделі BSC з таких складових: 1) стейкхолдери; 2) фінанси; 3) внутрішні процеси; 4) навчання і розвиток [14] (тобто вона відрізняється від класичної моделі пріоритетністю стейкхолдерів порівняно із фінансовою складовою). На той час уже довела свою дієвість модель BSC для сфери громадського здоров'я, запроваджена у 2004 році Інститутом клінічних оціночних наук (Institute for Clinical Evaluative Sciences), яка має абсолютно відмінну структуру, а саме: 1) детермінанти здоров'я та стан; 2) залучення громади; 3) ресурси та послуги; 4) інтеграція та реагування [15, 16]. Аналіз канадського досвіду ми використали у 2021 році у розроблені базової моделі BSC для обласних рад з координації дій у відповідь на поширення туберкульозу та ВІЛ, створених як консультативно-дорадчі органи при обласних державних адміністраціях. З урахуванням їх місії та візії було визначено такі складові BSC: 1) державна і місцеві політики у сфері протидії туберкульозу та ВІЛ; 2) зацікавлені сторони; 3) залучення фінансування і використання коштів; 4) внутрішні процеси. Таким чином, одержали три різні моделі для неприбуткових організацій, лікарень та координаційних рад з протидії туберкульозу та ВІЛ, в той час, коли бізнес-модель є уніфікованою.

У зв'язку з цим виникає питання: Якою повинна бути структура моделі BSC, наприклад, для департаменту охорони здоров'я в органі місцевого самоврядування?

У вирішенні цього питання важливим є досвід муніципалітетів, які імплемтували модель BSC з використанням бенчмаркінгу. Зокрема, у столиці Данії у різних департаментах структуру BSC побудовано на основі класичної моделі, але назви квадрантів уточнено, а саме: 1) якість і споживачі; 2) економіка та ефект; 3) процеси; 4) розвиток і навчання. В якості експерименту, щоб сконцентруватись на нефінансових критеріях діяльності, у Департаменті техніки та охорони довкілля (Department of Technique and Environment) з моделі BSC на кілька років було вилучено фінансову складову [6, с. 55], але таку конструкцію вже не можна вважати власне збалансованою системою показників Каплана і Нортонна.

У Чеській Республіці більшість муніципалітетів через складність методу обмежилась використанням окремих його елементів, зокрема: візуалізацією цілей у Празі, стратегічним мапуванням у Дечині, розмежуванням цілей для влади і персоналу у Копршивниці, елементами для запровадження системи управління результативністю працівників у Злинському краю та ін. Однак, для українських громад важливим є досвід міста Всетин, яке запровадило класичну модель BSC у повному обсязі для відповідності вимогам щодо одержання фінансування з фондів ЄС та підвищення ефективності управління одержаними ресурсами [11, с. 155].

Окрім цього, слід враховувати досвід і помилки менш розвинених країн. Зокрема, результати емпіричних досліджень про наслідки впровадження BSC в столиці Йорданії свідчать, що спроби її доповнення п'ятою складовою «середовище» не вплинуло на ефективність стратегічної діяльності муніципалітету [3, с. 324]. Тому схожі пропозиції наших вітчизняних науковців [8, с. 42] на етапі імплементації моделі є доволі дискусійними.

На підставі вище викладеного можемо констатувати, що модель BSC є інструментом стратегічного муніципального менеджменту, зрозумілим для європейських експертів, а тому її використання в органах місцевого самоврядування України сприятиме, по-перше, підвищенню довіри з боку європейських інституцій для залучення фінансування у післявоєнний період, по-друге, розвитку систем управління

результативністю, якість яких, за результатами досліджень Національного агентства України з питань державної служби (далі – НАДС) [2], є гострою проблемою для вітчизняного публічного сектору.

Формулювання цілей статті

Мета дослідження – запропонувати алгоритм розроблення моделі BSC для органів місцевого самоврядування України та визначити основні проблеми її впровадження з урахуванням зарубіжного досвіду.

Виклад основного матеріалу

Впровадження концепції BSC у місцевому самоврядуванні слід починати з пілотного проекту на базі структурного підрозділу виконавчого комітету міської ради (наприклад, департаменту або управління охорони здоров'я, соціальної політики, транспорту та зв'язку, благоустрою або ін.). Такий підхід забезпечить кращу візуалізацію моделі, полегшить сприйняття причинно-наслідкових зв'язків між її складовими, а також дозволить оперувати меншою кількістю цільових показників, деталізованих у достатній мірі для операційної діяльності. Крім цього, у виборі територіальної громади та підрозділу важливо забезпечити високу компетентність персоналу, його здатність запроваджувати якісні зміни.

Алгоритм розроблення моделі BSC для виконавчого органу місцевого самоврядування (далі – виконком), його департаменту або управління (далі – структурний підрозділ) представлено на рис. 1.

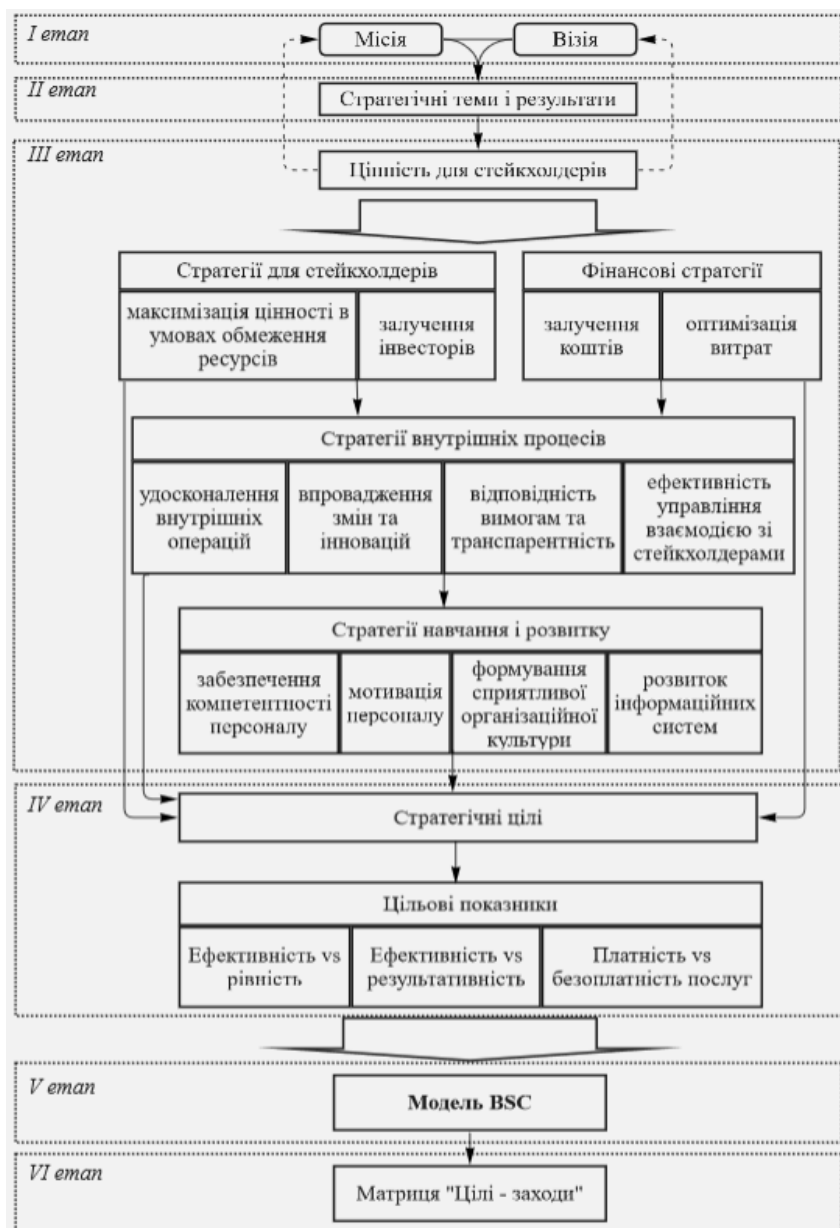

Рис. 1. Алгоритм розроблення моделі BSC для виконкому (його структурного підрозділу)

На першому етапі необхідно сформулювати місію та візію структурного підрозділу. Місія – це призначення, організаційна ціль, у визначенні якої враховуються такі аспекти: сектор діяльності та пріоритети його реформування і розвитку; особливості послуг; громада як цільова аудиторія, окремі її групи та інші стейкхолдери; унікальність структурного підрозділу з урахуванням його повноважень, можливостей тощо. Візія – це те, яким має бути підрозділ, щоб успішно реалізувати свою місію.

На другому етапі необхідно визначити стратегічні теми, на яких буде сфокусована діяльність (оптимальна кількість – 3-4), та проаналізувати їх відповідність основним функціям підрозділу, регламентованим у чинних документах (це важлива умова досягнення його візії, в іншому випадку функції слід переглянути). Стратегічні результати за кожною темою встановлюють з урахуванням очікуваних результатів і цільових значень показників, визначених у державних стратегіях, концепціях реформ, цілях сталого розвитку, регіональних стратегіях розвитку, стратегіях розвитку територіальних громад тощо.

На третьому етапі у контексті стратегічних тем визначають основних стейкхолдерів та цінності, які структурний підрозділ виконком може їм запропонувати. Використання інструменту мапування стейкхолдерів [1, с. 19] дозволить не тільки ранжувати різні їх групи, а також виявити взаємозв'язки між ними. Очевидно, до основних стейкхолдерів слід віднести не тільки громаду, можливо, конкретні її цільові групи, а також органи виконавчої влади. При цьому слід враховувати дублювання ряду функцій місцевих органів виконавчої влади (зокрема, місцевих державних адміністрацій) та органів місцевого самоврядування.

Після визначення стейкхолдерів та цінностей, які їм пропонуються, слід перевірити правильність формулювання місії і візії, тоді встановити порядок розміщення складових частин BSC з урахуванням їх пріоритетності. На цьому етапі найбільше питань виникає з приводу розміщення фінансової складової, яка, на відміну від бізнес-структур, не є основною, оскільки у публічному секторі фінансові заходи, як правило, відіграють стимулюючу або стримуючу роль, а фінансові показники не вважаються основною метою [4, 13]. Тому фінансова складова має відображати стратегічні результати інших складових і, водночас, визначати довгострокову перспективу [6, с. 18]. Отже, вона може бути відображена за одним із трьох варіантів: (1) під стейкхолдерами, (2) в основі моделі або (3) вгорі над стейкхолдерами. Вибір має важливе значення, оскільки, наприклад, другий підхід передбачає, з одного боку, забезпечення найкращого використання обмежених ресурсів не тільки для реалізації місії структурного підрозділу, а також навчання і розвитку персоналу, удосконалення внутрішніх процесів, з іншого – збільшення кількості завдань і показників фінансового блоку, з урахуванням необхідності забезпечення таких можливостей. У цьому контексті необхідно враховувати, що модель розробляється не для виконавчого комітету в цілому, а для окремого підрозділу, на рівні якого не регламентується фінансове забезпечення підвищення кваліфікації його персоналу (воно здійснюється переважно за рахунок державного замовлення НАДС, програм, затверджених відповідною місцевою радою та ін.). Ситуація зі стейкхолдерами також неоднозначна, оскільки, на відміну від бізнес-структур, мова йде, по-перше, не тільки про споживачів освітніх, медичних чи інших послуг, а про громаду загалом (адже безоплатних послуг не існує, їх вартість уже сплачена у вигляді податків), по-друге, коло зацікавлених сторін є ширшим і за саму громаду (інвестори, органи виконавчої влади та ін.).

Аналіз зарубіжного досвіду та вітчизняної практики муніципального менеджменту дозволить сформулювати основні стратегії для кожної складової майбутньої моделі BSC у загальному вигляді з урахуванням завдань її імплементації (див. III етап на рис. 1).

Для позначення найбільш важливих складових матриці BSC її квадрантам визначають питому вагу. Такий самий підхід також використовують на четвертому етапі для встановлення пріоритетності цілей кожної складової BSC, визначених у контексті реалізації обраних стратегій. Наприклад, реалізація фінансової стратегії «залучення коштів» може передбачати такі цілі: розроблення цільових програм; залучення коштів Державного фонду регіонального розвитку; залучення іноземних інвестицій; надходження до бюджету в результаті співробітництва з іншими територіальними громадами та ін. У визначенні питомих коефіцієнтів для кожної цілі необхідно враховувати те, наскільки вона є важливою для реалізації місії. Крім цього, для цілей, досягнення яких вимірюється нефінансовими показниками, важливим є те, наскільки точно можна їх визначити, а також чи буде ці показники використано для оцінювання програм, у стратегічному плануванні, прийнятті рішень щодо розміщення ресурсів, впровадження змін та ін.

У процесі вибору цільових показників для досягнення стратегічних цілей зарубіжні експерти [6, 10] пропонують спочатку визначити переліки найбільш критичних факторів, а потім зробити вибір з урахуванням необхідності забезпечення причинно-наслідкових зв'язків. При цьому, слід визначити, яка інформація в кінці року буде найкраще свідчити про досягнення цілей, а також врахувати, що намагаючись виміряти абсолютно все, можна загрузнути в контролі й аналізі. Це значно знизить ефективність впровадження моделі BSC та мотивацію працівників.

Далі необхідно збалансувати цільові показники, відповівши на 3 питання: Чи правильно обрано цілі (показники) для кожної складової? Чи правильно показники збалансовані? Чи на цьому етапі ми все ще вважаємо, що наші показники є релевантними? [14, с. 14].

Вносити зміни необхідно до тих пір, поки всі відповіді не стануть позитивними. Цільові показники мають відповідати критеріям SMART (specific, measurable, achievable, relevant, time bound). У визначенні показників, які використовуються у прийнятті рішень та оцінюванні результатів діяльності, визначальним є

те, що публічний сектор виконує важливі соціальні функції. Крім цього, не завжди є можливість визначати показники ефективності. Тому у більшості випадків індикаторами є показники результативності. Але баланс необхідно також знаходити і між іншими показниками, а саме: рівність та ефективність, якість та ефективність, дотримання регламентів (бюрократичних процедур) та досягнення результатів, орієнтація на споживача певних послуг чи жителів громади в цілому, надання платних та безоплатних послуг (за рахунок податків) тощо. На п'ятому етапі формується модель BSC. Для забезпечення її наглядності та представлення всіх істотних елементів кожна складова має містити не більше 4-5 цілей та відповідні їм показники. На шостому етапі необхідно забезпечити впровадження моделі шляхом визначення заходів, які забезпечать досягнення стратегічних цілей. З цією метою можна використати рекомендацію CPA Canada [14, с. 18] щодо формування матриці «Цілі – заходи (ініціативи)». Такий підхід передбачає визначення заходів, які забезпечують досягнення одразу кількох цілей.

Основними умовами успіху впровадження моделі BSC в органах місцевого самоврядування є поступове її удосконалення (щоб не порушувати структуру і не перезавантажувати працівників змінами) та залучення фахівців, які мають досвід у запровадженні систем управління результативністю.

Важливо врахувати також основні проблеми імплементації моделі BSC, виявлені у результаті узагальнення результатів теоретичних та емпіричних досліджень, а саме:

- політичний вплив та ймовірність відходу нової влади від концепції попередників;
- результати запровадження змін і реформ у публічному секторі, як правило, оцінюються у середньо- та довгостроковій перспективі, а модель BSC з результативними показниками необхідно розробляти щороку;
- велика кількість цілей перевантажує модель, ускладнює їх узгодження та систему контролю, але, з іншого боку, виконавці, ймовірно, будуть нехтувати цілями і завданнями, виконання яких не контролюється і не винагороджується;
- складність визначення причинно-наслідкових зв'язків, оскільки, по-перше, результати для різних складових матриці не збігаються у часі, по-друге, причинно-наслідкові зв'язки не завжди є лінійними, а тому без статистичного аналізу складно визначити вплив різних факторів на результативні показники;
- складність визначення показників результативності, що підтверджують аналітичні звіти НАДС [2];
- відсутність у керівників і виконавців навичок розроблення моделі BSC та подальшого її втілення;
- невідповідність організаційної культури, сприятливої для високого рівня мотивації та залучення персоналу;
- відсутність інформаційної системи, необхідної для забезпечення впровадження та використання моделі BSC.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Впровадження моделі BSC в органах місцевого самоврядування, як ефективного інструмента стратегічного управління та муніципального менеджменту, забезпечить вирішення таких важливих завдань: 1) узгодження стратегічних і тактичних цілей діяльності та заходів з їх реалізації; 2) підвищення інституційної спроможності органів (шляхом розвитку і мотивації персоналу, формування інноваційної організаційної культури, впровадження системи управління результативністю, удосконалення внутрішніх процесів, розвитку інформаційних систем); 3) підвищення транспарентності та довіри стейкхолдерів, зокрема зарубіжних інвесторів для залучення фінансування у післявоєнний період. В організаціях публічного сектора структура моделі BSC та алгоритм її впровадження залежать від сфери діяльності, розміру, завдань та особливостей їх функціонування. Аналіз зарубіжного досвіду свідчить, що використання концепції BSC у місцевому самоврядуванні слід починати з пілотного проекту за запропонованим у статті алгоритмом на базі структурного підрозділу виконавчого комітету міської ради із залученням зовнішніх експертів у сфері управління результативністю. При цьому, слід зважати на визначені у цьому дослідженні проблеми використання концепції BSC та шукати шляхи їх вирішення із застосуванням методології дизайн-мислення. Для цього можна використати методичні рекомендації [1], розроблені нами у співпраці з литовськими колегами з Каунаського технологічного університету у рамках реалізації у 2020-2021 роках міжнародного проекту «Розвиток компетентності працівників литовського та українського публічних секторів з використанням методології дизайн-мислення».

Перспективою подальших розвідок є супровід територіальних громад у впровадженні концепції BSC за запропонованими у статті підходами.

Література

1. Використання методології дизайн-мислення для розвитку компетентності працівників публічного сектора : навч.-метод. посіб. / Р. Петраускене та ін. ; за ред. Д. Дзвінчука, М. Орлів. Каунас : Технологія. 2021. 58 с. DOI: 10.5755/e01.9786090217863
2. Національне агентство України з питань державної служби. Узагальнена статистична інформація щодо результатів оцінювання службової діяльності фахівців з питань реформ за 2020 рік : аналітична записка. 2021. 31 с. URL: <https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/zapiska-uzagalnena-statistichna-informatsiya>

otsinyuvannya-fpr-2020-final.pdf

3. Al-haj Ahmad F. B., H. Atieh S. Updating balanced scorecard model for the evaluation of the strategic performance in Greater Amman municipality. *European Scientific Journal*, 2016. Vol. 12, No. 31. P. 307-329. DOI: 10.19044/esj.2016.v12n31p307
4. Kaplan R.S., Bower M. The Balanced Scorecard for public-sector organizations: Report. Harvard Business Publishing Letters. 1999. No. B9911C. 5 p.
5. Kaplan R.S., Norton D.P. Using the balanced scorecard as a strategic management system. *Harvard Business Review*. 1996. Vol. 74, No 1. P. 75-85.
6. Khan A. A., Weich A. Implementing Balanced Scorecard in a municipality setting – and they lived happily ever after? A case study of the City of Copenhagen. 2010. 75 p. URL: <https://www.lu.se/lup/publication/1626917>
7. Madsen D.Ø., Azizi B., Rushiti A., Stenheim T. The diffusion and implementation of the balanced scorecard in the Norwegian municipality sector: A descriptive analysis. *Social Sciences*. 2019. Vol. 8, 152. DOI: <https://doi.org/10.3390/socsci8050152>
8. Mints A., Kamyshnykova E. Methodological approach for assessing corporate social responsibility on the basis of balanced scorecard. Organizational-economic mechanism of management innovative development of economic entities: collective monograph / edited by M. Bezpartochnyi. Przeworsk: WSSG, 2019. Vol. 3. P. 39-48.
9. Nörreklit H. The Balanced Scorecard: what is the score? A rhetorical analysis of the Balanced Scorecard. *Accounting, Organizations and Society*. 2003. Vol. 28. P. 591-619.
10. Olve N.-G., Roy J., Wetter M. A. Practical guide to using the balanced scorecard – performance drivers. Chichester: John Wiley and Sons Ltd, 2001. 364 p.
11. Půček M., Spacek D. Strategic public management – selected experiences with BSC implementation. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*. 2014. Vol. 41. P.146-169.
12. Schobel K., Drogosiewicz P. Adoption of the balanced scorecard by municipal governments: evidence from Canada. *Global Journal of Business Research*. 2018. Vol. 12, No. 2. P. 1-14.
13. Schobel K., Scholey C. Balanced Scorecards in education: focusing on financial strategies. *Measuring Business Excellence*. 2012. Vol. 16(3), P.17-28.
14. Scholey C., Schobel K. Performance measurement for non-profit organizations: The balanced scorecard as an approach. Toronto: CPA Canada. 2016. 22 p.
15. Weir E., d'Entremont N., Stalker Sh., Kurji K., Robinson V. Applying the balanced scorecard to local public health performance measurement: deliberations and decisions. *BMC Public Health*. 2009. Vol. 9. DOI: <https://doi.org/10.1186/1471-2458-9-127>.

References

1. Vykorystannia metodolohii dyzain-myslennia dlia rozvytku kompetentnosti pratsivnykiv publicnogo sektora : navch.-metod. posib. / R. Petrauskene ta in. ; za red. D. Dzvinchuka, M. Orliv. Kaunas : Tekhnolohiia. 2021. 58 s. DOI: 10.5755/e01.9786090217863
2. Natsionalne ahentstvo Ukrainy z pytan derzhavnoi sluzhby. Uzhalнена statystychna informatsiia shchodo rezultativ otsiniuvannia sluzhbovoi diialnosti fakhivtsiv z pytan reform za 2020 rik : analitychna zapyska. 2021. 31 s. URL: <https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/zapiska-uzagalnena-statistichna-informatsiya-otsinyuvannya-fpr-2020-final.pdf>
3. Al-haj Ahmad F. B., H. Atieh S. Updating balanced scorecard model for the evaluation of the strategic performance in Greater Amman municipality. *European Scientific Journal*, 2016. Vol. 12, No. 31. P. 307-329. DOI: 10.19044/esj.2016.v12n31p307
4. Kaplan R.S., Bower M. The Balanced Scorecard for public-sector organizations: Report. Harvard Business Publishing Letters. 1999. No. B9911C. 5 p.
5. Kaplan R.S., Norton D.P. Using the balanced scorecard as a strategic management system. *Harvard Business Review*. 1996. Vol. 74, No 1. P. 75-85.
6. Khan A. A., Weich A. Implementing Balanced Scorecard in a municipality setting – and they lived happily ever after? A case study of the City of Copenhagen. 2010. 75 p. URL: <https://www.lu.se/lup/publication/1626917>
7. Madsen D.Ø., Azizi B., Rushiti A., Stenheim T. The diffusion and implementation of the balanced scorecard in the Norwegian municipality sector: A descriptive analysis. *Social Sciences*. 2019. Vol. 8, 152. DOI: <https://doi.org/10.3390/socsci8050152>
8. Mints A., Kamyshnykova E. Methodological approach for assessing corporate social responsibility on the basis of balanced scorecard. Organizational-economic mechanism of management innovative development of economic entities: collective monograph / edited by M. Bezpartochnyi. Przeworsk: WSSG, 2019. Vol. 3. P. 39-48.
9. Nörreklit H. The Balanced Scorecard: what is the score? A rhetorical analysis of the Balanced Scorecard. *Accounting, Organizations and Society*. 2003. Vol. 28. R. 591-619.
10. Olve N.-G., Roy J., Wetter M. A. Practical guide to using the balanced scorecard – performance drivers. Chichester: John Wiley and Sons Ltd, 2001. 364 p.
11. Půček M., Spacek D. Strategic public management – selected experiences with BSC implementation. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*. 2014. Vol. 41. P.146-169.
12. Schobel K., Drogosiewicz P. Adoption of the balanced scorecard by municipal governments: evidence from Canada. *Global Journal of Business Research*. 2018. Vol. 12, No. 2. P. 1-14.
13. Schobel K., Scholey C. Balanced Scorecards in education: focusing on financial strategies. *Measuring Business Excellence*. 2012. Vol. 16(3), P.17-28.
14. Scholey C., Schobel K. Performance measurement for non-profit organizations: The balanced scorecard as an approach. Toronto: CPA Canada. 2016. 22 p.
15. Weir E., d'Entremont N., Stalker Sh., Kurji K., Robinson V. Applying the balanced scorecard to local public health performance measurement: deliberations and decisions. *BMC Public Health*. 2009. Vol. 9. DOI: <https://doi.org/10.1186/1471-2458-9-127>.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-17>

УДК 316.77:331.105

Наталя САМОЛЮК

Національний університет водного господарства та природокористування

<https://orcid.org/0000-0001-8693-8558>

e-mail: n.m.samoliuk@nuwm.edu.ua

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ДІАЛОГУ В УКРАЇНІ

В даній роботі розглянуто фактори та проаналізовано проблеми становлення та розвитку соціального діалогу в Україні. Доведено, що інституційне забезпечення соціального діалогу як зі сторони роботодавців, так і зі сторони найманих працівників не достатньо розвинене. Наведено причини, що негативно впливають на процес інституціоналізації сторін соціального діалогу (роботодавців та найманих працівників) та обмежують їх можливості. Аргументовано необхідність розробки та реалізації системної та дієвої комунікативної стратегії задля налагодження взаємодії соціальних партнерів.

Ключові слова: соціальний діалог, соціальні партнери, профспілка, об'єднання роботодавців, інституційне забезпечення.

Natalia SAMOLIUK

National University of Water and Environmental Engineering

PROBLEMS OF THE SOCIAL DIALOGUE DEVELOPMENT IN UKRAINE

The economic shock caused by the COVID-19 pandemic and the war situation in certain types of economic activity due to the destruction of the usual communication channels and the stoppage of employment in traditional workplaces contributed to the identification of SD as an essential tool for regulating social and labour relations. This paper examines three groups of factors that hinder the effective development of social dialogue in Ukraine. It was revealed that they are caused by the peculiarities of the business environment, the imperfection of state regulation and the underdevelopment of institutional support. It has been proven that today the question of the formation of representative bodies of subjects of social and labour relations capable of fully representing the collective interests of individual social groups and capable of carrying out a productive civilized social dialogue to resolve the most pressing issues and resolve conflicts remains open. There are given some reasons that negatively affect the process of institutionalization of the parties to the social dialogue (employers and employees) and limit their opportunities, in particular: public disappointment in the efficiency and effectiveness of trade unions, a decrease in the level of trust in them; weak organizational activity regarding attracting new members to the trade union, including due to the lack of an effective trade union information system; centralization and significant politicization of the processes of creation and activity of employers' associations; inconsistency of legislation, modern challenges, in particular, failure to take into account the real structure of enterprises in terms of size; unformed representation of employers at the level of individual industries and others. The article also argues the need to develop and implement a systematic and effective communication strategy based on digital technologies to expand cooperation and facilitate communications between employers, trade unions, and relevant state bodies to ensure tripartite dialogue.

Key words: social dialogue, social partners, trade union, employers' association, institutional support.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Розвиток соціального діалогу (СД) стимулює взаємодію між бізнесом, працівниками та владою. Міжнародна організація праці (МОП), неодноразово наголошувала, що соціальний діалог може сприяти сталому розвитку підприємств та інклюзивному зростанню [1]. Зокрема, в звіті «Соціальний діалог та економічні результати. Що важливо для бізнесу», на основі огляду теоретичних, а також первинних та вторинних емпіричних досліджень доведено, що ефективний соціальний діалог може дати чисті позитивні результати для бізнесу [Damian]. На локальному, галузевому та національному рівнях СД має потенціал стабілізувати виробничі відносини та сприяти зростанню продуктивності в поєднанні зі збереженням знань, характерних для конкретної фірми та її організаційного капіталу (наприклад, шляхом підвищення кваліфікації та утримання працівників). На виробничому рівні СД може сприяти зростанню продуктивності праці шляхом стабілізації договірних відносин, скоординованого розвитку кваліфікації, зменшення ризику конфліктів та покращення репутації бренду [2].

Результатом зусиль МОП в напрямку сприяння СД являється Глобальна угода, метою якої є заохочення урядів, підприємств, профспілок та інших організацій взяти на себе зобов'язання, щодо посилення СД для того щоб запропонувати безпрограшну можливість всім учасникам ринку праці [1]. Попри це компанії не прагнуть включити інструменти соціального діалогу до своєї корпоративної соціальної відповідальності. Дослідження Vigeo Eiris показало, що, незважаючи на зусилля МОП, більшість великих компаній не використовують потенціал СД. Зокрема, було виявлено, що лише 4% компаній змогли підтвердити процеси соціального діалогу, через ведення переговорів, офіційними документами, а 62% – не зуміли цього зробити, хоча і публічно задекларували включення переговорів до власної концепції соціальної відповідальності [3].

Варто відмітити, що викликаний пандемією COVID-19 економічний шок в окремих видах діяльності через руйнування звичних каналів комунікацій та зупинку зайнятості на традиційних робочих

місяцях, лише сприяв ідентифікації СД як важливого інструменту врегулювання соціально-трудових відносин. Як підкреслює головний спеціаліст з міжнародних трудових норм Бюро МОП Лео Сіббель, країни, які для стабілізації ситуації використовували тристоронній СД, найшвидше змогли втілити ефективні заходи для подолання кризи. Така взаємодія соціальних партнерів сприяє безпеці і здоров'ю на робочому місці, соціальному захисту працівників, допомагає підприємствам адаптуватися і уникнути банкрутства, утримати працівників на роботі і забезпечити їх доходами [4]. Відтак, питання реформування соціально-трудових відносин в Україні на засадах СД та соціальної відповідальності бізнесу наразі є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Суттєвий внесок у розвиток теоретико-методологічних засад інституту СД здійснили такі вчені, як А. Колот, О. Герасименко, І. Сахарук – дослідили роль соціального діалогу в реалізації концепції гідної праці; Г. Осовий, В. Жуков, В. Руденко, В. Яцишин – визначили сутність, принципи та закономірності становлення соціального діалогу; О. Петроє [5], Г. Міщук, С. Білан [6] – розробили методики оцінки ефективності моделей соціального діалогу; О. Поплавська [7], О. Панькова, О. Касперович [8] – дослідили проблему трансформації інституту СД під впливом цифровізації. Водночас факторам розвитку соціального діалогу присвячені праці І. Шумляєвої, Л. Любохинець, Н. Зарько, Б. Ільченко, М. Нижник [9] та ін. Дані вчені у своїх наукових доробках більше зосереджувалися на дослідженні факторів соціального партнерства (у вузькому розумінні цього поняття), аніж соціального діалогу загалом. Значно ширше вивчила це питання О. Зеленко, розглянувши бар'єри становлення соціального діалогу в комплексі [10; 11].

Однак, незважаючи на численні напрацювання вчених та з огляду на нові виклики та загрози, зумовлені пандемією та воєнною ситуацією в Україні, що призвели до руйнування традиційних каналів взаємодії та масштабування нових видів зайнятості, виникла необхідність аналізу проблем у комунікаційних процесах соціальних партнерів.

Формулювання цілей статті

З огляду на це, метою даної статті є вивчення факторів, що впливають на процес становлення та розвитку соціального діалогу, зокрема дослідження проблеми його інституційного забезпечення.

Виклад основного матеріалу

Інтеграція України у світовий соціально-економічний простір вимагає від нашої держави виконання певних умов відповідності міжнародними нормам і стандартам розвитку суспільства. До таких умов, беззаперечно, належить успішне впровадження соціального діалогу (СД), як дієвого інструменту вирішення проблем, конфліктних ситуацій та виходу з кризового стану економіки окремого бізнесу, регіону чи країни [10]. Тож на сьогодні надзвичайно актуальним є питання дослідження факторів, що сприяють чи перешкоджають розвитку СД.

Проаналізувавши передумови формування соціального діалогу в Україні, Зеленко О.О. виділила три групи бар'єрів, що стоять на заваді його ефективного розвитку (рис. 1) [11]. Детальний огляд даних перешкод продемонстрував нагальність питання державного регулювання СД. Насамперед це пов'язано, з недосконалою законодавчою базою, застарілими соціальними стандартами та несприйняттям більшістю представників державної влади самої концепції соціального діалогу. При цьому відсутність дієвої системи стимулювання СД, однозначно не сприяє його просуванню та розвитку.

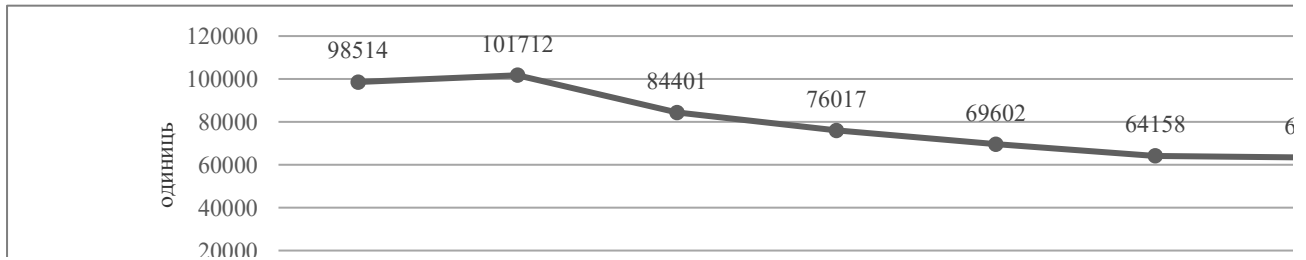

Рис. 1. Перешкоди формування та розвитку соціального діалогу в Україні [11]

Друга група проблем виникає безпосередньо у бізнес середовищі і пов'язана із кризовими явищами у економічних відносинах, зумовлених дворічною пандемією та воєнними діями на території України. При цьому, до негативних наслідків економічної кризи можна віднести недобросовісну конкуренцію та зменшення стимулів до формування соціальних орієнтирів у економічній сфері [11].

Як бачимо, третя група перешкод стосується інституціональної підтримки розвитку СД, а саме відсутності впливових недержавних організацій, здатних як просувати принципи СД, так і представляти інтереси сторін СД задля досягнення компромісу та вирішення спорів у різних сферах діяльності.

Дослідження розвиненості колективних переговорів та закріплення їх результатів у відповідних угодах і договорах певною мірою окреслює рівень реалізації потенціалу соціальної самоорганізації найманих працівників та роботодавців. Тож проаналізувавши динаміку укладених колективних договорів в Україні (рис. 2), можна побачити, що їх кількість щороку зменшується, і якщо у 2012 р. було укладено та зареєстровано 98,5 тисяч колективних договорів, то в 2020 р. майже вдвічі менше.

*Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополь та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях

Рис. 2. Динаміка укладених колективних договорів в Україні (станом на 31 грудня відповідного року)

Однією із причин такої ситуації є те, що соціальний діалог являється досить складним процесом і для забезпечення його ефективності мають бути наявні певні умови, а саме: сильні, незалежні організації працівників та роботодавців з технічними можливостями та доступом до відповідної інформації для участі у СД; політична воля та зобов'язання вести СД від усіх сторін; повага до основних прав свободи асоціацій та колективних переговорів; інституційна підтримка [2].

На жаль, в Україні є досить серйозні проблеми щодо забезпечення зазначених умов і значною мірою це зумовлено загостренням суперечностей у відносинах між учасниками СД – державою, роботодавцями і профспілками. Зокрема, роботодавці прагнуть максимально використати можливості та вигоди, пов'язані з цифровізацією та пандемією за рахунок оптимізації чисельності персоналу, використання нових форм зайнятості, скорочення податкових платежів і т.д. Водночас держава, через значну забюрократизованість, не поспішає реагувати на нові виклики в трудовій сфері і вирішує питання в міру їх надходження. Що стосується вітчизняних профспілок, то вони до сих пір не переорієнтувалися на захист трудових прав в «новій нормальності» та практично залишаються поза цим процесом. Як наслідок, простежується низький рівень довіри суспільства до діяльності профспілок, що негативно відображається на їх кількості і на чисельності їх членів. Зокрема, найбільше профспілкове об'єднання України – Федерація профспілок України з 1990 р. до 2017 р. втратила близько 77% своїх членів – їх чисельність скоротилась з 26 млн до 6,02 млн. Частка офіційно зайнятого населення в усіх репрезентативних профспілках країни становить близько 45% [12].

Крім того, за даними дослідження, проведеного Інститутом соціології НАН України, 2/3 респондентів, які взяли участь в опитуванні, відповіли, що на їхніх підприємствах є профспілки (65%), майже третина опитаних (30%) зазначили, що у них на роботі профспілок немає. Проте лише чверть 1/4 працівників відзначили істотний вплив профспілки на покращення середовища праці. Тобто, навіть якщо на підприємстві і є профспілкова організація, то це не означає, що вона активно працює захищаючи права своїх членів [12].

Погіршення ситуації із довірою населення до роботи профспілок також демонструють результати дослідження даного явища в динаміці. Як видно з рис. 3, якщо у 2010 році «зовсім та переважно не довіряли профспілкам» 43,4% респондентів, то у 2019 році їх чисельність зросла і становила 57,5%.

Загалом усі причини скорочення участі у профспілкових організаціях можна поділити на об'єктивні та суб'єктивні (рис. 4). До перших належать зміни, що відбувається в економічній структурі та перерозподіл працюючого населення за видами і формами економічної діяльності. Зокрема, зростання частки малих і середніх підприємств, а також фізичних осіб суб'єктів підприємницької діяльності призвело до скорочення чисельності членів профспілок. Крім того вітчизняна економіка характеризується присутністю значної частки неформально зайнятих. Наслідком такої ситуації є наявність найманих працівників поза членством профспілок.

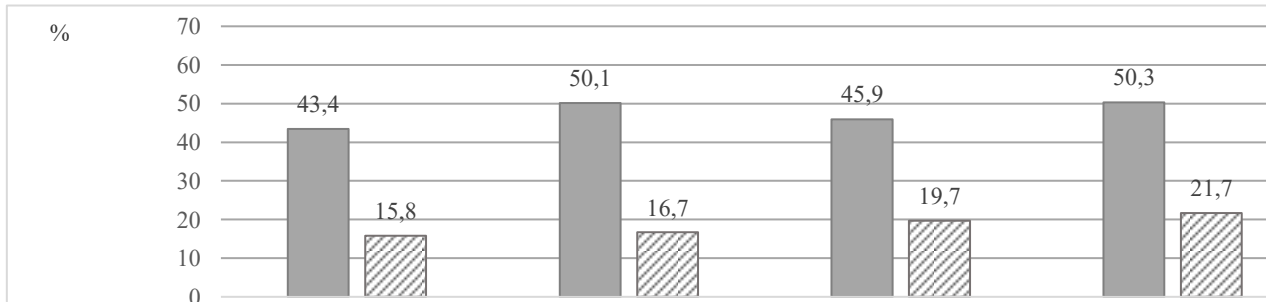

Рис. 3. Рівень довіри/недовіри до профспілок з боку населення України [12]

Іншим ключовим суб'єктом СД є роботодавці та їхні об'єднання. Мотивація до самоорганізації роботодавців (створення їх об'єднань на різних рівнях) обумовлена, з одного боку, ступенем активності профспілок, а з іншого – економічним станом певної галузі чи регіону. Однак, на сьогодні процеси соціальної самоорганізації роботодавців йдуть повільно, і за оцінками експертів, не більше 20% підприємств і підприємців України є членами організацій роботодавців.

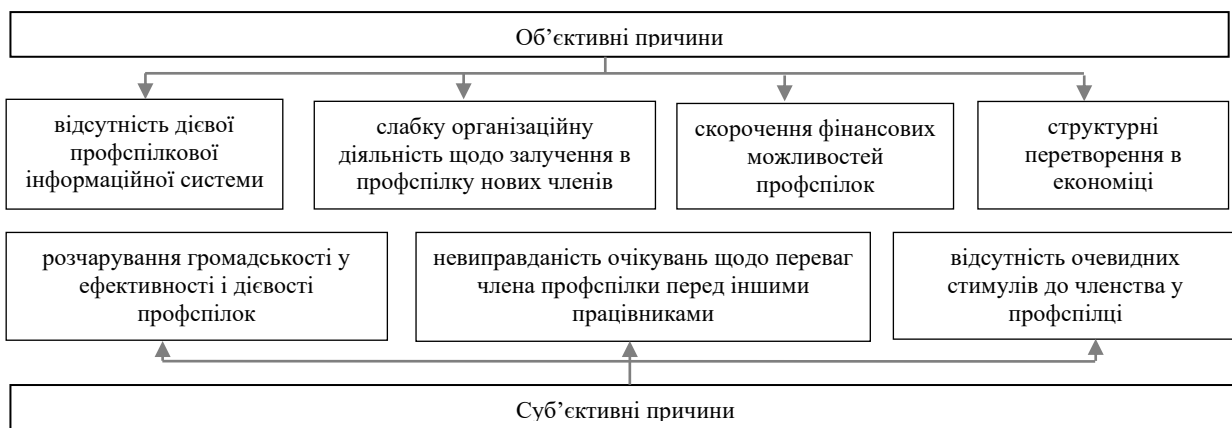

Рис. 4. Причини скорочення участі у профспілкових організаціях

Рядом вчених [13; 14] було визначено чотири основних фактори, що негативно впливають на процес інституціоналізації сторони роботодавців в Україні та їхні можливості:

1. Централізованість та суттєва політизованість процесів створення і діяльності об'єднань роботодавців у зв'язку із контролем представниками політичних сил провідних об'єднань роботодавців. Наслідком є проблеми функціонування сторони роботодавців в рамках СД, а також зменшення довіри всередині сторони роботодавців (між різними організаціями роботодавців), так і у їх відносинах з соціальними партнерами. Відтак значно скоротилася кількість роботодавців, які делегують свої повноваження всеукраїнським об'єднанням організацій роботодавців, котрі формують їх спільний представницький орган.

2. Низький рівень поінформованості та недостатнє усвідомлення підприємцями цілей створення та діяльності об'єднань роботодавців, сприйняття їхньої діяльності як такої, що спрямована лише на захист прав та інтересів підприємців. Наслідком цього є відповідне ставлення до об'єднань роботодавців зі сторони інших соціальних партнерів.

3. Невідповідність законодавства, що регулює діяльність об'єднань роботодавців, сучасним викликам, зокрема неврахування реальної структури підприємств за розміром. Результатом цього є проблема репрезентативності сторони роботодавців, тобто створення та функціонування такого представницького органу, в якому б приватні підприємці та малий бізнес мали б реальні шанси представлення власних інтересів. На даний час, представництво інтересів малого, середнього та великого бізнесу в органах СД від сторони роботодавців є непропорційним. Аналіз складу спільного представницького органу роботодавців починаючи з 2007 року характеризується домінуванням великого бізнесу, тоді як малий бізнес практично позбавлений представництва на національному рівні СД.

4. Несформованість представництва сторони роботодавців на рівні окремих галузей. Наслідком цього є обмеження сфери СД, пов'язаної із проведенням колективних переговорів та укладанням колективних угод у певних галузях, оскільки відбувається часткова підміна сторони роботодавців урядовою стороною.

В цілому ж негативна динаміка охоплення роботодавців у СД та слабкі позиції сторона роботодавців у переговорах з урядом призводить до негативних наслідків для бізнесу в контексті розробки та реалізації економічної політики, що в майбутньому негативно відображається і на працівниках.

Досить цікавими є результати дослідження проведеного на початку 2019 р. у рамках реалізації проєкту «Сприяння публічним комунікаціям в діалозі між владою та громадськістю в частині імплементації положень Глави XXI Угоди про Асоціацію в умовах децентралізації». Даний проєкт було реалізовано ГО «Спілка орендаторів і підприємців України» за фінансування Міжнародного фонду «Відродження». Метою дослідження являлося виявлення ключових факторів розвитку СД в Україні, зокрема факторів, що впливають на його ефективність, особливості розвитку на різних рівнях.

Методологія дослідження базувалася на методі опитування експертів, що передбачав оцінку експертами рівня впливу факторів на розвиток соціального діалогу (0 – вплив взагалі відсутній, 5 – вплив максимальний). В рамках проєкту було опитано 57 експертів, з них 51% – представники сторін соціального діалогу (12,3% – сторони органів виконавчої влади, 26,3% – сторони роботодавців, 12,3% – профспілкової сторони) і 49% – представники інших зацікавлених сторін у розвитку СД [9].

Усі фактори, що підлягали експертній оцінці, було розділено на чотири групи. До першої групи увійшли фактори пов'язані з відповідальністю, дотриманням зобов'язань, поінформованістю та довірою, до другої – фактори, що визначають можливості та ступінь залученості сторін до СД, до третьої – фактори, пов'язані з нормативним та інституційним забезпеченням СД, до четвертої – фактори, пов'язані з форматом переговорного процесу та укладанням колективних угод та договорів.

Як свідчать результати опитування, наведені на рис. 5, експерти не вважають більшість факторів 3 і 4 групи визначальними, за винятком трьох факторів, з середнім балом – 3,5 з 5 можливих. До цих факторів належать наступні: «наявність передбачених законодавством норм, що зобов'язують органи державної влади враховувати рішення, прийняті в рамках СД, їх обов'язковість»; «інституціональна спроможність сторін СД до ведення колективних переговорів»; стан організації переговорного процесу (наявність сучасних комунікацій, дотримання процедур)».

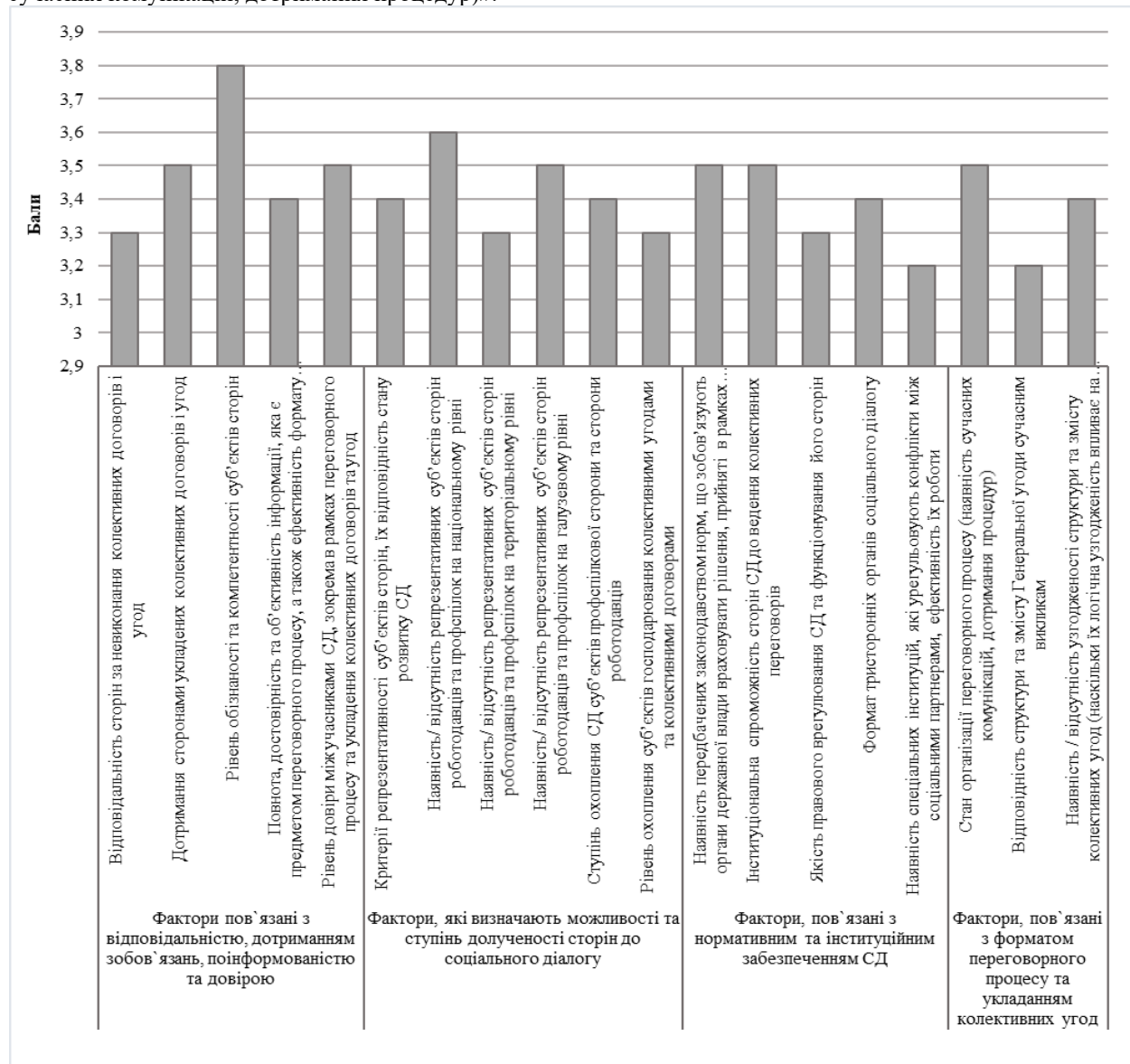

Рис. 5. Результати експертного опитування щодо ключових факторів розвитку СД в Україні [9]

Водночас, майже половину факторів, що входять до 1 і 2 групи було визнано достатньо важливими, такими, що мають значний вплив на розвиток соціального діалогу. Середній бал, присвоєний експертами для даних факторів, знаходився в діапазоні 3,5-3,8 балів. До них, віднесено: «рівень обізнаності та компетентності суб'єктів сторін»; «рівень довіри між учасниками СД, зокрема в рамках переговорного процесу та укладення колективних договорів та угод»; «дотримання сторонами укладених колективних договорів і угод»; «наявність/відсутність репрезентативних суб'єктів сторін роботодавців та профспілок на національному та галузевому рівнях».

Особливістю нашої моделі СД є низький рівень розвитку його сторін та низька культура соціального діалогу в суспільстві у цілому. Сформована за роки незалежності України інституціональна (формальна і неформальна) система не забезпечує бажаного соціально-економічного ефекту, тобто СД ще не став дієвою складовою економічної та політичної системи суспільства, і наслідок такого стану речей є невисока якість управлінських рішень [5].

Відтак, важливим напрямом подальшого розвитку СД є удосконалення комунікаційної системи задля ефективної взаємодії соціальних партнерів. Тому, не можна не погодитися з думкою Б. Ільченка, що трансформації СД в Україні потребує [15] модернізації механізмів та інструментів обміну інформацією, процедур проведення переговорів, укладання угод та контролю за їх дотриманням, зворотного зв'язку між суб'єктами СД на усіх його рівнях; реалізації принципу інклюзивності, а саме забезпечення недискримінаційного доступу суб'єктів сторін до участі у переговорному процесі, а також прийняття рішень органами соціального діалогу; розробки моделі та запровадження веб-платформи для соціального діалогу, тобто певної цифровізації СД, яка би забезпечувала максимальну оперативність та зручність комунікацій в рамках соціального діалогу шляхом застосування сучасних діджитал інструментів.

Варто відмітити, що О. Панькова, О. Касперович також вважають, що одним з ключових інструментів налагодження взаємодії суб'єктів СТВ є розробка та реалізація системної та дієвої комунікативної стратегії. При цьому сучасні тренди цифрової трансформації економіки та суспільства диктують певні вимоги до реалізації комплексної комунікаційної стратегії, а саме – формування спільної комунікаційної платформи взаємодії суб'єктів стратегії та її цільових груп [8].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Соціальний діалог являється досить складним процесом і для забезпечення його ефективності мають бути наявні певні умови, а саме: сильні, незалежні організації працівників та роботодавців з технічними можливостями та доступом до відповідної інформації для участі у СД; політична воля та зобов'язання вести СД від усіх сторін; повага до основних прав свободи асоціацій та колективних переговорів; інституційна підтримка. Що стосується України, то діюча національна модель СД не достатньо відповідає викликам часу та не виконує поставлені перед нею завдання. Адже питання сформованості представницьких органів суб'єктів СТВ здатних повноцінно представляти колективні інтереси окремих соціальних груп та спроможних здійснювати плідний цивілізований СД для розв'язання найгостріших питань наразі залишається відкритим.

Відтак необхідно конкретизувати правові та інституційні засади СД, чітко визначити відповідальність сторін та постійно підвищувати обізнаність соціальних партнерів та уряду щодо значення та ролі СД в Україні. Адже виклики, пов'язані з пандемією COVID-19, структурні зміни в економіці, зумовлені воєнним станом, а також триваюча реформа з децентралізації надає СД в Україні ще важливішого значення, ніж будь-коли.

Крім того, задля розширення співпраці та полегшення комунікацій між роботодавцями, профспілками та відповідними державними органами у забезпеченні тристороннього діалогу варто скористатися новітніми цифровими інструментами. Відтак, наші подальші дослідження будуть розвиватися саме у цьому напрямку, в тому числі на розробці механізму створення та функціонування адаптивного інформаційно-комунікативного середовища, здатного до самопідтримки та саморозвитку за рахунок активності самих суб'єктів комунікацій.

Література

1. Achieving decent work and inclusive growth: the business case for social dialogue. Global deal. 2017. URL: <https://sdgresources.relx.com/reports/achieving-decent-work-and-inclusive-growth-business-case-social-dialogue> [дата звернення: 19.02.2022]
2. Grimshaw D., Koukiadaki A., Tavora I. Social dialogue and economic performance. What matters for business. A review. International Labour Organization. Brussel. 2017. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---travail/documents/publication/wcms_571914.pdf. [20.02.2022]
3. Vigeo E. Social dialogue: a corporate social responsibility 'blind spot'. Sustainability Focus. June 2018. URL: https://www.spainsif.es/wp-content/uploads/dlm_uploads/2018/07/20180612_SF_Dialogue-Social-.pdf [20.02.2022]

4. Офіційний веб-портал Федерації професійних спілок України. Соціальний діалог та захист працівників під час пандемії: що радять у МОП? URL: <https://fpsu.org.ua/napryamki-diyalnosti/mizhnarodna-robota/18710-sotsialnij-dialog-ta-zakhist-pratsivnikiv-pid-chas-pandemiji-shcho-radyat-u-mop.html> [18.02.2022]

5. Петроє О. М. Соціальний діалог у державному управлінні: європейський досвід та українські реалії : монографія. К. : НАДУ, 2012. 304 с.

6. Bilan S., Mishchuk H., Samoliuk N., Ostasz, G. Effectiveness of social dialogue in the system of sustainable economic development factors. VISION 2025: Education excellence and management of innovations through sustainable economic competitive advantage. 34th IBIMA Conference: 13-14 November 2019, Madrid. p. 13303-13313.

7. Поплавська О. М. Соціальний діалог в Україні: стан, ефективність, перспективи розвитку в цифровій економіці. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2019. Вип. 26, частина 2. С. 44-49.

8. Панькова О. В., Касперович О. Ю. Формування ефективних комунікаційних стратегій взаємодії суб'єктів соціально-економічного розвитку в умовах цифрових трансформацій: методологічний аспект. Проблеми економіки. 2019. № 4. С. 200-208.

9. Зарько Н., Льченко Б., Нижник М. Аналітичний матеріал з проблематики публічних комунікацій в Україні. URL: <https://robotodavets.org.ua/2019/02/28/problemu-ta-perspektyvu-modernizatsiyi-sotsialnogo-dialogu-ta-publichnyh-komunikatsij-zadlya-uspishnyh-reform.html> [дата звернення: 05.02.2022]

10. Зеленко О.О. Фактори розвитку соціального діалогу в регіонах України Причорноморські економічні студії. 2016. Вип. 11. С. 191-195. URL: <http://bses.in.ua/journals/2016/11-2016/43.pdf>

11. Зеленко О. О. Бар'єри формування соціального діалогу в умовах розвитку сучасного українського суспільства. Часопис економічних реформ. 2015. № 4. С. 93-97.

12. Аналітичний матеріал з проблематики публічних комунікацій в Україні. Роботодавець. 2019. URL: <https://robotodavets.org.ua/2019/02/28/problemu-ta-perspektyvu-modernizatsiyi-sotsialnogo-dialogu-ta-publichnyh-komunikatsij-zadlya-uspishnyh-reform.html> [дата звернення: 05.01.2022]

13. Бабич Т., Шинкаренко Г. Місце і роль сторони роботодавців у формуванні інституту соціального діалогу в Україні. Віче. 2016. № 11. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/5242/>

14. Pankova O., Kasperovych O., Ishchenko O. Providing constructive interaction of subjects of labor relations based on social dialogue and social responsibility. Social and labour relations: theory and practice. 2019. 9(1). 14-26.

15. Льченко Б. В. Соціальний діалог в системі державного управління в Україні: нові виклики та напрямки модернізації. Стратегія розвитку держави в умовах новітніх викликів міжнародному порядку: політичний, правовий, економічний, гуманітарний, екологічний виміри : зб. тез доп. Міжн. наук.-практ. конф. Тернопіль: ТНПУ, 2020. С. 92-97.

References

1. Achieving decent work and inclusive growth: the business case for social dialogue. Global deal. 2017. URL: <https://sdgresources.relx.com/reports/achieving-decent-work-and-inclusive-growth-business-case-social-dialogue> [data zvernennia: 19.02.2022]

2. Grimshaw D., Koukiadaki A., Tavora I. Social dialogue and economic performance. What matters for business. A review. International Labour Organization. Brussel. 2017. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---travail/documents/publication/wcms_571914.pdf. [20.02.2022]

3. Vigeo E. Social dialogue: a corporate social responsibility 'blind spot. Sustainability Focus. June 2018. URL: https://www.spainsif.es/wp-content/uploads/dlm_uploads/2018/07/20180612_SF_Dialogue-Social-.pdf [20.02.2022]

4. Офіційний веб-портал Федерації професійних спілок України. Соціальний діалог та захист працівників під час пандемії: що радять у МОП? URL: <https://fpsu.org.ua/napryamki-diyalnosti/mizhnarodna-robota/18710-sotsialnij-dialog-ta-zakhist-pratsivnikiv-pid-chas-pandemiji-shcho-radyat-u-mop.html> [18.02.2022]

5. Petroie O. M. Sotsialnyi dialoh u derzhavnomu upravlinni: yevropeyskyi dosvid ta ukrainski realii : monohrafiia. K. : NADU, 2012. 304 s.

6. Bilan S., Mishchuk H., Samoliuk N., Ostasz, G. Effectiveness of social dialogue in the system of sustainable economic development factors. VISION 2025: Education excellence and management of innovations through sustainable economic competitive advantage. 34th IBIMA Conference: 13-14 November 2019, Madrid. r. 13303-13313.

7. Poplavskaya O. M. Sotsialnyi dialoh v Ukraini: stan, efektyvnist, perspektyvu rozvytku v tsyfrovii ekonomtsi. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. 2019. Vyp. 26, chastyna 2. S. 44-49.

8. Pankova O. V., Kasperovych O. Yu. Formuvannia efektyvnykh komunikatsiinykh stratehii vzaiemodii subiektiv sotsialno-ekonomichnoho rozvytku v umovakh tsyfrovyykh transformatsii: metodolohichniy aspekt. Problemy ekonomiky. 2019. № 4. S. 200-208.

9. Zarko N., Ilchenko B., Nyzhnyk M. Analitichnyi material z problematyky publichnykh komunikatsii v Ukraini. URL: <https://robotodavets.org.ua/2019/02/28/problemu-ta-perspektyvu-modernizatsiyi-sotsialnogo-dialogu-ta-publichnyh-komunikatsij-zadlya-uspishnyh-reform.html> [data zvernennia: 05.02.2022]

10. Zelenko O.O. Faktory rozvytku sotsialnogo dialohu v rehionakh Ukrainy Prychornomorski ekonomichni studii. 2016. Vyp. 11. S. 191-195. URL: <http://bses.in.ua/journals/2016/11-2016/43.pdf>

11. Zelenko O. O. Bariery formuvannia sotsialnogo dialohu v umovakh rozvytku suchasnoho ukrainskoho suspilstva. Chasopys ekonomichnykh reform. 2015. № 4. S. 93-97.

12. Analitichnyi material z problematyky publichnykh komunikatsii v Ukraini. Robotodavets. 2019. URL: <https://robotodavets.org.ua/2019/02/28/problemu-ta-perspektyvu-modernizatsiyi-sotsialnogo-dialogu-ta-publichnyh-komunikatsij-zadlya-uspishnyh-reform.html> [data zvernennia: 05.01.2022]

13. Babych T., Shynkarenko H. Mistse i rol storony robotodavtsiv u formuvanni instytutu sotsialnogo dialohu v Ukraini. Viche. 2016. № 11. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/5242/>

14. Pankova O., Kasperovych O., Ishchenko O. Providing constructive interaction of subjects of labor relations based on social dialogue and social responsibility. Social and labour relations: theory and practice. 2019. 9(1). 14-26.

15. Ilchenko B. V. Sotsialnyi dialoh v sistemі derzhavnoho upravlinnia v Ukraini: novi vyklyky ta napriamky modernizatsii. Stratehiia rozvytku derzhavy v umovakh novitnikh vyklykiv mizhnarodnomu poriadku: politychnyi, pravovyi, ekonomichnyi, humanitarnyi, ekolohichniy vymiry : zb. tez dop. Mizhn. nauk.-prakt. konf. Ternopil: TNPU, 2020. S. 92-97.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-18>

УДК 330.3

Владислав МАХОНІН
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»
<https://orcid.org/0000-0001-8627-0754>
E-mail: vladyslavmakhonin@gmail.com

ВПЛИВ СИСТЕМИ ІНДЕКСУ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ НА ПОКАЗНИКИ НОМІНАЛЬНОГО ВВП ТА ВВП ЗА ПКС

У статті представлено аналіз впливу системи Індeksu інклюзивного розвитку (ІІР) на такі дві форми ВВП як номінальний ВВП на душу населення і ВВП за паритетом купівельної спроможності на душу населення. Даний вимір аналізу є складовою дисертаційного дослідження автора в рамках програми PhD, присвяченого визначенню загальної ефективності запропонованого ВЕФ у 2017 р. Індeksu інклюзивного розвитку. Регресійний аналіз продемонстрував мінімальну наявність суттєвих впливів конструкції Індeksu інклюзивного розвитку на номінальний ВВП на душу населення та ВВП за ПКС на душу населення як два основних існуючих в світі економічних індикатора, що дозволило говорити про абстрактність конструкції ІІР.

Ключові слова: інклюзивна економіка, Індекс інклюзивного розвитку, ІІР, соціально-економічна парадигма, типи ВВП, регресійний аналіз, макроекономіка, переорієнтація

Vladyslav MAKHONIN

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

INTERRELATION OF THE INCLUSIVE DEVELOPMENT INDEX SYSTEM AND CURRENT GDP & GDP BASED ON PPP INDICATORS

This article is empirical in nature. Its purpose is to analyze, on the basis of a multivariate regression model, the question of the impact of the Inclusive Development Index—as the first index instrument of an inclusive economy—on such two forms of GDP as an indicator that the Inclusive Development Index was recognized to replace: current GDP per capita and GDP based purchasing power parity (given that the constant GDP indicator is officially included in the structure of the Index). The dimension of analysis described above and presented in this article is a component of the author's research as part of a PhD program dedicated to determining the overall effectiveness of the Inclusive Development Index presented in 2017 by the World Economic Forum. The regression analysis showed the minimal presence of significant influences of the structure of the Inclusive Development Index on current GDP and GDP based on PPP as the two main economic indicators in the world. This allows us to talk about the abstract nature of the construction of the Inclusive Development Index.

In turn, the inevitability of such aforementioned studies is dictated by the incompleteness of the reorientation of the model of global economic dynamics from the concept of sustainable development developed in the 1970s to the concept of inclusive economic growth. This, in particular, is declared today by specialists from leading international scientific and economic organizations and associations: The WEF, the OECD, the World Bank, The International Monetary Fund, The United Nations, and structures like the International Labor Organization and UNICEF, which operate under the auspices of the UN. The theoretical and practical significance of the results obtained may be useful in further studies on such composite indicators.

Key words: inclusive economy, Inclusive Development Index, IDI, social and economic paradigm, types of GDP, regression analysis, macroeconomics, reorientation

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Переорієнтація – [1–4] – в результаті розширення поняття економічного добробуту моделі світової громадськості від концепції сталого розвитку до концепції інклюзивного росту, а також наповнення останньої теоретичним та практичним змістом, розпочавшись наприкінці 2000-х років, продовжується й дотепер і визначає актуальність дослідження. Зі свого боку, це свідчить про важливість продовження всеохоплюючої наукової роботи у даному напрямку. Це, зокрема, декларується й провідними міжнародними науковими та економічними організаціями і об'єднаннями: ВЕФ, ОЕСР, Світовим банком, Міжнародним валютним фондом та ООН.

Аналіз досліджень та публікацій

Напрацювання та поглиблення концептуальних засад концепції інклюзивного розвитку як моделі економічної динаміки, що дозволить реагувати на соціально-економічні виклики сучасності, сформували в останні роки поле наукових інтересів іноземних спеціалістів (Дж. Бланке [1], В. Поль [2], К. Розендаль [2], Р. Раньєрі [3] та ін.) провідних наднаціональних об'єднань та організацій-каталізаторів розробки інклюзивної економіки – Всесвітній економічний форум, Організація економічного співробітництва та розвитку, Міжнародний валютний фонд – і безпосередньо вчених України (Балджи М. Д. [5], Бобух І. М. [6], Ємельяненко Л. М. [7], Тищенко О. П. [8] та ін.). Узагальнюючи, варто сказати, що, відповідно до робіт вищезгаданих іноземних та українських науковців, інклюзивний розвиток ґрунтується на трьох концептуальних установах:

1) установці на рівномірний розподіл економічний благ між усіма членами суспільства та рівномірну участь останніх у виробництві цих благ;

2) на відсутність дискримінації за расовими, територіальними, релігійними, гендерними чи будь-якими іншими ознаками;

3) імпліцитно – на так звану “зелену” економіку – екологічність у підході до виробництва.

Говорячи про практичне наповнення концепції інклюзивного росту, необхідно сказати, що її першим офіційно декларованим індексним інструментом став запропонований ВЕФ в 2017 році Індекс інклюзивного розвитку.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Водночас попри наукову активність вітчизняних та іноземних спеціалістів в області інклюзивної економіки, робота над створенням загальної універсальної системи індикаторів, які адекватно відображали в собі специфіку економічної динаміки сьогодні, продовжується. Всебічний аналіз Індексу інклюзивного розвитку, частково презентований у даній статті і який сформулював основу дисертаційного дослідження автора в рамках виконання програми PhD, може бути корисним у сьогоднішніх та майбутніх дослідженнях, присвячених даній проблемі.

Формулювання цілей статті

Незважаючи на те, що запропонована система показників Індексу інклюзивного розвитку має охоплювати цілу низку соціально-економічних процесів, важливо визначити: чи всі показники системи ІР впливають на створений обсяг економіки – показники номінального ВВП на душу населення та ВВП за паритетом купівельної спроможності як два основних існуючих в світі економічних індикатора, які не входять до системи Індексу; або ж запропонована система ІР є абстрактною конструкцією, яка дає багатовимірну оцінку рівня розвитку країн, абстрагуючись від конкретних рівнів економічних процесів. Визначення ступеню впливу системи ІР на показники номінального ВВП на душу населення та ВВП за ПКС формує мету статті.

Виклад основного матеріалу

Аналіз вищезгаданого аспекту системи Індексу інклюзивного розвитку було проведено шляхом побудови багатофакторних регресійних моделей, які дозволили оцінити вплив усіх показників ІР на номінальний ВВП на душу населення та ВВП за ПКС.

Водночас необхідно зазначити, що у відкритому доступі в базах даних організацій, відповідальних за розробку інформаційно-аналітичного забезпечення глобального соціально-економічного розвитку, статистичної інформації, що прямо відповідала б характеристикам 12 показників Індексу інклюзивності – як вони презентовані у звіті ВЕФ від 2017 року, де Індекс інклюзивного зростання було розраховано вперше – немає. Так, попри наявність в офіційній системі ІР двох типів Індексу Джині – за доходами та за багатством, – в аналізі було взято лише Індекс Джині за доходами, оскільки дані з Індексу Джині за багатством відсутні у загальному доступі. З огляду на вищесказане, справедливо можна говорити про такий недолік Індексу інклюзивного зростання, як неврахування при підборі системи частинних показників того, чи ведеться провідними наднаціональними організаціями відкрита статистична звітність з цих показників, до якої мали б доступ вчені з усього світу (особливо зважаючи на те, що Індекс інклюзивності презентувався Форумом в 2017 році як загальнодоступний проєкт).

Таблиця 1

Вплив системи ІР на номінальний ВВП на душу населення на основі 2007 р.

N=20	Номінальний ВВП на душу населення (долари США) 2007 р. R= ,70261863 R ² = ,49367294 Adjusted R ² = ----- F(11,8)= ,70910 p<,70811 Std. Error of estimate: 1, 2970					
	b*	Std.Err. of b*	b	Std.Err. of b	t(8)	p-value
Intercept			0,99620	0,821181	1,213131	0,259681
Інтенсивність промислових викидів в атмосферу	0,078625	0,520958	0,15782	1,045683	0,150924	0,883772
Коефіцієнт демографічного навантаження	-0,265082	0,523421	-0,36550	0,721712	-0,506441	0,626206
Державний борг	0,438243	0,610560	0,58655	0,817180	0,717773	0,493322
Скориговані чисті заощадження	-0,190724	0,612489	-0,29328	0,941829	-0,311392	0,763462
Рівень бідності	0,907372	0,408462	3,92432	1,766565	2,221438	0,057054
Медіанний дохід домогосподарств	0,267402	1,367093	0,35714	1,825902	0,195599	0,849801
Середня очікувана тривалість здорового життя	0,051545	0,562232	0,09623	1,049658	0,091679	0,929208
Продуктивність праці	0,639717	0,952869	1,16567	1,736289	0,671358	0,520902
Зайнятість населення	0,403667	0,767408	0,61184	1,163168	0,526013	0,613145
Реальний ВВП на душу населення	-0,907032	1,745209	-1,39144	2,677252	-0,519727	0,617325
Коефіцієнт Джині за доходами	-0,414461	0,453244	-0,64978	0,710583	-0,914431	0,387221

Джерело таблиці: розраховано автором за даними Світового банку, МВФ, ОЕСР, Євростату та ВООЗ

Статистичний аналіз проведено на базі загальної сукупності з 49 країн. Часовий діапазон охоплює період у 6 проміжків: було взято 2007, 2008, 2010, 2013, 2015 та 2016 роки, що продиктовано специфікою публікації провідними організаціями відповідних статистичних даних. Повні особливості формування

сукупності та причини вибору зазначеного часового діапазону розкриті у попередній публікації автора. Описуючи зв'язок системи Індексу інклюзивного розвитку з номінальним ВВП на душу населення та ВВП за паритетом купівельної спроможності, необхідно сказати, що в рамках 2007 року істотного впливу факторів системи Індексу інклюзивного розвитку на номінальний ВВП на душу населення зафіксовано не було. Відповідні результати можна бачити в Таблиці 1.

Серед усіх факторів, як можна бачити з Таблиці 2, істотний вплив (виділений червоним кольором) на ВВП за паритетом купівельної спроможності показали:

- показник бідності, що є цілком коректним, оскільки рівень економічного зростання країни досягається подоланням рівня бідності.

Таблиця 2

Вплив системи ІР на ВВП за ПКС на основі 2007 р.

N=20	ВВП за ПКС (долари США) 2007 р. R=, 77084748 R ² =, 59420583 Adjusted R ² =, 03623885 F(11,8)=1, 0649 p<,47686 Std. Error of estimate: 1, 1596					
	b*	Std.Err. of b*	b	Std.Err. of b	t(8)	p-value
Intercept			1,17145	0,734154	1,59565	0,149233
Інтенсивність промислових викидів в атмосферу	0,09045	0,466380	0,18131	0,934863	0,19394	0,851058
Коефіцієнт демографічного навантаження	-0,26654	0,468585	-0,36702	0,645226	-0,56882	0,585088
Державний борг	0,42519	0,546595	0,56831	0,730576	0,77789	0,459020
Скориговані чисті заощадження	-0,19253	0,548322	-0,29566	0,842015	-0,35113	0,734559
Рівень бідності	1,01583	0,365669	4,38742	1,579347	2,77800	0,023999
Медіанний дохід домогосподарств	0,43261	1,223870	0,57702	1,632396	0,35348	0,732864
Середня очікувана тривалість здорового життя	0,00828	0,503330	0,01545	0,938417	0,01646	0,987271
Продуктивність праці	0,90903	0,853043	1,65416	1,552280	1,06563	0,317691
Зайнятість населення	0,54855	0,687011	0,83031	1,039897	0,79845	0,447659
Реальний ВВП на душу населення	-1,35090	1,562373	-2,06954	2,393521	-0,86464	0,412409
Коефіцієнт Джині за доходами	-0,41626	0,405760	-0,65171	0,635277	-1,02587	0,334969

Джерело таблиці: розраховано автором за даними Світового банку, МВФ, ОЕСР, Євростату та ВООЗ

Говорячи про ситуацію на основі 2007 року, варто сказати, що регресійна модель з урахуванням номінального ВВП суттєвого впливу не зафіксувала. В регресійній моделі з урахуванням ВВП за ПКС зафіксовано один коректний зв'язок, однак, відповідно до теорії економіки, між іншими показниками так само мала б бути виявлена залежність.

На основі 2008 року серед усіх факторів істотний вплив на номінальний ВВП на душу населення показав індикатор рівня бідності. Відповідні результати зафіксовані в Таблиці 3.

Таблиця 3

Вплив системи ІР на номінальний ВВП на душу населення на основі 2008 р.

N=22	Номінальний ВВП на душу населення (долари США) 2008 р. R=,79529095 R ² =,63248780 Adjusted R ² =,14247130 F(12,9)=1,2907 p<,35696 Std.Error of estimate: 1,0864					
	b*	Std.Err. of b*	b	Std.Err. of b	t(9)	p-value
Intercept			1,94424	0,893583	2,17578	0,057569
Інтенсивність промислових викидів в атмосферу	0,619399	0,443626	1,28261	0,918628	1,39622	0,196127
Коефіцієнт демографічного навантаження	0,192788	0,547519	0,25597	0,726968	0,35211	0,732859
Державний борг	1,076398	0,517996	1,27982	0,615889	2,07800	0,067483
Скориговані чисті заощадження	0,339897	0,541804	0,48735	0,776841	0,62734	0,546019
Рівень бідності	0,854861	0,353231	5,27652	2,180270	2,42012	0,038603
Медіанний дохід домогосподарств	-0,674050	1,417166	-0,84114	1,768461	-0,47563	0,645669
Середня очікувана тривалість здорового життя	-0,435820	0,582649	-0,83644	1,118238	-0,74800	0,473553
Продуктивність праці	0,948811	0,971323	1,68130	1,721193	0,97682	0,354181
Зайнятість населення	0,748335	0,717616	1,05931	1,015828	1,04281	0,324238
Реальний ВВП на душу населення	-0,231334	1,212325	-0,29010	1,520277	-0,19082	0,852903
Коефіцієнт Джині за доходами	-0,544579	0,401855	-1,27170	0,938408	-1,35516	0,208398

Джерело таблиці: розраховано автором за даними Світового банку, МВФ, ОЕСР, Євростату та ВООЗ

З-поміж усіх факторів істотний вплив на ВВП за ПКС, як помітно з Таблиці 4, і як і у випадку із ситуацією в 2007 році, показав лише індикатор рівня бідності.

Резюмуючи ситуацію на основі 2008 року, необхідно зазначити, що, на відміну від картини в 2007 році, тут було зафіксовано один вплив на номінальний ВВП на душу населення, однак загалом висновки ситуації в 2008 році аналогічні до переднього року.

На основі 2010 року, як помітно з Таблиці 5, серед усіх факторів істотний вплив на номінальний ВВП на душу населення показали:

- показник рівня бідності (коефіцієнт регресії – 5,5 при p=0.002);
- коефіцієнт Джині (коефіцієнт регресії – -1,5 при p=0.002).

Таблиця 4

Вплив системи ІПР на ВВП за ПКС на основі 2008 р.

N=22	ВВП за ПКС (долари США) 2008 р. R= ,83906648 R ² = ,70403255 Adjusted R ² = ,30940929 F(12,9)=1,7841 p<,19533 Std. Error of estimate: ,94471					
	b*	Std.Err. of b*	b	Std.Err. of b	t(9)	p-value
Intercept			2,07951	0,777057	2,67613	0,025366
Інтенсивність промислових викидів в атмосферу	0,548781	0,398110	1,10117	0,798837	1,37847	0,201355
Коефіцієнт демографічного навантаження	0,164361	0,491344	0,21147	0,632169	0,33451	0,745657
Державний борг	0,965994	0,464850	1,11297	0,535576	2,07808	0,067475
Скориговані чисті заощадження	0,236284	0,486215	0,32829	0,675539	0,48597	0,638605
Рівень бідності	1,011459	0,316989	6,04968	1,895958	3,19083	0,010992
Медіанний дохід домогосподарств	-0,828128	1,271765	-1,00139	1,537849	-0,65116	0,531213
Середня очікувана тривалість здорового життя	-0,288530	0,522869	-0,53660	0,972417	-0,55182	0,594506
Продуктивність праці	0,969028	0,871665	1,66393	1,496745	1,11170	0,295082
Зайнятість населення	0,809149	0,643989	1,10991	0,883361	1,25647	0,240579
Реальний ВВП на душу населення	-0,196466	1,087941	-0,23874	1,322029	-0,18059	0,860694
Коефіцієнт Джині за доходами	-0,592882	0,360625	-1,34160	0,816037	-1,64404	0,134580

Джерело таблиці: розраховано автором за даними Світового банку, МВФ, ОЕСР, Євростату та ВООЗ

Таблиця 5

Вплив системи ІПР на номінальний ВВП на душу населення на основі 2010 р.

N=22	Номінальний ВВП на душу населення (долари США) 2010 р. R= ,82375275 R ² = ,67856859 Adjusted R ² = , 32499403 F(11,10)=1,9192 p<,15709 Std. Error of estimate: ,97056					
	b*	Std.Err. of b*	b	Std.Err. of b	t(10)	p-value
Intercept			1,69624	0,704416	2,40801	0,036808
Інтенсивність промислових викидів в атмосферу	0,372744	0,309475	0,87798	0,728953	1,20444	0,256152
Коефіцієнт демографічного навантаження	-0,026279	0,302942	-0,03597	0,414611	-0,08675	0,932585
Державний борг	0,492273	0,415560	0,69513	0,586809	1,18460	0,263565
Скориговані чисті заощадження	-0,394000	0,424777	-0,43766	0,471844	-0,92754	0,375489
Рівень бідності	1,038152	0,309664	5,32169	1,587375	3,35251	0,007334
Медіанний дохід домогосподарств	-0,473014	1,436258	-0,55869	1,696416	-0,32934	0,748694
Середня очікувана тривалість здорового життя	0,367544	0,445430	0,71486	0,866351	0,82514	0,428534
Продуктивність праці	0,076083	0,624143	0,12818	1,051518	0,12190	0,905393
Зайнятість населення	0,262585	0,461111	0,37687	0,661807	0,56946	0,581609
Реальний ВВП на душу населення	0,471032	1,335655	0,58996	1,672894	0,35266	0,731663
Коефіцієнт Джині за доходами	-0,739919	0,274178	-1,71738	0,636380	-2,69868	0,022364

Джерело таблиці: розраховано автором за даними Світового банку, МВФ, ОЕСР, Євростату та ВООЗ

Абсолютно аналогічні результати отримані в процесі виявлення впливу системи ІПР на ВВП за ПКС. Це помітно з Таблиці 6.

Таблиця 6

Вплив системи ІПР на ВВП за ПКС на основі 2010 р.

N=22	ВВП за ПКС (долари США) 2010 р. R= ,86394214 R ² = ,74639602 Adjusted R ² = ,46743164 F(11,10)=2,6756 p<,06613 Std. Error of estimate: ,83614					
	b*	Std.Err. of b*	b	Std.Err. of b	t(10)	p-value
Intercept			1,70788	0,606860	2,81429	0,018340
Інтенсивність промислових викидів в атмосферу	0,37310	0,274890	0,85237	0,627999	1,35728	0,204533
Коефіцієнт демографічного навантаження	-0,00780	0,269088	-0,01035	0,357190	-0,02899	0,977445
Державний борг	0,46077	0,369120	0,63106	0,505540	1,24829	0,240360
Скориговані чисті заощадження	-0,36310	0,377307	-0,39119	0,406497	-0,96233	0,358574
Рівень бідності	1,10700	0,275058	5,50379	1,367535	4,02460	0,002420
Медіанний дохід домогосподарств	-1,14275	1,275752	-1,30911	1,461475	-0,89574	0,391441
Середня очікувана тривалість здорового життя	0,37896	0,395652	0,71488	0,746368	0,95781	0,360741
Продуктивність праці	0,39118	0,554393	0,63919	0,905890	0,70559	0,496550
Зайнятість населення	0,47431	0,409581	0,66026	0,570151	1,15804	0,273758
Реальний ВВП на душу населення	0,69993	1,186392	0,85026	1,441210	0,58996	0,568306
Коефіцієнт Джині за доходами	-0,68072	0,243538	-1,53241	0,548246	-2,79511	0,018953

Джерело таблиці: розраховано автором за даними Світового банку, МВФ, ОЕСР, Євростату та ВООЗ

Підсумовуючи аналіз на основі 2010 року, необхідно сказати, що обидві регресійні моделі виділяють тождані до попередніх років істотні фактори, за якими, рівень економічного добробуту країни досягається подоланням рівня бідності та соціальної несправедливості в розподілі доходів. Ситуація є цілком коректною, однак, відповідно до теорії економіки, між іншими показниками так само мала б бути виявлена залежність – наприклад, вважається що продуктивність праці є одним із чинників економічного зростання, – проте встановити статистично достовірні зв'язки із ВВП не вдалось.

На основі 2013 року істотного впливу факторів ІПР на показник номінального ВВП на душу населення виявлено не було. Це можна бачити на Таблиці 7.

Таблиця 7

Вплив системи ІПР на номінальний ВВП на душу населення на основі 2013 р.

N=31	Номінальний ВВП на душу населення (долари США) 2013 р. R= ,60057608 R ² = ,36069163 Adjusted R ² = ----- F(11,19)=,97451 p<,49969 Std. Error of estimate: 1,1285					
	b*	Std.Err. of b*	b	Std.Err. of b	t(19)	p-value
Intercept			-0,09115	0,319642	-0,28515	0,778616
Інтенсивність промислових викидів в атмосферу	-0,00889	0,316827	-0,01318	0,469576	-0,02806	0,977908
Коефіцієнт демографічного навантаження	-0,22200	0,254308	-0,28697	0,328733	-0,87297	0,393580
Державний борг	-0,32699	0,446561	-0,40477	0,552775	-0,73224	0,472956
Скориговані чисті заощадження	-0,76879	0,395786	-0,80538	0,437791	-1,94243	0,067056
Рівень бідності	0,35637	0,273785	0,73456	0,564330	1,30165	0,208597
Медіанний дохід домогосподарств	-0,80751	1,865899	-3,18273	2,115273	-1,50464	0,148858
Середня очікувана тривалість здорового життя	0,14932	0,493911	0,26957	0,891662	0,30233	0,765689
Продуктивність праці	-0,01500	0,718580	-0,02425	1,162193	-0,02087	0,983569
Зайнятість населення	-0,14884	0,356544	-0,16858	0,403820	-0,41745	0,681026
Реальний ВВП на душу населення	3,23997	2,239139	3,91612	2,706426	1,44697	0,164203
Коефіцієнт Джині за доходами	-0,25029	0,270926	-0,42889	0,464260	-0,92382	0,367164

Джерело таблиці: розраховано автором за даними Світового банку, МВФ, ОЕСР, Євростату та ВООЗ

Істотного впливу на показник ВВП за паритетом купівельної спроможності в рамках 2013 року, як ілюструє Таблиця 8, також встановлено не було.

Таблиця 8

Вплив системи ІПР на ВВП за ПКС на основі 2013 р.

N=31	ВВП за ПКС (долари США) 2013 р. R= ,60655203 R ² = ,36790536 Adjusted R ² = ,00195583 F(11,19)=1,0053 p<,47693 Std. Error of estimate: 1,1120					
	b*	Std.Err. of b*	b	Std.Err. of b	t(19)	p-value
Intercept			-0,03394	0,314989	-0,10774	0,915334
Інтенсивність промислових викидів в атмосферу	-0,02765	0,315034	-0,04062	0,462740	-0,08778	0,930970
Коефіцієнт демографічного навантаження	-0,20078	0,252869	-0,25722	0,323948	-0,79401	0,436994
Державний борг	-0,38426	0,444035	-0,47140	0,544728	-0,86539	0,397620
Скориговані чисті заощадження	-0,72347	0,393547	-0,79309	0,431418	-1,83833	0,081700
Рівень бідності	0,42913	0,272236	0,87662	0,556115	1,57632	0,131456
Медіанний дохід домогосподарств	-3,21657	1,855342	-3,61383	2,084481	-1,73368	0,099172
Середня очікувана тривалість здорового життя	0,13470	0,491117	0,24101	0,878682	0,27428	0,786827
Продуктивність праці	0,11145	0,714514	0,17863	1,145275	0,15597	0,877698
Зайнятість населення	-0,06523	0,354527	-0,07322	0,397942	-0,18400	0,855964
Реальний ВВП на душу населення	3,51605	2,226470	4,21178	2,667029	1,59720	0,130794
Коефіцієнт Джині за доходами	-0,13877	0,269394	-0,23567	0,457502	-0,51511	0,612415

Джерело таблиці: розраховано автором за даними Світового банку, МВФ, ОЕСР, Євростату та ВООЗ

Висновки щодо аналізу на основі 2013 року: жодних впливів системи Індексу інклюзивного розвитку ані на номінальний ВВП на душу населення, ані на ВВП за ПКС зафіксовано не було.

Як і в рамках попереднього 2013 року, статистично суттєвого впливу факторів на показник номінальний ВВП на душу населення на основі 2015 р. зафіксовано не було. Про це говорить результат, презентований у Таблиці 9.

Таблиця 9

Вплив системи ІПР на номінальний ВВП на душу населення на основі 2015 р.

N=30	Номінальний ВВП на душу населення (долари США) 2015 р. R= ,56735383 R ² = ,32189036 Adjusted R ² = ----- F(11,18)=,77676 p<,65891 Std. Error of estimate: 1,1606					
	b*	Std.Err. of b*	b	Std.Err. of b	t(18)	p-value
Intercept			0,065320	0,304435	0,21456	0,832520
Інтенсивність промислових викидів в атмосферу	-0,123471	0,350204	-0,176309	0,500070	-0,35257	0,728507
Коефіцієнт демографічного навантаження	0,047587	0,216304	0,064044	0,291105	0,22000	0,828346
Державний борг	0,037851	0,389763	0,047931	0,493569	0,09711	0,923711
Скориговані чисті заощадження	-0,410606	0,335645	-0,435575	0,356056	-1,22333	0,236978
Рівень бідності	0,483632	0,328965	0,890747	0,605885	1,47016	0,158782
Медіанний дохід домогосподарств	0,194717	1,477943	0,205492	1,559736	0,13175	0,896645
Середня очікувана тривалість здорового життя	0,018715	0,499416	0,031603	0,843345	0,03747	0,970520
Продуктивність праці	0,404526	0,943055	0,427463	0,996528	0,42895	0,637048
Зайнятість населення	-0,110652	0,330238	-0,123762	0,369363	-0,33507	0,741447
Реальний ВВП на душу населення	-0,535815	2,084457	-0,535191	2,082032	-0,25705	0,800054
Коефіцієнт Джині за доходами	-0,522377	0,265527	-0,820962	0,417299	-1,96732	0,064752

Джерело таблиці: розраховано автором за даними Світового банку, МВФ, ОЕСР, Євростату та ВООЗ

Вплив факторів на показник ВВП за ПКС на основі 2015 р. теж не виявлений. Це відображає Таблиця 10.

Таблиця 10

Вплив системи ІР на ВВП за ПКС на основі 2015 р.

N=30	ВВП за ПКС (долари США) 2015 р. R= ,51597998 R?= ,26623534 Adjusted R?= ----- F(11,18)=,59373 p<,81019 Std. Error of estimate: 1,2176					
	b*	Std.Err. of b*	b	Std.Err. of b	t(18)	p-value
Intercept			0,028970	0,319364	0,09071	0,928722
Інтенсивність промислових викидів в атмосферу	-0,189049	0,364291	-0,272236	0,524592	-0,51895	0,610118
Коефіцієнт демографічного навантаження	0,104212	0,225005	0,141438	0,305380	0,46316	0,648804
Державний борг	-0,085777	0,405442	-0,109542	0,517773	-0,21156	0,834824
Скориговані чисті заощадження	-0,384994	0,349147	-0,411865	0,373516	-1,10267	0,284696
Рівень бідності	0,544427	0,342199	1,011211	0,635596	1,59097	0,129027
Медіанний дохід домогосподарств	-0,614899	1,537398	-0,654424	1,636221	-0,39996	0,693892
Середня очікувана тривалість здорового життя	0,085859	0,519507	0,146215	0,884701	0,16527	0,870574
Продуктивність праці	0,159815	0,980992	0,170307	1,045396	0,16291	0,872403
Зайнятість населення	-0,020849	0,343523	-0,023517	0,387475	-0,06069	0,952273
Реальний ВВП на душу населення	0,351693	2,168310	0,354259	2,184130	0,16220	0,872958
Коефіцієнт Джині за доходами	-0,418231	0,276208	-0,662853	0,437762	-1,51419	0,147341

Джерело таблиці: розраховано автором за даними Світового банку, МВФ, ОЕСР, Євростату та ВООЗ

Висновки про ситуацію у 2015 році: як і в ситуації з регресією в 2013 р., суттєвих впливів ні на номінальний ВВП на душу населення, ні на ВВП за ПКС зафіксовано не було.

Як і у випадку з проаналізованими вище 2013 та 2015 роками, істотного впливу на номінальний ВВП на душу населення на основі 2016 року також простежено не було. Про це свідчить картина, наведена в Таблиці 11.

Таблиця 11

Вплив системи ІР на номінальний ВВП на душу населення на основі 2016 р.

N=30	Номінальний ВВП на душу населення (долари США) 2016 р. R= ,57733589 R?= ,33331673 Adjusted R?=----- F(11,18)=,81812 p<,62448 Std. Error of estimate: 28868					
	b*	Std.Err. of b*	b	Std.Err. of b	t(18)	p-value
Intercept			164578,3	440064,6	0,37399	0,712783
Інтенсивність промислових викидів в атмосферу	-0,075424	0,355433	-9437,5	44473,8	-0,21220	0,834333
Коефіцієнт демографічного навантаження	0,105813	0,212211	657,1	1317,7	0,49862	0,624086
Державний борг	0,040146	0,360513	31,4	282,3	0,11136	0,912566
Скориговані чисті заощадження	-0,484285	0,305457	-2247,9	1417,8	-1,58545	0,130276
Рівень бідності	0,338902	0,342479	3210,3	3244,2	0,98956	0,335508
Медіанний дохід домогосподарств	0,035427	1,125161	0,1	2,7	0,03149	0,975228
Середня очікувана тривалість здорового життя	-0,045329	0,509883	-572,2	6435,9	-0,08890	0,930142
Продуктивність праці	0,263324	0,822883	0,2	0,6	0,32000	0,752651
Зайнятість населення	-0,103814	0,328849	-404,9	1282,5	-0,31569	0,755870
Реальний ВВП на душу населення	-0,167225	1,578845	-0,2	1,7	-0,10592	0,916821
Коефіцієнт Джині за доходами	-0,452118	0,241314	-2860,2	1526,6	-1,87357	0,077320

Джерело таблиці: розраховано автором за даними Світового банку, МВФ, ОЕСР, Євростату та ВООЗ

Суттєвого впливу на ВВП за ПКС, аналогічно до ситуації з цим показником у 2013 та 2015 роках, на основі 2016 р. виявлено не було, про що свідчить Таблиця 12.

Таблиця 12

Вплив системи ІР на ВВП за ПКС на основі 2016 р.

N=30	ВВП за ПКС (долари США) 2016 р. R= ,54522007 R?= ,29726492 Adjusted R?= ----- F(11,18)=,69220 p<,72991 Std. Error of estimate: 22045					
	b*	Std.Err. of b*	b	Std.Err. of b	t(18)	p-value
Intercept			73933,0	336049,0	0,22001	0,828342
Інтенсивність промислових викидів в атмосферу	-0,197038	0,364917	-18337,8	33961,8	-0,53995	0,595846
Коефіцієнт демографічного навантаження	0,142260	0,217874	657,0	1006,3	0,65295	0,522042
Державний борг	-0,119234	0,370132	-69,4	215,5	-0,32214	0,751059
Скориговані чисті заощадження	-0,502354	0,313607	-1734,3	1082,7	-1,60186	0,126591
Рівень бідності	0,429492	0,351617	3026,0	2477,4	1,22148	0,237663
Медіанний дохід домогосподарств	-0,377296	1,155183	-0,7	2,0	-0,32661	0,747729
Середня очікувана тривалість здорового життя	0,011764	0,523488	110,4	4914,7	0,02247	0,982319
Продуктивність праці	0,200974	0,844839	0,1	0,4	0,23788	0,814658
Зайнятість населення	-0,002387	0,337623	-6,9	979,4	-0,00707	0,994437
Реальний ВВП на душу населення	0,163818	1,620972	0,1	1,3	0,10106	0,920619
Коефіцієнт Джині за доходами	-0,369083	0,247753	-1736,7	1165,8	-1,48972	0,153611

Джерело таблиці: розраховано автором за даними Світового банку, МВФ, ОЕСР, Євростату та ВООЗ

Висновки про ситуацію у 2016 році: як і в ситуації з регресією в 2013 р. та 2016 р., статистично істотних впливів ані на номінальний ВВП на душу населення, ані на ВВП за ПКС встановлено не було.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Регресійний аналіз продемонстрував мінімальну (на рівні одного-двох впливів, описаних вище) – у випадку з 2007, 2008 та 2010 роками і взагалі відсутню у випадку з 2013, 2015 та 2016 роками – наявність суттєвих впливів на номінальний ВВП на душу населення та ВВП за ПКС як два основних існуючих в світі економічних індикатора. Подібна картина підтверджує висказану гіпотезу про те, що конструкція ІПР має абстрактний характер і з іншими економічними мірками, які не входять до її складу, коректно не взаємодіє.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів може бути корисне у подальших дослідженнях, присвячених подібним композитним індикаторам. Особливо з огляду на незавершеність трансформації соціально-економічної парадигми в бік інклюзивності, що й визначає актуальність даної проблеми та необхідність її подальшого вивчення.

Також, з огляду на окреслене розуміння інклюзивної економіки іноземними спеціалістами та вітчизняними вченими, доцільно сформулювати визначення інклюзивного економічного зростання в його розумінні автором даної статті. На думку автора, інклюзивним є економічний розвиток, спрямований на подолання викликані соціальною ексклюзією ірраціональності у використанні ресурсів, що надає нові можливості реалізації власного потенціалу для всіх сегментів населення незалежно від статі, віку, етнічного походження чи місця проживання, веде до справедливого розподілу дивідендів та благ від економічного процвітання у суспільстві й залишає достатнім об'єм природного, матеріального та наукового капіталу для розвитку майбутнім поколінням.

Література

1. The WEF The Inclusive Development Index 2018. Geneva: World Economic Forum, 2018. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Forum_IncGrwth_2018.pdf (11.08.2022);
2. The OECD Making Innovation Benefit All: Policies for Inclusive Growth Report. OECD, 2017. URL: <https://www.oecd.org/innovation/inno/making-innovation-benefit-all.pdf> (11.07.2022);
3. Ranieri R., Ramos R.A. Inclusive Growth: Building up a Concept. Working Paper 104. Brazil: 2013. URL: <http://www.ipcundp.org/pub/IPCWorkingPaper104.pdf> (11.08.2022);
4. Makhonin Vladyslav Genealogy of concepts of sustainable development and inclusive economic growth. Journal Economics and Education SIA "Informācijas Sistēmu Menedžmenta Augstskola"(ISMA). 2020. Volume 5, Issue 2. P. 65-70.
5. Інклюзивна економіка: теорія і практика : монографія / за ред. М. Д Балджи. – Київ : ФОП Гуляєва В.М., 2021. – 367 с.
6. Бобух І. М. Структурні зміни як основа інклюзивного розвитку економіки України : монографія / [Бобух І. М., Кіндзерський Ю.В., Фашевська О.М. та ін.] ; за ред. д.е.н. І.М. Бобух ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». – К., 2020. – 516 с.
7. Смеляненко Л. М. Інтегральна оцінка інклюзивного розвитку в Україні на національному та місцевому рівнях / Л. М. Смеляненко, В. М. Петюх, К. В. Дзензелюк // Економіка та держава. – 2019. – № 6. – С. 4-10.
8. Тищенко О. П. Інклюзивний розвиток національної економіки України: передумови та домінанти формування стратегії управління / О. П. Тищенко // Бізнес Інформ. – 2019. – № 9. – С. 71-79.
9. Єріна А. М. Статистичне моделювання та прогнозування : навч. посібник / Єріна А. М. – К. : КНЕУ, 2001. – 170 с.

References

1. The WEF The Inclusive Development Index 2018. Geneva: World Economic Forum, 2018. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Forum_IncGrwth_2018.pdf (11.08.2022);
2. The OECD Making Innovation Benefit All: Policies for Inclusive Growth Report. OECD, 2017. URL: <https://www.oecd.org/innovation/inno/making-innovation-benefit-all.pdf> (11.07.2022);
3. Ranieri R., Ramos R.A. Inclusive Growth: Building up a Concept. Working Paper 104. Brazil: 2013. URL: <http://www.ipcundp.org/pub/IPCWorkingPaper104.pdf> (11.08.2022);
4. Makhonin Vladyslav Genealogy of concepts of sustainable development and inclusive economic growth. Journal Economics and Education SIA "Informācijas Sistēmu Menedžmenta Augstskola"(ISMA). 2020. Volume 5, Issue 2. P. 65-70.
5. Інклюзивна економіка: теорія і практика : монографія / за ред. М. Д Балджи. – Київ : ФОП Гуляєва В.М., 2021. – 367 с.
6. Bobukh I. M. Strukturni zminy yak osnova inkluzivnoho rozvytku ekonomiky Ukrainy : monohrafiia / [Bobukh I. M., Kindzerskyi Yu.V., Fashchevska O.M. ta in.] ; za red. d.e.n. I.M. Bobukh ; NAN Ukrainy, DU «In-t ekon. ta prohnouzuv. NAN Ukrainy». – K., 2020. – 516 s.
7. Yemelianenko L. M. Intehralna otsinka inkluzivnoho rozvytku v Ukraini na natsionalnomu ta mistsevomu rivniakh / L. M. Yemelianenko, V. M. Petiukh, K. V. Dzenzeliuk // Ekonomika ta derzhava. – 2019. – № 6. – S. 4-10.
8. Tyshchenko O. P. Inkluzivnyi rozvytok natsionalnoi ekonomiky Ukrainy: peredumovy ta dominanty formuvannia stratehii upravlinnia / O. P. Tyshchenko // Biznes Inform. – 2019. – № 9. – S. 71-79.
9. Yerina A. M. Statystychne modeliuвання ta prohnouzuvannia : navch. posibnyk / Yerina A. M. – K. : KNEU, 2001. – 170 s.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-19>

УДК 330:004

Альона ГОЛОБОРОДЬКО

Державний університет телекомунікацій, м. Київ, Україна

<https://orcid.org/0000-0001-5416-0526>

e-mail: alona.goloborodko.decor@gmail.com

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ЦИФРОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ЕКОНОМІКИ

У статті проаналізовані основні передумови та чинники розвитку цифрових трансформацій економіки. Цифровізація стала невід'ємною важливою складовою функціонування цивілізованого суспільства і головною ланкою системи розвитку і ефективності соціально-економічної діяльності підприємств. Цифрові трансформації обумовлені розвитком інформаційного суспільства і охоплює всі сфери життєдіяльності: технічну, соціальну, економічну, політичну, культурну сфери. Цифрова економіка отримала розвиток внаслідок глобальної трансформації систем організацій і комунікацій та переходу індустріального суспільства до цифрового. В дослідженні виділені та охарактеризовані два основні підходи до цифрових трансформацій, а саме еволюційний та революційний. Вивчення особливостей еволюції та особливостей якісно-кількісних змін у системі соціально-економічних відносин дало змогу виділити чотири основні етапи цифрових трансформацій у світі. На засадах дослідження особливостей еволюції цифрових трансформацій в статті автором виділені головні чинники розвитку цифрової економіки. А саме, цифрові фінанси, соціальні мережі, цифрова ідентифікація і кібербезпека, великі обсяги даних та мобільність до їх доступу, інтеграція декількох систем управління та організації економічної діяльності, можливість колаборації ведення офлайн та онлайн бізнесу. Цифрові трансформації – це результат побудови моделі взаємодії всіх учасників соціально-економічних процесів та переходу суспільства та держав на новий якісний рівень споживання і надання продуктів, організації потокових процесів та побудови всієї системи економічної діяльності. Виходячи з сформованих ознак цифрових трансформацій у соціально-економічних процесах у статті розкриті компоненти цифрової економіки - підтримуюча інфраструктура, електронний бізнес, електронна комерція, ресурсне забезпечення та цифрове врядування.

Ключові слова: передумови, чинники, цифрові трансформації цифрова економіка.

Alona GOLOBORODKO

State University of Telecommunications

SOCIO-ECONOMIC PREREQUISITES AND DEVELOPMENT FACTORS OF DIGITAL TRANSFORMATION OF THE ECONOMY

The article analyzes the main prerequisites and factors of the development of digital transformations of the economy. Digitization has become an integral and important component of the functioning of a civilized society and the main link in the system of development and efficiency of social and economic activities of enterprises. Digital transformations are due to the development of the information society and cover all spheres of life: technical, social, economic, political, cultural. The digital economy has developed as a result of the global transformation of organizations and communications systems and the transition of an industrial society to a digital one. Two main approaches to digital transformations, namely evolutionary and revolutionary, are highlighted and characterized in the study. The study of the features of evolution and features of qualitative and quantitative changes in the system of socio-economic relations made it possible to identify four main stages of digital transformations in the world. Based on the study of the peculiarities of the evolution of digital transformations, the author highlights the main factors of the development of the digital economy in the article. Namely, digital finance, social networks, digital identification and cyber security, large volumes of data and mobility to access them, integration of several management systems and organization of economic activity, the possibility of collaboration in conducting offline and online business. Digital transformations are the result of building a model of interaction of all participants in socio-economic processes and the transition of society and states to a new high-quality level of consumption and provision of products, organization of flow processes and construction of the entire system of economic activity. Based on the established signs of digital transformations in socio-economic processes, the article reveals the components of the digital economy - supporting infrastructure, e-business, e-commerce, resource provision and digital governance.

Keywords: prerequisites, factors, digital transformations, digital economy.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями

Сучасний світовий ринок поступово розвивався під впливом мінливості конкурентного середовища, потреб ринку і корелювання балансів товарно-грошових відносин. При цьому поступова еволюція попиту населення призводила до виробничих революцій у 19-20 століттях. Перші дві революції стосувались необхідності впровадження технологій з механізації виробництва, поділу праці для масового виробництва, використання енергії для підвищення ефективності процесів виробництва. Цифрова трансформація виникла через черговий виток еволюції побудови і організації системи соціально-економічних відносин. Однак особливості еволюції цифровізації та передумови її стрімкого розвитку, як у світовій практиці, так і вітчизняній науці, не отримали належного висвітлення. Це обумовлює важливість та актуальність дослідження теоретико-методологічних засад виділення передумов та чинників розвитку цифрових трансформацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженням особливостей цифровізації, сутності та напрямів реалізації присвячено багато робіт закордонних та вітчизняних вчених. Зокрема, Топскотта Д., Негропonte Н., Краус Н., Лайон Д., Карчева Г.Т., Огородня Д.В., Опенько В.А., Матвейчук Л.О., Деева Н.Е., Коляденко С.В., Делейчук В.В., Веретюк С.М., Пілінський В.В. та інші [2–11]. Однак в цих роботах не має чіткого виділення і розкриття соціально-економічних передумов розвитку цифрових трансформацій. Водночас, питання природи і ефективності функціонування різних форм цифрового стратегічного партнерства підприємств набувають зростаючу практичну і наукову актуальність.

Формулювання цілей статті

Метою представленої статті є дослідження еволюції становлення цифровізації та виділення основних передумов і чинників розвитку цифровізації економіки.

Методологія дослідження

Методологічним підґрунтям статті слугували сучасні положення теорії інновацій, процесно-системного підходу. В статті використано загальнонаукові методи пізнання, узагальнення, системного аналізу, синтезу. В процесі дослідження були використані наукові роботи вітчизняних та закордонних вчених з питань тенденцій розвитку стратегічних партнерств.

Виклад основного матеріалу

Сучасний соціально-економічний розвиток суспільства вже давно перейшов у іншу площину організації і побудови товарно-грошових відносин. Наразі нові вимоги і виклики глобальних кризових ситуацій ще більше стимулюють всі сфери економічної діяльності до цифрових трансформацій і впровадження мобільних інноваційно-технологічних рішень. Таким чином, цифровізація стала невід'ємною важливою складовою функціонування цивілізованого суспільства і головною ланкою системи розвитку і ефективності соціально-економічної діяльності підприємств.

Розвиток цифровізації нерозривно пов'язаний з формуванням інформаційного суспільства. В основу поняття «інформаційне суспільство» покладено положення про те, що кількісні зміни у сфері інформації призвели до виникнення якісно нового типу соціального устрою – інформаційного суспільства [1].

Інформаційне суспільство охоплює відповідні сфери та має певний зміст:

- у технічній сфері: впровадження певних інформаційних технологій та штучного інтелекту у всі сфери економічної діяльності, ділового життя, у систему освіти та побут;
- у соціальній сфері: під впливом інформації формується нова, інформаційна свідомість, змінюється якість життя;
- в економічній сфері: інформація перетворюється в основний ресурс, стає джерелом доданої вартості та зайнятості;
- у політичній сфері: свобода доступу до інформації стає основою політичного процесу, принципів плюралізму і демократії;
- у культурній сфері: формування відповідних норм і цінностей, які відповідають вимогам окремого індивіда і демократії.

При збільшенні частки інформаційної складової у системі бізнес-управління при відтворення валового національного продукту, економіка стає цифровою і відбуваються трансформації всього бізнес-середовища і регулювання його діяльності. В економічній літературі цифрова економіка ототожнюється з інформаційною. І передбачає настання нової ери економічного розвитку внаслідок інформатизації суспільства. При цьому інформатизація – один з важливих факторів зростання суспільної продуктивності праці країни і підвищення якості життя населення [2, 3].

При цьому, цифрова економіка не обмежується тільки інформаційною складовою, оскільки інформаційний потік є забезпеченням передачі даних. Тому економічне розуміння сутності цифрової економіки значно ширше за інформаційну економіку і її не доцільно ототожнювати з інформаційною.

Багато провідних вчених і економістів-практиків на початку становлення цифрової економіки пов'язували процес цифровізації з підвищенням інформатизації суспільства. Розвиток інформатизації, перш за все, є проекцією впровадження цифрових комунікаційних технологій і платформ на засадах інтеграції Інтернету і мобільних засобів. Отже, цифрова економіка – це сектор економіки, заснований на інформаційних і комунікативних технологіях [4].

Таким чином, цифрова економіка отримала розвиток внаслідок глобальної трансформації систем організацій і комунікацій та переходу індустріального суспільства до цифрового.

Існують два основні підходи до визначення ролі і місця цифрових трансформацій у світовому промисловому виробництві.

Один з них трактує сучасний етап впровадження інформаційно-технологічних досягнень та цифрових трансформацій як еволюційний шлях становлення соціально-економічного суспільства.

Відповідно до другого підходу, цифрові трансформації обумовлені революційним проривом у становленні суспільно-виробничих відносин і відповідних трансформацій організації економічної діяльності.

Відповідно до революційного підходу становлення цифровізації суспільства, цифрова економіка розглядається як наслідок Четвертої промислової революції, оскільки чітко простежується кординальна зміна базової технології і ознак інноваційно-економічної парадигми. Сучасний етап промислової революції насамперед пов'язаний з активним розвитком інформаційно-комунікативної мережі інтернет, інноваційних технологій та програмного забезпечення, які суттєво змінили технологію організації та загального управління. Саме ці інноваційні технології стали основою цифровізації і цифрових трансформацій, а Четверта промислова революція та третя хвиля глобалізації мобілізувала розвиток цифрової економіки.

Становлення і розвиток сучасної Цифрової економіки проходило протягом певного періоду часу і передбачало декілька історичних етапів. Вивчення особливостей еволюції та особливостей якісно-кількісних змін у системі соціально-економічних відносин дало змогу виділити чотири основні етапи цифрових трансформацій у світі.

Перший етап розвитку Цифрової економіки можна віднести на кінець 1950-х років. Цей період обумовлений зародженням і поширенням цифрових інновацій і технологій. У 60-х роках ХХ століття у світі починають активізуватись перші прояви розвитку інноваційної економіки. Наприкінці 70- років 20 століття відбулася інформаційна революція внаслідок появи перших електронно-обчислювальних машин і автоматизованого виробничого обладнання. Це дало змогу істотно підвищити продуктивність і загальну економічну ефективність створення валового внутрішнього продукту.

Другий етап цифровізації почався приблизно на початку 1990-х років 20 століття. Даний період обумовлений стрімким глобальним поширенням комунікативних технологій, а саме, мережі Інтернету, стільникового та в подальшому мобільного зв'язку. Цифрові трансформації в цей період охоплювали провідні сфери економічної діяльності: виробництво, торгівлю, деякі сфери послуг. Але ці трансформації були направлені тільки на підвищення ефективності економічної діяльності підприємств. При цьому, цифровізація соціальної системи суспільства носила виключно локальний характер і не була масовим явищем.

В цей період часу, у 1995 році з'явилися перші посилання на «Цифрову економіку» одночасно у двох провідних вчених. А саме, у канадського професора менеджменту Д. Топскотта. [8] з Університету Торонто та американського інформатика Н. Негропonte [9]. Дані роботи швидко набули наукового поширення та позитивної оцінки серед тогочасних вчених та економістів. Головною відмінністю і перевагою робіт Д. Топскотта і Н. Негропonte стала конкретизація змісту і основних особливостей поняття «цифрова економіка». Була проведена межа між цифровою економікою та такими поняттями як: «New Economy», «Web Economy», «Internet Economy», «Network Economy».

З 2008-2009 років цифровізація перейшла у наступний третій етап, який пов'язаний з поширенням у світовій економіці цифрових валют і інноваційних технологій розподіленого реєстру. Не зважаючи на деякі масові недовіри суспільства до електронних грошей, цифрові валюти набули вагомості на світовому фінансовому ринку. З 2009 року грошова маса цифрової валюти, операції з їх купівлі-продажу значно збільшилась. Це спричинило реорганізацію всього фінансового ринку, перегляд його архітектури відповідно до еволюційних світових потреб і прихильностей у формах оплати і заощаджень. Даний аспект, в свою чергу, стимулював перегляд організації і управління фінансовими потоками на підприємствах. На початку 21 століття цифрові трансформації широко торкнулись не тільки бізнес-інтересів сфер економічної діяльності, але й життєдіяльності всього суспільства наслідок всебічного охоплення соціальними мережами і глобальним відкритим доступом до інформаційних ресурсів через мережу Інтернет.

Наступний четвертий етап обумовлений вимушеними глобальними змінами і переходом до масової цифровізації всіх сфер діяльності. У 2019 році з виникненням пандемії Covid-19 і застосуванням карантинних обмежень світове суспільство вимушено перейшло до нових цифрових реалій життєдіяльності і перенесення більшості відносин і організації бізнес-моделей соціально-економічної діяльності у віртуальні платформи спілкування і обміну інформацією. Треба відзначити, що в даний період часу, рентабельними стали суб'єкти економічної діяльності, які мали більш мобільно-інтегровану побудовану систему організації, а їх бізнес-модель синтезувала офлайн і онлайн можливості комунікацій.

Цифрова економіка це сукупний результат ефекту від трансформацій і впровадження нових технологій, які позначаються на всі сектори економіки і соціальної діяльності. Увага до цифрової економіки обумовлена тим, що інноваційні цифрові технології набувають все більшої важливості в економічному розвитку всіх країн світу. Застосування цифрових технологій для удосконалення механізмів підвищення ефективності діяльності підприємств, якості надання державних послуг, освіти громадян, дозволить всьому суспільству придбати так звані «цифрові дивіденди», під якими розуміється зростання добробуту та перехід економіки країни на новий якісний рівень.

Формування цифрової економіки характеризується посиленням значення інформаційно-інноваційних і цифрових засобів в суспільному і фінансово-економічному житті. При цьому, цифровізація це результат цифрових трансформацій, що виникають в процесі розвитку інновацій на потенційні вимоги

суспільства. Для збалансованої взаємодії всіх суб'єктів і об'єктів економічної діяльності, необхідно сформулювати систему цифрових інструментів, за рахунок яких суттєво поліпшуються споживчі якісні властивості товарів та послуг, а економічна безпека здійснення онлайн операцій закладена у вартість продукту споживання.

В епоху цифрової економіки, каталізатором розвитку є невичерпна, точна, надійна, правдива та своєчасна інформація. При цьому, основним майданчиком для розвитку соціально-економічної діяльності є віртуальна мережа глобального Інтернету. Цифровізацію варто розглядати як інструмент, а не як самоціль. При системному державному підході цифрові трансформації стимулюють розвиток відкритого інформаційного суспільства як одного з істотних факторів підвищення продуктивності, економічного зростання, створення робочих місць, а також покращення якості життя громадян України.

Отже на засадах дослідження особливостей еволюції цифрових трансформацій можна виділити наступні чинники розвитку цифрової економіки, а саме [10]:

1) Цифрові фінанси – упровадження цифрових технологій у банківський сектор економіки, онлайн платежі в електронній торгівлі, електронні перекази, електронні торги, електронні державні закупівлі, електронний державний бюджет, державні соціальні допомоги (пенсії), мобільні гроші, цифрова валюта.

2) Соціальні мережі – вигідна з економічної точки зору взаємодія, яка є джерелом інноваційних ідей та базою для збирання та розповсюдження інформації, сприяє залученню учасників в політико-культурне життя та до соціальних змін. Соціальні мережі є ефективним інструментом маркетингу.

3) Цифрова ідентифікація та кібербезпека – застосування єдиної електронної системи засвідчення особистості для безпечних банківських операцій, голосування, доступу до соціальних послуг, для оплати комунальних платежів та інших закритих індивідуальних операцій.

4) Великі обсяги даних та мобільність до їх доступу – у фокусі уваги перебувають взаємопов'язані інновації – великі дані і відкриття даних. При цьому, аналітика великих масивів даних застосовується для вдосконалення транспортних потоків, оцінки узагальнених макроекономічних показників, удосконалення управлінських процесів. Щодо відкритих даних, то важливим джерелом відкритих даних є або можуть бути уряди.

5) Інтеграція декількох систем управління та організації економічної діяльності, можливість колаборації ведення офлайн та онлайн бізнесу. Сучасні передумови розвитку суспільства потребує високої динамічності адаптивності підприємств до мінливості попиту відповідно до змін у зовнішньому середовищі.

На нашу думку, цифрові трансформації – це результат побудови моделі взаємодії всіх учасників соціально-економічних процесів та переходу суспільства та держав на новий якісний рівень споживання і надання продуктів, організації потокових процесів та побудови всієї системи економічної діяльності.

В економічній літературі виділяють характерні ознаки цифрових трансформацій у соціально-економічних процесах, до яких можна віднести наступні [11; 12]:

- широке застосування інноваційних інформаційно-комп'ютерних технологій, штучного інтелекту в управлінні економічними процесами підвищення ефективності використання ресурсів на засадах їх сталого розвитку;
- електронний документообіг, максимальна автоматизація всіх бізнес-процесів суб'єктів підприємництва та побудова систематизованого економіко-управлінського обліку;
- забезпечення балансу відкритого доступу до інформаційних ресурсів та економічної безпеки внутрішніх економічних механізмів;
- підвищення значимості інтелектуального капіталу та спеціальних компетентностей, знань і навиків володіння сучасними інноваційними технологіями всіх учасників цифрових економічних відносин;
- побудова цифрового суспільства за рахунок посилення ролі мережі Інтернет та соціальних мереж;
- зростання валового внутрішнього продукту за рахунок цифровізації економіки та збільшення частки цифрової економіки у формуванні валового внутрішнього продукту;
- широке використання цифрових платформ в економічній діяльності та побудова бізнес-моделей розвитку на засадах симбіозу онлайн і офлайн організації підприємницької діяльності;
- мобільність реагування на коливання ринку, висока чутливість конкурентного середовища до соціально-економічних потреб споживачів;
- формування єдиного інформаційного простору між учасниками економічних відносин: бізнесу, держави й громадян;
- інформаційна й соціально-економічна світова інтеграція на засадах розвитку глобального цифрового ринку.

Міжнародна організація OECD (Organisation for Economic Cooperation and Development) виділяє три основні компоненти цифрової економіки, а саме [13]:

- підтримуюча інфраструктура (апаратне та програмне забезпечення, телекомунікації, мережі, цифрові платформи та ін.);

- електронний бізнес або e-business (ведення господарської діяльності та будь-яких інших бізнес-процесів через комп'ютерні мережі);
- електронна комерція або e-commerce (дистрибуція товарів через Інтернет).

Однак, виходячи з сформованих ознак цифрових трансформацій, доцільно розширити означені компоненти і додати ще ресурсне забезпечення та цифрове врядування. Ці складові дуже важливі, оскільки недостатнє ресурсне забезпечення економічної діяльності приведе до зниження ефективності і низької рентабельності. Паритетно важливою є для ефективного розвитку і впровадження цифрових трансформацій, на нашу думку, цифрове врядування (електронний, цифровий уряд). Політика підтримки державою цифрового розвитку на всіх рівнях регулювання є важливою ланкою у загальній системі розвитку країни. Цифрове врядування стратегічно важливе для формування чітко врегульованих відносин учасників економічної діяльності з державними органами, національним банком, органами статистики, іншими міністерствами та відомствами, органами місцевого самоврядування.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Підводячи підсумок проведеного дослідження, треба відзначити, що цифрова трансформація має перманентний характер, який передбачає інноваційний розвиток і впровадження цифрових технологій у систему соціально-економічних відносин. Ефективність впровадження цифрових трансформацій і подальший стійкий розвиток цифрової економіки залежить від системної і збалансованої колаборації всіх ключових учасників та процесів управління. Ключовою перевагою цифровізації є багатоваріантна побудова нових еволюційних бізнес-моделей, які мають високу мобільну інтеграцію і дозволяють приймати виважені рішення щодо подальших напрямів їх розвитку. Під впливом цифрової трансформації економічні процеси за рахунок технологічної еволюції та нових компетентностей переходять на новий якісний соціально-орієнтований сталий розвиток і направлені на зростання продуктивності та ефективності діяльності мікро- і макросистем.

Література

1. Лайон Д. Інформаційне суспільство: проблеми та ілюзії. Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Київ, 1996. С. 362–380.
2. Castell M. The Information Age, Volume 1-3: Economy, Society and Culture Cambridge, (Information Age Series). Oxford. UK: Wiley-Blackwell. 1999. 1488 p.
3. Porat M. The Information Economy: User's Guide to the Complete Database (on Magnetic Tape). Washington: Office of Telecommunications, 1977. 63 p.
4. Negroponte N. Being Digital. New York: Knopf. 1995. 256 p.
5. Деева Н.Е., Делейчук В.В. Механізми залучення інвестицій емітентами в умовах розвитку цифрової економіки. Київ: Молодий вчений. 2018. 670 с.
6. Веретюк С. М., Пілінський В. В. Визначення пріоритетних напрямків розвитку цифрової економіки в Україні. Наукові записки Українського науково-дослідного інституту зв'язку. 2016. № 2. С. 51–58.
7. Коляденко С. В. Цифрова економіка: передумови та етапи становлення в Україні і у світі. Економіка. Фінанси. Менеджмент. 2016. № 6. С. 106–107.
8. Tapscott D. The Digital Economy (1994). URL: <http://dontapscott.com/books/the-digital-economy>
9. Negroponte N. Being Digital. Hodder and Stoughton, 1995. URL: <http://governance40.com/wp-content/uploads/2018/12/Nicholas-Negroponte-Being-Digital-Vintage-1996.pdf>
10. Карчева Г.Т., Огородня Д.В., Опенько В.А. Цифрова економіка та її вплив на розвиток національної та міжнародної економіки. Фінансовий простір. № 3 (27). 2017. с. 13–21.
11. Матвейчук Л. О. Цифрова економіка: теоретичні аспекти. Вісник Запорізького національного університету. № 4 (40), 2018. с. 116–127. URL: <http://visnykznu.org/issues/2018/2018-econ-4/20.pdf>
12. Доклад о мировом развитии «Цифровые дивиденды». Группа Всемирного банка. 2016. URL: <http://documents.worldbank.org/>, с.31.
13. Парадигмальні зрушення в економічній теорії XXI ст. : Матеріали III Міжнар. наук.-прак. конфер. Київ : Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. 2017. С. 682–683.

References

1. Laion D. Informatsiine suspilstvo: problemy ta iliuzii. Suchasna zarubizhna sotsialna filosofia. Kyiv, 1996. S. 362–380.
2. Castell M. The Information Age, Volume 1-3: Economy, Society and Culture Cambridge, (Information Age Series). Oxford. UK: Wiley-Blackwell. 1999. 1488 p.
3. Porat M. The Information Economy: Users Guide to the Complete Database (on Magnetic Tape). Washington: Office of Telecommunications, 1977. 63 p.
4. Negroponte N. Being Digital. New York: Knopf. 1995. 256 p.
5. Dieieva N.E., Deleichuk V.V. Mekhanizmy zaluchennia investytsii emitentamy v umovakh rozvytku tsyfrovoy ekonomiky. Kyiv: Molodyi vchenyi. 2018. 670 s.

-
6. Veretiuk C. M., Pilinskyi V. V. Vyznachennia priorytetnykh napriamkiv rozvytku tsyfrovoi ekonomiky v Ukraini. Naukovi zapysky Ukrainського naukovo-doslidnoho instytutu zviazku. 2016. № 2. S. 51–58.
 7. Koliadenko S. V. Tsyfrova ekonomika: peredumovy ta etapy stanovlennia v Ukraini i u sviti. Ekonomika. Finansy. Menedzhment. 2016. № 6. S. 106–107.
 8. Tapscott D. The Digital Economy (1994). URL: <http://dontapscott.com/books/the-digital-economy>
 9. Negroponte N. Being Digital. Hodder and Stoughton, 1995. URL: <http://governance40.com/wp-content/uploads/2018/12/Nicholas-Negroponte-Being-Digital-Vintage-1996.pdf>
 10. Karcheva H.T., Ohorodnia D.V., Openko V.A. Tsyfrova ekonomika ta yii vplyv na rozvytok natsionalnoi ta mizhnarodnoi ekonomiky. Finansovyi prostir. № 3 (27). 2017. s. 13–21.
 11. Matveichuk L. O. Tsyfrova ekonomika: teoretychni aspekty. Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. № 4 (40), 2018. s. 116–127. URL: <http://visnykznu.org/issues/2018/2018-econ-4/20.pdf>
 12. Doklad o myrovom rozvytyi «Tsyfrovyie dividydy». Hruppa Vsemyrnoho banka. 2016. URL: <http://documents.worldbank.org/>, s.31.
 13. Paradyhmalni zrushennia v ekonomichnii teorii KhKhI st. : Materialy III Mizhnar. nauk.-prak. konfer. Kyiv : Kyivskiy natsionalnyi universytet im. Tarasa Shevchenka. 2017. S. 682–683.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-20>

УДК 338.14:616-036.21

Вікторія БОКОВЕЦЬ

Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

<https://orcid.org/0000-0001-6315-4961>

e-mail: Bokovets.v@ukr.net

Анна ГЕВЧУК

Вінницький фінансово-економічний університет

<https://orcid.org/0000-0002-5882-2168>

e-mail: annagevchuk69@gmail.com

СТАН ТА ПОДАЛЬШИЙ РОЗВИТОК БІЗНЕСОВИХ СТРУКТУР В УМОВАХ ВІЙНИ

У статті розглянуто питання щодо втрат під час військового вторгнення з боку росії українського бізнесу. Проаналізовано діяльність в сучасних умовах бізнесових структур. Окреслено основні напрямки відродження своєї діяльності підприємствам в умовах сьогодення.

Ключові слова: бізнес, відродження, втрати, ефективність, доходи.

Viktoriia BOKOVETS

Vinnitsia Institute of Trade and Economics SUTE

Anna GEVCHUK

Vinnitsia University of Finance and Economics

STATE AND FURTHER DEVELOPMENT OF BUSINESS STRUCTURES IN WAR CONDITIONS

The article considers the issue of losses during the Russian military invasion of Ukrainian business. The activity in modern conditions of business structures is analyzed. The state and trends of the impact of military events on the economic situation in the country have been studied, in particular, the socio-economic losses that Ukraine suffers from Russia's invasion of our territory have been determined. During the war, Ukrainian business lost more than two years in the COVID-19 pandemic. The extent of the damage and the long-term consequences are difficult to estimate, as hostilities continue across the country.

According to the National Bank, during the war, Ukraine's economy lost 50% of "unproduced" GDP. That is, every week the national economy costs more than 50 billion hryvnias. And it is without losses from destruction. Many businesses found themselves in areas of active hostilities and were forced to evacuate to safer regions or stop working. However, even those businesses that are relatively far from shelling suffer from logistics problems and shortages of raw materials. The IMF estimates Ukraine's losses due to the military invasion of the Russian occupiers at 35 percent of GDP. Only 17% of companies work in full, and every third does not work. One third of entrepreneurs plan to resume operations. Surveys of other organizations showed approximately the same results.

It is noted that Russia started a full-scale war with Ukraine at the beginning of the spring sowing campaign of 2022. This was also done to provoke a crisis in the country, panic, food shortages, and later famine. Especially since the food crisis will not be limited to the borders of our country, but will affect the world food market. It is stated that the state should first of all support producers of products and medicines, pharmacies, agrarians (especially during the sowing period), as well as light industry. Help all businesses, but these areas are important for the survival of the country right now. It is pointed out that it is necessary to relocate, preserve (and partially provide) jobs and thus ensure its own solvency, the solvency of the population and ensure revenues to the state budget. The main directions of revival of the activity of the enterprises in today's languages are outlined.

Key words: business, revival, losses, efficiency, income.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями

Економічний фронт держави під час війни є одним із питань, забезпечення діяльності якого сприяє поповненню бюджету та збереженню платоспроможності населення. Більш ніж три місяці війни вдарили практично по кожному бізнесу в Україні та нанесли державі втрати у сотні мільярдів доларів США. Але економіка держави має працювати за будь-яких умов. Тому Урядом затверджено та введено у дію Програму щодо тимчасового переміщення підприємств з постраждалих під час війни регіонів. Зокрема зазначається, що українські підприємства, які знаходяться у зоні активних бойових дій, можуть отримати державну допомогу в переміщенні своїх потужностей до західних областей України [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Жваве обговорення проблеми відбувається у засобах масової інформації, де свої погляди висловлюють президент, міністри, представники владних структур, провідні економічні експерти, соціологи та політологи, інші провідні фахівці з цього питання. Зокрема, це В. Зеленський, К. Лагард, Р. Хатт, І. Петрашко, А. Пустова, А. Амелін, А. Блінов, В. Каценельсон, Я. Лаврик, Д. Монін та ін. Однак сьогодні окремі питання щодо подолання негативних явищ підприємствами в умовах війни і досі залишаються невирішеними та потребують детального вивчення та розгляду.

Формулювання цілей статті

Дослідження стану і тенденцій впливу військових подій на економічну ситуацію в країні, зокрема, визначення соціально-економічних втрат, яких зазнає Україна від вторгнення росії на нашу територію.

Виклад основного матеріалу

За період війни український бізнес втратив більше, ніж за два роки пандемії COVID-19. Обсяг завданої шкоди та довгострокові наслідки оцінити важко, адже бойові дії на території країни тривають.

За оцінками Національного банку, під час війни економіка України втрачає 50% "невиробленого" ВВП. Тобто кожен тиждень коштує національній економіці понад 50 млрд грн. І це без втрат від руйнувань.

МВФ оцінює втрати України через військове вторгнення російських окупантів 35 відсотками ВВП.

Чимало підприємств опинилися в районах активних бойових дій і змушені були евакуюватися в більш безпечні регіони або припинити роботу. Однак навіть ті бізнеси, які відносно далеко від обстрілів, потерпають через проблеми з логістикою та нестачу сировини.

Як свідчить опитування ЄБА, лише 17% компаній працюють у повному обсязі, а кожна третя не працює. Третина підприємців планує відновити діяльність. Приблизно такі ж результати показали й опитування інших організацій.

Війна в Україні може спровокувати глобальну продовольчу катастрофу, до 30% сільськогосподарських земель не будуть використані для посівної, попереджають в Управлінні ООН з координації гуманітарних питань (ОСНА).

Так сталося, що росія розпочала війну з Україною на початку весняної посівної кампанії 2022 р. Ймовірно, це вчинено в т.ч. для провокування кризи в країні додатково до війни, яка мала призвести до паніки, перебоїв з продуктами харчування, а в подальшому і голоду. Тим паче, що продовольча криза не обмежиться кордонами нашої держави, а вплине і на світовий продовольчий ринок.

Введення воєнного стану в Україні, через війну, а з ним і загальної мобілізації залишає агросектор без кадрів. Деякі трактористи, механіки, агрономи взяли автомати й пішли боронити Україну. Проте, більшість експертів зараз визнає, що аграрний тил не менш важливий для країни, а проведення посівної 2022 — одна зі стратегічних цілей.

Загалом робочих рук на час посівної бракувало завжди, а в умовах мобілізації цей дефіцит збільшився. Бронювання частково розв'язує цю проблему [3].

Найгостріша проблема всіх власників сільськогосподарських товариств — безпека працівників під час польових робіт. Навіть, якщо поле на вигляд немає небезпечних об'єктів (мін, нерозірваних боєприпасів або снарядів), це ще не значить, що міни різних типів не будуть закопані в родючу землю, тож їх неможливо виявити без спеціальних приладів чи відповідної техніки.

Для збереження безпеки працівників на полях компанія Feodal спільно з Міністерством аграрної політики України запустила проєкт Military.feodal.online, який допомагає аграріям оперативно передавати інформацію про заміновані поля до органів ДСНС та ЗСУ, щоб якнайшвидше знешкодити залишені небезпечні об'єкти. Для цього заявник залишає на базі сервісу компанії Feodal заявку, в якій у супровідному інтерфейсі вказує інформацію про стан і проблему поля та координати, де потрібні перевірка і знешкодження об'єкту.

Борошно і гречка в магазинах — важливий індикатор того, що у нас є що їсти. Зараз ці товари стабільно присутні в магазинах і поки немає причин хвилюватися. Однак війна вплинула на постачання деяких круп, і наше харчування в майбутньому сезоні буде залежати від того, що вирощуватимуть українські фермери цього літа. Закликають аграріїв до розширення площ посіву круп'яних культур: ярі пшениця, ячмінь, овес, гречка. Також потрібно більше овочів: буряка, картоплі, моркви, капусти.

В сучасних умовах господарювати аграріям допомагає уряд. В аграріїв є можливість отримувати кредити під нуль відсотків річних для закупівлі матеріально-технічних ресурсів. Також скасовано акциз на пальне і зменшили податок на додану вартість — з 20% до 7% на його закупівлю.

IT-галузь очікувано виявилася найбільш стійкою. Карантин добре підготував компанії до найгіршого випробування – війни. Майже 92% IT-компаній мали чіткі плани дій на випадок форс-мажорних обставин.

GlobalLogic входить до 3 найбільших IT-компаній України. За даними останнього рейтингу DOU, з GlobalLogic співпрацювало понад 6360 спеціалістів в офісах Києва, Харкова, Львова, Миколаєва та було більш за 1200 вакансій. Понад 10 років компанія має Business Continuity Plan – план дій на випадок небезпеки. Він про людей і для людей, бо найголовніша цінність для GlobalLogic – спеціалісти. Вони готувалися до різних можливих сценаріїв, а тому розробляли плани евакуації спеціалістів. Зокрема, мали завчасну домовленість з автоперевізниками, які вже у перший день почали вивозити інженерів у безпечніші локації. Також мали домовленості з готелями.

Евакуація з Києва та Харкова розпочалася вранці 24 лютого. Її організацію здійснювали окремі департаменти – близько 100 спеціалістів компанії. Інженери зі своїми родинами та домашніми улюбленицями евакуювалися до західних регіонів України автобусами, які орендувала компанія, а також самостійно власним транспортом.

Сьогодні продуктивність команди становить приблизно 92% від довоєнного рівня. Компанія робить все можливе, щоб повністю відновити її. Відновлення бізнесу важливе як ніколи, адже це дає можливість і надалі підтримувати спеціалістів, членів родин та економіку України.

Усі без винятку клієнти готові продовжувати роботу з ними незважаючи на війну. Вони постійно звертаються з пропозиціями підтримки. Партнери довіряють, а компанія робить все можливе, щоб виконувати обов'язки перед ними. Хоча всі люди і весь бізнес в Україні переживають зараз дуже складні часи.

Не проводили й не планують проводити скорочення серед спеціалістів через війну в Україні. Продовжують виплачувати всім спеціалістам компенсацію та одночасно підтримують колег та Україну в нашій спільній боротьбі за мир і свободу.

Надали спеціалістам суттєву фінансову та організаційну підтримку, спрямували значні кошти на допомогу українським військовим, на гуманітарні програми тощо. За перші кілька тижнів війни загальна сума підтримки компанії в Україні перевищила 500 млн грн і вона продовжує зростати.

З 2014 року підхід залишається незмінним: фінансово підтримуємо спеціалістів, які мобілізувалися або долучилися до територіальної оборони та зберігають за ними позиції на проектах компанії.

Через три тижні після військового вторгнення РФ енергосистема України приєдналася до енергосистеми континентальної Європи ENTSO-E. До того в критичних випадках уся країна, крім трьох західних областей, залежала від поставок електроенергії з країни-агресора та її васала Білорусі.

Проблем з генерацією електроенергії в Україні немає. Найбільший оператор маневрових потужностей ДТЕК повідомив, що майже всі ТЕС компанії працюють у штатному режимі. Винятки – Луганська ТЕС, зупинена раніше через військові дії в області, та частково Запорізька ТЕС, яка перейшла на газ і працює мінімальним складом обладнання через пошкодження мосту та зупинку залізничного сполучення в регіоні [5].

Металургійний ринок перебуває в скрутному становищі через залежність від експорту продукції морем. Більшість підприємств галузі зосереджені у південно-східній частині України, де тривають активні бойові дії. Підприємства не можуть відвантажувати готову продукцію через заблоковані порти і морські шляхи. Деякі заводи, наприклад, "Азовсталь" у Маріуполі, почали консервувати ще в перший день війни, 24 лютого. Найбільший оператор цього ринку, компанія "Метінвест", повідомила, що металургійні підприємства Маріуполя, а також "Запоріжсталь" та "Запоріжжкокс" перебувають у режимі гарячої консервації, а "Запоріжвогнетрив" – у режимі тимчасової консервації технологічного обладнання.

Авдіївський коксохімічний завод зазнав масованого обстрілу і теж працює в режимі часткової консервації. Під обстрілами була й "Азовсталь", проте встановити ступінь пошкоджень там наразі неможливо, через значне руйнування та захоплення окупантами росії.

Також логістичний ринок зазнав значних втрат, бо чимало територій були відізані від сполучення. У компанії "Нова пошта" за перший тиждень війни обсяги доставки впали на 95%. Якщо до війни "Нова пошта" щодня перевозила близько 1 млн посилок, то в перший тиждень бойових дій цей показник упав у 20 разів – до 50 тис посилок на день. Компанія продовжує працювати у всіх областях, проте частину відділень довелося закрити. Компанія поступово відкриває відділення там, де це відносно безпечно. Запущено 29 сортувальних станцій зі 141, відкрили 1 600 відділень по всій країні та 1 500 вуличних поштоматів у 16 містах. Це лише п'ята частина мережі, проте компанія працює над відновленням роботи відділень у тих місцях, де це безпечно.

Найскладніша ситуація в Харківській та Київській областях, де на роботу вийшли лише 15% працівників. У "Новій пошті" зазначають, що основною проблемою є заблоковані дороги, перевірки документів, розбиті мости. Багато магістральних шляхів зруйновані, тому доводиться будувати нові маршрути. Крім того, в Україні діє комендантська година. Уночі автомобілі не можуть рухатися, що виключає цілодобову доставку.

Ринок страхування переживає нелегкі часи. Дві третини компаній мають падіння надходжень на 50-90%. Сьогодні на ринку лише 5% компаній, які працюють без проблем. Це ті, у кого офіси лише на заході України. Близько 60% компаній мають проблеми та збої в роботі, але вони продовжують працювати. Майже третина мають перебої в роботі в можуть працювати частково. 10% компаній не можуть продовжувати діяльність. Чверть компаній має підрозділи й офіси в регіонах, які постраждали від російської агресії. 23% компаній мають суттєві пошкодження офісів і роботу там неможливо відновити. У 80% страхових компаній обсяг фінансових надходжень скоротився на понад 50%.

Морське страхування не працює, бо зараз неможливо ні зайти, ні вийти з українських портів. Страхування вантажів проблематичне, авіастрахування зупинилося, туризму немає, медичне страхування ще якось тримається, автострахування теж майже немає.

Страховики тримають резерви в депозитах та державних облігаціях, тож компанії не можуть швидко конвертувати їх у кошти. При цьому страхові випадки трапляються частіше, ніж раніше.

За даними ООН, до 15 березня з України виїхали майже 3 млн громадян. Трохи менше половини з них – люди працездатного віку. Майже всі – жінки.

Велика кількість чоловіків працездатного віку була мобілізована, частина працівників переїхала у відносно безпечні регіони. Тож бізнес, який не може релокуватися, потерпає від нестачі робочих рук.

За даними дослідження Advanter.Group, 48% підприємств малого та середнього бізнесу не можуть перевезти виробництво, 31% не встигли це зробити, близько 20% здійснили часткову релокацію бізнесу або в процесі переїзду [2].

Проблема мобілізації працівників особливо актуальна для сфери послуг. Найгостріша тема – мобілізація фахівців без військового досвіду, які входять до мобілізаційного та громадського резервів. З перших днів вторгнення окупантів майже всі айтівці, які мали бойовий досвід та були готові взяти в руки зброю, долучилися до ЗСУ. Решта продовжує боротьбу з ворогом на кібер-фронті та біля комп'ютерів на своїх робочих місцях.

Практика масового призову айтівців загрожує існуванню української ІТ-індустрії, що призведе до зменшення обсягів валютних надходжень.

Проблема нестачі персоналу актуальна і для галузей, які забезпечують населення товарами першої необхідності – ліками та продуктами.

Отже, держава передусім повинна підтримати виробників продуктів та ліків, аптеки, аграріїв (особливо в період сівби), а також легку промисловість. Допомога має йти всім бізнесам, але зазначені сфери важливі для виживання країни прямо зараз.

Держава закликає бізнес у відносно спокійних регіонах відновлювати роботу. Уряд знизив податки, дозволив платити 2% з обороту замість 20% ПДВ. Для підприємців першої та другої груп сплата ЄСВ стала добровільною. Найбільш актуальні способи підтримки великого бізнесу – це анонсовані податкові пільги. Серед пропозицій бізнесу – скасування переліку критичного імпорту як суттєвої перепони для ведення розрахунків з постачальниками та покупцями, сприяння пожевлення імпорту та експорту, логістична підтримка та спрощення митних процедур (вимог до повноти переліку додаткових документів). Для експортних підприємств надзвичайно важливим є відновлення відшкодування ПДВ з експорту.

Підприємства потребують відновлення здійснення розрахунків з іноземними контрагентами для поповнення власних обігових коштів та забезпечення виробництва сировиною.

У великому бізнесі майже третина компаній, що призупинили свою діяльність, хочуть її відновлювати. Тільки 1% великого бізнесу в Україні планує закритися.

Із дрібним бізнесом все складніше. Майже чверть дрібних та середніх підприємців вже повідомляє про "повну відсутність резервних фінансових коштів". Водночас близько третини кажуть, що їхній "запас міцності" – це кілька місяців. 22% мають можливість "потерпіти" місяць, перш ніж будуть змушені припинити роботу. Пів року і більше можуть протриматися лише 9% малих та середніх бізнесів.

За прогнозом МВФ, через війну українська економіка цього року може скоротитися на 10%. І це у випадку, якщо війна не затягнеться.

Слід підкреслити, що адаптація українців до шоку повномасштабної війни відбувається швидше, ніж до шоку карантину зумовленого пандемією COVID-19. У період з 01-24.04.2022 вже зареєстровано на 29% більше нового бізнесу у порівнянні до відповідного періоду у 2020 році [4].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

В умовах війни кожен має працювати на своєму фронті та робити свій вклад у забезпечення роботи економіки країни. На жаль, частина бізнесу, що розташована в зонах активних бойових дій, назавжди втрачена, заблокована, розкрадена. Проте інша частина може здійснити релокацію, зберегти (і частково надати) робочі місця і таким чином забезпечити власну платоспроможність, платоспроможність населення та забезпечити надходження до бюджету держави. Але у будь-якому випадку, необхідно зберігати холодний розум здійснити дії, направлені на ліквідацію або релокацію підприємств або їх відокремлених підрозділів. Адже у будь-якому випадку, війна закінчиться нашою перемогою і післявоєнний період вимагатиме здійснення дії, направлених на приведення бізнесу у відповідність до вимог сучасності та законодавства.

Література

1. Bokovets V., Moskvichova O., Hryhoruk I., Suprunenko S. The ways of improving the innovation management in Ukraine using the international development. *European Journal of Sustainable Development*. 2020. Vol. 9. № 2. P. 203-210.
2. Удод Н. М. Формування нової парадигми управління бізнесом міжнародних торговельних компаній / Н.М. Удод // *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. – 2022. – № 3. – С. 53-62.
3. <https://decentralization.gov.ua/news/14850>
4. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-60757453>
5. <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/03/23/684549/>

References

1. Bokovets V., Moskvichova O., Hryhoruk I., Suprunenko S. The ways of improving the innovation management in Ukraine using the international development. *European Journal of Sustainable Development*. 2020. Vol. 9. № 2. P. 203-210.
2. Udod N. M. Formuvannia novoi paradyhmy upravlinnia biznesom mizhnarodnykh torhovelnykh kompanii / N.M. Udod // *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*. – 2022. – № 3. – S. 53-62.
3. <https://decentralization.gov.ua/news/14850>
4. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-60757453>
5. <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/03/23/684549/>

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-21>

УДК 658.5:336.7

Іван БЛАГУН

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

<https://orcid.org/0000-0002-5178-6002>

e-mail: ivan.i.blahun@pnu.edu.ua

Людмила ГРИНЕВИЧ

Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця

<https://orcid.org/0000-0002-4757-5106>

e-mail: ludmyla.grynevych@gmail.com

МАРКЕТИНГОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ БАНКІВСЬКОЮ УСТАНОВОЮ

У статті проведено дослідження щодо впровадження у бізнес-процес банку програмного забезпечення. Маркетинговий менеджмент відіграє вагомую роль в системі управлінні банківською установою. Так, особливо яскраво це проявляється у його маркетинговій діяльності. Постійна конкурентна боротьба в банківському секторі створює необхідність у пошуку нових форм впливу на клієнтів банку. Для цього необхідно розуміти, які сильні сторони має банк-конкурент і відповідно до того формувати власну маркетингову стратегію розвитку. Маркетингове дослідження є саме тим інструментом, який дозволяє зібрати, проаналізувати та визначити напрями розвитку банківської установи. Головним фактором в даному процесі стає – час. Чим швидше та у повному обсязі буде отримана вся необхідна інформація, тим більш є шансів прийняти зважене управлінське рішення, яке дозволить перемогти у конкурентній боротьбі. Отже, трансформація бізнес-процесу за рахунок впровадження програмного забезпечення стає суттєвою перевагою, яка дозволяє отримати позитивний ефект від таких дій.

Ключові слова: банківська установа, банківський сектор, маркетинг, маркетинговий менеджмент, бізнес-процес, програмне забезпечення.

Ivan BLAHUN

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

Liudmyla GRYNEVYCH

Kharkiv National Economic University. S. Kuznets

MARKETING MANAGEMENT IN THE MANAGEMENT SYSTEM OF A BANKING INSTITUTION

The article deals with the introduction of software into the bank's business process. Marketing management plays an important role in the management system of a banking institution. Yes, this is especially evident in his marketing activities. Constant competition in the banking sector creates the need to find new forms of influence on bank clients. To do this, it is necessary to understand the strengths of the bank-competitor and to form its own marketing development strategy accordingly. Marketing research is precisely the tool that allows you to collect, analyze and determine the directions of development of a banking institution. The main factor in this process is time. The faster and in full all the necessary information is received, the more chances there are to make a balanced management decision that will allow you to win in the competition. Therefore, the transformation of the business process due to the introduction of software becomes a significant advantage that allows you to get a positive effect from such actions. The article provides a comparative analysis of the use of traditional classical methods for marketing research with software products that can be used in the activities of a banking institution to conduct marketing research of the competitive environment of the banking sector and evaluate its strategic alternatives. The use of SWOT analysis in the process of marketing research has a number of advantages, but also significant disadvantages: the duration of processing the obtained results in time and the laboriousness of such work. To solve this problem, it is advisable to implement an information system such as a CRM system, which is a system for collecting and analyzing data from all channels of the bank's activity. Such software products include: NetHunt, KeepinCRM, KeyCRM. These services specialize in collecting data from CRM systems, advertising platforms and sites, help to find inefficient traffic channels and save advertising budget, attract more traffic, increase conversion into applications, increase sales and customer loyalty. The main advantage of these systems is their analytical and visibility, which in the complex contributes to the adoption of a balanced management decision.

Keywords: banking institution, banking sector, marketing, marketing management, business process, software.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Наразі, за оцінками українських експертів, ринок банківських послуг в державі являє собою найважливішу і невід'ємну складову сучасної ринкової економіки. Через значний вплив процесів глобалізації у світі на вітчизняний банківський ринок, зростає інтерес до різних аспектів його діяльності та методів діагностики маркетингового середовища. Банківські установи постійно розширюючи перелік своїх послуг зайняли вагомe місце в якості посередника у процесі перерозподілу капіталу та забезпеченні безперервності процесу економічного відтворення. Підвищення вимог до банківським установ з боку як реальних, так і потенційних клієнтів створюють умови для реорганізації існуючої структури управління. Актуальним стає питання удосконалення існуючої управлінської системи за допомогою інструментарію маркетингу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Багато вчених економістів, як закордонних, так і вітчизняних працювали у напрямку маркетингового менеджменту. Серед закордонних вчених можна виділити Ф. Котлера, засновника концепції маркетингового управління, П. Друкера, К. Келлера, Г. Смита та ін. Серед вітчизняних вчених цією проблематикою займалися: Л. Бабаченко [1], О. Захаровою [2], Л. Киш [4], І. Луциків [5], І. Падерінім [7], В. Россохою [8], Н. Язвінською [11] та іншими.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження інструментів діджитал-маркетингу які доцільно використовувати для удосконалення системи управління банківською установою.

Виклад основного матеріалу

Ринок банківських послуг є невід'ємною складовою сучасної ринкової економіки. У 2021 році платоспроможні банки отримали історично рекордні 7,5 млрд. грн. чистого прибутку, що майже вдвічі більше, ніж у 2020 році (39,7 млрд грн), та на 33% більше, ніж у докризовому 2019 році (58,4 млрд грн). Рентабельність капіталу сектору зросла до 35,2% порівняно з 19,2% у 2020 році [6]. Це загалом викликає підвищений інтерес до різних аспектів діяльності банків та методів управління ними серед науковців.

Однією з причин перегляду банками основ своєї діяльності є посилення конкуренції як між окремими комерційними банками, так і між іншими кредитно-фінансовими інститутами. Його конкурентоспроможність виступає як комплексна, інтегрована характеристика діяльності установи, яка відображає ступінь успішності функціонування банку на ринку за рахунок збереження і розширення його ринкових позицій, здатність ефективно використовувати ресурси і отримувати, за умов помірної ризику, прибуток у розмірі, не нижчі від конкурентів. Для вирішення цих завдань банківська установа має володіти значною частиною ринку. З одного боку, це надасть можливість банку впливати на ринкову ситуацію, а отже й перемагати конкурентів, з іншого, посилить його рівень адаптивності до ринкових викликів. Для реалізації цього процесу доцільно використовувати інструменти маркетингу, які сприяють в отриманні інформації, її аналізі та прийнятті зважених управлінських рішень.

На зараз ситуація в країні складається таким чином, що на банківський сектор, зовнішнє середовище здійснює суттєвий вплив. Особливо наглядно цей вплив проявився з початком повномасштабних бойових дій на території України. Все це створює передумови для перегляду діяльності банківського сектору з метою визначення нових форм ведення бізнесу та способів підтримки своєї конкурентоспроможності на ринку за умов агресивного зовнішнього оточення. Згідно зі звітом Національного банку України (НБУ) за червень 2022 року ризик ліквідності під час війни не реалізувався: загальний обсяг банківського фондування зріс за рахунок гривневих поточних рахунків населення. На зараз українські банки виконують нормативи ліквідності із запасом. З метою збереження привабливості гривневих вкладень та гарантувати стабільність гривневої бази фондування в умовах великої невизначеності [3]. Отже, для адаптації банківської установи до нових умов її функціонування доцільно провести моніторинг конкурентного середовища, що дозволить сформувати напрями розвитку бізнесу.

Маркетингове дослідження конкурентного середовища банківського сектору та оцінка його стратегічних альтернатив можна провести за допомогою методу SWOT-аналізу, який визначить сукупності сильних та слабких сторін діяльності суб'єкту господарювання, а також можливостей та загроз, з якими може зіткнутись установа. Використання SWOT-аналізу в процесі маркетингового дослідження має ряд переваг: використання цієї технології дозволяє оцінити вихідний стан системи, визначити наявні та потенційні ресурси та загрози для банку; його можна використовувати на різних управлінських рівнях, що дозволяє системно підходити до вирішення будь-якої проблеми; отримана інформація є основою для прийняття тактичних рішень у конкурентній боротьбі для забезпечення конкурентних переваг.

Як вже зазначалось раніше сучасний стан зовнішнього середовища характеризується високим рівнем плинності. При всіх перевагах SWOT-аналізу його недоліком є тривалість обробки отриманих результатів у часі. Для вирішення цієї проблеми доцільно впровадити інформаційну систему на зразок CRM-система, яка є системою збору та аналізу даних з усіх каналів діяльності банку. Її використання дозволить проводити збір та аналіз великої кількості даних щодо ситуації на ринку банківських послуг та маркетингової діяльності банків-конкурентів. Так, банк може збирати та аналізувати більший обсяг інформації щодо стану ринку та конкурентів; формувати аналітичні звіти; визначати стратегічні й тактичні напрями конкурентної боротьби. Серед головних переваг удосконаленої інформаційної системи (ІС) банку можна виділити: оперативний збір даних; самостійний їх аналіз; доповнення до бази даних інформації довідкового та аналітичного характеру; самостійне управління маркетинговою діяльністю на випадок негативного результату; створення єдиної інформаційної мережі, яка б об'єднувала банк з менеджментом.

Інтеграція ПЗ в діяльність банківської установи дозволить використовувати всі переваги інформаційних систем та сучасних програмних продуктів. До таких програмних продуктів можна віднести: NetHunt, KeerInCRM, KeyCRM. Ці сервіси спеціалізуються на зборі даних із CRM-систем, рекламних майданчиків та сайтів, допомагають знаходити неефективні канали трафіку та економити рекламний

бюджет, залучати більше трафіку, збільшувати конверсію в заявки, підвищувати продажі та лояльність клієнтів. Головною перевагою цих систем є їх аналітичність та наочність, що в комплексі сприяє прийняттю зваженого управлінського рішення. На рис. 1 та 2 представлено схеми старого процесу та нового процесу після впровадження власного програмного забезпечення.

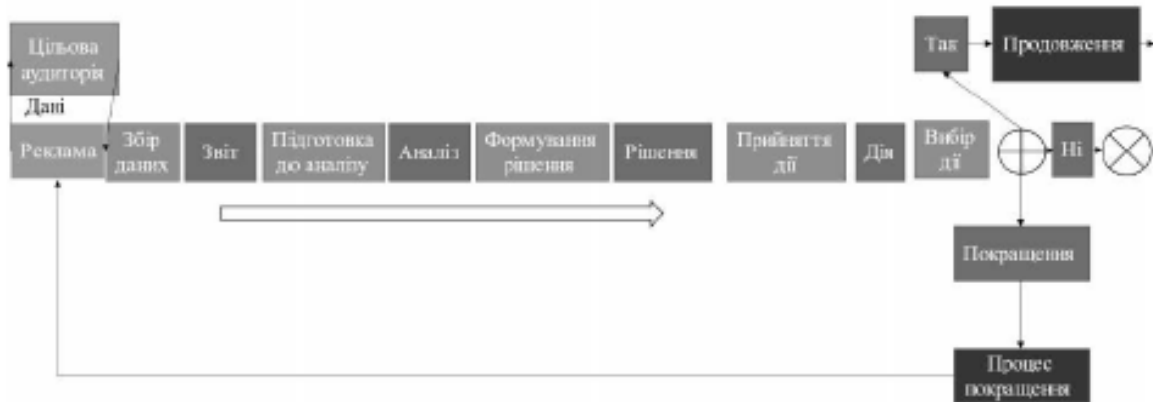

Рис. 1. Схема бізнес-процесу до впровадження ПЗ

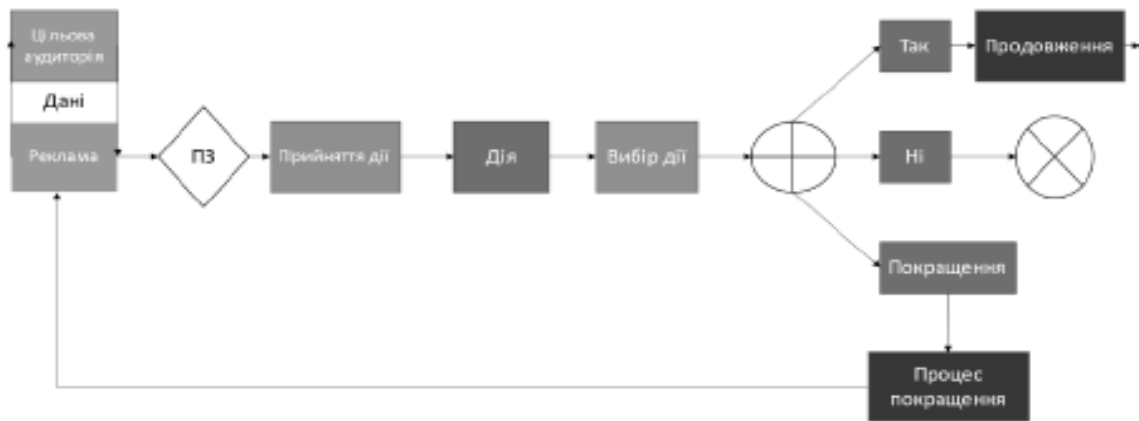

Рис. 2. Схема бізнес-процесу після впровадження ПЗ

В табл. 1 наведено порівняння роботи бізнес-процесів до та після впровадження програмного забезпечення в діяльність банківської установи.

Таблиця 1

Порівняння роботи бізнес-процесів до та після впровадження програмного забезпечення

Старий бізнес-процес	Поточний-новий	Зміни
Рекламна діяльність – обмін сигналами між потенційними споживачами та рекламою	Рекламна діяльність – обмін сигналами між потенційними споживачами та рекламою	Без зміни
Формування звіту	ПЗ	Формування звіту та збір даних без втрат займатиметься ПЗ, відтепер тепер не потрібна для цього людина
Аналіз звіту	ПЗ	Аналіз звіту відтепер проходитиме лише за допомогою ПЗ, буде певний код на підставі математичних формул, який зробить аналіз заточений під цей вид діяльності
Прийняття рішення	ПЗ	Рекомендовані рішення формуватимуться на базі бажаного результату та оцінки
Дія	Дія	Без змін

Впровадження ПЗ в діяльність банківської установи доцільно здійснювати спираючись на результати оцінки ефективності. Оцінювання ефективності заходів щодо удосконалення маркетингового дослідження конкурентного середовища банківського сектору, дозволить якісно спланувати поточну діяльність банківської установи в цілому та маркетингову зокрема.

Оцінка економічного ефекту, доцільно розпочинати з визначення всіх витрат пов'язаних з впровадженням рекомендацій для обраного банку. Витрати розраховуються від місяця до року, оскільки є

витрати на заробітну плату та подальшу розробку та впровадження ПЗ. Для створення стандартного програмного забезпечення при плануванні реального часу необхідно провести додаткові розрахунки. Існує чотири варіанти планування часу: оптимістичний варіант розробка ПЗ здійснюється в продовж трьох місяців розробки; реальний варіанти – до шести місяців; песимістичний варіант – до дев'яти місяців; провальний – до дванадцяти місяців.

Калькуляція витрат на розробку ПЗ здійснюється відповідно до кількості відпрацьованого часу спеціалістом з розробки програмного забезпечення за визначений період, погодинно. Розрахунки проведено для реального варіанту виконання терміну ПЗ табл. 2. Вихідними даними були ціни на послуги щодо розробки програмного забезпечення на мові Python, які було взято з сайту UpWork-компанії, що пропонує глобальний майданчик з пошуку роботи й низку програмних продуктів для роботодавців, які хочуть винаймати й керувати віддаленими спеціалістами [12].

Таблиця 2

Калькуляція витрат на розробку програмного забезпечення для маркетингового дослідження конкурентного середовища банківського сектору

Найменування витрат для розробника програмного забезпечення на мові Python	Витрати, год.
Розробка структури програмного забезпечення	328
Розробка функцій та алгоритму	528
Виправлення технічних помилок і недоробок	100
Підвищення зручності використання програми	100
Всього	1056

Середня вартість однієї години роботи складає 10 дол./год, або 365,7 грн відповідно курсу Національного банку України на 11 серпня 2022 року. Отже, загальні витрати на ПЗ складатимуть 386 179,2 грн. Слід зазначити, що витрати на розробку ПЗ є одноразовими. В табл. 3 наведено витрати часу на проведення маркетингового дослідження конкурентного середовища банківського сектору без та з впровадженням ПЗ.

Таблиця 3

Калькуляція витрат часу на проведення маркетингового дослідження конкурентного середовища банківського сектору без та з впровадженням ПЗ

Назва посади	Робочий день без ПЗ (год.)	Робочий день с провадженням ПЗ
Провідний маркетолог	8 год	0
Помічник маркетолога	8 год	0
Молодший аналітик	8 год	0
Підсумок	24 год	0

За даними сайту з пошуку роботи «Work.ua», середня заробітна плата спеціалістів-маркетолога в Україні на 11 серпня 2022 року складає 19 000 тисяч грн, аналітика – 20 000 грн на місяць тобто витрати складуть 696 000 грн [10]. Економічна ефективність у грошовому вираженні від впровадження ПЗ складатиме 80,23%, або 0,80 грн на кожен витрачений гривню на проведення впровадження ПЗ. Оскільки даний вид робіт виконується одноразово, а корисний ефект поступово зростатиме, надалі банк не матиме витрат.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Таким чином, удосконалення бізнес-процесу банківської установи за рахунок впровадження програмного забезпечення для маркетингового дослідження конкурентного середовища банківського сектору зможе зменшити витрати на персонал, скоротити витрати на прийняття рішення щодо маркетингової діяльності, зменшити витрати шляхом зменшення помилок на рішеннях щодо різних напрямків діяльності, більше сфокусуватись на кваліфікованому персоналі. Крім того, запропонований комплекс заходів допоможе підвищити рівень конкурентоспроможності банку на ринку банківських послуг.

Література

1. Бабаченко Л.В. Стратегічний маркетинг у системі управління промисловим підприємством / Л.В. Бабаченко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2017. – № 15. – С. 11–15.
2. Захарова О.В. Інноваційні методи маркетингового менеджменту на прикладі моделі бізнесу INDITEX / О.В. Захарова, Л.В. Проданова, Е.О. Кливак // Економіка і організація управління. – 2019. – № 4. – С. 21–29.
3. Звіт про фінансову стабільність НБУ за червень 2022 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2022-H1.pdf?v=4
4. Киш Л.М. Стратегічне управління, як основна частина менеджменту підприємства / Л.М. Киш // Економіка та управління підприємствами. – 2019. – № 38. – С. 107–113.

5. Луциків І. Стратегічне управління як інструмент розвитку суб'єктів публічної сфери в Україні / І. Луциків, І. Котовська // Галицький економічний вісник. – 2018. – № 1. – С. 19–27.
6. Огляд банківського сектору [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/oglyad-bankivskogo-sektoru-traven2022-roku>
7. Падерін І.Д. Стратегічне управління на підприємствах малого та середнього бізнесу / І.Д. Падерін, Ю.Г. Горященко, Є.Е. Новак // Економічний вісник Донбасу. – 2017. – № 2. – С. 163–167.
8. Россоха В.В. Маркетинговий менеджмент у системі управління персоналом / В.В. Россоха // Агроінком. – 2015. – № 10. – С. 108–112.
9. Ткач О.В. Маркетинговий менеджмент у діяльності підприємств / О.В. Ткач, І.Ф. Баланиук, Ю.С. Копчак, С.І. Баланиук // Науковий вісник Ужгородського університету. – 2019. – № 1. – С. 291–296.
10. Сайт з пошуку роботи Work.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://cutt.ly/wXq0rIV/>
11. Язвінська Н.В. Маркетинговий менеджмент. Навчально-методичний комплекс [Електронний ресурс] : навчальний посібник для студентів спеціальності 075 «Маркетинг», ОП «Промисловий маркетинг» / Н. В. Язвінська ; КПІ ім. Ігоря Сікорського. – Електронні текстові дані (1 файл: 1,04 Мбайт). – Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2020. – 60 с.
12. UpWork [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.upwork.com/cat/dev-it>

References

1. Babachenko L.V. Stratehichnyi marketynh u systemi upravlinnia promyslovym pidpriemstvom / L.V. Babachenko // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. – 2017. – № 15. – С. 11–15.
2. Zakharova O.V. Innovatsiini metody marketynhovoho menedzhmentu na prykladi modeli biznesu INDITEX / O.V. Zakharova, L.V. Prodanova, E.O. Klyvak // Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia. – 2019. – № 4. – С. 21–29.
3. Zvit pro finansovu stabilnist NBU za cherven 2022 roku [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2022-H1.pdf?v=4
4. Kysh L.M. Stratehichne upravlinnia, yak osnovna chastyna menedzhmentu pidpriemstva / L.M. Kysh // Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy. – 2019. – № 38. – С. 107–113.
5. Lutsykyv I. Stratehichne upravlinnia yak instrument rozvytku subiektiv publichnoi sfery v Ukraini / I. Lutsykyv, I. Kotovska // Halytskyi ekonomichnyi visnyk. – 2018. – № 1. – С. 19–27.
6. Ohliad bankivskoho sektoru [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/oglyad-bankivskogo-sektoru-traven2022-roku>
7. Paderin I.D. Stratehichne upravlinnia na pidpriemstvakh maloho ta serednoho biznesu / I.D. Paderin, Yu.H. Horiashchenko, Ye.E. Novak // Ekonomichnyi visnyk Donbasu. – 2017. – № 2. – С. 163–167.
8. Rossokha V.V. Marketynhovyi menedzhment u systemi upravlinnia personalom / V.V. Rossokha // Ahroinkom. – 2015. – № 10. – С. 108–112.
9. Tkach O.V. Marketynhovyi menedzhment u diialnosti pidpriemstv / O.V. Tkach, I.F. Balaniuk, Yu.S. Kopchak, S.I. Balaniuk // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. – 2019. – № 1. – С. 291–296.
10. Sait z poshuku roboty Work.ua [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://cutt.ly/wXq0rIV/>
11. Yazvinska N.V. Marketynhovyi menedzhment. Navchalno-metodychnyi kompleks [Elektronnyi resurs] : navchalnyi posibnyk dlia studentiv spetsialnosti 075 «Marketynh», ОП «Promyslovyi marketynh» / N. V. Yazvinska ; KPI im. Ihoria Sikorskoho. – Elektronni tekstovi dani (1 fail: 1,04 Mbait). – Kyiv : KPI im. Ihoria Sikorskoho, 2020. – 60 s.
12. UpWork [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://www.upwork.com/cat/dev-it>

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-22>

УДК 339.564:338.43]:005.21

Світлана ГРОМЕНКОВА

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

<https://orcid.org/0000-0003-1711-447X>

e-mail: svetlanagromenkova@gmail.com

ГЛОБАЛЬНІ ВИРОБНИЧО-ЗБУТОВІ ЛАНЦЮГИ У АГРОПРОДОВОЛЬЧІЙ СФЕРІ: СУЧАСНА ПОЛІТИКА ТА ПРАКТИКА

Стаття присвячена дослідженню глобальних виробничо-збутових ланцюгів (ГВЗЛ) у агропродовольчій сфері, особливостям залучення до них країн світу, зокрема, України. Проаналізовано політику та практику в цій сфері, перспективи для України, можливі підходи до регулювання процесу інтеграції до аграрно-продовольчих ГВЗЛ.

Було визначено, що розвиток глобальних ланцюгів створення доданої вартості може мати низку позитивних проявів у сфері АПК – це й спрощення механізму інтеграції країн у глобальний ринок продовольства, зближення національних продовольчих ринків, розповсюдження прогресивного досвіду, сприяння сталому розвитку. Існує позитивний та значущий зв'язок між ПІІ та показниками, які характеризують рівень залучення країни до агропродовольчих ГВЗЛ, а також створення внутрішньої доданої вартості в глобальних ланцюгах. Це актуалізує питання вдосконалення інвестиційної, торговельної політики, створення відповідних інституційних умов в країні, завдяки чому можливим буде більш активне включення українських представників агропродовольчого бізнесу у ГВЗЛ. Серед важливих напрямків вдосконалення інституційних умов – чітка, прозора та передбачувана інвестиційна політика, сильний захист інвесторів (включаючи компенсацію за експропріацію), надійний захист прав землекористування та прав на землю, прав інтелектуальної власності, податкові пільги. Значний позитивний вплив можуть мати динамічні сільськогосподарські інноваційні системи, зокрема, добре розвинені дослідницькі мережі та інноваційні кластери, агропродовольчі науково-дослідні установи, державні дорадчі служби. Політика державної підтримки зв'язків у ланцюгах поставок може зіграти важливу роль у сприянні розвитку в країні ділової активності багатонаціональних підприємств, які виступають найбільш потужними донорами прямих інвестицій в світі. Пріоритети можуть включати добре розроблену нормативну базу контрактного сільського господарства, системи виконання контрактів та ін.

Ключові слова: глобальні виробничо-збутові ланцюги; додана вартість; експорт; сільське господарство; харчова промисловість; торгівельна та інвестиційна політика; прями іноземні інвестиції.

Svitlana GROMENKOVA

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

GLOBAL PRODUCTION AND SALES CHAINS IN THE AGRICULTURE SPHERE: MODERN POLICY AND PRACTICE

The article is devoted to the study of global production and sales chains in the agro-food sector, the peculiarities of the involvement of countries of the world in them, in particular, Ukraine. The policy and practice in this area, prospects for Ukraine, possible approaches to regulating the process of integration into agrarian and food global chains are analyzed.

It was determined that the development of global chains of added value can have a number of positive manifestations in the field of agro-industrial complex, including the simplification of the mechanism of integration of countries into the global food market, the convergence of national food markets, the dissemination of progressive experience, and the promotion of sustainable development. There is a positive and significant relationship between FDI and indicators that characterize the level of the country's involvement in agri-food global value chains, as well as the creation of domestic added value in global chains. This actualizes the issue of improving investment and trade policy, creating appropriate institutional conditions in the country, thanks to which it will be possible to more actively include Ukrainian representatives of the agro-food business in global production and sales chains. Among the important areas of improvement of institutional conditions are a clear, transparent and predictable investment policy, strong protection of investors (including compensation for expropriation), reliable protection of land use rights and land rights, as well as intellectual property rights, tax benefits. Dynamic agricultural innovation systems, in particular, well-developed research networks and innovation clusters, agri-food research institutions, and state advisory services can have a significant positive impact. The policy of state support for connections in supply chains can play an important role in promoting the development of business activity of multinational enterprises, which are the most powerful donors of direct investment in the world. Priorities may include a well-developed regulatory framework for contract farming and contract enforcement systems.

Keywords: global production and sales chains; added value; export; agriculture; food industry; trade and investment policy; direct foreign investment.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Глобалізаційні процеси, які відбуваються у світовому господарстві, суттєво впливають на розвиток глобального продовольчого ринку, викликаючи низку змін як кількісного, так і якісного характеру. Дослідження цих змін та ключових трендів, які спостерігаються на світовому ринку агропромислової продукції, є важливим у контексті стимулювання процесу подальшого розвитку аграрної сфери, вирішення глобальної продовольчої проблеми, забезпечення підтримки сталого розвитку в світі.

Варто відмітити, що за минулі 25 років торгівля продовольством та сільськогосподарською продукцією зросла більше ніж вдвічі – з 680 млрд дол. США у 1995 році до 1,5 трлн дол. США у 2018 році.

На світовому агропродовольчому ринку сьогодні активно представлені країни з ринками, які формуються, та країни, що розвиваються. За даними ФАО, на них сьогодні припадає третина світової торгівлі продовольством [1].

Суттєве зростання торгівлі сільськогосподарською продукцією пов'язано, в першу чергу, зі скороченням транспортних витрат, що призвело до здешевлення торгівлі. Важливим фактором впливу на обсяги світової торгівлі продукцією АПК було суттєве зростання доходів, що відбувалося, як в розвинутих країнах, так і в країнах з новостворюваними ринками. Зростання чисельності населення в світі та процеси урбанізації, які, в тому числі, змінюють споживчий раціон, також мали відповідний вплив на ринки та торгівлю продовольством.

Важливою подією останніх десятиліть, яка мала вплив на торгівлю, стала Угода СОТ щодо сільського господарства. Документ вступив в дію в січні 1995 року, і його прийняття надало величезний поштовх процесу лібералізації торгівлі сільськогосподарською продукцією. Масштабне зниження митних бар'єрів у торгівлі продовольством було підтримано також через низку двосторонніх та регіональних торговельних угод.

Вирішальний вплив мали досягнення науково-технічного прогресу, які дали можливість якісно змінити процеси виробництва та торгівлі, зокрема, вони сприяли появі глобальних виробничо-збутових ланцюгів у продовольчій сфері та сільському господарстві (ГВЗЛ), що сьогодні є одним з ключових трендів розвитку сфери АПК в світі. Розвиток глобальних ланцюгів створення доданої вартості може мати низку позитивних проявів у сфері АПК – це й спрощення механізму інтеграції країн, що розвиваються, у глобальний ринок продовольства, зближення національних продовольчих ринків, розповсюдження прогресивного досвіду, сприяння сталому розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

В сучасній науковій літературі є значний інтерес до питань функціонування глобальних виробничо-збутових ланцюгів. Зокрема, в роботі Ignatenko, A., Raei, F. & Mircheva [2] виокремлюються переваги від участі країн в глобальних ланцюгах створення доданої вартості, в дослідженні Barrett C., Reardon T., Swinnen J., Zilberman D. [3] зроблено акцент на ознаках структурних зрушень у агропродовольчій сфері під впливом глобальних виробничо-збутових ланцюгів, в роботі Punthakey, J. [4] розглянуто інвестиційні аспекти розвитку глобальних виробничо-збутових ланцюгів у агросфері.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

В Україні поки що достатньо мало уваги приділяються питанням інтегрування вітчизняної агропромислової сфери у глобальні виробничо-збутові ланцюги. В той же час, Україна як експортер сільськогосподарської продукції, має системно враховувати сучасні тренди продовольчого ринку, зокрема, можливості інтегрування до агропродовольчих ГВЗЛ, в тому числі використовуючи такий інструмент як прямі іноземні інвестиції в цю сферу.

Формулювання цілей статті

В межах даного дослідження основною метою є проаналізувати особливості залучення країн до глобальних агропродовольчих виробничо-збутових ланцюгів, політику та практику в цій сфері, перспективи для України і можливі підходи щодо регулювання процесу інтеграції до аграрно-продовольчих ГВЗЛ.

Виклад основного матеріалу

Глобальні виробничо-збутові ланцюги стали сьогодні невід'ємним елементом світового виробництва та міжнародної торгівлі. В сучасному експорті агропродовольчої продукції більше ніж 30% експортних поставок здійснюється саме в межах глобального виробничо-збутового ланцюга. Як свідчать останні дослідження [2], торгівля, яка пов'язана з функціонуванням ГВЗЛ, має сильніший позитивний вплив на продуктивність праці та доходи на душу населення порівняно з двосторонньою торгівлею, яка здійснюється поза ГВЗЛ. Участь у глобальних ланцюгах може позитивно впливати на конкурентоспроможність, сприяти залученню інвестиційних ресурсів, розширювати можливості доступу до технологій, сприяє переходу до видів діяльності з більш високим рівнем доданої вартості.

Позитивним впливом від розвитку експортоорієнтованого сільського господарства, яке інтегроване у ГВЗЛ, може бути забезпечення додаткових робочих місць як у фермерських господарствах, так і в інших пов'язаних сферах (наприклад, виробництво мінеральних добрив, транспортна сфера, комерційні послуги).

Варто зазначити, що сільське господарство, а також сектор продуктів харчування та напоїв демонструють коефіцієнти участі в ГВНЗ нижчі, ніж аналогічні показники по переробній промисловості (33%, 34% та 50% відповідно). Максимальні значення були досягнуті в 2008 році (35%), в 2009 році під час глобальної фінансово-економічної кризи вони суттєво зменшилися, в 2010-2011 році практично повернулися до докризових рівнів, з 2015 року рівень залученості агропромислового сектору до ГВНЗ залишається без суттєвих змін [1].

Як правило, велика частина сільськогосподарського виробництва пов'язана з ГВЗЛ через експорт, тому зв'язки з «галузями, що споживають продукцію», для них є значними (22 % вартості валового експорту). Щодо виробництва харчової продукції та напоїв, тут лише 11% вартості валового експорту припадає на галузі, що споживають продукцію, а 22% – це зв'язки в ГВЗЛ через імпорт, тобто з галузями, які належать до «тих, що виробляють» [1].

Природно, що різні країни демонструють зовсім різний рівень залученості у ГВЗЛ. На рисунку 1 представлені дані ФАО щодо коефіцієнтів участі країн у ГВЗЛ у сільському господарстві станом на 2015 рік. Коефіцієнти участі у ГВЗЛ враховують сумарні зв'язки з «галузями, що виробляють» та «галузями, що споживають», у межах ГВЗЛ у співвідношенні до валового експорту.

Як показують дослідження ФАО, невеликі країни більше залучені до глобальних ланцюгів. Це пов'язано з тим, що вони торгують більше і є відносно більш відкритими для торгівлі. Такі країни більш залежать від імпорту (через зв'язки з «галузями, що виробляють»), але при цьому мають тісні зв'язки з міжнародними ринками (через зв'язки з «галузями, що споживають»).

Щодо країн з низьким рівнем доходу – вони в основному спеціалізуються на виробництві та експорті сільськогосподарської продукції, тому зв'язків з «галузями, що виробляють» у них достатньо мало. Зв'язки таких країн в межах участі в ГВЗЛ з «галузями, що споживають», можуть бути дуже різними, що не в останню чергу пов'язано з географічними факторами.

Країни зі середнім рівнем доходу демонструють різні моделі включення у глобальний виробничо-збутовий ланцюг. Є країни, де домінують зв'язки з «галузями, що споживають», наприклад, Гана. Ця країна є великим експортером агропромислової продукції, демонструє потужні зв'язки в межах ГВЗЛ в сільському господарстві – 44%, при цьому зв'язки з «галузями, що виробляють» демонструють рівень менше 5%. Рівень залучення Гани у ГВЗЛ щодо виробництва продовольчих продуктів та напоїв нижче середньосвітового рівня – 28%, зв'язки з «галузями, що виробляють» на рівні 10 % [1].

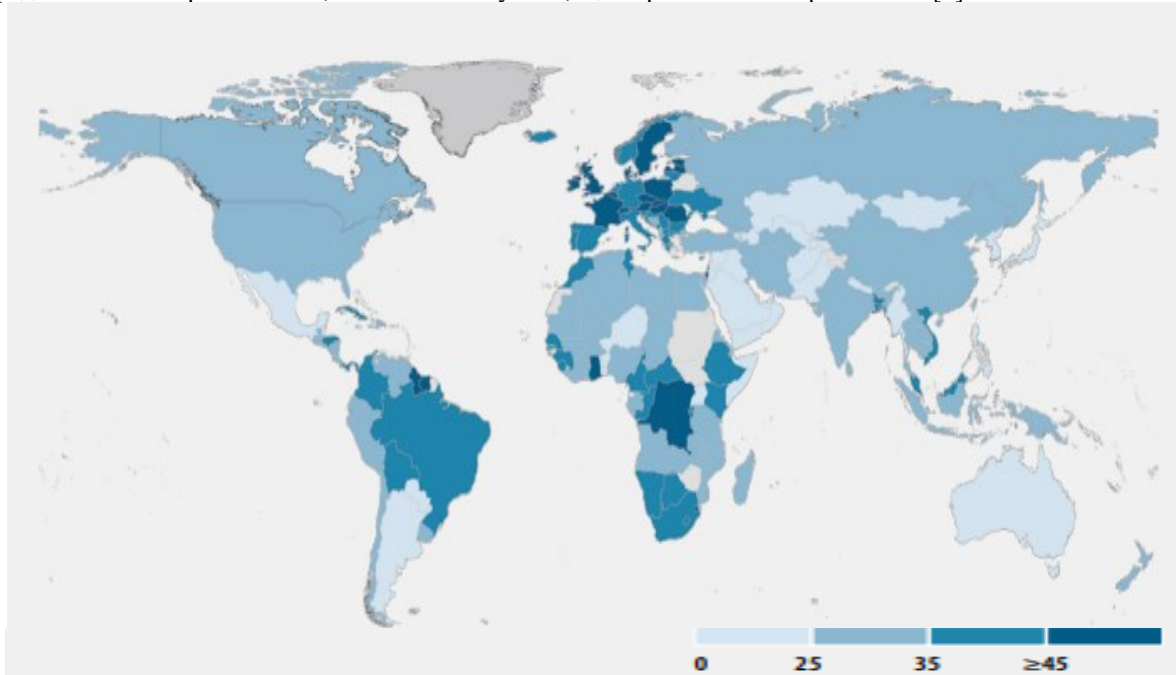

Рис. 1. Коефіцієнти участі країн у ГВЗЛ у сільському господарстві, 2015 рік [1]

Є країни, де, навпаки, більш масштабним є залучення до глобальних ланцюгів через зв'язки з «галузями, що виробляють» – прикладом є В'єтнам. Завдяки низці двосторонніх торговельних угод, участі країни в АСЕАН та Угоді про вільну торгівлю, що була підписана в цьому інтеграційному блоці, країна суттєво розширила свій експорт та участь у ГВЗЛ як в сільському господарстві, так і в виробництві продовольчих продуктів та напоїв. Країна спеціалізується сьогодні на переробці ресурсів, які імпортуються в країну, залучення у ГВЗЛ у сфері виробництва продовольчої продукції та напоїв становить 45%, зв'язки з «галузями, що виробляють» – на рівні 40% [1].

Іншим прикладом участі в ГВЗЛ є Бразилія, яка належить до великих експортерів продукції АПК. Ця країна відноситься до групи країн з доходом вище середнього. Її залученість до ГВЗЛ як в сільському господарстві, так і в виробництві продовольчої продукції та напоїв є нижчою за середні показники в світі, а її зв'язки з «галузями, що споживають» є на рівні нижчим, ніж у Гани. Це пов'язано з тим, що для Бразилії є типовим здійснення торгівлі продукцією АПК на двосторонній основі, а не в межах ГВЗЛ [1].

Країни з високим рівнем доходу (особливо європейські) зазвичай демонструють дуже активну участь у ГВЗЛ, здійснюючи активну взаємодію як з «галузями, що виробляють», так і з «галузями, що

споживають» (хоча і не так масштабно). Серед країн з високим рівнем доходу варто відмітити Німеччину, яка демонструє надзвичайно високу інтенсивність експорту і значний масштаб залучення в ГВЗЛ.

Цікавим є той факт, що і в сільському господарстві, і у виробництві продовольчої продукції та напоїв, країни, які демонструють більш високі середні темпи зростання доданої вартості, в той же час демонструють і більш високі темпи зростання рівнів залучення до ГВЗЛ. В той же час, освіченість та професійна підготовка кадрів, механізми регулювання, що сприяють розвитку бізнесу, а також інвестиції у НДДКР є важливими умовами ефективної участі країни у ГВЗЛ.

Основними акторами у процесі створення ГВЗЛ у сфері сільського господарства та харчової промисловості є багатонаціональні підприємства. За даними ЮНКТАД серед 100 нефінансових багатонаціональних підприємств за обсягом закордонних активів присутні 6 компаній агропродовольчого бізнесу (див. Табл. 1). Зокрема, лідируючі позиції займають Anheuser-Busch InBev NV (Бельгія), зарубіжні активи якої перевищують суму 187 млрд дол. США, British American Tobacco PLC (Великобританія), зарубіжні продажі якої становлять 32,8 млрд дол. США (99% загального обсягу продажів компанії) та компанія Nestle SA (Швейцарія), з найвищим серед даної групи компаній індексом транснаціоналізації – 90,2% [5].

Таблиця 1

Агропродовольчі багатонаціональні підприємства в рейтингах 100 нефінансових багатонаціональних підприємств (за вартістю зарубіжних активів та за індексом транснаціоналізації), 2020 рік [5]

Місце в рейтингах (зарубіжні активи/індекс транснаціоналізації)	Корпорація	Країна базування	Галузь	Активи, млн дол. США		Продажі, млн дол. США		Зайнятість, осіб		індекс транснаціоналізації TNI, %
				зарубіжні	усього	зарубіжні	усього	зарубіжні	усього	
7/17	Anheuser-Busch InBev NV	Бельгія	харчова	187003	227494	37398	43780	141338	163695	84,7
8/19	British American Tobacco PLC	Великобританія	тютюнова	175170	187947	32 822	33063	31 544	55329	83,2
28/9	Nestle SA	Швейцарія	харчова	105750	140893	88671	89880	264459	264459	90,2
61/10	Unilever PLC	Великобританія	харчова	68 432	74 162	49238	51674	120758	149000	89,5
79/32	Mondelez International, Inc	США	харчова	55 330	67 810	19451	26 58	57 670	79 000	75,9
80/35	The Coca-Cola Co	США	харчова	54 992	87 296	21733	33014	71 000	80 300	72,4
93/37	Danon Groups SA	Франція	харчова	48 010	52 492	11647	26939	75 346	100000	70,0

ПП є центральним елементом стратегії багатьох транснаціональних компаній щодо створення ГВЗЛ. Саме використання ПП дозволяє їм структурувати діяльність географічно і встановити канали торгівлі товарами, послугами та нематеріальними активами.

За сучасними оцінками [4] існує позитивний та значущий зв'язок між ПП та показниками, які характеризують рівень залучення країни до агропродовольчих ГВЗЛ, а також створення внутрішньої доданої вартості в глобальних ланцюгах. Встановлено, що інвестиційна діяльність в агропродовольчій сфері як у формі іноземних інвестицій, які йдуть в країну, так і у вигляді зарубіжних інвестицій за кордоном, позитивно впливають на подальшу участь країни у агропродовольчих ГВЗЛ (тобто мають позитивний відбиток на експорт доданої вартості, яка включена до експорту третіх країн). Це свідчить про те, що ПП відіграють важливу роль у стимулюванні продуктивності та конкурентоспроможності галузей промисловості, що включені у ланцюг генерування експортного потоку. Зв'язок між ПП та зворотною участю (тобто використання іноземного імпорту у виробництві експорту) менш очевидна, і може залежати від стратегічних та операційних факторів на рівні фірми (наприклад, чи іноземні фірми частіше використовують вітчизняні або імпортовані проміжні продукти в процесі виробництва, або відтік ПП спрямований на забезпечення імпорту з галузей промисловості, що розташовані у вищих ланцюгах в межах ГВЗЛ).

Якщо аналізувати сучасний стан іноземного інвестування у сільське господарство та агропромислове виробництво, можна констатувати, що обсяги ПП залишаються незначними порівняно з іншими галузями. Тим не менш, в окремі періоди спостерігалось достатньо суттєве збільшення глобальної активності ПП в сільському та харчовому секторах, що було зумовлено низкою взаємопідсилюючих структурних зрушень. Так, глобальний приплив ПП в сільське господарство зріс до піку в 11,6 млрд дол. США (або 0,6% від загального припливу ПП) в 2007 році, в розпал кризи цін на продовольство, але різко уповільнився в період після світової економічної кризи (рис. 2). Загалом, надходження ПП в харчову

промисловість були значно більшими, ніж у первинному сільському господарстві, досягнувши в 2008 році піку 53 млрд дол. США. Після скорочення та значних коливань ПІІ у харчовій промисловості повернулися до докризового рівня, що становить приблизно 3,8% загального припливу ПІІ.

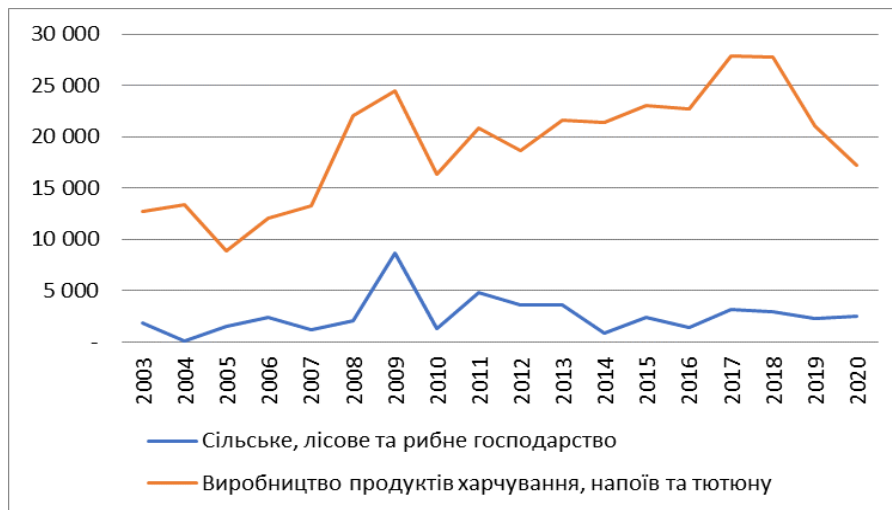

Рис. 2. Глобальні потоки ПІІ у агропромислову сферу в 2003-2020 рр., млн дол. США [6, 7]

Щодо причин, які спричинили зміни у іноземному інвестуванні агропродовольчої сфери, то дослідниками виокремлюється низка таких факторів. Перш за все, ціновий фактор. Зокрема, зазначається, що підвищення цін на продовольство у 2007-2008 та 2010-2011 роках збільшило показник рентабельності сільського господарства, що спричинило відповідний сплеск інтересу з боку іноземних інвесторів до агропродовольчого ланцюжка вартості [8]. Значно посилила тенденції зростання цін політика деяких урядів, які здійснювали великі закупівлі продовольства для накопичення державних запасів, запроваджували обмеження експорту та імпорту заходів на деяких ринках [9, 10]. Вірогідно, високі ціни на продовольство стимулювали інвестиції в торгівлю сільськогосподарськими продуктами за рахунок збільшення потенційних прибутків для учасників по ланцюжку створення вартості, зменшення кредитних обмежень для фермерів, торговців та переробників та заохочення вертикальної інтеграції [11]. В той же час, інші дослідження свідчать про збільшення волатильності цін, що призвело до значної невизначеності, і, можливо, навіть частково скоротило інвестиції [12].

Важливі наслідки для ПІІ в агропродовольчій секторі мало суттєве зростання торгівлі цими товарами протягом 2000-х років. Відбулося значне поліпшення у доступі до ринків зростаючого значення в Азії та Південній Америці. В світовому експорті зросла вага таких країн як Бразилія, Індія, Індонезія, Китай, а також ПАР та Російська Федерація. Активізація торгівлі агропродовольчими товарами збіглася з певними кроками щодо лібералізації інвестицій та зростанням ПІІ в агропродовольчій секторі країн з ринками, що розвиваються [4]. Зокрема, Китай за останні чверть століття став країною, яка продемонструвала найбільше зростання ПІІ в сільське господарство. Лідерами по залученню ПІІ в первинне сільськогосподарське виробництво були також такі країни як Бразилія, Індонезія, Аргентина. Провідними країнами у залученні ПІІ у агропереробку та виробництво харчових продуктів були США, Нідерланди, Бразилія та Великобританія.

Цікавим є той факт, що сьогодні в світі саме сфера послуг (яка включає різноманітний спектр ділової діяльності, починаючи від оптової та роздрібною торгівлі до транспорту та логістики, інших ділових послуг) є найбільшим джерелом надходження ПІІ в сільське господарство та друге за величиною джерело внутрішніх інвестицій у виробництво продуктів харчування.

Дивлячись по регіонах, основним джерелом інвестування агропродовольчого бізнесу є компанії Північної Америки та Європейського Союзу, від яких надходить половина ПІІ у сільське господарство та більше двох третин іноземних інвестицій у харчову промисловість. Вони інвестують в сільське господарство з широким географічним охопленням: Європейський Союз, Азія, Центральна та Південна Америка, Океанія є одними з найпривабливіших напрямків. Однак ПІІ, які надходять у харчовий сектор, залишаються високо концентрованими в Європейському Союзі та Північній Америці.

Як показують дослідження, на інвестиційні рішення щодо ПІІ в сільському господарстві та харчовій промисловості суттєво впливають ринкові фактори та відмінності в політиці в різних країнах. На рівні приймаючої країни це такі фактори, як розмір економіки, відстань, макроекономічна стабільність та інші структурні та інституційні фактори [4].

Варто зазначити, що сільськогосподарські та харчові фірми зазвичай інвестують в межах свого регіону, підкреслюючи важливий вплив близькості на транскордонні інвестиційні рішення. Інвестиції концентруються в межах конкретних регіональних центрів. Суттєва концентрація інвестиційної діяльності

навколо регіональних хабів, що сформувалися в агропродовольчій сфері, дає підстави для занепокоєння тим країнам, які опинилися на периферії цього процесу, оскільки навіть суттєве покращення ринкових та інвестиційних умов в таких країнах не означає автоматичного включення в існуючі виробничо-збутові ланцюги та збільшення обсягів іноземного інвестування.

В таблиці 2 представлена інформація, що характеризує регіональні особливості сучасної концентрації інвестиційної діяльності в сфері сільського господарства та харчової промисловості. Можна зробити висновок, що Центральна та Південна Америка, країни Азії відіграють важливу роль у стимулюванні глобальної інвестиційної діяльності в агропродовольчій сфері. Важливість європейських країн особливо яскраво проявляються в харчовому секторі з високоінтегрованою системою харчування в межах Європейського Союзу. Можна виділити кілька країн ЄС як домінуючих гравців у світових продовольчих ПІІ – зокрема, Великобританію, Францію, Нідерланди.

Таблиця 2

Ранжування країн щодо припливу іноземних інвестицій у сільське господарство та виробництво продуктів харчування, 1997–2017 рр. [4]

Ранг	ПІІ у сільське господарство		ПІІ у виробництво продуктів харчування	
	за концентрацією інвестиційних потоків	за обсягом інвестиційних угод	за концентрацією інвестиційних потоків	за обсягом інвестиційних угод
1	Австралія	Австралія	США	США
2	США	Канада	Великобританія	Великобританія
3	Бразилія	Бразилія	Китай	Канада
4	Китай	Нова Зеландія	Австралія	Нідерланди
5	Нова Зеландія	Нідерланди	Російська Федерація	Франція
6	Малайзія	Китай	Іспанія	Бразилія
7	Індонезія	Великобританія	Бразилія	Мексика
8	Великобританія	США	Франція	Австралія
9	Аргентина	Туреччина	Нідерланди	Іспанія
10	Туреччина	Малайзія	Інші європейські країни	Китай

Щодо характеристики ПІІ в агропродовольчому секторі у розрізі груп товарів, то у контексті сформованих ГВЗЛ найбільш сконцентрованою є інвестиційна діяльність у виробництві рослинної олії, напоїв та тютюну, а також в сегменті «інші продукти харчування» (див. табл. 3). За показником вартості угоди найвищі рейтинги демонструє сегмент «інші продукти харчування», рослинні олії, молочні продукти та «інші культури». Однак, незважаючи на високу концентрацію ПІІ в харчовий сектор, деякі сільськогосподарські сектори, такі як зернові культури, все ще мають високі показники з точки зору централізації інвестиційної діяльності й творення ГВЗЛ.

Як демонструє світова практика, БНП в агропродовольчій сфері активно використовують всі види іноземної інвестиційної діяльності – зокрема, грінфілд-інвестиції (будівництво нових потужностей за кордоном), спільні підприємства з місцевими партнерами та портфельні інвестиції. Найпоширенішими є спільні підприємства з місцевими партнерами, доволі активно використовуються транскордонне злиття та поглинання, а також грінфілд-інвестиції. Останні можуть бути важливим джерелом іноземних інвестицій капітал в країнах з новостворюваними економіками, та в країнах, що розвиваються, особливо в тих, де фінансовий сектор є слаборозвинений, а ринки капіталу менш досконалі. Інші види діяльності БНП, такі як позики всередині компанії, реінвестовані прибутки та продажі, також використовуються в міжнародній інвестиційній стратегії суб'єктів агропродовольчого бізнесу. Пряме іноземне інвестування також пов'язане із зростанням стратегічного партнерства. Ліцензування, дослідницька співпраця, франчайзинг та інтегровані пропозиції продуктів – приклади стратегічного партнерства, яке сьогодні відіграє дедалі більшу роль у ГВЗЛ.

Результати опитування транснаціональних компаній [4] свідчать про те, що існує різноманітний спектр стратегічних мотивацій, які лежать в основі рішень щодо ПІІ. Агропродовольчі БНП можуть інвестувати через бажання розширити свої можливості на нові ринки; доповнювати існуючий експорт; мати доступ до сировинної бази та сільськогосподарських угідь; покращити доступ до систем розподілу. Комерційні фактори та фактори прибутковості є головними для інвестиційних рішень крупних менеджерів з управління активами та інституційних інвесторів, які часто розглядають інвестиції в сільське господарство та харчову промисловість як частину стратегії диверсифікації свого портфелю активів та захисту від інфляції. Крім того, багато фірм інвестують, щоб покращити свій екологічний відбиток, враховуючи тенденцію до зростання вимог споживачів до відповідального постачання та стійких ланцюгів поставок. Серед факторів, на які звертається суттєва увага при прийнятті інвестиційних рішень, розмір економіки, близькість до споживчих ринків, високі темпи зростання економіки. Низький рівень корупції, політична стабільність та належне управління на рівні державних інституцій також є основними критеріями. В той час є БНП, які вкладають гроші в нестабільному середовищі, вони, як правило, очікують, що їх ризик буде компенсований прибутком вище норми. Фірми, які прагнуть вийти на нові ринки, як правило, віддають перевагу низькому рівню концентрації у цільовому секторі, оскільки це дозволяє їм рости та конкурувати з

місцевими фірмами на рівних. Однак у деяких випадках, коли фірми можуть віддавати перевагу високим рівням концентрації на ринку. Це особливо стосується великі БНП, які прагнуть придбати місцевого гравця з домінуючим становищем та доступом до місцевих виробничих та розподільчих мереж.

Таблиця 3

Ранжування секторів агропромислового виробництва щодо припливу ПІІ у ГВЗЛ, 1997-2017 рр. [4]

Ранг	Приплив ПІІ в сільське господарство і виробництво харчових продуктів	
	за концентрацією інвестиційних потоків	за обсягом інвестиційних угод
1	Продукти харчування (готові та консервовані риба чи овочі, фруктові та овочеві соки, готові та консервовані фрукти та горіхи, вся зернова мука, крупа, шрот та гранули пшениці, інші зернові продукти із зернових культур; цукор та цукрові сиропи; хлібобулочні вироби, какао, шоколад та цукрові кондитерські вироби, макарони, локшина, кус-кус та подібні борошняні вироби)	Напої та тютюнові вироби
2	Рослинні олії та жири	Продукти харчування (готові та консервовані риба чи овочі, фруктові та овочеві соки, готові та консервовані фрукти та горіхи, вся зернова мука, крупа, шрот та гранули пшениці, інші зернові продукти із зернових культур; цукор та цукрові сиропи; хлібобулочні вироби, какао, шоколад та цукрові кондитерські вироби, макарони, локшина, кус-кус та подібні борошняні вироби)
3	Молочні продукти	Молочні продукти
4	Інші культури: живі рослини; зрізані квіти і квіткові бруньки; насіння квітів та плодів; насіння овочів, напої та прянощі, необроблений тютюн, солома злаків та лушпиння, сіно, люцерна, конюшина, еспарцет, кормова капуста, люпин, вика та подібні кормові продукти, рослини та частин рослин, що використовуються переважно в парфумерії, фармації або для інсектицидних, фунгіцидних чи подібних цілей, насіння цукрових буряків та насіння кормових рослин, інше рослинна сировина	Цукор
5	Напої та тютюнові вироби	М'ясо великої рогатої худоби, жири тваринного походження
6	М'ясо великої рогатої худоби, жири тваринного походження	Рослинні олії та жири
7	Овочі, фрукти, горіхи	Лісове господарство: лісове господарство, лісозаготівлі та супутні послуги
8	Олійні насіння та олійні плоди; соєві боби	Інше м'ясо: свиняче м'ясо та субпродукти, консерви та заготовки з м'яса, м'ясних субпродуктів, гранули з м'яса або неїстівних м'ясних субпродуктів
9	Живі тварини (худоба): велика рогата худоба, вівці, кози, коні	Риболовля: полювання, відлов та розмноження, включаючи супутні види діяльності, послуги, пов'язані з рибальством
10	Цукор	Олійні насіння та олійні плоди; соєві боби

Питання залучення прямих іноземних інвестицій в сільськогосподарське виробництво та харчову промисловість є дуже актуальними для України. АПК та харчова промисловість займають сьогодні лідируючі позиції у вітчизняному експорті товарів. Їх питома вага в 2021 році становила 40,7 % загального експорту товарів України [13]. В агропромислову галузь України станом на 31.12.2021 залучено 4846,1 млн дол. США прямих іноземних інвестицій (інструменти участі в капіталі). Це становить 10,5% всіх ПІІ в країну [14]. Зокрема, на сільське, лісове та рибне господарство припадає 3,9% (1806,3 млн дол. США) залучених в Україну прямих іноземних інвестицій, а на виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів – 6,6 % (3039,8 млн дол. США) [14].

За оцінками ФАО, Україна певною мірою залучена до агропродовольчих ГВЗЛ – коефіцієнт участі у глобальних ланцюгах в сільському господарстві на рівні 35 %. В той же час більшість країн-членів ЄС демонструють показник – вище 45 %. Також важливо розуміти те, якою є якість участі України в глобальних ланцюгах – національні виробники є постачальниками сировини та продукції з невисокою доданню вартістю.

Як зазначалося вище, існує позитивний та значущий зв'язок між ПІІ та показниками, які характеризують рівень залучення країни до агропродовольчих ГВЗЛ, а також створення внутрішньої доданої вартості в глобальних ланцюгах. Це актуалізує питання вдосконалення інвестиційної, торговельної політики, створення відповідних інституційних умов в країні, за вдяки чому можливим буде більш активного включення українських представників агропродовольчого бізнесу у ГВЗЛ щодо виробництва продуктів харчування та напоїв, інтегрування їх до глобальних мереж постачання.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Лібералізація торгової та інвестиційної політики може мати сильний позитивний вплив на ПІІ в агропродовольчі товари. В той же час, відсутність прозорості та передбачуваності політики щодо торгівлі та

інвестицій може створити додаткові витрати для фірм і призвести до зменшення розміру їх загальних інвестицій. Двосторонні та регіональні торговельні угоди, спрощені та гармонізовані митні процедури, технічні вимоги можуть сприяти заохоченню інвестицій в країну. Заходи торгової політики, що негативно впливають на ПП, включають експортні обмеження, санітарні та фітосанітарні заходи (коли застосовуються дискримінаційно) та обмеження торгівлі послугами. Високі тарифи на цільовому ринку можуть створювати перешкоду для ПП, якщо вони збільшують вартість імпортованих проміжних продуктів, які служать вхідними матеріалами у виробничий процес. Однак у деяких випадках тарифи можуть мати зворотний ефект на приплив ПП. Роблячи експорт на цільовий ринок менш прибутковим, тарифи можуть заохотити БНП інвестувати у місцеве виробництво та уникати торгових витрат («стрибок тарифів») і скористатися тими ж засобами захисту, які мають місцеві компанії. Чітка, прозора та передбачувана інвестиційна політика є фундаментальною складовою привабливого інвестиційного клімату. Значний позитивний вплив на ПП в агропродовольчі товари має сильний захист інвесторів (включаючи компенсацію за експропріацію), надійний захист прав землекористування та прав на землю, податкові пільги. З іншого боку, обмеження ПП та їх перевірка мають сильний негативний вплив на інвестиції ріншення.

Динамічні сільськогосподарські інноваційні системи мають вирішальне значення для сприяння ПП в агропродовольчі товари. У цьому контексті важливе значення має сильний захист прав інтелектуальної власності, добре розвинені дослідницькі мережі та інноваційні кластери, агропродовольчі науково-дослідні установи, що добре фінансуються, державні дорадчі служби. Політика державної підтримки зв'язків у ланцюгах поставок може зіграти важливу роль у сприянні розвитку ділової активності БНП. Пріоритети включають добре розроблену нормативну базу контрактного сільського господарства та /або системи виконання контрактів, потужні можливості вітчизняних фірм та високоінтегровані ланцюги поставок. Заходи щодо сприяння придбанню землі інвесторами повинні супроводжуватися відповідними гарантіями захисту існуючих законних прав володіння дрібних власників та сільських громад, захищати від ризиків, що виникають внаслідок широкомасштабних передач прав на земельні ділянки. Розробка надійного та сприятливого інвестиційного клімату для ПП в агропродовольчі товари вимагає вирішення широкого кола питань, що виходять за межі торгової та інвестиційної політики. Уряди повинні приділяти пильну увагу розробці законів, що регулюють відповідальне ведення бізнесу, зайнятість та регулювання ринку праці, політику підтримки сільського господарства, екологічну політику та оподаткування.

Не визиває сумніву, що використання зазначених підходів в Україні дасть можливість суттєво покращити інвестиційний клімат в країні, зробити сільськогосподарське виробництво та харчову промисловість більш привабливими для іноземних інвесторів, в тому числі багатонаціональних підприємств, а це, в свою чергу, може стати потужним каналом залучення українських виробників до аграрних ГВЗЛ.

Література

1. FAO. 2020. The State of Agricultural Commodity Markets 2020. Agricultural markets and sustainable development: Global value chains, smallholder farmers and digital innovations. Rome, FAO. URL: <https://doi.org/10.4060/cb0665en>
2. Ignatenko A., Raici F. & Mircheva B. (2019). Global Value Chains: What are the Benefits and Why Do Countries Participate? No. WP/19/18. IMF. <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2019/01/18/Global-Value-Chains-What-are-the-Benefits-and-Why-Do-Countries-Participate-46505>
3. Barrett C., Reardon T., Swinnen J. & Zilberman D. 2019. Structural Transformation and Economic Development: Insights from the Agri-food Value Chain Revolution. Working Paper, Cornell University, Michigan State University, KU Leuven, and University of California Berkeley
4. Punthakey J. (2020-04-29). Foreign direct investment and trade in agro-food global value chains. OECD Food, Agriculture and Fisheries Papers, No. 142, OECD Publishing, Paris. URL: <http://dx.doi.org/10.1787/993f0fdc-en>
5. UNCTAD. The World's Top 100 Non-Financial MNEs, Ranked by Foreign Assets, 2020. URL: https://unctad.org/system/files/non-official-document/WIR2021_tab19.xlsx (01.07.2022).
6. UNCTAD. Value of announced greenfield FDI projects, by sector/industry, 2003-2020. URL: https://unctad.org/system/files/non-official-document/WIR2021_tab15.xlsx (01.07.2022).
7. FAO. Foreign Direct Investment (FDI). URL: <http://www.fao.org/faostat/en/#data/FDI> (дата звернення 01.07.2022).
8. Cotula L., S. Vermeulen, R. Leonard and J. Keeley (2009). Land grab or development opportunity? Agricultural investment and international land deals in Africa. IIED/FAO/IFAD, London/Rome. ISBN: 978-1-84369-741-1, <https://pubs.iied.org/pdfs/12561IIED.pdf>.
9. Piesse J. and C. Thirtle (2009). Three Bubbles and a Panic: An Explanatory Review of Recent Food Commodity Price Events. Food Policy, Vol. 34, Elsevier, Amsterdam, pp. 119-29.
10. Headey D. (2011). Rethinking the Global Food Crisis: The Role of Trade Shocks. Food Policy, Vol. 36, Elsevier, Amsterdam, pp. 136-46.

11. Maertens M. and J. Swinnen (2015). Agricultural Trade and Development: A Value Chain Perspective. WTO Staff Working Paper, No. ERSD-2015-04, World Trade Organisation, Geneva.

12. FAO, IFAD, IMF, OECD, UNCTAD, WFP, the World Bank, the WTO, IFPRI and UN HLTF (2011), Price Volatility in Food and Agricultural Markets: Policy Responses, Interagency report for the G20, http://www.fao.org/fileadmin/templates/est/Volatility/Interagency_Report_to_the_G20_on_Food_Pri ce_Volatility.pdf.

13. Зовнішня торгівля України товарами у 2021 році. Експрес-випуск Державної служби статистики України. URL: <https://ukrstat.gov.ua/express/expr2022/02/14.doc> (дата звернення 15.07.2022).

14. Прямі інвестиції в Україну. Статистика зовнішнього сектору України за методологією 6-го видання "Керівництва з платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції" (МВФ, 2009). URL: https://bank.gov.ua/files/ES/FDI_Ls_y.xlsx (10.07.2022).

References

1. FAO. 2020. The State of Agricultural Commodity Markets 2020. Agricultural markets and sustainable development: Global value chains, smallholder farmers and digital innovations. Rome, FAO. URL: <https://doi.org/10.4060/cb0665en>

2. Ignatenko A., Raei F. & Mircheva B. (2019). Global Value Chains: What are the Benefits and Why Do Countries Participate? No. WP/19/18. IMF. <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2019/01/18/Global-Value-Chains-What-are-the-Benefits-and-Why-Do-Countries-Participate-46505>

3. Barrett C., Reardon T., Swinnen J. & Zilberman D. 2019. Structural Transformation and Economic Development: Insights from the Agri-food Value Chain Revolution. Working Paper, Cornell University, Michigan State University, KU Leuven, and University of California Berkeley

4. Punthakey J. (2020-04-29). Foreign direct investment and trade in agro-food global value chains. OECD Food, Agriculture and Fisheries Papers, No. 142, OECD Publishing, Paris. URL: <http://dx.doi.org/10.1787/993f0fdc-en>

5. UNCTAD. The World's Top 100 Non-Financial MNEs, Ranked by Foreign Assets, 2020. URL: https://unctad.org/system/files/non-official-document/WIR2021_tab19.xlsx (01.07.2022).

6. UNCTAD. Value of announced greenfield FDI projects, by sector/industry, 2003-2020. URL: https://unctad.org/system/files/non-official-document/WIR2021_tab15.xlsx (01.07.2022).

7. FAO. Foreign Direct Investment (FDI). URL: <http://www.fao.org/faostat/en/#data/FDI> (дата звернення 01.07.2022).

8. Cotula L., S. Vermeulen, R. Leonard and J. Keeley (2009). Land grab or development opportunity? Agricultural investment and international land deals in Africa. IIED/FAO/IFAD, London/Rome. ISBN: 978-1-84369-741-1, <https://pubs.iied.org/pdfs/12561IIED.pdf>.

9. Piesse J. and C. Thirtle (2009). Three Bubbles and a Panic: An Explanatory Review of Recent Food Commodity Price Events. Food Policy, Vol. 34, Elsevier, Amsterdam, pp. 119-29.

10. Headey D. (2011). Rethinking the Global Food Crisis: The Role of Trade Shocks. Food Policy, Vol. 36, Elsevier, Amsterdam, pp. 136-46.

11. Maertens M. and J. Swinnen (2015). Agricultural Trade and Development: A Value Chain Perspective. WTO Staff Working Paper, No. ERSD-2015-04, World Trade Organisation, Geneva.

12. FAO, IFAD, IMF, OECD, UNCTAD, WFP, the World Bank, the WTO, IFPRI and UN HLTF (2011), Price Volatility in Food and Agricultural Markets: Policy Responses, Interagency report for the G20, http://www.fao.org/fileadmin/templates/est/Volatility/Interagency_Report_to_the_G20_on_Food_Pri ce_Volatility.pdf.

13. Ukraine's foreign trade in goods in 2021. Express issue of the State Statistics Service of Ukraine [Zovnishnia torhivlia Ukrainy tovaramy u 2021 rotsi. Ekspres-vypusk Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy]. Retrieved from: <https://ukrstat.gov.ua/express/expr2022/02/14>.

14. Direct investments in Ukraine. Statistics of the external sector of Ukraine according to the methodology of the 6th edition of the "Guidelines on the balance of payments and international investment position" (IMF, 2009) [Priami investytsii v Ukrainu. Statystyka zovnishnoho sektoru Ukrainy za metodolohiiu 6-ho vydannia "Kerivnytstva z platizhnoho balansu ta mizhnarodnoi investytsiinoi pozycji" (MVF, 2009)]. Retrieved from: https://bank.gov.ua/files/ES/FDI_Ls_y.xlsx

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-23>

УДК 336.1

Михайло ЛИЗАК

Львівського національного університету природокористування
<https://orcid.org/0000-0001-8902-812X>

УЗАГАЛЬНЕННЯ МАКРОЕКОНОМІЧНИХ ПЕРЕДУМОВ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ РЕГІОНУ

У статті акцентовано на актуальності дослідження макроекономічних передумов формування фінансово-економічних результатів господарювання сільськогосподарських підприємств регіону (на прикладі Львівської області). Наведено результати аналізування обсягів виробництва та реалізації продукції сільськогосподарських підприємств Львівської області у 2011-2020 рр. Деталізовано структуру виробничої собівартості продукції (робіт, послуг) рослинництва та продукції тваринництва сільськогосподарських підприємств Львівської області у 2017 та у 2020 роках. Охарактеризовано обсяги та динаміку посівних площ основних сільськогосподарських культур сільськогосподарських підприємств Львівської області у 2010, 2014-2020 рр. Досліджено показники урожайності основних сільськогосподарських культур сільськогосподарських підприємств Львівської області у 2010, 2014-2020 рр. Надано характеристику доходів, прибутку, фінансових результатів та рентабельності підприємств сільського господарства регіону. Зроблено висновки відносно позитивних аспектів, а також макроекономічних перешкод формування фінансово-економічних результатів підприємств цієї галузі, які реалізуються на регіональному рівні.

Ключові слова: сільське господарство, економіка підприємства, фінансово-економічні результати, розвиток сільського господарства, макроекономічні передумови.

Myhailo LYZAK

Lviv National University of Nature Management

GENERALIZATION OF MACROECONOMIC PRECONDITIONS FOR THE FORMATION OF FINANCIAL AND ECONOMIC RESULTS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES IN THE REGION

The study focuses on the relevance of the study of macroeconomic prerequisites for the formation of financial and economic results of the management of agricultural enterprises in the region (on the example of Lviv region).

The purpose of the article is the analysis and generalization of macroeconomic prerequisites for the formation of financial and economic results of agricultural enterprises of the Lviv region.

The results of the analysis of the volumes of production and sale of products of agricultural enterprises of the Lviv region in 2011-2020 are presented. The structure of the production cost of products (works, services) of crop production and livestock products of agricultural enterprises of the Lviv region in 2017 and in 2020 is detailed. The volumes and dynamics of the sown areas of the main agricultural crops of the agricultural enterprises of the Lviv region in 2010, 2014-2020 were characterized. The yield indicators of the main agricultural crops of the agricultural enterprises of the Lviv region in 2010, 2014-2020 were studied.

The characteristics of income, profit, financial results and profitability of agricultural enterprises of the region are provided. Conclusions have been made regarding positive aspects, as well as macroeconomic obstacles to the formation of financial and economic results of enterprises of this industry, which are implemented at the regional level. The factors that destabilize the financial and economic results of agricultural enterprises in the region include: a decrease in the sales of rye, potatoes, vegetable crops and eggs, a reduction in the sown areas of potatoes and fodder crops, the instability of the yield level and full harvest on the sown areas of certain agricultural crops, the loss of a number of enterprises, the low level of profitability and the presence of a tendency to its further decrease for open ground vegetable crops, factory sugar beet and potatoes.

The applied value of the research results lies in the formation of an informational and analytical basis for the development of management decisions in terms of improving macroeconomic prerequisites for increasing the financial and economic results and performance indicators of agricultural enterprises in the region.

The scientific novelty of the study consists in the improvement of the methodology of analyzing macroeconomic prerequisites for the formation of financial and economic results of agricultural enterprises in the region.

Key words: agriculture, enterprise economy, financial and economic results, development of agriculture, macroeconomic prerequisites.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

З 24 лютого 2022 р. Україна перебуває в стані повномасштабної війни, що безпосереднім чином позначається на функціонуванні всієї економіки та в різній мірі, але кожного суб'єкта господарювання. Підприємства сільського господарства, у т. ч. Львівської області (регіону, який перебуває в тилу), не є виключенням, оскільки існує постійний ризик втрати сільськогосподарської техніки та іншого майна, врожаю, ґрунтів через прямі обстріли, ускладнилася логістика та можливості експорту продукції, знизився внутрішній попит через рецесію національної економіки, втрату великої кількості підприємств, включно з промисловою переробкою аграрної продукції, зросла витратомісткість виробництва через інфляційні процеси та здорожчання вартості паливо-мастильних матеріалів, підприємства втратили частину кадрового ресурсу заради мобілізації і в підсумку великої чисельності біженців за кордон і т. п. Всі ці та інші тренди

закономірно дестабілізують фінансово-економічні результати діяльності підприємств сільського господарства та потребують детального дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Загальні підходи до економіки та управління розвитком сільськогосподарських підприємств досліджуються такими науковцями, як Г. Андрусенко [1, с. 9-14], К. Боднарєвська [2, с. 129-133], В. Гмиря [5, с. 71-74], О. Довжик [6, с. 97-102] та ін. Важливість питань управління безпосередньо фінансово-економічними результатами господарювання підприємств сільського господарства стали предметом досліджень О. Панухник [8, с. 5-10], Є. Горовецької [9, с. 40] та інших науковців. Більш ґрунтовні та специфічні аспекти фінансово-економічних результатів підприємств досліджують Т. Васильців, Р. Уразалієв [3, с. 153-158], О. Ярошко [4, с. 132-136], Р. Лупак, А. Дідич [7, с. 248-252] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Незважаючи на значну кількість публікацій з цієї проблематики на сьогодні недостатньо розробленими залишаються методико-прикладні рішення з удосконалення аналізування загальних макроекономічних чинників, які позначаються на формуванні фінансово-економічних результатів підприємств сільського господарства.

Формулювання цілей статті

Метою статті є аналіз і узагальнення макроекономічних передумов формування фінансово-економічних результатів підприємств сільського господарства Львівської області.

Виклад основного матеріалу

На довоєнному етапі розвитку економіки України в аграрному секторі намітилися значні позитивні зрушення, які головно забезпечені нарощуванням обсягів господарської діяльності та покращенням фінансово-економічного стану сільськогосподарських підприємств. Нарощування обсягів і покращення низки провідних характеристик ефективності спостерігається й у сільському господарстві Львівської області, що також в істотній мірі обумовлене покращенням фінансово-економічних результатів підприємств цієї галузі регіональної економіки. Так, валова додана вартість у 2019 р. зросла до 14,8 млрд грн, що складало 8,0 % в цілому в економіці регіону. За виключенням 2010 р. та 2015 р. галузь мала позитивний щорічний приріст сільськогосподарської продукції у періоді 2010-2020 рр. У 2020 р. обсяги продукції сільського господарства були найбільшими за аналізований період – 24,0 млрд грн, що на 4,4 % більше, ніж у 2019 р. та на 44,9 % більше, ніж у 2010 р. Аналогічні показники по підприємствах галузі становили 11,9 млрд грн та 7,3 % і 2,3 рази відповідно.

Позитивна динаміка спостерігалася й за продукцією рослинництва та за продукцією тваринництва у секторі сільськогосподарських підприємств. Однак, тваринницька галузь у секторі підприємств сільського господарства мала гірші обсяги та динаміку розвитку. До прикладу, в загальній структурі сільськогосподарської продукції у 2020 р. на тваринництво припадало лише 23,2 %, а темпи зростання продукції за 2010-2020 склали 155,1 %.

У найбільш узагальненому вигляді фінансово-економічні результати характеризують показники виробництва продукції, які відображають яких обсягів господарювання вдалося досягти підприємствам в частині виробничо-господарської діяльності. Відповідно, значні масштаби (11,9 млрд грн за продукцією сільського господарства, у т. ч. 9,1 млрд грн за продукцією рослинництва та 2,8 млрд грн за продукцією тваринництва) та їх нарощування, підвищення темпів зростання виробництва продукції підприємствами сільського господарства Львівської області варто вважати позитивною передумовою і водночас характеристикою формування їх фінансово-економічних результатів. Так, за 2011-2020 рр. обсяги продукції підприємств цього виду економічної діяльності зросли на 7,3 %, у т. ч. за продукцією рослинництва – на 7,5 %, а за продукцією тваринництва – 6,7 %.

При тому вищим потенціалом до подальшого покращення фінансово-економічних результатів характеризуються підприємства, які спеціалізуються на продукції рослинництва, коли частка цієї продукції у 2020 р. досягла рівня 76,8 %; відповідно, продукції тваринництва скоротилася до 23,2 %. Ще у 2011 р. співвідношення також було на користь продукції рослинництва, однак становило 29,6 % до 70,4 %.

Власним беззаперечним потенціалом, як і обмеженнями та перешкодами до розвитку, характеризується й тваринницька галузь регіону, однак на разі загальні макроекономічні характеристики є свідченням більш хороших передумов для формування кращих фінансово-економічних результатів підприємств саме галузі рослинництва.

Додатковим підтвердженням цієї тези є здебільшого вищі темпи приросту обсягів виробництва продукції саме в рослинницькій галузі. До прикладу, у більшості років періоду 2011-2020 рр. індекси продукції рослинництва сільськогосподарських підприємств перевищували відповідні показники що для підприємств – виробників продукції тваринництва, що для сільськогосподарського виробництва на загал.

Більше того, кризовим відносно виробництва продукції у цій галузі став лише 2015 р. У інших

роках аналізованого періоду галузь характеризувалася щорічним виключно позитивним приростом виробництва продукції, Тоді як, у тваринницькій галузі таких критичних спадів було значно більше – 2014-2015 рр., 2019 р.

Збільшення обсягів виробництва закономірно стало чинником, який посприяв нарощенню обсягів реалізації продукції сільськогосподарських підприємств Львівської області, що потрібно вважати позитивною макроекономічною передумовою в частині формування фінансово-економічних результатів їх господарювання. Так, у 2020 р. до 2010 р. зросли обсяги реалізації більшості ключових видів продукції сільського господарства, у т. ч. культур зернових та зернобобових у 3,1 разу, кукурудзи та зерна – у 4,1 разу, ячменю – у 3,9 рази, культур олійних – у 3,2 разу, пшениці – у 2,8 рази, буряка цукрового фабричного – на 96,0 %, сільськогосподарських тварин – на 59,0 %, молока – на 18,5 %.

Позаяк, для підприємств, які характеризуються на окремих видах сільськогосподарської продукції, характерним став спад обсягів її реалізації, що негативно та веде до погіршення фінансово-економічних результатів за відповідної товарної спеціалізації. Йдеться про таку сільськогосподарську продукцію, як жито (темпи спаду – 11,6 %), картопля (11,4 %), яйця (74,9 %), культури овочеві (1,5 %). Особливо позитивним слід вважати зростання обсягів реалізації культур зернових та зернобобових, а також буряка цукрового фабричного, адже на ці дві товарні групи у 2020 р. припадало близько 55 % (27,0 % та 27,8 % відповідно) у загальній структурі реалізованої підприємствами галузі продукції. При тому, частка культур зернових і зернобобових продовжує зростати. За 2010-2020 рр. показник збільшився на 7,5 в. п. З іншого боку, спад обсягів реалізації зазначених вище товарів також у незначній мірі позначився на фінансово-економічних результатах підприємств галузі, оскільки їх частка в загальній структурі реалізованої продукції не значна – близько 1 %.

Якщо обсяги виробництва та реалізації продукції важливі характеристики в сенсі формування обсягу виробничо-господарської діяльності, то на кінцеві фінансово-економічні результати господарювання підприємств впливає значно більша кількість чинників, з-поміж яких головно ведемо мову про ефективність управління витратами, рівень витратомісткості і ресурсоефективності. Власне, зазначені характеристики визначають який обсяг прибутку залишиться в розпорядженні підприємств після покриття загального обсягу витрат.

Таким чином, обсяги і структура витрат у значній мірі визначають фінансово-економічні результати господарювання сільськогосподарських підприємств. Як можна зробити висновок, структура виробничої собівартості продукції (робіт, послуг) підприємств сільського господарства регіону, які спеціалізуються на продукції рослинництва, залишалася достатньо стабільною, що є, на нашу думку, позитивним (з огляду на збереження структурних пропорцій виробництва і збуту продукції) та водночас негативним (з огляду на не достатньо раціональні структурні співвідношення у витратах). Так, за 2017-2020 рр. частка прямих матеріальних витрат практично не змінилася і становила близько 54 %. Тоді як зменшилися прямі витрати на оплату праці (на 1,9 в. п. (з 6,1 % до 4,2 %)), зросли інші прямі витрати (на 7,8 в. п. (з 17,6 % до 25,4 %)) та зменшилися загальновиробничі витрати (на 5,7 в. п. (з 22,1 % до 16,4 %)).

На загал, ці тенденції не однозначні. По-перше, малою видається, як на нашу думку, частка прямих матеріальних витрат (відповідно, завищеними обсяги й частка в структурі інших витрат); по-друге, зниження частки витрат на оплату праці може призвести до зниження рівня її мотивації, а, відтак, продуктивності праці; по-третє, зростання частки інших прямих витрат (практично до чверті загальної суми витрат) може слугувати чинником певного штучного втручання в обсяги і структуру витрат з метою оптимізації фінансових результатів господарювання.

Що стосується структури витрат сільськогосподарських підприємств, які спеціалізуються на продукції тваринництва, то тут структурні характеристики, на наш погляд, більш оптимальні. Зокрема, частка прямих матеріальних витрат хоча й знизилася з 81,8 % (у 2017 р.) до 76,7 % (на 5,1 в. п.) у 2020 р. становила понад три чверті всіх виробничих витрат. Прямі витрати на оплату праці склали 5,6 % та до 2017 р. їх частка збільшилася на 1,5 в. п. Інші прямі витрати, навпаки, скоротилися на таку ж величину (1,5 в. п.). Відповідно, частка загальновиробничих витрат зросла з 6,5 % до 11,6 % (на 5,1 в. п.). На нашу думку, такі зміни є позитивними в сенсі покращення фінансових результатів підприємств сільського господарства цієї галузі.

При цьому, відбулися зміни безпосередньо в структурі прямих матеріальних витрат підприємств сільського господарства Львівської області. Зокрема, найбільш відчутними з них стали: зростання частки витрат на запасні частини, ремонтні і будівельні матеріали (на 2,5 в. п. за 2017-2020 рр.) на підприємствах – виробниках продукції тваринництва та на матеріальні добрива (на 0,7 в. п.) і іншу продукцію сільського господарства (на 1.0 в. п.) на підприємствах, які спеціалізуються на продукції рослинництва.

Знизилася частки таких статей витрат, як корми (на 4,7 в. п.) та інша продукція сільського господарства (на 0,8 в. п.) на підприємствах тваринницької галузі і на пальне та мастильні матеріали (на 1,4 в. п.), запасні частини, ремонтні і будівельні матеріали (на 0,7 в. п.), насіння і посадковий матеріал (на 0,6 в. п.) на підприємствах галузі рослинництва. На нашу думку, означені зміни сприяють покращенню фінансово-економічних результатів підприємств продукції тваринництва, адже сигналізують про інвестиції в основні засоби та зниження собівартості виробництва, а також підприємств галузі рослинництва корелюючи зі

зниженням витрат на паливо-мастильні матеріали на тлі нарощування обсягів сільськогосподарської продукції.

З іншого боку, покращенню фінансово-економічних результатів господарювання сприятиме покращення значень показника, тим більше, що у багатьох роках аналізованого періоду рівень використання посівних площ за цими культурами був максимальним. Позитивно також й те, що за 2010-2020 рр. збільшувалися посівні площі основних сільськогосподарських культур підприємств сільського господарства регіону, з яких було зібрано урожай. Додатний приріст значень показників 2020 р. відносно 2010 р. був характерним для всіх видів сільськогосподарських культур, окрім картоплі. За цією культурою посівні площі, з яких було зібрано урожай, зменшилися з 2,2 тис. га у 2010 р. до 1,8 тис. га (на 18,2 %) у 2020 р. Це негативно, у тому числі й з позиції високої врожайності цієї культури. Так, у 2020 р. урожайність картоплі склала 264 ц з 1 га зібраної площі, що було на 19,5 % більше, ніж у 2010 р. Однак, негативним слід розцінювати факт різкого зниження врожайності за цією культурою у 2020 р. відносно періоду 2018-2019 рр. Лише за останній рік урожайність картоплі зменшилася на 11,1 % або на 33 ц з 1 га зібраної площі.

Звернімо увагу на те, що урожайність основних сільськогосподарських культур підприємств сільського господарства Львівської області у 2010-2020 рр. перманентно зростала, причому здебільшого вищими темпами за сільськогосподарськими культурами, обсяги виробництва яких та посівні площі за якими найбільші. Так, урожайність зернових та зернобобових культур зросла у 2,4 рази з 26,0 до 62,6 ц з 1 га зібраної площі; урожайність соняшнику збільшилася на 60,7 %, а ріпаку і кольози – на 12,2 %. Підвищення рівня урожайності основних сільськогосподарських культур, на наш погляд, є позитивним чинником в сенсі покращення фінансово-економічних результатів господарювання сільськогосподарських підприємств, адже забезпечує вищий рівень продуктивності праці, ресурсовіддачі, ефективізацію виробничо-господарських процесів, а, отже, – веде до підвищення рівня прибутковості й рентабельності бізнесу.

Власне, такі припущення в повній мірі відображають показники діяльності підприємств галузі сільського господарства Львівської області (табл. 1), особливо чистого прибутку. Так, попри певну нестабільність значень цього узагальнюючого показника фінансово-господарської діяльності, значення чистого прибутку сільськогосподарських підприємств за 2010-2020 рр. збільшилося у 3,9 рази, що істотно. У 2020 р. відповідний показник досяг майже 1,5 млрд грн, що було у двічі більше, ніж у 2019 р. та є свідченням на загаль високих фінансово-економічних результатів господарювання підприємств.

Таблиця 1

**Показники діяльності підприємств галузі сільського господарства
Львівської області у 2010, 2013-2020 рр.**

Показники	Роки									Відхилення, %; +/- 2020/ 2010
	2010	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Чистий прибуток (збиток), млн грн	378,3	1095,8	1245,6	-371,8	740,2	1057,9	1262,4	727,8	1488,2	3,9 р.
Частка прибуткових підприємств, %	72,6	79,6	82,6	84,7	80,9	83,2	86,1	81,5	82,9	10,3
Фінансовий результат прибуткових підприємств, млн грн.	484,9	1528,5	2725,1	1439,8	1248,0	1681,1	1958,3	1424,2	1964,7	4,1 р.
Рівень рентабельності операційної діяльності, %	20,1	29,1	30,6	12,8	22,0	16,2	8,7	4,4	14,5	-5,6
Фінансовий результат до оподаткування, млн грн.	389,5	1102,4	1246,5	-368,5	748,1	1076,0	1207,4	765,5	1503,1	3,9 р.
Загальні фінансові результати діяльності підприємств до оподаткування, млн грн.	395,9	1134,6	1254,6	-347,0	773,0	1155,7	1261,3	775,3	1507,9	3,8 р.

При цьому збільшилася й частка прибуткових підприємств галузі. Якщо у 2010 р. показник становив 72,6 %, то у 2020 р. – 82,9 % (на 10,3 в. п. більше). Відповідно на таку ж величину скоротилася частка збиткових підприємств сільського господарства регіону, опустившись до рівня 17,1 %. Фактично, збитковим є приблизно кожне шосте підприємство галузі. Це є свідченням достатньо високої ефективності функціонування, у т. ч. в порівнянні з підприємствами інших галузей регіональної економіки. До прикладу, загальні фінансові результати підприємств сільського господарства до оподаткування у 2020 р. становили 1,5 млрд грн і це був другий результат в економіці. Галузь за цим показником поступалася лише оптовій та роздрібній торгівлі (2,9 млрд грн), тоді як, наприклад, промисловість, транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність, тимчасове розміщування й організація харчування, операції з нерухомим майном мали від'ємний загальний фінансовий результат.

Сприятливим макроекономічним чинником формування позитивних фінансово-економічних результатів потрібно вважати також і зростання фінансового результату прибуткових підприємств сільського господарства. У 2020 р. показник підвищився до понад 1,9 млрд грн, а за 2010-2020 рр. зріс у 4,1

разу.

Це дозволило відновити (після істотного спаду у 2018-2019 рр.) достатньо високий рівень рентабельності операційної діяльності підприємств сільського господарства регіону. Показник у 2020 р. становив 14,5 %, однак, до 2010 р. знизився на 5,6 в. п. На разі, підприємствам ще не вдалося відновити рівень операційної діяльності 2010-2014 років, коли він сягав 20-30 %.

Покращення фінансових результатів сільськогосподарських підприємств Львівської області у тому числі було забезпечене чинником підвищення ефективності господарювання за низкою ключових товарних позицій. Так, до прикладу, рівень рентабельності продукції «Культури зернові та зернобобові», що складає провідну частку в продукції сільського господарства та в доходах від її реалізації, за посівними площами і т. п., за 2010-2020 рр. зріс на 7,5 в. п. (з 4,5 % до 12,0 %).

Суттєво підвищилася й рентабельність за такими сільськогосподарськими культурами, як культури ягідні (на 33,3 в. п.), велика рогата худоба на м'ясо (на 29,4 в. п.), свині на м'ясо (на 14,9 в. п.), яйця птиці свійської (на 13,3 в. п.), птиця на м'ясо (на 9,4 в. п.). Очевидно, що зростання цього макроекономічного показника – прямий позитивний чинник впливу на покращення фінансово-економічних результатів сільськогосподарських підприємств.

З іншого боку, наявні стабільні проблеми, що проявляються у від'ємній рентабельності продукції «Велика рогата худоба на м'ясо», «Вівці та кози на м'ясо»; у значному зниженні рентабельності культур овочевих відкритого ґрунту (на 88,5 в. п. за 2010–2020 рр.), буряка цукрового фабричного (на 49,4 в. п.), картоплі (на 35,6 в. п.); порівняно низьких рівнях рентабельності вирощування картоплі (5,6 % у 2020 р.), буряка цукрового фабричного (6,6 %), культур овочевих відкритого ґрунту (7,4 %). Усунення цих проблемних аспектів дозволило б в значній мірі покращити фінансово-економічні результати підприємств сільського господарства Львівської області.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Фінансово-економічні результати формуються в умовах впливу чинників внутрішнього та зовнішнього середовища підприємств. Обґрунтовано що зовнішні фактори для вітчизняних сільськогосподарських підприємств доволі істотно ускладнилися в умовах війни та в значній мірі обумовлені макроекономічними передумовами господарювання і досягнення фінансово-економічних результатів. Встановлено, що вони у Львівській області здебільшого сприятливі. Головно йдеться про збільшення обсягів виробництва (на 91,7 % у 2020 р. до 2011 р., у т. ч. продукції рослинництва – у 2,1 разу, тваринництва – на 51,2 %) та реалізації (зокрема культур зернових та зернобобових (у 3,1 разу за 2010-2020 рр.), культур олійних (у 3,2 разу), буряка цукрового фабричного (на 96,0 %) та ін.) сільськогосподарської продукції; нарощування посівних площ (на 77,2 % за 2010-2020 рр.) та підвищення врожайності (від 1,5 до 2,5 рази) основних сільськогосподарських культур; покращення структури виробничої собівартості продукції, особливо тваринництва, та досягнення високих фінансово-економічних результатів господарювання (за 2010-2020 рр. чистий прибуток підприємств галузі зріс до 1,5 млрд грн (у 3,9 разу), а частка прибуткових підприємств – на 10,3 в. п. (до 82,9 %); високу загальну рентабельність операційної діяльності (14,5 % у 2020 р.) та зростання рентабельності виробництва культур зернових і зернобобових, ягідних, свиней та птиці на м'ясо. Галузь має провідні позиції за внеском у розвиток регіональної економіки, особливо за ВДВ та фінансовими результатами.

Однак, залишається низка негативних макроекономічних передумов (чинників), які дестабілізують фінансово-економічні результати сільськогосподарських підприємств регіону та потребують реалізації заходів з їх усунення. На загал це зменшення обсягів реалізації жита, картоплі, культур овочевих та яєць, скорочення посівних площ картоплі та кормових культур, нестабільність рівня урожайності та повноцінного збору урожаю на посівних площах окремих сільськогосподарських культур, збитковість низки підприємств (17,1 % у 2020 р.) та продукції (зокрема великої рогатої худоби та овець і кіз на м'ясо), низький рівень рентабельності та наявність тенденції до його подальшого зниження для культур овочевих відкритого ґрунту, буряка цукрового фабричного та картоплі, істотні диспропорції в ефективності функціонування сільського господарства за галузями та за районами Львівської області.

Подальші наукові дослідження в цій сфері мають стосуватися обґрунтування інституційно-правового та інституційно-організаційного забезпечення політики покращення фінансово-економічних результатів господарювання сільськогосподарських підприємств.

Література

1. Андрусенко Г. О. Стратегія державного регулювання аграрної сфери АПК. Актуальні проблеми державного управління. 2003. № 2. С. 9-14.
2. Бондаревська К. В. Проблема цінового диспаритету та шляхи її вирішення в галузі АПК. Бізнес Інформ. 2014. № 8. С. 129-133.
3. Васильців Т. Г., Уразалієв Р. М. Узагальнення концептуальних основ економічної безпеки підприємства. Науковий вісник НЛТУ України. 2011. Вип. 21.2. С. 153-158.
4. Васильців Т. Г., Ярошко О. Р. Фінансова безпека підприємства: місце в системі економічної

безпеки та пріоритети посилення на посткризовому етапі розвитку економіки. Науковий вісник НЛТУ України. 2011. Вип. 21.2. С. 132-136.

5. Гмиря В. П. Державна підтримка фінансування аграрного виробництва України. Економіка і управління підприємствами. 2016. № 3 (23). URL : <http://fp.cibs.ubs.edu.ua>.

6. Довжик О. О. Державна регулятивна аграрна політика в контексті світового досвіду. Економіка і суспільство. 2016. № 2. С. 97-102.

7. Лупак Р. Л., Дідич А. М. Економічні основи забезпечення конкурентоспроможності підприємства в умовах ринкових відносин. Науковий вісник НЛТУ України. 2010. Вип. 20.6. С. 248-252.

8. Панухник О. В. Державна підтримка суб'єктів аграрної сфери. Актуальні проблеми інноваційної економіки. 2017. № 1. С. 5-10.

9. Horovetska Y. Agriculture in Ukraine: Economic and Political Frameworks. Berlin: Research Division Eastern Europe and Eurasia, 2017. 56 p.

References

1. Andrusenko, H. O. (2003). Strategy of state regulation of the agrarian sphere of agroindustrial complex. *Actual problems of public administration*. Vol. 2, pp. 9-14.

2. Bondarevs'ka, K. V. (2014). The problem of price disparity and ways to solve it in the field of agriculture. *Biznes Inform*. Vol. 8, pp. 129-133.

3. Vasylytsyv, T. G., Urazaliyev, R. M. (2011). Generalization of enterprise economic security conceptual basis. *Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine*. Vol. 21.2. pp. 153-158.

4. Vasylytsyv, T. G., Yaroshko O. R. (2011). Financial safety of enterprise: place in the system of economic security and priorities of strengthening on the post-crisis stag of development of economy. *Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine*. Vol. 21.2. pp. 132-136.

5. Гмиря, В. П. (2016). State support for financing agricultural production in Ukraine. *Economics and enterprise management*. Vol. 3, no. 23, available at: <http://fp.cibs.ubs.edu.ua> (Accessed 21 January 2022).

6. Dovzhyk, O. O. (2016). State regulatory agricultural policy in the context of world experience. *Economy and society*. Vol. 2, pp. 97-102.

7. Lupak, R. L., Didych, A. M. (2010). Economic bases of providing of competitiveness of enterprise in the conditions of market relations. *Scientific Bulletin of LTEU of Ukraine*. Vol. 20.6. pp. 248-252.

8. Panukhnyk, O. V. (2017). State support of agricultural entities. *Actual problems of innovative economy*. Vol. 1, pp. 5-10.

9. Horovetska, Y. (2017). Agriculture in Ukraine: Economic and Political Frameworks, Research Division Eastern Europe and Eurasia, Berlin, Germany.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-24>

УДК 332:330.31

Сергій РОМАНЕНКО

Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського
<https://orcid.org/0000-0002-4446-9244>

СТРАТЕГІЧНІ ВЕКТОРИ УПРАВЛІННЯ СПОРТИВНО-ОЗДОРОВЧОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

В Україні створено підґрунтя для розбудови спортивно-оздоровчої діяльності. Наразі діє Стратегія розвитку фізичної культури і спорту до 2028 року, що визначає мету, стратегічні вектори та принципи розбудови спортивно-оздоровчої діяльності в Україні. Однак довгострокові документи не враховують сучасні тенденції змін. Не встигла економіка країни зміцнитися після пандемії коронавірусної інфекції, як почалася повномасштабна війна росії проти України, що призвело до значного скорочення фінансування сфери фізичної культури і спорту та не виконання поставлених стратегічних задач. Саме тому, в сучасних умовах важливо здійснювати дослідження стратегічних векторів управління спортивно-оздоровчої діяльності та визначати шляхи їх удосконалення.

Метою статті є дослідження стратегічних векторів управління спортивно-оздоровчої діяльності та визначення шляхів їх удосконалення.

Досліджено стратегічні вектори управління спортивно-оздоровчої діяльності та визначено шляхи їх удосконалення. Розкрито мету і вектори Стратегії розвитку фізичної культури і спорту до 2028 року. Визначено ризики векторів та ефект від реалізації Стратегії розвитку фізичної культури і спорту до 2028 року. Наголошено, що за сучасного стану неможливо реалізувати важливі стратегічні вектори. Введення інтенсивних бойових дій на значній території країни призводять до руйнування не тільки військових об'єктів, а ще й і спортивної інфраструктури. Визначено, що за умов фінансування виконання визначеного вектору є не доцільним. В цілому ж визначені в Стратегії стратегічні вектори розвитку є прийнятними до сучасних умов їх реалізації.

Наведено концептуальну модель забезпечення стратегічного розвитку спортивно-оздоровчої діяльності. Розкрито першочергові завдання державної політики розвитку спортивно-оздоровчої сфери. Обґрунтовано, що для спортивно-оздоровчої сфери в Україні варто окремо виділити функціональні сектори, кожен з яких потребує розробки так званого «стратегічного набору», що включає механізми його розвитку, функціонування, управлінського, ресурсного й інформаційного забезпечення. Наголошено, що кожний з наведених секторів характеризується певними специфічними ознаками, суб'єктною спрямованістю, потребами та особливостями розвитку, вважаємо за доцільне виокремлення кожного блоку та розроблення окремої стратегії, що входить до загального стратегічного набору.

Ключові слова: управління, спортивно-оздоровча діяльність, стратегічні вектори, стратегія

Serhii ROMANENKO

South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky

STRATEGIC VECTORS OF SPORTS AND HEALTH ACTIVITY MANAGEMENT

In Ukraine, the foundation for developing sports and health activities has been created. Currently, there is a Strategy for developing physical culture and sports until 2028, which defines the goal, strategic vectors, and principles of developing sports and health activities in Ukraine. However, long-term documents do not take into account current trends of change. For example, before the country's economy had time to strengthen after the coronavirus pandemic, a full-scale war between Russia and Ukraine began, which led to a significant reduction in the financial sphere of physical culture and sports and a failure to fulfill strategic tasks. That is why, in modern conditions, it is necessary to support the research of strategic vectors of management of sports and health activities and to determine the ways of their improvement.

The article aims to study the strategic vectors of management of sports and health activities and to choose the methods of their progress.

The strategic vectors of the management of sports and health activities were studied, and the ways for their improvement were determined. The purpose and vectors of the Strategy for developing physical culture and sports until 2028 have been revealed. The risks of vectors and the effect of implementing the Strategy for the Development of Physical Culture and Sports until 2028 have been determined. It is emphasized that it is impossible to implement critical strategic vectors for the current state. The introduction of intensive hostilities on a large country territory leads to the destruction of military facilities and sports infrastructure. It was determined that, under the financing conditions, the specified vector's implementation is impractical. In general, the strategic vectors of development defined in the Strategy are accepted for the modern needs of their implementation.

A conceptual model for ensuring the strategic development of sports and recreational activities is presented. The primary tasks of the state policy for the development of the sports and recreation sphere have been revealed. It is substantiated that for the sports and health sector in Ukraine, it is necessary to separate functional sectors, each of which requires the development of the so-called "strategic set" which includes the mechanisms of its action, functioning, management, resource, and information support. It is emphasized that each of the specified sectors is characterized by certain specific features, subject orientation, needs, and development features. We consider it reasonable to separate each block and develop a different strategy that is included in the general strategic set.

Keywords: management, sports, and health activities, strategic vectors, Strategy.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

В Україні створено підґрунтя для розбудови спортивно-оздоровчої діяльності. Наразі діє Стратегія розвитку фізичної культури і спорту до 2028 року, що визначає мету, стратегічні вектори та принципи

розбудови спортивно-оздоровчої діяльності в Україні. Однак довгострокові документи не враховують сучасні тенденції змін. Не встигла економіка країни зміцнитися після пандемії коронавірусної інфекції, як почалася повномасштабна війна Росії проти України, що призвело до значного скорочення фінансування сфери фізичної культури і спорту та не виконання поставлених стратегічних задач.

Також погоджуємося з думкою Стахова І. М.: «В сучасних умовах держава відіграє значну роль у забезпеченні ефективного функціонування індустрії спорту. Активна політика держави у даній сфері обумовлюється її інтересами, які полягають у тому, аби створити умови для збереження генофонду країни шляхом залучення населення до здорового способу життя, забезпечити сприятливі умови для відтворення сукупної робочої сили, використати досягнення вітчизняних спортсменів на престижних міжнародних змаганнях з метою створення та підтримання позитивного іміджу країни, виховання патріотичних почуттів у громадян» [1]. Саме тому, в сучасних умовах важливо здійснювати дослідження стратегічних векторів управління спортивно-оздоровчої діяльності та визначати шляхи їх удосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Формуванню стратегічних напрямів спортивно-оздоровчої діяльності в Україні присвячені праці відомих учених, зокрема: К. Богатирьова, І. Бошинди, І. Іртишевої, Ю. Наумко, М. Стегней, Р. Сіренко, В. Солопенко, М. Третьякової, І. Лапичка, С. Цимбалюк та ін. Однак сучасні глобальні виклики впливають на переоцінювання визначених стратегічних векторів розвитку спортивно-оздоровчої діяльності. Саме тому, дослідження стратегічних векторів управління спортивно-оздоровчої діяльності та визначення шляхів їх удосконалення в сучасних умовах є досить актуальним.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження стратегічних векторів управління спортивно-оздоровчої діяльності та визначення шляхів їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу

Головний документ, що регламентує стратегічні вектори розвитку спортивно-оздоровчої діяльності є Стратегія розвитку фізичної культури і спорту до 2028 року (надалі, Стратегія). Мета і вектори Стратегії розвитку фізичної культури і спорту до 2028 року відображено на рис. 1.

Основною метою Стратегії є формування в суспільстві моди на здоровий спосіб життя, збільшення кількості громадян, які охоплені регулярною руховою активністю, створення умов для розвитку сучасної і доступної спортивно-оздоровчої інфраструктури, забезпечення підготовки, участі національної збірної команди України в Олімпійських, Паралімпійських, Дефлімпійських, Всесвітніх іграх з неолімпійських видів спорту, Шаховій Олімпіаді, інших представницьких світових та європейських змаганнях, сприяння входженню України до числа кращих держав [2]. Відповідно до поставленої мети визначені наступні вектори розвитку: підвищення рівня фізичної активності, якісні зміни в спорті вищих досягнень, розвиток спортивної інфраструктури, діджиталізація та оптимізація кадрового забезпечення сфери фізичної культури і спорту.

Визначаючи сучасний стан можливості реалізації стратегічних векторів, необхідно звернути увагу, що тільки розвиток спортивної інфраструктури є сьогодні не доцільним. Інтенсивні бойові дії на значній території країни призводять до руйнування не тільки військових об'єктів, а ще й і спортивної інфраструктури. Саме тому фінансування виконання визначеного вектору є не доцільним. В цілому ж визначені в Стратегії стратегічні вектори розвитку є прийнятними до сучасних умов їх реалізації.

Однак реалізації визначених в Стратегії стратегічних векторів розвитку несе за собою відповідні ризики (рис. 2). До найбільш суттєвих ризиків впливу на реалізацію стратегічних векторів є погіршення соціально-економічної ситуації; міграція людського капіталу високого класу; висока собівартість розроблення продуктів цифрової трансформації спортивно-оздоровчої діяльності, що в умовах обмеженого фінансування може затягнути процес розробки, тестування та впровадження в експлуатацію, дефіцит різних видів ресурсів (людських, фінансових, організаційних). Визначені ризики сьогодні найбільш суттєво сплину на реалізацію стратегічних векторів розвитку спортивно-оздоровчої діяльності.

Передбачено що реалізація стратегічних векторів Стратегії розвитку фізичної культури і спорту до 2028 року принесе певний ефект як для економіки країни так і для соціуму в цілому (рис. 3).

Серед основних результатів впровадження Стратегії розвитку фізичної культури і спорту до 2028 року передбачено координація діяльності суб'єктів різних секторів соціально-економічної сфери; створення інформаційних, фінансових, кадрових, матеріально-технічних умов для стимулювання населення та сучасної, якісної та доступної спортивної інфраструктури для надання якісних фізкультурно-спортивних послуг, що дозволить підвищити фізичну та рухову активність громадян та принесе найвищі досягнення.

СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ

МЕТА СТРАТЕГІЇ: формування в суспільстві моди на здоровий спосіб життя, збільшення кількості громадян, які охоплені регулярною руховою активністю, створення умов для розвитку сучасної і доступної спортивно-оздоровчої інфраструктури, забезпечення підготовки, участі національної збірної команди України в Олімпійських, Паралімпійських, Дефлімпійських, Всесвітніх іграх з неолімпійських видів спорту, Шаховій Олімпіаді, інших представницьких світових та європейських змаганнях, сприяння входженню України до числа кращих держав.

ВІЗІЯ СТРАТЕГІЇ: здорова та активна нація, яка реалізує особистісний потенціал, пишається досягненнями українських спортсменів та творить успішну Україну у світовому співтоваристві.

МІСІЯ СТРАТЕГІЇ: кожен українець має доступ до сучасної спортивної інфраструктури для регулярних занять фізичною культурою і спортом, досягнення українських атлетів є гордістю держави та надихають співгромадян.

Вектор стратегії

Стратегічні цілі векторів

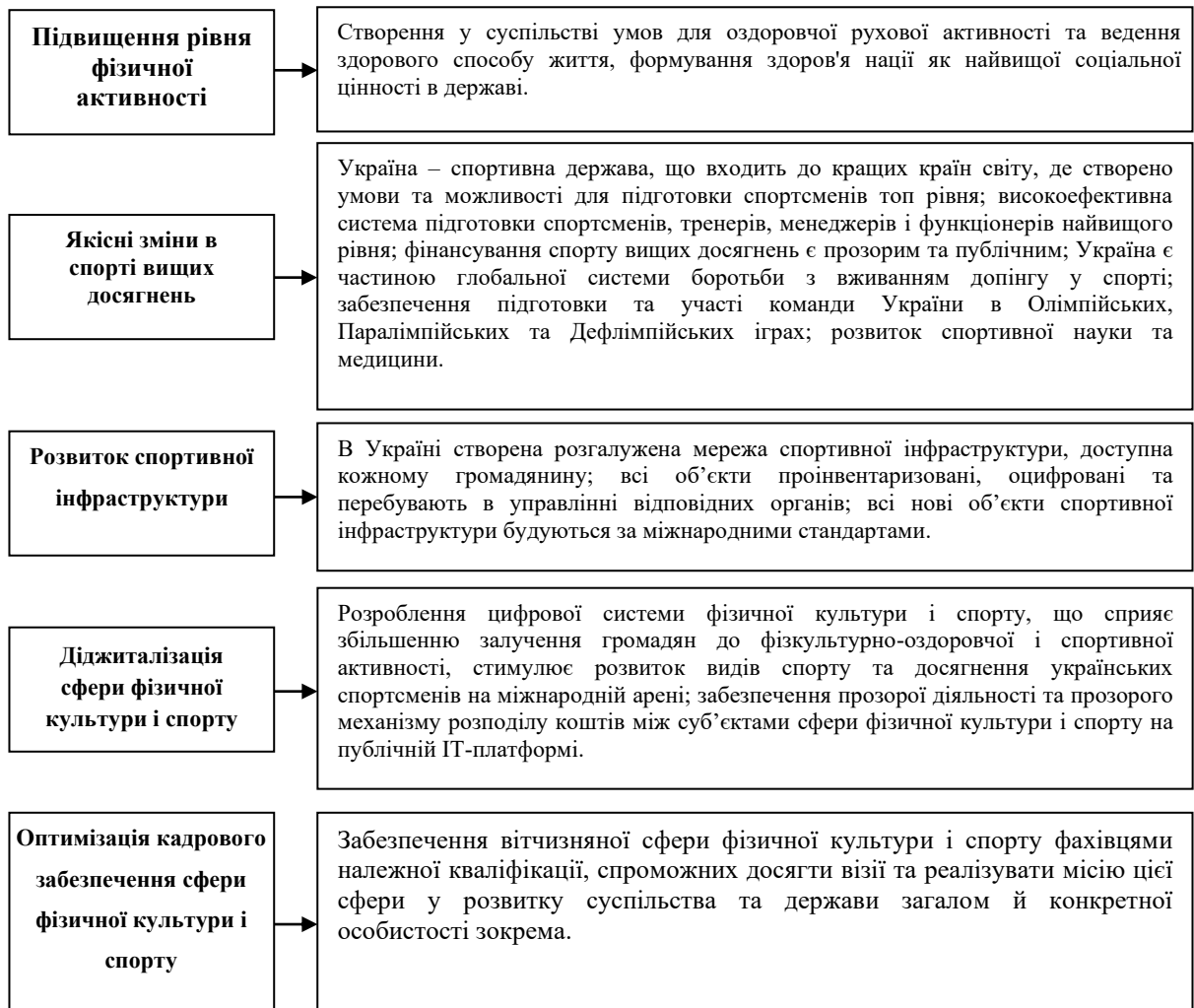

Рис. 1. Мета і вектори Стратегії розвитку фізичної культури і спорту до 2028 року

Джерело: згруповано автором [2].

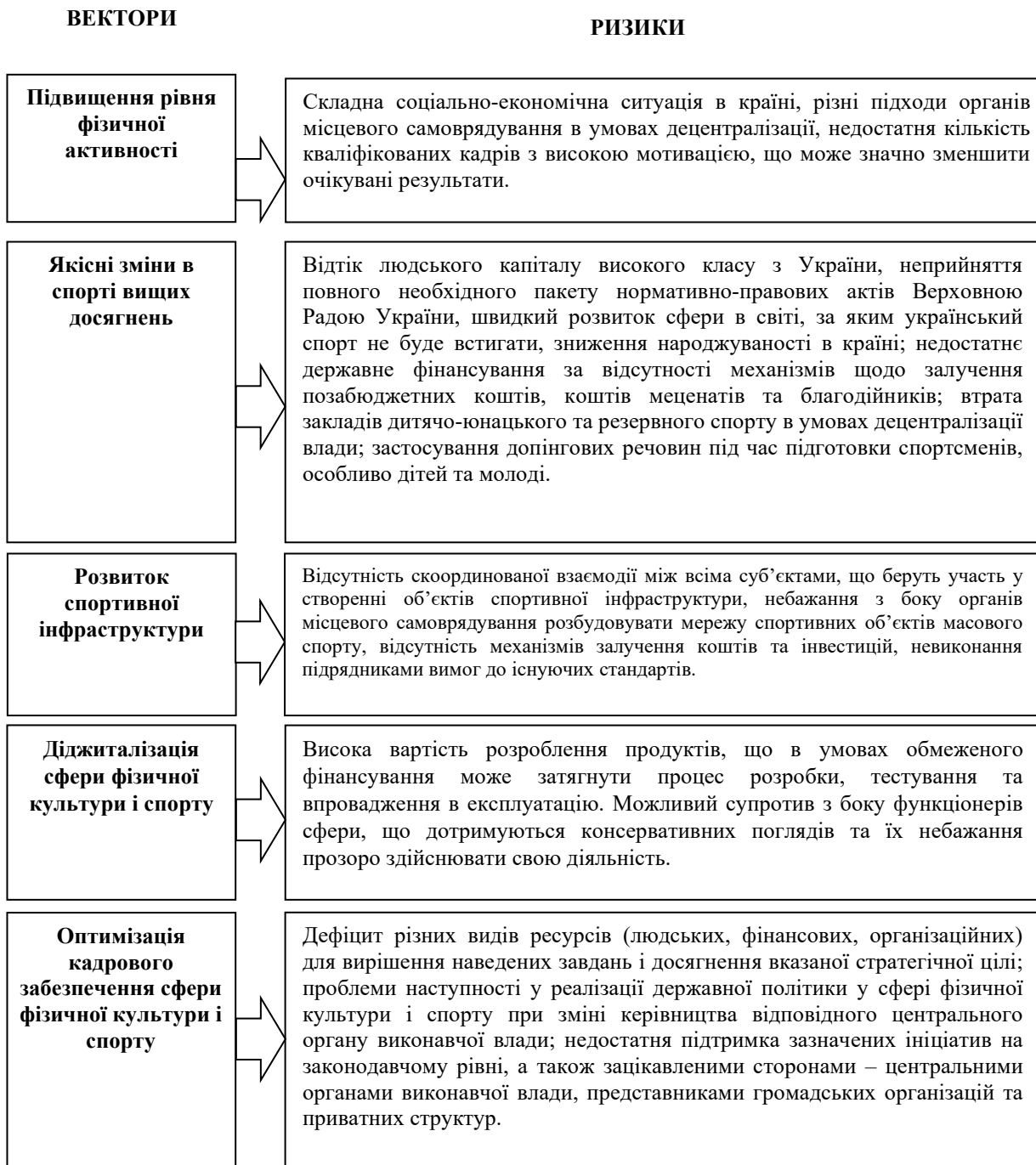

Рис. 2. Ризики векторів Стратегії розвитку фізичної культури і спорту до 2028 року

Джерело: згруповано автором [2]

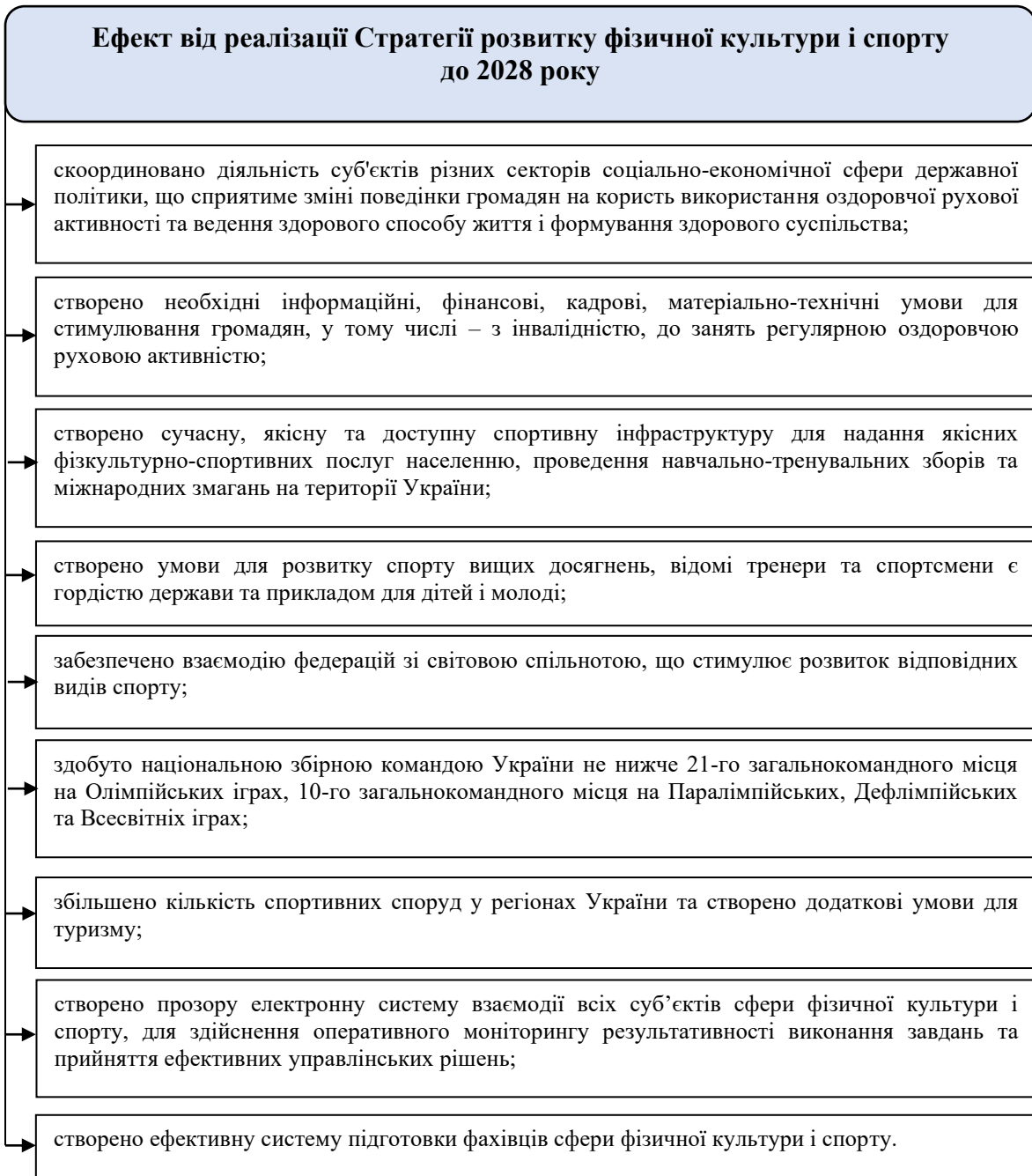

Рис. 3. Ефект від реалізації Стратегії розвитку фізичної культури і спорту до 2028 року

Джерело: згруповано автором [2]

Стахів І.М. наголошує, що при реалізації Стратегії важливе місце займають принципи та засади державної політики у спортивно-оздоровчій сфері (рис. 4).

Окрім створення умов для розвитку спортивно-оздоровчої діяльності необхідно також дотримуватися основних принципів, серед них: гарантування рівних прав та можливостей громадян, утвердження етичних та моральних цінностей, створення умов для соціального та правового захисту громадян, забезпечення якості та орієнтація на міжнародні стандарти.

Леонов Я. В. наголошує, що сталий розвиток ринкової економіки має певні соціальні орієнтири на якість життєдіяльності населення, на виховання людини, яка має гармонійне поєднання в собі духовних, моральних якостей та фізичної досконалості через формування потреби у веденні здорового способу життя. Отже, організаційна, управлінська та економічна діяльність організацій спортивно-оздоровчої сфери повинна бути спрямована на задоволення зростаючих потреб населення в фізкультурно-оздоровчих послугах високої якості, які сприятимуть розвитку людського потенціалу, формування людського капіталу, впровадженню європейської системи цінностей та розвитку спортивно-оздоровчої сфери [4]. Концептуальна модель забезпечення стратегічного розвитку спортивно-оздоровчої діяльності запропонована Леоновим Я.В. наведено на рисунку 5.

Рис. 4. Концептуальні основи державної політики у спортивно-оздоровчій сфері

Джерело: [3].

Рис. 5. Концептуальна модель забезпечення стратегічного розвитку спортивно-оздоровчої діяльності

Джерело: [4].

Зображена концептуальна модель забезпечення стратегічного розвитку спортивно-оздоровчої діяльності будуватиметься на новітніх технологіях управління спортивно-оздоровчої сфери (кластеризація, управління потенціалом розвитку, стратегічне управління) та має відповідний центр управління, що дозволяє здійснювати комплексну оцінку ресурсних можливостей системи спортивно-оздоровчої сфери та розробляти інноваційну стратегію.

Створення певних умов функціонування організацій спортивно-оздоровчої сфери в Україні є першочерговим завданням державної політики розвитку спортивної індустрії, що спрямована на розвиток соціально-економічного та гуманітарного суспільства й особистості [4]. Для реалізації даної політики за європейськими нормами, передбачається поєднання освіти, науки, технологій, інновацій та виробництва (рис. 6)

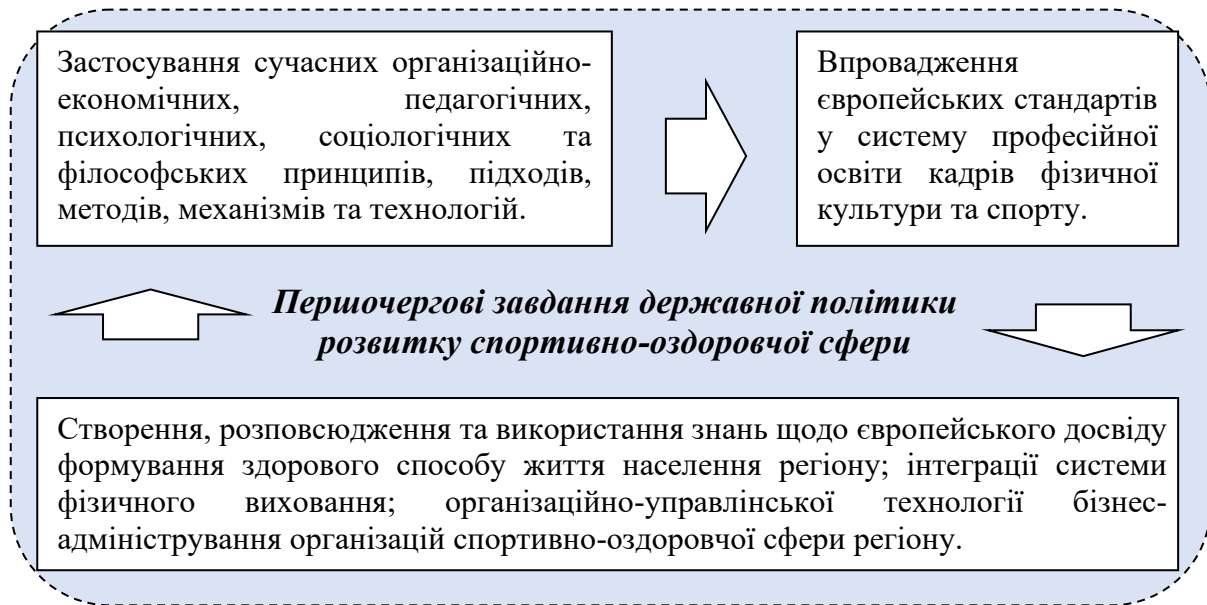

Рис. 6. Першочергові завдання державної політики розвитку спортивно-оздоровчої сфери [4]

Рейтинг фізкультурно-спортивного руху досить високий: понад 80% опитаних розуміють і усвідомлюють необхідність ведення здорового і активного способу життя. Зміцнення ролі спортивної індустрії в житті суспільства підтверджується позицією Міністерства освіти і науки, Міністерства молоді та спорту, НОК, СКУ: «Фізкультурно-спортивний рух в Україні має перспективи і головне – інноваційні ідеї і розробки» [5]. Разом з тим, проблемний характер функціонування організацій спортивної індустрії проявляється гостро і повсякденно, а колишні методи роботи не забезпечують необхідної ефективності.

Отже, розглядаючи спортивно-оздоровчу сферу України варто окремо виділити функціональні сектори, кожен з яких потребує розробки так званого «стратегічного набору», що включає механізми його розвитку, функціонування, управлінського, ресурсного й інформаційного забезпечення. Зважаючи на те, що кожний з наведених секторів характеризується певними специфічними ознаками, суб'єктною спрямованістю, потребами та особливостями розвитку, вважаємо за доцільне виокремлення кожного блоку та розроблення окремої стратегії, що входить до загального стратегічного набору. Такий підхід забезпечить диференціацію у системах ресурсного забезпечення, розробці механізмів державного стимулювання галузей а також розробленню систем оцінки ефективності розвитку кожної окресленої сфери.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Досліджено стратегічні вектори управління спортивно-оздоровчої діяльності та визначено шляхи їх удосконалення. Розкрито мету і вектори Стратегії розвитку фізичної культури і спорту до 2028 року. Визначено ризики векторів та ефект від реалізації Стратегії розвитку фізичної культури і спорту до 2028 року. Наголошено, що за сучасного стану не можливо реалізувати важливі стратегічні вектори. Введення інтенсивних бойових дій на значній території країни призводять до руйнування не тільки військових об'єктів, а ще й і спортивної інфраструктури. Визначено, що за умов фінансування виконання визначеного вектору є не доцільним. В цілому ж визначені в Стратегії стратегічні вектори розвитку є прийнятними до сучасних умов їх реалізації.

Наведено концептуальну модель забезпечення стратегічного розвитку спортивно-оздоровчої діяльності. Розкрито першочергові завдання державної політики розвитку спортивно-оздоровчої сфери.

Обґрунтовано, що для спортивно-оздоровчої сфери в Україні варто окремо виділити функціональні сектори, кожен з яких потребує розробки так званого «стратегічного набору», що включає механізми його розвитку, функціонування, управлінського, ресурсного й інформаційного забезпечення. Наголошено, що кожний з наведених секторів характеризується певними специфічними ознаками, суб'єктною спрямованістю, потребами та особливостями розвитку, вважаємо за доцільне виокремлення кожного блоку та розроблення окремої стратегії, що входить у загальний стратегічний набір.

Література

1. Стахів І. М. Основні засади державного регулювання спортивно-оздоровчих послуг. URL: https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/10916/1/ecfor_2014_4_6.pdf
2. Стратегія розвитку фізичної культури і спорту до 2028 року. URL: <https://mizhiria-osvita.gov.ua/uploads/1-1.pdf>
3. Стахів І. М. Регулювання ринку спортивно-оздоровчих послуг в Україні : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2017. 22 с.
4. Леонов Я. В. Забезпечення стратегічного розвитку спортивної індустрії в харківському регіоні. Ефективна економіка. 2018. № 4. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/4_2018/75.pdf
5. Міністерство молоді та спорту України. URL: <http://dmsu.gov.ua>
6. Крамаренко І. С., Козаченко Л. А., Стищенко О. В., Карабін К. О. Інклюзивний туризм – інвестиційна складова економіки регіону. Агросвіт. 2020. № 11. С.83–89. DOI : 10.32702/2306-6792.2020.11.83
7. Zhuravel Y., Popadynets N., Irtyshcheva I., Stetsiv I., Stetsiv I., Hryhoruk I., Boiko Y., Kramarenko I., Hryshyna N., Trushlyakova A. Management Aspects in the Higher Education Quality Assurance System. International Conference on Human Interaction and Emerging Technologies. 2021. pp. 635–642.
8. Іртищева І. О., Крамаренко І. С., Іртищев О. С., Гарагуля А. В., Ставцов Р. В. Цифрова економіка в Україні: виклики сьогодення та завдання управління. Ефективна економіка. 2020. № 7. <http://ojs.dsau.dp.ua/index.php/efektyvna-ekonomika/article/download/2405/2332>
9. Melikh O., Irtyshcheva I., Bogatyrev K. Organizational and economic fundamentals of development of sports tourism in the system of management of sports and health activities. Baltic Journal of Economic Studies. 2019. no. 5(5). pp. 79–83. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2019-5-5-79-83>
10. Melikh O., Bogatyrev K., Irtyshcheva I. Conceptual approaches to the development of health-improving tourism. Baltic Journal of Economic Studies. 2019. no. 5(2), pp. 131–136. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2019-5-2-131-136>

References

1. Stakhiv, I. M. Basic principles of state regulation of sports and recreation services Available at: https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/10916/1/ecfor_2014_4_6.pdf
2. Strategy for the development of physical culture and sports until 2028. Available at: <https://mizhiria-osvita.gov.ua/uploads/1-1.pdf>
3. Stakhiv, I. M. Rehulivannia rynku sportyvno-ozdorovchykh posluh v Ukraini [Regulation of the market of sports and health services in Ukraine]. Abstract of Ph.D. kand. ekon. nauk: 08.00.03. L'vivskiy nats. un-t im. Ivana Franka. L'viv, Ukraine.
4. Leonov, Ya. V. (2018). Zabezpechennia stratehichnoho rozvytku sportyvnoi industrii v kharkivskomu rehioni. [Ensuring the strategic development of the sports industry in the Kharkiv region]. *Efekty`vna ekonomika* [Effective economy]. (electronic journal). no. 4. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/4_2018/75.pdf
5. Ministry of Youth and Sports of Ukraine. Available at: <http://dmsu.gov.ua>
6. Kramarenko, I. S., Kozachenko, L. A., Stytsenko, O. V., and Karabin, K. O. (2020). «Inclusive tourism is an investment component of the region's economy». *Ahrosvit*. no. 11. pp. 83–89. DOI: 10.32702/2306-6792.2020.11.83
7. Zhuravel, Y., Popadynets, N., Irtyshcheva, I., Stetsiv, I., Stetsiv, I., Hryhoruk, I., Boiko, Y., Kramarenko, I., Hryshyna, N., and Trushlyakova, A. (2021). Management Aspects in the Higher Education Quality Assurance System. *International Conference on Human Interaction and Emerging Technologies*. pp. 635–642.
8. Irtyshcheva, I. O., Kramarenko, I. S., Irtyshchev, O. S., Haraulia, A. V., and Stavtsov, R. V. (2020). Tsyfrova ekonomika v Ukraini: vyklyky s'ohodennia ta zavdannia upravlinnia. [Digital economy in Ukraine: current challenges and management tasks]. *Efekty`vna ekonomika* [Effective economy]. (electronic journal). no. 7. Available at: <http://ojs.dsau.dp.ua/index.php/efektyvna-ekonomika/article/download/2405/2332>
9. Melikh, O., Irtyshcheva, I., and Bogatyrev, K. (2019). Organizational and economic fundamentals of development of sports tourism in the system of management of sports and health activities. *Baltic Journal of Economic Studies*. no. 5(5). pp. 79–83. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2019-5-5-79-83>
10. Melikh, O., Bogatyrev, K., and Irtyshcheva, I. (2019). Conceptual approaches to the development of health-improving tourism. *Baltic Journal of Economic Studies*. no. 5(2). pp. 131–136. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2019-5-2-131-136>

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-25>

УДК 004: 339.17

Ольга МИХАЙЛЕНКО

Національний університет харчових технологій
<https://orcid.org/0000-0002-8552-5601>

Світлана НІКОЛАЄНКО

Національний університет харчових технологій
<https://orcid.org/0000-0001-8903-6162>

ОСОБЛИВОСТІ АНАЛІЗУ І АУДИТУ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Мета статті є дослідження особливостей аналізу і аудиту господарської діяльності підприємств в умовах воєнного стану. Методика дослідження, за авторською версією, ґрунтується на наступних загальних та специфічних методах наукового пізнання: метод системного аналізу для визначення основних змін, що вплинули на процеси аналізу та аудиту господарської діяльності; метод контент-аналізу для визначення впливу форс-мажорних обставин на процеси аналізу та аудиту господарської діяльності; метод абстрагування для визначення ймовірного сценарію розвитку подій за умови уникнення форс-мажорних обставин та впливу на результати господарської діяльності; методів індукції і дедукції для визначення рівня потенціального ризику настання несприятливих подій та темпів їх розвитку; методів аналізу і синтезу для побудови алгоритму проведення аналізу і аудиту господарської діяльності підприємства.

Результати. Проведення аналізу фінансово-господарської діяльності можливе у декількох випадках: 1) для потреб керівництва підприємства – оперативний, поточний та стратегічний аналіз; та 2) при проведенні аудиторської перевірки з метою виявлення правильності та достовірності відображення показників бухгалтерського обліку в звітних документах. У першому випадку, аналіз передбачає коригування існуючих показників на понесені втрати та знищені матеріально-технічні цінності, що відображаються у Балансі підприємства, та врахування можливих несприятливих подій на господарську діяльність у коротко-, середньо- та довгостроковому періодах функціонування. Аудитор, у свою чергу, спирається на використання існуючої методології проведення аудиторської перевірки (міжнародних стандартів аудиту), з урахуванням форс-мажорних обставин (у т.ч. військові дії та воєнний стан), що спричинили втрати та знищення майна підприємства.

Новизна. Систематизовано та модифіковано процес проведення аналізу та аудиту фінансово-господарської діяльності підприємства з урахуванням форс-мажорних обставин (у т.ч. військові дії та воєнний стан).

Практична цінність. Запропонована методика стане корисною для викладачів та студентів ЗВО, що викладають дисципліни, пов'язані з аудитом та аналізом господарської діяльності підприємства, науковців та практиків, що досліджують вказані проблеми.

Ключові слова: воєнний стан, аналіз, аудит, фінансово-господарський стан, підприємство (організація).

Olha MYKHAILENKO, Svitlana NIKOLAIENKO

National University of Food Technologies

FEATURES OF THE ANALYSIS AND AUDIT OF THE ECONOMIC ACTIVITIES OF ENTERPRISES UNDER THE CONDITIONS OF THE MARTIAL STATE

The purpose of the article is to study the peculiarities of the analysis and audit of the economic activity of enterprises in the conditions of martial law.

Method. The research methodology, according to the author's version, is based on the following general and specific methods of scientific knowledge: the method of system analysis to determine the main changes that affected the processes of analysis and audit of economic activity; the method of content analysis to determine the impact of force majeure on the processes of analysis and audit of economic activity; the method of abstraction to determine the likely scenario of the development of events, provided that force majeure circumstances and the impact on the results of economic activity are avoided; methods of induction and deduction to determine the level of potential risk of occurrence of adverse events and rates of their development; methods of analysis and synthesis for building an algorithm for conducting analysis and auditing of the enterprise's economic activity.

The results. Conducting the analysis of financial and economic activity is possible in several cases: 1) for the needs of the company's management, it is an operational, current and strategic analysis; and 2) when conducting an audit in order to identify the correctness and reliability of the display of accounting indicators in reporting documents. In the first case, the analysis involves adjusting the existing indicators for incurred losses and destroyed material and technical values, which are reflected in the balance sheet of the enterprise, and taking into account possible adverse events on economic activity in the short-, medium- and long-term periods of operation. The auditor, in turn, relies on the use of the existing audit methodology (international auditing standards), taking into account force majeure circumstances (including military actions and martial law) that caused losses and destruction of the company's property.

Novelty. The process of analysis and audit of the company's financial and economic activity is systematized and modified, taking into account force majeure circumstances (including military operations and martial law).

Practical value. The proposed methodology will be useful for teachers and students of higher education institutions teaching disciplines related to the audit and analysis of the economic activity of the enterprise, scientists and practitioners investigating the specified problems.

Keywords: martial law, analysis, audit, financial and economic condition, enterprise (organization).

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Введення воєнного стану на території України суттєво змінило підходи щодо організації та ведення господарської діяльності підприємств та організацій. Розвиток взаємовідносин між суб'єктами господарювання та владними структурами потребують дерегулювання, оскільки змінюється й ускладнюється сама система організації та ведення господарської діяльності. Запровадження змін та новел у законодавстві на час воєнного стану вимагає внесення коректив в управління господарськими структурами, аналізу та проведення аудиторської перевірки результатів їх діяльності.

Аналіз досліджень та публікацій

Вітчизняними науковцями та фахівцями достатньо повно висвітлено питання аналізу та аудиту господарської діяльності підприємств в звичайних умовах господарювання. Зокрема, аналіз господарської діяльності підприємства та його окремих напрямків діяльності досліджували Казачков І.О. та Лісенко Т.О. [1], Ніценко В.С. [2-4], Гончаренко Н.Г. [5] та інші; аудит – П'ятигорець Г.С. та Копцюх О.С. [6], Шалімова Н.С. [7], Пацарнюк О.В. [8], Сагайдак Р.А. та Чорнявська Т.М. [9] та інші. Однак зазначені дослідження в умовах військових дій мають суттєву відмінність, що й накладає відбиток на процесах господарювання підприємств, а отже на аналізі та аудиті їх діяльності. Як зазначає експерт Онищук І., в Україні в бюджетному законодавстві прийнято понад 200 змін та правок з метою оперативного реагування та створення відповідних умов щодо безперервності функціонування та забезпечення різних фінансових потреб (заходи територіальної оборони, захисту безпеки населення та функціонування бюджетної сфери, комунальних підприємств) [10]. Усього ж за підрахунками [11], під час військових дій, на думку Гончарук А. [12], потребує, в першу чергу, проведення інвентаризації та аналіз фінансово-господарської діяльності щодо підприємств, які знаходяться у стані банкрутства. Нечипоренко В. [13] додає, що такий аналіз має здійснюватися з урахуванням регіонального місцерозташування підприємства, особливо це стосується бізнесу, який розміщений і має активи в Чернігівській, Сумській, Харківській, Луганській, Донецькій, Запорізькій, Херсонській, Миколаївській, Одеській і Вінницькій областях. В умовах військової агресії Аудиторська палата України зазначає, що «аудиторам слід постійно оцінювати вплив цих подій на клієнтів, їх фінансову звітність та аудит. Особливу увагу слід приділити таким питанням, як запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення; кібербезпека; бухгалтерські оцінки та розкриття інформації для того, щоб правильно оцінити вплив цих подій на аудиторський звіт» [14]. Таким чином, сформовано науково-методичну базу щодо об'єкту дослідження в умовах воєнного стану.

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження особливостей аналізу й аудиту господарської діяльності підприємств в умовах воєнного стану.

Методологія дослідження

Методика дослідження, за авторською версією, ґрунтується на наступних загальних та специфічних методах наукового пізнання: метод системного аналізу для визначення основних змін, що вплинули на процеси аналізу та аудиту господарської діяльності; метод контент-аналізу для визначення впливу форс-мажорних обставин на процеси аналізу та аудиту господарської діяльності; метод абстрагування для визначення ймовірного сценарію розвитку подій за умови уникнення форс-мажорних обставин та впливу на результати господарської діяльності; методів індукції і дедукції для визначення рівня потенціального ризику настання несприятливих подій та темпів їх розвитку; методів аналізу і синтезу для побудови алгоритму проведення аналізу й аудиту господарської діяльності підприємства.

Виклад основного матеріалу

Нормативно-правова база щодо організації господарської діяльності підприємств та організацій приведена в умовах воєнного стану у табл. 1.

Особливістю зазначених правових документів є їх тимчасова дія, тобто після припинення чи скасування дії воєнного стану підприємства та організації повинні перейти на звичайну систему функціонування та оподаткування.

Проведення аналізу фінансово-господарської діяльності можливе у декількох випадках: 1) для потреб керівництва підприємства – оперативний, поточний та стратегічний аналіз; та 2) при проведенні аудиторської перевірки з метою виявлення правильності та достовірності відображення показників бухгалтерського обліку в звітних документах. Короткий огляд схеми проведення аналізу та аудиту фінансово-господарської діяльності підприємства, з урахуванням роз'яснень Аудиторської Палати України (АПУ), в умовах воєнного стану наведено на рис. 1.

Методика проведення аналізу фінансово-господарської діяльності підприємства має спиратися на існуючу методичну базу з урахуванням поправок та коригувань у зв'язку з понесеними втратами та знищенням матеріальних цінностей і майна та можливим впливом майбутніх подій на майновий стан

підприємства (рис. 2).

Таблиця 1

Перелік нормативно-правової документації щодо організації господарської діяльності підприємств та організацій в умовах воєнного стану

Назва нормативного документу	Орган, що прийняв	Дата та номер прийняття
Розпорядження «Про забезпечення здійснення розрахунків підприємств, установ, організацій в умовах воєнного стану»	Кабінет Міністрів України (КМУ)	11.03.2022 р. № 212-р
Повідомлення «Щодо засвідчення форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили)»	Торгово-Промислова Палата України	28.02.2022 № 2024/02.0-7.1
Постанова «Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану»	КМУ	18.03.2022 р. № 314
Роз'яснення «Щодо проведення державної реєстрації в умовах воєнного стану»	Міністерство Юстиції України	20.03.2022 р.
Лист «Допомагаємо українському бізнесу евакуюватися із зони бойових дій»	Мін-во Цифрової Трансформації України	17.03.2022 р.
Постанова «Деякі питання фінансового забезпечення підтримки підприємництва, зокрема сільськогосподарських товаровиробників, в умовах воєнного стану»	КМУ	12.04.2022 р. № 438
Постанова «Деякі питання організації роботи працівників суб'єктів господарювання державного сектору економіки на період воєнного стану»	КМУ	26.04.2022 р. № 481
Постанова «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України з питань надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва»	КМУ	29.04.2022 р. № 521
Лист «Про роз'яснення сфери застосування постанови Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2022 р. N 481»	Міністерство Освіти та Науки України	24.05.2022 р. № 1/5500-22
Роз'яснення «Порядок реєстрації іноземної неприбуткової організації в Україні в умовах воєнного стану»	Координаційний центр з надання правової допомоги	02.06.2022 р.
Роз'яснення «Щодо подання декларації про провадження господарської діяльності у період воєнного стану»	Державна регуляторна служба України	13.07.2022 р.

Джерело: складено на основі публічної інформації

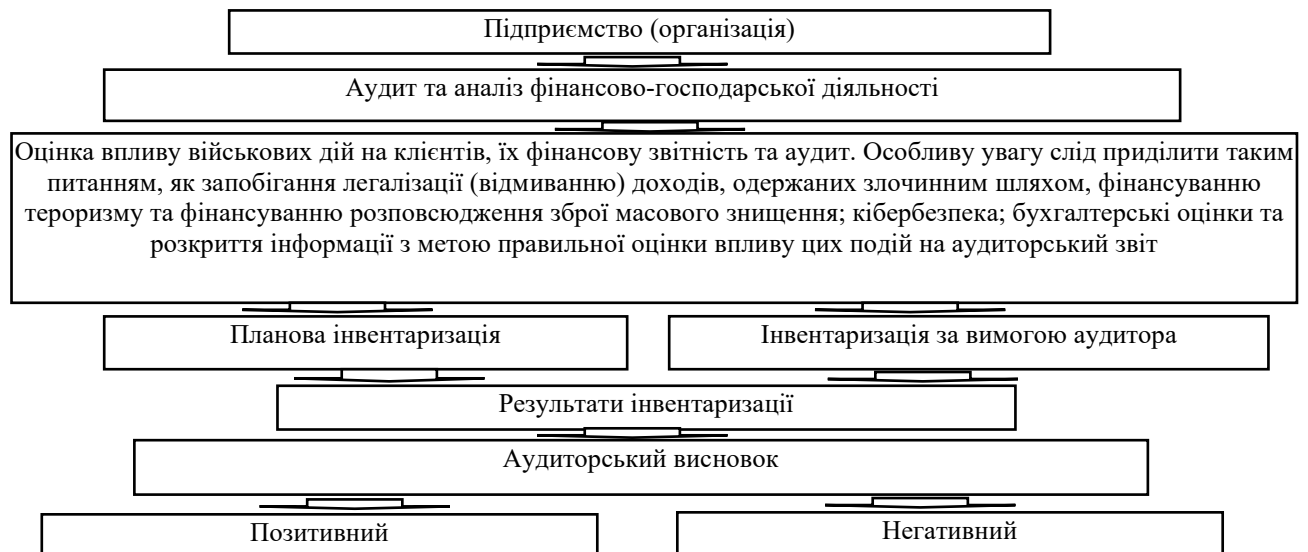

Рис. 1. Схема проведення аналізу й аудиту фінансово-господарської діяльності підприємства чи організації

Результати інвентаризації є вагомою підставою при складанні аудиторського звіту, оскільки містять фактичні результати наявності, залишків чи нестачі матеріальних цінностей на підприємстві.

В процесі аудиторської перевірки аудитор звертає увагу на відповідність фінансової звітності наступним міжнародним стандартам аудиту (МСА) [14]:

МСА 315 (переглянутого) «Ідентифікація та оцінка ризиків суттєвого викривлення» – у частині переглянутої власної оцінки ризиків суттєвого викривлення фінансової звітності, спричинених війною, наприклад, пов'язаних з ліквідністю компанії клієнта;

МСА 500 «Аудиторські докази» – у частині формулювання власної думки чи її модифікації щодо фінансової звітності на отриманих аудиторських доказах. У зв'язку зі складними обставинами (військові дії та воєнний стан), аудитору бажано модифікувати підхід до проведення аудиту, особливо в умовах обмеженого доступу до об'єкту аудиту;

МСА 570 (переглянутого) «Безперервність діяльності» – у частині врахування впливу військових

дій та воєнного стану, пандемії коронавірусу Covid-19, інших глобальних впливів. У зв'язку з зазначеним, аудитору потрібно врахувати: оновлення прогнозів і аналізу чутливості з урахуванням ідентифікованих факторів ризику та різних можливих результатів; перегляд прогнозованого дотримання контрактних умов (ковенантів) у різних сценаріях; зміни в планах функціонування підприємства щодо майбутніх дій; розширення розкриття інформації;

МСА 560 «Події після звітного періоду» – у частині внесення відповідних змін до прогнозних значень показників управлінським персоналом, у зв'язку з військовими діями та воєнним станом. Аудитор враховує усі поточні та потенційно високі рівні ризику та їх можливого впливу на такі показники.

Рис. 2. Блок-схема проведення аналізу фінансово-господарської діяльності підприємства

Формуючи власну думку за результатами аудиторської перевірки, аудитор звертає увагу на наступні ключові моменти: щодо відповідності показників бухгалтерського обліку вимогам (змінам та нововведенням у законодавстві та інших регламентних документах) законодавства; показників бухгалтерського обліку та річної фінансової звітності прийнятим принципам облікової політики; ефективності внутрішнього контролю (аудиту); достовірності відображення в обліку та у фінансовій звітності інформація про активи, зобов'язання, власний капітал, доходи, витрати і фінансові результати клієнта [15]. Особливу увагу треба звернути на відображення втрачених чи знижених матеріальних активів, зруйнованих будівель та споруд внаслідок військових дій, відображених у розділі Балансу підприємства. Аудитор також має перевірити наявність відповідних забезпечуючих документів, що підтверджують втрату чи знищення матеріальних активів. Передусім, йде мова про сертифікат, що видається Торгово-Промисловою Палатою України [16] при настанні форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили), до яких належать й військові дії та воєнний стан.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Військова агресія з боку Росії та запровадження воєнного стану на усій території України серйозно змінили умови функціонування підприємств (організацій). Виникла необхідність щодо коригування методики проведення аналізу та аудиторської перевірки на підприємстві. Проведення аналізу фінансово-господарської діяльності можливе у декількох випадках: 1) для потреб керівництва підприємства – оперативний, поточний та стратегічний аналіз; та 2) при проведенні аудиторської перевірки з метою виявлення правильності та достовірності відображення показників бухгалтерського обліку в звітних документах. У першому випадку, аналіз передбачає коригування існуючих показників на понесені втрати та знищені матеріально-технічні цінності, що відображаються у Балансі підприємства, та врахування можливих несприятливих подій на господарську діяльність у коротко-, середньо- та довгостроковому періодах функціонування. Аудитор, у свою чергу, спирається на використання існуючої методології проведення аудиторської перевірки (міжнародних стандартів аудиту), з урахуванням форс-мажорних обставин (у т.ч. військові дії та воєнний стан), що спричинили втрати та знищення майна підприємства.

Література

1. Казачков І.О., Лісенко Т.О. Сучасні підходи до аналізу господарської діяльності підприємства. 2013. С. 30-37. URL: https://old-zdia.znu.edu.ua/gazeta/evzdia_4_030.pdf.
2. Nitsenko V., Sharapa O., Burdeina N., Hanzhurenko I. Accounting and analytical information in the

management system of a trading enterprise in Ukraine. Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. Серія «Економічні науки». 2017. № 2. С. 3-18.

3. Ніценко В.С. Економічна ефективність інтенсифікації галузі свинарства: теоретико-методичний аспект. Формування ринкових відносин в Україні. 2016. Вип. 1 (176). С. 107-111.

4. Ніценко В.С. Методологія дослідження функціонування вертикально-інтегрованих структур агропродовольчої сфери. Наукові праці Національного університету харчових технологій. 2015. Том 21. № 3. С. 60-70.

5. Гончаренко Н. Г. Прийняття обґрунтованих управлінських рішень на підставі економічного аналізу господарської діяльності підприємств. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2020. Вип. 30. С. 52-54.

6. П'ятигорець Г. С., Копцюх О. С. Особливості проведення аудиту на сільськогосподарських підприємствах. Збірник наукових праць Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна «Проблеми економіки транспорту». 2017. Вип. 14. С. 52-57

7. Шалімова Н. С. Якість аудиту як ключовий критерій оцінки його результативності в системі соціально-економічних відносин. Бізнес Інформ. 2014. № 4. С. 335-340.

8. Пацарнюк О. В. Організаційні етапи аудиту інноваційної діяльності підприємства. Економіка та держава. 2021. № 4. С. 163-168.

9. Сагайдак Р. А., Чорнявська Т. М. Аудит фінансових результатів діяльності сільськогосподарських підприємств: суть та основні аспекти організації. Формування ринкової економіки. 2011. Спец. вип.: Організаційно-правові форми агропромислових формувань: стан, перспективи та вплив на розвиток сільських територій: у 2 ч. Ч. 2. С. 465-472.

10. Особливості бюджетного процесу в умовах воєнного стану. 2022. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/14654>.

11. Воєнний стан. Всі нормативні матеріали, алгоритми дій, роз'яснення, корисні ресурси. 2022. URL: <https://lexinform.com.ua/zakonodavstvo/voyennyj-stan-vsi-normatyvni-materialy-algorytmny-dij-roz-yasnennya-korysni-resursy/>.

12. Гончарук А. Банкрутство в умовах воєнного стану. Що робити з бізнесом, який зупинив свою роботу? 2022. URL: <https://borgexpert.com/stiahnennia-borhiv/arbitrazhna-praktyka/bankrutstvo-v-umovakh-voiennoho-stanu-shcho-robyty-z-biznesom-iakyj-zupynuv-svoiu-robotu..>

13. Нечипоренко В. Як вплине воєнний стан на бізнес? ЮРИСТ & ЗАКОН. 2022. № 08. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA015530.

14. Аудиторська Палата України. Інформаційний лист Ради Аудиторської Палати України щодо впливу військової агресії Російської Федерації на фінансову звітність та аудиторські звіти. 2022. URL: <https://www.apu.com.ua/wp-content/uploads/2022/03/ІНФОРМАЦІЙНИЙ-ЛИСТ-АПУ.pdf>.

15. Барилко І.В., Лесько Ю.О. Методика аудиту фінансової звітності. 2012. URL: http://www.rusnauka.com/7_NITSB_2012/Economics/7_102958.doc.htm.

16. Торгово-Промислова Палата України. Засвідчення форс-мажорних обставин. 2022. URL: <https://ucci.org.ua/naivazhlyvishe/contacts-zasvidchennia-fors-mazhornikh-obstavin>.

References

1. Kazachkov, I., Lisenko, T. (2013). Current approaches to the analysis of the enterprise economic activity, pp. 30-37. Available at: https://old-zdia.znu.edu.ua/gazeta/evzdia_4_030.pdf.

2. Nitsenko, V., Sharapa, O., Burdeina, N., Hanzhurenko, I. (2017). «Accounting and analytical information in the management system of a trading enterprise in Ukraine». Visnyk KhNAU im. V.V. Dokuchaieva. Seriya «Ekonomiczni nauky». no. 2, pp. 3-18.

3. Nitsenko, V. (2016). «Economic efficiency of the intensification of the pig industry: theoretical and methodological aspect». Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini. no. 1(176), pp. 107-111.

4. Nitsenko, V. (2015). «Research methods of functioning of vertically integrated structures of agrofood sphere». Naukovi pratsi Natsional'noho universytetu kharchovykh tekhnolohij. no. 21(3), pp. 60-70.

5. Honcharenko, N. (2020). «Acceptance of justified management decisions on the basis of economic analysis of economic activity of enterprises». Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. no. 30, pp. 52-54.

6. Pyatigorets, A. S., Koptsiukh, O. S. (2017). «Features of auditing on agricultural enterprises Zbirnyk naukovykh prats' Dnipropetrovs'koho natsional'noho universytetu zaliznychnoho transportu imeni akademika V. Lazariana «Problemy ekonomiky transportu». no. 14, pp. 52-57. Available at: <https://doi.org/10.15802/pte.v0i14.123871>.

7. Shalimova, N. S. (2014). «Quality as the Key Criterion of Assessment of its Effectiveness in the System of Socio-economic Processes». Business Inform. no. 4, pp. 335-340.

8. Patsarniuk, O. (2021). «Organizational stages of audit of the enterprise's innovative activity». Ekonomika ta derzhava. no. 4, pp. 163-168. Available at: <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2021.4.163>.

9. Sahaidak R. A., Chomiavska T. M. (2011). «Audit of financial results of agricultural enterprises: the essence and main aspects of the organization. Formation of market economy». Formuvannia rynkovoi ekonomiky. Spets. vyp.: Orhanizatsiino-pravovi formy ahropromyslovykh formuvan: stan, perspektyvy ta vplyv na rozvytok silskykh terytorii. [Special. issue: Organizational and legal forms of agro-industrial formations: state, prospects and influence on the development of rural areas]. In 2 parts. Part 2. pp. 465-472.

10. Osoblyvosti biudzhethnoho protsesu v umovakh voiennoho stanu (2022). pp. 163-168. Available at: <https://decentralization.gov.ua/news/14654>.

11. Voiennyi stan (2022). Vsi normatyvni materialy, alhorytmny dii, roziasnennia, korysni resursy. [Martial law. All regulatory materials, action algorithms, explanations, useful resources.]. Available at: <https://lexinform.com.ua/zakonodavstvo/voyennyj-stan-vsi-normatyvni-materialy-algorytmny-dij-roz-yasnennya-korysni-resursy/>.

12. Honcharuk, A. (2022). Bankrutstvo v umovakh voiennoho stanu. Shcho robyty z biznesom, yakyi zupynuv svoiu robotu?

[Bankruptcy under martial law. What to do with a business that has stopped its work?]. Available at: <https://borgexpert.com/stiahnennia-borhiv/arbitrazhna-praktyka/bankrutstvo-v-umovakh-voiennoho-stanu-shcho-robyty-z-biznesom-iakyj-zupynyv-svoiu-robotu>.

13. Nechyporenko, V. (2022). «How will martial law affect business?» YURYST & ZAKON, №08. Available at: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA015530.

14. Audytorska Palata Ukrainy. Informatsiinyi lyst Rady Audytorskoï Palaty Ukrainy shchodo vplyvu viiskovoi ahresii Rosiiskoi Federatsii na finansovu zvitnist ta audytorski zvity. (2022). [Audit Chamber of Ukraine. Information letter of the Council of the Audit Chamber of Ukraine regarding the influence of the military aggression of the Russian Federation on financial reporting and audit reports]. Available at: <https://www.apu.com.ua/wp-content/uploads/2022/03/INFORMATSIINYI-LYST-APU.pdf>.

15. Barylko I.V., Lesko Yu.O. (2012). Metodyka audytu finansovoi zvitnosti. [Financial reporting audit methodology. 2012]. Available at: http://www.rusnauka.com/7_NITSB_2012/Economics/7_102958.doc.htm.

16. Ukrainian Chamber of Commerce and Industry (2022). Zasvidchennia fors-mazhornykh obstavyn. [Chamber of Commerce and Industry of Ukraine. Certification of force majeure circumstances]. Available at: <https://ucci.org.ua/naivazhlyvishe/contacts-zasvidchennia-fors-mazhormikh-obstavyn>.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-26>

УДК 379.851

Вікторія ХУДАВЕРДІЄВА

Державний біотехнологічний університет

<https://orcid.org/0000-0002-0100-5079>

e-mail: viki75807@gmail.com

РОЗВИТОК МІСЬКОГО ТУРИЗМУ У НАЙБІЛЬШИХ ІСТОРИЧНИХ ЦЕНТРАХ СВІТУ

У статті проаналізовано ключові показники міського туризму, представлені в рейтингах світових лідерів (дослідник «Мастеркард»), а також групи дослідників науково-дослідного центру «Європейський маркетинг міст», представлені основні показники відвідуваності світових міст туристами, доходів, які отримують міста – світові та європейські туристичні центри, наведено основні мотиви відвідування мандрівниками найбільших міст – світових туристичних центрів. Метою статті є аналіз особливостей розвитку туризму у найбільших історичних містах світу. Методологічною базою дослідження є основи наукової діалектики. Основними методами дослідження є порівняно-географічний, статистичний, метод рейтингової оцінки, аналітичний, літературний. Встановлено сутність міського туризму, проведено аналіз особливостей розвитку міського туризму у найбільших історичних містах світу, проаналізовано основні туристичні ресурси міст світу, розкрито особливості видової складової міського туризму.

Ключові слова: міський туризм, рейтинг, привабливість дестинації, європейський маркетинг міст, рейтинг «Мастеркард», «Euromonitor International».

Victoriya KHUDAVERDIYEVA

State Biotechnological University

DEVELOPMENT OF URBAN TOURISM IN THE LARGEST HISTORICAL CENTERS OF THE WORLD

The article presents the main theoretical approaches to urban tourism, defines the etymology of the definitions of "urban tourism" and "urban travel", gives the main motives for visiting the largest cities - world tourist centers by travelers, analyzes the key indicators of urban tourism, presented in the rankings of world leaders - the research group "Mastercard", as well as a group of researchers from the research center European Urban Marketing. The paper presents the main indicators of attendance of world cities by tourists, income received by cities - world and European tourist centers. The purpose of the article is to analyze the features of tourism development in the largest historical cities of the world. The essence of urban tourism is established, an analysis of the features of the development of urban tourism in the largest historical cities of the world is carried out, the main tourist resources of the cities of the world are analyzed, the features of the specific component of urban tourism are revealed, and the formation of a rating of the leading urban tourist centers is proposed. The methodological basis of the study is the foundations of scientific dialectics. The main research methods are comparative geographical, statistical, descriptive, point (rating) assessment, analytical, literary. The scientific novelty lies in the analysis of the perceptual perception of the world's largest historical cities through the eyes of tourists. This study is an important component of organizing a perceptual-tourist analysis of the largest historical cities in the world. Its results contribute to the development of individual components of the tourist cognitive perception of an urbanized territory, the activation of the processes of spiritual-mental, economic-organizational and socio-social convergence of modularly crushed functionally and structurally isolated urban areas among themselves.

Keywords: city tourism, rating, destination attractiveness, financial income, European city marketing, Mastercard rating, Euromonitor International.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Туризм сьогодні є нормою життя і одночасно є однією з галузей економіки, що розвиваються. Сучасний туризм – це непередбачуваний, творчий процес, у якому місто виступає як туристична дестинація. Саме дестинація є предметом туристичного інтересу. Зокрема, зростає інтерес до міст [1]. Зростання інтересу до відвідування великих міст дозволяє виділити новий вид подорожей – міський туризм. Міський туризм – відносно новий напрямок туризму, незважаючи на те, що відвідування міст як географічних або територіально-організаційних елементів – одна з найдавніших форм подорожі, яка відома ще з періоду Стародавньої Греції та Риму. На той час міста відвідували переважно з політичних чи економічних (торговельних) причин. Крім цього, у той період зародилося таке поняття, як подієвий туризм, коли міста відвідували для участі в будь-якій події (наприклад, гладіаторських боїв) [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У 1997 році було сформульовано визначення міського туризму, яке введено в словник загальної географії Г. Лезера [2] у наступному формулюванні: «Міський туризм являє собою короткострокове (зазвичай 1-4 дні) відвідування міста з наступних причин: інтерес до історії чи мистецтва міста, інтерес до відвідування подій та придбання різних видів товарів у цьому місті». Дослідники Г. Нойєнфельдт і О. Розе [3] характеризують термін «міський туризм» у двох варіантах в залежності від цілей відвідування міст. Перший варіант передбачає відвідування з особистих причин (для того, щоб насолодитися атмосферою, оцінити вигляд, зрозуміти спосіб життя міських жителів). У другому варіанті йдеться про відвідування у

форматі екскурсійних турів вихідного дня. У подальшому Д. Клок і К. Кестер класифікували та уточнили поняття «міський туризм», заклали основну мету подорожі до міст, зв'язавши відвідування з культурно-пізнавальною сферою, а також з різноманітними міськими заходами [4].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Сьогодні це молодий напрямок у сфері туризму, незважаючи на те, що переміщення між населеними пунктами – найдавніша форма подорожей. Розвиток міського туризму охоплює значний спектр послуг туристичної промисловості світу. Незважаючи на значну кількість досліджень питання його впливу на розширення та зміцнення культурних зв'язків між містами потребує подальших досліджень. Роль і значення міст у розвитку туризму неухильно підвищуються. Створюючи умови для культурно-історичних вражень, заняття бізнесом, відпочинку, оздоровлення, вони притягують дедалі більше подорожуючих.

Формулювання цілей статті

Метою статті є аналіз особливостей розвитку туризму у найбільших історичних містах світу. Встановити сутність поняття міського туризму, проаналізувати особливості розвитку міського туризму у найбільших історичних містах світу, проаналізувати основні туристичні ресурси міст світу, розкрити особливості видової складової міського туризму та сутність рейтингу провідних міських туристичних центрів.

Виклад основного матеріалу

Міський туризм акумулює властивості різних видів туризму і в залежності від цілей може характеризуватись як [5] відвідування міст з метою шопінг-туризму; відвідування виставок чи офіційних заходів; як туристичний маршрут з метою огляду пам'яток; ділові поїздки або відрядження; туризм із лікувально-оздоровчими цілями; паломництво та ін. Отже, міський туризм необхідно розглядати як складну соціально-економічну категорію, що інтегрує в собі елементи та напрямки різних видів туристичної діяльності та відображає цільові установки міської подорожі. Сукупність видів туризму, які формують зміст міського туризму з урахуванням їхнього прямого чи непрямого впливу, відображена в таблиці 1. Представлена сукупність елементів дає зрозуміти, що цілісне поняття «міський туризм» поєднує у собі різні типи взаємозв'язків. Непрямий тип означає, що місто може не мати на своїй території певних об'єктів, здатних реалізувати якусь потребу міського туриста. Прямий взаємозв'язок – наявність базових компонентів міського туризму. Тобто без даних об'єктів міський туризм неможливий, наприклад: культурно-історичні центри, музеї та пам'ятники, меморіали та інші пам'ятні місця, пов'язані з історією міста [6–8].

Таблиця 1

Елементи різних видів туризму у межах міського туризму [6]

Види туризму	Опис елемента
Діловий туризм та освітній туризм	Поїздки ділового сегмента за межі місця проживання з метою зміцнення партнерських взаємин, виконання завдань, поставлених компанією перед співробітником, для отримання нової інформації щодо місця роботи. Освітня діяльність, наприклад, вивчення іноземної мови, навчання у закладах вищої освіти у поєднанні з відпочинком тощо.
Подієвий туризм	Організація різних подій, заходів, які є центром тяжіння для туристів.
Культурно-пізнавальний туризм	Збагачення новими знаннями, культурою, історією.
Лікувально-оздоровчий туризм	Відвідування міст, країн з метою відновлення здоров'я та сил, лікування, профілактики захворювань.
Шопінг-туризм	Поїздка в інше місто/країну з метою придбання товарів та послуг, які з будь-якої причини недоступні туристу в місці його постійного проживання.

Міжнародні туристичні агенції, дослідні центри та незалежні компанії регулярно проводять моніторинг відвідуваності держав та великих міст на різних континентах. І якщо у списку країн у першій десятці переважає європейський регіон, то серед населених пунктів, що найбільш відвідують, лідирують представники Азії. Спираючись на аналітичні дослідження та останні звіти компаній зі світовим ім'ям, включаючи Mastercard та Euromonitor International, встановлено рейтинг найбільш відвідуваних міст у світі у 2022 році (табл. 2) [9, 10].

Найвідвідуваніше місто у світі у 2022 році – це Гонконг. Блискучий мегаполіс, розташований у південно-східній частині Китаю, більш ніж на 5 млн щорічних відвідувачів випереджає найближчого попередника – Бангкок, який ще зовсім недавно міцно утримував перше місце. За прогнозами експертів, один із найбільших світових фінансових центрів через кілька років відвідуватимуть не менше 31 млн осіб, а до 2025 року цифра наблизиться до 44 млн. Столиця Таїланду є одним із двох міст у світі із щорічним відвідуванням понад 20 млн осіб. Завдяки яскравому нічному життю, вишуканій кухні та доступним цінам Бангкок приваблює мільйони туристів з різних куточків планети. У місті розташовано безліч історичних пам'яток, включаючи знамениті буддистські храми, сучасні торгові центри та місця для комфортного

відпочинку. До речі, на відміну від Гонконгу, в якому левову частку відвідувачів формують громадяни Китаю, до Бангкока прямують переважно іноземці [9]. Лондон – це найбільш відвідуване місто світу серед європейських держав. Незабаром британська столиця очікує понад 20 млн гостей, а до 2025 року кількість відвідувачів має перевищити 25 млн. Незважаючи на вихід зі складу Євросоюзу, Лондон залишається одним із найважливіших бізнес-центрів планети. Тому до цього міста приїжджають не лише численні туристи, а й велика кількість підприємців та кваліфікованих спеціалістів з-за кордону. Сінгапур – це місто-держава у південно-східній частині Азії та одне з чотирьох «азіатських тигрів». За населення трохи менше 5,9 млн осіб кількість відвідувачів перевищує 16 млн на рік, тобто втричі більше, ніж місцевих жителів. До кінця десятиліття потік може досягти 20 млн. Найчастіше в Сінгапур літають китайці, індонезійці та австралійці. Крім туристичної та ділової складової, іноземців приваблює той факт, що в Сінгапурі одна з найкращих систем медицини у світі.

Таблиця 2

Найбільш відвідувані міста світу у 2022 році (ТОП -10), млн. іноземних туристів [9]

Ранг	Місто	Держава	Кількість іноземних туристів, млн осіб
1	Гонконг	Китай	26,6
2	Бангкок	Таїланд	21,2
3	Лондон	Великобританія	19,2
4	Сінгапур	Сінгапур	16,6
5	Макао	Китай	15,4
6	Дубай	ОАЕ	14,9
7	Париж	Франція	14,4
8	Нью-Йорк	США	12,7
9	Шеньчжень	Китай	12,6
10	Куала-Лумпур	Малайзія	12,3

П'ятірку найбільш відвідуваних міст світу у 2022 році замикає ще один представник Китаю та Азії – Макао. На думку аналітиків, за десять років цей населений пункт прийматиме не менше 25 млн. осіб на рік. Тобто кількість візитів збільшиться на 10 млн. Переважна більшість туристів прибуває до Макао через індустрію розваг, зокрема, гральних закладів. Завдяки сучасним казино цей мегаполіс називають Монте-Карло в Азії чи Лас-Вегас на Сході. Грамотна піар-кампанія світового масштабу дозволила залучити до Дубаї мільйони туристів та бізнесменів [9]. Це найбільш відвідуване місто на Близькому Сході. Загалом Об'єднані Арабські Емірати проводять дуже ефективну політику щодо залучення іноземних інвестицій, розвивають фінансову та туристичну сферу, що в сукупності з величезними нафтовими запасами дозволяє державі перебувати в десятці найбагатших країн світу.

Зрозуміло, що рейтинг найбільш відвідуваних міст планети не може обійтися без французької столиці. Незважаючи на трагічні події, пов'язані з терористичними актами кілька років тому, Париж залишається одним із найпривабливіших для туристів міст у Європі. Жодна пам'ятка архітектури щорічно не приймає стільки відвідувачів, як Ейфелева вежа. Францію загалом відвідує близько 90 млн. осіб на рік. Це найвищий показник у світі. На восьмому місці знаходиться Нью-Йорк. Незважаючи на здачу позицій в останні роки, Нью-Йорк, як і раніше, знаходиться в десятці найбільш відвідуваних міст світу. Це найбільший американський мегаполіс та центр міжнародної торгівлі. Тут розташовані штаб-квартири провідних міжнародних організацій та компаній від ООН до Calvin Klein Inc. Про працевлаштування у Нью-Йорку мріють не лише громадяни США, а й десятки тисяч мігрантів із різних країн. Життя у «Великому яблуку» ніколи не зупиняється [9].

У списку найбільш відвідуваних у світі міст розташувався третій представник Китаю – Шеньчжень. Населений пункт знаходиться в південній частині країни і виступає своєрідним мостом між материковим Китаєм і Гонконгом. Це одне з найбільших міст світу як по населенню, так і за рівнем технологічного розвитку. Найважливіший торговельний, транспортний та фінансовий центр держави. Рейтинг ТОП-10 найбільш відвідуваних міст у світі замикає ще один азіатський мегаполіс – Куала-Лумпур. За різними оцінками, до 2025 року столиця Малайзії прийматиме щонайменше 20 млн осіб на рік. Вже сьогодні місто випереджає такі великі та популярні у всьому світі населені пункти, як Рим, Токіо, Стамбул, Сеул та Шанхай. Куала-Лумпур пропонує туристам безліч найцікавіших пам'яток та програм розваг [9]. За офіційними даними Всесвітньої туристської організації ООН, найбільш відвідувані країни світу – це Франція, Іспанія та США. Щороку до цих трьох держав приїжджає понад 250 млн осіб. Вплив міського туризму на економіку окремих регіонів полягає у значному зростанні ВВП, позначається на формуванні міського середовища, що, у свою чергу, підвищує рівень якості життя населення. Крім цього міський туризм надає пролонгований вплив на економічний розвиток суміжних галузей, таких як транспорт, торгівля, виготовлення сувенірної продукції і т. д.; є одним із рушійних факторів соціально-економічного розвитку регіону.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

У результаті проведеного аналізу можна відзначити, що У XXI столітті міський туризм можна розглядати як своєрідний феномен сучасного світу. Вплив міського туризму можна побачити у різних галузях життєдіяльності соціуму. Він впливає на економічну, соціокультурну, інноваційну сфери життєдіяльності суспільства [2, 5]. Розвиток міського туризму сприяє поглибленню та розвитку культурних зв'язків між містами та регіонами. Міський туризм дає можливість набагато краще дізнатися місцевих жителів, зрозуміти характер, темп і стиль життя городян, з'ясувати національні особливості та мотиви поведінки мешканців. Можна констатувати, що розвиток міського туризму у регіоні сприяє розвитку суміжних галузей, що, своєю чергою, дає можливість отримати мультиплікативний ефект, зокрема: сприяє розвитку та збільшення завантаження засобів розміщення; впливає на вдосконалення міської інфраструктури; доходи, залучені з допомогою туризму, реалізують в розвитку міського господарства; впливає на соціальне життя регіону; оптимізує екологічну обстановку та режим природокористування; створює вторинний попит на продукти, послуги і т. д.

Отже, варто підкреслити, що активізація міського туризму дозволяє отримати додатковий ресурс у вигляді фінансових відрахувань до бюджету регіону, які при правильному використанні можуть бути спрямовані на утримання пам'яток архітектури, благоустрій міського простору та облагородження території. Міський туризм впливає на розвиток інфраструктури міста, сприяє зростанню інвестицій, ініціює розвиток соціальної складової.

Література

1. Любцева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти). К.: Альтерпрес, 2019. 436 с.
2. Hartmut Leser (Hrsg.) Diercke Wrtter-buch Allgemeine Geographie. Leser Hartmut. M'nchen, Braunschweig, 1997. 125 p.
3. Henrike Neuenfeldt, Olaf Rose. Stadttou-rismus als Wirtschaftsfaktor in Aachen. URL: <https://www.geogr.uni-goettingen.de>
4. Севрюков, І.Ю., Нюренбергер Л.Б., Петренко Н.Є. Конгрес-туризм як драйвер зростання регіональних та національних економік. Інновації та інвестиції. 2019. № 5. С. 322–327.
5. Туризм і місто: досвід, проблеми та перспективи: монографія. За ред. І.М. Писаревського. Харків : ХНАМГ, 2019. 284 с.
6. Міщенко В.В. Практика реалізації державних програм у регіонах: підсумки, проблеми, перспективи. Бізнес. Освіта. Право. 2019. № 2. С. 42–48.
7. Суринов Р. Діловий туризм сьогодні та завтра: думка 14.07.21. URL: <https://www.pixabay.com>
8. Звіт "SKift-x-TripActions - The State of Corporate T&E 2021". URL: <https://www.skift-x-tripactions>
9. Mastercard Global Destination Cities Index 2021. URL: <https://newsroom.mastercard.com/digital-press-kits/mastercard-global-destination-cities-index>.
10. European Cities Marketing Benchmarking Report 2021. URL: <https://www.europeancitiesmarketing.com/european-cities-marketing-benchmarking-report-confirms-the-resilience-of-european-cities>

References

1. Liubscheva, O.O. (2019). Rynok turystychnykh posluh (heoprostorovi aspekty). K.: Al'terpres. 436 s.
2. Hartmut, Leser (Hrsg.) (1997). Diercke Wrtter-buch Allgemeine Geographie. M'nchen, Braunschweig, 1997. 125 p.
3. Neuenfeldt, Henrike, Olaf, Rose (2000). Stadttou-rismus als Wirtschaftsfaktor in Aachen. URL: <https://www.geogr.uni-goettingen.de>
4. Sevriukov, I.Yu., Niurenberher, L.B., Petrenko, N.Ye. (2019). Konhres-turyzm iak drajver zrostannia rehional'nykh ta natsional'nykh ekonomik. Innovatsii ta investytsii. № 5. pp. 322–327.
5. Turyzm i misto: dosvid, problemy ta perspektyvy: monohrafiia. Za red. I.M. Pysarevs'koho. Kharkiv: KhNAMH, 2019. 284 s.
6. Mischenko, V.V. (2019). Praktyka realizatsii derzhavnykh proham u rehionakh: pidsumky, problemy, perspektyvy. Biznes. Osvita. Pravo. № 2. S. 42–48.
7. Surinov, R. (2021). Dilovyj turyzm s'ohodni ta zavtra: dumka 14.07.21. URL: <https://www.pixabay.com>
8. Zvit "SKift-x-TripActions - The State of Corporate T&E 2021" . URL: <https://www.skift-x-tripactions>
9. Mastercard Global Destination Cities Index 2021. URL: <https://newsroom.mastercard.com/digital-press-kits/mastercard-global-destination-cities-index>.
10. European Cities Marketing Benchmarking Report 2021. URL: <https://www.europeancitiesmarketing.com/european-cities-marketing-benchmarking-report-confirms-the-resilience-of-european-cities>

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-27>

УДК 330.3

Людмила САЧИНСЬКА

Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0000-0002-1118-1455>

e-mail: sachynska_lv@ukr.net

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНИ

Розглянуто сутність стратегічного управління та різні підходи до його визначення. Під стратегічним управлінням розуміємо динамічний процес, що базується на використанні потенціалу підприємства, орієнтується на отримання довгострокових конкурентних переваг на ринку при своєчасному коригуванні цілей функціонування (відповідно до змін, що відбуваються у зовнішньому середовищі) шляхом інноваційної спрямованості, зростання обсягів господарювання, реструктуризації підприємств або антикризового управління. Наведено характерні особливості стратегічного управління підприємством, які базуються на певному поєднанні теорій менеджменту стосовно діяльності підприємства: зокрема на системному та ситуаційному аналізі, цільовому та інноваційному підходах до управління тощо; підприємство при цьому розглядається як відкрита соціально-економічна та матеріально-речовинна система. Показано доцільність формування стратегії та запровадження стратегічного управління в практику вітчизняних підприємств.

Ключові слова: стратегія, стратегічне управління, особливості стратегічного управління.

Liudmyla SACHYNSKA

Khmelnitskyi National University

PROBLEMS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF STRATEGIC MANAGEMENT IN UKRAINE

The essence of strategic management and different approaches to its definition are considered. Under strategic management, we understand the dynamic process, which is based on the potential of the enterprise, is oriented on obtaining long-term competitive advantages on the market at timely adjustment of the goals of functioning (according to changes in the external environment) by means of innovative direction, growth of volumes of business, enterprise restructuring or anti-crisis management. The characteristic features of strategic management of the enterprise are given, which are based on a certain combination of management theories concerning the enterprise activity: in particular, on system and situation analysis, target and innovative approaches to management, etc.; the enterprise is considered as an open social - economic and material-substance system. The main goal of modern strategic management is to create such a system of management of the enterprise, which would allow to form mission and strategic goals of the enterprise on the basis of analysis of internal and external potential. In addition, develop, justify and implement functional and corporate strategies in a way that ensures effective achievement of high social and economic results. At domestic enterprises, the introduction of a system of strategic management is connected with many problems, in particular, with the realization that both current and strategic tasks need to be solved simultaneously in order to achieve the desired result. The expediency of strategy formation and introduction of strategic management into the practice of domestic enterprises is shown: by means of the strategy, the system of values is displayed, the views of the top management of the enterprise, his vision of the future will help to coordinate personnel in the necessary direction; the analysis of the enterprise environment will determine the limitations imposed by it and the possible evolution of its environment; the formed strategy will be a coordination tool that will ensure the goals, and in case of contradictions, will help to reach compromises, to diagnose the enterprise activity, determining the reasons for deviations between: results and goals; the formed strategy will increase the company's adaptive readiness to unforeseen changes.

Key words: strategy, strategic management, peculiarities of strategic management.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

В сучасних економічних умовах діяльність кожного підприємства є предметом уваги великого кола учасників ринкових відносин, які зацікавлені в результатах його діяльності. Для забезпечення ефективного функціонування підприємства зростає роль саме стратегічного управління. Стратегічне управління організацією дозволяє мінімізувати ризики, підвищувати інвестиційну привабливість підприємства шляхом формування конкретних цілей та стратегій розвитку компанії. Крім того, стратегічне управління є інструментом, за допомогою якого формується система цілей підприємства і поєднуються зусилля всього колективу для її досягнення. В умовах активного впливу зовнішнього середовища, важливе значення для діяльності підприємств відіграє вчасне урахування впливу даних факторів. Економічний аналіз та аналіз зовнішнього середовища слугують інструментами, за допомогою яких можна об'єктивно оцінити внутрішній і зовнішній стан підприємства, охарактеризувати його платоспроможність, ефективність і прибутковість діяльності, перспективи розвитку, окреслити коло конкурентів, а потім за результатами приймати обґрунтовані рішення. З вищесказаного можна зробити висновок про те, що проблема стратегічного управління з урахуванням впливу зовнішнього середовища є актуальним питанням, вирішенню якого і присвячується дана робота.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Проблемами стратегічного управління займалися і займаються багато фахівців. Значний внесок у становлення та розвиток стратегічного управління зробили Ф. Абрамс, А. Томпсон, Дж. Куїн, Й. Ансофф, М. Портер, Г. Мінцберг, У. Кінг, Д.Кліланд, К. Ендрюс, Дж. Стрікленд. Вони виявили і сформулювали важливі особливості стратегічного управління бізнесом. З вітчизняних вчених, вагомих внесок у теоретичне дослідження моделей та методів стратегічного управління слід відокремити: Л.П. Артеменко, Ю. Антонюк, Л.Є. Довгань, О. В. Виханський, В. Г. Герасимчук, В.В. Стадник, А. П. Наливайко, В. С. Пономаренко, В. Пастухова, З. Є. Шершньова, В. І. Щелкунов та інші вчені. Але незважаючи на здавалося б повне висвітлення проблем деякі його аспекти залишилися, а все ж таки недостатньо з'ясованими.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

На сьогоднішній день в Україні теорія і практика стратегічного управління ще не набула належного значення і практичного застосування. Подальший розвиток підприємств, формування ринкових відносин структурна перебудова та інші зміни, потребують нових підходів до управління.

Перед підприємствами стоять завдання з дослідження ринку і виявлення потреб споживачів, а тим самим забезпечення існування довгострокової перспективи; визначення цілей розвитку підприємства; визначення обсягів і виробництва; налагодження ефективних зв'язків з партнерами; забезпечення конкурентоспроможності підприємства за допомогою виважених стратегій і досягнення конкурентних переваг; уміння управляти власними фінансами й ефективним використанням вкладених інвестицій; визначення необхідного кадрового складу та його високого професійного рівня; ефективне використання інновацій технічного, технологічного, економічного та соціального спрямування.

Дослідження сутності стратегічного управління досі знаходиться в центрі уваги науковців. Серед учених немає сформованого універсального підходу до визначення системи стратегічного управління організацією. Оскільки кожне підприємство є унікальним, стає неможливим впровадження єдиної стратегії та застосування універсального стратегічного управління до всіх суб'єктів господарювання, саме тому процес розробки стратегії для кожного є особливим, формується згідно з положенням на ринку, розвитком потенційних можливостей, характеристик продуктів чи послуг, поведінки конкурентів, стану економіки, культури, традицій та тощо. Водночас є основні моменти, які дають змогу стверджувати, що існують загальні принципи розробки стратегічної поведінки, незалежні від галузі підприємства.

Формулювання цілей статті

Метою даної статті є впорядкування та висвітлення різних підходів до визначення "стратегічного управління", виділення характерних особливостей які йому притаманні, а також дослідження перспектив розвитку стратегічного управління в Україні.

Виклад основного матеріалу

В умовах жорсткої конкурентної боротьби, нестабільності зовнішнього середовища, важливим є збереження та нарощення потенціалу підприємства, виробництво продукції відповідної якості, задоволення потреб споживачів, забезпечення довгострокових конкурентних переваг підприємства на ринку. Це більшою мірою можливе завдяки ефективному стратегічному управлінню розвитком підприємства, яке включає наступні ключові категорії: стратегія, стратегічне управління, розвиток підприємства, управління розвитком, стратегічний розвиток підприємства, стратегічне управління розвитком підприємства тощо.

Термін „стратегічне управління” був введений у 60-70-х роках ХХ ст. для зазначення різниці між поточним управлінням на вищому рівні та управлінням, що здійснюється на рівні виробництва [2 с. 3]. Необхідність розходження зумовлена змінами в умовах ведення бізнесу.

Сьогодні стратегічне управління розглядається не лише як сукупність управлінських рішень, спрямованих на довгостроковий ріст організації, але як конкретні дії, що гарантують швидке реагування на зміни в середовищі, які можуть вимагати стратегічних маневрів, перегляду цілей та вибору нового напрямку розвитку.

Існує значна кількість конструктивних підходів до визначення поняття «стратегічне управління», сформованих зарубіжними та вітчизняними науковцями (табл. 1).

Узагальнюючи наведені визначення, під стратегічним управлінням матимемо на увазі динамічний процес, що базується на використанні потенціалу підприємства, орієнтується на отримання довгострокових конкурентних переваг на ринку при своєчасному коригуванні цілей функціонування (відповідно до змін, що відбуваються у зовнішньому середовищі) шляхом інноваційної спрямованості, зростання обсягів господарювання, реструктуризації підприємств або антикризового управління.

Отже, метою стратегічного управління є побудова динамічної системи, яка б дала змогу забезпечувати своєчасне визначення місії, цілей та стратегій, розробку і виконання системи планів, забезпечуючи при цьому довгострокові конкурентні переваги підприємства на ринку.

Таблиця 1

Основні визначення поняття «стратегічне управління»	
Автор	Визначення стратегічного управління
І. Ансофф	Стратегічне планування у комплексі з плануванням можливостей керівництва та управління загальним процесом стратегічних змін
В. Герасимчук	чітко виділене та організоване “формальне” (втілене в спеціальних документах) стратегічне планування, структура управління корпорацією, системи, механізми її окремих ланок, побудовані таким чином, щоб забезпечити розробку довгострокової стратегії для перемоги у конкурентній боротьбі та створити управлінський інструментарій для втілення цих стратегій у поточні виробничо-господарські плани, які підлягають реалізації на практиці
Д. Шендел, К. Хаттен	процес визначення та встановлення зв'язку організації з її оточенням; даний процес полягає у реалізації обраних цілей та в спробах досягти очікуваного стану взаємин з оточенням за допомогою розподілу ресурсів, що дозволяє ефективно та результативно діяти організації
Дж. Хіггенс	процес управління з метою здійснення місії організації за допомогою управління взаємодією організації з її оточенням
Д. Пірс, Р. Робінсон	набір рішень і дій по формулюванню стратегій, розроблених для того, щоб досягти мети організації
К. Ендрюс	єдність, узгодженість та внутрішня послідовність стратегічних рішень компанії, що визначають її місце в навколишньому середовищі і забезпечують фірмі індивідуальність, можливість мобілізувати зусилля та досягати успіху на ринку
Дж. Коул	процес, спрямований вищим керівництвом на визначення основних цілей, завдань організації та набір рішень, які дають змогу досягти тих цілей чи виконати завдання упродовж передбаченого періоду, і водночас, забезпечує відповідні швидкі реакції на зміни умов упродовж цього періоду
В. Маркова, С. Кузнєцова	процес прийняття та здійснення стратегічних рішень, центральною ланкою якого є вибір, що базується на співставленні власного ресурсного потенціалу з можливостями та загрозами зовнішнього оточення
О. Віханський	таке управління підприємством, яке базується на людському потенціалі, орієнтує виробничу діяльність на запити споживачів, здійснює гнучке регулювання і своєчасні зміни на підприємстві, які дозволяють формувати конкурентні переваги, виживати і досягати поставлених цілей в довгостроковій перспективі
В. Пастухова	діяльність, що ґрунтується на стратегічній орієнтації як компоненті філософії підприємництва та має спрямованість на досягнення цільових орієнтирів у перспективі, забезпечення конкурентоспроможності, стійкості конкурентних позицій та довгострокового успіху підприємства
З. Шершньова	реалізація концепції, в якій поєднується цільовий, системний, ситуаційний та інтегральний підходи до діяльності підприємства, що дає змогу встановлювати цілі розвитку, порівнювати їх з наявним потенціалом та приводити їх у відповідність з останнім, розробляючи та реалізуючи стратегічний набір

Джерело: складено автором на основі [1, 2, 3, 7]

Стратегічне управління підприємством являє собою концепцію, якій притаманні наступні характерні особливості:

- базується на певному поєднанні теорій менеджменту стосовно діяльності підприємства (зокрема на системному та ситуаційному аналізі, цільовому та інноваційному підходах до управління тощо); підприємство при цьому розглядається як відкрита соціально-економічна та матеріально-речовинна система. Використання тільки однієї із зазначених засад не дає змоги досягти потрібних результатів – розвитку підприємства в довгостроковій перспективі;

- орієнтує на вивчення умов, в яких функціонує підприємство. Завдяки цьому вдається створювати адекватні наявним умовам системи стратегічного управління, що відрізнятимуться одна від одної залежно від особливостей підприємства та характеристик зовнішнього середовища;

- концентрує увагу на необхідності збору та застосування баз стратегічної інформації. Аналіз, інтерпретація та застосування інформації для прийняття стратегічних рішень дають змогу визначити зміст та послідовність дій щодо змін на підприємстві завдяки зменшенню невизначеності ситуації;

- допомагає прогнозувати наслідки рішень, що приймаються, впливаючи на ситуацію розподілом ресурсів, встановленням ефективних зв'язків та формуванням стратегічної поведінки персоналу;

- передбачає застосування певних інструментів і методів розвитку підприємств (цілей, «дерева цілей», стратегій, «стратегічного набору», стратегічних планів, проєктів і програм, стратегічного планування та контролю тощо);

- створює передумови для створення такої системи управління, яка дає змогу функціонувати організації у стратегічному режимі, що, у свою чергу, забезпечує її існування в довгостроковій перспективі тощо [6 с.124].

Головною метою сучасного стратегічного управління є створення такої системи управління діяльністю підприємства, яка давала б змогу на основі аналізу внутрішнього та зовнішнього потенціалу формувати місію і стратегічні цілі підприємства. Окрім того, розробляти, обґрунтовувати і реалізовувати функціональну та корпоративну стратегії таким чином, щоб забезпечувати ефективне досягнення високих соціальних та економічних результатів.

Завданням стратегічного управління є забезпечення певної взаємодії підприємства з середовищем, яка б дозволила підтримувати потенціал організації на необхідному для досягнення цілей рівні, даючи організації можливість виживання в довгостроковій перспективі.

Стратегічному управлінню притаманні принципи як загального управління, так і специфічні, під впливом яких управління організацією набуває відповідного напрямку і характеру, а саме: унікальність стратегії, довгострокова ефективність, економічність, чітке розмежування завдань стратегічного та

оперативного управління, адаптивність, обмежена раціональність, обґрунтованість вибору стратегії та стратегічних цілей, вмотивованість персоналу в процесі досягнення стратегічних цілей, забезпечення рівноваги підприємства в зовнішньому середовищі, гнучкість та багатоваріантність стратегічних рішень [1, ст.10].

Перехід національної економіки на ринкові засади функціонування призвів, з одного боку, до ускладнення і зростання нестабільності середовища діяльності кожного підприємства незалежно від його форми власності та організаційно-економічної структури, а з іншого, до перебудови системи управління, у тому числі на рівні підприємства, на засадах відмови від обов'язкового довгострокового і середньо-строгового планування, спрощення процедури складання і структури річних планів та надання пріоритету ринковому саморегулюванню. Відтак, забезпечення стабільної ефективної діяльності підприємств в довготривалому періоді в умовах постійного ускладнення і нестабільності зовнішнього середовища їх функціонування: посилення конкуренції, зміни технологій, появи різноманітних нових цілей тощо, - висуває на перший план вимогу пошуку нових підходів до управління вітчизняним підприємством, як суб'єктом господарювання. На сьогодні у світовій практиці таким підходом до забезпечення ефективності і конкурентоспроможності господарювання підприємств в довгостроковому періоді в нестабільному агресивному ринковому середовищі і виступає стратегічний менеджмент – управлінський процес створення та підтримки стратегічної відповідності між цілями підприємства, його потенціалом і можливостями у зовнішньому середовищі.

В Україні теорія і практика стратегічного управління не знайшли широкого розповсюдження. Більшість керівників не вбачають потреби, необхідності у виробленні довгострокових стратегій, помилково вважаючи, що в сучасних динамічних умовах неможливо вирішувати перспективні питання розвитку. Хоча саме стратегічне управління є найважливішим засобом забезпечення успішного виживання підприємства в агресивному динамічному конкурентному середовищі, засобом його адаптації до змін в цьому середовищі.

Відсутність орієнтирів, місії і цільової спрямованості розвитку підприємства, можливості розпізнання впливу його зовнішнього оточення й адекватної реакції на нього, а також здатності адаптуватися чи навіть активно впливати на це середовище, на жаль, робить українські підприємства безпомічними сьогодні і безперспективними на майбутнє.

У випадку ж застосування стратегічного управління на підприємстві, в кожен даний момент буде фіксуватися інформація про те, що підприємство повинно робити в даний час, щоб досягти бажаної мети у майбутньому, виходячи при цьому з того, що оточення й умови функціонування підприємства будуть змінюватися. При цьому, слід мати на увазі, що вибір стратегії і її виконання є основними частинами стратегічного управління. А продумана стратегія дасть змогу вирішити питання узгодженості виробничих і відтворювальних процесів, скоординувати діяльність різних підсистем і тим самим підвищити потенціал підприємства та його адаптивні можливості. Застосування стратегічного підходу до діяльності підприємства сприятиме створенню системи, в якій конкретні управлінські рішення забезпечують збалансований розвиток усіх компонентів діяльності підприємства у відповідності до умов зовнішнього середовища.

У той же час, окрім суб'єктивного небажання стратегічно мислити і нерозуміння необхідності стратегічного підходу до управління бізнесом з боку керівників вітчизняних підприємств, існує низка і об'єктивних причин, що обумовлюють той факт, що вітчизняними підприємствами формування (вироблення) стратегії діяльності та розвитку бізнесу практично не здійснюється. Так, зокрема, безпосередньо робота з вироблення стратегії підприємства, як концептуального сценарію дострокової поведінки в зовнішньому ринковому оточенні, передбачає обґрунтування і розробку інвестиційних проєктів та відповідних бізнес-планів, аналіз і розробку можливостей випуску нових продуктів, можливостей випуску нових цінних паперів, оцінку ризиків і розробку системи управління портфелями цінних паперів. А для цього потрібні, з одного боку, знання експертів-аналітиків з питань макроекономіки, міжнародного, фінансового, податкового, вексельного, патентного права, проведення досконалого бухгалтерського обліку та аналізу, аудиту, менеджменту та маркетингу тощо. А з іншого боку, необхідна відповідна фінансова спроможність підприємств оплатити виконану роботу групи таких аналітиків-консультантів. Отже, обмежені фінансові можливості переважної більшості українських підприємств і відсутність (брак) фахівців необхідного рівня об'єктивно обумовлюють обмеженість такого виду управлінської діяльності (формування стратегії розвитку бізнесу) на підприємствах, а також їх економічного консультування в питаннях вироблення своєї стратегії розвитку.

Проблема запровадження системи стратегічного управління на вітчизняних підприємствах полягає також і в тому, що єдиного стандартного рецепту організації оптимального управління підприємством в довгостроковому періоді не існує і тому потрібно постійно обирати той тип управління, який є найбільш адекватним і певному типу підприємств, і певному виду проблем. Тобто стратегічне управління не можна звести до уніфікованих рутинних схем і одноразових процедур (хоча існують і певні загальні правила та рекомендації щодо стратегічного аналізу, вироблення, вибору і реалізації стратегії), а потрібно до його запровадження на підприємстві підходити творчо і в індивідуальному порядку. А це, як і розроблення власне самої стратегії підприємства, пов'язане з великими зусиллями та витратами часу і ресурсів. При цьому слід також врахувати, що в умовах високої нестабільності середовища економіки перехідного типу і,

відтак, відсутності повної інформації про тенденції розвитку галузі і ринку, про конкурентів, про нові технології тощо, стає практично неможливим уникнути помилок в стратегічному виборі, що також негативно впливає на бажання та ініціативу запровадження і застосування стратегічного управління на вітчизняних підприємствах в перехідний період.

Таким чином, хоча запровадження системи стратегічного управління в Україні і є об'єктивно необхідним процесом в сфері організації і управління бізнесом, який підвищує готовність підприємницьких організацій адекватно реагувати на непередбачені зміни і сприяє обгрунтованому, узгодженому вирішенню як поточних так і стратегічних проблем (бо стратегічне управління в конкретний момент визначає, організація має діяти в сучасних умовах, щоб досягти бажаної мети в майбутньому, виходячи з того, що оточення змінюватиметься) але, на жаль, поки що воно на своєму шляху зустрічає багато як об'єктивних, так і суб'єктивних перешкод.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Проблеми зі стратегічним управлінням підприємств в Україні повинні бути пов'язані не стільки з прискоренням віддачі інвестицій, з підвищенням вартості акцій чи завоюванням нових ринків, а скільки з загальною економічною кризою, критичним станом виробництва тощо. Тому йдеться, у першу чергу, про антикризове управління в умовах відсутності раціональної структури і нестабільності економіки. Тільки успішне оволодіння методами і підходами сучасного стратегічного управління з урахуванням ризику появи кризових ситуацій і його успішне впровадження дозволить підприємствам функціонувати стабільно та забезпечить їм позитивні перспективи щодо зростання. А творчий підхід до вивчення іноземного досвіду і перенесення його на ґрунт українських підприємств, з урахуванням специфіки господарювання в українській перехідній економіці, посприяє вітчизняному бізнесу в становленні конкурентоспроможного виробництва і зростанню його ефективності.

Доцільність формування стратегії та запровадження стратегічного управління в практику вітчизняних підприємств полягає в наступному:

- стратегія, відображаючи систему цінностей, погляди вищого керівництва підприємства, його бачення майбутнього, допомагатиме зорієнтувати персонал у потрібному напрямку;
- аналіз середовища підприємства, трактуючи вихідну ситуацію, визначатиме обмеження, які ним накладаються і можливу його еволюцію;
- сформована стратегія виступатиме інструментом координації, який буде забезпечувати узгодження цілей, а у випадку виникнення протиріч сприятиме досягненню компромісів, допомагатиме здійснювати діагностику діяльності підприємства, визначаючи причини відхилень між: результатами та цілями (причини стратегічних розривів);
- наявність сформованої стратегії підвищуватиме адаптивну готовність підприємства до непередбачених змін, демонструючи зв'язок між: функціональними підрозділами підприємства, сприятиме обгрунтованому управлінню.

На вітчизняних підприємствах запровадження системи стратегічного управління буде пов'язане з багатьма проблемами, зокрема з усвідомленням того, що для отримання бажаного результату потрібно одночасно вирішувати як поточні, так і стратегічні завдання. Так, у новостворених підприємствах керівництво є настільки зайнятим поточними проблемами, що не має змоги займатися плануванням діяльності, а у діючих – менеджери відмовляються складати плани, аргументуючи це тим, що раніше цілком без них обходились. Причинами також є складність і швидка зміна ринкових процесів, зокрема збільшення розмірів підприємств, ускладнення форм їх діяльності, нестійкість зовнішнього середовища тощо. Оскільки єдиного рецепту оптимального управління підприємством не існує, то потрібно обирати той тип, який найбільше відповідає певному виду проблем.

Література

1. Пічугіна, Т. С. Стратегічний менеджмент : навч. посіб. / Пічугіна, Т. С., Ткачова С. С., Ткаченко О.П. – Харків : ХДУХТ, 2009. – 215 с.
2. Василенко В. О. Стратегічне управління : навчальний посібник / В. О. Василенко, Т. І. Ткаченко. – К. : ЦУЛ, 2003. – 396 с.
3. Шершньова З.Є. Стратегічне управління : підручник / З.Є. Шершньова. – [2-е вид., перероб. і доп.]. – К. : КНЕУ, 2004. – 699 с.
4. Скібіцький О. М. Стратегічний менеджмент [Електронний ресурс] / О. М. Скібіцький. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 312 с. – Режим доступу : http://ipk-dszu.kiev.ua/files/biblioteka/Strateg_menedgment-Skibitskiy.pdf
5. Пономаренко В. С. Стратегічне управління розвитком підприємства : [навч. посіб.] / В. С. Пономаренко, О. І. Пушкар, О. М. Тридід. – Харків : ХДЕУ, 2002. – 640 с.
6. Томпсон А. А. Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации стратегии : [учебник для вузов] / А. А. Томпсон, А. Дж. Стрикленд ; [пер. с англ., под ред. Л.Г. Зайцева, М.И. Соколовой]. – М. : Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998. – 576 с.

7. Шегда А. В. Менеджмент : підручник / А .В. Шегда. – К. : Знання, 2004. – 687 с.
8. Петешова Т.А Стратегія підприємств. Конспект лекцій / Петешова Т.А. – Сєвєродонецьк : СТІ ім. В. Даля, 2005. – 70 с.

References

1. Pichuhina, T. S. Stratehichniy menedzhment : navch. posib. / Pichuhina, T. S., Tkachova S. S., Tkachenko O.P. – Kharkiv : KhDUKhT, 2009. – 215 s.
2. Vasylenko V. O. Stratehichne upravlinnia : navchalnyi posibnyk / V. O. Vasylenko, T. I. Tkachenko. – K. : TsUL, 2003. – 396 s.
3. Shershnova Z.Ie. Stratehichne upravlinnia : pidruchnyk / Z.Ie. Shershnova. – [2-e vyd., pererob. i dop.]. – K. : KNEU, 2004. – 699 s.
4. Skibitskyi O. M. Stratehichniy menedzhment [Elektronnyi resurs] / O. M. Skibitskyi. – K. : Tsentri navchalnoi literatury, 2006. – 312 s. – Rezhym dostupu : http://ipk-dszu.kiev.ua/files/biblioteka/Strateg_menedgment-Skibitskiy.pdf
5. Ponomarenko V. S. Stratehichne upravlinnia rozvytkom pidpriemstva : [navch. posib.] / V. S. Ponomarenko, O. I. Pushkar, O. M. Trydid. – Kharkiv : KhDEU, 2002. – 640 s.
6. Tompson A. A. Strategicheskij menedzhment. Isskustvo razrabotki i realizacii strategi : [uchebnik dlya vuzov] / A. A. Tompson, A. Dzh. Striklend ; [per. s angl., pod red. L.G. Zajceva, M.I. Sokolovoj]. – M. : Banki i birzhi, YuNITI, 1998. – 576 s.
7. Shehda A. V. Menedzhment : pidruchnyk / A .V. Shehda. – K. : Znannia, 2004. – 687 s.
8. Pietieshova T.A Stratehiia pidpriemstv. Konspekt leksiiv / Pietieshova T.A. – Sievierodonetsk : STI im. V. Dalia, 2005. – 70 s.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-28>

УДК 338

Наталя ГАВЛОВСЬКА

Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0000-0003-1084-2853>

e-mail: nataligavlovska@gmail.com

Євген РУДНІЧЕНКО

Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0000-0002-9407-2026>

e-mail: e.m.rudnichenko@gmail.com

Михайло КРИВДИК

<https://orcid.org/0000-0002-9458-550X>

Д. БАЛАБУСТ

Хмельницький національний університет

Валерій ГАРБУЗІУК

Хмельницький національний університет

РОЛЬ МЕНЕДЖЕРА-ІННОВАТОРА В УПРАВЛІНСЬКІЙ ТА ПРОЄКТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті досліджено особливості формування інноваційного світогляду менеджера-інноватора та виділено основні характеристики інноваційної особистості з позиції прийняття управлінських рішень у проєктній та управлінській діяльності. Наведено відмінності між розумінням сутності та глибинного змісту діяльності новаторів та інноваторів. Доведено, що керівник-інноватор має бути наділений ризик-орієнтованим мисленням, яке передбачає не лише здатність ризикувати, але і аналізувати причини існуючих відхилень у процесах, системах, тощо, вміти застосовувати попередній досвід, максимально використовувати наявні можливості та уникати необґрунтованих ризиків. Керівники-інноватори здатні створювати нові рішення, продукти, тощо, які дають споживачам нову якість. Вони втілюють абсолютно нові ідеї, які є унікальними та призводять до появи підричних інновацій. Отже, під керівником-інноватором слід розуміти креативного управлінця, генератора унікальних ідей, реалізація яких дає ринку нову якість. Для керівника-інноватора притаманні лідерські якості, які дозволяють впроваджувати новації. Не всі керівники можуть бути інноваційними. Лише незначна частина людей можуть продукувати інновації та втілювати їх. Для реалізації інновацій лише одних знань та навиків не достатньо, слід мати специфічні поведінкові навички та інтуїтивні інноваційні здібності. Тобто керівники-інноватори володіють особливим мисленням, що спонукає їх до нестандартних та унікальних рішень. Особливе значення інноваційне бачення розвитку бізнесу відіграє у проєктній діяльності, оскільки практично будь-який проєкт передбачає реалізацію нових ідей та управлінських підходів. Наведена модель креативного мислення актуальна не лише у реалізації інноваційних проєктів, вона є обов'язковою для успішної управлінської діяльності в сучасних умовах турбулентних змін.

Ключові слова: менеджер, інноватор, управлінська діяльність, проєктна діяльність, управління.

Nataliia HAVLOVSKA, Yevhenii RUDNICHENKO,

Mykhail KRYVDYK, D. BALABUST,

Valerii GARBUZIUK

Khmelnyskyi National University

THE ROLE OF THE MANAGER-INNOVATOR IN THE MANAGEMENT AND PROJECT ACTIVITIES

The article examines the peculiarities of the formation of the innovative worldview of the manager-innovator and highlights the main characteristics of the innovative personality from the position of making managerial decisions in project and managerial activities. The differences between the understanding of the essence and deep meaning of the activity of innovators and innovators have been given. It has been proven that an innovative leader must be endowed with risk-oriented thinking, which involves not only the ability to take risks, but also to analyze the causes of existing deviations in processes, systems, etc., to be able to apply previous experience, to make the most of available opportunities and to avoid unreasonable risks. Innovative managers are able to create new solutions, products, etc. that give consumers new quality. They embody completely new ideas that are unique and lead to disruptive innovations. Therefore, an innovative leader should be understood as a creative manager, a generator of unique ideas, the implementation of which gives the market a new quality. The leader-innovator has inherent leadership qualities that allow him to introduce innovations. Not all managers can be innovative. Only a small part of people can produce innovations and implement them. To implement innovations, only knowledge and skills are not enough, one should have specific behavioral skills and intuitive innovative abilities. That is, innovative leaders have a special way of thinking that prompts them to make non-standard and unique solutions. An innovative vision of business development plays a special role in project activities, since almost any project involves the implementation of new ideas and management approaches. The given model of creative thinking is relevant not only in the implementation of innovative projects, it is mandatory for successful management activities in modern conditions of turbulent changes.

Keywords: manager, innovator, managerial activity, project activity, management.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Для ефективного функціонування організації важливим є їх кадровий склад та притаманні риси, навички, компетентності кожного працівника. Окрім того, не менш важливими є керівники (менеджери) всіх ланок управління, що приймають управлінські рішення, реалізують проекти та координують діяльність працівників організації. Керівники організації мають активно впроваджувати різні інновації та залучати усіх співробітників до продукування інноваційних ідей. Креативність керівників-інноваторів є запорукою втілення успішних проектів та розвитку організації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Дослідженням питань, пов'язаних із визначенням характеристик та поведінкових навиків інноваційних особистостей та керівників-інноваторів, займалися такі вчені, як Герасімова Г., Плюхіна Л., Кристенсен К., Густафсон С., Мамфорд М., Хаген Е. та інші.

Постановка завдання

Основним завданням дослідження є визначення характеристик та основних якостей інноватора та керівника-інноватора.

Виклад основного матеріалу

Вперше поняття про «інноваційну» особистість було охарактеризовано економістом Евереттом Хагеном (1963), який зазначав, що існують різні «особистісні синдроми», полярність яких відображає типові ознаки, характерні для традиційного суспільства та суспільства сучасного. У першому це авторитарна особистість, у другому – прямо протилежна їй у всіх відносинах інноваційна [1]. Він же запропонував розглядати як найважливіші характеристики інноваційної особистості наступні (табл. 1): ставлення до дійсності; розуміння ролі індивіда у світі; стиль лідерства; ступінь схильності до творення та новацій.

Таблиця 1

Характеристики інноваційної особистості (за Е. Хагеном)

Найважливіша характеристика	Авторитарна особистість	Інноваційна особистість
Ставлення до дійсності	Згода із зразками (моделями, стилями) життя, що диктуються традицією та авторитетами і обґрунтовуються їх імовірно вічною природою та надприродним походженням	Ставлення до світу характеризується допитливістю і прагненням керувати («маніпулювати») ним, що виражається в наполегливому потоці його основних регуляторів з метою впливати на різні явища та контролювати їх
Розуміння ролі індивіда у світі	Покірність, слухняність, конформізм, прагнення уникати відповідальності та потреби в залежності	Прийняття на себе відповідальності за погані сторони світу (життя), пов'язане з потоком кращих рішень та спробами внести зміни
Стиль лідерства	Твердість (жорсткість, непохитність), піднесені надії та суворі вимоги до підлеглих	Відвертість і терпимість до підлеглих, схвальне ставлення до їхньої оригінальності та прагнення до новацій
Ступінь схильності до творення та новацій	Відсутність (нестача) прагнення до творення та новацій	Творчість, що стимулює самобутність і прагнення новизни, невгамовна допитливість

У літературі можна виділити три підходи до визначення інноваційного суб'єкта залежно від ступеня прийняття ним інновацій [5]:

- 1) як здатність суб'єкта бути першим у взаємодії з інноваціями;
- 2) як фактор, що підвищує можливість того, що суб'єкт буде інноватором;
- 3) як фактор, що прискорює прийняття суб'єктом нових технологій.

У науковій літературі під новатором мають на увазі творчо ініціативного працівника фізичної або розумової праці; кожного, хто в своїй трудовій діяльності генерує та втілює в життя нові, прогресивні прийоми, методи, принципи роботи [3].

До теперішнього моменту ведеться дискусія, як співвідносяться між собою поняття «креативність» і «інновації». Креативність найяскравіше виявляється у процесі творчості, генерування нових, потенційно корисних ідей [9]. Цими ідеями можна обмінюватися з іншими, але вони стають інноваціями лише тоді, коли вони застосовані практично [4, 7]. Тому можна вважати креативність «першим кроком» у наступних інноваціях [11].

На нашу думку, варто відрізнити новаторів та інноваторів, так само, як і новацію та інновацію. Оскільки, від появи новації до її впровадження (інновації) проходить певний період – інноваційний лаг. Так і новатор – є креативною особистістю, що здатна створювати відкриття та / або проводити експериментальні дослідження, а інноватор – це креативна особистість, що практично впроваджує нові рішення та ідеї.

Мислення новатора – це таке, що досліджує мистецтво можливого. Приклади переконань [6]: все можливо; зміни – це добре (не змінюватися заради змін, а змінюватися в бік кращого); є кращий спосіб,

знайдіть його; немає невдач, є лише уроки (Якщо спочатку у вас не виходить, спробуйте ще раз, але змініть підхід); щось корисне тут, може стати в нагоді там.

Слід зазначити, що для організацій важливо: не просто продукувати ідеї, але і реалізовувати їх у продуктах; найбільшу цінність дають не революційні ідеї, а відносно нові (еволюційні ідеї або ідеї пов'язані із вдосконаленням, поступовим покращенням); креативність притаманна багатьом працівникам організації, однак не кожен з них може запропонувати ідеї, що будуть втілені та сприятимуть створенню додаткової цінності.

М. Клейтон запропонував так зване ДНК інноватора, або шифр генерування інноваційних ідей, що наведений на рисунку 1.

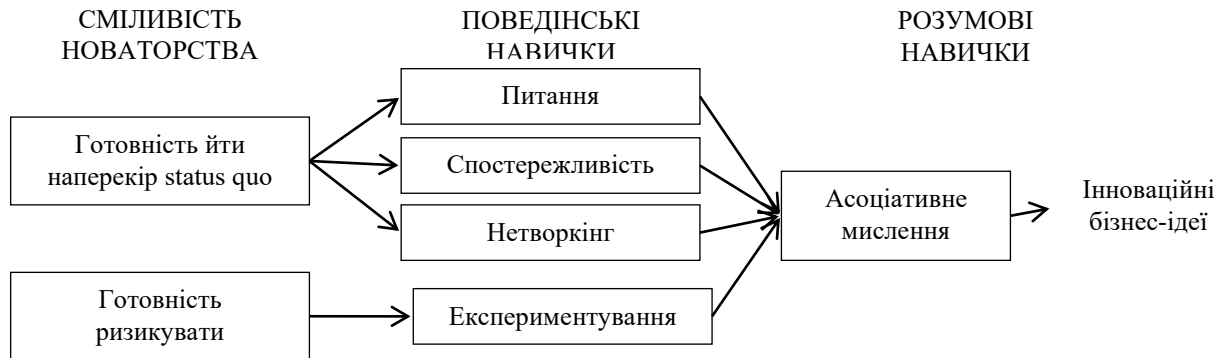

Рис. 1. Модель ДНК інноватора для генерування інноваційних ідей [2]

Як видно з рисунку 1 для інноваторів характерна сміливість, що характеризується такими складовими як:

1) готовність йти наперекір status quo – передбачає відходженням від стандартних явищ, процесів тощо. Інноватори не бояться осуду, вони готові піддаватися критиці заради вищої мети, зміни життя на краще;

2) готовність ризикувати – без готовності ризикувати, напевно, не була б втілена жодна проривна інновація.

Більш того, на нашу думку, керівник-інноватор має бути наділений ризик-орієнтованим мисленням, яке передбачає не лише здатність ризикувати, але і аналізувати причини існуючих відхилень у процесах, системах, тощо, вміти застосовувати попередній досвід, максимально використовувати наявні можливості та уникати необгрунтованих ризиків.

Основні складові ДНК інноватора охарактеризовано у таблиці 2.

Таблиця 2

Основні складові ДНК інноватора*

Складова		Характеристика
Сміливість новатора	Готовність йти наперекір status quo	Як новатори порушують status quo? Один з варіантів – відмова підпорядковуватися порядку інших
	Готовність ризикувати	У інноваторів достатньо сміливості для інновацій. Вони готові взяти на себе місію нести зміни та ризикувати, щоб зміни відбувалися
Поведінські навички	Питання (вміння ставити питання)	Питання, що стимулюють творчі інсайти – обов'язкова складова природи інноватора
	Спостережливість	Дозволяє новаторам розпізнавати раніше інших, що працює не так як треба, і генерувати незвичні рішення
	Нетворкінг (формування мережі контактів)	Нетворкінг – це не лише спосіб розширення свого впливу і доступу до ресурсів, а, в першу чергу, інструмент для пошуку яскравих ідей
	Експериментування	Всім справжнім новаторам притаманна звичка ставити під сумнів статус-кво, а також готовність йти на ризик
Розумові навички	Асоціативне мислення	Найбільш схильна до творчості людина постійно поповнює свої знання і засоби знаходження неочікувані асоціації між речами, абсолютно не пов'язані між собою

* сформовано авторами за [2]

До поведінкових навичок інноваторів належать:

1) питання, або точніше вміння ставити питання – для інноваторів характерним є те, що вони ставлять багато питань, щоб краще розуміти ситуацію, процес тощо. Фактично ставити питання – це їх стиль роботи. За допомогою простих питань можна виявити багато деталей, з'ясувати реальний стан речей та сформувані уявлення про те, як має бути;

2) спостережливість – інноватори є активними спостерігачами, які прагнуть зрозуміти як все влаштовано, і що можна покращити;

3) нетворкінг – передбачає формування мережі контактів, розширення знайомств з метою ефективного вирішення поставлених завдань;

4) експериментування – інноватори активно використовують нові бізнес ідеї, створюючи дослідні зразки та проводячи пілотні випробування.

Виділяють 3 способи експериментів інноваторів [2]:

- 1) спробувати щось нове;
- 2) розбрати на частини (складові) продукти та ідеї;
- 3) перевіряти ідеї в пілотному режимі і за допомогою прототипів.

До поведінкових навичок інноваторів належить асоціативне мислення, яке є важливою характеристикою інноватора. Слід зазначити, що кожному вдається побачити більше асоціацій, ніж іншим, просто через такий склад розуму. Але навіть важливішим виявляється те, що вони найчастіше залучають поведінкові навички – уміння ставити питання, спостерігати, підтримувати контакти та експериментувати. Усе це каталізатори асоціативного мислення.

Керівники-інноватори здатні створювати нові рішення, продукти, тощо, які дають споживачам нову якість. Вони втілюють абсолютно нові ідеї, які є унікальними та призводять до появи підричних інновацій. Отже, під керівником-інноватором слід розуміти креативного управлінця, генератора унікальних ідей, реалізація яких дає ринку нову якість. Для керівника-інноватора притаманні лідерські якості, як дозволяють впроваджувати новації.

Слід зазначити, що не всі керівники можуть бути інноваційними. Лише незначна частина людей можуть продукувати інновації та втілювати їх. Для реалізації інновацій лише одних знань та навиків не достатньо, слід мати специфічні поведінкові навички та інтуїтивні інноваційні здібності. Тобто керівники-інноватори володіють особливим мисленням, що спонукає їх до нестандартних та унікальних рішень. Отже, для керівника-інноватора поряд з лідерськими якостями важливим є креативність, яка складається з трьох компонентів, до яких належать:

1. Компетентність – це динамічна комбінація знань, вмінь, навичок, здатностей, способу мислення та інших якостей, що визначають здатність до самореалізації, підвищення особистого потенціалу та розвитку.

Структуру компетентностей запропоновану для ЮНІСЕФ представлено на рисунку 2. Ця структура може бути адаптованою, як компетентності для інноватора, в т.ч. керівника-інноватора, оскільки їх поділено на рівні, а саме:

- рівень 1 – індивідуальний учасник (для 1-7 компетентності) та менеджер з персоналу (для 8 компетентності) – застосовується до всіх колег, які мають відповідальність за управління персоналом (як мінімум 1 або 2 співробітниками);
- рівень 2 – менеджер команди (підрозділу організації) – застосовується до всіх колег, які несуть оперативну та функціональну відповідальність за команду / підрозділ організації;
- рівень 3 – менеджер кількох команд (кількох підрозділів / керівник організації) – застосовується до керівників з відповідальністю за декілька команд / підрозділів організації.

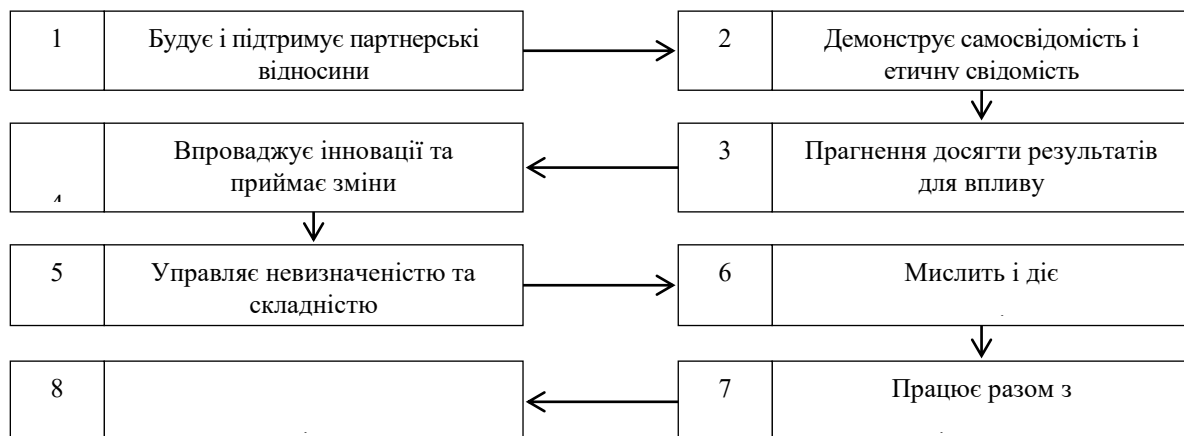

Рис. 2. Вісім сфер компетентностей [10, с. 2]

2. Креативне мислення – визначає гнучкість, винахідливість, вміння продуктивно генерувати, оцінювати і вдосконалювати ідеї, що сприяють прийняттю ефективних та оригінальних рішень в процесі вирішення проблеми, і можуть призвести до прогресу в знаннях. П'ятивимірну модель креативного мислення представлено у таблиці 3.

Таблиця 3

П'ятивимірний модель креативного мислення*

Вимір		Характеристика
1. Допитливість	дивуватися та розпитувати	не просто ставити запитання, а конкретні питання про речі, щоб допомогти зрозуміти сутність та продукувати нові ідеї
	досліджувати та розслідувати	креативні особистості проявляють свою цікавість, досліджуючи та продовжуючи відповідати на свої питанням, більше дізнаватися
	сумніватися	важливо зберігати скептицизм, критичність
2. Співпраця	спільний доступ до продукту	творчі результати мають значення, незалежно від того, чи вони є ідеями, чи продуктами, що мають вплив за межами свого творця
	надання та отримання зворотного зв'язку	креативні особистості бажають обмінюватися ідеями для вдосконалення власних ідей та продуктів, а також, допомагати іншим здійснювати удосконалення
	незалежна співпраця	креативні особистості співпрацює з іншими
3. Винахідливість	гра з можливостями	розробка ідей включає маніпулювання нею, випробування та вдосконалення
	встановлення зв'язків	важливим аспектом є знаходження нових зв'язків між ідеями
	використання інтуїції	дозволяє людям негласно встановлювати нові зв'язки, які не обов'язково матеріалізуються лише за умови аналітичного мислення
4. Наполегливість	не залишатися на одному місці	наполегливість і завзятість дозволяє людині вийти за межі знайомих ідей і генерувати нові
	сміливість бути іншим	творче мислення вимагає впевненості в собі як передумови для розумного ризику
	толерантність до невизначеності	толерантність до невизначеності важлива, коли дії або навіть цілі визначені не повністю
5. Дисциплінованість	розвиваючі методики	креативні особистості практикують концептуальні та практичні навички з метою удосконалення
	розмірковувати критично	це спосіб, за допомогою оцінки можна побачити і зрозуміти прогрес, а також, перевірити якість нових ідей чи нового мислення
	виготовлення та вдосконалення	пишати роботою, уважно ставитися до деталей, практикувати і виправляти будь-які помилки є показниками вищого рівня креативного мислення

* сформовано автором за [8, с. 7-9]

3. Мотивація – вона може бути різною, а саме: внутрішня мотивація – передбачає зацікавленість особистості у певній проблемі, рішенні, тощо, і може привести до виникнення неординарних ідей та рішень; зовнішня мотивація – це стимулювання особистості за рахунок зовнішніх чинників.

Особливе значення інноваційне бачення розвитку бізнесу відіграє у проєктній діяльності, оскільки практично будь-який проєкт передбачає реалізацію нових ідей та управлінських підходів. Наведена модель креативного мислення актуальна не лише у реалізації інноваційних проєктів, вона є обов'язковою для успішної управлінської діяльності в сучасних умовах турбулентних змін.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Креативні особистості та керівники-інноватори є «рушійною силою» розвитку організацій. Оскільки, без інновацій в сучасному світі не можливе досягнення успіху та отримання лідируючих позицій організаціями. При цьому, інновації, що впроваджуються в організації мають бути різноманітними і стосуватися не лише виробничих, а й управлінських процесів.

Для керівників важливим є: комунікації та підтримка партнерських відносин не лише із членами команд / працівників організації, а й з усіма учасниками бізнес-середовища, що дасть можливість зміцнити існуючі та ініціювати нові партнерські зв'язки; приймати інновації та зміни в командах, підрозділах та організації в цілому; створювати середовище, що стимулює креативність персоналу та інновації в організації; мислити і діяти стратегічно, враховувати умови середовища, наявні можливості та передбачати результат прийнятих рішень; вміння працювати в команді. Справжній керівник має своїм прикладом навчати підлеглих, вести їх за собою та керувати ними.

Література

1. Клочко В. Е. Самоорганизация в психологических системах: проблемы становления ментального пространства личности / В.Е. Клочко. – Томск : ТГУ, 2005. – 92 с.
2. Кристенсен К. Стать инноватором. 5 привычек лидеров, меняющих мир / К. Кристенсен. – М. : Эксмо, 2018. – 320 с.
3. Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка : в 2 т. / П. Я. Черных. – 4-е изд., стер. – М. : Пантомима, 2001. – Т. 1 – 624 с.
4. Amabile T. M., Conti R., Coon K., Lazenby J., Herron M. Assessing the Work Environment for Creativity. *Academy of Management Journal*. 1996. № 39. P. 1154-1184.
5. Gauvin S., Sinha R. K. Innovativeness in Industrial Organizations: A Two-Stage Model of Adoption. *International Journal of Research in Marketing*. 1993. Vol. 10 (2). P. 165-183.
6. How to Become an Innovator. URL: <https://jdmeier.com/how-to-start-to-be-an-innovator/>.
7. Mumford M. D., Gustafson S. B. Creativity Syndrome: Integration, Application, and Innovation. *Psychological Bulletin*. 1988. № 103. P. 27-43.

8. PISA 2021 Creative Thinking Strategic Advisory Group Report, Organisation for Economic Co-Operation and Development. URL : [https://one.oecd.org/document/EDU/PISA/GB\(2017\)19/en/pdf](https://one.oecd.org/document/EDU/PISA/GB(2017)19/en/pdf).
9. Shalley C. E., Zhou J., Oldham J. R. The Effects of Personal and Contextual Characteristics on Creativity: Where Should We Go from Here? *Journal of Management*. 2004. № 30. P. 933-958.
10. UNICEF Competency Framework. Behaviours to guide the way we work. URL: https://www.unicef.org/careers/media/1041/file/UNICEF%27s_Compentency_Framework.pdf.
11. West M. A., Farr J. L. *Innovation at Work. Innovation and Creativity at Work: Psychological and Organizational Strategies*; ed. by M. West, J. Farr. Chichester (England): Wiley, 1990. P. 3-13.

References

1. Klochko V. E. Samoorganizaciya v psihologicheskikh sistemah: problemy stanovleniya mentalnogo prostranstva lichnosti / V.E. Klochko. – Tomsk : TGU, 2005. – 92 s.
2. Kristensen K. Stat innovatorom. 5 privychek liderov, menyayushih mir / K. Kristensen. – M. : Eksmo, 2018. – 320 s.
3. Chernyh P. Ya. Istoriko-etimologicheskij slovar sovremennogo russkogo yazyka : v 2 t. / P. Ya. Chernyh. – 4-e izd., ster. – M. : Pantomima, 2001. – T. 1 – 624 s.
4. Amabile T. M., Conti R., Coon K., Lazenby J., Herron M. Assessing the Work Environment for Creativity. *Academy of Management Journal*. 1996. № 39. P. 1154-1184.
5. Gauvin S., Sinha R. K. Innovativeness in Industrial Organizations: A Two-Stage Model of Adoption. *International Journal of Research in Marketing*. 1993. Vol. 10 (2). P. 165-183.
6. How to Become an Innovator. URL: <https://jdmeier.com/how-to-start-to-be-an-innovator/>.
7. Mumford M. D., Gustafson S. B. Creativity Syndrome: Integration, Application, and Innovation. *Psychological Bulletin*. 1988. № 103. P. 27-43.
8. PISA 2021 Creative Thinking Strategic Advisory Group Report, Organisation for Economic Co-Operation and Development. URL : [https://one.oecd.org/document/EDU/PISA/GB\(2017\)19/en/pdf](https://one.oecd.org/document/EDU/PISA/GB(2017)19/en/pdf).
9. Shalley C. E., Zhou J., Oldham J. R. The Effects of Personal and Contextual Characteristics on Creativity: Where Should We Go from Here? *Journal of Management*. 2004. № 30. P. 933-958.
10. UNICEF Competency Framework. Behaviours to guide the way we work. URL: https://www.unicef.org/careers/media/1041/file/UNICEF%27s_Compentency_Framework.pdf.
11. West M. A., Farr J. L. *Innovation at Work. Innovation and Creativity at Work: Psychological and Organizational Strategies*; ed. by M. West, J. Farr. Chichester (England): Wiley, 1990. P. 3-13.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-29>

УДК 330.131.7

Оксана ГРИНЮК

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

<https://orcid.org/0000-0001-7390-1174>

e-mail: oksankagr@gmail.com

ІДЕНТИФІКАЦІЯ РИЗИКІВ ДЕКАРБОНІЗАЦІЇ НАФТОГАЗОВОЇ ГАЛУЗІ

У статті проаналізовано глобальні викиди парникових газів нафтогазової галузі у ланцюгу створення вартості, чотири сценарії зменшення викидів вуглекислого газу, розроблені Міжнародним енергетичним агентством, прогнози загальні середньорічні капітальні витрати на технології із низьким рівнем викидів парникових газів у рамках сценарію нульових викидів, заходи з декарбонізації, які можуть застосовуватись підприємствами нафтогазової галузі, обґрунтовано найбільш прийнятні заходи з декарбонізації для вітчизняних нафтогазових підприємств. На основі проведеного аналізу досліджено та ідентифіковано ризики декарбонізації нафтогазової галузі. Розроблено класифікацію ризиків впровадження заходів з декарбонізації (зокрема технології уловлювання, використання та зберігання вуглецю), які можуть застосовуватись підприємствами нафтогазової галузі. Розроблена класифікація може бути використана під час розробки проєктів з декарбонізації вертикально-інтегрованих нафтогазових компаній, зокрема у частині формування реєстру ризиків проєкту.

Ключові слова: нафтогазова галузь, декарбонізація, ризики, ризики декарбонізації, технологія уловлювання, використання та зберігання вуглецю.

Oksana GRYNIUК

Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

IDENTIFICATION OF RISK OF DECARBONIZATION OF THE OIL AND GAS INDUSTRY

The article analyzes the global greenhouse gas emissions of the oil and gas industry in the value chain; the four scenarios for reducing carbon dioxide emissions developed by the International Energy Agency. The estimated total average annual capital expenditures on low-emissions technologies with synergies for the oil and gas industry were analyzed within the scope of the Net Zero Emission scenario. It was investigated, that the NZE brought significant challenges for oil and gas industry, but it also brought opportunities. The decarbonization measures that can be applied in the oil and gas industry were investigated. The most acceptable decarbonization measures that can be applied by domestic oil and gas companies were examined.

Based on the analysis, the risks of decarbonization of the oil and gas industry were investigated and identified. The classification of risks of implementing decarbonization measures (in particular, Carbon capture, use, and storage technology (CCUS)) that can be used by oil and gas enterprises has been developed. The following groups of risks and their corresponding risk factors were highlighted: investment, socio-economic, geological, technical-technological, informational, personal risks. The developed classification can be used in developing decarbonization projects for vertically integrated oil and gas companies, particularly in forming the register of project risks.

Keywords: oil and gas industry, decarbonization, risks, the decarbonization risks, technology of carbon capture, use and storage.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Проведений аналіз наукових джерел, присвячених декарбонізації підприємств нафтогазової галузі дає змогу стверджувати про значні обсяги продукованих ними викидів парникових газів. Відповідно до [1], на нафтогазову галузь припадає близько 45% глобальних антропогенних викидів парникових газів, з яких 10% припадає на Сферу охоплення 1 (Score 1) – внутрішні операції та Сферу охоплення 2 (Score 2) – енергію для внутрішніх операцій, 35% припадає на Сферу 3 (Score 3) – використання споживачами продуктів нафти і газу. На основі аналізу глобальних викидів парникових газів нафтогазової галузі у ланцюгу створення вартості, нами встановлено, що найбільша частка викидів парникових газів припадає саме на видобування (65%), під час якого виникають неконтрольовані викиди CO₂ та метану, та який супроводжується спалюванням попутного нафтового газу на факелах (табл. 1).

Під час транспортування викиди парникових газів є найменшими (12%), вони включають спалювання газу для забезпечення функціонування мережі газопроводів, компресорних станцій, процесів зрідження на LNG-терміналах, спалювання палива для експлуатації танкерів з нафтою та нафтопродуктами, а також неконтрольовані викиди під час транспортування. При переробці та збуті викиди становлять до 23%, вони включають спалювання газу та палива для забезпечення функціонування технологічних установок на нафтопереробних заводах, побічні продукти певних процесів нафтопереробки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Декарбонізації нафтогазової галузі сьогодні присвячена значна кількість праць іноземних науковців та практиків. Зокрема, Michael Wood, Jonathon Curry та John O'Brien у [3] досліджено виклики декарбонізації, можливості нафтогазової галузі в контексті декарбонізації. James Thomas, Anil Pandey та

Aditya Harneja у [2] досліджено вхідні виклики, з якими стикаються нафтогазові підприємства в процесі декарбонізації. Paul Gargett, Stephen Hall та Jayanti Kar у [4] досліджено фактори, які впливають на інтенсивність викидів парникових газів під час видобування вуглеводнів, виділено три рівня декарбонізації для нафтогазовидобувних підприємств та способи зменшення рівня викидів парникових газів на кожному з них.

Таблиця 1

Глобальні викиди парникових газів нафтогазової галузі у ланцюгу створення вартості

Нафта і газ	Upstream (Видобування)			Midstream (Транспортування)		Downstream (Переробка та збут)		
	Буріння	Освоєння	Видобування	Транспортування	LNG-термінали, передача та розподіл	Сепарація	Конверсія	Інші процеси
Енергія, затрачена на процес	7%	1%	17%	1%	2%	5%	5%	4%
Процес	-	-	-	-	-	-	6%	2%
Вентиляція ¹ , спалювання попутного нафтового газу, неконтрольовані викиди	3%	1%	36%	3%	6%	-	1%	-
Всього	65%			12%		23%		

Примітки: 1 – видалення газоподібних побічних продуктів.
Джерело: [2, с. 7].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Зважаючи на фрагментарний характер вивчення наукової проблеми, необхідним є дослідження викликів, з якими можуть зіткнутися підприємства нафтогазової галузі на шляху досягнення задекларованих цілей Паризької кліматичної угоди, заходів з декарбонізації, які можуть застосовуватись ними, та ймовірних ризиків їх впровадження.

Формулювання цілей статті

Метою статті є ідентифікація ризиків декарбонізації нафтогазової галузі.

Виклад основного матеріалу

Досягнення задекларованих цілей Паризької кліматичної угоди щодо утримання зростання глобальної середньої температури нижче рівня 2 °C і докладання зусиль для обмеження росту температури до рівня 1,5 °C обумовлюють необхідність формування та дотримання «дорожньої» карти декарбонізації для нафтогазової галузі. Міжнародним енергетичним Агентством (IEA) розроблено чотири основні сценарії розвитку світової енергетики, спрямованих на подолання наслідків пандемії COVID – 19 та зменшення викидів діоксиду вуглецю, зокрема:

- сценарій декларованих політик (Stated Policies Scenario, STEPS), відповідно до якого передбачалось, що коронавірус буде «приборканий» у 2021 році, а світова економіка повернеться до докризового стану того ж року. Сценарій ґрунтується на всіх відомих офіційних стратегіях, підкріплених конкретними заходами з їх реалізації;

- сценарій оголошених планів (Announced Pledges Scenario, APS), який передбачає, що всі взяті на себе кліматичні зобов'язання урядами країн, включаючи національно визначені внески (NDCs) і довгострокові цілі, будуть виконані в повному обсязі й вчасно;

- сценарій сталого розвитку (Sustainable Development Scenario, SDS), відповідно до якого імпульс у політиці розвитку чистої енергетики та інвестиціях поставить енергетичну систему на шлях повного досягнення сталих цілей енергетики, в т. ч. цілей Паризької угоди, доступу до енергії та чистого повітря. Інтегрований сценарій, який визначає шлях, спрямований на забезпечення універсального доступу до сучасних енергетичних послуг до 2030 року, суттєве зменшення забруднення повітря та вживання ефективних заходів щодо боротьби зі зміною клімату. Згідно з ним, країни досягнуть нульових викидів в повному обсязі, однак країни з розвинутою економікою зроблять це до 2050 року, Китай – до 2060 року, всі інші країни – не пізніше 2070 року;

- сценарій чистих нульових викидів до 2050 року (Net Zero Emissions by 2050 case, NZE), відповідно до якого передбачається, що світовий енергетичний сектор скоротить викиди діоксиду вуглецю до нульового рівня до 2050 року [5, 6].

Нами проаналізовано чотири сценарії зменшення викидів вуглекислого газу, розроблені Міжнародним енергетичним агентством і встановлено, що за кожним сценарієм очікуються відповідні зміни в обсягах викидів CO₂ та досягнення цілей утримання глобального потепління. Відповідно до [7], за сценарієм STEPS глобальні викиди CO₂, пов'язані з енергетикою та промисловими процесами, зростуть до

36 гігатонн у 2030 році, за сценарію APS викиди досягають піку в середині 2020-х років і зменшуються до рівня нижче 34 гігатонн у 2030 році, за сценарієм NZE викиди зменшуються до 21 гігатонни у 2030 році (рис. 1).

За сценарієм APS викиди зменшуватимуться, однак не раніше 2030 року, за сценарієм SDS – зменшуватимуться із швидшими темпами, відповідаючи при цьому Паризькій угоді. Приріст глобальної середньої температури за сценаріями представлено у таблиці 2. Так, за сценарієм NZE максимальний приріст глобальної температури у 2050 році становитиме більше 1,5 °C, за сценарієм SDS – 1,7 °C. Сценарій SDS відповідає цілям Паризької угоди в частині «утримання підвищення глобальної середньої температури нижче 2 °C», у той час як сценарій NZE відповідає меті Паризької угоди в частині «докладання зусиль щодо обмеження підвищення температури до 1,5 °C». Більшість країн прагнуть досягнути нульових викидів діоксиду вуглецю до 2050 року, зокрема Фінляндія прагне досягти цієї мети до 2035 року, Австрія та Ісландія до 2040 року, Швеція до 2045 року. Очікується, що Україна досягне рівня нульових викидів після 2050 року [9, с. 34]. З цією метою Уряд України вирішив розробити Енергетичну стратегію України до 2050 року з урахуванням сучасних кліматичних викликів, проєкт із розробки якої виграла компанія КПМГ (Klynveld Peat Marwick Goerdeler, KPMG).

Відповідно до нового сценарію Міжнародного енергетичного Агентства (IEA) «Net Zero Emissions by 2050» (NZE) протягом наступних 28 років прогнозується зменшення попиту на нафту, зокрема з 88 млн. барелів на добу у 2020 році до 72 млн барелів на добу у 2030 році та до 24 млн барелів на добу у 2050 році. Розвідка та розробка нових нафтових родовищ за таких умов не будуть економічно доцільними, окрім тих, що вже схвалені для розробки, натомість актуальним надалі залишатиметься залучення інвестицій для освоєння залишкових запасів вуглеводнів. Прогнозується, що попит на газ також зменшиться, зокрема до 3700 млрд куб. м у 2030 році та до 1750 млрд куб. м у 2050 році.

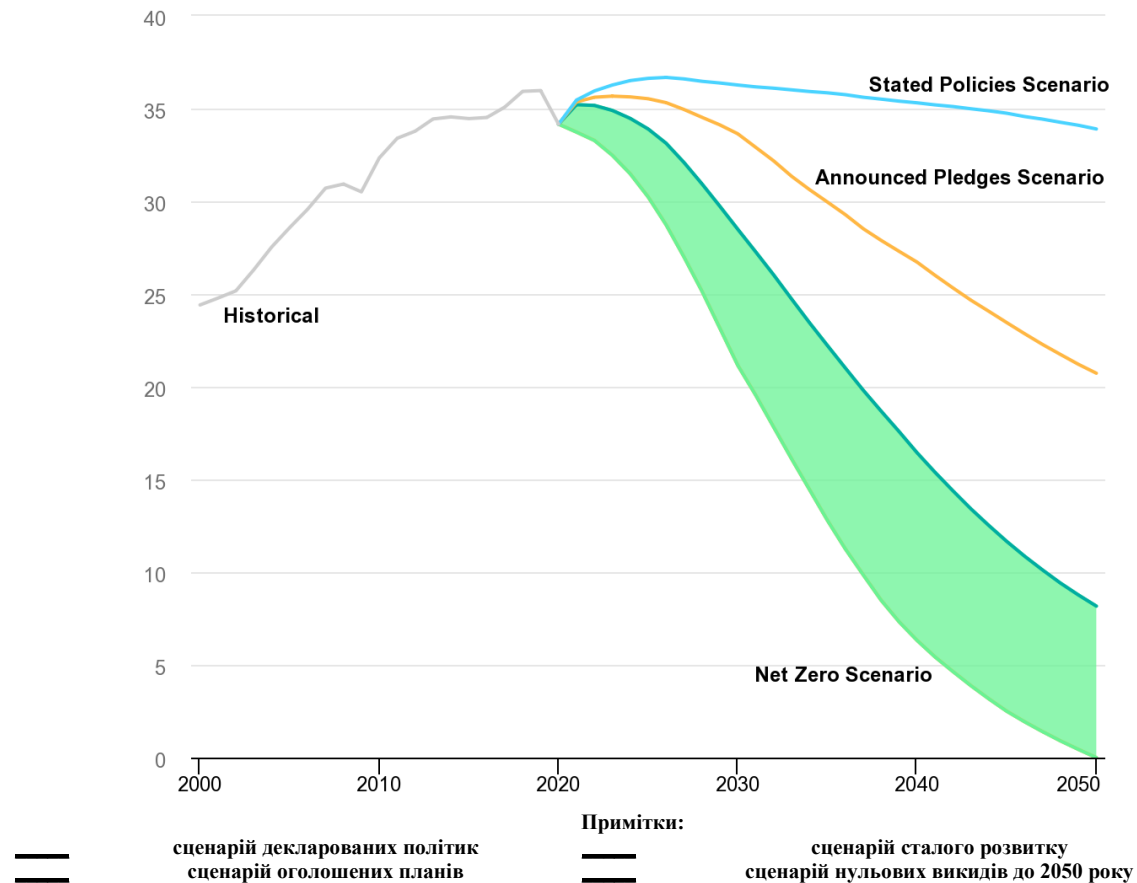

Рис. 1. Викиди CO₂ за сценаріями розвитку світової енергетики

Джерело: [8].

Викиди парникових газів від видобування нафти сьогодні становлять менше 100 кг еквіваленту вуглекислого газу (kg CO₂-eq) на барель нафти. Збільшення екологічного податку за викиди CO₂ без зменшення емісії парникових газів призведе до зростання собівартості вуглеводнів.

Таблиця 2

Приріст глобальної середньої температури за сценаріями розвитку світової енергетики

Сценарій	Рік	2030 р.		2050 р.	
		50%	33%-67%	50%	33%-67%
Рівень достовірності		50%	33%-67%	50%	33%-67%
Сценарій декларованих політик (STEPS)		1,5	1,4 – 1,6	2,0	1,8 – 2,1
Сценарій оголошених планів (APS)		1,5	1,4 – 1,6	1,8	1,7 – 2,0
Сценарій сталого розвитку (SDS)		1,5	1,4 – 1,6	1,7	1,5 – 1,8
Сценарій нульових викидів (NZE)		1,5	1,4 – 1,5	1,5	1,4 – 1,7

Джерело: [7].

Сценарій NZE створює значні виклики для нафтогазової галузі, однак й відкриває ряд можливостей. Нафтогазова галузь надзвичайно різноманітна і безліч нафтогазових підприємств можуть реалізовувати різні стратегії при переході до нульових викидів. Однак мінімізація викидів парникових газів від основних нафтогазових операцій повинна бути першочерговим завданням для всіх нафтогазових підприємств. Це і зменшення викидів метану, і припинення спалювання попутного нафтового газу на факелах. Підприємства нафтогазової галузі також повинні здійснити електрифікацію із використанням відновлювальних джерел енергії, де це можливо. Ресурси нафтогазової галузі добре поєднуються з деякими новими технологіями, необхідними для боротьби з викидами в секторах, де скорочення викидів, ймовірно, буде найбільш складним, і для виробництва низьковуглецевого рідкого палива та газу, попит на які швидко зростатиме за NZE-сценарію. Завдяки партнерству з урядом та іншими зацікавленими сторонами нафтогазова галузь могла б відіграти провідну роль у розробці масштабних чистих технологій, таких як технологія уловлювання, використання та зберігання вуглецю, виробництві низьковуглецевого водню, біопалива, шельфової вітрової енергетики. Підприємства нафтогазової галузі мають потенціал для прискорення темпів розроблення та впровадження цих інноваційних технологій, а також для отримання потужної конкурентної переваги.

Загальні капітальні витрати нафтогазових підприємств на технології з низьким рівнем викидів парникових газів та на традиційні процеси становитимуть у середньому 650 млрд. дол. США на рік протягом 2021-2050 років (рис. 2).

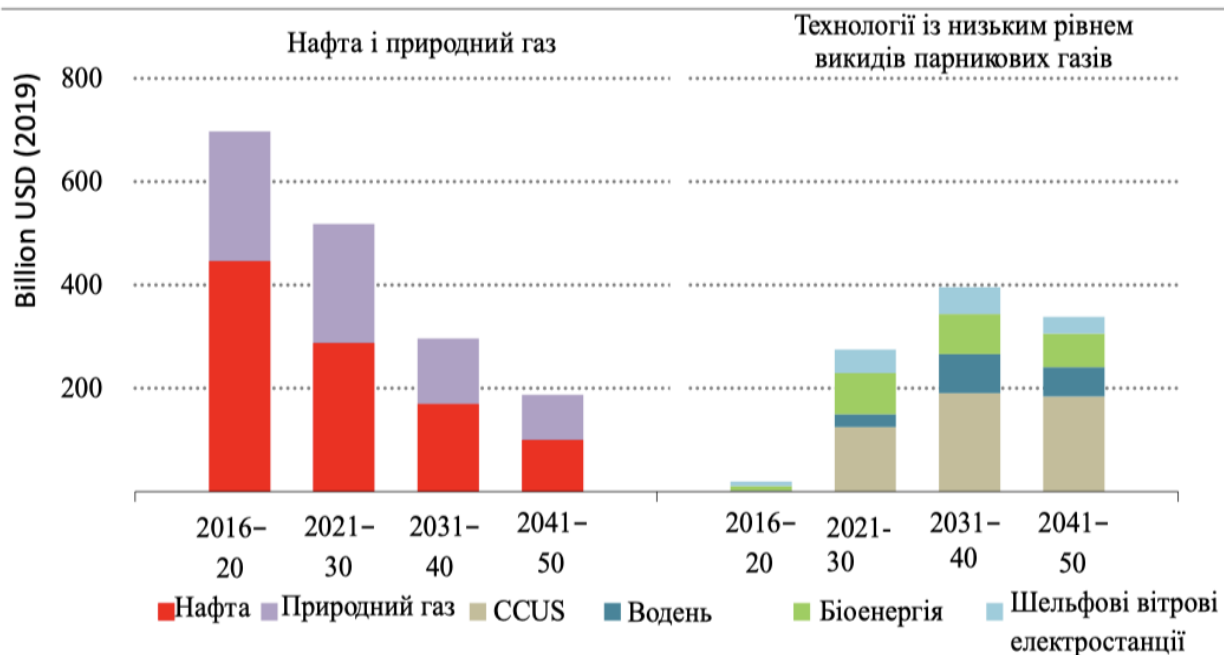

Рис. 2. Середньорічні інвестиції нафтогазових підприємств у технології із низьким рівнем викидів парникових газів та в традиційні процеси в рамках сценарію NZE

Джерело: [9, с. 162].

Відповідно до сценарію NZE, обсяг інвестицій в технології з низьким рівнем викидів, які відповідають навикам та досвіду підприємств нафтогазової галузі, до 2030 року значно перевищить обсяг інвестицій в традиційні процеси нафтогазових підприємств.

У процесі декарбонізації підприємства нафтогазової галузі стикаються із трьома вхідними викликами:

1) відсутність технологій для вимірювання фактичних викидів парникових газів, які продукує суб'єкт господарювання;

- 2) необхідність визначення фактичної інтенсивності викидів парникових газів для різних активів;
- 3) недостатній рівень поінформованості керівника суб'єкта господарювання про доступні рішення (заходи) з декарбонізації нафтогазової галузі;

У наукових джерелах виділяють значну кількість заходів з декарбонізації, які можуть застосовуватись підприємствами нафтогазової галузі. Зокрема, до таких заходів відносять [2, с. 8; 3, с. 13; 9, с. 160-161]:

- підвищення енергоефективності;
- переведення підприємств на відновлювальні джерела енергії;
- скорочення (або ж повне виключення) спалювання попутного нафтового газу;
- зменшення неконтрольованих викидів метану за рахунок покращення технічного обслуговування, своєчасної ідентифікації витоків;
- моніторинг неконтрольованих викидів парникових газів в атмосферу на недіючих свердловинах;
- застосування технологій уловлювання, використання та зберігання вуглецю (CCUS);
- виробництво водню. За сценарієм NZE близько 40% водню вироблятиметься з природного газу на об'єктах, обладнаних CCUS, що дасть змогу підприємствам використовувати природний газ у спосіб, який не суперечить сценарію NZE;
- шельфова вітроенергетика. Підприємства нафтогазової галузі мають значний досвід роботи на шельфі, який може бути корисним під час будівництва підводних споруд морських вітрових електростанцій, досвід підтримки стандартів безпеки на підприємствах нафтогазової галузі, який може бути корисним під час технічного обслуговування та інспектування морських вітрових електростанцій після їх введення в експлуатацію;
- виробництво біопалива та біометану.

Так, необхідність досягнення нульових викидів діоксиду вуглецю вплине на діяльність кожного підприємства нафтогазової галузі. Однак не всі нафтогазові підприємства виберуть стратегію диверсифікації, розвитку нових джерел енергії з низькими викидами парникових газів. Деякі зосередять свою увагу виключно на постачанні природного газу та нафти, при цьому зробивши акцент на енергоефективності функціонування [10]. Відповідно до [2], заходи з декарбонізації можна класифікувати за ознакою «технологічна зрілість підприємства до впроваджуваних заходів». Підвищення енергоефективності, моніторинг неконтрольованих викидів парникових газів вже впроваджено нафтогазовими підприємствами, у той час як електрифікація знаходиться на етапі масштабування; переведення підприємств на відновлювальні джерела енергії – на етапі пілотних проєктів або ж розпочалось і масштабується. Для виробництва чистого водню, застосування технологій уловлювання, використання та зберігання вуглецю сьогодні проводяться науково-дослідні роботи та розробляються пілотні проєкти.

Уловлювання, використання і зберігання CO₂ (CCUS) – це промислові процеси, де діоксид вуглецю може бути використаний як цінна сировина для підвищення нафтовіддачі пластів (ПНП) у вуглеводневому секторі. CO₂ використовується в комерційних проєктах з підвищення нафтовіддачі пластів (ПНП) з початку 1970-х років. Процес включає в себе впорскування CO₂ в зрілий нафтовий резервуар, де при належних умовах CO₂ змішується з нафтою, збільшуючи її рухливість, що призводить до збільшення видобутку нафти [11]. Нафтогазова галузь є світовим лідером у розробці та використанні технологій CCUS. Так, з 40 млн. тон CO₂, які сьогодні уловлюються, близько три чвертей – саме на нафтогазових підприємствах, які продукують концентровані потоки діоксиду вуглецю. Варто зазначити, що технологія уловлювання, використання та зберігання вуглецю має найбільший потенціал скорочення викидів парникових газів і потребує залучення інвестицій для їх впровадження. У той час як підвищення ефективності технологічних процесів, енергоефективності мають помірний потенціал скорочення викидів парникових газів, однак реалізуються за рахунок власних фінансових ресурсів підприємства [2].

З огляду на вищенаведене можемо стверджувати, що рішення стосовно обрання заходів з декарбонізації вітчизняними підприємствами нафтогазової галузі повинно прийматись на основі трьох факторів: необхідний обсяг початкових інвестицій, технологічна зрілість суб'єкта господарювання до впроваджуваних заходів, їх потенціал щодо скорочення викидів парникових газів. З метою формування зважених рішень на рівні нафтогазового підприємства, необхідно враховувати не тільки позитивний вплив нових технологій на зменшення викидів парникових газів, але й своєчасно виявляти ймовірні небезпечні чинники їх впровадження. З метою виявлення факторів ризику, які впливають на доцільність реалізації проєктів з впровадження технологій уловлювання та зберігання вуглецю або ж уловлювання, використання і зберігання CO₂ нами проаналізовано наукові джерела, які присвячені декарбонізації нафтогазової галузі та вказаним технологіям. На основі проведеного аналізу нами було ідентифіковано ризики декарбонізації нафтогазової галузі, зокрема виділено наступні групи ризиків: інвестиційні, соціально-економічні, геологічні, техніко-технологічні, інформаційні, особистісні ризики, та їх відповідні ризикутворюючі фактори (табл. 3). Розроблена класифікація ризиків декарбонізації може бути використана під час розробки проєктів з декарбонізації вертикально-інтегрованих нафтогазових компаній, зокрема у частині формування реєстру ризиків проєктів.

Таблиця 3

Класифікація ризиків впровадження заходів з декарбонізації нафтогазової галузі²

№ з/п	Група	Ризик-фактор
1	Інвестиційні ризики	недостатній обсяг власних фінансових ресурсів, спрямованих на впровадження технологій
		складність залучення інвестицій (неприйняття технології через спекуляцію та перекручування фактів, недостатню роз'яснювальну роботу)
		високий ступінь невизначеності кошторису витрат через відсутність достатньої кількості досліджень щодо вартості технологій
		не налагоджене міжнародне партнерство
		невизначеність обсягу державного цільового фінансування від сплати екологічного податку за викиди CO ₂ на заходи зі скорочення викидів CO ₂
		термін реалізації проєкту (довший, ніж очікувалось)
2	Соціально-економічні фактори	структура економіки регіону, обсяг випуску продукції
		наявність державних регулятивних механізмів
		величина екологічного податку за викиди CO ₂
		відсутність жорсткої політичної волі на шляху модернізації виробництва
3	Геологічні ризики	непридатність нафтових родовищ до застосування CO ₂ – підвищення нафтовіддачі пластів (тиск, густина, насиченість нафти, пористість, проникність, розмір та ін.)
		обмежена ємність зберігання формації CO ₂ та проникність (глибина, товщина формації, пористість та ін.)
		неналежний покривний пласт або обмежуючий блок (бічна щільність, товщина, капілярний тиск входу) – ймовірна міграція CO ₂
		нестабільність геологічного середовища – ймовірне порушення цілісності місця зберігання
		незначний відсоток використання енергії з відновлювальних джерел
4	Техніко-технологічні ризики	відсутність додаткових вільних площ біля енергетичних об'єктів
		транспортні можливості наявних трубопроводів не є технічно і економічно доцільними (невідповідні потужності, обмежений термін служби, виведення з експлуатації або неналежне розташування)
		фізико-хімічний склад парникових газів
		швидке зношення обладнання через застосування розчинників для отримання «чистого» газоподібного CO ₂
		корозія, закупорювання трубопроводів, якими CO ₂ транспортується до нафтових родовищ для підвищення нафтовіддачі пласта (через домішки)
		пришвидження корозійних процесів в свердловині, вихід з ладу обладнання (через домішки)
		викиди продуктів розпаду (збільшує професійний ризик)
		відсутність якісної геологічної інформації (гірничо-геологічні умови залягання пласта) для розгортання технологій CO ₂ – підвищення нафтовіддачі пластів
5	Інформаційні ризики	відсутність достовірної інформації про фактичні обсяги парникових газів
		недостатньо інформації про місце зберігання та навколишнє середовище
		несвоєчасний збір даних, необхідних для отримання надійної чіткої картини
		несистемність процедур моніторингу (швидкості і тиску введення, розподілу та міграції CO ₂ у поверхневому шарі ґрунту, цілісності нагнітальних свердловин та місцевих екологічних наслідків)
		відсутність досвіду розгортання технологій уловлювання, використання і зберігання CO ₂
6	Особистісні ризики	хибність висновків на етапі аналізу та формалізації виробничих процесів
		помилки, допущені під час моделювання проєктів для підземного закачування CO ₂

Примітки: ² – на прикладі впровадження технологій CCUS.

Джерело: сформовано автором на основі [11].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

У результаті проведеного дослідження можна відзначити, що підприємства нафтогазової галузі продукують 45% глобальних антропогенних викидів парникових газів, 65% з яких припадає саме на видобування. Курс на декарбонізацію створює значні виклики для нафтогазової галузі – значне зменшення попиту на вуглеводні до 2050 року, відсутність технологій для вимірювання фактичних викидів парникових газів, необхідність визначення фактичної інтенсивності викидів за різними активами, необхідність вибору саме оптимальних заходів з декарбонізації, однак й відкриває ряд можливостей. При переході до нульових викидів підприємства нафтогазової галузі можуть реалізовувати різні стратегії, відігравати провідну роль у розробці технологій із низьким рівнем викидів парникових газів, однак мінімізація викидів – першочергове завдання для всіх нафтогазових підприємств. Нами досліджено заходи з декарбонізації, визначено критерії, на основі яких повинні ґрунтуватись рішення щодо вибору заходів з декарбонізації на рівні підприємства. З метою формування зважених рішень щодо впровадження «чистих» технологій, нами ідентифіковано групи ризиків та відповідні ризикотворюючі фактори, які суттєво впливають на ефективність їх впровадження.

Література

1. The Oil and Gas Industry in Energy Transitions. Paris: IEA, 2020. 164 p. URL: <https://www.iea.org/reports/the-oil-and-gas-industry-in-energy-transitions> (date of access: 08.06.2022).
2. Thomas J., Anil Pandey, Aditya Harneja. Translating net-zero ambitions into action in the oil and gas industry. Dubai: Strategy & Part of the PwC network, 2021. 17 p. URL: <https://www.strategyand.pwc.com/m1/en/strategic-foresight/sector-strategies/energy-chemical-utility-management/greening-the-barrel.html> (date of access: 07.06.2022).
3. Wood M., Jonathon Curry, John O'Brien Addressing the challenge of decarbonization. An oil and gas

- perspective. Deloitte. URL: <https://www2.deloitte.com/global/en/pages/energy-and-resources/articles/decarbonization-of-oil-and-gas.html> (date of access: 10.05.2022).
4. Gargett P., Stephen Hall, Jayanti Kar Toward a net-zero future. Decarbonizing upstream oil and gas operations. McKinsey & Company. URL: <https://www.mckinsey.com/industries/oil-and-gas/our-insights/toward-a-net-zero-future-decarbonizing-upstream-oil-and-gas-operations> (date of access: 27.04.2022).
5. Міжнародна енергетична агенція: ВДЕ і ядерна енергія можуть забезпечити оптимістичні сценарії виходу з теперішньої кризи. Uatom. URL: <https://www.uatom.org/2020/10/19/mizhnarodna-energetichna-agentsiya-vde-i-yaderna-energiya-mozhut-zabezpechiti-optimistichni-stsenariyi-vihodu-z-teperishnoyi-krizi.html> (дата звернення: 18.05.2022).
6. World Energy Model. Paris: IEA, 2021. 111 p. URL: <https://www.iea.org/reports/world-energy-model> (date of access: 20.04.2022).
7. World Energy Outlook 2021. Paris: IEA, 2021. 383 p. URL: <https://iea.blob.core.windows.net/assets/4ed140c1-c3f3-4fd9-acae-789a4e14a23c/WorldEnergyOutlook2021.pdf> (date of access: 12.04.2022).
8. CO2 emissions in the WEO-2021 scenarios, 2000-2050. IEA. URL: <https://www.iea.org/data-and-statistics/charts/co2-emissions-in-the-weo-2021-scenarios-2000-2050> (date of access: 04.05.2022).
9. Net Zero by 2050. Paris: IEA, 2021. 222 p. URL: https://iea.blob.core.windows.net/assets/deebef5d-0c34-4539-9d0c-10b13d840027/NetZeroby2050-ARoadmapfortheGlobalEnergySector_CORR.pdf (date of access: 20.04.2022).
10. The Oil and Gas Industry in Energy Transitions. Paris: IEA, 2020. 164 p. URL: <https://www.iea.org/reports/the-oil-and-gas-industry-in-energy-transitions> (date of access: 20.04.2022).
11. Уїрїскї К. Уловлювання та зберїгання вуглецю: українські перспективи для промисловостї та забезпечення енергетичної безпеки. Осло : Міжнар. екол. об-ня «Бїллона», 2013. 46 с. URL: https://network.bellona.org/content/uploads/sites/3/UKRAINE_CCS_Energy_Security_Industry_Ukrainian.pdf (дата звернення: 08.03.2022).

References

1. The Oil and Gas Industry in Energy Transitions. Paris: IEA, 2020. 164 p. URL: <https://www.iea.org/reports/the-oil-and-gas-industry-in-energy-transitions> (date of access: 08.06.2022).
2. Thomas J., Anil Pandey, Aditya Harneja. Translating net-zero ambitions into action in the oil and gas industry. Dubai: Strategy & Part of the PwC network, 2021. 17 p. URL: <https://www.strategyand.pwc.com/ml/en/strategic-foresight/sector-strategies/energy-chemical-utility-management/greening-the-barrel.html> (date of access: 07.06.2022).
3. Wood M., Jonathon Curry, John OBrien Addressing the challenge of decarbonization. An oil and gas perspective. Deloitte. URL: <https://www2.deloitte.com/global/en/pages/energy-and-resources/articles/decarbonization-of-oil-and-gas.html> (date of access: 10.05.2022).
4. Gargett P., Stephen Hall, Jayanti Kar Toward a net-zero future. Decarbonizing upstream oil and gas operations. McKinsey & Company. URL: <https://www.mckinsey.com/industries/oil-and-gas/our-insights/toward-a-net-zero-future-decarbonizing-upstream-oil-and-gas-operations> (date of access: 27.04.2022).
5. Mizhnarodna enerhetychna yahentsiia: VDE i yaderna enerhiia mozhut zabezpechyty optymystychni stsenarii vykhodu z teperishnoi kryzy. Uatom. URL: <https://www.uatom.org/2020/10/19/mizhnarodna-energetichna-agentsiya-vde-i-yaderna-energiya-mozhut-zabezpechiti-optimistichni-stsenariyi-vihodu-z-teperishnoyi-krizi.html> (data zvernennia: 18.05.2022).
6. World Energy Model. Paris: IEA, 2021. 111 p. URL: <https://www.iea.org/reports/world-energy-model> (date of access: 20.04.2022).
7. World Energy Outlook 2021. Paris: IEA, 2021. 383 p. URL: <https://iea.blob.core.windows.net/assets/4ed140c1-c3f3-4fd9-acae-789a4e14a23c/WorldEnergyOutlook2021.pdf> (date of access: 12.04.2022).
8. CO2 emissions in the WEO-2021 scenarios, 2000-2050. IEA. URL: <https://www.iea.org/data-and-statistics/charts/co2-emissions-in-the-weo-2021-scenarios-2000-2050> (date of access: 04.05.2022).
9. Net Zero by 2050. Paris: IEA, 2021. 222 p. URL: https://iea.blob.core.windows.net/assets/deebef5d-0c34-4539-9d0c-10b13d840027/NetZeroby2050-ARoadmapfortheGlobalEnergySector_CORR.pdf (date of access: 20.04.2022).
10. The Oil and Gas Industry in Energy Transitions. Paris: IEA, 2020. 164 p. URL: <https://www.iea.org/reports/the-oil-and-gas-industry-in-energy-transitions> (date of access: 20.04.2022).
11. Uїrїskї K. Ulovliuvannia ta zberihannia vuhletsiu: ukraїnски perspektyvy dlia promyslovosti ta zabezpechennia enerhetychnoi bezpeky. Oslo : Mizhnar. ekol. ob-nia «Billona», 2013. 46 s. URL: https://network.bellona.org/content/uploads/sites/3/UKRAINE_CCS_Energy_Security_Industry_Ukrainian.pdf (data zvernennia: 08.03.2022).

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-30>

УДК 330

Вікторія ЛЯШЕВСЬКА

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

<https://orcid.org/0000-0001-6520-3632>

e-mail: v.i.liashevskaya@karazin.ua

Нані ДАВИДЕНКО

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

e-mail: nanidavidenko2002@gmail.com

СТАНОВЛЕННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Дослідження присвячене аналізу стану електронної торгівлі на підприємствах. У статті розглядаються різні підходи до розуміння електронної комерції як складової електронного бізнесу. Здійснюється спроба визначити місце електронної комерції у становленні конкурентоспроможності підприємства. Надаються переваги використання електронної комерції для підприємства, до яких відносяться: зменшення витрат, охоплення більшого сегменту ринку та інші. Розглядаються підходи до розуміння сутності електронної комерції, як складової бізнес-освіти. Наводяться існуючі моделі електронного бізнесу та їх характеристика, а саме: B2B, B2C, B2A, C2A, C2C. У статті також визначені функції та процеси, які включає в себе електронна торгівля. Проілюстрована тенденція росту обсягів реалізованої продукції шляхом електронного продажу за 2018-2020 роки, що свідчить про збільшення кількості людей, які користуються послугами підприємств з електронною комерцією. Наведені чотири рівня взаємовідносин учасників торгових процесів та вплив їх визначення на діяльність виробництва. У роботі представлений перелік недоліків використання електронної комерції для споживача, до яких відносяться безпека персональних даних, можливість шахрайства та інші, а також для виробника, а саме: великий рівень конкуренції на ринку, можливість шахрайства з боку споживачів, а також необхідність великої кількості часу для аналізу всіх показників діяльності на сайті. Проаналізовано вплив поточного стану впровадження електронної комерції у діяльність підприємства на можливий рівень потенціалу для розвитку та збільшення показників виробництва.

Ключові слова: електронний бізнес, електронна комерція, електронна торгівля, діяльність підприємства.

Viktoriia LIASHEVSKA, Nani DAVIDENKO

V. N. Karazin Kharkiv National University

ESTABLISHMENT OF ELECTRONIC COMMERCE AT THE ENTERPRISE

The study is devoted to the analysis of the state of e-commerce in enterprises. The article considers different approaches to understanding e-commerce as a component of e-business. An attempt is made to determine the place of e-commerce in the formation of the competitiveness of the enterprise. The advantages of using e-commerce for the company are provided, which include: cost reduction, coverage of a larger market segment and others. The advantages that appear to the consumer include: ease of finding stores online; the ability to obtain information about the entire range of the store without the help of a worker; possibility to receive the order at home; round-the-clock loyalty of the store; comparison of prices and quality of goods in different stores at home. Approaches to understanding the essence of e-commerce as a component of business education are considered. The existing models of e-business and their characteristics are given, namely: B2B, B2C, B2A, C2A, C2C. The article also identifies the functions and processes that include e-commerce, which include: ordering catalogs and price lists; connection of Internet applications with the internal system of office work; self-registration of consumers; the possibility of selling goods of different categories via the Internet; order processing according to the standard scheme; making online payments. The trend of growth of e-sales sales for 2018-2020 is illustrated, which indicates an increase in the number of people who use the services of e-commerce companies. Four levels of mutual relations of participants of trade processes and influence of their definition on production activity are resulted. The paper presents a list of disadvantages of using e-commerce for the consumer, which include the security of personal data, the possibility of fraud and others, as well as for the manufacturer, namely: high competition in the market, the possibility of the consumer. fraud, as well as the need for a longer analysis of all performance indicators on the site. The influence of the current state of introduction of e-commerce in the activity of the enterprise on the possible level of potential of development and increase of production indicators is analyzed.

Key words: e-business, e-commerce, business activities.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

У сучасному світі розвиток електронного обміну даними та поширення використання мережі Інтернет ввели вагомі зміни у торгові операції підприємств. Для організацій використання електронного простору дає можливість збільшити ефективність маркетингу, а також спростити процес комунікації з цільовою аудиторією підприємства. Споживачам, з іншого боку, спростили процес пошуку та отримання інформації щодо товарів та послуг, які пропонує організація.

Зараз важко уявити підприємство без використання інформаційних технологій. Наразі, період розвитку економіки характеризується збільшенням конкуренції на ринку. Для збереження конкурентоспроможності підприємства маркетологи та менеджери проводять дослідження можливостей організації щодо пристосування до нових умов ринку. Електронна комерція стала необхідним інструментом ведення бізнесу в умовах жорсткої конкуренції.

Аналіз досліджень та публікацій

Питання становлення та розвитку електронної комерції у діяльності підприємства вивчали вітчизняні та закордонні науковці, до яких відносяться В. Андрієнко, О. Фінагіна, А. Циброва, Н. Юрченко, І. Федішин, О. Буткалюк, О. Ойнер, Г. Чорна та інші.

Виклад основного матеріалу

Найбільший світовий бум електронної комерції був у 1995-1996 роках. Саме у США та Канаді вона з'явилася, поширювалась та розвивалась високими темпами. З того часу електронну комерцію вважають важливою складовою бізнес-освіти. Зараз та в майбутньому вона сприятиме збільшенню вагомості частки продажів підприємства. Саме тому підприємцям потрібно опанувати такі навички, як:

- базове володіння ПК та Інтернетом;
- шляхи розвитку електронної комерції та впровадження її на новому рівні згідно сучасних умов ринку;

- володіння навичками збереження безпеки інформації під час економічних процесів в Інтернеті;
- володіння інформацією щодо найбільших компаній, як впровадили електронну комерцію.

Вище наведені навички необхідні спеціалісту в галузі електронної комерції, адже його обов'язки є дуже ємкими та включають в себе: аналіз великої кількості інформації, прогнозування ситуації на ринку, здійснення комунікації з постачальниками та покупцями через мережу Інтернет та інші.

У Законі України «Про електронну комерцію» визначається, що «електронна комерція – відносини, спрямовані на отримання прибутку, що виникають під час вчинення правочинів щодо набуття, зміни або припинення цивільних прав та обов'язків, здійснені дистанційно з використанням інформаційно-комунікаційних систем, внаслідок чого в учасників таких відносин виникають права та обов'язки майнового характеру» [1].

Таким чином, електронна комерція стає частиною економічних відносин, які з'являються та розвиваються дистанційно, шляхом використання інформаційно-комунікаційних систем.

Впровадження електронної комерції підприємством, надає споживачам низьку перевагу, до яких можна віднести:

- легкість в пошуку магазинів у мережі інтернет;
- можливість отримання інформації щодо усього асортименту магазину без допомоги робітника;
- можливість отримання замовлення вдома, не витрачаючи вільний час;
- цілодобова доступність магазину;
- здійснення порівняння цін та якості товару у різних магазинах вдома [2].

Аналізуючи вище наведене, можна сказати, що електронна комерція значно спрощує процес купівлі-продажу і є ефективною як для споживача, так і для організації. Таким чином, підприємство знаходить нові шляхи для підвищення показників ефективності та виведення виробництва на новий рівень.

До числа функціональних можливостей, реалізованих системами електронної комерції належать:

- оформлення замовлень за каталогами і прайс-листами (замовлення зберігаються в єдиній базі даних);
- зв'язок Інтернет-додатків з внутрішньою системою діловодства;
- самореєстрація користувачів;
- можливість продажу через Інтернет товарів різних категорій;
- оброблення замовлень за стандартною схемою (реєстрація, постачання, звітно-фінансові документи);
- проведення онлайн платежів [3].

З наведених можливостей можна зрозуміти, що електронна комерція є ефективним допоміжним інструментом функціонування підприємства на ринку.

Електронна комерція – це складова частина електронного бізнесу, яка перебуває у зв'язку з іншими видами бізнесу. Доречні цьому твердженню характеристики, які висунув американський дослідник В. Звасс. На його думку, електронна комерція включає в себе обмін бізнес-інформацією, здійснення бізнес-транзакцій та проведення торгових операцій шляхом онлайн-комунікацій. Таким чином дослідник приділяє увагу саме бізнесовому аспекту поняття.

Електронний бізнес, як правило, поділяють на такі моделі: B2B, B2C, B2A, C2A, C2C. У таблиці 1 наведена характеристика кожної з моделей.

Таким чином, електронна комерція присуття кожній бізнес-моделі, що дає змогу всім розвиватись в сучасному напрямку. Їх детальний аналіз дає змогу зрозуміти, що до суб'єктів електронної комерції відносяться домашні господарства, фірми, держава та постачальники мережевих послуг.

Електронна комерція включає в себе такі функції та процеси:

- електронний обмін інформацією (Electronic Data Interchange, EDI);
- електронний рух капіталу (Electronic Funds Transfer, EFS);
- електронна торгівля (e-trade);
- електронні гроші (e-cash);

- електронний маркетинг (e-marketing);
- електронний банкінг (e-banking);
- електронне страхування грошей (e-insurance) [4].

Таблиця 1

Моделі електронного бізнесу (джерело: складено авторами на основі [3])

Модель	Характеристика
Бізнес-бізнес, B2B.	Комерція між компаніями. Приблизно 80% електронної комерції цього типу. Організація моделі може розміщувати комерційні пропозиції компанії, отримувати відомості від своїх партнерів, постачальників, формувати рахунки для оплати товарів і послуг та ін.
Бізнес-споживач, B2C.	Збирання інформації клієнтами, купівля фізичних речей або товарів через мережу Інтернет. Друга по величині й найперша форма електронної комерції. Зменшує ціну угод, шляхом збільшення доступу до інформації споживачам. Зменшує ринкові бар'єри входу, а також зберігає фірми від факторингу в додатковій вартості фізичної мережі розподілу.
Бізнес-адміністрація, B2A.	Взаємодія компанії з адміністративними органами. Характерні ділові зв'язки комерційних структур з державними органами. Дана модель ще недостатньо розвинута, але має перспективи розвитку, якщо державні уряди будуть підтримувати бізнес-комерцію.
Споживач-адміністрація, C2A.	Найменше розвинена модель. Має потенціал, який може бути використаний для організації взаємодії державних структур і споживачів, особливо і соціальній і податковій сфері.
Споживач-споживач, C2C.	Проведення купівлі-продажу між приватними споживачами. Цьому типу характерний ріст електронних ринків і мережних аукціонів, особливо у вертикальних галузях промисловості.

Кожна з наведених функції має свої особливості. Під електронним обміном інформацією зазвичай розуміють процес будь-якої передачі даних шляхом електронної комунікації.

Електронний рух капіталу розуміється, як спосіб електронних транзакцій з одного банківського рахунку на інший.

Електронна торгівля – це процес купівлі-продажу товару або послуг у мережі Інтернет.

Електронні гроші – це безготівкові розрахунки між продавцями та покупцями, банками та клієнтами, які здійснюються за допомогою комп'ютерної мережі.

Електронний маркетинг – це звичайне використання маркетингових стратегій прямого впливу, але в інтернет-мережі. Його перевагами вважаються доступність інформації щодо асортименту, зменшення витрат на проведення рекламної кампанії та легкість моніторингу за отриманою інформацією щодо споживачів.

Електронний банкінг – це операції певних банківських послуг, які проводяться через мережу Інтернет. Він дає можливість клієнтам банку мати доступ до їх рахунків, а також проводити певні фінансові операції.

Електронне страхування грошей – це страхові послуги, які можна отримати через Інтернет.

За даними державної служби статистики України можна побачити розмір обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг), отриманого від електронної торгівлі на підприємствах у 2018-2020 роках. Отримані показники представлені на рис. 1.

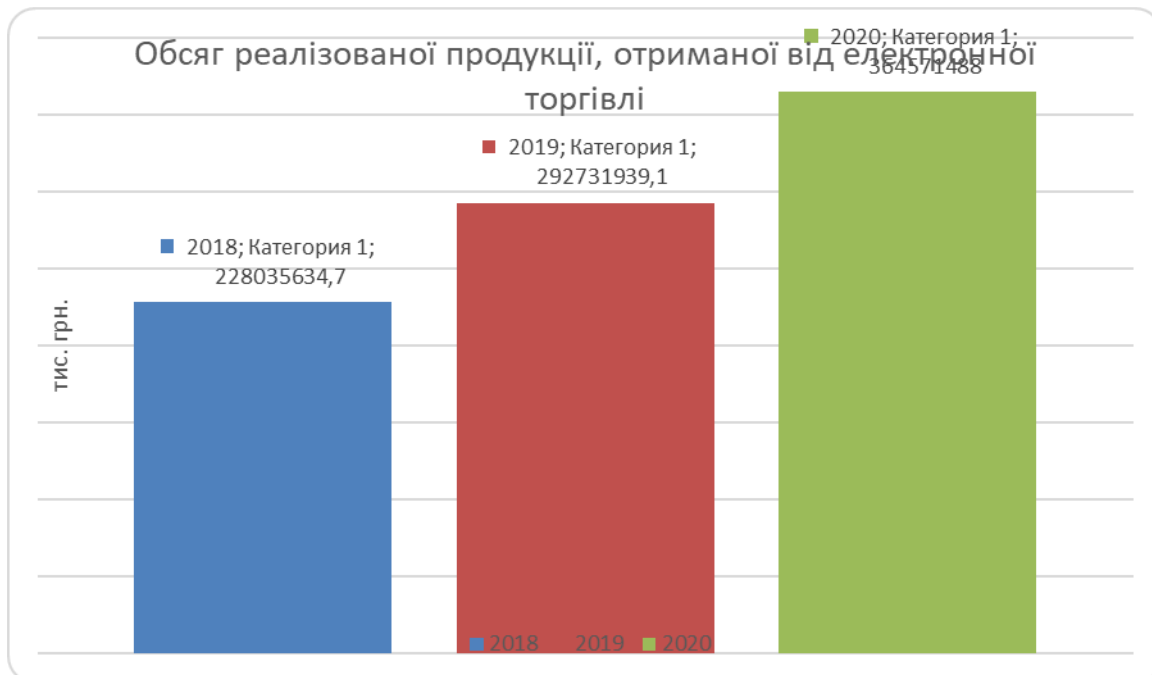

Рис. 1. Обсяг реалізованої продукції від електронної торгівлі у 2018-2020 роках (джерело: складено авторами на основі [5])

Отримані показники свідчать про тенденцію росту обсягу реалізованої продукції шляхом електронної торгівлі на підприємствах в Україні.

Темпи росту використання електронної комерції у країнах, що розвиваються значно вищі, ніж у розвинених. Зв'язано це зі швидкістю росту економіки в цілому і роздрібною торгівлю, а також рівень проникнення Інтернету у країни, що розвиваються значно нижчий, але він зростає з більшою швидкістю.

На разі, можна вважати, що Україна на початковому етапі розвитку електронної комерції B2B-моделі. Якщо порівнювати середнє значення частки електронної торгівлі в Європі та в Україні, то в другій воно лише 9%. Тобто це означає, що вона має всі можливості для росту. Для порівняння, у США з'явилися акти, що регулюють сектор електронної комерції десятки років тому [6].

Підприємства, які виходять на новий рівень виробництва, впроваджують електронну комерцію у свою діяльність та пристосовуються до інноваційних рухів на ринку, створюють для себе вагомні переваги, що мають великий вплив на їх конкурентоспроможність. До цих переваг відносяться:

- поява нових сегментів ринку;
- значне зниження витрат на заробітну плату або проведення рекламної кампанії;
- розширення доступного асортименту товарів та послуг;
- збільшення кількості партнерів через Інтернет мережу;
- цілодобовий доступ до інформації щодо продажів незалежно від місцезнаходження;
- збільшення рівня показника ефективності;
- постійний контакт зі споживачами, що дає можливість швидко реагувати на їх бажання та потреби.

Наведені переваги є причинами, за яких підприємства починають входити до Інтернет простору. З іншого боку, необхідний також розгляд усіх можливих недоліків електронної комерції перед тим, як впроваджувати її. Недоліки її використання наведені у таблиці 2.

Таблиця 2

Недоліки використання електронної комерції споживачами та виробниками (джерело: складено авторами)

Споживачі	Виробники
Можливість нестабільного інтернету;	Необхідність навичок комунікативних та володіння комп'ютерними пристроями;
Відсутність доставки в деякі регіони країни;	Велика конкуренція на ринку;
Можливість шахрайства;	Легкість доступу споживачів до інформації інших виробників;
Загроза безпеці особистих даних;	Проблема безпеки інформації підприємства;
Збільшення витрат за рахунок вартості поштових послуг;	Великі витрати часу на оновлення контенту, зв'язок з покупцями, роботу з поштою та постійною модернізацією сайту;
Важка процедура повернення товару;	Постійний аналіз показників дій покупців на сайті;
Відсутність можливості перевірити товар особисто.	Можливість шахрайства з боку споживачів.

Важливим аспектом для підприємця є розуміння того, на який рівень взаємовідносин учасників торговельного процесу варто приділити найбільшу увагу його компанії. Як правило, існує чотири таких рівня:

- виробник-дистриб'ютор;
- дистриб'ютор-дилер;
- продавець-дистриб'ютор;
- покупець [3].

В залежності від того, яке місце має компанія в бізнес ланцюжку, виробляється подальша стратегія дій. Таким чином, якщо успішне функціонування виробника на ринку супроводжується комунікацією з дистриб'ютором, то компанії краще за все буде працювати над методами та шляхами взаємодії з ним.

Виробнику товарів оптимальним напрямом руху буде налагодження торгів через електронну мережу для успішного збуту продукції.

Отримання найкращого результату для підприємства супроводжується не тільки впровадженням електронної комерції, але й налагодженням системи управління кадрами, правил комунікації зі споживачами та постачальниками, впровадження автоматизованої системи обліку та ефективним стратегічним маркетингом.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Можна зробити висновок, що електронна комерція є невід'ємною частиною сучасного та успішного підприємства. З кожним роком кількість людей, що користуються перевагами інтернет-торгівлі все більше. Її активний розвиток характеризується низькою переваг та недоліків для підприємства та її конкурентоспроможності. Системний підхід до впровадження електронної комерції та управління усіх складових підприємства дасть змогу отримати найбільший прибуток від діяльності.

Література

1. Про електронну комерцію : Закон України від 03.09.2015 № 675-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19> (дата звернення: 25.06.2022).
2. Циброва А.В. Роль електронної комерції в розвитку національної економіки. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2019. № 26. С. 143-145. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/26_2_2019ua/28.pdf (дата звернення: 25.06.2022).
3. Федішин І.Б. Електронний бізнес та електронна комерція : опорний конспект лекцій для студентів напрямку «Менеджмент» усіх форм навчання. – Тернопіль : ТНТУ імені Івана Пулюя, 2016. 97 с.
4. Малютин А.А. Електронна комерція та її роль у сучасній економіці. Економіка та суспільство. 2016. № 12. С. 177-181. URL: <https://readera.org/jelektronnaja-kommercija-i-ee-rol-v-sovremennoj-jekonomike-140117509> (дата звернення: 26.06.2022).
5. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 25.06.2022).
6. Андронік О.Л., Воронін А.В. Можливості та загрози електронної комерції в Україні. Економіка і організація управління. 2021. № 4(44). С. 118-131. URL: <https://jeou.donnu.edu.ua/article/view/11171> (дата звернення: 26.06.2022).

References

1. Pro elektronnu komertsiiu : Zakon Ukrainy vid 03.09.2015 № 675-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19> (data zvernennia: 25.06.2022).
2. Tsybrova A.V. Rol elektronnoi komertsii v rozvytku natsionalnoi ekonomiky. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. 2019. № 26. S. 143-145. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/26_2_2019ua/28.pdf (data zvernennia: 25.06.2022).
3. Fedyshyn I.B. Elektronnyi biznes ta elektronna komertsiiia : oporny konспект lektsii dlia studentiv napriamku «Menedzhment» usikh form navchannia. – Ternopil : TNTU imeni Ivana Puliuia, 2016. 97 s.
4. Maliutyn A.A. Elektronna komertsiiia ta yii rol u suchasni ekonomitsi. Ekonomika ta suspilstvo. 2016. № 12. S. 177-181. URL: <https://readera.org/jelektronnaja-kommercija-i-ee-rol-v-sovremennoj-jekonomike-140117509> (data zvernennia: 26.06.2022).
5. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (data zvernennia: 25.06.2022).
6. Andronik O.L., Voronin A.V. Mozhlyvosti ta zahrozy elektronnoi komertsii v Ukraini. Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia. 2021. № 4(44). S. 118-131. URL: <https://jeou.donnu.edu.ua/article/view/11171> (data zvernennia: 26.06.2022).

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-31>

УДК 330.34

Євгенія ШМОРГУН

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

<https://orcid.org/0000-0002-0927-1726>

e-mail: evgenia408@gmail.com

МОДЕЛЬ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЯК ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ

У статті проаналізовано сутність поняття «модель сталого розвитку», проведено аналіз складових моделі сталого розвитку. В статті обґрунтовується подібність наявних підходів різних авторів до запровадження сталого розвитку. Розкрито принципи моделі сталого розвитку. Також у статті наводиться генезис економічної категорії «модель сталого розвитку». Автор приходить до висновку, що поняття сталого розвитку частіше вживають для визначення зростання показників економіки країни, регіонів, окремих галузей промисловості або підприємств. При цьому недостатньо уваги приділено саме соціальній частині сталого розвитку, що вказує на неповне розуміння справжньої сутності даного поняття, а саме збалансованість усіх його складових.

Ключові слова: сталий розвиток, модель сталого розвитку, гармонійний розвиток, зростання, розвиток.

Yevheniia SHMORHUN

Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE MODEL OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT AS AN ECONOMIC CATEGORY

The article analyzes the essence of the concept of "sustainable development model", analyzed the components of the sustainable development model. The article substantiates the similarity of existing approaches of various authors to the introduction of sustainable development. The principles of the model of sustainable development are disclosed. The article also provides the genesis of the economic category "model of sustainable development".

Ensuring sustainable socio-economic development has been one of the most important problems for many years not only for individual enterprises, but also for the national economy as a whole. The category "model of sustainable development" is multifaceted and complex, so many questions remain undefined and require further research. As of today, there are various methods for defining the phenomenon of the model of sustainable development and interpreting its features, mechanisms of support. Based on the analysis of literary sources, the author believes that the model of sustainable development is a complex category that involves a formalized description and/or quantitative expression of the final results of social, economic and environmental components of entrepreneurial activity with the aim of improving the quality of life of people.

The author comes to the conclusion that the concept of sustainable development is more often used to determine the growth indicators of the country's economy, regions, individual branches of industry or enterprises. At the same time, in our opinion, insufficient attention is paid to the social part of sustainable development, which indicates insufficient understanding of the true essence of this concept, namely the balance of all its components.

Key words: sustainable development, model of sustainable development, harmonious development, growth, development.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Забезпечення сталого соціально-економічного розвитку є однією з найважливіших проблем вже багато років не лише для окремих підприємств, але й для національної економіки в цілому. На жаль, після 24 лютого таких проблем у світі суттєво збільшилося. За п'ять місяців війни, яку розв'язала Російська Федерація на території України, було завдано непоправної шкоди екології та економіки найбільшої в Європі країни. За оцінками експертів, з початку широкомасштабного вторгнення зафіксовано понад 240 злочинів проти довкілля, наслідки яких нам доведеться долати ще не одне десятиліття. Зважаючи на ці обставини трансформації соціально-економічних систем вимагають проведення всебічного аналізу категорії «сталого розвитку». Категорія «модель сталого розвитку» є багатоаспектною та складною, тож чимало питань залишаються невизначеними та потребують подальшого дослідження. Станом на сьогодні, існують різні методики до визначення феномену моделі сталого розвитку та трактування його особливостей, механізмів забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Вивчення проблеми сталого розвитку суспільства в останні роки висвітлюється у працях таких іноземних та вітчизняних науковців: Г. Брундтланд, В. Беренса, Г. Гардіна, Г. Кларка, М. Мохельдин, Д. Медоуза, Д. Мілля, Л. Скутару, К. Хіггінс, а також В. Вернадського, О. Алімова, Б. Данилишина, М. Згуровського, М. Кизима, Є. Хлобистова, Т. Шовгенов, Л. Корнійчук, М. Згуровський та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Незважаючи на значну кількість досліджень у працях іноземних та вітчизняних науковців більшість з них ставлять в основу екологічний аспект у дослідженні моделі сталого розвитку. При цьому, на нашу думку, недостатньо уваги приділено саме соціальній частині сталого розвитку, що вказує на недостатнє

розуміння справжньої сутності даного поняття, а саме збалансованість усіх його складових. Саме це й буде предметом наших подальших наукових досліджень.

Формулювання цілей статті

Метою статті є систематизація підходів до визначення моделі сталого розвитку, що застосовуються у зарубіжній науці та практиці.

Виклад основного матеріалу

Поняття «сталий розвиток» вперше сформульовано у 1987 року в доповіді Г. Х. Брунтланда «Наше спільне майбутнє», де було зазначено, що основними компонентами сталого розвитку є створення передумов для покращення існування людства та навколишнього середовища, а також вирішення проблем щодо розвитку промисловості, енергетики, регіональних та міжнародних відносин. Тобто мова йде про розвиток, що задовольняє потреби населення в наш час, але не ставить під загрозу можливість майбутніх поколінь забезпечувати власні потреби.

Поняття сталого розвитку (від англ. sustainable development) є доволі багатоаспектним та двоїстим, оскільки об'єднує два різних судження: стійкість – «sustain», що означає підтримувати та «able» – той, що має здатність і розвиток – «development», що означає рух уперед, розвиток, еволюцію. В цьому і полягає суперечність, оскільки розвиток передбачає зміну, а стійкість – стабільність. Існує думка щодо сумніву точності перекладу цього словосполучення і деякі вчені стверджують, що більш точний переклад – «підтримуваний розвиток», тобто розвиток, який підтримує рівновагу.

Розвиток моделі сталого розвитку продовжилося на Конференції Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища і розвитку, яка проходила в 1992 році в Ріо-де-Жанейро. Далі відбувалось уточнення змісту поняття сталого розвитку в таких міжнародних актах, як: «Порядок денний на XXI століття» (1992 р.), Декларація тисячоліття (2000 р.), Йоганнесбурзька Декларація зі сталого розвитку (2002 р.). Наразі «класичним» визначенням поняття «сталого розвитку» прийнято вважати трактування, що наведено у документі ООН «Порядок денний на XXI століття» як «модель руху людства вперед, при якій досягається задоволення потреб нинішнього покоління людей без позбавлення такої можливості майбутніх поколінь» [1].

Досі немає визначення категорії «модель сталого розвитку». Вчені різних спеціалізацій дають суперечливі визначення терміна «сталий розвиток» та «модель», проте окремо. Тож, під час поглибленого вивчення теоретичних засад моделі сталого розвитку виникає питання щодо формулювання категорії «модель сталого розвитку». Перелік основних визначень терміну «сталий розвиток» та «модель» вітчизняними та зарубіжними науковцями наведений в таблиці 1.

Розглядаючи наведені підходи до категорій сталого розвитку та моделі, можна зауважити неоднозначність поглядів, у використанні термінології.

Так, І. Абубакар наголошує, що сталий розвиток – це концепція, що забезпечує механізм, за допомогою якого суспільство може взаємодіяти з навколишнім середовищем, не ризикуючи нашкочити ресурсу в майбутньому [2]. А Дж. Гослінг-Голдсмитс підкреслює, що це концепція, що спрямована на досягнення соціального прогресу, рівноваги навколишнього середовища та економічного зростання [3]. Це лише підтверджує широту застосування категорії сталого розвитку.

Т. Шовгенов вважає за доцільне розглядати поняття «сталий розвиток» як здатність соціально-економічної системи ефективно використовувати, автономно видозмінювати ресурси свого розвитку, безперервно нарощувати показники своєї позитивної зміни, не збільшуючи або мінімізуючи витрати базових, не відновлюваних ресурсів [6].

Такі автори як Л. Корнійчук та Кравченко М. О. пропонують розглядати поняття сталого розвитку як розвиток, що передбачає мінімізацію поточних та майбутніх ризиків, метою якого є достатній, а не максимальний, добробут на душу населення [9].

Як висновок можемо сказати, що із проаналізованих визначень, спільною ознакою сталого розвитку є гармонізація потреб із ресурсними й екологічними можливостями навколишнього середовища, а також такий розвиток суспільства, який дає змогу задовольняти потреби сьогодення та не загрожує потенційним можливостям потреб наступних поколінь. Проте у більшості визначень, як і іноземних, так і вітчизняних, суть явища «сталий розвиток» визначається як концепція, підхід, спроба, розвиток, здатність та узгодженість економічного, екологічного та людського розвитку. А ось зміст та результат даного явища неабияк відрізняються один від одного. Лише декілька визначень є повними, тобто які містять суть, зміст та результат. Це свідчить про неповноту наведених визначень, адже відсутність змісту або результату явища у визначенні поняття не дозволяє їх використати в якості ланцюжків, які утворюють основу економічної системи.

Далі розглянемо підходи щодо визначення категорії «модель».

Конєва Є.В. розглядає модель як деякий об'єкт-замінник об'єкта-оригіналу, що забезпечує вивчення деяких істотних, з погляду дослідника, властивостей оригіналу [10].

На думку, С. В. Мочерний та Сем Уліарис модель – це спрощена уява про дійсність, абстрактне узагальнення окремих явищ та процесів економічної системи загалом, втілене у формі економіко-математичної моделі.

Таблиця 1

Структура категорії (поняття) «модель сталого розвитку» в підходах різних авторів

№	Автор, рік, поняття	Визначення
1	І. Абубакар Рік 2017 Сталий розвиток – це	ключова концепція в рамках глобальної політики розвитку та порядку денного, що забезпечує механізм, за допомогою якого суспільство може взаємодіяти з навколишнім середовищем, не ризикуючи нашкодити ресурсу в майбутньому
2	Дж. Гослінг-Голдсмитс Рік 2018 Сталий розвиток – це	концепція, що спрямована на досягнення соціального прогресу, рівноваги навколишнього середовища та економічного зростання
3	М. Мохельдин Рік 2005 Сталий розвиток – це	підхід до розвитку, який використовує ресурси таким чином, що дозволяє їм (ресурсам) продовжувати існувати для інших
4	Т. Хак, С. Яноушкова та Б. Молдан Рік 2016 Сталий розвиток – це	спроба гарантувати баланс між економічним зростанням, екологічною цілісністю та соціальним добробутом
5	Т. Шовгенов Рік 2007 Сталий розвиток – це	здатність (соціально-економічної системи) ефективно використовувати, автономно видозмінювати ресурси свого розвитку, безперервно нарощувати показники своєї позитивної зміни, не збільшуючи або мінімізуючи витрати базових, не відновлюваних ресурсів
6	Л. Корнійчук Рік 2008 Сталий розвиток – це	розвиток без виходу ресурсопотоку за межі регенеративних і поглинаючих можливостей навколишнього середовища, метою якого є достатній, а не максимальний, добробут на душу населення
7	Комісія Брудтланд Рік 1992 Сталий розвиток – це	розвиток, який задовольняє потреби теперішнього часу проте не загрожує можливостям майбутніх поколінь задовольняти свої потреби
8	М. Згуровський Рік 2006 Сталий розвиток – це	обов'язкова узгодженість економічного, екологічного та людського розвитку таким чином, щоб від покоління до покоління не зменшувалися якість та безпека життя людей, не погіршувався стан довкілля, а також відбувався соціальний прогрес, що визнає потреби людини
9	Кравченко М. О. Рік 2020 Сталий розвиток – це	підхід до управління розвитком економічних систем на мікро-, макро-, та глобального рівня, що передбачає мінімізацію поточних та майбутніх ризиків, здійснюється на основі системного підходу та забезпечує збалансованість у позитивній динаміці трьох складових – соціальної, економічної та екологічної
10	Конєва С.В. Рік 2015 Модель – це	деякий об'єкт-заміник об'єкта-оригіналу, що забезпечує вивчення деяких істотних, з погляду дослідника, властивостей оригіналу
11	Старостіна А.О. Рік 2017 Модель – це	це формалізоване представлення сутнісних характеристик реально існуючого об'єкту, чи взаємозв'язків економічних явищ і процесів в ньому, необхідне для систематизації процесу його пізнання
12	В. О. Штофф Рік 1996 Модель – це	подумки уявлена або матеріально реалізована система, яка, відбиваючи або відтворюючи об'єкт дослідження, здатна його замінити так що її вивчення дасть нам нову інформацію про цей об'єкт
13	Бучинський М. Я., Горик О. В., Чернявський А. М., Яхін С. В. Рік 2017 Модель – це	матеріальний або уявлюваний аналог деякого об'єкта (предмета, явища або процесу), який зберігає суттєві риси об'єкта і здатний замінювати його під час вивчення, дослідження або відтворення
14	Василенко Ю. Рік 2014 Модель – це	спрощене представлення взаємозв'язку між різними змінними, що пояснює як функціонує економіка чи конкретне явище в ній.
15	Сеперович Н. Рік 2015 Модель – це	формалізований опис за допомогою математики й економетрики і кількісне вираження економічних процесів і явищ, що абстрактно відображає реальну картину економічного життя.
16	С. В. Мочерний Рік 2000 Модель – це	спрощена уява про дійсність, абстрактне узагальнення окремих явищ та процесів економічної системи загалом, втілене у формі економіко-математичної моделі.
17	Сем Уліарис Рік 2001 Модель – це	спрощений опис дійсності, покликаний сформулювати гіпотези, що піддаються перевірці, щодо економічної поведінки
18	Дружилов С.А. Рік 2005 Модель – це	система, дослідження якої є засобом отримання інформації про іншу систему; представлення деякого реального процесу, пристрою чи концепції

Джерело: сформовано та доповнено автором на основі [1–13].

Сеперович Н. стверджує, що модель формалізований опис за допомогою математики й економетрики і кількісне вираження економічних процесів і явищ, що абстрактно відображає реальну картину економічного життя [13]. На нашу думку, наведений вище підхід, можна вважати найбільш доцільним при систематизації категорії “модель”. Визначення авторів «моделі», як ми бачимо, відрізняються одне від одного.

Отже, найбільш поширеними в науковій літературі є такі принципи сталого розвитку:

- збереження навколишнього середовища;
- покращення стану соціальної сфери;
- баланс технологічного й економічного розвитку

Узагальнюючи викладений матеріал, спробуємо дати власне визначення поняттю «модель сталого розвитку».

Таблиця 2

Авторське визначення поняття «модель сталого розвитку»

Категорія	Суть явища	Зміст явища	Результат явища
Модель сталого розвитку – це	формалізований опис та/або кількісне вираження	кінцевих результатів соціальних, економічних та екологічних складових підприємницької діяльності	з метою покращення якості життя людей

Джерело: розроблено авторами

Авторське визначення, на нашу думку, повністю охоплює та репрезентує зміст, суть та результат поняття «модель сталого розвитку». Недоліком багатьох проаналізованих визначень була їх не комплексність, тобто відсутність однієї з трьох складових. Ми спробували виправити даний недолік за рахунок нашого авторського визначення. З нашої точки зору дане нами визначення має значний потенціал для його практичного використання, так як воно є схожим на найбільш поширені визначення даного поняття, але більш теоретично-обґрунтованим та практично-доступним.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

На основі проведеного аналізу літературних джерел автор вважає, що модель сталого розвитку є комплексною категорією, що передбачає формалізований опис та/або кількісне вираження кінцевих результатів соціальних, економічних та екологічних складових підприємницької діяльності з метою покращення якості життя людей.

Більшість з моделей сталого розвитку ставлять в основу екологічний аспект. При цьому, на нашу думку, недостатньо уваги приділено саме соціальній частині сталого розвитку, що вказує на недостатнє розуміння справжньої сутності даного поняття, а саме збалансованість усіх його складових. Саме це й буде предметом наших подальших наукових досліджень.

Література

1. Our Common Future. United Nations Conference on Environment & Development, Rio de Janeiro, June 3-14, 1992. URL: <http://www.un.org>
2. Abubakar I. Access to sanitation facilities among nigerian households: Determinants and sustainability implications. Sustainability. 2017. No. 9(4), 547, 17 p.
3. Gossling-Goldsmiths J. Sustainable development goals and uncertainty visualization. Proceedings of the International Cartographic Association. 2019. No. 2. 8 p.
4. Hak T., Janouškova S., Moldan B. Sustainable development goals: A need for relevant indicators. Ecological Indicators, 2016. Vol. 60(1). P. 565-573.
5. Mohieldin M. The sustainable development goals and private sector opportunities. Worldbankgroup. 2017. URL: <http://pubdocs.worldbank.org/en/394231501877501769/The-Sustainable-Development-Goals-and-Private-Sector-Opportunities.pdf> (accessed: 08.10.2020)
6. Шовгенов Т.М. Основные аспекты устойчивости региональных социально-экономических систем. Региональная экономика и управление. 2007. 3 (11). URL: <https://eee-region.ru/article/1107>
7. Корнійчук Л. Економічне зростання і сталий розвиток. Економіка України. 2008. 3. С. 84-91
8. Згуровский М.З. Украина в глобальных измерениях устойчивого развития. Зеркало недели. 19.05.2006. URL: http://gazeta.zn.ua/SCIENCE/ukraina_v_globalnyh_izmereniyah_ustoychivogo_razvitiya.html
9. Кравченко М.О. Модель аналізу сталого розвитку з урахуванням ризику. Економічний вісник НТУУ «КПІ». 2020. URL: <http://ev.fmm.kpi.ua/article/view/216368/217290>
10. Конєва Є.В. Модель ситуацій проблемності та професійний досвід суб'єкта / Є.В. Конєва // Вісник Ярославського держ. ун-ту ім. П. Г. Демідова. Серія гуманітарних наук. – 2015. – № 3. – С. 35-39.
11. Маркетинг : термінологічний словник / Старостіна А.О., Кочкіна Н.Ю., Журило В.В. та ін. / за заг. ред. проф. Старостіної А.О. – К. : «НВП «Інтерсервіс», 2017. – 154 с.
12. Штофф В.О. Моделювання та філософія / Штофф В.О. – М., Л. : Наука, 1966. – 302 с.
13. Сеперович Н. Модельний аналіз ринків цукрових буряків та цукру / Н. Сеперович // Актуальні питання аграрної політики. – К. : Проект ПРООН «Аграрна політика розвитку людини», 2015. – С. 148-190.
14. Смирнова І. І. Сталій розвиток в Україні: теоретичні аспекти / І. І. Смирнова, Є. І. Михайлюта // Економічний вісник Донбасу, Д., – 2018. – № 1. – С. 10-14.

References

1. Our Common Future. United Nations Conference on Environment & Development, Rio de Janeiro, June 3-14, 1992. URL: <http://www.un.org>
2. Abubakar I. Access to sanitation facilities among nigerian households: Determinants and sustainability implications. Sustainability. 2017. No. 9(4), 547, 17 p.
3. Gossling-Goidsmitths J. Sustainable development goals and uncertainty visualization. Proceedings of the International Cartographic Association. 2019. No. 2. 8 p.
4. Hak T., Janouškova S., Moldan B. Sustainable development goals: A need for relevant indicators. Ecological Indicators, 2016. Vol. 60(1). R. 565-573.
5. Mohieldin M. The sustainable development goals and private sector opportunities. Worldbankgroup. 2017. URL: <http://pubdocs.worldbank.org/en/394231501877501769/The-Sustainable-Development-Goals-and-Private-Sector-Opportunities.pdf> (accessed: 08.10.2020)
6. Shovgenov T.M. Osnovnye aspekty ustojchivosti regionalnyh socialno-ekonomicheskikh sistem. Regionalnaya ekonomika i upravlenie. 2007. 3 (11). URL: <https://eee-region.ru/article/1107>
7. Kornijchuk L. Ekonomichne zrostannya i stalij rozvitok. Ekonomika Ukrayini. 2008. 3. S. 84-91
8. Zgurovskij M.Z. Ukraina v globalnyh izmereniyah ustoychivogo razvitiya. Zerkalo nedeli. 19.05.2006. URL: http://gazeta.zn.ua/SCIENCE/ukraina_v_globalnyh_izmereniyah_ustoychivogo_razvitiya.html
9. Kravchenko M.O. Model analizu staloho rozvytku z urakhuvanniam ryzkyu. Ekonomichnyi visnyk NTUU «KPI». 2020. URL: <http://ev.fmm.kpi.ua/article/view/216368/217290>
10. Konieva Ye.V. Model sytuatsii problemnosti ta profesiinyi dosvid subiekta / Ye.V. Konieva // Visnyk Yaroslavskoho derzh. un-tu im. P. H. Demidova. Seriya humanitarnykh nauk. – 2015. – № 3. – S. 35-39.
11. Marketynh : terminolohichnyi slovnyk / Starostina A.O., Kochkina N.Iu., Zhurylo V.V. ta in. / za zah. red. prof. Starostinoi A.O. – K. : «NVP «Interservis», 2017. – 154 s.
12. Shtoff V.O. Modellivannia ta filosofii / Shtoff V.O. – M., L. : Nauka, 1966. – 302 s.
13. Seperovych N. Modelnyi analiz rynkiv tsukrovkykh buriakiv ta tsukru / N. Seperovych // Aktualni pytannia ahrarynoyi polityky. – K. : Proekt PROON «Ahraryna polityka rozvytku liudyny», 2015. – S. 148-190.
14. Smyrnova I. I. Stalyi rozvytok v Ukraini: teoretychni aspekty / I. I. Smyrnova, Ye. I. Mykhailiuta // Ekonomichnyi visnyk Donbasu, D., – 2018. – № 1. – S. 10-14.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-32>

УДК 338.242

Леся СТРУТИНСЬКА

Національний університет «Львівська політехніка»

<https://orcid.org/0000-0002-0401-5475>

e-mail: lesyastrutyn@gmail.com

ОЦІНКА ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ІННОВАЦІЙНИХ ВОДООЧИСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ БАСЕЙНІВ ТА АКВАПАРКІВ

Розглянуто типові процеси водоочищення та водопідготовки басейнів аквапарків. Запропонована методика економічної оцінки ефективності їх застосування. Методика ґрунтується на запровадженні ряду показників якості водоочисного процесу, розрахунку коефіцієнта «критерію ефективності» водоочищення басейнів.

Встановлено, що найвищими значеннями ефективності із розглянутих водоочисних процесів володіє запропонований метод електролізно-кавітаційного водоочищення. Цей метод ґрунтується на органічному поєднанні переваг таких фізичних методів, як електролізне та кавітаційне знезараження органічних та біологічних забруднювачів води. Забезпечуваний ним ступінь очищення та знезараження сягає 97-98%.

Ключові слова: економічна ефективність, методи водоочищення, методика розрахунку, показники ефективності.

Lesya STRUTYNSKA

Lviv Polytechnic National University

EVALUATION OF ECONOMIC EFFICIENCY OF INNOVATIVE WATER TREATMENT TECHNOLOGIES OF SWIMMING POOLS AND WATER PARKS

Typical processes of water purification and water treatment of water park pools are considered. The method of economic estimation of efficiency of their application is offered. The methodology is based on the introduction of a number of indicators of the quality of the water treatment process of calculating the coefficient of "efficiency criterion" of water treatment of swimming pools.

The purpose of this study was to develop an innovative technology of electrolytic-cavitation water treatment for swimming pools and water parks and to create a method of comparative evaluation of the effectiveness of modern water treatment technologies.

A new technological scheme of electrolytic-cavitation water purification of public water bodies is proposed. A mathematical dependence has been created, which allows to objectively assess the effectiveness of various methods of water treatment and purification using the proposed indicator called "efficiency criterion"

It is established that the proposed method of electrolytic-cavitation water purification has the highest values of efficiency from the considered water purification processes. This method is based on an organic combination of the advantages of such physical methods as electrolytic and cavitation disinfection of organic and biological water pollutants. The degree of purification and disinfection provided by him reaches 97-98%.

Key words: economic efficiency, water treatment methods, calculation methods, efficiency indicators.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Проблеми управління процесами переходу економіки та інноваційний розвиток на сучасному етапі суспільного соціального стану приділяється підвищена увага науковців та практиків. Як наслідок, у розвинутих країнах до 80-85% приросту ВВП забезпечується інноваційними заходами, найвагомішими посеред яких є нові досконалі технологічні процеси виготовлення виробів та продукції в органічному поєднанні із новими методами організації виробництва. На жаль, на сьогоднішній день частка України у загальносвітному обсязі наукомісткої продукції становить лише десяту долю відсотка. Для порівняння, у Польщі цей показник вищий у десятки разів, у Німеччині – в сотні. Проблема тут полягає не лише у тому, що суттєво сповільнюються темпи економічного розвитку нашої країни порівняно із провідними країнами світу, а і в тому, через несумісність будемо відкинутими до когорти країн так званого «третього» світу. Як відзначає проф. С.М. Ілляшенко «У цих умовах для України опора інновації є тим єдиною можливим шляхом, який дозволить забезпечити сталий розвиток і входження на рівних до світового співавторства цивілізованих країн» [1].

Поряд з тим, специфічною особливістю сучасних інноваційних технологій як у виробничих галузях, так і в різнопланових галузях сфери послуг, є нерозривне їх поєднання із заходами збереження довкілля. Складається враження, що людство нарешті усвідомило, що гонитва у виробничих галузях за надприбутками із притаманною їй шкодою для навколишнього середовища є згубним шляхом екзистивного розвитку, оскільки подальші витрати на відновлення довкілля та компенсацію завданої здоров'ю людей шкоди у разі, а то і десятки разів перевищують очікувані прибутки, закладені на етапах недосконалого шкідливого для довкілля виробництва. Нехай не на омріяно-бажаному, та все ж на доволі відчутному рівні у ХХІ столітті покращився рівень культури та статків мешканців України. Широкі можливості зарубіжного

туризму із супутніми йому властивостями переймання кращого побутового досвіду, потужне Internet-інформаційне поле, підвищення фінансових можливостей для певних прошарків населення сприяло перегляду мешканцями країни власних традицій та дозвілля. Це постало поштовхом активному розвитку в містах побутової сфери, косметичних та SPA-салонів, харчових та розважальних закладів, басейнів і аквапарків тощо. Ці сучасні заходи оздоровлення, гігієни та покращення побуту громадян нерозривно пов'язані із стрімким наростанням обсягів використання у населених пунктах води, а відповідно, і із збільшенням побутових стоків та зумовленого цим погіршення екології довкілля.

Особливою мірою показовими у цьому відношенні постали модні у сьогоднішній посеред громадян водні оздоровчі процедури. Як наслідок цього басейни та водойми громадського використання облаштовано практично у кожному мікрорайоні великих міст як у закритих приміщеннях, так і на відкритому повітрі. До споконвіку традиційних плавальних басейнів та душових тут додалися лікувальні гідромасажі, новомодні сауни, бані та парильні кімнати, різноманітні водяні гірки та атракціони, косметичні SPA-салони, які у основному ґрунтуються на використанні великих кількостей води, до того ж із високими ступенями її очищення.

Специфіка сучасних водних процедур у соціальному контексті полягає у тому, що усвідомивши їх значимість для здоров'я, користувачі готові сплачувати доволі значні кошти за їх використання. Проте і справедливо вимагають за це високої якості безпосередньо самої води та належного обслуговування та високої якості безпосередньо самої води. Якості води, що суттєво вища від загальноприйнятих у сьогоднішній в Україні застарілих санітарно-гігієнічних норм.

Саме тому технологічним процесам водопідготовки та водоочищення, які є запорукою збереження якісної гідросфери для нащадків, науковцями в останні роки приділяється все більша увага. Але досить часто впровадження перспективних технологій водоочищення стримується отриманням після реалізації цих технологій значних об'ємів осадів, які здатні накопичуватись та спричиняти вторинне забруднення довкілля. Зокрема у випадку реалізації адсорбційних методів очищення утворюються значні кількості відпрацьованих сорбентів. Реалізація реагентних методів очищення досить часто супроводжується накопиченням продуктів реакції. У кращих випадках ці речовини знаходять застосування у інших галузях економіки – наприклад як комплексні добрива пролонгованої дії. Реагентних методів, в результаті реалізації яких не утворюються вторинні відходи, небагато, до того ж часто їх реалізація супроводжується утворенням шкідливих продуктів реакції. У випадку ж реалізації біологічних методів очищення (ця технологія є типовою для очищення муніципальних стічних вод) утворюється велика кількість відпрацьованого активного мулу, який вже зараз створив потужне забруднення довкілля в Україні та в ряді інших країн [2]. Тому особливу увагу дослідники приділяють таким методам очищення водних середовищ, в результаті реалізації яких вторинні відходи не утворювались би. До таких методів, у першу чергу, належать фізичні методи очищення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

За умови наявності на територіях високо розвинутих суспільних формацій достатньої кількості водних ресурсів культура гігієни та оздоровчих водних процедур споконвіків була, є і незаперечно буде неодмінною складовою побуту громадян. Ця особливість побуту не втрачає своєї актуальності та вагомості для здоров'я і сучасних мешканців, і прийдешніх поколінь. дана проблема є ваговою і для екології довкілля, оскільки обсяги споживаної води невпинно наростають, а її запаси катастрофічно зменшуються. Саме тому невпинно нарощується кількість наукових досліджень, спрямованих на вдосконалення технологій водоочищення та водопідготовки. Переважно вони спрямовані на створення інноваційних підходів як до розробки високоефективних технологічних процесів, так і до методик оцінки їх ефективності. Нові водоочисні технології доволі ґрунтовно описані у літературних першоджерелах [3]. Проте відсутність методик їх порівняльної оцінки утворює певні труднощі при виборі для конкретних установ тої, чи іншої технології. Тому для підприємств малого та середнього бізнесу, зорієнтованих на надання оздоровчих послуг, відсутність методик порівняльної оцінки водоочисних технологій створює небезпеку відчутних фінансових збитків.

Вагомість якості води, як засобу її гігієни та продукту харчування людини переоцінити практично не можливо. Адже саме вода та оточуюче нас повітря у їх органічному поєднанні із продуктами харчування є найвагомішими для життя людини субстанціями і саме їх якість є визначальною для її здоров'я. Переконливо доведено, що саме джерельній та збагаченій корисними солями і мінералами лікувальній воді характерні оздоровчі для живих організмів властивості. Проте відомо також, що, саме неякісна бактеріологічно чи хімічно забруднена вода постає джерелом шкідливих інфекцій та важко виліковних хвороб (дизентерії, холери, тифу тощо). Саме тому технологічним процесам водоочищення та водопідготовки приділяється підвищена увага із міркувань потреби у забезпеченні та чіткому дотриманні встановлених санітарно-гігієнічних норм.

На жаль, в Україні і на сьогоднішній день в основному використовують морально застарілі технології водопідготовки, що базуються, в основному, на грубому та тонкому фільтруванні води від механічних домішок та хімічному окисненні хлором як біологічно знезаражувальному засобі. Найрозповсюдженішими такі технології водопідготовки із рециркуляційною схемою водообміну є для

басейнів та водойм громадського використання – басейнів, аквапарків тощо. Концентрація залишкового хлору на рівні 0,3 мг/дм³ тут певною мірою гарантує бактеріологічну безпеку користувачів щодо санітарно-показникових бактерій та мікроорганізмів (кишкової палички, ентерококів, стафілококів тощо). Однак, загальновідома і доволі шкідлива дія хлору як дезінфікуючого засобу на організм людей, особливо схильних до алергічних захворювань. Це подразнююча дія хлору на слизові та шкіру, інтоксикації при потраплянні шкідливих сполук хлору в органи зору та дихання, отруєння при випадкових ковтаннях води тощо. Та і осадити сполуки розчиненого у воді хлору при її утилізації доволі затратно і складно, тому переважно у басейнах використовують періодичну водозаміну, зливаючи використану воду в каналізаційні системи водовідведення. Зрозуміло, що дана технологічна схема водопідготовки застаріла і потребує вдосконалення.

Одним із дієвих інноваційних кроків у екологічному покращенні процесів водопідготовки постала заміна недосконалого з позиційного впливу на здоров'я користувачів та довкілля хлорування води та дезінфікуюче і знезаражувальне її очищення пероксидом водню H₂O₂. Пероксид водню як хімічний дезінфектант не містить подразнювачів і запахів, не провокує алергічних захворювань. І що не менш вагомо – не утворює при тривалій взаємодії із водою нерозчинних сполук та осадів. Проте, використання вартісного пероксиду водню суттєво підвищує затрати на водопідготовку, порівняно із хлоруванням.

Все ширшого розповсюдження набувають методи фізичного та фізико-хімічного очищення води, які зорієнтовані на використання тих чи інших фізичних явищ та впливів на воду із метою її очищення, покращення структури та властивостей. Найширшого розповсюдження у сьогоденні для цієї мети набули методи електролізного очищення води та її озонування. При електролізному очищенні на першому етапі забруднену воду, пропускаючи крізь фільтри грубого та тонкого очищення, відфільтровують від механічних домішок. На другому етапі в електролізному апараті підготовлюють дезінфектант.

Під дією електричного струму в апараті відбувається реакція електролізного розщеплення кухонної солі за наступним хімічним рівнянням

На третьому етапі дезінфектант додають у забруднену воду. Іони OCl⁻, активно взаємодіючи із наявним у воді забрудненням, знезаражують її та очищають. Відстояну і очищену від осаду воду в подальшому подають до басейну, постійно здійснюючи контроль за ступенем її забруднення. Дане очищення води здійснюють дискретно 3-4 рази на добу, залежно від вмісту забруднення. Завдяки цьому вся вода басейну впродовж певного часу проходить багаторазове електролізне очищення, невпинно підтримуються на належному рівні її санітарно-гігієнічні показники. Це знижує затрати на дезінфектанти. Тим не менше, затрати електроенергії на функціонування електролізної установки є доволі значними – до 10 Квт за годину експлуатації однієї із двох дублюючих одна одну установок. У наслідок цього фінансові витрати на експлуатацію електролізних установок відчутно підвищують вартість послуг для відвідувачів [4].

Принцип очищення води озонуванням дещо інший. Він базується на тому, що надзвичайно активний у хімічному розумінні окиснювач газ озон у певних співвідношеннях пропускається крізь забруднену воду та інтенсивно очищує її від біологічних забруднень. Активно взаємодіючи із цитоплазмою мікроорганізмів озон руйнує її, позбавляє бактерії репродуктивної здатності до відновлення та розмноження. Як наслідок, за чіткого дотримання вимог озонових очисних технологій забезпечується до 99% ступінь біологічного знезараження води. Згідно запровадженій класифікації озонування належить до реагентних методів водоочищення. Однак, отримання озону в достатніх для очищення води басейнів кількостях хімічними методами довготривале у часі та затратне. Тому для його застосування використовують фізичні методи отримання озону, які базуються на утворенні озону із кисню повітря у міжелектродному просторі навколо електричної дуги.

Порівняно із електролізним очищенням води озонування забезпечує суттєво вищі показники біологічного знезараження, однак і вартість його, що обумовлена незначною продуктивністю електродугового утворення озону та відчутними на це енергозатратами, суттєво вища. Очевидно саме тому озонування як метод очищення води використовують переважно для дитячих басейнів із незначними до 100 літрів запасами води, а дешевше електролізне очищення – для більш об'ємних загальних басейнів.

Наступним кроком у екологічному покращенні водокористування мав би постати комплекс заходів, спрямованих на покращення лікувальних властивостей як безпосередньо самої води, так і водних процедур, та вдосконалення очисних технологій. Наприклад, шляхом пониження витрат на дезінфікуючі реагенти завдяки зменшенню необхідної їх кількості та концентрації. Досягнути цього можна шляхом так званої «активації» води благодатними фізичними впливами на неї з метою переструктуризації води до мономолекулярного стану. Саме мономолекулярна структурна будова молекул притаманна цілощій джерельній воді, саме за такої структури воді властива найкраща засвоєваність рослинами та тваринним світом. У мономолекулярному стані вода набуває, за класифікацією хіміків, властивостей «апротонного розчинника», стрімко нарощуючи свою окисну здатність. Наслідком цього є підвищення природної протидії

активованої води біологічному забрудненню, покращення її антисептичних властивостей, сприяння загоюванню мікротравм шкіри та мікротріщин слизових. Однак, існуючим та розповсюдженим на сьогоднішній день методом активації води властиві басейнам та аквапаркам. Так, відомим фізичним методом активації води – магнітній, ультразвуковій кавітаційній, електроіскровій обробкам тощо, окрім притаманних виключно їм особливим обмеженням, властивий ще і спільний для них всіх недолік. Він полягає у незначній продуктивності цих методів активації, що звісно обмежує їх технологічні можливості. Спільним недоліком методів хімічної активації (озонування, обробки води сріблом тощо) є висока вартість реагентів. Тому все ще актуальними залишаються наукові пошуки придатних для значних об'ємів води методів активації з метою її переструктуризації до мономолекулярного стану.

В останні десятиліття увагу вчених-дослідників, що займаються питаннями водоочищення, було звернуто на використання для цих цілей кавітаційних явищ. В даний час для кавітаційної обробки рідин і суспензій на їх основі найбільш відомі ультразвукові генератори та гідродинамічні кавітатори. Ультразвукова кавітаційна обробка відрізняється високою інтенсивністю формованого кавітаційного поля, проте вона надзвичайно низькопродуктивна через швидке загасання ультразвукової хвилі в рідинному середовищі. Та й енергетичні витрати в ультразвукових генераторах досить відчутні - до 500 Вт/дм³, що в більшості своїй, обмежує використання ультразвуку сферою лабораторних досліджень [5, 6].

У гідродинамічних кавітаторах кавітаційне поле генерується в результаті зміни швидкості і геометрії гідравлічних потоків при обтіканні ними твердих тіл або при переміщенні за певних швидкостей в рідинних твердих тіл. Найбільшого поширення набули гідродинамічні лопатеві кавітатори, в основу яких закладено формування кавітаційного поля внаслідок обертання в рідинному потоці із високою швидкістю багатолопатевої крильчатки. Продуктивність кавітаційної обробки рідин тут досить висока і досягає $2 \div 3$ м³/год. Однак інтенсивність сформованого кавітаційного поля незначна, що не забезпечує якісної обробки рідин, звужуючи сферу ефективного використання гідродинамічних кавітаторів [7].

Не залежно від природи збудження кавітаційного поля механізми кавітаційного впливу на рідини в більшості своїй ідентичні. Найбільш наочні механізми кавітаційного впливу в рідинних на основі води. Численні короткі за часом етапи зародження, зростання і сплескування кавітаційних бульбашок під дією зміни в них тиску газового середовища сприяють формуванню потужної енергетичної хвилі, розвитку хімічних реакцій і перетворенням в структурі молекул води. У кавітаційному полі в рідинних на основі води утворюються радикали H^{\bullet} і $^{\bullet}OH$ та первинні продукти розкладу води, такі як пероксид водню, які володіють високою активністю до хімічних окиснювальних реакцій. І хоч час існування цих окремо взятих радикалів обчислюються мілісекундами, велика кількість і безперервне утворення нових (замість тих, які вступили в хімічні реакції) сприяє інтенсивному розвитку хімічних окиснювальних реакцій із забрудненнями рідини, наприклад органікою. При цьому енергією мікрохвиль, що утворюються при сплескуванні кавітаційних бульбашок, руйнуються оболонки мікроорганізмів, бактерій та дріжджів, що містяться в рідині. Цим забезпечується знезараження рідинного середовища від біологічних забруднень. Органічний внутрішній вміст зруйнованих бактерій і мікроорганізмів під впливом радикалів $^{\bullet}OH$ перетворюється частково в H_2O і CO_2 , частково осідає в накопичувачах обробленої рідини [8].

Таким чином, існуючим технологіям водоочищення та водопідготовки властива наступна ситуація: реагентні методи, хай через незначну, та все ж існуючу, небезпеку для здоров'я користувачів не рекомендуються для застосування, фізичні та фізико-хімічні – надмірно енергозатратні і відповідно вартісні. Тому актуальними залишаються дослідження, спрямовані на створення новітніх високопродуктивних та енергоощадних методів водоочищення, спроможних поєднати високі ступені очищення води із порівняно незначними затратами на їх здійснення. Не менш важливою є і розробка відсутньої на сьогоднішній день методики порівняльної оцінки економічної доцільності запровадження тих чи інших методів водопідготовки та водоочищення. Використання цих методик дозволить обрати для конкретних водойм економічно виправдані методи водоочищення, що дозволить підвищити конкурентоспроможність підприємств, зорієнтованих на надання водно-оздоровчих послуг.

Формулювання цілей статті

Метою даного дослідження є розробка інноваційної технології електролізно-кавітаційного водоочищення для басейнів та аквапарків та створення методики порівняльної оцінки ефективності сучасних водоочисних технологій.

Для досягнення мети були сформульовані наступні основні задачі:

- аналіз ефективності сучасних водоочисних технологій для водопідготовки басейнів та аквапарків;
- розробка принципової технологічної схеми електролізно-кавітаційного водоочищення для водойм громадського використання;
- оцінка ефективності запропонованої інноваційної водоочисної технології;
- виокремлення основних чинників та розробка математичної залежності для визначення показника ефективності водоочисних технологій;
- розробка методики порівняльного аналізу ефективності водоочисних технологій.

Виклад основного матеріалу

Вище було відзначено, що на сьогоднішній день найбільш ефективною для водопідготовки басейнів громадського користування є технологія очищення гіпохлоритом натрію, який виготовляють на місці шляхом електролізу кухонної солі. Однак широкому її використанню перешкоджає не тільки висока вартість електролізних апаратів, але й значні енерговитрати при їх експлуатації. Для прикладу, найбільш поширена для водоочищення модель електролізної установки «Сиваш» ЄДР -1000 споживає до 10 кВт електроенергії на годину. І це при необхідності використання як мінімум двох установок для якісної водопідготовки середнього за розмірами басейну водовмістимістю 3,5-5,0 тисяч кубічних метрів води. Така висока енергозатратність негативно позначається на вартості послуг для споживачів водних процедур. Нами експериментально випробувана вдосконалена технологічна схема водопідготовки басейну, що поєднує стадію електролізу розчину кухонної солі для отримання гіпохлориту натрію та віброкавітаційну стадію очищення води.

Технологічна схема електролізно-кавітаційного очищення та знезаражування води басейнів та закритих водойм громадського користування зображена на рис. 1. Ця схема водоочищення передбачає циркуляційний контур замкнутого циклу, в який включені блок фільтрації води із фільтрами грубого та тонкого очищення, апарати електролізного приготування реагенту для очищення води типу «Сиваш» ЄДР-1000, блок кавітаційного очищення води із декількома електромагнітними віброкавітаторами резонансної дії та системою подачі газу в робочі камери віброкавітаторів [9]. Залежно від обсягу підлягаючої щоденному очищенню води басейну, який рівний приблизно 15...20% загального його об'єму, блок кавітаційного очищення включає 2...4 віброрезонансних кавітатори. Продуктивність кожного із кавітаторів становить 3...3,5 м³/год при споживаній потужності 1...1,5 квт/год. Як супутній кавітаційній обробці води газ використовували азот із витратою подачі його в робочу камеру кавітатора, рівною 0,15 дм³ на кожен кубічний метр оброблюваної води.

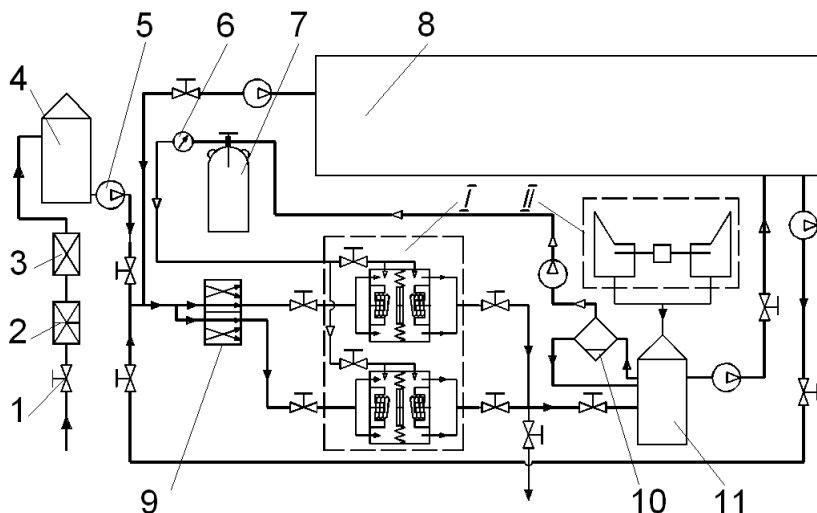

Рис. 1. Технологічна схема електролізно-кавітаційного водоочищення водойм загального користування: 1 - регулювальний вентиль, 2 - фільтр грубого очищення, 3 - фільтр тонкого очищення, 4 - бак накопичувач, 5 - насос, 6 - манометр, 7 - балон з газом, 8 - басейн, 9 - пневмозолотниковий перемикач потоків води, 10 - сепаратор, 11 - накопичувальна смішувальна вода із гіпохлоритом натрію, I - блок віброкавітаторів, II - блок електролізного приготування гіпохлориту натрію

У загальну систему водопідготовки включено три незалежних контури. Перший контур призначений для водопідготовки води, що надходить безпосередньо із міської водопровідної магістралі або резервних баків води для заповнення басейну. Пройшовши блок фільтрації, вода подається в робочі камери віброкавітаторів, де очищається від органічних та біологічних забруднень. Після віброкавітаторів очищена вода надходить в резервуар-накопичувач, де змішується із отриманим в електролізній установці гіпохлоритом натрію. Після відстоювання остаточно підготовлену воду подають для заповнення басейну. Другий циркуляційний контур призначений для циклічної знезаражувальної обробки забрудненої води басейну. Забруднена вода, що надходить через систему переливів басейну, надходить на позицію віброкавітаційного очищення, потім змішується в резервуарі-накопичувачі із розчином гіпохлориту натрію, заповнює резервуар для води і насосами очищена повторно подається в басейн. Очищення цієї циркуляційної води здійснюють періодично, приблизно 3-4 рази на добу, залежно від ступеня забруднення води і режиму роботи басейну.

Третій контур запропонованої системи водоочищення призначений для очищення забрудненої води басейну перед її скиданням в каналізаційну систему. У цьому контурі вода після фільтрації та знезараження в віброкавітаторах скидається в зливу або каналізаційну міську систему.

Очисне обладнання типової електролізної водоочистки в добу споживає близько 100 кВт електроенергії, запропонованої електролізно-кавітаційної – 65-70 кВт. За місяць експлуатації при 25 робочих днях ця різниця в спожитій електроенергії складе в середньому 850 кВт, за рік – близько 10 тисяч кіловат. Зменшення вдвічі з 10 до 5 годин на добу часу експлуатації електролізних апаратів в пропонованому технологічному процесі електролізно-кавітаційного водоочищення, а відповідно і зниження енерговитрат на їх експлуатацію, має просте пояснення. Адже після попереднього електролізного кавітаційного водоочищення вода басейну вже очищена до 75-77% від органічних речовин і до 80-82% від біологічних забруднювачів. Відповідно, на її завершальну доочистку потрібно меншу кількість дезінфектанту, а відповідно, і менший час експлуатації електролізних апаратів. Так, під час простою електролізних апаратів 5 годин працюють віброкавітатори. Але їх сумарне споживання електроенергії складає всього лише 3 кВт/год проти 10 кВт/год, споживаних одним електролізним апаратом.

Для порівняльної оцінки ефективності різноманітних методів водопідготовки запропоновано наступні показники:

- витрати на очищення одиниці об'єму води – B , грн./дм³;
- витрати на утилізацію супутніх очищенню одиниці об'єму води продуктів та осадів – Z_y , грн./дм³;
- досяжна для конкретного методу ступінь очищення води k , яку оцінюють у відсотках або частках від одиниці. Згідно літературним даним, забезпечувані сучасними очисними технологіями ступені очищення води знаходяться в межах $k = 0,55 - 0,995$ або $(55 - 99,5) \%$;
- ступінь небезпеки очисних реагентів для здоров'я користувачів басейнів та водних процедур – $k_n = 1 \div 5$;
- тривалість збереження у часі водою набутих очищенням властивостей – $T = (1 - 7)$ діб.

Ступінь k очищення води, витрати на очисні операції (B , грн./дм³) та утилізацію супутніх очищенню продуктів і осадів (Z_y , грн./дм³) є загальноприйнятими показниками і не потребують роз'яснень. Стосовно тривалості збереження у часі водою набутих очищенням властивостей T , год. відзначимо, що чим вищим є для аналізованого методу водопідготовки даний показник, тим меншу кількість повторних очисних циклів та водозамін необхідно здійснювати для забезпечення обумовлених санітарно-гігієнічних норм. Тим ефективнішим постає даний метод. Враховуючи, що залежно від ступеня забруднення води її заміну здійснюють із періодичністю $T = (1 - 7)$ діб $= (24 - 168)$ год., саме ці межі рекомендовано для порівняльної оцінки ефективності різноманітних методів водопідготовки.

Для оцінки ступеня небезпеки очисних реагентів для здоров'я користувачів басейнів та водних процедур пропонується п'ятибальна шкала, у якій по мірі наростання показника наростає і небезпека. Максимальний п'ятибальний показник небезпеки для здоров'я користувачів тут умовно присвоєно методу очищення води хлоруванням, який провокує подразнення слизових оболонок та мікротравм шкіри користувачів, мінімальний один бал – очищенню води сріблом, яке спроможне практично перетворити воду басейна у питну.

Ефективність різноманітних методів водопідготовки та водоочищення можна оцінити за допомогою запропонованого нами показника «критерій ефективності», який визначають за допомогою формули:

$$K_{\text{эф}} = \frac{k \times T}{k_n (B + Z_y)} \times 100\% \quad (1)$$

Зрозуміло, що чим вищим є показник $K_{\text{эф}}$ ефективності для певного різновиду водоочисного методу, тим меншими є витрати на його використання. Хоч і тут, звичайно, є свої обмеження та передумови. Перш за все, мова йде про цільове використання аналізованого басейну. Так, наприклад, коли вода басейну використовуватиметься для вирощування малька та молодняка риби найефективнішими себе зарекомендували методи очищення води гашеним вапном, яке не тільки очищає воду від мікроорганізмів, а і сповільнює ріст шкідливих аеробних (кисне поглинаючих) водоростей. Для збереження води технічних водойм у переважаючій більшості достатньо звичного її хлорування, для очищення води спортивних арен достатньо ефективним є використання пероксиду водню, для басейнів широкого громадського використання – із міркувань санітарії бажані такі фізичні методи водоочищення, як електролізне, кавітаційне чи комбіноване електролізно-кавітаційне. Уособлено із позицій підвищених санітарно-гігієнічних норм повинні розглядатись дитячі басейни, де навіть неадекватне озонування доречно супроводжувати частими водозамінами. Адже здоров'я дітей – понад усе!

Іншими не менш вагомими для порівняння чинниками є витрати на налагодження того чи іншого водоочисного процесу. У основному тут йдеться про фінансову спроможність власників водойм на закупівлю доволі вартісного необхідного для водопідготовки обладнання, на не менш витратну його експлуатацію. У запропонованому нами показнику $K_{\text{эф}}$ витрати на придбання водоочисного устаткування, на вишкіл та заробітну плату обслуговуючого його персоналу тощо враховуються витратами на очищення одиниці об'єму води B , грн.

Звичайно, для великих вмістимих басейнів та аквапарків із давніми усталеними традиціями та контингентом користувачів екологічно спрямовані заходи на запровадження новітніх фізичних чи фізико-хімічних водоочисних технологій доволі швидко окупляться. А от для басейнів із незначною кількістю відвідувачів чи на етапах започаткування надання послуг у водооздоровчій сфері тут завуальовані певні небезпеки. Аби запобігти банкрутству слід дуже зважено і вдумливо підходити до вибору фінансово виправданих для них водоочисних технологій. Адже тут ситуація, яка моделюється, за народним висловом, як «дві сторони однієї медалі». Із одного боку, чим вища якість води, тим для більшої кількості відвідувачів бажаним є використання саме цього басейну. Однак, висока якість води пов'язана із вартісними технологіями та втілюючим їх обладнанням, що неодмінно підвищить вартість наданих послуг. Вища вартість послуг може виявитись недоступною для частини відвідувачів і це може призвести до зменшення їх загальної кількості. А це вже небезпека втрати рентабельності!

Тому для оцінки доцільності запровадження нових водоочисних технологій і пропонується методика визначення ефективності їх водопідготовки. Розраховану по формулі (1) ефективність водоочисних технологій приведено в таблиці. У даній таблиці проілюстровано показники лише найрозповсюдженіших водоочисних технологій. Зрозуміло, що дана методика порівняльного аналізу придатна і для будь-яких інших процесів водоочищення.

За змінами числових значень показника K_{ef} ефективності водоочисних технологій простежуються певні закономірності. Зайвий раз проілюстровано, що осібно взяті реагентні методи очищення води менш ефективні, порівняно із фізичними чи фізико-хімічними. Відчутні переваги поміж фізичними методами кавітаційної обробки пояснюються незначними питомими (на одиницю об'єму очищеної води) затратами на її здійснення, високим ступенем очищення води у поєднанні із довготривалістю збереження набутих нею властивостей.

Здавалось би незаслужено низький рівень показника K_{ef} для високоефективного із позицій ступеня очищення озонування теж має своє тлумачення. Причинами цьому є доволі відчутна вартість отримання озону в поєднанні із незначною тривалістю збереження озонуюваною водою набутих властивостей. Надлишковий газоподібний озон швидко випаровує із води в атмосферу, а збагачена киснем після взаємодії з озоном вода постає доволі поживним середовищем для шкідливих киснепоглинаючих бактерій. Це провокує активне розмноження цих мікроорганізмів, а відповідно і біологічне забруднення води. Тому і тривалість між циклами озонування не може бути значною, а відповідно наростають витрати на спожиту пристроями для утворення озону електроенергію. Однак, як відображено вище, коли мова заходить про здоров'я дітей і економічні витрати відходять на другий план – озонування поза конкуренцією.

Таблиця 1

Порівняльна оцінка ефективності водоочисних технологій

№ з/п	Технології водопідготовки та водоочищення	Витрати на очищення одиниці об'єму води В, грн/дм ³	Витрати на утилізацію одиниці об'єму води З, грн./дм ³	Тривалість зберігання очищеної води – Т, діб	Ступінь очищення води k, %	Коефіцієнт небезпеки для здоров'я користувачів, K_n	Показник ефективності очищення води – K_{ef} , %
ФІЗИКО-ХІМІЧНІ методи							
I	Озонування	10	–	4	0,99	1,1	36
РЕАГЕНТНІ (хімічні) методи							
1	Хлорування	5	1	4	0,85	5	11,3
2	Пероксид водню	7	0,5	4	0,9	2	24
ФІЗИЧНІ							
1	Електролізне очищення	15	–	6	0,95	1,5	25,3
2	Електролізно-кавітаційне	8	–	7	0,95	1,5	55,5

Дещо схожа ситуація і із методом очищення води перемінним магнітним полем високої напруженості. Короткотривалий ефект надзвичайно високий, та тривалість збереження властивостей обліковується лише годинами. Мабуть саме тому метод магнітної обробки та реструктуризації води використовується переважно лише для лікувальних цілей.

Таким чином, можна стверджувати, що запропонована методика порівняльної оцінки технологій водопідготовки для водойм широкого громадського використання, яка ґрунтується на визначеному за допомогою математичної залежності показнику K_{ef} ефективності, доволі об'єктивно відображає переваги та недоліки тих чи інших методів водоочищення. Її застосування дозволить віддати перевагу тому чи іншому водоочисному процесу не лише на основі, здавалось би, найвагомішого показника забезпечуваного ступеня очищення води, а і із врахування економічних показників його використання. Окрім того, дана методика може і слугувати відправною точкою при підрахунку вартості гідрооздоровчих послуг для користувачів.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Аналіз водоочисних технологій басейнів, аквапарків та водойм громадського використання відображає, що найперспективнішими із позицій забезпечення високих рівнів очищення від органічних домішок та біологічних забруднювачів є фізичні та фізико-хімічні методи водопідготовки.

Запропонована інноваційна електролізно-кавітаційна водоочисна технологія, забезпечуючи співрозмірні електролізному водоочищенню показники якості очищення від органічних домішок 97,5-98% та ступінь біологічного знезараження 98-98,5%, на 30-35% понижує енергозатрати на водоочисну операцію.

До основних чинників, що регламентують ефективність різноманітних методів водопідготовки відносяться питомі витрати на очищення умовної одиниці об'єму води, витрати на утилізацію супутніх очищенню продуктів та осаду та ступені очищення, знезараження і небезпеки для здоров'я користувачів. Взаємовплив та співвідношення основних чинників водоочисних процесів відображає запропонований «критерій ефективності», для визначення якого розроблено математичну залежність.

Перевірку створеної методики розрахунку ефективності водоочисних технологій здійснено на типових представниках реагентних, фізичних та фізико-хімічних методів водоочищення. Встановлено, що найбільші значення критерію ефективності $K_{\text{ef}} \approx 55,5$ притаманні новоствореній електролізно-кавітаційній водоочисній технології, яка належить до групи фізичних методів, найнижчі значення $K_{\text{ef}} = 11,3$ властиве хлоруванню, яке є представником хімічних методів водоочищення.

Література

1. Менеджмент та маркетинг інновацій : [монографія / За заг. ред. С.М. Ілляшенка]. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2004. – 616 с.
2. Malovanyu Myroslav, Volodymyr Nykyforov, Olena Kharlamova, Olexander Synelnikov, Khrystyna Dereyko. Reduction of the environmental threaf from uncontrolled development of cyanobacteria in waters of Dnipro reservoirs. *Environmental Problems*. 2016. № 1. P. 61-64.
3. Шевчук Л.І. Кавітація. Фізичні, хімічні, біологічні та технологічні аспекти : монографія / Л.І. Шевчук, В.Л. Старчевський. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2014. – 376 с.
4. Шевчук Л.І. Низькочастотні віброрезонансні кавітатори : монографія / Л.І. Шевчук, І.С. Афтаназів, О.І. Строган, В.Л. Старчевський. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2013. – 176 с.
5. Koval I., Kislenko V., Starchevskyy V., Shevchuk L. The effect of dioxide on the viability of bacteria of Bacillus and Diplococcus genera. *Journal of Water Chemistry and Technology*. 2012. Vol. 34. No 4. P. 112-116.
6. Shevchuk L., Aftanaziv I., Falyk T. Vibrocavitation decontamination of brewing yeast containing wastewater. *CHEMISTRY & CHEMICAL TECHNOLOGY*. 2017. Vol.11. No 4. P. 475-479.
7. Vitenko T.N., Gumnitskii Ya. M. A Mechanism of the Activating Effect of Hydrodynamic Cavitation on Water Text. *Journal of water chemistry and technology*. 2007. V. 29, Issue 5. S. 231-237.
8. Koval Iryna, Kislenko V., Shevchuk L., Starchevskyy V. Kinetic regularities of the processes of accumulation and destruction of microorganisms in water at bubbling of the different gases. *Chemistry and Chemical Technology*. 2011. Vol. 5. No. 4. P. 463-467.
9. Вібраційний електромагнітний кавітатор : пат. 107769 України. № 2014 00823 / В.Л. Старчевський, Л.І. Шевчук, І.С. Афтаназів, О.І. Строган ; заявл. 29.01.2014 ; опубл. 10.07.2014, Бюл. № 13.

References

1. Menedzhment ta marketynh innovatsii : [monohrafiia / Za zah. red. S.M. Illiashenka]. – Sumy : VTD «Universytetska knyha», 2004. – 616 s.
2. Malovanyu Myroslav, Volodymyr Nykyforov, Olena Kharlamova, Olexander Synelnikov, Khrystyna Dereyko. Reduction of the environmental threaf from uncontrolled development of cyanobacteria in waters of Dnipro reservoirs. *Environmental Problems*. 2016. № 1. R. 61-64.
3. Shevchuk L.I. Kavitatsiia. Fizychni, khimichni, biolohichni ta tekhnolohichni aspekty : monohrafiia / L.I. Shevchuk, V.L. Starchevskyy. – Lviv : Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki, 2014. – 376 s.
4. Shevchuk L.I. Nyzkochastotni vibrozonansni kavitatory : monohrafiia / L.I. Shevchuk, I.S. Aftanaziv, O.I. Strohan, V.L. Starchevskyy. – Lviv : Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki, 2013. – 176 s.
5. Koval I., Kislenko V., Starchevskyy V., Shevchuk L. The effect of dioxide on the viability of bacteria of Bacillus and Diplococcus genera. *Journal of Water Chemistry and Technology*. 2012. Vol. 34. No 4. P. 112-116.
6. Shevchuk L., Aftanaziv I., Falyk T. Vibrocavitation decontamination of brewing yeast containing wastewater. *CHEMISTRY & CHEMICAL TECHNOLOGY*. 2017. Vol.11. No 4. P. 475-479.
7. Vitenko T.N., Gumnitskii Ya. M. A Mechanism of the Activating Effect of Hydrodynamic Cavitation on Water Text. *Journal of water chemistry and technology*. 2007. V. 29, Issue 5. S. 231-237.
8. Koval Iryna, Kislenko V., Shevchuk L., Starchevskyy V. Kinetic regularities of the processes of accumulation and destruction of microorganisms in water at bubbling of the different gases. *Chemistry and Chemical Technology*. 2011. Vol. 5. No. 4. P. 463-467.
9. Vibratsiinyi elektromagnitnyi kavitator : pat. 107769 Ukrainy. № 2014 00823 / V.L. Starchevskyy, L.I. Shevchuk, I.S. Aftanaziv, O.I. Strohan ; zaiavl. 29.01.2014 ; opubl. 10.07.2014, Biul. № 13.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-33>

УДК 658:004

Вікторія ЛЯШЕВСЬКА

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
<https://orcid.org/0000-0001-6520-3632>
e-mail: v.i.lyashevskaya@karazin.ua

Єлизавета ДАНИЛЕЙКО

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
<https://orcid.org/0000-0003-4423-6181>
e-mail: lizadanileyko02@gmail.com

Юлія ДЯЧЕНКО

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
<https://orcid.org/0000-0002-9361-0021>
e-mail: uladachenko1@gmail.com

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННОГО БІЗНЕСУ

У статті досліджено різні підходи до визначення поняття «електронний бізнес». Наведено поняття електронна комерція та підкреслено різницю між нею та електронним бізнесом, визначено основні відмінності між цими двома поняттями. Також у статті досліджено засоби забезпечення бізнес-процесів та принципи формування інфраструктури електронного бізнесу. Визначено його переваги та недоліки, сильні та слабкі сторони за допомогою SWOT-аналізу. Дізналися, які фактори гальмують розвиток електронного бізнесу в Україні та запропонували заходи щодо зростання цієї сфери.

Ключові слова: електронна комерція, електронний бізнес, віртуальний-бізнес, бізнес-процеси.

Victoriia LYASHEVSKA, Elizaveta DANILEYKO, Yuliia DYACHENKO

Kharkiv National University VN Karazina

THEORETICAL FUNDAMENTALS OF E-BUSINESS DEVELOPMENT

The article explores different approaches to the definition of "e-business". It was determined that e-business is a set of basic business processes that are formed using Internet technologies. E-business is one of the types of economic activity, which is implemented using information and communication technologies in the management of business processes, in order to obtain maximum profits. The main task of e-business is the use of modern information technology to replace old business models with new ones in order to improve the quality of the organization. Due to the modernization of old processes, the development of competition is intensified and that is why the management of any organization must respond as soon as possible to the constantly changing market situation and adapt to it accordingly or find a way out. Rapid adaptation and the ability to implement new ideas in their business processes help to improve many performance indicators of the enterprise. E-business is the common name of many of its types, so it is divided into e-commerce, e-education services, e-financial services, e-payment services, e-marketing and consulting, e-business in the field of employment and information. All these species are already formed at the moment and are developing. The article introduces the concept of e-commerce and emphasizes the difference between it and e-business. The main differences between these two concepts are given. The article also explores the means of providing business processes and the principles of forming an e-business infrastructure. Its advantages and disadvantages, strengths and weaknesses are identified using SWOT-analysis. They learned what factors hinder the development of e-business in Ukraine and suggested measures to grow this area.

Keywords: e-commerce, e-business, virtual business, business processes.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

На сьогоднішній день значно зріс вплив на економіку загалом та на економічні структури в глобальній мережі Інтернет. Проявляється це по-різному, наприклад: підприємства можуть знижувати матеріальні витрати, аналізувати ринок онлайн, вибудовувати взаємовідносини з контрагентами по-новому і надалі виходити на нові ринки збуту, поставок та праці. Всі ці фактори дозволяють зробити висновок про те, що мережа Інтернет стала основним середовищем введення активного бізнесу.

Всесвітня павутина не підвладна ні простору, ні часу. Саме через таку особливість бізнес стає глобальним незалежно від розмірів організації, її національної приналежності та географічного розташування. Підтримувати контакт з контрагентами можна у будь-який час, але водночас вони можуть бути в будь-якій частині світу.

Новий час спричиняє появу нових термінів: е-бізнес (електронний бізнес), е-комерція (електронна комерція), віртуальний бізнес. Всесвітня павутина, починаючи з 90-х років, надавала нові перспективи для кардинальних змін у формах ведення бізнесу. Керівники організацій усвідомлювали справжні можливості Інтернет-мережі, тому з'явилися нові можливості удосконалювати організацію ділових процесів, скорочувати витрати в різних аспектах господарсько-фінансового життя підприємства і, як результат, примножувати прибуток. Проте, великі очікування практично призвели до переоцінки реалій.

На нашу думку, електронна комерція складає основу функціонування електронного бізнесу у світі. Відповідно, активний розвиток електронного бізнесу протягом останніх кількох років, поглиблення різноманіття видів такого бізнесу та сфер, де активно використовуються інформаційні технології, посилює необхідність розвитку й обумовлює причини проведення наукових досліджень у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженнями сутності електронного бізнесу, його видів та їх ролі в розвитку економіки України на сьогодні заповнена значна кількість наукових робіт таких авторів, як Арцибасов В., Балик У., Борисова Ю., Висоцька В., Дутова М., Євтушенко Д., Желіховський В., Зайцева О., Крутова А., Марусей Т., Селіванова Н., Стойка В., Патраманська А., Страхарчук В., Трубіна І., Шовкова О. Проте, враховуючи численні наукові здобутки зазначених вчених, недостатньо вивченими залишаються питання особливостей розвитку електронного бізнесу та визначення його видів.

Формулювання цілей статті

Метою даної статті є поглиблення теоретичних положень розвитку електронного бізнесу, а також виявлення переваг та недоліків його розвитку в умовах цифрової трансформації.

Викладення основного матеріалу

Великий приплив у сферу Інтернет-бізнесу багатомільйонних засобів став поштовхом для появи різного виду Інтернет-компаній, які після невеликого фінансово-процвітаючого періоду почали «тріскатися», не виправдавши очікувань, що на них покладалися. Ця подія стала впливовим стимулом для переоцінки ведення Інтернет-бізнесу, зробивши його більш продуманим.

На сьогоднішній день представлено чимало різних підходів вивчення поняття та сутності електронного бізнесу. Основні з них наведені в табл. 1.

Таблиця 1

Наукові підходи щодо тлумачення поняття «електронний бізнес»

Автори	Сутність трактування
Страхарчук В., Страхарчук А.	Е-бізнес – це якісна нова модель інтегрованої економічної діяльності, яка базується на використанні інформаційно-комунікаційних технологій та мереж, як унікального макроекономічного середовища та основного засобу виробництва для оперативної комерційної та фінансової діяльності з метою підвищення ефективності наявних або широкого, динамічного розвитку нових сегментів бізнесу та отримання стабільного соціально-економічного ефекту [9, с. 601].
Науменкова С.В., Міщенко С. В.	Електронний бізнес (е-бізнес) розглядають як інтеграцію систем, процесів, організацій, ланцюгів, що створюють вартість, а також ринків, які використовують Інтернет і пов'язані з ним технології та концепції [6].
Марусей Т. В.	Електронний бізнес – це будь-яка ділова активність, що використовує можливості глобальних інформаційних мереж для перетворення внутрішніх і зовнішніх зв'язків з метою створення прибутку [5, с. 1012].
Зайцева О. А., Болотинюк І. М.	Електронний бізнес – це перетворення основних бізнес-процесів компанії шляхом впровадження Інтернет-технологій, націлене на підвищення ефективності діяльності. Електронним бізнесом є ділова активність, яка використовує можливості глобальних інформаційних мереж для перетворення внутрішніх і зовнішніх зв'язків фірм [3, с. 11].
Висоцька В.	Електронний бізнес (E-business) – підвищення ефективності бізнесу, засноване на використанні інформаційних технологій, для того щоб забезпечити взаємодію ділових партнерів і створити інтегрований ланцюжок доданої вартості [1, с. 55].
Євтушенко Д. Д.	Електронний бізнес – вид підприємства, який здійснюється на основі інформаційних технологій для перетворення зв'язків підприємства з постачальниками, партнерами і клієнтами, з метою поліпшення загальної ефективності бізнесу та вдосконалення бізнес-процесів (виробництва, управління запасами, розробки продукту, управління ризиками, фінансів, управління знаннями та людськими ресурсами) [2, с. 185].

Існує безліч визначень поняття електронного бізнесу, які відображають різні точки зору та відповідають професійній підготовці та накопиченому досвіду авторів цих визначень. Згідно з визначенням фахівців компанії IBM, електронний бізнес – це перетворення основних бізнес-процесів за допомогою інтернет-технологій. Таким чином, електронним бізнесом називається будь-яка ділова активність, яка використовує можливості глобальних інформаційних мереж для перетворення внутрішніх та зовнішніх зв'язків з метою створення прибутку.

На нашу думку, електронний бізнес-форма ведення бізнесу, за якої його значна частина виконується із застосуванням інформаційних технологій (це локальні та глобальні мережі, спеціалізоване програмне забезпечення тощо).

Електронний бізнес стає більш популярним в економіці та набуває чинності у вигляді нової бізнес-моделі, яка поступово замінить усі старі. На сьогодні електронний бізнес являється одним з видів економічної діяльності, що відбувається за допомогою використання інформаційних та комунікаційних технологій в реалізації та управлінні бізнес-процесів задля отримання прибутків.

Отже, основним завданням електронного бізнесу є застосування сучасних інформативних технологій для модернізації старих бізнес-моделей для підвищення якості роботи організації. Це зумовлено тим, що в епоху нової електронної економіки, загострюється розвиток конкуренції і саме тому керівництво будь-якої організації має в максимально стислий термін реагувати на ситуацію, що постійно змінюється на ринку. Швидка адаптація та вміння впроваджувати інновації у свої бізнес-процеси інновації, як свідчить практика, сприяють досягненню успіху підприємства. Цього можна досягти за попереднього ретельного планування.

Варто також розглянути складові елементи системи електронного бізнесу, які на сьогодні виділено, звертаючи увагу на складність такої системи та значне різноманіття підприємницької діяльності, яка відбувається в мережі Інтернет (рис. 1).

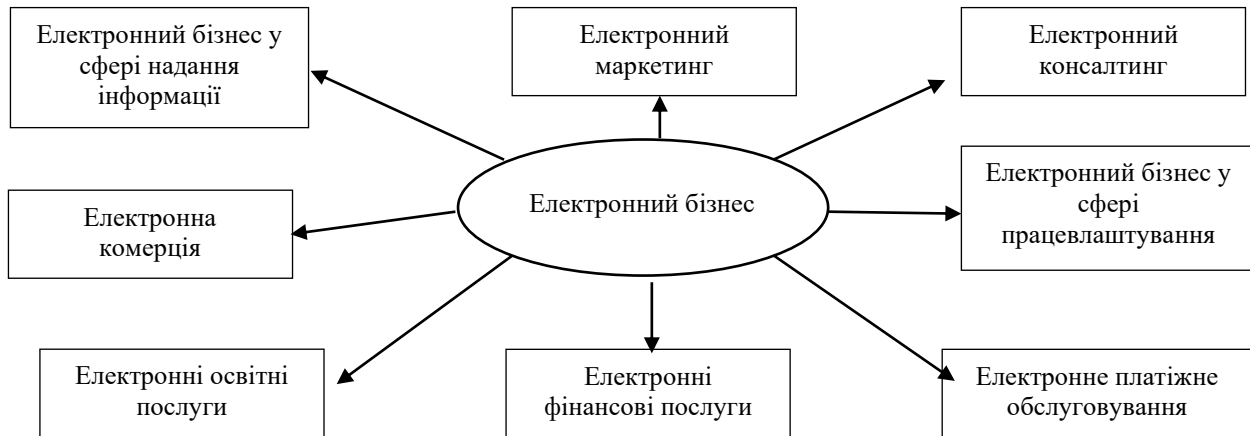

Рис. 1. Основні види електронного бізнесу

Таким чином, на рис. 1 ми можемо побачити основні види електронного бізнесу, які на сьогоднішній день вже сформувалися та поступово розвиваються. Варто зазначити, що більша частина видів даного бізнесу розвивалася з наявних його типів. Наприклад, у фінансовій сфері, де найбільшого розвитку отримали послуги з надання платіжних розрахунків, виникли також послуги з перерахування коштів між рахунками, надання кредитів онлайн, виникнення Монобанку, який за своєю сутністю є новим видом електронного бізнесу відрізняється від тих суб'єктів, які надають звичайні розрахункові послуги через мережу Інтернет.

Різним підприємствам потрібні різні засоби забезпечення бізнес-процесів, але принципи формування інфраструктури електронного бізнесу є досить універсальними:

- Новаторство – ключ до успіху. Необхідно вміти виявляти тенденції перед тим як їх встигнуть розглянути конкуренти, та інтегрувати їх у інформаційні системи для практичних реалізацій цих тенденцій.
- Без надійної та гнучкої інформаційної інфраструктури неможливо досягти інтеграції та інновацій.
- Інтеграція приносить замовникам додаткові переваги та вигоди. Підприємства, які досягли успіху, можуть розширити свої бізнес-процеси.

До переваг електронного бізнесу можна віднести:

1. Розширення ринку. Значна частина продукції сфери промисловості реалізується переважно через компанії-посередники, які залишають собі значний відсоток торгової надбавки. Розширення бази постачальників замовників у кілька разів дає відчутний результат;
2. Оптимізація процесів постачання. Розвинена система управління ланцюжками постачання SCM (Supply Chain Management) в режимі реального часу дозволяє значно скоротити витрати на зберігання товарно-матеріальних цінностей [7].

Інтернет революція після першого етапу розвитку роздрібної торгівлі в інтернеті B2C(бізнес-покупець) призвела до розвитку так званої системи електронної комерції B2B (бізнес-бізнес). Оптимізація бізнес-процесів реального світу, динамічне ціноутворення, агрегування попиту та пропозиції, інтегрування їх із фінансовими та адміністративними надбудовами – все це ті основні характеристики, за якими лежить майбутнє електронної економіки.

Найважливішим елементом електронного бізнесу є електронна комерція. Під електронною комерцією маються на увазі будь-які форми угод, при яких взаємодія сторін здійснюється із застосуванням можливостей інформаційних та телекомунікаційних технологій систем та мереж.

Електронна комерція є засобом ведення бізнесу у глобальному масштабі. Вона дозволяє компаніям повніше взаємодіяти з постачальниками і швидше реагувати на запити та очікування замовників. Компанії отримують можливий вибір постачальників незалежно від географічного розташування.

Електронна комерція є лише однією зі складових частин електронного бізнесу, яка обмежується проведенням угод за допомогою електронних систем, наприклад, продаж товарів або надання послуг через Інтернет.

Підкреслимо різницю між двома введеними поняттями. Електронний бізнес є найзагальнішим поняттям. До нього входять будь-які форми взаємодії між суб'єктами ринку за допомогою цифрових технологій:

- обмін інформацією;
- проведення маркетингових досліджень;
- встановлення контактів, наприклад, між потенційними замовниками та постачальниками;
- перед- та післяпродажна підтримка, наприклад подання докладної інформації про продукти та послуги, документацію, відповіді на запитання замовників тощо;
- продаж товарів та послуг;
- електронна оплата у платіжних системах, в тому числі з використанням електронних платіжних систем;
- розповсюдження продуктів, включаючи як управління доставкою та її відстеження для фізичних продуктів, так і безпосередню доставку продуктів, які можуть поширюватися електронним шляхом;
- можливість організації віртуальних підприємств групи окремих спеціалістів або навіть незалежних компаній для ведення спільної комерційної діяльності;
- здійснення бізнес-процесів, спільно керованих компанією та її торговими партнерами.

Основні відмінності електронної комерції від електронного бізнесу:

- електронний бізнес може як мати, так і не мати комерційної складової;
- електронна комерція – обмежений прояв електронного бізнесу, що є маркетингом, продажем, придбанням товарів/послуг з використанням телекомунікаційних технологій;
- електронний бізнес підтримує ланцюжок додавання споживчої вартості, інтегруючи в ланцюжки кілька компаній;
- основний упор електронного бізнесу зроблено на сферу управління ланцюжками постачальників та внутрішньої діяльності підприємства.

Через те, що відсутній безпосередній контакт між продавцем і покупцем електронна комерція пов'язана з деякими ризиками, а саме з імовірністю несплати товар чи витоку конфіденційних даних, ризиками не дотримання постачання замовлень або його доставлення у пошкодженому стані. Тобто системи електронної комерції мають забезпечувати зменшення подібних загроз, підтримувати належну безпеку комерційних угод, що, безпосередньо, спирається на існування спеціальних електронних технологій з ідентифікації сторін, застосування механізмів захищених з'єднання, шифрування конфіденційних даних в процесі їх передачі [4].

Варто відзначити, що виявлення сильних та слабких сторін ринку електронної комерції можливо здійснити за допомогою SWOT-аналізу (таблиця 2).

Таблиця 2

SWOT-аналіз ринку електронної комерції

Сильні сторони	Слабкі сторони
Можливості	Загрози
1. Зростання чисельності користувачів глобальної мережі. 2. Управління не обмежено часом та простором. 3. Зміна свідомості покупців. 4. Підприємство e-commerce завжди володіє ресурсами для розростання шляхом охоплення нових ринкових сегментів. 5. Реклама в інтернеті продуктивніша ніж на традиційному ринку. 6. Висока швидкість розвитку бізнесу.	1. Потужний ступінь конкуренції. 2. Суттєвий вплив макро-факторів (політичні, соціально-господарські та культурні перетворення). 3. Ймовірність втрати конфіденційності даних. 4. Шахрайство.
Переваги	Недоліки
1. Торгівля через глобальну мережу помітно зменшує час і фізичний рух сторін угоди. 2. Розвиток e-комерції позбавлений певних просторових кордонів і не потребує реєстрації на визначеній території. 3. Мобільний обмін даними між продавцями та покупцями. 4. Відсутність часових обмежень. 5. Досяжність і відкритість продукції. 6. «Еластична» ринкова сегментація.	1. Значний термін доставлення замовлень. 2. Відсутність належної законодавчої бази з охорони ринку e-комерції. 3. Відсутність реальної зустрічі між покупцем та продавцем зменшує ймовірність одержання дисконту. 4. Відсутність впливу на вибір покупця, що обумовлено віртуальним контактом. 5. Обмеженість реклами в інтернеті, оскільки вона розрахована на цільового споживача.

Таким чином, серед факторів, які гальмують зростання електронного ринку в Україні, слід зазначити:

- відсутність належної нормативно-правової бази;
- низький поріг платоспроможності окремих прошарків населення;
- неналежної якості стан інформаційної та логістичної інфраструктури відносно забезпечення розвитку в перспективі тощо.

Матеріали експертних досліджень сучасного українського простору e-commerce дозволяють оцінити його приблизно у 2 млрд доларів США [10]. Проаналізувавши дані за 2021 рік, можна зафіксувати,

що орієнтовно 63% українців кожного відвідують простори Інтернету. Якщо проаналізувати загальну кількість інтернет-користувачів України, то 33% користувачів роблять покупки хоча б 1 раз на рік, а 25% – роблять покупки регулярно. Найбільше коштів в інтернет-мережі українцями витрачається на одяг, аксесуари, подарунки, взуття, косметичні засоби, дрібну техніку і смартфони. Попит мають авто-товари та інвентар для дому і саду.

У середньому, протягом року українець здійснює купівлю онлайн 12-13 разів, розрахунок при цьому дорівнює 1200 грн. Українці згодні чекати посилку протягом 3-7 днів, після чого можуть передумати купувати товар. Також вони не бажають сплачувати додатково у випадку заміни способу постачання. Поміж тим, на внутрішньому електронному ринку на лідерами збуту товарів виступають такі електронні системи як «Розетка» або «OLX», а самою популярною закордонною комерційною інтернет-платформою є AliExpress, на якій українцями щодня реалізується близько 40 тис. операцій. Найбільш популярним способом доставлення товарів, придбаних в Інтернет-мережі, по Україні – до відділення поштового сервісу, з-за кордону – безпосередньо до дверей покупця. Для порівняння – на ринку ЄС 75 % замовлень надходять прямо до споживача.

Дивлячись на це, можна зазначити, що подальше зростання сфери електронної торгівлі в Україні потребує таких заходів [8]:

- залучення до використання можливостей Інтернет-мережі різних категорій населення по всій території держави, що обумовить збільшення чисельності онлайн-покупців та, у наслідку, зростання кількості електронних суб'єктів господарювання;
- розширення зони покриття, удосконалення якості Інтернет-зв'язку;
- розвиток маркетплейсів – спеціальних майданчиків, на яких виробники та продавці зможуть розміщувати свою продукцію;
- зростання кількості служб з транспортування товарів, покращення асортименту і якості їх послуг;
- виявлення та врахування індивідуальних запитів і побажань споживачів, що сприятиме підвищенню рівня їх задоволення від електронної комерції.

Проте після 24 лютого 2022 року в Україні торгівля була «на нулі», але вже за тиждень малий та середній бізнес почав адаптуватися. На Prom вже в середині березня 2022 року кількість замовлень на сайті досягла 20% довоєнного рівня, а на початку квітня – 60%.

Наразі українці найчастіше купують в онлайн-магазинах мобільні телефони, комп'ютерну техніку, воєнну і туристичну амуніцію, косметичні товари та автозапчастини.

Малий та середній бізнес – це потужна сила економіки України. Зараз головні кластери торгівлі у Харкові та Одесі майже не працюють. Підприємці або закрили бізнес або переміщують його в більш безпечні регіони.

Для підприємців, що працюють у сфері електронної комерції, одним із найкращих способів на сьогодні привернути увагу клієнтів є реклама в інтернеті. Згідно з дослідженнями організації IAB Україна приблизно 70% рекламодавців перервали свою діяльність на час війни, а зниження рівня конкуренції дає всім підприємцям дві величезні переваги:

- більше можливостей залучити потенційного клієнта;
- зниження ціни за клік у платній рекламі.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Головною особливістю сучасного етапу є той факт, що цифрові та інформаційні технології формують новий світ. У даному випадку, частину цього світу у вигляді електронного бізнесу.

У статті проаналізовано теоретичні основи розвитку електронного бізнесу, з'ясовано його базову сутнісні ознаки та визначено зміст, а саме: електронний бізнес – вид господарської діяльності, у межах якого активно використовуються інформаційно-комунікаційні технології та мережі. Вагому увагу було також приділено виокремленню на основі аналізу вже сформованих наукових концепцій окремих елементів у системі електронного бізнесу, їх групуванню. Зокрема, серед таких елементів виділено такі: електронна комерція, електронний консалтинг, електронне платіжне обслуговування, електронний бізнес у сфері надання інформації, електронний бізнес у сфері працевлаштування, електронні фінансові послуги, електронні освітні послуги, електронний маркетинг.

Також у статті розглянуто сутність електронної комерції, а саме, поняття електронної комерції слід трактувати як новий формат взаємовідносин між економічними суб'єктами, що реалізується за допомогою інформаційних технологій, а саме з використанням мережі Інтернет.

SWOT-аналіз переваг і недоліків електронної комерції дозволяє зробити висновок, що такий спосіб ведення бізнесу може бути достатньо прибутковим. У сучасних умовах України найкращим способом підвищити прибутковість підприємства є реклама в Інтернеті.

Література

1. Висоцька В. Особливості проектування і впровадження систем електронної комерції. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2008. № 631 : Інформаційні системи та мережі. 55-77 с.

2. Євтушенко Д. Д. Електронний бізнес, електронна комерція, інтернет-торгівля: сутність та взаємозв'язок понять. Бізнес Інформ. 2014. № 8. 184-188 с.
3. Зайцева О. О., Болотинюк І. М. Електронний бізнес : навч. посіб. ; за наук. ред. Н.В. Морзе. Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2015. 264 с.
4. Маліцька Г. Г., Мельник О. І. Особливості електронної комерції та стан її розвитку в сучасних економічних умовах України. Ефективна економіка. 2018. № 12. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/12_2018/76.pdf (дата звернення 03.06.2022).
5. Марусей Т. В. Основні тенденції розвитку ринку електронної комерції в Україні. Економіка і суспільство. 2018. Вип. 14. 1011-1015 с.
6. Науменкова С. В., Міщенко С. В. Ринок фінансових послуг. Ринок фінансових послуг : навч. посіб. Київ : Знання, 2010. 532 с.
7. Патраманська Л.Ю. Електронна комерція: переваги та недоліки. Ефективна економіка. 2015. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4505> (дата звернення 03.06.2022).
8. Полях В. М., Кривошеєва Н. М., Ключкотайн В. М. Електронна комерція: теоретико-правові засади та сучасний стан в Україні. ScientificJournalScienceRise. 2017. № 5. 11-17 с.
9. Страхарчук В., Страхарчук А. Концептуальні засади електронного банківського бізнесу. Молодь і ринок. 2012. № 4 (87). 59-64 с.
10. Що таке електронна комерція? Як роблять онлайн покупки українці, європейці та американці. Твоє місто. URL: http://tvoemisto.tv/news/shcho_take_elektronna_komertsiya_yak_roblyat_onlaynpokupky_ukraintsi_levropeytsi_ta_amerykantsi_93469.html (дата звернення 03.06.2022).
11. Мозговая Г. В., Ляшевская В. И., Билоконь В. А. Сутність і моделі електронного бізнесу та електронної комерції. Бізнес Інформ. 2022. № 1. С. 123–131. URL: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-1-123-131> (дата звернення 20.06.2022).

References

1. Vysotska V. Osoblyvosti proektuvannya i vprovadzhennia system elektronnoi komertsii. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika». 2008. № 631 : Informatsiini systemy ta merezhi. 55-77 s.
2. Yevtushenko D. D. Elektronnyi biznes, elektronna komertsii, internet-torhivlia: sutnist ta vzaiemoviazok poniat. Biznes Inform. 2014. № 8. 184-188 s.
3. Zaitseva O. O., Bolotyniuk I. M. Elektronnyi biznes : navch. posib. ; za nauk. red. N.V. Morze. Ivano-Frankivsk : Lileia HB, 2015. 264 s.
4. Malitska H. H., Melnyk O. I. Osoblyvosti elektronnoi komertsii ta stan yii rozvytku v suchasnykh ekonomichnykh umovakh Ukrainy. Efektyvna ekonomika. 2018. № 12. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/12_2018/76.pdf (data zvernennia 03.06.2022).
5. Marusei T. V. Osnovni tendentsii rozvytku rynku elektronnoi komertsii v Ukraini. Ekonomika i suspilstvo. 2018. Vyp. 14. 1011-1015 s.
6. Naumenkova S. V., Mishchenko S. V. Rynok finansovykh posluh. Rynok finansovykh posluh : navch. posib. Kyiv : Znannia, 2010. 532 s.
7. Patramanska L.Iu. Elektronna komertsii: perevahy ta nedoliky. Efektyvna ekonomika. 2015. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4505> (data zvernennia 03.06.2022).
8. Poliakh V. M., Kryvosheieva N. M., Klochkotain V. M. Elektronna komertsii: teoretyko-pravovi zasady ta suchasnyi stan v Ukraini. ScientificJournalScienceRise. 2017. № 5. 11-17 s.
9. Strakharchuk V., Strakharchuk A. Kontseptualni zasady elektronnoho bankivskoho biznesu. Molod i rynek. 2012. № 4 (87). 59-64 s.
10. Shcho take elektronna komertsii? Yak robliat onlain pokupky ukraintsi, yevropeitsi ta amerykantsi. Tvoie misto. URL: http://tvoemisto.tv/news/shcho_take_elektronna_komertsiya_yak_roblyat_onlaynpokupky_ukraintsi_levropeytsi_ta_amerykantsi_93469.html (data zvernennia 03.06.2022).
11. Mozghovaia H. V., Liashevskaiia V. Y., Bylokon V. A. Sutnist i modeli elektronnoho biznesu ta elektronnoi komertsii. Biznes Inform. 2022. № 1. С. 123–131. URL: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-1-123-131> (data zvernennia 20.06.2022).

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-34>

УДК 637.5.02

Аліна ТКАЧЕНКО

Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

<https://orcid.org/0000-0001-5521-3327>

e-mail: alina_biaf@gmail.com

ДОСЛІДЖЕННЯ СПОЖИВНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ОРГАНІЧНИХ СИРОПІВ

У роботі наведено результати досліджень органолептичних показників, глікемічного індексу, харчової цінності та показників безпеки органічних сиропів. Органолептичні показники сиропів (смак, аромат, колір та зовнішній вигляд) досліджено методом сенсорного аналізу. Визначення глікемічного індексу та харчової цінності здійснено на основі аналітичних даних методом порівняння. Для дослідження вмісту токсичних елементів у виробках використовували загальноприйняті методики: свинець та кадмій визначали атомно-абсорбційним методом, ртуть – методом безполуменевої атомної абсорбції. Об'єктами дослідження є: органічний кленовий сироп «Maribel» 330 г (250 мл), країна виробництва – Канада; органічний сироп з агави «Bio syrop z agawy» (650 г) – країна виробництва Мексика; органічний рисовий сироп «Horizon» (450 г) – країна виробництва Нідерланди. Встановлено, що всі досліджувані сиропи мають приємний смак та аромат, а додавання органічних сиропів до рецептур борошняних виробів може поліпшити їх органолептичні властивості, надавши екзотичного флейвору. Найвищим глікемічним індексом серед досліджуваних сиропів володіє сироп рисовий (98). Найнижчим глікемічним індексом характеризується сироп агави (17), але такий низький глікемічний індекс притаманний лише сиропам з агави мексиканського походження. Енергетична цінність цукру та рисового сиропу є однаковою та становить 396 ккал. У той же час, найнижчою є калорійністю відрізняється зразок сиропу кленового – 262 ккал. Цей же сироп містить найнижчу кількість вуглеводів – 67,5 г/100 г. Сироп агави містить дещо більше вуглеводів – 76,37 г/100 г. Вміст жирів у сиропі дуже обмежений та містить 0,20 г/100 г у кленового та рисового сиропів, а у сиропу агави – 0,45 г/100 г. Вміст білків у кленового сиропу відсутній, а у сиропу агави та рисового сиропу майже непомітний – 0,09 г/100 г та 0,60 г/100 г відповідно. З точки зору вмісту солей важких металів у сиропі, продукти можна вважати безпечними. Вміст свинцю найнижчий у кленовому сиропі (0,03 мг/кг), а вміст кадмію та ртуті є однаковим у всіх досліджуваних зразках та становить 0,01 мг/кг та 0,001 мг/кг для кожного зразку відповідно. Подальші дослідження плануються присвятити створенню рецептур на основі органічних сиропів та аналізу харчової і біологічної цінності на основі них.

Ключові слова: органічна продукція, борошняні кондитерські вироби, органічний сироп кленовий, органічний сироп агави, органічний сироп рисовий, цукрозамінники, глікемічний індекс.

Alina TKACHENKO

Poltava University of Economics and Trade

RESEARCH OF CONSUMPTION PROPERTIES OF ORGANIC SYRUPS

The paper presents the results of research on organoleptic parameters, glycemic index, nutritional value and safety indicators of organic syrups. Organoleptic characteristics of syrups (taste, aroma, color and appearance) were studied by sensory analysis. Determination of glycemic index and nutritional value was carried out on the basis of analytical data by comparison. To study the content of toxic elements in the products used conventional methods: lead and cadmium were determined by the atomic absorption method, mercury - by the method of flameless atomic absorption. The objects of the study are: organic maple syrup "Maribel" 330 g (250 ml), country of production - Canada; organic agave syrup "Bio syrop z agawy" (650 g) - country of manufacture Mexico; Horizon organic rice syrup (450 g) is a country of production in the Netherlands. It was found that all the studied syrups have a pleasant taste and aroma, and the addition of organic syrups to the recipes of flour products can improve their organoleptic properties, giving an exotic flavor. Rice syrup has the highest glycemic index among the studied syrups (98). The lowest glycemic index is characterized by agave syrup (17), but such a low glycemic index is characteristic only of agave syrups of Mexican origin. The energy value of sugar and rice syrup is the same and is 396 kcal. At the same time, the lowest caloric content is a sample of maple syrup - 262 kcal. The same syrup contains the lowest amount of carbohydrates - 67.5 g / 100 g. Agave syrup contains slightly more carbohydrates - 76.37 g / 100 g. The fat content in syrups is very limited and contains 0.20 g / 100 g in maple and rice syrups, and agave syrup - 0.45 g / 100 g. The protein content of maple syrup is absent, and agave syrup and rice syrup are almost invisible - 0.09 g / 100 g and 0.60 g / 100 g, respectively. In terms of the content of heavy metal salts in syrups, the products can be considered safe. The lead content is the lowest in maple syrup (0.03 mg / kg), and the cadmium and mercury content is the same in all test samples and is 0.01 mg / kg and 0.001 mg / kg for each sample, respectively. Further research is planned to create recipes based on organic syrups and analysis of nutritional and biological value based on them.

Key words: organic products, flour confectionery, organic maple syrup, organic agave syrup, organic rice syrup, sugar substitutes, glycemic index.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Сиропи визначаються як водні розчини цукрів або гідролізатів крохмалю. Це густа в'язка рідина, що складається переважно з розчинених у розчині сахаридів, але має незначну тенденцію до відкладення кристалів. В'язкість сиропу є результатом множинних водневих зв'язків між розчиненими у водному розчині цукрами, які мають багато гідроксильних (ОН) груп. Сиропи використовуються як підсолоджувачі у фруктових напоях, лікерах, хлібобулочних, фармацевтичних та пивоварних продуктах. Цукор (сахароза) є очищеним підсолоджувачем, який використовується в рецептурі багатьох продуктів харчування та напоїв,

щоб підсолодити ці продукти, а також надати певні властивості продукту. Проте, сахароза асоціюється з проблемами здоров'я, такими як сприяння ожирінню та збільшення рівня цукру в крові; тому є необхідність замінити їх нерафінованими підсолоджувачами в різних харчових продуктах [1]. Важливим показником цукрів та цукрозамінників є їх глікемічний індекс продукту, який характеризується як відносний коефіцієнт, що вказує, як змінюється рівень цукру в крові залежно від вуглеводів, спожитих разом з цим продуктом. За показником глікемічного індексу всі продукти діляться на 3 категорії: з низьким ГІ (менше або дорівнює 55); із середнім ГІ (від 56 до 69); з високим ГІ (дорівнює 70 і вище) [2]. Глікемічний індекс цукру становить 70. Враховуючи, що цукор є складовою борошняних кондитерських виробів, важливим завданням харчової науки є пошук нових рецептур із цукрозамінниками. Пошук альтернативних підсолоджувачів є актуальним також і з точки профілактики діабету. Встановлено, що число хворих на цукровий діабет подвоюється через кожні 15 років. Масові скринінгові обстеження показали, що в розвинених країнах тяжкими формами цукрового діабету страждає від 2 до 4 % населення. Всього у світі, за даними Міжнародної діабетичної федерації, хворіють понад 366 млн. осіб, за їх прогнозом до 2030 року кількість людей з цукровим діабетом зросте до 600 млн. В Україні зареєстровано 1 млн 400 тисяч осіб хворих на діабет, з них близько 190 тис. пацієнтів – інсулінозалежні, з них понад 7,5 тис. – діти [3]. Ці цифри вказують на важливість зменшення споживання цукру та пошуку інших природних цукрів з нижчим глікемічним індексом.

Пошуку альтернативних цукрозамінників присвячені праці багатьох учених. Проте, у даному дослідженні розглядають саме органічні цукрозамінники, враховуючи популярність органічної продукції у світі. Пошук органічних цукрозамінників дозволить розширити асортимент органічних борошняних виробів зі зниженим вмістом цукру.

Аналіз основних досліджень

Дослідження ринку сиропів в Україні показує, що у нашій державі практично все виробництво глюкозних сиропів зосереджено на двох підприємствах – ВАТ «Інтеркорн Корн Просесинг Індастрі» і ЗАТ «Дніпровський крохмале-патоковий комбінат». Частка інших виробників близько 0,2%. У нашій країні випускаються сиропи різних марок, в залежності від вмісту фруктози. Проте органічні сиропи – це продукція переважно закордонного виробництва [4]. Серед органічних сиропів на ринку представлені країни-виробники: США, Нідерланди, Канада, Мексика. Найпоширеніші марки, що продаються в українських мережах: «Bascom Amber Rich Organic», «Biopont», «Green Line», «Natural, Rinatura», «Maribel», «Horizon».

Кленовий сироп виготовляється із цукрового клену. Цукровий клен в основному росте на північному сході США та на сході Канади. Інший вид клена культивується у Кореї, але він не придатний для сиропів, лише для соку [5].

У порівнянні з іншими підсолоджувачами, кленовий сироп особливо багатий поліфенольними лігнанами та фітогормоном абсцизової кислоти та її похідними. Метаболічні дослідження на щурах показали, що кленовий сироп спричиняє значно нижчі пікові та глобальні реакції глюкози, інсуліну, амліну та шлункового інгібуючого поліпептиду порівняно з сиропом коричневого рису, кукурудзяним сиропом та чистою декстрозою. Метаболічні ефекти сиропу агави та патоки були подібними до кленового сиропу, тоді як мед викликав більш високі пікові реакції на інсулін, амлілін та інгібуючий поліпептид. Як склад кленового сиропу, так і метаболічні реакції на його вживання щурами вказують на те, що він є здоровою природною альтернативою рафінованому цукру [6].

Крім основного інгредієнта сахарози, до хімічного складу продуктів клена входять феноли, піразини, вітаміни, мінерали, органічні кислоти, фітогормони. Ці біологічно активні сполуки мають потенційну цінність завдяки їх перевагам для зміцнення здоров'я, включаючи антиоксидантну, антипроліферативну та антимутагенну дію [7].

Вміст вітамінів та мінеральних елементів у кленовому сиропі наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Вітамінний та мінеральний склад кленового сиропу [8]

Назва нутрієнту	Вміст у мг/100 г продукту
Тіамін (B ₁)	0,07
Рибофлавін (B ₂)	1,30
Холін (B ₄)	1,50
Пантотенова кислота (B ₅)	0,40
Натрій	11,00
Калій	213,00
Кальцій	103,00
Магній	23,00

Як видно з таблиці 1, кленовий сироп містить у своєму складі вітаміни групи В, найбільше – Холіну (B₄). Проте з точки зору задоволення добової потреби, вміст цих вітамінів є незначним. З мінеральних елементів найбільшим є вміст калію (213 мг/100 г). Проте враховуючи, що добова потреба у калії становить

2500 мг, споживання 100 г кленового сиропу здатне задовольнити до 10% добової норми. Уміст кальцію на 100 г продукту становить 12 % від добової потреби у нутрієнті. Хімічний склад кленового сиропу за [9] наведено у таблиці 2.

Таблиця 2

Хімічний склад кленового сиропу

Назва речовини	Вміст у %
Сахароза	65,00
Вода	32,00
Гексоза	7,90
Яблучна кислота	0,093
Лимонна кислота	0,010
Бурштинова кислота	0,008
Фумарова кислота	0,004
Зола	0,67

Як видно з таблиці 2, найбільше з усіх речовин кленовий сироп містить сахарозу. Також у сиропі в достатній кількості присутній вуглевод гексоза. У сиропі в незначних кількостях містяться яблучна, лимонна, бурштинова та фумарова кислоти.

Сироп агави походить переважно з Мексики та США. Сироп агави майже в 1,5 рази солодший за звичайний цукор. Основним цукром, який у ньому міститься є фруктоза, що становить до 88% загальної кількості цукрів, присутніх у сиропі. Складовими, присутніми в сиропі агави, є полісахариди фруктани, біоактивні сполуки (поліфеноли, флавоноїди, дубильні речовини та сапоніни) та мікроелементи (Fe, Ca, K, Mg і Na). Фруктани зі зв'язками (β 2 1, β 2 6) демонструють сприятливу дію на мікробіоту кишечника людини у деяких споживачів [10].

Кількісний склад цукрів, що містяться у сиропі агави наведено у таблиці 3.

Таблиця 3

Вміст цукрів у сиропі агави [11]

Назву цукрів	Вміст у %
Фруктоза	84,29
Глюкоза	11,64
Сахароза	-
Маніт	0,70
Інозитол	-
Кетоза	-
Загальна кількість редукуючих цукрів	96,60

Отже, окрім фруктози сироп агави може містити глюкозу, сахарозу, маніт, інозитол та 1-кетозу. Загальна кількість редукуючих цукрів становить 96,60%.

Органічний рисовий сироп, витягнутий із рисових зерен, містить переважно мальтозу, яка легко розкладається в організмі в глюкозу. Зерна солода поліпшують травлення. Ще однією перевагою є наявність вітамінів групи В з рису. Органічний коричневий рисовий сироп став кращою альтернативою використанню кукурудзяного сиропу з високим вмістом фруктози як підсолоджувача в їжі. Проте недоліками даного продукту є, по-перше, високий глікемічний індекс, по-друге, можливість потрапляння миш'яку до організму людини. Миш'як надходить із самого рису, і в коричневому рисі його більше, ніж у білому. У природі миш'як міститься в ґрунті та воді, а рисові рослини, як правило, поглинають його легше, ніж інші харчові культури. За даними досліджень, це відбувається незалежно від того, чи вирощують рис традиційно чи органічно, поки що невідомі будь-які дані, які б показували різницю в кількості миш'яку в органічному та традиційно вирощеному рисі [12].

Вміст цукрів у рисовому сиропі показано у таблиці 4.

Таблиця 4

Вміст цукрів у рисовому сиропі [13]

Назва цукрів	Вміст у %
Фруктоза	27,97
Глюкоза	27,88
Мальтоза	0,95
Трегалоза	1,20
Мелезітоза	6,77
Рафіноза	0,15

Як видно з таблиці 4, вміст фруктози та глюкози у рисовому сиропі є практично однаковим та становить 27,97 та 27,88% відповідно. У значній мірі також міститься вуглевод мелезітоза. Інші цукри містяться у сиропі у незначній кількості.

Таким чином, рослині сиропи відрізняються за хімічним складом та складом вуглеводів від цукру білого кристалічного. У кленовому цукрі найвищим є вміст сахарози (67%), у сиропі агави фруктози – до 88 %, у рисовому сиропі фруктоза та глюкоза представлені у рівних кількостях.

Формулювання цілей статті

Метою статті є вивчення споживних властивостей органічних сиропів. Для досягнення мети, поставлені задачі:

- вивчити органолептичні показники сиропів органічних;
- проаналізувати глікемічний індекс, харчову та енергетичну цінність сиропів органічних у порівнянні з цукром білим кристалічним;
- дослідити показники безпеки сиропів органічних.

Матеріали та методи дослідження

У статті досліджено органолептичні показники сиропів кленового, агави та рисового методом сенсорного аналізу. Дослідження харчової цінності здійснено на основі аналітичних даних методом порівняння. Для дослідження вмісту токсичних елементів у виробках використовували загальноприйняті методики: свинець та кадмій визначали атомно-абсорбційним методом, ртуть – методом безполуменової атомної абсорбції [14]. Солі важких металів визначено з урахуванням Методичних рекомендацій щодо визначення показників лабораторних досліджень (випробувань), що здійснюються в рамках державного контролю згідно із Періодичністю, затвердженою наказом Держпродспоживслужби від 12.12.2018 № 1019 для харчових продуктів нетваринного походження та кормів нетваринного походження, які ввозяться (пересилаються) на митну територію України та підлягають державному контролю згідно з щорічним планом державного контролю.

Об'єктом дослідження № 1 є органічний кленовий сироп «Maribel» 330 г (250 мл), країна виробництва – Канада (рис. 1.)

Рис. 1. Органічний кленовий сироп «Maribel» 330 г (250 мл), країна виробництва – Канада

Об'єктом дослідження № 2 є органічний сироп з агави «Bio syrop z agawy» (650 г) – країна виробництва – Мексика (рис. 2).

Рис. 2. Органічний сироп з агави «Bio syrop z agawy» (650 г) – країна виробництва Мексика

Об'єктом дослідження № 3 є органічний рисовий сироп «Horizon» (450 г) – країна виробництва Нідерланди (рис. 3).

Рис. 3. Органічний рисовий сироп «Horizon» (450 г) – країна виробництва Нідерланди

Результати досліджень. Сиропи було досліджено за показниками: зовнішній вигляд, колір, аромат та смак. Характеристика показників сиропів наведена у таблиці 5.

Таблиця 5

Органолептичні показники органічних сиропів

Показник	Органічний кленовий сироп «Maribel» 330 г (250 мл), країна виробництва – Канада	Органічний сироп з агави «Bio syrop z agawy» (650 г) – країна виробництва Мексика	Органічний рисовий сироп «Horizon» (450 г) – країна виробництва Голандія
Зовнішній вигляд	В'язка однорідна, тягуча рідина без сторонніх включень	В'язка однорідна рідина без сторонніх включень	В'язка однорідна, густа рідина без сторонніх включень
Колір	Світло-коричневий з бурштиновим відтінком	Світло-коричневий, з медовим відтінком	Світло-коричневий, з медовим відтінком
Аромат	Солодкий, з нотками клену	Медовий з карамельним відтінком	М'який, з нотками азійської кухні
Смак	Солодкий деревинний присмак	Дуже солодкий, з медовим відтінком	Солодкий з відтінком карамелі

Аналіз даних табл. 5 свідчить про те, що додавання органічних сиропів до рецептур борошняних виробів може поліпшити їх органолептичні властивості, надавши солодкого смаку та екзотичного аромату.

Як уже було зазначено вище, важливу роль у виборі цукрозамінників має глікемічний індекс. Порівняльна характеристика цукру та сиропів за цим показником наведена на рис. 4.

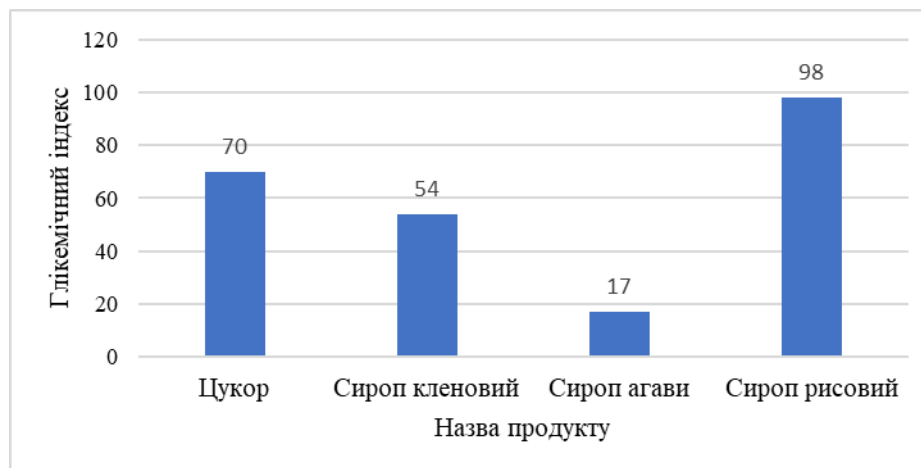

Рис. 4. Порівняльний аналіз глікемічного індексу цукру та рослинних сиропів

Як видно з рис. 4, найвищим глікемічним індексом володіє сироп рисовий (98), що навіть більше, ніж у звичайного цукру. Це свідчить, що попри корисні властивості рисового сиропу його не можна використовувати для продуктів дієтичного харчування. Найнижчим глікемічним індексом характеризується сироп агави (17), але такий низький глікемічний індекс притаманний лише сиропам з агави мексиканського походження.

Порівняльний аналіз харчової та енергетичної цінності цукру та органічних сиропів наведено у табл. 6. Дані про харчову та енергетичну цінність сиропів було використано з інформації на упаковці від виробника.

Як видно з таблиці 6, енергетична цінність цукру та рисового сиропу є однаковою та становить 396 ккал. У той же час, найнижчою є калорійність сиропу кленового – 262 ккал. Цей же сироп містить найнижчу кількість вуглеводів. Сироп агави містить дещо більше вуглеводів, а найвищу кількість вуглеводів на 100 г продукту містить цукор білий кристалічний.

Таблиця 6

Аналіз харчової та енергетичної цінності цукру та органічних сиропів

Назва показника (на 100 г продукту)	Цукор білий кристалічний першої категорії	Органічний кленовий сироп «Maribel» 330 г (250 мл), країна виробництва – Канада	Органічний сироп з агави «Bio syrop z agawy» (650 г) – країна виробництва Мексика	Органічний рисовий сироп «Horizon» (450 г) – країна виробництва Голандія
Білки, г	0,00	0,00	0,09	0,60
Жири, г	0,00	0,20	0,45	0,20
Вуглеводи, г	99,00	67,5	76,37	98,00
Енергетична цінність, ккал	396,00	262,00	310,00	396,00

Показники безпеки, визначені у сиропі зазначені у таблиці 7.

Таблиця 7

Результати дослідження показників безпеки органічних сиропів

Назва токсичного елемента	Допустимий рівень, мг/кг, не більше ніж	Органічний кленовий сироп «Maribel» 330 г (250 мл), країна виробництва – Канада	Органічний сироп з агави «Bio syrop z agawy» (650 г) – країна виробництва Мексика	Органічний рисовий сироп «Horizon» (450 г) – країна виробництва Голандія
Свинець	1,00	0,03	0,04	0,05
Кадмій	0,05	0,01	0,01	0,01
Ртуть	0,01	0,001	0,001	0,001

Як свідчать дані таблиці 7, вміст всіх солей важких металів, що регламентуються Методичними рекомендаціями щодо визначення показників лабораторних досліджень (випробувань), що здійснюються в рамках державного контролю, є суттєво нижчим за допустимий рівень. Вміст свинцю найнижчий у кленовому сиропі, а вміст кадмію та ртуті є однаковим у всіх досліджуваних зразках. Такі дані свідчать, що органічні сиропи можна вважати безпечними за показником вмісту солей важких металів.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Встановлено, що всі досліджувані сиропи мають приємний смак та аромат, а додавання органічних сиропів до рецептур борошняних виробів може поліпшити їх органолептичні властивості, надавши екзотичного флейвору. Найвищим глікемічним індексом серед досліджуваних сиропів володіє сироп рисовий (98). Найнижчим глікемічним індексом характеризується сироп агави (17), але такий низький глікемічний індекс притаманний лише сиропам з агави мексиканського походження. Енергетична цінність цукру та рисового сиропу є однаковою та становить 396 ккал. У той же час, найнижчою є калорійністю відрізняється зразок сиропу кленового – 262 ккал. Цей же сироп містить найнижчу кількість вуглеводів – 67,5 г/100 г. Сироп агави містить дещо більше вуглеводів – 76,37 г/100 г. Вміст жирів у сиропі дуже обмежений та містить 0,20 г/100 г у кленового та рисового сиропів, а у сиропу агави – 0,45 г/100 г. Вміст білків у кленового сиропу відсутній, а у сиропу агави та рисового сиропу майже непомітний – 0,09 г/100 г та 0,60 г/100 г відповідно. З точки зору вмісту солей важких металів у сиропі, продукти можна вважати безпечними. Вміст свинцю найнижчий у кленовому сиропі (0,03 мг/кг), а вміст кадмію та ртуті є однаковим у всіх досліджуваних зразках та становить 0,01 мг/кг та 0,001 мг/кг для кожного зразку відповідно.

Література

1. Ofoedu Chigozie, Chijioke Osuji, Moses Ojukwu. Sugar profile of syrups from malted and unmalted rice of different varieties. *Journal of Food Research*. 2019. № 8(1):52. DOI:10.5539/jfr.v8n1p52.
2. Augustin L S A., C W C Kendall, D J A Jenkins [et al]. Glycemic index, glycemic load and glycemic response: An International Scientific Consensus Summit from the International Carbohydrate Quality Consortium. *Nutr Metab Cardiovasc Dis*. 2015. Sep; 25(9). P. 795-815. doi: 10.1016/j.numecd.2015.05.005.
3. Атлас: Діабет в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.auc.org.ua> > sectors > block_atlas – (Дата звернення 13.06.2022 р.).
4. Аналіз ринку продуктів переробки рослин в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://a7d.com.ua/novini/40848-analz-rinku-produktv-pererobki-roslin-v-ukrayin.html>. – (Дата звернення 13.06.2022 р.).
5. Legault Simon, Daniel Houle, Antoine Plouffe [et al]. Perceptions of U.S. and Canadian maple syrup producers toward climate change, its impacts, and potential adaptation measures. *Plos One*. 2019. April 25 <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0215511>

6. St-Pierre Philippe, GenevièvePilon, ValérieDumais [et al]. Comparative analysis of maple syrup to other natural sweeteners and evaluation of their metabolic responses in healthy rats. *Journal of Functional Foods*. 2014. Volume 11. P. 460-471. <https://doi.org/10.1016/j.jff.2014.10.001>
7. Mellado-Mojica Erika, Navindra P. Seeram, Mercedes G. López. Comparative analysis of maple syrups and natural sweeteners: Carbohydrates composition and classification (differentiation) by HPAEC-PAD and FTIR spectroscopy-chemometrics. *Journal of Food Composition and Analysis*. 2016. Volume 52. P. 1-8. <https://doi.org/10.1016/j.jfca.2016.07.001>
8. Castro-Muñoz Roberto, MarielaCorrea-Delgado, RafaelCórdova-Almeida [et al]. Natural sweeteners: Sources, extraction and current uses in foods and food industries. *Food Chemistry*. 2022. Volume 370. P. 130991. <https://doi.org/10.1016/j.foodchem.2021.130991>
9. Doner L.W. SUGAR. Palms and Maples. *Encyclopedia of Food Sciences and Nutrition (Second Edition)*. 2003. Johns Hopkins University, Center for Human Nutrition, School of Hygiene and Public Health, P. 353.
10. Verma D.K., A.R. Patel, M. Thakur. A review of the composition and toxicology of fructans, and their applications in foods and health. *Journal of Food Composition and Analysis*. 2021. № 99. P. 103884, [10.1016/j.jfca.2021.103884](https://doi.org/10.1016/j.jfca.2021.103884)
11. Ozuna César, ElenaFranco-Robles. Agave syrup: An alternative to conventional sweeteners? A review of its current technological applications and health effects. *LWT*. 2022. Volume 162. 113434. <https://doi.org/10.1016/j.lwt.2022.113434>
12. Organic Food Sweetener May Be a Hidden Source of Dietary Arsenic. URL: <https://home.dartmouth.edu/news/2012/02/organic-food-sweetener-may-be-hidden-source-dietary-arsenic> – (Дата звернення 13.06.2022 р.).
13. CIURSA, Paula; OROIAN, Mircea. IMPACT OF CORN AND RICE SYRUP ADULTERATION ON PHYSICO-CHEMICAL PROPERTIES OF TILIA HONEY. *Food and Environment Safety Journal*, [S.l.], v. 19, n. 2, July 2020. ISSN 2559 - 6381. Available at: <http://fens.usv.ro/index.php/FENS/article/view/718/646>>. Date accessed: 26 June 2022.
14. Tkachenko A., Syrokhman I., Lozova T., Ofilenko N., Goryachova E., Hmelnitska Y., Shurduk I. Development of formulations for sponge cakes made from organic raw materials using the principles of a food products safety management system. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*. 2019. № 1/11 (97), P. 60–70.

References

1. Ofoedu Chigozie, Chijioko Osuji, Moses Ojukwu. Sugar profile of syrups from malted and unmalted rice of different varieties. *Journal of Food Research*. 2019. № 8(1):52. DOI:10.5539/jfr.v8n1p52.
2. Augustin L S A., C W C Kendall , D J A Jenkins [et al]. Glycemic index, glycemic load and glycemic response: An International Scientific Consensus Summit from the International Carbohydrate Quality Consortium. *Nutr Metab Cardiovasc Dis*. 2015. Sep; 25(9). R. 795-815. doi: 10.1016/j.numecd.2015.05.005.
3. Atlas: Diabet v Ukraini [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : https://www.auc.org.ua/sectors/block_atlas – (Data zvernennia 13.06.2022 r.).
4. Analiz rynku produktiv pererobky roslyn v Ukraini [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://a7d.com.ua/novini/40848-analiz-rynku-produktiv-pererobki-roslyn-v-ukrain.html>. – (Data zvernennia 13.06.2022 r.).
5. Legault Simon, Daniel Houle, Antoine Plouffe [et al]. Perceptions of U.S. and Canadian maple syrup producers toward climate change, its impacts, and potential adaptation measures. *Plos One*. 2019. April 25 <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0215511>
6. St-Pierre Philippe, GenevièvePilon, ValérieDumais [et al]. Comparative analysis of maple syrup to other natural sweeteners and evaluation of their metabolic responses in healthy rats. *Journal of Functional Foods*. 2014. Volume 11. P. 460-471. <https://doi.org/10.1016/j.jff.2014.10.001>
7. Mellado-Mojica Erika, Navindra P. Seeram, Mercedes G. López. Comparative analysis of maple syrups and natural sweeteners: Carbohydrates composition and classification (differentiation) by HPAEC-PAD and FTIR spectroscopy-chemometrics. *Journal of Food Composition and Analysis*. 2016. Volume 52. P. 1-8. <https://doi.org/10.1016/j.jfca.2016.07.001>
8. Castro-Muñoz Roberto, MarielaCorrea-Delgado, RafaelCórdova-Almeida [et al]. Natural sweeteners: Sources, extraction and current uses in foods and food industries. *Food Chemistry*. 2022. Volume 370. R. 130991. <https://doi.org/10.1016/j.foodchem.2021.130991>
9. Doner L.W. SUGAR. Palms and Maples. *Encyclopedia of Food Sciences and Nutrition (Second Edition)*. 2003. Johns Hopkins University, Center for Human Nutrition, School of Hygiene and Public Health, R. 353.
10. Verma D.K., A.R. Patel, M. Thakur. A review of the composition and toxicology of fructans, and their applications in foods and health. *Journal of Food Composition and Analysis*. 2021. № 99. R. 103884, [10.1016/j.jfca.2021.103884](https://doi.org/10.1016/j.jfca.2021.103884)
11. Ozuna, César, ElenaFranco-Robles. Agave syrup: An alternative to conventional sweeteners? A review of its current technological applications and health effects. *LWT*. 2022. Volume 162. 113434. <https://doi.org/10.1016/j.lwt.2022.113434>
12. Organic Food Sweetener May Be a Hidden Source of Dietary Arsenic. URL: <https://home.dartmouth.edu/news/2012/02/organic-food-sweetener-may-be-hidden-source-dietary-arsenic> – (Data zvernennia 13.06.2022 r.).
13. CIURSA, Paula; OROIAN, Mircea. IMPACT OF CORN AND RICE SYRUP ADULTERATION ON PHYSICO-CHEMICAL PROPERTIES OF TILIA HONEY. *Food and Environment Safety Journal*, [S.l.], v. 19, n. 2, July 2020. ISSN 2559 - 6381. Available at: <http://fens.usv.ro/index.php/FENS/article/view/718/646>>. Date accessed: 26 June 2022.
14. Tkachenko A., Syrokhman I., Lozova T., Ofilenko N., Goryachova E., Hmelnitska Y., Shurduk I. Development of formulations for sponge cakes made from organic raw materials using the principles of a food products safety management system. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*. 2019. № 1/11 (97), R. 60–70.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-35>

УДК 332.1: 339.9

Ірина УНІНЕЦЬ

Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова

<https://orcid.org/0000-0002-1690-6590>

e-mail: germanirina777@gmail.com

РОЗВИТОК SMART CITIES В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРЕНДІВ

У статті проаналізовано особливості сучасного етапу розвитку смарт міст в світі та Україні, виокремлено ключові передумови. Встановлено, що формування смарт міст відбувається в умовах глобальної інтелектуалізації, що знаходить своє відображення у ключових індексах та рейтингах оцінки смарт міст в світі. Визначено, що вага факторів інтелектуалізації в окремих індексах може сягати 40% в загальній оцінці. Загалом в рамках дослідження охарактеризовано український кейс становлення смарт міст та проаналізовано ключові форми реалізації процесу смартизації містоуправління. Визначено ключові особливості формування системи розумного управління в містах: Київ, Полтава, Харків, Одеса, Львів, Дніпро.

Ключові слова: смарт місто; інтелектуалізація; глобальні міста; розумне управління; рейтинг смарт міст.

Iryna UNINETS

National Pedagogical Dragomanov University

THE DEVELOPMENT OF SMART CITIES IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF GLOBAL TRENDS

The article analyzes the features of the modern stage of the development of smart cities in the world and in Ukraine, and highlights the key prerequisites. It has been established that the formation of smart cities takes place in the conditions of global intellectualization, which is reflected in the key indexes and ratings of smart city evaluation in the world. It was determined that the weight of intellectualization factors in individual indices can reach 40% in the overall assessment. In general, within the framework of the study, the Ukrainian case of the formation of smart cities was characterized and the key forms of implementation of the smartization process of city management were analyzed. The key features of the formation of a smart management system in the cities of Kyiv, Poltava, Kharkiv, Odesa, Lviv, and Dnipro have been determined.

It has been determined that at the initial stage, capital investment in the development of smart cities is key to the formation of an integrated system of smart management, which combines the need to create prerequisites for high-quality well-being, increase the competitiveness of cities and ensure sustainability. In general, the key goal of the development of smart cities involves optimizing the function of megacities, increasing the level of comfort for living in all constituent elements, including government, society, economy, ecology, lifestyle and mobility opportunities. Today's urban environment is filled with advanced multimodal transportation systems, self-sustaining and self-managing energy networks, comprehensive services, amenities, and access to services. However, complex problems complicate the implementation of the concept of smart cities, which includes infrastructure support, the growth of the urban population and the need to implement the global goals of sustainable development. The construction of a smart city system is possible only under the condition of unification and joint work of authorities, businesses and public organizations, which is caused by the need to combine all management systems into a single network.

Keywords: smart city; intellectualization; global cities; smart management; smart cities rating.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Формування нових підходів до містоутворення з огляду на глобальні тенденції інтелектуалізації призводять до напрацювання концепції смарт міст. Концепція смарт міст знаходить своє відображення в ключових концепціях розвитку високорозвинених країн різних країн світу, в тому числі і України. Смарт міста стають основою конкурентного розвитку економіки, накопичення інтелектуального капіталу, підвищення якості життя та добробуту містян. Збільшення уваги до мультидисциплінарної проблематики міст як утворень по забезпеченню комфортних та безпечних умов життєдіяльності громадян відбувається як у практичній, так і у теоретичній площині. Поява феномену розумного міста та їх динамічне зростання в останні роки значно активізувала аналітичні дослідження у цьому напрямі. Причому практична площина реалізації розумних міст стрімко розвивається і дає значний матеріал для аналітики.

Аналіз досліджень та публікацій

Проблемам становлення та розвитку розумних міст присвячені дослідження значної кількості науковців: А. Pozdniakova [11]; Caragliua A. [2]; L. Galperina; V. Mazurenko [4]; V. Kumar [7]; R. Novotny [9] та ін. Сутність, структура, еволюція феномену розумних міст виступають предметом досліджень: R. Giffinger [5]; M. Angelidou [1]; A. Caragliua [2]; M. Eremia [3].

В науковій спільноті актуальними є питання не тільки особливостей реалізації концепції розумного міста, а й дослідження ключових факторів її успіху. Ці проблеми досліджують Р. Lombardi, S. Giordano, H. Farouh & W. Yousef; індійські дослідники S.M. Sureshchandra, J.J. Bhavsar & J.R. Pitroda ґрунтовно аналізують наукові публікації з даного питання та систематизують ключові фактори успіху розумних міст.

Формулювання цілей статті

Метою статті є визначення особливостей формування смарт міст загалом та в Україні зокрема.

Виклад основного матеріалу

Різні країни реалізують різноманітні підходи щодо розвитку смарт економіки в цілому та смарт-міст як одного з ключових елементів. Смарт-міста стають основою конкурентного розвитку економіки, формуючи підґрунтя для залучення інвесторів у найбільш інноваційні сектори економіки. Світові тенденції розвитку свідчать про необхідність смартизації розвитку і перегляду як національних так і локальних стратегій розвитку. За прогнозами аналітиків, глобальний ринок смарт міст до 2026 року виросте до 820 млрд дол. (рис. 1)

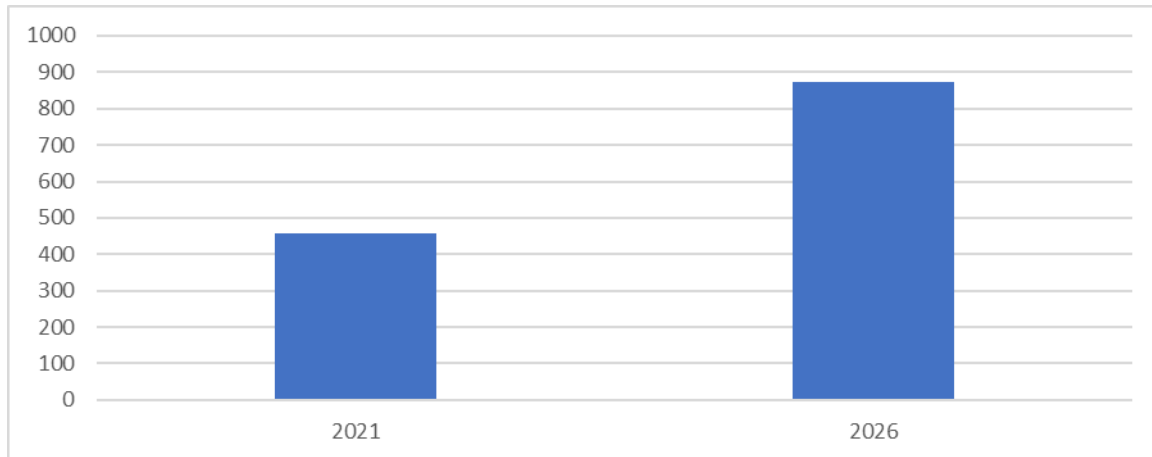

Рис. 1. Прогноз розвитку глобального ринку смарт-міст, 2021-2026 [6]

Середньорічний темп приросту розраховується на рівні 13,8% за означений прогнозований період часу. Такі темпи підтримуються в рамках розвитку концепції громадської безпеки в рамках смартизації та урбанізації. Дослідження визначають, що найбільш активно розвиватиметься сегмент Smart Transportation, як один з самих інноваційних та в рамках реалізації політики декарбонізації. Цей сегмент передбачає напрацювання комплексного рішення для оптимізації для використання транспорту (об'єднуючи і автошляхи, і залізничний транспорт, авіа, водний та інші), інфраструктури та всього обслуговуючого комплексу задля задоволення потреб громадян і реалізації концепції безпеки.

Однак один із найбільших сегментів розвитку смарт міст є енергетика. Smart Utilities in Energy є однією з найбільш перспективних для формування мережевих можливостей та використання штучного інтелекту від моменту виробництва енергії і до моменту її розподілення та споживання кінцевим споживачем. Інтелектуальні мережі можуть мінімізувати негативні наслідки у випадку збоїв електроенергії та перевести мережі на інші джерела постачання.

В сегменті розвитку Smart Citizen Services найвищі темпи розвитку прогнозуються для Smart Healthcare. Передбачає об'єднання мереж та дистанційний моніторинг пацієнтів, дистанційна медична допомога, моніторинг та звітність робочого процесу медиків та медичних установ міст, автоматизація робочого процесу, мобільне здоров'я, передачі направлень та рецептів, об'єднання системи фармації та медичних закладів різного типу [6].

Загалом ключова мета розвитку смарт міст передбачає оптимізацію функції мегаполісів, зростання рівня комфорту для проживання в усіх складових елементах, зокрема уряд, суспільство, економіку, екологію, спосіб життя та можливості мобільності. Загалом, концепція смартизації міст є в фарватері глобального розвитку та концептуального розвитку локалітетів. Так, відповідно до оцінок консалтингової компанії ESI ThoughtLab, близько 70% із 167 міст, що попали в аналіз, переглядають концепцію свого розвитку в розрізі смарт концепції [12]. Ця концепція передбачає поєднання всіх систем міста від технологій смарт-будинків і до передових систем управління інженерними мережами, транспортної інфраструктури. Вирішення проблем міста, зокрема заторів, вирішується шляхом використання штучного інтелекту в системі світлофорів, які реагують на транспортний потік, урегулювання роботи міського муніципального транспорту та його оптимізація з урахуванням особливостей роботи та функціонування міста.

Однією з нагальних потреб міста є раціональне використання ресурсів, зокрема води і викидів. Щодо використання води, то воно регулюється шляхом використання лічильників, що ведуть облік використання води. Викиди регулюються в рамках концепції формування вуглецево-нейтрального середовища (в Норвегії визначено амбітний план щодо зменшення викидів вуглецю на 95% шляхом інтелектуалізації управління освітленням, обігрівом та системою кондиціонування у будівлях та переходом на електромобілі).

Загалом розумні міста майбутнього уявляються як анклав з процвітаючим та благополучним

населенням. Сучасне міське середовище наповнено вдосконаленими мультимодальними системами транспорту, самопітримуваними та самоуправляючими енергетичними мережами, комплексними послугами, зручностями та доступом до послуг. Однак, складні проблеми ускладнюють реалізацію концепції смарт міст, що включає підтримку інфраструктури, зростання чисельності міського населення та необхідністю реалізації глобальних цілей стійкого розвитку [14].

Перший елемент функціонування смарт міста високої якості це якість життя населення, що передбачає покращення кожного аспекту повсякденного існування населення. Сюди включаються безпечні вулиці, зелені насадження, електронна оплата проїзду, мінімізація щоденних завдань – все це призводить до покращення якості побуту для населення. Наступний елемент це економічна конкурентоспроможність, яка визначається по причині того, що міста формуються як центри торгівлі та комерції, адже щільність населення сприяє інтенсифікації торгівлі задля розвитку інноваційної економіки. Розвиток бізнесу гарантує формування робочих місць, сплату податків та інші види економічної активності, що сприяють розвитку смарт міст та утворюють нову конкурентоспроможність міських платформ. Всі ці аспекти поєднуються в категорії стійкість як елемент розвитку, адже економічне зростання та якість життя є пріоритетами не лише в короткій але і в стратегічній перспективі, для розвитку майбутніх поколінь [14].

Формування смарт міст передбачає визначення особливостей розвитку та їх врахування в напрацьованні системи розумного управління. Форм створення смарт міст визначається дві, залежно від моменту долучення до процесу смартизації: міста які відразу створювалися на смарт платформах, прикладів такого формування небагато, що пов'язано із самою системою містоутворення та міста, які в уже існуючу систему управління «вбудовують» розумні рішення та системи штучного інтелекту. Це своєю чергою потребує значну кількість фахівців, які можуть бути долучені і залучені в ці процеси, що знаходить своє відображення в міжнародних індексах оцінки смарт міст (табл.1)

Таблиця 1.

Основні індекси Smart-city, 2020

№	Індекс	Кількість індикаторів	Кількість індикаторів, що характеризують інтелектуальні чинники	Кількість Smart-city
1	City in Motion Index	101	Людський капітал – 10; Технології – 17 (26.7%)	174
2	Smart City Index	39	Mobility – 7; Opportunity – 9 (41%)	109
3	Global Cities Index	29	Людський капітал (30%)	156
4	Global Cities Outlook	13	Інновації (25%)	156
5	Global Power City Index (GPCI)	70	R&D – 8 (11%)	48

Джерело: систематизовано автором

Як бачимо, частка інтелектуальних чинників загалом в окремих індексах сягає 40% від загальної оцінки, що свідчить про важливість факторів інтелектуального розвитку для загальної оцінки смартміст. Всі вони враховують такі аспекти, як: управління, ІКТ, мобільність, функціональність, людський капітал тощо. Перелік індикаторів та основних стовпів (вимірів) може бути дуже різним, але ці основні аспекти залишаються основними у виявленні прогресу кожного міста. Хоча практика створення розумних міст надзвичайно різноманітна, ключовими аспектами виступають: посилена увага до вирішення екологічних проблем, соціальної та культурної комунікації, забезпечення мобільності та функціональності міста, нова якість управління містом за допомогою найновітніших технологій. Високий рівень інтелекту та інтелектуального капіталу можуть стати гарним підґрунтям для розвитку смарт міст в Україні, на шляху до чого уже були зроблені деякі кроки.

Український кейс свідчить про напрацювання певної практики щодо реалізації концепції смарт міст, так, Київ посів 98 місце в рейтингу смарт міст світу у 2020 році. А його активний розвиток як смарт міста розпочався ще в 2015 році з формування концепції Kyiv Smart City [8]. Наразі концепція передбачає використання електронних (цифрових) квитків, систему відеоспостереження, електронні петиції, електронний документообіг та систему онлайн запису для лікарів, на вакцинацію, електронний запис до дитячих садочків та шкіл, діяльність міської системи відеоспостереження з системою розпізнавання обличч, номерів автомобілів та ін. [16]. Загальний обсяг інвестицій в смарт місто становить близько 61,2 млрд грн ще на першому етапі. За цей час було створено первинні системи електронного документообігу в Київській держадміністрації, запроваджено систему відкритих тендерів, електронних торгів, відкритий електронний бюджет, що дозволило контролювати надходження і видатки з бюджету (міста, кожного району, шкіл, ЖЕКів, дитсадків), а також дало можливість збільшити доходи міського бюджету на 30% [13]. Окрім того, в рамках проекту Kyiv Smart City реалізовано можливість видача довідок про перебування на квартирному обліку, про приватизацію житла, система управління майном, сервіс електронних петицій, медичний портал, система інформування киян та ін., а в сьогоденних умовах і система повітряної безпеки.

Подібна концепція розвитку розроблена і для Полтави в 2019 році – Poltava Smart City, в рамках якої

обрано ключові напрями для реалізації смарт підходу і трансформації, серед яких:

- Е-демократія та управління містом;
- Освіта;
- Медицина;
- Екологія;
- Житлово-комунальне господарство;
- Міська мобільність;
- Безпека;
- Туризм;
- Інвестиції та бізнес [10].

Загалом адміністративні послуги передбачають можливості надання послуг муніципальними органами влади та автоматизація урядування, зокрема щодо подачі заявок, їх опрацювання, можливості подачі документів, здійснення оплати за житлово-комунальні послуги онлайн, внесення показань засобів обліку, звернення до влади, що передбачає можливості подання електронних звернень із застосуванням цифрового підпису, формування системи звернення громадян та запитів на отримання публічної інформації, можливості подання електронних петицій з громадськими ініціативами чи пропозиціями, а також формування можливостей «бюджету участі», згідно з яким за умови прийняття пропозицій щодо покращення життя чи добробуту, жителі зможуть спостерігати за бюджетним фінансуванням цього проекту в режимі on-line.

Наступним прикладом реалізації смартконцепції містоутворення є Львів, первинні капіталовкладення в який склали 6,47 млрд грн. Лише за перший рік було прокладено 80 км велодоріжок, сформовано систему пунктів велопрокату (за допомогою компанії «Некстбайк Україна»), почато формування системи електронних паркоматів та зарядних станцій для електромобілів, в тому числі і для обслуговування нового електроавтобуса львівського концерну «Електрон». Також реалізовано концепцію діджиталізації бюджетування. Так, було запроваджено інформаційні технології при формуванні електронного бюджету, системи державних закупівель, електронних петицій, формуванні електронних кабінетів для містян, надання онлайн адміністративних послуг. Це стало можливістю в тому числі і за рахунок значної чисельності ІТ-фахівців в місті, які були долучені до створення системи «Креативний квартал» [13]. Варто відмітити, що це підтверджується розрахунками щодо впливу інтелектуального капіталу на розвиток смарт міст, що було проведено в наукових роботах.

В місті Дніпро теж реалізується концепція смарт міста, капітальні інвестиції на першому етапі в яке становили 36,5 млрд грн. Розроблена система «Електронного міста» передбачала перекладу документообігу в електронну форму до впровадження єдиного проїзного квитка, електронних петицій, електронного документообігу між підрозділами міськради, інтерактивна карта стану доріг «Навізор», відкритий бюджет і запровадження системи електронних закупівель ProZorro [13].

Одеса є ще одним прикладом реалізації смарт міст в Україні. Капітальні інвестиції на першому етапі становили 12,9 млрд грн. Загалом у Одесі досить високий рівень інвестиційної привабливості. Об'єднуючи в собі сучасне і минуле, в Одесі розвивають технології 3D-друку кісток – імплантів, формувалась оболонка «Електронне відкрите місто», що передбачає формування пакету електронних послуг, максимально відкритої влади, запровадження інструментів взаємодії, а також взаємозв'язок різних підрозділів влади для створення «зручного міста» [13].

Харків як приклад спроби реалізації концепції смарт міста затребував 16,47 млрд грн на початковому етапі і передбачав зміну системи освітлення, прибирання сміття, теплопостачання, розвитку транспортної інфраструктури та ін. Варто відмітити, що в результаті бойових дій серед означених міст постраждав напевно найбільше. До війни були запроваджені системи для обслуговування вивозу сміття, в тому числі через систему ProZorro в рамках міської програми «Чистий дім», формування єдиної міської інформаційної системи управління територіями, що в свою чергу дозволяє автоматизувати роботу підрозділів влади, збір інформації, контроль за виконанням рішень та інших бізнес-процесів [13].

Загалом на сучасному етапі діджиталізації розбудова смарт міст реалізується в тому числі і через оприлюднення своїх даних. Зокрема Львів, Чернівці, Дніпро, Вінниця та Дрогобич вже приєдналися до Міжнародної хартії відкритих даних. Міська рада Дніпра публікує понад 100 наборів даних, а Львова - понад 300 [15].

Однак варто відмітити, що концепція розвитку смарт міст в Україні стикається з проблемами в царині стратегічного планування та передбачення можливостей розвитку цих міст. Окрім того, проблемним питанням залишається і фінансування розвитку цих проектів, якщо в розвинених країнах це є частина в державному фінансуванні, то в Україні більшість проектів залишається нереалізованими саме по причині відсутності фінансування, а реалізовано проекти мають лише фрагментарний характер, не формуючи цілісну мережу і систему управління. Окрім того, формування смарт-інфраструктури передбачає і формування специфічної команди по управлінню смарт містом. Це не просто адміністрування а поєднання знань з різних галузей та секторів господарської діяльності. Адже система управління смарт містом повинна поєднувати в собі всі елементи функціонування смарт міста, адже в результаті фрагментарної реалізації проектів (одні з

яких передбачені державним чи місцевим фінансуванням, інші – реалізуються різними громадськими організаціями чи ініціативними групами) відбувається розосереджене управління цими проєктами.

Задля ефективного планування розвитку смарт міста перш за все необхідно визначити ключові проблеми того чи іншого локалітету, які можуть бути вирішені, або вносяться в концепцію смарт міста (наприклад громадська безпека, транспортне сполучення, житлово-комунальне господарство). Наприклад, в Мехіко задля зменшення злочинності було не лише встановлено систему відеоспостереження а і налагоджено ефективну передачу даних правоохоронним органам, що дозволило знизити злочинність на 56% лише за рік.

Загалом для Києва вважається доречним запровадження «розумних» світлофорів, які за рахунок штучного інтелекту можуть аналізувати ситуацію на дорогах та регулювати рух в тому числі і в результаті аналізу поточного навантаження та транспортних потоків. Розумні лічильники передбачають можливості обліковування та економії ресурсів, що особливо актуально з огляду на можливості реалізації глобальних цілей ООН в рамках функціонування кожної інституції. Ще одним смарт рішенням може стати інтелектуалізація функціонування ЖКГ, що передбачає встановлення систем управління інженерними мережами, які могли б аналізувати їх стан та подавати інформацію для їх вчасного обслуговування.

Побудова системи смарт міста можлива лише за умови об'єднання і спільної праці органів влади, бізнесу та громадських організацій, що викликано потребою поєднувати всі системи управління в єдину мережу.

Враховуючи світовий досвід, варто проводити і комунікаційне супроводження становлення смарт міст для місцевого населення. Так, наприклад влада Дубая, при реалізації концепції Cyber Smart Nation, провела інформаційну кампанію щодо кібербезпеки як для місцевого населення так і в державних організаціях для формування безпечного простору.

Варто виступати з ініціативами запровадження спільного майданчика для пропонування та обговорення різноманітних громадських проєктів чи громадських ініціатив, які можуть бути використані для поліпшення ситуації в місті та вирішення різноманітних проблем життєдіяльності. Наприклад «Акселератор міських проєктів» в Smart Kyiv City, NYCx Challenges в Нью Йорку та ін.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Створення смарт міст є актуальним трендом управління містом та інтелектуалізації містоутворення загалом. Зростає і кількість ініціатив поширення розумних технологій управління містом, особливо для локалітетів, які прагнуть долучитися до новітніх глобальних процесів формування комфортних умов проживання. Разом з тим, досягнення лідерських позицій завжди є результатом комбінації та синергії певних чинників. Серед цих чинників, перш за все, це – якість людського капіталу, яка знаходить реалізацію на різних рівнях. Однак досягнення високих позицій українських смарт міст ще потребує вирішення цілої низки проблем, які потребують вирішення у спільний заходах роботи між керівництвом міста, бізнесом та громадою.

Література

1. Angelidou M. (2017): The Role of Smart City Characteristics in the Plans of Fifteen Cities, Journal of Urban Technology, DOI: 10.1080/10630732.2017.1348880
2. Caragliua A. (2012). Smartness and European urban performance: assessing the local impacts of smart urban attributes, Innovation - The European Journal of Social Science Research, ISSN 1351-1610 (print). 1469-8412 (online), Volume 25, Issue 2, June 2012, 97-113.
3. Eremia M., Toma L., Sanduleac M. (2016). The Smart City Concept in the 21st Century. 10th International Interdisciplinarity in Engineering, INTER-ENG 2016. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877705817309402>
4. Galperina L.P., Girenko A.T., Mazurenko V.P. (2016). The concept of smart economy as the basis for sustainable development of Ukraine. International Journal of Economics and Financial Issues, 2016, 6(88), 307-314. Available from: <https://www.econjournals.com/index.php/ijefi/article/view/3757>
5. Giffinger R., Fertner C., Kramar H., Meijers E. And Pichler-Milanović, N. (2007) Smart Cities: Ranking of European medium-sized cities. Vienna, 2007. http://www.smartcities.eu/download/smart_cities_final_report.pdf found on 18th of June, 2008;
6. Global Smart Cities Market. https://www.researchandmarkets.com/reports/5146372/global-smart-cities-market-by-focus-area-smart?utm_source=GNOM&utm_medium=PressRelease&utm_code=pns38g&utm_campaign=1447896+-+Smart+Cities+Market+Report+2020+-+Global+Forecast+to+2025%3a+Market+Size+is+Expected+to+Grow+from+%2410.8+Billion+in+2020+to+%24820.7+Billion&utm_exec=chdo54prd
7. Kumar M.V., Bharat D. (2012) Smart Economy in Smart Cities. Smart Cities, Local Community and Socio-economic Development: The Case of Bologna. 2017, p. 12.
6. Kyiv Smart City Forum. Презентація концепції Kyiv Smart City 2020 (Віталій Кличко) // 19 жовтня

2015 p. <https://www.youtube.com/watch?v=jfOBVLWhPrQ>

7. Novotny R., Kuchta R., Kadlec J. (2014) Smart City Concept, Applications and Services. *Journal of Telecommunications System & Management* 2014, Volume 3, Issue 2. Doi:10.4172/2167-0919.1000117

8. Poltava Smart City. 2019. <https://iaa.org.ua/wp-content/uploads/2019/11/ekosystema-6.pdf>

9. Pozdniakova A. (2017) Digitalization process in Ukraine as a prerequisite for the smart city concept development *Baltic Journal of Economic Studies*. Vol. 3, No. 4, 2017. P. 206-215.

10. Smart City Solutions for a Riskier World. <https://econsultsolutions.com/wp-content/uploads/2021/03/ESITL-Smart-City-Solutions-eBook-Final.pdf>

11. Приклади 5 населених пунктів в Україні, які реалізують Smart City. <https://sites.google.com/site/666smartcity/prikladi-5-naselenih-punktiv-v-ukraieni-aki-realizovuut-smart-city>

12. Розумні міста майбутнього. Від бачення до реальності. <https://www2.deloitte.com/us/en/pages/consulting/solutions/smart-cities-of-the-future.html>

13. Розумні міста: використання big data, цифрових технологій і новітнього дизайну. <https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/public-sector/articles/smart-city.html>

14. Що таке «Smart City» і як виглядає в українських реаліях? 2020. <https://www.prostir.ua/?news=scho-take-smart-city-i-yak-vyhlyadaje-v-ukrajinskyh-realiyah>

References

1. Angelidou M. (2017): The Role of Smart City Characteristics in the Plans of Fifteen Cities, *Journal of Urban Technology*, DOI: 10.1080/10630732.2017.1348880

2. Caragliua A. (2012). Smartness and European urban performance: assessing the local impacts of smart urban attributes, *Innovation - The European Journal of Social Science Research*, ISSN 1351-1610 (print), 1469-8412 (online), Volume 25, Issue 2, June 2012, 97-113.

3. Eremia M., Toma L., Sanduleac M. (2016). The Smart City Concept in the 21st Century. 10th International Interdisciplinarity in Engineering, INTER-ENG 2016. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877705817309402>

4. Galperina L.P., Girenko A.T., Mazurenko V.P. (2016). The concept of smart economy as the basis for sustainable development of Ukraine. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 2016, 6(88), 307-314. Available from: <https://www.econjournals.com/index.php/ijefi/article/view/3757>

5. Giffinger R., Fertner C., Kramar H., Meijers E. And Pichler-Milanović, N. (2007) Smart Cities: Ranking of European medium-sized cities. Vienna, 2007. http://www.smartcities.eu/download/smart_cities_final_report.pdf found on 18th of June, 2008;

6. Global Smart Cities Market. https://www.researchandmarkets.com/reports/5146372/global-smart-cities-market-by-focus-area-smart?utm_source=GNOM&utm_medium=PressRelease&utm_code=pns38g&utm_campaign=1447896+-+Smart+Cities+Market+Report+2020+-+Global+Forecast+to+2025%3a+Market+Size+is+Expected+to+Grow+from+%24410.8+Billion+in+2020+to+%24820.7+Billion&utm_exec=chdo54prd

7. Kumar M.V., Bharat D. (2012) Smart Economy in Smart Cities. *Smart Cities, Local Community and Socio-economic Development: The Case of Bologna*. 2017, p. 12.

6. Kyiv Smart City Forum. Prezentatsiia kontseptsii Kyiv Smart City 2020 (Vitalii Klychko) // 19 zhovtnia 2015 r. <https://www.youtube.com/watch?v=jfOBVLWhPrQ>

7. Novotny R., Kuchta R., Kadlec J. (2014) Smart City Concept, Applications and Services. *Journal of Telecommunications System & Management* 2014, Volume 3, Issue 2. Doi:10.4172/2167-0919.1000117

8. Poltava Smart City. 2019. <https://iaa.org.ua/wp-content/uploads/2019/11/ekosystema-6.pdf>

9. Pozdniakova A. (2017) Digitalization process in Ukraine as a prerequisite for the smart city concept development *Baltic Journal of Economic Studies*. Vol. 3, No. 4, 2017. P. 206-215.

10. Smart City Solutions for a Riskier World. <https://econsultsolutions.com/wp-content/uploads/2021/03/ESITL-Smart-City-Solutions-eBook-Final.pdf>

11. Prikklady 5 naselenykh punktiv v Ukraini, yaki realizovuiut Smart City. <https://sites.google.com/site/666smartcity/prikladi-5-naselenih-punktiv-v-ukraieni-aki-realizovuut-smart-city>

12. Rozumni mista maibutnoho. Vid bachennia do realnosti. <https://www2.deloitte.com/us/en/pages/consulting/solutions/smart-cities-of-the-future.html>

13. Rozumni mista: vykorystannia big data, tsyfrovyykh tekhnolohii i novitnoho dyzainu. <https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/public-sector/articles/smart-city.html>

14. Shcho take «Smart City» i yak vyhlyadaie v ukrainskykh realiakh? 2020. <https://www.prostir.ua/?news=scho-take-smart-city-i-yak-vyhlyadaje-v-ukrajinskyh-realiyah>

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-36>

УДК 338.484:477.84

Наталія ПАНЬКІВ

Національний університет "Львівська політехніка"

<https://orcid.org/0000-0002-9057-9612>

pankiv.natalia@gmail.com

М. СКРИПНИК

Національний університет "Львівська політехніка"

ЕКОЛОГІЧНИЙ ТУРИЗМ ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМОК СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

У статті проаналізовано проблеми розвитку екологічного туризму в Україні та шляхи їх вирішення. Досліджено позитивні та негативні наслідки розвитку екологічного туризму та окреслено перспективи розвитку екологічного туризму в Україні. Зокрема, зазначено, що загострення екологічних проблем туристичної діяльності вимагає пошуку нових векторів розвитку. Одним із них є застосування в туризмі основоположних принципів концепції сталого розвитку, який задовольняє потреби сьогодення і не ставить під загрозу задоволення потреб майбутніх поколінь. Стратегія сталого розвитку фокусується на тому, аби втілити у реальність дві найважливіших мети. Насамперед, ефективне та раціональне використання ресурсів та їх потенціалу, а також оптимальне вирішення питань регіонального розвитку. Ці дві мети можуть бути реалізованими завдяки розвитку екологічного туризму, оскільки з'явиться можливість зберегти унікальну красу природних територій, зменшити антропогенний тиск на навколишнє середовище, покращити добробут місцевого населення тощо.

Україна володіє достатніми екотуристичними ресурсами, використання яких, поряд зі зростаючим попитом на туристичні послуги, закономірно призведе до інтенсифікації розвитку інфраструктури та територіальної організації екотуристичної діяльності. Концепція екотуризму підкреслює обов'язковість збереження природного і культурного спадку, біологічної різноманітності і покращення екологічного, соціального і економічного стану регіонів, які відвідують еко туристи. Екологічний туризм повинен стати взірцем для переорганізації, екологізації всієї індустрії туризму. Сталий еколого-зрівноважений туризм повинен стати не лише філософією, але й провідною управлінською стратегією розвитку туризму.

Протягом останніх років сфера туризму в Україні переживає нелегкі часи. Пандемія Covid-19 стала викликом для туристичної індустрії, у зв'язку з чим в Україні популярнішими стали внутрішні подорожі, зокрема екотуристичні. Наступною жакливою подією для України стала війна. На даний час вже зафіксовано кілька сотень заборонених Женевською конвенцією злочинів проти довкілля внаслідок російської агресії, від початку повномасштабного вторгнення військ РФ на територію країни. Після нашої перемоги, в умовах зростання потреб населення в рекреації та туризмі, екстенсивної та інтенсивної взаємодії суспільства і природи, виникає цілком обґрунтована необхідність у планомірному використанні саме природних багатств за рахунок застосування відповідних механізмів збалансованого природокористування, одним із яких є екологічно орієнтований туризм, що має на меті реалізацію концептуальних основ сталого розвитку.

Ключові слова: екологічний туризм (екотуризм), стратегія сталого розвитку, Україна, збереження довкілля, сталий розвиток туризму, екотуристична діяльність, навколишнє середовище, природно-заповідні території, туристичні природні ресурси, екологічно-орієнтований, соціально-економічні критерії, туристичний потенціал.

Natalia PANKIV, M. SKRYPNYK

Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine

ECOLOGICAL TOURISM AS A PRIORITY AREA OF SUSTAINABLE TOURISM DEVELOPMENT IN UKRAINE: CURRENT CHALLENGES

The article analyzes the problems of ecological tourism development in Ukraine and ways to solve them. The positive and negative consequences of the development of ecological tourism are studied and the prospects for the development of ecological tourism in Ukraine are outlined. In particular, it was emphasized that the aggravation of environmental problems of tourism requires the search for new vectors of development. One of them is the application in tourism of the basic principles of the concept of sustainable development, which meets the needs of today and does not endanger the needs of future generations. The sustainable development strategy focuses on realizing the two most important goals. First of all, efficient and rational use of resources and their potential, as well as the optimal solution to regional development issues. These two goals can be achieved through the development of ecological tourism, as it will be possible to preserve the unique beauty of natural areas, reduce anthropogenic pressure on the environment, improve the welfare of local people, and more.

Ukraine has sufficient ecotourism resources, the use of which, along with the growing demand for tourism services, will naturally lead to the intensification of infrastructure development and territorial organization of ecotourism activities. The concept of ecotourism emphasizes the need to preserve natural and cultural heritage, and biodiversity and improve the ecological, social, and economic status of the regions visited by ecotourists. Ecological tourism should become a model for reorganization, and greening of the entire tourism industry. Sustainable ecologically balanced tourism should become not only a philosophy but also a leading management strategy for tourism development.

In recent years, the sphere of tourism in Ukraine has been going through difficult times. The Covid-19 pandemic has become a challenge for the tourism industry, making domestic travel, including ecotourism, more prevalent in Ukraine. The next terrible event for Ukraine was the war. Several hundred crimes against the environment prohibited by the Geneva Convention as a result of Russian aggression have been recorded since the beginning of the full-scale invasion of Russian troops into the country. After our victory, in the conditions of growing needs of the population in recreation and tourism, extensive and intensive interaction of society and nature, there is a well-founded need for systematic use of natural resources through the use of appropriate mechanisms of sustainable nature, one of which is ecologically oriented tourism, aimed at implementing the conceptual foundations of sustainable development.

Keywords: ecological tourism (ecotourism), sustainable development strategy, Ukraine, preservation of the environment, sustainable development of tourism, ecotourism activities, environment, nature reserves, tourist natural resources, ecologically oriented, socio-economic criteria, tourist potential.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Загострення екологічних проблем туристичної діяльності вимагає пошуку нових векторів розвитку. Одним із них є застосування в туризмі основоположних принципів концепції сталого розвитку, який задовольняє потреби сьогодення і не ставить під загрозу задоволення потреб майбутніх поколінь. Управління туристичною сферою на засадах сталого розвитку ґрунтується на двох основоположних підходах: ощадливе використання природних ресурсів та мінімізації шкоди для довкілля; забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку туристичних регіонів. Розвиток екологічного туризму є надійним інструментом для розв'язання завдань сталого розвитку, оскільки, зберігаючи природу і залишаючись прибутковою галуззю економіки, має важливе соціальне значення [10].

Стратегія сталого розвитку фокусується на тому, аби втілити у реальність дві найважливіших мети. Насамперед, ефективне та раціональне використання ресурсів та їх потенціалу, а також, оптимальне вирішення питань регіонального розвитку. Ці дві мети можуть бути реалізованими завдяки розвитку екологічного туризму, оскільки, з'явиться можливість зберегти унікальну красу природних територій, зменшити антропогенний тиск на навколишнє середовище, покращити добробут місцевого населення тощо. Раціональне використання природних і культурно-історичних туристичних ресурсів, дозволить уникнути багатьох негативних наслідків масового туризму, і зменшити негативний вплив людини на природне середовище. Потенціал екологічного туризму практично необмежений, проте для його становлення і розвитку потрібні суттєві капіталовкладення. Зокрема, розбудова інфраструктури для розвитку екологічного туризму, що дозволить забезпечити доступність унікальних куточків природи для туристів.

Формулювання цілей статті

Мета дослідження – розкрити сучасну інтерпретацію поняття екологічний туризм, дослідити значення екологічного туризму для сучасного розвитку туризму, проаналізувати основні принципи концепції сталого розвитку. Об'єкт дослідження – процес розвитку екологічного туризму, як пріоритетного напрямку сталого розвитку. Предмет дослідження – сукупність теоретико-методологічних та прикладних засад управління розвитком екологічного туризму.

Методи дослідження

Методологічною основою дослідження є діалектичний і абстрактно-логічний метод пізнання явищ та положень екологічної теорії. Для обґрунтування стратегічних напрямів управління розвитком екологічного туризму в контексті сталого розвитку використано формально-логічні методи – індукції та дедукції, порівняння, аналогій, моделювання, змістовно-логічні (аналізу та синтезу, гіпотетичний, історичний) та соціологічні (експертних оцінок, соціологічних опитувань) та методи логічного узагальнення.

Інформаційну базу наукового дослідження формують дані офіційної статистики, планові, звітні, аналітичні дані установ, організацій, матеріали періодичної преси з туризму, екології та сталого розвитку, що стосуються даної тематики та власні дослідження.

Практична значущість роботи: основні положення і рекомендації щодо розвитку екологічного туризму, як пріоритетного напрямку сталого розвитку призначені для практичного застосування обласним органами влади, а також працівниками сфери туризму.

1. Проблеми розвитку екологічного туризму в Україні та шляхи їх вирішення

Розвиток екотуризму в Україні пов'язаний з рядом проблем, які його супроводжують, власне, даний вид активного відпочинку знаходиться на стадії становлення. Успішне вирішення цих проблем, які мають екологічний, економічний та соціальний характер, визначає чи виправдає туризм статус екологічного, чи розвиватиметься належним чином в контексті загального сталого розвитку, на шлях якого Україна прагне стати. Розвиток екологічних видів туризму в Україні ускладнюється проблемами економічного і природного характеру: відсутності коштів та пошуку джерел їх надходження, та вплив на природне середовище. Але даний вид туризму може стати рушійним фактором сталого розвитку території. Варто визнати туризм, а особливо, екотуризм як важливу сферу економіки в країні, але він, на жаль, немає належних повноважень і не забезпечений людськими й фінансовими ресурсами. Є багато стримуючих факторів, які заважають розвитку екологічного туризму в Україні.

Перш за все, це відсутність чітких завдань та орієнтирів для екотуристичних програм і проєктів на національному рівні. Це веде до протиріч між завданнями, пов'язаними з охороною природи й розвитком, особливо, щодо охоронних територій і великих інфраструктурних проєктів. Варто підкреслити, що місцева влада відповідає за розвиток екотуризму й забезпечення сталого розвитку в рамках законодавства й програм розвитку туризму. [12].

Екологічний туризму може мати, як позитивний так і негативний вплив на навколишнє середовище, якщо ним не керувати належним чином (табл. 1)

Таблиця 1

Позитивні та негативні наслідки розвитку екологічного туризму

Типи впливів	Позитивні впливи / переваги	Негативні впливи / недоліки
Екологічні	Забезпечує максимальний стимул для збереження природних зон	Непряма шкода рослинності та порушення дикої природи
	Виступає за збереження та розвиток	Руйнування місць проживання
		Забруднення повітря, шум та відходи
		Порушення дикої природи
Виховування туристів, місцевих жителів стосовно екологічної етики	Масова комерціалізація природних ресурсів	
Економічні	Основні засоби іноземного заробітку	Витік доходу
	Збільшення можливостей працевлаштування для місцевих жителів	Інфляція
	Збалансування економічного розвитку з належним розподілом доходу в місцевих громадах	Збільшення нездорової економічної конкуренції та економічного розриву серед місцевих жителів
	Будівництво стійкої інфраструктури	
	Просування місцевої економіки	
Соціо-культурні	Пропаганда та збереження різноманітних місцевих культур, традицій, мистецтва, музики та іншої історичної та релігійної спадщини	Ризик культурної деградації через вторгнення інших культур
		Різні соціальні проблеми
	Освіта про важливість культурної спадщини	Вплив сезонності
	Диверсифікація культурної діяльності	Необґрунтована комерціалізація культурних атракцій
	Культурний обмін	Надмірна кількість туристів і неналежна їх поведінка

*сформовано авторами

Недостатньо розвинена інфраструктура (міжнародні транспортні об'єкти, дороги й дорожні позначення, громадський транспорт, готелі, гостьові будинки й пансіони) є серйозним бар'єром на шляху успішного розвитку екотуризму. Зокрема, для підвищення доступності для туристів великих природних об'єктів й територій, що охороняються, поруч з ними необхідно будувати об'єкти розміщення й громадського харчування. Створення та модернізація цієї інфраструктури, також забезпечує зайнятість і поліпшує якість життя місцевих громад. Ці фактори сприяють підтримці екотуризму з боку місцевого населення.

Екотуризм може й повинен розвиватися по всій території країни. При цьому охоронним територіям у концепції екотуризму приділяється особлива роль. У зв'язку з цим, виділення природних районів для охорони, є необхідним інструментом для розвитку екотуризму. Для належного розвитку й керування такими об'єктами варто визначити й реалізувати чіткі нормативи та критерії. Такі положення повинні бути включені в національне природоохоронне законодавство з метою недопущення неправильного розвитку туризму, при яких цим об'єктам може бути нанесено збиток.

Фахівці із планування розвитку туризму повинні враховувати, що розподіл туристів, їх діяльність на великій території може нанести навколишньому середовищу більше збитку, ніж концентрація туризму в певних районах, за умови, що приділяється належна увага дотриманню місцевого приймаючого потенціалу. Заохочення й стимулювання внутрішнього туризму є ключовим чинником для розвитку рентабельного й вигідного на регіональному та місцевому рівні екотуризму. Тому, варто розпочати зі swot-аналізу, методу виявлення факторів внутрішнього та зовнішнього середовища та поділу їх на основні чотири категорії (рис. 1) [7].

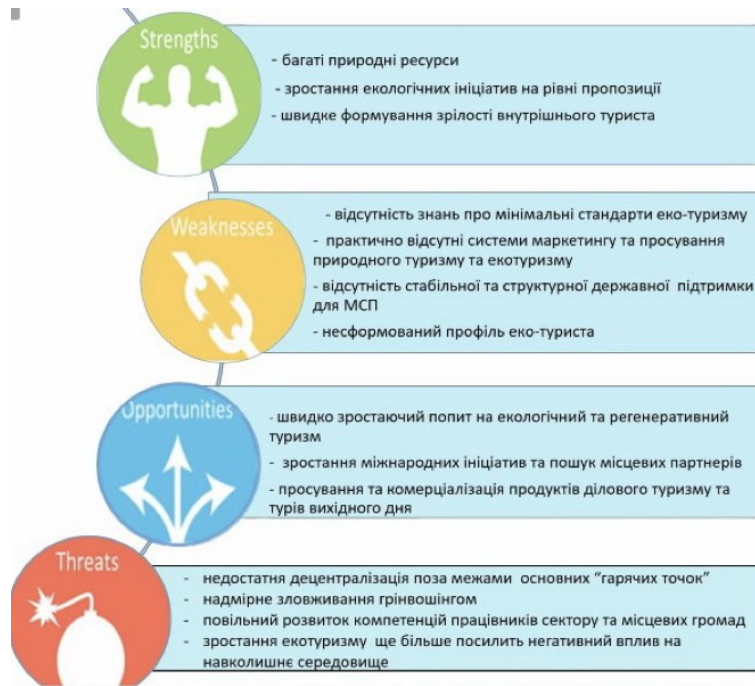

Рис. 1. Swot-аналіз екологічного туризму в Україні

*сформовано на основі основних положень [9].

Дуже важливо, при організації екотурів приділяти особливу увагу фізичній і психологічній безпеці туристів (у контексті захисту від природних катастроф, нещасних випадків, хвороб і злочинності). Потрібно передбачити надання медичної допомоги при нещасних випадках і хворобах. Для позитивного іміджу будь-якого туристичного центру чи об'єкта дестинації важливе значення має запобігання злочинності.

Забезпечення зайнятості місцевого населення повинне бути в центрі екотуристичної політики. У зв'язку з цим, для забезпечення належних знань і навичок варто організовувати спеціальні навчальні курси місцевих гідів. Важливими інструментами розвитку екотуристичних напрямків повинна стати комплексна політика й залучення всіх учасників туристичного процесу. Наприклад, створення мережі сільських садиб, що надають туристичні послуги, що буде в свою чергу стимулювати місцевих жителів і підвищуватиме якість туристичних послуг.

Відчувається нестача глибокого аналізу і дослідження потенційних можливостей, наявних на екотуристичному ринку. Є велика потреба в належному науковому забезпеченні. Екотуристична політика і програми розвитку повинні базуватися на дослідженнях й експертних оцінках, проведених місцевими науково-дослідними й навчальними закладами.

Україна володіє значним потенціалом для успішного розвитку екотуризму, проте, слід відзначити, що туристична діяльність в Україні не завжди базується на принципах сталого розвитку та збереження екологічної рівноваги. Головною проблемою на сучасному етапі становлення екотуризму в Україні є "greenwashing" або "зелене замилування", коли суб'єкти туристичної діяльності видають свої послуги за екологічні, обманюючи споживачів, створюючи умови недобросовісної конкуренції [4].

Перш ніж користуватись послугами туристичної організації, необхідно дослідити, чи дотримується вона програми збереження та покращення місцевої природи та культури. Зрештою, метою екотуризму є збереження навколишнього середовища, а також можливість для місцевої громади отримувати вигоду, як від індивідуальних мандрівників, так і від організованих турів. Відповідно, якщо установа надає перевагу прибутку над захистом довкілля і довгостроковою стійкістю навколишнього середовища, їх слід повністю уникати.

Мандрівникам слід розглянути можливість використання екологічно безпечних видів транспортних засобів, щоб споживати менше палива для зменшення негативного впливу на навколишнє середовище. Якщо це можливо, доцільно вирушати в піші походи або користуватися громадським транспортом замість того, щоб орендувати автомобіль. Тож проаналізуємо можливі варіанти вирішення проблем для подальшого розвитку екологічного туризму (рис. 2).

Протягом останніх років сфера туризму в Україні переживає нелегкі часи. Пандемія Covid-19 стала викликом для туристичної індустрії, у зв'язку з цим в Україні популярнішими стали внутрішні подорожі, оскільки для відновлення міжнародного туризму знадобиться деякий час. В умовах пандемії коронавірусу та необхідності дотримуватися карантинних обмежень і соціальної дистанції, стало доцільним розвивати саме екологічний туризм.

Наступною жакливою подією для України стала війна. Російські війська здійснюють удари по мирних українських містах та селах з різних напрямів, у тому числі зі сторони тимчасово окупованих Донбасу та Криму, а також північно-східного регіону. Напад на суверенітет та територіальну цілісність України є грубим порушенням Статуту ООН та основоположних норм і принципів міжнародного права.

Рис. 2. Шляхи вирішення проблем для розвитку екологічного туризму

*сформовано авторами на основі [16].

На даний час вже зафіксовано кілька сотень заборонених Женевською конвенцією злочинів проти довкілля внаслідок російської агресії, від початку повномасштабного вторгнення військ РФ на територію країни. З перших днів були зафіксовані обстріли та бомбардування промислових та енергетичних об'єктів, підпали лісів, підриви нафтобаз, забруднення Чорного та Азовського морів. Будь-яка війна несе величезні екологічні загрози для населення, але бойові дії в Україні можуть призвести до особливо катастрофічних наслідків для навколишнього середовища.

Для України характерна суттєва різноманітність природних умов і багатство еколого-рекреаційних ресурсів. Важливе рекреаційне туристичне значення мають – заповідні території, хоч їх основне призначення – збереження типових для даної зони об'єктів, а також для збереження і відновлення цінних та унікальних природних комплексів чи їх важливих складових елементів. *На даний час, бойові дії охопили третину площ природно-заповідного фонду України.* Значних втрат при цьому зазнають і природоохоронні об'єкти – заповідники, національні парки, зоопарки. Про це пише LB.ua з посиланням на дані Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів, що оприлюднені на сайті Верховної Ради України. “Агресор веде бойові дії на території 900 об'єктів природно-заповідного фонду площею 12406,6 кв. км (1,24 млн га), що становить близько третини площі природно-заповідного фонду України”, – йдеться у повідомленні. Багато регіонів України, зокрема Київська, Харківська, Чернігівська, Сумська, Житомирська, Луганська, Донецька, Херсонська та інші області, охоплені воєнними діями унаслідок російської агресії. Реальний рівень шкоди об'єктам природно-заповідного фонду через війну оцінити не можливо. А вже в багатьох місцях тривають активні бойові дії, створюються численні обмеження для природоохоронної діяльності на тимчасово окупованих територіях [11].

Після нашої перемоги, в умовах зростання потреб населення в рекреації та туризмі, екстенсивної та інтенсивної взаємодії суспільства і природи, виникає цілком обґрунтована необхідність у планомірному використанні саме природних багатств за рахунок застосування відповідних механізмів збалансованого природокористування, одним із яких є екологічно орієнтований туризм, що має на меті реалізацію концептуальних основ сталого розвитку.

2. Перспективи розвитку екологічного туризму в Україні

Розвиток екологічного туризму в Україні на сучасному етапі є доволі перспективним в багатьох регіонах країни, завдяки їх унікальним природним ресурсам та прагненню населення до відпочинку на природі. На жаль, в Україні не існує чіткої нормативно-правової бази і концепції розвитку екологічного туризму. В свою чергу, відсутність важелів державного впливу на регулювання екологічного туризму призводить до руйнування важливих складових навколишнього середовища. Так як у деяких туристичних

місяцях нормативні акти діють слабо або взагалі ігноруються, що і призводить до переважання недоліків екологічного туризму над перевагами.

Перспективи розвитку екологічного туризму в Україні наступні:

1. Зростання туристичного потенціалу країни.
2. Взаємодія державних та приватних структур.
3. Доступність туристичних послуг для всього населення, незалежно від віку, статі, доходу та ін.
4. Підвищення екологічної свідомості населення через екологічно просвітницьку діяльність.
5. Сприяння розвитку сфери послуг в регіонах.
6. Розробка нових туристичних маршрутів.
7. Виробництво та поширення місцевої продукції.
8. Поновлення етнічних традицій.
9. Сприяння розвитку малого та середнього бізнесу в сільській та приміській місцевості.
10. Організація зайнятості місцевого населення регіонів розвитку екотуризму.
11. Забезпечення раціонального використання природно-рекреаційних та культурно-історичних ресурсів.

Головними чинниками, що стримують розвиток екологічного туризму є перш за все організаційні та економічні. Слід наголосити на неточності розуміння екотуризму населенням, погану рекламу та застарілість матеріальних ресурсів, а також популяризацію туроператорами виїзного туризму та скорочення в'їзних туристів, що не дають змоги розвиватись внутрішньому туристичному ринку (рис. 3) [1].

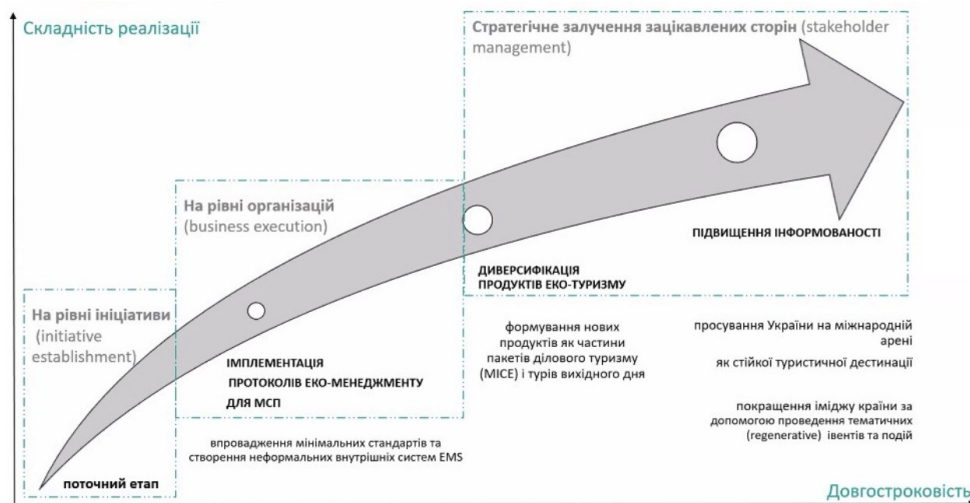

Рис. 3. Етапи реалізації екологічного туризму в Україні

*сформовано авторами на основі [14].

Таким чином, ефективне функціонування туристичного ринку полягає у взаємодії кожної складової механізму. Саме в цьому і проявляється сутність оцінювання ефективності процесу формування та розвитку туристичної індустрії як на регіональному, так і державному рівнях. Таким чином, можна стверджувати, що розвиток екологічного туризму в Україні – один з найперспективніших шляхів покращення стану природо-заповідного фонду та інших природних територій.

Організація екологічного туризму допомагає збереженню природно-заповідного фонду країни, підвищенню рівня екологічної культури туристів, позитивно впливає на економічну ситуацію у регіонах, надає усі можливості для популяризації країни за кордоном, а головне – не потребує значних інвестицій. Втім, для зацікавлення потенційної аудиторії потрібно розробити маркетингову стратегію, що дозволить популяризувати екотуризм. Адже, на сьогодні реклама екологічного туризму в країні майже відсутня. Тож, за умов постійного розвитку та вдосконалення цього напрямку, він може стати одним з конкурентоспроможних видів туризму в Україні.

Позитивний ефект факторів на розвиток та становлення екотуризму забезпечує країні високі економічні результати: стабільний розвиток економічної діяльності та успішне вирішення соціальних питань. Проте, процес сильно гальмує складна логістика - якість доріг в Україні, нажаль, залишає бажати кращого. Справу ускладнює і те, що чиновники, туристичні агенції та інші представники індустрії часто спрощують трактування поняття екотуризму, зараховуючи до екологічних подорожей будь-які виїзди за місто на природу. Наслідуючи приклад європейської туристичної практики у країні почали з'являтися нові форми екотуризму, такі як природні парки, еко-курорти, екоотеджі, екостежки, глемпінги та інші цікаві варіанти.

- Еталонна модель *еко-комплексу* має добре підготовлений персонал та професійних путівників, які спілкуються з гостями закладу. Розташовані на незайманих природних територіях, часто мають значне

екологічне значення та потужні програми захисту навколишнього природного середовища. Підтримують етичну практику працевлаштування та сприяють розвитку місцевої економіки. Застосовують найкращі технології для зменшення використання енергії та раціонального поводження з відходами. В Україні є достатня кількість природно-заповідних територій, водних об'єктів, печер, гір, різноманітні рослини та тварини. В кожній області є свої особливі рекреаційні ресурси, тому, екотуризм може бути розвинений по всій території України, більш того, уся наявна матеріальна база для розміщення вже є (готелі, санаторії, бази відпочинку, ін.) і з кожним роком з'являються нові еко-готелі.

- *Еко-курорт* – візуально та за конструкторським рішенням схожий на еталонну модель, однак відрізняється за призначенням і зазвичай розташований біля водних об'єктів і орієнтований на надання розважальних послуг та інших особистих послуг (природні оздоровчі спа центри, заняття йогою, тощо).

- *Еко-котеджі та кемпінги* – невеликі будиночки, які розташовані в природних районах, з мальовничими краєвидами, зазвичай побудовані доволі давно та для певних цілей, не пов'язаних з туризмом. Багато з них адаптовані та утримуються для проживання. Протягом останніх кількох років “глемпінг” став одним із тих популярних брендів туристичної галузі, що набув великої популярності серед мандрівників. Поєднуючи слова “гламур” та “кемпінг”, ця тенденція зросла, оскільки підйом масового туризму змусив більше людей сприйняти екологічний дух відповідальних подорожей.

- *Сільські еко-комплекси* – прості приватні помешкання, розташовані у сільській місцевості або в невеликих селах поблизу природного заповідника. Обслуговуючий персонал та гіді – місцеві жителі, що не мають професійних навичок. Надають можливість побачити екзотичну дику природу, однак не зовсім ізольовано від цивілізації.

- *Еко-ферми* – сільські проекти, що використовують фермерські будинки, та інші приміщення ферм. Деякі з них є пристосованими або побудованими за призначенням. Ці проекти мають на меті отримання додаткового доходу для фермерів та малих громад [13].

Отже, *екологічні готелі* – готелі майбутнього, які здатні покращувати стан природного середовища, виховувати в суспільстві екологічну свідомість та відповідальність. Інноваційні методи по впровадженню екологічної політики в готельну індустрію сприяють, перш за все, реалізації соціальних цілей, а вже потім являються інструментом підвищення рентабельності та конкурентоспроможності готельного підприємства.

З розвитком екологічного туризму створюються суспільні блага, він визначається, як пріоритетний сектор диверсифікації аграрного сектору економіки і підтримки добробуту сільського населення. Але вимагає особливих заходів під час довготривалих обмежень руху як внутрішніх так і зовнішніх туристичних потоків. В сучасних умовах головним туристичним трендом претендують стати так звані мікролокації, суть яких полягає в коротких відпустках ближче до дому далеко від популярних туристичних маршрутів, це зекономить час, гроші та знизить вплив подорожей на навколишнє середовище.

Екологічні оздоровчі стежки та зелені дороги створюють можливості для здорового відпочинку та транспорту, забезпечуючи людям різного віку привабливі, безпечні, доступні та дешеві або безкоштовні місця. Використовуються для велосипедних прогулянок, походів, пробіжок чи катання на ковзанах, такі маршрути допомагають людям різного віку вести здоровий спосіб життя. Лінійні зелені насадження, включаючи стежки та зелені доріжки, мають усі традиційні переваги збереження зелених насаджень, але також мають додаткові переваги через їх лінійний характер. Як інструмент для збереження навколишнього середовища, зелені доріжки та стежки допомагають зберегти важливі природні ландшафти, забезпечують необхідні зв'язки між фрагментованими середовищами існування та сприяють збереженню біорізноманіття.

Перспективною є ідея *еко-парку* – це повноцінна інтегрована біосферна програма для будь-якої ділянки, яка забезпечує стійкість на всіх рівнях. Модель відповідає і перевершує всі соціальні, економічні, екологічні, архітектурні та агроекологічні міжнародні стандарти. Він є самодостатнім з точки зору енергетичної, водної та продовольчої безпеки та є економічно стійким. Велика увага приділяється тому, щоб ці конструкції були спроектовані з найвищою тепловою ефективністю та принципами природного освітлення. Вибір матеріалу ретельно перевіряється з точки зору токсичності та екологічно відповідальних ресурсів. Усі еко-парки мають сувору політику без відходів. Є моделлю не тільки для програм соціальної відповідальності на рівні громад, але й для того, як найкраще вирішувати питання продовольчої безпеки та здоров'я громади в одній повністю інтегрованій системі.

Розуміння перешкод, з якими стикаються місцеві туристичні підприємства у використанні нових технологій, щоб привернути увагу потенційних відвідувачів до своїх громад, вимагає детального розуміння того, як мандрівники використовують цифрові технології. Тенденції, вказують на те, що мандрівники все частіше використовують цифрові технології, як джерела детальної інформації при виборі напрямків для екотуризму. Тому, важливою є здатність місцевих громад імплемувати ці конкурентні переваги, які пропонують цифрові технології, у туристичні підприємства [17].

Додаток “Розумний екотуризм” належить до інноваційних інструментів і підходів для покращення практики та досвіду екотуризму. Розумний додаток, що фокусує увагу на аспекті екотуризму, з'явився в результаті зростання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) і потреби в сталості. Розробка розумного додатка, пов'язаного з екотуризмом, який би систематично керував інформацією, щоб прискорити навчання та допомогти у проведенні рекламних кампаній, і таким чином створити розуміння та

обізнаність серед людей, щоб вони відповідально ставилися до екотуризму. Розумний додаток дає змогу людям дізнатися про збереження навколишнього середовища та збереження місцевих громад.

Україна, особливо західна її частина, багата природними ресурсами, культурною спадщиною та унікальним, колоритним способом життя. Поширення інформації про такий вид туризму в мережі Інтернет, сприятиме активному розвитку екотуризму. Це надасть можливості для еко-туристичного бізнесу в Україні щодо розробки ефективного, розумного додатка, адже, на сьогодні реклама екологічного туризму в країні недостатня. Тож, за умов постійного розвитку та вдосконалення цього напрямку, він може стати одним з конкурентоспроможних видів туризму країни.

Виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок, що екологічний туризм, як перспективний напрям індустрії туризму розвивається швидкими темпами в умовах індустріалізацій і урбанізацій населення. При раціональній відповідальній організації екотуризм може забезпечити реальну фінансову підтримку природо-охоронним територіям і підвищити значення природних ділянок, які повинні зберігатися в недоторканому вигляді. Сучасна концепція екотуризму підкреслює обов'язковість збереження природного і культурного спадку, біологічної різноманітності і покращення екологічного, соціального і економічного стану регіонів, які відвідують еко туристи. Екологічний туризм повинен стати взірцем для переорганізації, екологізації всієї індустрії туризму. Сталий екологічно зрівноважений туризм повинен стати не лише філософією, але й провідною управлінською стратегією розвитку туризму країни, а також, однією із пріоритетних цілей на державному рівні, тому є перспективним напрямком на сучасному етапі становлення туристичної діяльності в Україні [2].

3. Програма розвитку екологічного туризму в Карпатському регіоні “Зелений крок в майбутнє”

Основні тенденції розвитку туристичної сфери регіонів України свідчать про подальше нерациональне використання їх природно-ресурсного потенціалу. З одного боку, має місце дисбаланс при їх використанні, а з іншого – існує необхідність у розробці програм та механізмів по залученню природних ресурсів у господарський обіг на основі еколого-економічного підходу. Надмірна експлуатація окремих видів природних ресурсів потребує перегляду пріоритетів, їх використання в галузях економіки та розробки чітких стратегій управління розвитком туризму регіонів. У планах екологічного туризму, диверсифікація економічної та екологічної діяльності шляхом започаткування та розвитку організованої практики екологічного туризму. Підвищення якості життя місцевих жителів за рахунок економічних вигод, які забезпечує екологічний туризм, збільшення участі у збереженні середовища проживання, підвищення екологічної свідомості. Вони мають бути спрямовані на збереження природних, культурних та історичних ландшафтних цінностей і передачу їх наступним поколінням та популяризацію планування екотуризму за підтримки і участі відповідальних та суміжних організацій.

Трендом туристичного розвитку сьогодні є перехід моделі відпусткового циклу до індивідуалізованого рекреаційного попиту та задоволення інтелектуальних запитів через нішеві види туризму: на зміну концепції трьох “S” (“sun – sea – sand” (“сонце – море – пісок”), тобто пляжного відпочинку, прийшла концепція трьох “L” (“lore – landscape – leisure” (“знання/національні традиції – пейзаж – дозвілля”). Саме ця формула відкриває суть екологічного туризму.

В контексті такого підходу, сьогодні можна достатньо впевнено стверджувати, що для ряду регіонів України, де територіальне поєднання природних умов і ресурсів рекреаційно-туристичного призначення має явно виражений характер, в стратегії регіонального розвитку виправданим може бути винятковий акцент на вдосконалення і активний розвиток “зеленої туристичної індустрії”. Нерівномірність регіонального розвитку і рівня життя населення створює передумови для соціальної напруги в суспільстві, загрожує територіальній цілісності країни, стримує динаміку соціально-економічних показників, уповільнює ринкові перетворення та знижує їх ефективність. У зв'язку з цим державна регіональна політика повинна бути спрямована на створення умов для підвищення конкурентоспроможності регіонів, як основи їх динамічного розвитку та усунення значних міжрегіональних диспропорцій [5].

Екологічні принципи розвитку сталого туризму наголошують на раціональному використанні ресурсів, що передбачає: мінімізацію та утилізацію відходів, впровадження систем очищення та повторного використання води, матеріалів та інноваційних технологій з мінімальним впливом на природне і культурне середовище, ефективне і заощаджуване використання енергії та альтернативні джерела енергії, шкідливий вплив транспорту, активне використання його екологічних видів, також велика увага приділяється збереженню біорізноманіття.

Формування нової програми розвитку екологічного туризму в Україні у Карпатському регіоні “Зелений крок в майбутнє” базується на стійкості і збереженні використовуваних природних ресурсів довкілля. В свою чергу, вдосконалюючи систему подорожей та застосування альтернативних, тобто екологічно-стійких способів здійснення туристичної діяльності (рис. 4).

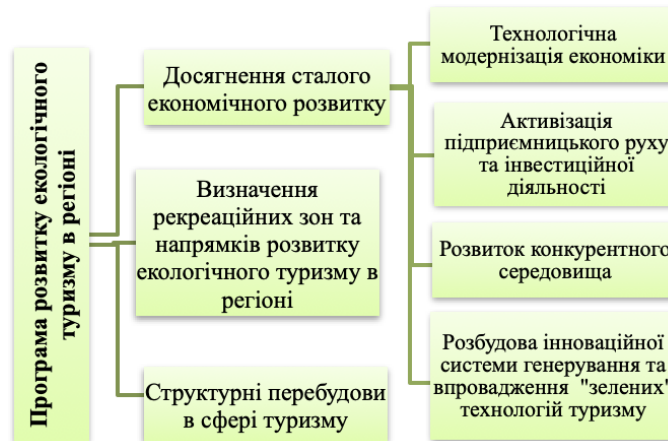

Рис. 4. Передумови формування програми розвитку екологічного туризму в регіоні

*розроблено авторами

Розробка стратегії управління розвитком регіону базується на основних сформованих напрямках екологічно безпечної політики і потребує суттєвої адаптації існуючих у нашій країні норм і вимог до загальноєвропейських стандартів. До прикладу, природні умови Карпатського краю є дуже сприятливими для розвитку багатьох напрямів екотуризму – пізнавального, пригодницького, сільського, оздоровчого, зимового, гірського, дитячого, молодіжного, сімейного, мандрівного (пішохідного, кінного, велосипедного) та відновлюваного – ретрит туризму. Цьому сприяють гірський пейзаж з видовим різноманіттям рослинного і тваринного світу, м'який клімат, чисте повітря, насичене ароматом розкішно квітучої навесні і влітку рослинності, мережа гірських потічків та джерел чистої води серед яких чимало мінеральних [8].

Щодо економічних та екологічних вирішень проблем гірського краю. В першу чергу він здатний радикально змінити сферу зайнятості людей, дохідність населення, наповнення бюджету. Вирішуючи проблеми санітарного стану сіл, міст, приведення в порядок доріг, вулиць, їх озеленення. В результаті зростає привабливість територій, потік туристів, розвивається виробництво предметів споживання, оскільки попит появляється з боку туристів. Цілком зрозуміло, що фінансові ресурси виступають рушійною силою будь-якого розвитку, в тому числі інноваційно-екотуристичного. Тому, є потреба пошуку джерела для фінансування розвитку екотуризму в регіоні.

Орієнтований на екологічно свідомі методи проектування, відповідне використання природної вентиляції, використання матеріалів з тривалим терміном служби та низьким рівнем обслуговування, оптимізоване використання сонячної енергії та системи збору дощової води було запропоновано вдосконалити в майбутньому з урахуванням різних кліматичних умов.

Доцільно підкреслити деякі аспекти вище означених питань, впровадження яких дозволить спрямувати розвиток туризму по стійкому збалансованому шляху:

- активізація загальної державної політики в сфері екотуризму;
- фінансова підтримка з боку держави, та регіональних органів влади;
- вдосконалення системи регулювання діяльності з екотуризму;
- вдосконалення системи інформаційного і рекламного забезпечення;
- проведення відповідності із різними міжнародними стандартами ведення екотуристичної діяльності;
- залучення різноманітних видів інвестицій;
- створення належної інфраструктури;
- поліпшення якості обслуговування туристів на основі стандартизації, сертифікації і ліцензування діяльності екотуризму;
- забезпечення якісної підготовки висококваліфікованих кадрів та їх залучення до цієї справи [3].

Основні завдання програми розвитку екологічного туризму “Зелений крок в майбутнє” окреслено в таблиці 2.

Таблиця 2

Основні завдання програми розвитку екологічного туризму “Зелений крок в майбутнє”

Вдосконалення нормативно-правової бази	Фінансове та матеріально-технічне забезпечення	Раціональне використання природних туристичних ресурсів	Стійкий розвиток туристичних територій та об'єктів, місцевих громад	Підвищення конкурентоспроможності українського ринку екотуризму
Пропаганда активного та здорового способу життя	Збільшення екотуристичного продукту	Збереження біорізноманіття та унікальних ландшафтів	Підвищення якості надання послуг та рівня безпеки туристів	Кадрове забезпечення і розвиток інфраструктури

*сформовано авторами

Отже, після впровадження на належному рівні вищезазначених норм для раціонального використання природних ресурсів і безпечного розвитку туризму, зокрема – екотуризму – можна спрогнозувати перспективу досягнення стійкості і високорентабельності, сфери, яка полягає в наступному:

- збільшення туристичного потенціалу регіону;
- збереження і забезпечення раціонального використання природно-рекреаційних ресурсів;
- забезпечення доступності туристських ресурсів для всіх прошарків населення, як вітчизняних так і іноземних;
- стимулювання зацікавленості у місцевого населення сприяти такій політиці;
- підвищення ефективності взаємодії державних і приватних структур у сфері екотуризму [6].

Екотуризм, як інноваційний напрям у туристичній діяльності активно розвивається в Карпатському регіоні. Звичайно, це потребує розвитку маркетингової діяльності, потужної фінансової підтримки як з боку держави, а також зарубіжних інвесторів. Розвиток екотуризму здатний розв'язати цілу низку соціально-економічних та екологічних проблем гірського краю. Все це формує нове мислення, активізацію інноваційної економічної діяльності місцевого населення. Саме тому, вдосконалення систем фінансування і кредитування у розвитку екотуризму в гірському Карпатському регіоні, їх сучасну потребу, а відповідно, і недостатній стан туристичного господарства у цих краях слід подолати і залучити резерви його розвитку.

Оскільки туризм є енергоємним сектором, він може прискорити перехід до збільшення частки відновлюваної енергії в глобальному енергетичному балансі. Заохочуючи інвестиції в екологічно чисті джерела енергії, екотуризм може допомогти зменшити викиди парникових газів, пом'якшити зміни клімату та сприяти доступу до енергії для всіх. Енергетика займає центральне місце майже в кожній великій проблемі та можливостях, тому, доступ до енергії є вирішальним для досягнення майже всіх Цілей сталого розвитку.

Ціль 1 – Подолання бідності: у всіх формах залишається однією з найбільших проблем, можливість покінчити з енергетичною бідністю.

Ціль 2 - Досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства.

Ціль 4 – Якісна освіта: забезпечення освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх.

Ціль 6 – Чиста вода та належні санітарні умови: забезпечує енергію для перекачування води для зрошення, обробки сільськогосподарських культур, для чистого пиття та гігієнічної санітарії.

Ціль 7 – Доступна та чиста енергія. Послуги та інфраструктура охорони здоров'я потребують сталої енергії; вразливість здоров'я та доступ до енергії часто поєднуються.

Ціль 8 – Гідна праця та економічне зростання: можна отримати доступ до джерел енергії, які раніше були недоступні.

Ціль 9 – Промисловість, інновації та інфраструктура. Створення стійкої інфраструктури, сприяння сталій індустріалізації, інноваціям.

Ціль 10 – Зменшення нерівності : доступ до енергії не є рівним у всьому світі або в країнах.

Ціль 12 – Відповідальне споживання та виробництво: стала енергетика може відокремити економічне зростання від погіршення стану навколишнього середовища.

Ціль 13 – Дії щодо клімату : ми повинні відокремити використання енергії від викидів шляхом декарбонізації наших джерел енергії та скорочення викидів від енергії, щоб зменшити зростання глобальної температури.

Ціль 15 – Захист екосистем: відновлення екосистем суші та сприяння їх раціональному використанню, раціональне лісокористування, припинення та повернення назад процесу деградації земель і зупинення втрати біорізноманіття.

Ціль 16 – Мир і справедливість: енергія є життєво важливою для відновлення в постконфліктних умовах [15].

Отже, екологічний туризм доцільно розвивати, щоб допомогти прискорити перехід до відновлюваної енергії, збільшити його частку в глобальному енергетичному балансі, допомогти зменшити викиди парникових газів, зробити внесок у інноваційні, енергетичні рішення регіональних та віддалених районах та забезпечити надійну енергію. Загалом, спектр екологічно спрямованих видів туризму, які можна було б успішно розвивати в регіоні Українських Карпат, дуже широкий, однак, недостатньо інвестицій та зваженої рекламною політикою. Перспективними напрямками туристичного бізнесу в регіоні Українських Карпат та України загалом, доцільно вважати розвиток екотуризму та сільського, зеленого туризму. Важливо стимулювати міжнародні туристичні прибуття та впроваджувати у практику різноманітні екзотичні види туризму. В той же час, необхідною умовою такого сценарію розвитку регіону має бути збереження його біорізноманітності природи, яка буде виступати базовим природним капіталом – основою бізнесу. Це потребує потужної інформаційно-просвітницької системної діяльності на основі впровадження та методології формування Карпатської екомережі.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Отже, у статті узагальнено теоретичні положення та сформовано практичні рекомендації, щодо розробки науково-методологічних основ формування стратегії сталого розвитку екологічного туризму. Проаналізовано проблеми розвитку екологічного туризму в Україні та запропоновано шляхи їх вирішення. Досліджено позитивні та негативні наслідки розвитку екологічного туризму та окреслено перспективи розвитку екологічного туризму в Україні. Також, слід відмітити саме важливість природних джерел енергії на сучасному етапі розвитку. Все більше працівників туристичної індустрії акцентує увагу на ефективності використання природних джерел енергії у діяльності своїх підприємств, а також на їх внеску в глобальні енергоресурси. Попит на такий тип енергоресурсів з кожним роком зростає, тим самим підвищує стійкий розвиток туристичної сфери.

За результатами досліджень встановлено, що Україна володіє достатніми екотуристичними ресурсами, використання яких, поряд із зростаючим попитом на туристичні послуги, закономірно призведе до інтенсифікації розвитку інфраструктури та територіальної організації екотуристичної діяльності. Концепція екотуризму підкреслює обов'язковість збереження природного і культурного спадку, біологічної різноманітності і покращення екологічного, соціального і економічного стану регіонів, які відвідують еко туристи. Екологічний туризм повинен стати взірцем для переорганізації, екологізації всієї індустрії туризму. Сталий еколого-зрівноважений туризм повинен стати не лише філософією, але й провідною управлінською стратегією розвитку туризму.

Екологічний туризм є невід'ємною частиною збалансованого розвитку територій і розглядається як ефективний інструмент державної політики у сфері рекреації та засіб економічного розвитку як окремих регіонів, так і цілих країн. В Україні сталий екотуризм найбільш доцільно розвивати за двома напрямками. Перший – це екологічна рекреація, тобто популяризація рекреацій в межах міста та приміського докільля. Другий, пов'язаний із створенням на природо-господарських територіях еко-зон, що прилягають до природоохоронних територій, тобто, спеціальних екотуристичних зон.

Наголошено, що протягом останніх років сфера туризму в Україні переживає нелегкі часи. Пандемія Covid-19 стала викликом для туристичної індустрії, у зв'язку з цим в Україні популярнішими стали внутрішні подорожі, зокрема екотуристичні. Наступною жахливою подією для України стала війна. На даний час вже зафіксовано кілька сотень заборонених Женевською конвенцією злочинів проти докільля внаслідок російської агресії, від початку повномасштабного вторгнення військ РФ на територію країни. Після нашої перемоги, в умовах зростання потреб населення в рекреації та туризмі, екстенсивної та інтенсивної взаємодії суспільства і природи, виникає цілком обґрунтована необхідність у планомірному використанні саме природних багатств за рахунок застосування відповідних механізмів збалансованого природокористування, одним із яких є екологічно орієнтований туризм, що має на меті реалізацію концептуальних основ сталого розвитку.

Література

1. Воробйова О. А. Екологічний туризм як чинник сталого розвитку природно-заповідних територій / О. А. Воробйова // Екологічні науки. – 2012. – № 2. – 128 с.
2. Гальків Л.І. Стан та перспективи розвитку екологічного туризму в Україні / Л.І. Гальків, О.В. Килин, Н.М. Стручок // Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. – 2015. – Т. 20. Вип. 3. – С. 189–193.
3. Герасименко В.Г. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону / Герасименко В.Г. – Одеса: ОНЕУ, 2016. – 261 с.
4. Грищенко О.Ф. Використання грінвошингу як технології екологізації бізнесу: поняття, детермінанти та драйвери / О.Ф. Грищенко, Є.О. Голишева // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. – 2020. – Вип. 46. – С. 47-54.
5. Дикий О.В. Основні пріоритети та механізм стратегічного планування соціально-економічного розвитку регіону / О.В. Дикий // Ефективна економіка. – 2011. – № 11. – С. 71-76.
6. Загорський В.С. Концептуальні основи формування системи управління сталим розвитком еколого-економічних систем : монографія / Загорський В.С. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2018. – Управління туристичними дестинаціями : підручник / Корж Н. В., Басюк Д. І. – Вінниця : «ПП»ТД Едельвейс і К», 2017. – 322 с.
7. Манівчук Ю.В. Інноваційні підходи до формування конкурентоздатності екотуристичних послуг в Карпатах / Ю.В. Манівчук, О.Г. Мателешко // ЕКОТУРИЗМ І СТАЛИЙ РОЗВИТОК У КАРПАТАХ : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Рахів, 2007. – С. 205-210.
8. Онлайн-форум «Екотуризм в Україні: тренд наступного десятиліття» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://compass-tour.com.ua/?m0prm=2&show=974>
9. Паньків Н.Є. Перспективи використання туристично-рекреаційних ресурсів для розвитку екологічного та зеленого (сільського) туризму в Чернівецькій області / Н.Є. Паньків // Сталий розвиток: захист навколишнього середовища. Енергоощадність. Збалансоване природокористування : колективна монографія / за науковою редакцією^[1] Мальованого Мирослава Степановича. – Львів : ТзОВ "ЗУКЦ" 2020. – С. 537-562.

11. Паньків Н.Є. ХАРАКТЕРИСТИКА ЕКОТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ / Н.Є. Паньків // Креативний простір України та світу : кол. моногр. – Харків : СГ НТМ «Новий курс», 2022. – С. 154-162.

12. Пахля А.І. Проблеми та розвиток екологічного туризму в Україні / Пахля А.І. // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 10–12 жовтня 2007 р. – Київ : Держтуризмкурортів. – 24 с.

13. Ecolodge Types and Definitions [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://worldwideecolodges.com/wp/ecolodge-exp-2/>

14. EMAS The Eco-Management and Audit Scheme [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://ec.europa.eu/environment/emas/index_en.htm

15. Sustainable Development Goals [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://knowledge.org.ua/cili-stalogo-rozvitku>

16. TIES [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ecotourism.org/>

17. The Information Technologies in the Competitiveness of the Tourism Sector Conference: International Conference on Information Technology & Systems (ICITS 2018)

References

1. Vorobiova O. A. Ekolohichniy turizm yak chynnyk staloho rozvytku pryrodno-zapovidnykh terytorii / O. A. Vorobiova // Ekolohichni nauky. – 2012. – № 2. – 128 s.

2. Halkiv L.I. Stan ta perspektyvy rozvytku ekolohichnoho turizmu v Ukraini / L.I. Halkiv, O.V. Kylyn, N.M. Struchok // Visnyk ONU im. I.I. Mechnykova. – 2015. – Т. 20. Вип. 3. – С. 189–193.

3. Herasymenko V.H. Otsinka turystychno-rekreatsiynoho potentsialu rehionu / Herasymenko V.H. – Odesa: ONEU, 2016. – 261 s.

4. Hryshchenko O.F. Vykorystannia hrinvoshynhu yak tekhnolohii ekolohizatsii biznesu: poniattia, determinanty ta draivery / O.F. Hryshchenko, Ye.O. Holysheva // Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Ekonomika i menedzhment. – 2020. – Vyp. 46. – С. 47-54.

5. Dykyi O.V. Osnovni priorytety ta mekhanizm strateichnoho planuvannia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehionu / O.V. Dykyi // Efektyvna ekonomika. – 2011. – № 11. – С. 71-76.

6. Zahorskyi V.S. Kontseptualni osnovy formuvannia systemy upravlinnia stalym rozvytkom ekoloho-ekonomichnykh system : monohrafiia / Zahorskyi V.S. – Lviv : LRIDU NADU, 2018. – Upravlinnia turystychnymy destynatsiiami : pidruchnyk / Korzh N. V., Basiuk D. I. – Vinnytsia : «PP«TD Edelweis i K», 2017. – 322 s.

8. Manivchuk Yu.V. Innovatsiini pidkhody do formuvannia konkurentozdatnosti ekoturystychnykh posluh v Karpatakh / Yu.V. Manivchuk, O.H. Mateleshko // EKOTURYZM I STALYŬ ROZVYTOK U KARPATAKh : materialy Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii. – Rakhiv, 2007. – С. 205-210.

9. Onlain-forum «Ekoturizm v Ukraini: trend nastupnoho desiatylittia» [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://compass-tour.com.ua/?m0prm=2&show=974>

10. Pankiv N.Ie. Perspektyvy vykorystannia turystychno-rekreatsiynykh resursiv dlia rozvytku ekolohichnoho ta zelenoho (silskoho) turizmu v Chernivets'kii oblasti / N.Ie. Pankiv // StalyŬ rozvytok: zakhyst navkolyshnoho seredovyshcha. Enerhooshchadnist. Zbalansovane pryrodokorystuvannia : kolektyvna monohrafiia / za naukovoii redaktsiieiu Malovanoho Myroslava Stepanovycha. – Lviv : TzOV "ZUKTs" 2020. – С. 537-562.

11. Pankiv N.Ie. KhARAKTERYSTYKA EKOTURYSTYCHNOHO POTENTsIALU UKRAINY V UMOVAKh VIINY / N.Ie. Pankiv // Kreatyvnyi prostir Ukrainy ta svitu : kol. monohr. – Kharkiv : SH NTM «NovyŬ kurs», 2022. – С. 154-162.

12. Pakhlia A.I. Problemy ta rozvytok ekolohichnoho turizmu v Ukraini / Pakhlia A.I. // Materialy mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii, 10–12 zhovtnia 2007 r. – Kyiv : Derzhturizmcurortiv. – 24 s.

13. Ecolodge Types and Definitions [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://worldwideecolodges.com/wp/ecolodge-exp-2/>

14. EMAS The Eco-Management and Audit Scheme [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : https://ec.europa.eu/environment/emas/index_en.htm

15. Sustainable Development Goals [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://knowledge.org.ua/cili-stalogo-rozvitku>

16. TIES [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://ecotourism.org/>

17. The Information Technologies in the Competitiveness of the Tourism Sector Conference: International Conference on Information Technology & Systems (ICITS 2018)

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-37>

УДК 330

Наталя СИНЮК

Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0000-0002-6889-1351>

e-mail: nvs100377@gmail.com

ДЕМОГРАФІЧНА СТАТИСТИКА В ПЕРІОД ВІЙНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ОСНОВНІ ВИКЛИКИ

Сучасні кризові явища, з якими зіткнулась Україна за останній час, спричинили багато негативних наслідків. Демографічна ситуація в Україні турбує багато науковців та державних діячів, наразі, це одна з найактуальніших проблем сьогодення. Скорочення кількості населення шляхом масових вбивств та шаленої тимчасової міграції, зниження тривалості та якості життя, низький рівень народжуваності – це все наслідки війни, перелік яких буде продовжуватись. Проте, варто зазначити, що саме демографічна криза є гальмом для соціально-економічного розвитку всіх систем держави, є загроза національній безпеці, а також загроза розвитку міжнародної інтеграції в глобалізаційному прагненні України.

Всі проблеми демографічної кризи було прогнозовано завдяки статистичним розрахункам, які є ефективним інструментом для визначення демографічної трансформації.

Приведення демографічної статистики до міжнародних стандартів дасть змогу усунути економічні бар'єри, створити міжнародне конкурентоспроможне ринкове середовище та захистити національну безпеку. Проте, наразі, виконання поставлених вимог ускладнюється військовим станом держави, а що найголовніше – це швидке зростання показників смертності, міграції та погіршення рівня життя.

Ключові слова: демографія, статистика, міграція, рівень життя війни, післявоєнний період.

Nataliya SYNYUK

Khmelnitskyi National University

DEMOGRAPHIC STATISTICS IN THE PERIOD OF THE WAR

Such a crisis phenomenon, with which Ukraine has been shaken for the rest time, has caused a lot of negative consequences. The demographic situation in Ukraine is turbulent with a lot of scientists and state leaders, by the way, is one of the most important problems of today. The rapidity of the number of people, the way of mass driving and temporary migration, the decrease in trivality and the hardness of life, the low level of nationality, all the traces of the war, the replication of such will be remembered. But we should signify that the very demographic crisis is an obstacle for the socio-economic development of all systems of the state, a threat to national security, as well as a threat to the development of international integration in the globalization of Ukraine. All the problems of the demographic crisis were foreseen by the statistical roses, as an effective tool for the identification of demographic transformation. Bringing demographic statistics up to international standards will allow us to establish economical barriers, create an international competitive market environment and protect national security. But on the face of it, the implementation of those appointed could be folded by the military camp of the state, and what is more important than the increase in mortality, migration and the loss of life.

When the demographic crisis is observed in the wake of the full-scale invasion of Russia into Ukraine, the authors of the research have broken up the whisksers, which Ukraine is trying to overcome at the steepest camp. The consequences of the war on the side of demographic statistics will be irreversible, in the first place, it's due to those who will go to war earlier, it's a pity, less of the population will turn back from other lands, that hour will pass, people will step by step repair the regions of their lives. The onset of the last, a large-scale increase in the mortality rate among the young population, lads, as if fighting, it's a pity that not all of them will turn back alive from the war, it's immediately impacted by the nutrition of new generations. Based on the results of the follow-up, the authors discussed the theoretical basis for demographic statistics during the war. Current camp has become a way to analyze evidence in emigration and internal displacement.

Directly further investigations would be able to show the expansion of mechanisms, as if they would help to mitigate the demographic impact on the economy of the country.

Key words: demography, statistics, migration, life cycle of war, postwar period.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Сучасні кризові явища, з якими зіткнулась Україна за останній час, спричинили багато негативних наслідків. Демографічна ситуація в Україні турбує багато науковців та державних діячів, наразі, це одна з найактуальніших проблем сьогодення. Скорочення кількості населення шляхом масових вбивств та шаленої тимчасової міграції, зниження тривалості та якості життя, низький рівень народжуваності – це все наслідки війни, перелік яких буде продовжуватись. Проте, варто зазначити, що саме демографічна криза є гальмом для соціально-економічного розвитку всіх систем держави, є загроза національній безпеці, а також загроза розвитку міжнародної інтеграції в глобалізаційному прагненні України.

Звісно, реформування всіх ланок економічної системи держави не може не торкнутись демографічної дисципліни, проте, запровадження сучасних методів збирання інформації для створення потужної бази даних за допомогою електронної системи спонукають органи державної статистики до перегляду вже знайомих методів та прийомів. Саме за допомогою них тепер є можливість не тільки побачити реальну ситуацію сьогодення, а і зробити прогноз та припущення стосовно розвитку демографічної ситуації.

Всі проблеми демографічної кризи було прогнозовано завдяки статистичним розрахункам, які є ефективним інструментом для визначення демографічної трансформації.

Переписи населення, які відображають зміни у чисельності та розміщенні населення є надійною системою для аналізу сучасного стану демографічної статистики. Варто зазначити, що показники Всеукраїнського перепису населення цілком відповідають наведеним міжнародним орієнтирам, що підкреслює важливість його проведення на шляху України до міжнародної інтеграції.

Приведення демографічної статистики до міжнародних стандартів дасть змогу усунути економічні бар'єри, створити міжнародне конкурентоспроможне ринкове середовище та захистити національну безпеку. Проте, наразі, виконання поставлених вимог ускладнюється військовим станом держави, а що найголовніше – це швидке зростання показників смертності, міграції та погіршення рівня життя.

Саме ці аспекти зумовили вибір теми дослідження та сформували його актуальність.

Постановка проблеми

Демографічна ситуація України і до часів війни була однією із проблемних, тому що показники смертності є одними із найвищих у світі, стрімка міграція, відтік інтелектуальних ресурсів – все це відображало стан низьких показників демографічної статистики. Вченими та демографами вже давно прогнозовано скорочення населення України. Проте, війна, яка розгорнулася на території суверенної держави, наближає це скорочення. Демографічні проблеми потребують негайного вирішення шляхом розгляду сучасного стану демографічних показників та розкриття основних викликів, які постають перед Україною в період війни. Варто зазначити, що розуміння цих викликів дає змогу забезпечити економічну безпеку держави, що наразі є досить актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питаннями демографічної статистики вже багато років займається багато провідних вчених України та Європи. Останнім часом, на фоні розгортання військових дій та занепокоєння демографів світу, праць, присвячених цій проблематики, стає все більше. Дослідженнями демографічних показників в Україні займається Державна Служба Статистики України. За останні пів року праць за цією проблематикою стало ще більше, останні фундаментальні дослідження даного питання були здійснені такими вітчизняними науковцями, як Кобеля З.І. [6], Лаврук І.Г. [6], Ливдар М.В. [5], Ярошевич Н.Б. [5], Степанова А.В. [5], О.Г. Осауленко [4]. Набуті результати залишаються актуальними, проте потребують доповнення із зваженням на те, що на даний момент суспільство зіткнулося з рядом непередбачуваних обставин, а саме із війною. Наведені дослідження служать основою для розвитку питання демографічної статистики в період війни, розгляду сучасного стану та основних викликів.

Вклад основного матеріалу

Умови розвитку народонаселення є важливим та пріоритетним напрямком на шляху до євроінтеграційного прагнення України. Сучасна демографічна ситуація характеризує умови життя для українців в країні де наразі існує військове вторгнення. Підвищена міграція населення з тимчасово окупованих територій починаючи з 2014 року спричинило різкий спад показників якості забезпечення життя для українців. Пріоритетним завданням для національної безпеки є дотримання гідного рівня життя та підвищення показників якості життя населення. Саме внутрішня негативна ситуація у країні зумовлює кількісний та якісний склад України. Стимулювання чи гальмування розвитку внутрішніх та зовнішніх конфліктів спричиняє негативний вплив на стан та рівень національної безпеки держави навіть у мирний час, не кажучи вже про військове положення України, в якому вона, на жаль, зараз перебуває. До того ж, варто зазначити, що всі ці негативні зміни також впливають на стабільність міжнародної ситуації в цілому, та на міжнародну інтеграцію України зокрема.

Одним із показником розвитку демографічної ситуації є соціально-демографічна політика, проте потрібно бути уважним до стимулювання цього показника, тому що це може мати негативний вплив на емігрантів та біженців.

Таким чином, можна зробити висновок, що демографічні показники взагалі, та демографічна статистика зокрема є одним із головних та визначальних чинників забезпечення ефективного та доцільного, стабільного, а наразі і безпечного розвитку України. На думку авторів, оптимальний демографічний розвиток потрібно розглядати як пріоритетний напрямок та фактор забезпечення національної стабільності держави. Демографічна статистика населення в період війни та показники демографічного розвитку є величиною сукупного національного доходу, що саме зараз є одним із важливих факторів функціонування та забезпечення України.

Спираючись на минулий досвід війн, на жаль, автори можуть виокремити тільки негативні наслідки, які спричиняють бойові дії, а саме: посилення міграційних процесів, глибока демографічна криза, зниження процесів відтворення населення, порушення сталого розвитку, пошкодження механізму демотворення, втрата самовідтворення населення. Перелічені загрози спричинять кризовий стан всіх сфер життя України, негативно вплинуть на демореальність.

Наразі, стан сучасної ситуації в Україні характеризується як кризовий в основному завдяки війні.

24 лютого 2022 року розпочалась широкомасштабна війна в Україні, яка триває до сьогоднішнього часу, наслідки цієї війни для демографічної статистики будуть вкрай небезпечними. До того, ж варто зазначити, що в період війни, а також після неї, країну потрібно буде відбудувати, це потрібно робити руками населення України та коштами держави, а скорочення населення скоротить показники бюджету. Співчуття до вимушено переміщених осіб через тривалу війну в Україні проявило багато країн Європейського Союзу та Сполучені Штати Америки. Багато людей по всьому світу підтримують надання українцям можливості в'їхати до іншої країни, якщо вони шукають притулку, щоб уникнути війни або насильницького конфлікту.

З початку війни за перший місяць 3,6 мільйони людей виїхали за кордон (більша частина це жінки з дітьми). Близько 6,5 мільйонів переїхали до більш безпечного міста (до Західної України). В перші два місяця з початку війни на кордонах з Польщею, Угорщиною та Молдовою були кілометрові черги, кожен день велика кількість людей перетинала кордон. Попри черги на кордоні, великі черги утворювались у великих містах та на дорогах, велика кількість машин, автобусів із людьми прямували до кордону, чим спричиняли затори. Окрім того що все це сповільняло рух транспортних засобів, це також наражало на безпеку обстрілу великої кількості людей та спричиняло побоювання стосовно неможливості перевезення зброї до «гарячих точок».

Згідно з даними Державної прикордонної служби, станом на 20 березня на кордонах із країнами ЄС суттєво зменшилася кількість черг на виїзд із України.

Якщо аналізувати ситуацію сьогодні, деякі міста навіть зараз не можуть виїхати в безпечну область. Через порушення безпеки гуманітарних коридорів і постійні обстріли російськими військами спроба виїхати з деяких міст може коштувати життя.

Ще до війни ситуація із динамікою населення була сумна. Динаміка зміни чисельності населення України ілюструється на рисунку 1.

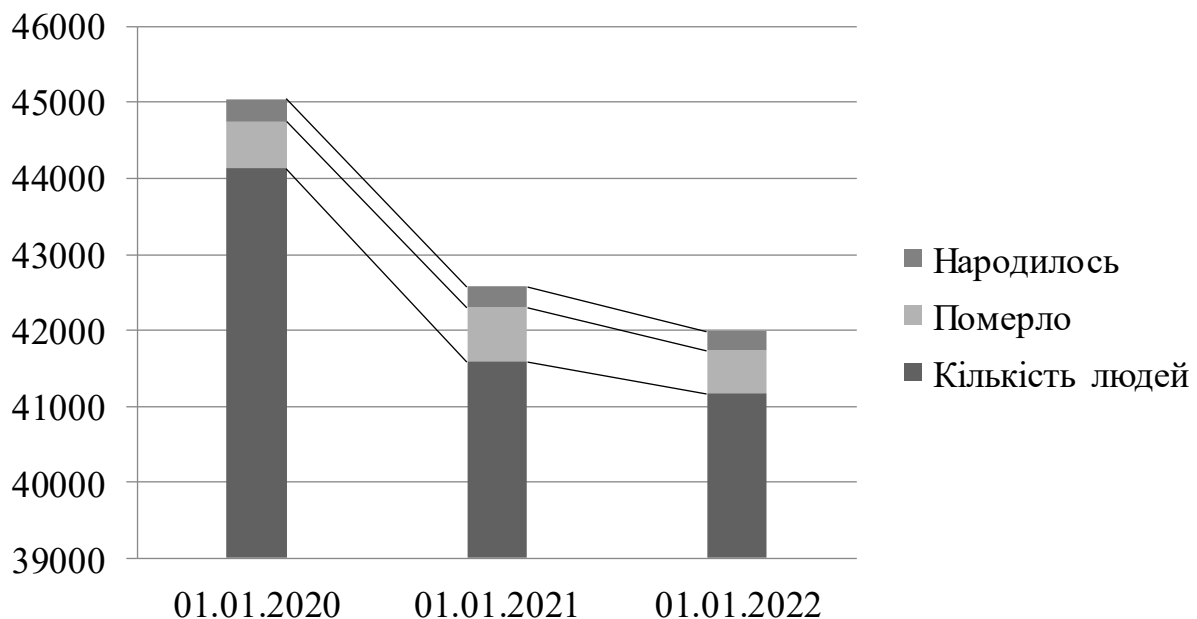

Рис.1 . Динаміка зміни чисельності населення України з 1.01.2020-1.01.2022 (побудовано на основі 1, 2, 3)

Таким чином, як видно з динаміки показників чисельності населення України, можна зробити висновок, що 2021 рік у відношенні до 2020 значно зменшились показники народжувальності на 1 тисяч немовлят, а показник смертності виріс. Згідно прогнозу фахівців ООН [8], населення України до 2050 року скоротиться до 35 мільйонів, цей прогноз був зроблений ще до війни в Україні, тому на жаль, показник може скоротитись ще у декілька разів. Це серйозний виклик для економіки країни, яка і так потерпає від пандемії, війни, відтоку інвестицій і активізації міграційних процесів.

Населення України, на жаль, з кожним роком зменшується, наслідки війни ще не знайшли свого повного відображення у динаміці, проте навіть зараз є зрозумілим, що наслідки війни з боку демографічної статистики ми будемо спостерігати ще багато років.

Проте, в умовах сьогодення, є певна статистична інформація стосовно демографічної ситуації з 24 лютого і на сьогоднішній час.

Населення України розподілилось на дві групи: ті, хто виїхав до безпечних областей та міст України та ті, хто виїхав за кордон.

Авторами дослідження виокремлено причини, за якими люди покидають свої домівки та внутрішньо переміщуються: небезпека життя в областях України, де постійно ведуться бойові дії, гуманітарна криза, тимчасово окуповані території.

Проте ця категорія людей не виїжджає за кордон з причин недостатньої кількості грошових коштів, для забезпечення перших днів життя, розриву родини (чоловіки не можуть покинути Україну, тому переважна кількість родин обрала варіант залишитись на території України).

Переміщення населення всередині країни відбувалося хвилями залежно від наявності бойових дій в області, місті чи населеному пункті.

За оцінками на основі опитування МОМ, 48% переміщених в Україні залишили місце проживання після початку війни, 45% залишили місце проживання, коли війна досягла їхнього району, а 5% покинули місце проживання в очікуванні конфлікту [1].

Значна частка людей переїхала до західної частини України – більше 2,5 млн осіб. Проте, цей показник не можна вважати реальним, тому що не всі внутрішньо-переміщені особи наразі стали на облік, тому цей показник значно вище.

Попри недосконалість способу збору інформації, дані обласних адміністрацій демонструють значні диспропорції у кількості новоприбулих ВПО за областями. Станом на 17 березня 2022 року ОДА повідомляли про таку кількість ВПО: Львівська – 200 000, Івано-Франківська – 80 000, Закарпатська – 80 000, Хмельницька – 70 000, Чернівецька – 50 000, Тернопільська – 45 000, Волинська – 23 000, Рівненська – 20 315 [2].

На сьогодні, переміщення як у межах України, так і за кордон не припинено. Частина внутрішньо-переміщених осіб продовжує переміщатися, це пов'язано або із возз'єднанням сімей, або, навпаки, із намаганням забезпечити найбільш вразливих членів родин шляхом вивезення їх за кордон, проте це все продовжується, як наслідок продовження війни, продовження руйнування житла українців.

Багато людей покидають свій дім уже вдруге, втретє. З 2014 року демографічна ситуація змінюється, частина населення, яке виїхало із Донецької та Луганської областей до Харківської, Київської та інших областей України, наразі повинна змінювати знову місце свого перебування.

За даними Міністерства соціальної політики, у 2021 році було взято на облік близько 1,46 млн ВПО з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей, Автономної Республіки Крим і Севастополя. Найбільша кількість ВПО налічувалась у Донецькій (512 тис.) і Луганській (282 тис.) областях, у Києві (163 тис.), у Харківській (136 тис.) області. За даними Cedos, серед міст, де частка ВПО була високою до повномасштабного вторгнення РФ в Україну, — Северодонецьк (44% ВПО), Маріуполь (20%), Ізюм (13%), Буча (11%), Ірпінь (9%), Бердянськ (8%), Київ (5,5%) та інші. Усі вони зараз страждають від активних бойових дій [2].

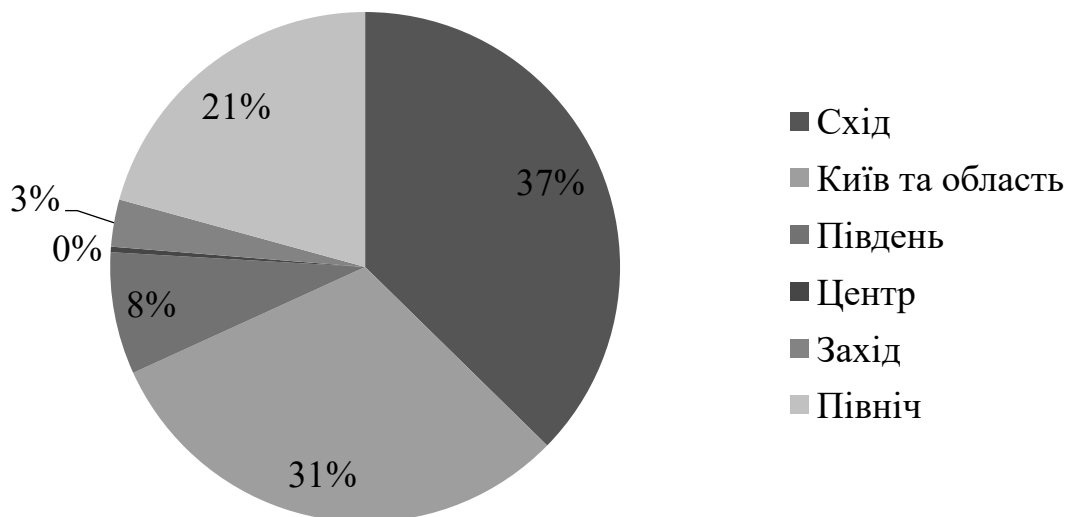

Рис. 2. Динаміка чисельності населення з різних регіонів України за період з 24.02.2022-24.03.2022 (побудовано на основі 1, 2, 3)

Частина родин, а їх достатня кількість (на 1 травня це майже 5 мільйонів осіб) причинами змушеного від'їзду з України вказують зруйноване житло Російською армією, місцезнаходження домівки на тимчасово окуповані території, зникнення робочого місця як наслідок війни. Майже половині (44%) населення України довелося тимчасово розлучитися зі своєю сім'єю під час повномасштабної війни.

Варто зазначити, що соціальні опитування у соціальних мережах серед людей, які покинули територію України, свідчать про те, що 86% українців планують повернутись до України після закінчення повномасштабної війни.

Авторами дослідження вважається за необхідно проілюструвати у відсотковому відношенні чисельність населення з різних регіонів України, яке виїхало за період 24.02.2022–24.03.2022.

За період 24.02.2022–24.03.2022, з різних регіонів у межах України виїхала така кількість людей: 2 344 936 — схід, 1 936 839 — Київ та область, 1 302 022 — північ, 485 829 — південь, 220 243 — центр, 187 854 — захід [2].

Стосовно переміщення населення під час війни існує декілька способів евакуації, а саме: евакуаційні потяги (Укрзалізниця), евакуаційні автобуси, власний транспортний засіб. Проте, варто зазначити, що найбільш безпечний шлях евакуації, наразі, неможливо виокремити. Евакуаційні потяги (Укрзалізниця) є абсолютно безкоштовними для населення, проте посадка відбувається у порядку живої черги з пріоритетом дітям, жінкам і літнім людям. На початку війни такі потяги були переповненими, великі черги та панічний настрій біля колій.

Для повного розкриття теми дослідження авторами вважається за доцільне розглянути країни, які українці обирають для вимушеної еміграції. Рис. 3 наочно демонструє країни та кількість населення України, що наразі перебуває там.

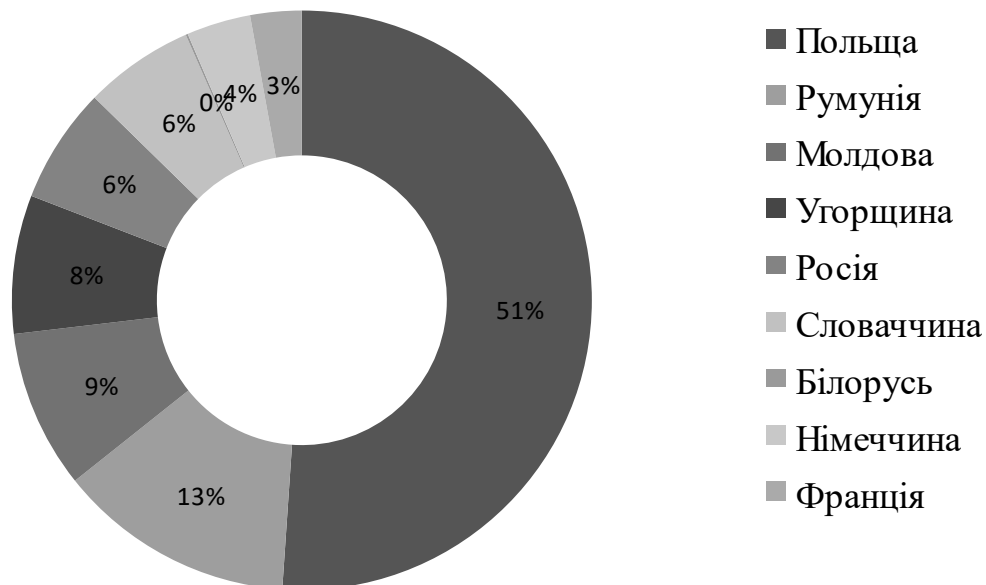

Рис. 3. Статистика кількості людей, які виїхали до інших країн (стан на 22.03.2022) [побудовано на основі 1, 2, 3, 7, 8]

Як видно з рис. 3, до Польщі виїхала значна кількість населення України, ця тенденція спостерігається і на сьогоднішній день. Українці в Польщі знайшли захист здебільшого у таких містах, як Варшава та Краків.

Такі країни, як Румунія та Молдова зазвичай є країнами, в яких українці залишаються на певний час, а потім вирушають до інших країн Європи.

Стосовно статистичних даних Росії та Білорусі, ці дані не можуть бути правдивими, проте існує вірогідність примусового вивезення людей до цих країн, тому що згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів України від 26.02.2022 року № 188-р, з 28 лютого всі пункти пропуску на українсько-російському та українсько-білоруському кордонах закриті.

Країни Європейського Союзу не мають обов'язкового прикордонного контролю, тому провести оцінку реальної кількості людей з України у країни ЄС, на жаль, немає можливості.

Передусім це приблизні підрахунки профільних органів приймаючих країн, що ґрунтуються на кількості безкоштовних квитків на транспорт, українцям. Дані мобільних операторів також можна вважати альтернативним джерелом отримання таких даних. Дані про реєстрацію на отримання тимчасового захисту та на отримання соціальної допомоги можуть також допомогти створити реальну картину демографічної ситуації у світі.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

При висвітленні демографічної кризи внаслідок повномасштабного вторгнення Росії в Україну, авторами дослідження зроблено висновок, що наразі Україна перебуває у дуже скрутному становищі.

Наслідки війни зі сторони демографічної статистики будуть невідворотними, по-перше, це пов'язано із тим, що чим довше буде йти війна, тим на жаль, менша кількість населення повернеться з інших країн, тому час минає, люди поступово починають облаштовувати своє життя. Наступний наслідок – це масштабний ріст показника смертності серед молодого населення, хлопці, які воюють, на жаль, не всі живими повернуться з війни, це зразу вплине на питання нових поколінь.

За результатами дослідження, авторами було розкрито теоретичне питання демографічної статистики в період війни. Розкрито сучасний стан шляхом аналізу показників еміграції та внутрішнього переміщення.

Напрямок подальших досліджень доцільно вказати розробку механізмів, які б дозволили пом'якшити демографічний вплив на економіку країни.

Література

1. Аналітичний центр та спільнота «Cedos». URL: <https://cedos.org.ua/>
2. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Міністерство фінансів України. URL: <https://minfin.com.ua/>
4. Осауленко О.Г. Демографічна статистика в Україні: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку. Демографія та процеси відтворення населення. С. 21–26.
5. Ливдар М.В., Ярошевич Н.Б., Степанова А.В. Демографічна ситуація в Україні: проблеми та шляхи її вирішення. Приазовський економічний вісник. 6 (17). С. 304–309.
6. Кобеля З. І., Лаврук І. Г. Демографічна криза в Україні: причини та шляхи її подолання. Науковий огляд. 2019. № 4(57). С. 6–17. URL: <http://oaji.net/articles/2019/797-1562510667.pdf>
7. Countries in the world by population (2022). URL: <https://www.worldometers.info/world-population/populationby-country/>
8. World Health Organization, Total Fertility Rate. URL: [https://www.who.int/data/gho/data/indicators/indicatordetails/GHO/total-fertility-rate-\(per-woman\)](https://www.who.int/data/gho/data/indicators/indicatordetails/GHO/total-fertility-rate-(per-woman))

References

1. Analitychnyi tsentr ta spilnota «Sedos». URL: <https://cedos.org.ua/>
2. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Ministerstvo finansiv Ukrainy. URL: <https://minfin.com.ua/>
4. Osaulenko O.H. Demohrafichna statystyka v Ukraini: suchasnyi stan, problemy ta perspektyvy rozvytku. Demohrafiia ta protsesy vidtvorennia naselennia. S. 21–26.
5. Lyvdar M.V., Yaroshevych N.B., Stepanova A.V. Demohrafichna sytuatsiia v Ukraini: problemy ta shliakhy yii vyrishennia. Pryazovskiy ekonomichnyi visnyk. 6 (17). S. 304–309.
6. Kobelia Z. I., Lavruk I. H. Demohrafichna kryza v Ukraini: prychyny ta shliakhy yii podolannia. Naukovyi ohliad. 2019. № 4(57). S. 6–17. URL: <http://oaji.net/articles/2019/797-1562510667.pdf>
7. Countries in the world by population (2022). URL: <https://www.worldometers.info/world-population/populationby-country/>
8. World Health Organization, Total Fertility Rate. URL: [https://www.who.int/data/gho/data/indicators/indicatordetails/GHO/total-fertility-rate-\(per-woman\)](https://www.who.int/data/gho/data/indicators/indicatordetails/GHO/total-fertility-rate-(per-woman))

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-38>

UDC 658.5

Oksana VIVCHAR

Western Ukrainian National University

<https://orcid.org/0000-0001-9246-2226>

e-mail: o.vivchar84@gmail.com

Volodymyr GEVKO

Western Ukrainian National University

<https://orcid.org/0000-0003-2716-8113>

e-mail: gevko@gmail.com

Lubov KVASNYI

<https://orcid.org/0000-0001-5248-544X>

Drohobyttsky State Pedagogical University of Ivan Franko

SECURITY OF ECONOMIC AGENTS UNDER CONDITIONS OF DIGITALIZATION: METHODOLOGICAL BASIS AND APPLIED CONTEXTS

The article examines the conceptual and categorical apparatus of «digitalization» and the algorithm of digitalization process of economic agents in the context of security conditions. A practical toolkit of methods and algorithms (SADT, IDEF, UML, BPMN) that ensure the automation of work flow management using web technologies has been substantiated. As a result of scientific research, the main vectors of ensuring the safety of economic agents in the modern conditions of the digitalization of economic processes have been identified. On the basis of which, the key forms of implementation of digital processes are characterized on the state and development possibilities of strengthening the security of economic agents. The peculiarities of providing the appropriate security components in the conditions of active processes of economic relations digitalization have been studied.

Key words: digitalization, security of economic agents, ensuring the security of economic agents, synergistic effect, digitalization of economic processes.

Оксана ВІВЧАР

Західноукраїнський національний університет

Володимир ГЕВКО

Західноукраїнський національний університет

Любов КВАСНИЙ

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

БЕЗПЕКА ЕКОНОМІЧНИХ АГЕНТІВ В УМОВАХ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ БАЗИС ТА ПРИКЛАДНІ КОНТЕКСТИ

У статті досліджено понятійно-категоріальний апарат «діджиталізація» та алгоритм процесу діджиталізації економічних агентів в контексті безпекознавчих умов. Обґрунтовано практичний інструментарій методик і алгоритмів (SADT, IDEF, UML, BPMN), які забезпечують автоматизацію управління потоками робіт із використання web-технологій. Як результат наукових досліджень, ідентифіковано основні вектори забезпечення безпеки економічних агентів в сучасних умовах цифровізації економічних процесів. На основі чого охарактеризовано ключові форми реалізації цифрових процесів на стан та можливості розвитку зміцнення безпеки економічних агентів. Досліджено особливості забезпечення відповідних безпекових компонент в умовах активних процесів цифровізації економічних відносин.

Ключові слова: діджиталізація, безпека економічних агентів, забезпечення безпеки економічних агентів, синергетичний ефект, цифровізації економічних процесів.

Problem formulation

In the modern conditions of economic processes turbulence, the relevance of digitization in the system of ensuring the security of economic agents is steadily growing. This topic becomes especially relevant against the background of the COVID-19 pandemic, in conditions when the resources of business structures may change in the focus of applied aspects and direct their activities to projects for the development of internal efficiency and the provision of an security component. Based on the conducted research, it was established that digital tools for strengthening the security of economic agencies create new risks and challenges, including threats to cyber security, facilitating illegal economic activity, etc.

After all, digitalization is the factor that provides significant advantages for development in this direction. Economic growth and transformation are driven by means of expansion and greater accessibility of digital technologies. Therefore, rapid changes for the development and competitiveness of economic agents towards the use of digital transformations are inevitable. Scientific research makes it possible to assert that digitization acts as a catalyst for innovative development; technological changes have led to the emergence of such opportunities as flexibility, reactivity and individualization of products, but at the same time new challenges and threats have appeared, such as rapid technological transformations, high level of complexity, changing customer preferences and legislative requirements.

Recent research and publications analysis

The study of modern issues related to the security of economic agents under conditions of digitalization is highlighted by such leading scientists as: B. Andrushkiv, Z. Varnalii, O. Vivchar, A. Baranovskyi, V. Boyko, V. Heiets, O. Hoichuk, B. Hubsnyi, M. Koretskyi, O. Kyrychenko, T. Kovalchuk, O. Korystin, B. Paskhaver, Yu. Pakhomov, P. Sabluk, O. Skydan, V. Shlemko, L. Yaremko, and foreign scientists: A. Altukhova, K. Barret, I. Bohdanov, S. Glazyev, A. Gorodetskyi, Yu. Odum, G. Stoliarov, N. Furs and others.

Article goals formulation

The purpose of the article is to substantiate the essential characteristic of «digitalization», as well as to study the influence of the digitalization processes of economic agents and tools for ensuring economic security.

Presenting main material

From the standpoint of an economic determinant, scientific findings point to the fact that digitalization represents the formulation of the definition of this concept, which is a set of processes of innovative development, which find their expression in the relevant technical and technological innovations, focused on the implementation of digitalization of key economic processes and phenomena (i.e. ensuring their maximum automation and bringing the human factor out of the management focus in order to reduce the need to monitor the control of such processes and avoid errors created by this factor), which by their content usually represent a certain set of repeated iterations, within which the personnel potential acquires a mechanical process, which is devoid of an intellectual component, creating an additional reserve for the growth of labor productivity.

Digitalization creates important advantages for enterprises in terms of implementing the chosen strategy, strengthening their economic security, and achieving transparency in business management [3, p. 71].

It is undeniable that the activation of digitization processes has a positive effect on the financial and economic results of economic agents involved in the use of its certain tools and the innovative potential of the state in general. However, equal in importance to the effectiveness of such processes is the issue of ensuring the security aspects of the functioning of both business entities and the state institutional and legal infrastructure under conditions of aggravation of information protection problems, cyber terrorism, complete uncontrollability of certain information zones of the global network (and interactions that take place within their limits, including those of a criminal nature), etc.

Therefore, the current state of affairs shows that it creates a range of challenges related to the need for a thorough analysis of the digitalization processes impact on the capabilities of economic agents to maintain a sufficient level of economic security. It is worth adding that such problems are intensified in the context of the general actualization of the issues of economic agents safe functioning in the conditions of financial, economic and business conditions instability and the era of the post-Covid economy, namely: how these problem contexts should be reflected in the system of ensuring the safety of economic agents.

It should be noted that, based on its functional purpose, the security system of economic agents represents an organized set of interconnected elements (subjects, objects, functional components, conditions and criteria) of an enterprise management infrastructure aimed at realizing the main goal of economic security management of business structures, expressed in ensuring stable and effective development of economic agents, neutralization and elimination of key threats of internal and external sources of origin. It is impossible to ignore the fact that digitalization processes have not bypassed this functional area, actively influencing human resource management tools and generally increasing the economic value of intellectual potential [8].

It has been established that the key effects of digitization within the framework of human resource potential improvement include the following:

- firstly, the emergence of electronic human resource management systems (E-HRM);
- secondly, changes in the labor market situation in the context of intellectualization of requirements for employees and strengthening competitive interactions, both among employers and employees;
- thirdly, increasing the influence of specialized social networks and recruiting platforms; transformation of traditional forms of employment towards a combination of offline employment and remote work;
- fourth, the intensification of intellectual work, the growth of appropriate forms of workload for employees;
- fifth, expansion of opportunities to use the intellectual potential of the organization;
- sixth, actualization of the issue of protecting intellectual property rights [4, p. 740].

It is justified that the practical toolkit includes methods and algorithms (SADT, IDEF, UML, BPMN) that provide automation of work flow management using web technologies. In addition, a graphical recording of the work flow based on the BPMN specification for visual display of work flow models is included, and a software complex for managing automated work flows based on the latest technologies, such as the integration of distributed information systems using web services is noted. This enables the automation of complex distributed processes. The use of work flow management systems helped to develop a complex of software tools necessary for the automation of complex distributed business processes using human resources potential and software systems, as well as to ensure interaction with information and analytical systems and data repositories.

Scientists note that the implementation of economic agents, which comprehensively perform all types of accounting, makes it possible to carry out effective administration of operational and strategic management at the expense of reliable, objective, complete and timely information. It means that it opens up the following opportunities: saving accounting information for all processes in one database; creating any type of reporting in accordance with the needs of management of socio-economic and ecological components of economic activity; optimization of all processes, accounting systems, and therefore, an increase in the level of control; increasing the efficiency of personnel and reducing the costs for administrative and management apparatus; rational use of funds, optimization of operating costs, which as a result ensures the use of financial indicators. The paper argues a sufficient number of facts that confirm: the use of IT, in which all accounting subsystems are used comprehensively, opens up innovative prospects for the enterprise in terms of content and functionality. Based on the experience of ERP systems implemented abroad, it is claimed that domestic software products are improved every year and increase both the list of their capabilities and the results of their use. This undoubtedly improves the process of managing economic agents at all levels.

It has been studied that in modern conditions the economy of Ukraine has both a theoretical, applied and legislative basis in order to strengthen its position among the countries of the world. However, its digitization is still mainly innovative in nature. Therefore, a mandatory requirement for the national economy is the combination of theoretical research with the modern needs and opportunities of stakeholders. Thus, in the focus of new economic processes challenges, during fierce competition, rapid aging of technologies, professions, ideas, penetration of the Internet into all parts of the economy, digitalization has reached a new level of importance for business organizations. In order to support the competitiveness of economic agents, it is necessary to use the possibilities of digitalization in all possible directions and forms: client experience; partnership and collaboration; working with data; implementation of innovations; HR strategy and culture; value management, etc. [7, p.185].

According to scientific studies, it has been established that the concept of digitalization should be considered as a systematic approach to digital transformation, the formation of human resource potential and ensuring the process of digitalization transformation. It is proved that the factors influencing the development of digitalization must be divided into those formed under the influence of macro- and individual factors. Macro factors include: improvement of the legislative and regulatory framework for the development of digitalization; a change in state policy regarding the support and development of certain types of activities. Particular importance in the formation of a successful digitization trend belongs to individual factors, namely: creation of new values, properties of goods; formation of new needs and requests of consumers (focus on saving time, searching and purchasing goods according to clear parameters); the emergence of the latest digital technologies. It has been proven that today's challenges in terms of human resource potential in the conditions of digitalization are formed under the influence of changes in the components of public health care, education reform, science stagnation, social policy, significant influence of migration processes. It has been determined that management based on the principles of digitization is necessarily based on perfect digital strategy planning, assessment of the feasibility of implementing practical digital initiatives, determination of prospective courses of action, selection of an effective model of digitization, forecasting of the expected effect of digitization, comparison of innovative initiatives [2, 57].

Thus, from a practical point of view, it has been proven that the main areas of management systems development under conditions of digitalization in the context of strengthening economic agents security should be: facilitating the accelerated implementation of innovative initiatives, prognostic monitoring of the market environment, assessment of factors affecting the company's competitiveness, development of road maps based on industry priorities and customer experience. At the same time, the formation of human resource potential, the development of the culture and competences of information exchange, and the modernization of IT systems should take place. The listed directions become a necessary condition when creating a corporate digital infrastructure and stimulating the company's innovative appeal. The development of digitalization in the context of ensuring the security of economic agents requires applying the experience of foreign countries focused on business optimization and ensuring the quality of goods and services. The latest ideas, initiatives and programs should be integrated into the strategy of business structures and increase the innovative attractiveness of business [1, 85].

On the basis of the conducted research, it is worth noting a special emphasis on the key aspects of the development of logistics based on the use of information technologies. It is noted that the introduction of modern digital technologies in logistics will lead to changes in the business models of economic agents and strategic plans; will improve interaction between all participants of the logistics process; will improve labor productivity, thereby increasing the competitiveness of logistics companies in the market. It is also stated that the digitalization system in the field of logistics should be considered in the form of a community formed through the use of digital platforms and their applications, by developers, providers and users of logistics services, agents who have experience in the field of logistics and possess certain skills obtained through the use of digital information technologies. The need to create a logistics form that combines logistics principles and modern innovative methods of doing business is substantiated. The basis for these changes should be the introduction of digitalization into the system of financial and economic activity in the context of ensuring the security component. Thus, based on the implementation of digital processes, the quality of the company's activities will improve by automating and optimizing work processes, which will make them more competitive in the logistics services market.

According to scientific studies, it is worth identifying the methodology according to which the project of digitalization of economic agents in the context of security conditions is divided into the following stages:

1) studying current business processes and their transformation (change). At this stage, some processes and technologies are singled out, which, in the opinion of the company's management, are considered relevant for their digitalization. Next, weaknesses are studied and a list of shortcomings and ways to eliminate them is formed during the transformation of the system;

2) implementation of digitalization elements in the organization's activities. First of all, the authors pay due attention to improving the qualifications of personnel who will work in this direction, then business processes in the entire structure are activated, work groups are formed. In the future, it becomes necessary to launch a pilot implementation in one of the structural divisions or to invite an experienced specialist who will test and verify new digital technologies and resources. Such actions will make it possible to open new promising areas of development, which will bring practical experience to the company;

3) strategic stage of digitization. At this stage, the strategic directions of digital transformation of both individual business processes and the organization as a whole are being formed. The effectiveness and productivity of working groups are evaluated. Investments for the digitalization of business processes are allocated and distributed, responsible persons are appointed, deadlines and the standard level of results are determined;

4) digital convergence. Within this stage, the formed working groups develop strategies and operational models of digital transformation taking into account the new infrastructure with its roles, business processes, knowledge and models. Priority technologies, a model of behavior in the digital space, taking into account the specifics of the company's activities, are selected and approved for use;

5) innovative and adaptive stage. It is intended to set the goal of continuous development of the company's potential for the company's management, therefore new technologies appear and they are tested in practice and regular modification and modeling of business processes take place [5, p. 170].

In our opinion, it is worth highlighting that the main development vectors of electronic communications of economic agents combine a wide range of communication technologies, including e-mail, fax, electronic data interchange EDI and electronic funds transfer EFT, the Internet, intranet (corporate Internet), extranet (electronic exchange of information with the outside world) etc. That is why, among the global trends of their development, it is worth noting:

- transfer of business information into digital form;
- joint use of business information, computerization of office management on the Internet;
- removal of physical restrictions in connection with the use of electronic networks;
- construction of the entire production infrastructure based on the use of computers as information devices;
- displacement of the cash method of payment for goods and services, transmission of information about electronic plastic card numbers through telephone networks or by e-mail;
- opening and expansion of opportunities for a new type of mediation: electronic communication begins to perform analytical functions, providing buyers with information about the nature of markets and trades, changes in supply and demand, the appearance of unique or rare goods [6].

It has been established that the digital transformation of the security of economic agents has become not only one of the key trends, but also a market necessity in the era of the information society. The speed of implementation of digital tools and the use of an integrated approach in the development of a digital strategy of business structures are the key to the success of modern business. Therefore, only those enterprises that take the risk of implementing digital innovations first can gain a significant competitive advantage. Actualization of the complexity of digitalization, rather than the fragmentary use of digital marketing tools, is connected with the possibility of achieving systematicity in the process of digital transformation and is able to ensure a synergistic effect.

Conclusions

Having summarized the above, it should be noted that considering the issue of the influence of digitalization processes on ensuring the security parameters of economic agents must be implemented in the directions – potential threats produced by the active development of digital technologies and in the direction of the opportunities created by them, at the same time, the security of economic agents can be ensured only under the condition of balancing, the specified aspects, which finds its practical implementation in the construction of an effective dynamic system of information protection of the enterprise (starting with the issues of virtual security, terminating with image aspects in the field of PR) together with the formation of a system for monitoring the market of digital innovations for potential effectiveness and opportunities for their implementation into the economy practice of business structures.

It has been established that the growth of the digital economy contributes to the emergence of many new economic opportunities. Digital data can be used for the development purposes as well as for solving social problems. Thus, they can contribute to the improvement of economic and social indicators, development of innovations and increase of productivity. Digital platforms simplify transactions, networking and information

sharing. From the point of view of economic agents, the transformation of all spheres and markets under the influence of digitalization can help improve the quality of goods and services while reducing costs. In addition, digitalization is transforming the value chain in a variety of ways, opening up new opportunities for increased added value and broader structural changes based on the economic security mechanism. Therefore, future research in this direction has a high scientific value. Considering the rapid pace of development of IT technologies, models and methods of digitalization projects in the context of ensuring the security of economic agents require further continuous development.

References

1. Andrushkiv B.M. (2012). Ekonomichna ta mainova bezpeka pidpriemstva ta pidpriemnytstva. Antyreiderstvo [Economic and property security of enterprise and entrepreneurship. Anti-crap]. Ternopil: Ternohraf.
2. Andrushkiv B.M., Vivchar O.I., Gevko V.L. Problemy teorii i praktyky menedzhmentu : navch.-metodych. posibn. [Problems of theory and practice of management textbook]. Ternopil: Terno-Graf LLC. 2009. 312.
3. Vivchar O. I. (2018). Upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstv: sotsiohumanitarni konteksty [Management of economic security of enterprises: socio-humanitarian contexts]. Ternopil, FOP Palianytsia V. A. 515.
4. Hurenko A.V. and Hashutina O.E. (2018). The directions of the management systems development in the conditions of the digitalization of business in Ukraine. *Ekonomika i suspil'stvo*. Vol. 19. Pp. 739–745.
5. Parshyna O.A. Parshyn Yu.I. and Savchenko Yu.V. (2019). Economic security in digital conditions: current state and prospects of the information society development. *Naukovyj visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. Vol. 2. Pp. 167–174.
6. Tkachuk V. O., Bypass S. V., Zimina N. P. (2020). Digitization of business processes of the enterprise in the conditions of transition to the digital environment. *Market infrastructure. Economics and business management*. 47. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2020/47_2020_ukr/24.pdf.
7. Trushlyakova A. B. (2018). Development of digitalization in Ukraine: factors of influence, advantages and challenges of the present. *Economic horizons*. 4 (7). 186–191. DOI: 10.31499 / 2616-5236.4 (7) .2018.212762.
8. Kubiniy N., Marhitich V., Kosovilka T. (2020) Modern Content of Strategic Regional Development Potential. *Economics and Business*. Tbilisi, Georgia. № 1. URL: <http://eb.tsu.ge/?cat=numer&leng=eng&adgi=945&title=Modern%20Content%20of%20Strategic%20Regional%20Development%20Potential> (Accessed 19 August 2021).

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-39>

УДК 314.18 (477.8)

Ігор БАРАНЯК

ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долішнього НАН України»

<https://orcid.org/0000-0002-1467-0262>

e-mail: ihorbaranyak@gmail.com

ДЕМОГРАФІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ: СЦЕНАРНЕ МОДЕЛЮВАННЯ¹

У статті проаналізовано сучасний стан та тенденції відтворення населення Карпатського регіону України. Представлені основи теоретичної моделі прогнозування кількості населення, яка містить три взаємопов'язані блоки прогнозних показників – народжуваності, смертності, міграції. На основі зміни цих показників окреслено прогнозні орієнтири демографічного розвитку Карпатського регіону до 2050 року. В результаті сценарного моделювання представлені практичні результати демографічного прогнозування, що подаються у трьох варіантах (песимістичному, тенденційному та оптимістичному) і можуть бути використані під час формування напрямків розвитку регіональної демографічної політики.

Ключові слова: відтворення населення; Карпатський регіон; демографічне моделювання; демографічний розвиток; прогнозування.

Ihor BARANYAK

SI «Institute of Regional Research named after M.I. Dolishniy of the National Academy of Sciences of Ukraine»

DEMOGRAPHIC POTENTIAL OF THE CARPATHIAN REGION OF UKRAINE: SCENARIO MODELING

The article analyzes the current state and trends of the population reproduction of the Carpathian region of Ukraine. The values of the key indicators of demographic reproduction in the section of the constituent components (number and age structure of the population, birth rate, mortality, migration) were monitored. It is summarized that the narrowed type of reproduction of the population of the Carpathian region is largely explained by the extremely low values of fertility indicators and the high level of mortality, which in 2020-2021 significantly accelerated the rate of polarization of values as a result of the negative impact of the COVID-19 pandemic. The revealed tendencies of the natural reproduction of the population of the Carpathian region testify to the fact of weak and inefficient use of the available reproductive potential of youth, and also substantiate the hypothesis of a high probability of strengthening depopulation processes in the regions of the Carpathian region and aggravation of demographic problems in the near future. The fundamentals of the theoretical population forecasting model are presented, which includes three interrelated blocks of forecast indicators - birth rate, mortality rate, and migration rate. Based on the change of these indicators, the forecast guidelines for the demographic development of the Carpathian region until 2050 are outlined. In particular, with the preservation of the current trends of natural demography (ultra-low values of birth rate and life expectancy) and zero migration balance in conditions of inevitable further transformation of the age structure, the number of inhabitants of the Carpathian region in 2022-2050 may decrease by 934 thousand people or 16 %. If the values of indicators of demo-reproducing processes improve according to an unlikely optimistic scenario of the development of demographic event, the number of residents of the Carpathian region may decrease by 144 thousand. As a result of scenario modeling, the practical results of demographic forecasting are presented in three versions (pessimistic, trend and optimistic) and can be used in the formation of directions for the development of regional demographic policy.

Keywords: population reproduction; Carpathian region; demographic modeling; demographic development; prognostication.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Міграційна мобільність молоді традиційно формується під впливом дії комплексу чинників як соціально-економічного та освітньо-трудового, так і демографічного характеру. У науковому дискурсі увага вчених здебільшого зосереджена на дослідженні економічної природи міграції населення, яка без сумніву є однією з передумов формування та реалізації міграційних намірів серед молоді Карпатського регіону. Посилена дія глобалізаційних чинників та несприятлива соціально-економічна ситуація створили сприятливі умови для залучення молоді Карпатського регіону у вир переселенських процесів, яка володіючи порівняно значним інтелектуальним капіталом, була здатна більш швидко інтегруватися та адаптуватися до умов проживання приймаючого суспільства. Ще більшою мірою цей процес інтенсифікувався у 2022 р. у результаті погіршення безпекової ситуації після повномасштабного вторгнення РФ на територію України.

Тим не менш структурно-кваліметричні характеристики міграційних процесів тісно пов'язані із особливостями демографічного розвитку та рівнем використання відтворювального демопотенціалу. Іншими словами, соціально-економічні та безпекові чинники детермінують напрям та інтенсивність міграційних процесів, в той час як демографічні визначають фізично можливі об'єми міграційної мобільності молоді.

¹ Виконано в межах гранту НАНУ для дослідницьких груп «Міграційна мобільність молоді Карпатського регіону України: проблеми збереження та розвитку людського потенціалу» (номер державної реєстрації 0121U110514, 2021-2022 рр.).

Таким чином, міграцію молоді у контексті дослідження демографічних процесів слід розглядати як чинник деморозвитку та нарощення демопотенціалу при умові переважання імміграційних потоків молоді над еміграційними або як чинник деформації у зворотному випадку, так і як наслідок використання демопотенціалу у ретроспективних періодах. Це у свою чергу, актуалізує потребу у дослідженні особливостей відтворення населення Карпатського регіону та сценарного моделювання (прогнозування) демографічного розвитку із врахуванням поточних тенденцій міграційної мобільності молоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Серед досліджень вітчизняних вчених-економістів, наукові інтереси яких пов'язані із особливостями демографічного відтворення України слід відмітити праці О. Позняка та П. Шевчук [1], Н. Левчук та Л. Лущик [2], у яких науковці оцінюють параметри поточної та майбутньої вікової структури населення України, детермінують міжрегіональні відмінності у тривалості життя в Україні. З іншого боку, численні дослідження представників львівської школи міграціології [3–8] розкривають особливості міграційної активності населення та молоді Карпатського регіону, оцінюють рівень тісноти взаємозв'язків та взаємозалежностей між демографічними та соціально-економічними процесами.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Більшість вище наведених праць розкривають окремі аспекти демографічного розвитку України не приділяючи належної уваги регіональним особливостям відтворення населення, в тому числі на прикладі Карпатського регіону. Це у свою чергу, актуалізує потребу у дослідженні особливостей відтворення населення Карпатського регіону та сценарного моделювання (прогнозування) демографічного розвитку із врахуванням поточних тенденцій міграційної мобільності молоді.

Формулювання цілей статті

Метою статті є оцінювання демографічного потенціалу Карпатського регіону України за сценарним підходом розвитку демографічних подій.

Виклад основного матеріалу

З технічної точки зору демографічне моделювання – це перспективне прогнозування чисельності населення та його статевовікової структури, побудоване на основі даних про зміну низки характеристик демографічного відтворення (чисельності, статевовікової структури, народжуваності, смертності, міграції) як у минулому, так і майбутньому.

Прогнозування чисельності населення Карпатського регіону в цілому та молоді зокрема здійснювалось методом пересування вікових груп, згідно якого кількість населення кожного року конкретної вікової групи залежить від демографічних змін у віковій групі попереднього року.

Загальне рівняння для прогнозування чисельності демографічної когорти в певному році матиме такий вигляд:

$$КН(x+1, y+1) = КН(x, y) - C(x, y) + M(x, y) \quad (1)$$

де «x» – вік когорти; «y» – це рік;

КН(x+1, y+1) – кількість населення на початок року y+1 у віковій групі x+1;

КН(x, y) – кількість населення на початок року y в віковій групі x;

C(x, y) – кількість померлих осіб у році y в віковій групі x;

M – сальдо міграції в році y в віковій групі x;

Варто зазначити, що дана формула використовується для прогнозування чисельності всіх вікових груп населення, окрім групи 0 років, яка розраховується як добуток чисельності жінок фертильного віку, спеціальних вікових коефіцієнтів народжуваності та показників дожиття народжених дітей до наступного календарного року.

Для побудови ймовірних сценаріїв перспективного демографічного розвитку та прогнозування кількості населення і його статевовікової структури найперше варто провести моніторинг значень ключових індикаторів демовідтворення у зрізі складових компонентів (чисельності та вікової структури населення, народжуваності, смертності, міграції), з метою виявлення ретроспективних тенденцій демографічних процесів та побудови сценарних варіантів зміни їх значень у прогнозних періодах.

В цілому аналіз статистичних даних за період 2010–2021 рр. підтвердив тезу про те, що демографічна ситуація у областях Карпатського регіону погіршувалась. Серед ключових тенденцій скорочення чисельності населення на 75,2 тис. осіб з 6053,8 тис. осіб до 5978,6 тис. осіб у 2010–2021 рр., трансформація вікової структури у бік старіння, що у аналітичному вимірі відображається у зниженні майже на 314 тис. осіб, або 5 % частки молоді у загальній кількості населення, а також зменшенні частки жінок у фертильному віці у загальній чисельності жінок з 49,3 % до 45,9 % (табл. 1).

Звужений тип відтворення населення Карпатського регіону великою мірою пояснюється наднизькими значеннями індикаторів народжуваності та високим рівнем смертності, які у 2020-2021 рр. помітно прискорили темпи поляризації значень у результаті негативного впливу пандемії COVID-19. Зокрема, у 2021 рр. сумарний коефіцієнт народжуваності знизився до рекордно критичної позначки 1,26, що майже у два рази нижче порогового значення 2,1 дитини на одну жінку у фертильному віці, загальний коефіцієнт народжуваності демонстрував низхідний тренд до зниження із 12,3 ‰ у 2010 р. до 8,5 ‰ у 2021 р., тоді як загальний коефіцієнт смертності зріс практично на чверть із 12,7 ‰ до 15,5 ‰ у аналізованому періоді. У підсумку швидкість скорочення кількості населення Карпатського регіону за рахунок природних демовідтворювальних процесів у 2021 р. проти 2010 р. зростає із 4 до 74 осіб на 10 тис. населення.

Оскільки репродуктивна поведінка молоді детермінується в площині шлюбно-сімейних відносин, а сім'я виступає необхідною умовою для реалізації репродуктивного потенціалу та формування дітородних установок, комплексне дослідження питання природного відтворення населення потребує також моніторингу тенденцій шлюбності та розлучуваності у областях Карпатського регіону. Загалом у проміжку 2010–2021 рр. загальний рівень шлюбності населення знизився із 13,6 ‰ до 11,5 ‰, в той час як інтенсивність розірвання шлюбів зростала.

Виявлені тенденції природного відтворення населення Карпатського регіону засвідчують факт слабого та неефективного використання наявного репродуктивного потенціалу молоді, а також обґрунтовують гіпотезу високої ймовірності посилення депопуляційних процесів у областях Карпатського регіону та загострення демографічних проблем у найближчій перспективі.

З іншого боку, ретроспективний аналіз офіційних статистичних даних щодо міграції населення Карпатського регіону на перший погляд дозволяє зробити висновок про те, що міграційні потоки у областях Карпатського регіону більш-менш збалансовані, тому не суттєво впливають на структурно-кваліметричні трансформації значень демографічних індикаторів, так як у 2010–2021 рр. коефіцієнт міграційного приросту коливався в межах нуля з тенденцією до повільного нарощення імміграційних потоків над еміграційними.

Таблиця 1

Індикатори формування демографічного потенціалу Карпатського регіону України, 2010–2021 рр.

	Роки				Абсолютний приріст, 2021/2010
	2010	2015	2020	2021	
Показники чисельності та структури населення					
Кількість населення, тис. осіб	6053,8	6062,9	6008,6	5978,6	-75,2
Кількість молоді, тис. осіб	1875,7	1782,3	1598,8	1561,7	-314,1
Частка молоді у загальній чисельності населення, %	31,0	29,4	26,6	26,1	-4,9
Частка жінок у репродуктивному віці 15-49 рр. до загальної чисельності жінок, %	49,3	47,3	46,1	45,9	-3,4
Показники народжуваності та смертності					
Сумарний коефіцієнт народжуваності	1,57	1,58	1,32	1,26	-0,3
Загальний коефіцієнт народжуваності, ‰	12,3	11,8	9,1	8,5	-3,8
Загальний коефіцієнт смертності, ‰	12,7	12,8	14,1	15,5	2,8
Коефіцієнт природного приросту, ‰	-0,4	-1,0	-5,0	-7,1	-6,6
Загальний коефіцієнт дитячої смертності у віці до 1 року, ‰	9,3	8,6	7,2	7,4	-1,9
Показники шлюбності та розлучуваності					
Загальний коефіцієнт шлюбності, ‰	13,6	14,3	9,0	11,5	-2,1
Загальний коефіцієнт розлучуваності, ‰	2,0	2,7	2,5	2,6	0,6
Показники міграції					
Коефіцієнт прибуття, ‰	11,3	11,1	8,3	9,5	-1,8
Коефіцієнт вибуття, ‰	11,4	10,6	8,3	9,1	-2,3
Коефіцієнт міграційного приросту, ‰	-0,1	0,5	0	0,4	0,5

Однак недосконала система обліку мігрантів в Україні, яка на законодавчому рівні не зобов'язує емігрантів у обов'язковому порядку змінювати місце реєстрації по прибуттю до нового місця проживання поруч із відсутністю переписів населення з 2001 р., дає підстави стверджувати, що наявна статистична інформація про перебіг міграційних подій не відображає реальний стан справ. Більше того за результатами досліджень львівської школи міграціологів [6] розбіжність даних щодо кількості випадків виїздів з України та в'їздів у інші держави коливалася в межах 5–25 разів. Це, у свою чергу, накладає свій відбиток та ускладнює процес прогнозування перспективної кількості Карпатського регіону, що в умовах підвищеної міграційної активності молоді може суттєво впливати на якісну складову прогнозних розрахунків.

Таким чином, на першому етапі демографічного моделювання здійснено спробу оцінити сценарний варіант розвитку демографічних процесів Карпатського регіону, беручи за основу тенденції природного відтворення населення у 2000–2021 рр. Прогнозні розрахунки здійснювались за сценарним підходом, який передбачав три сценарні варіанти розвитку демографічних подій: тенденційний (збереження існуючих тенденцій), оптимістичний та песимістичний (відповідно покращання або погіршення значень ключових показників демовідтворення).

У загальному вигляді результати демографічного прогнозування демонструють, що області Карпатського регіону входять в стан затяжної демографічної кризи (рис. 1).

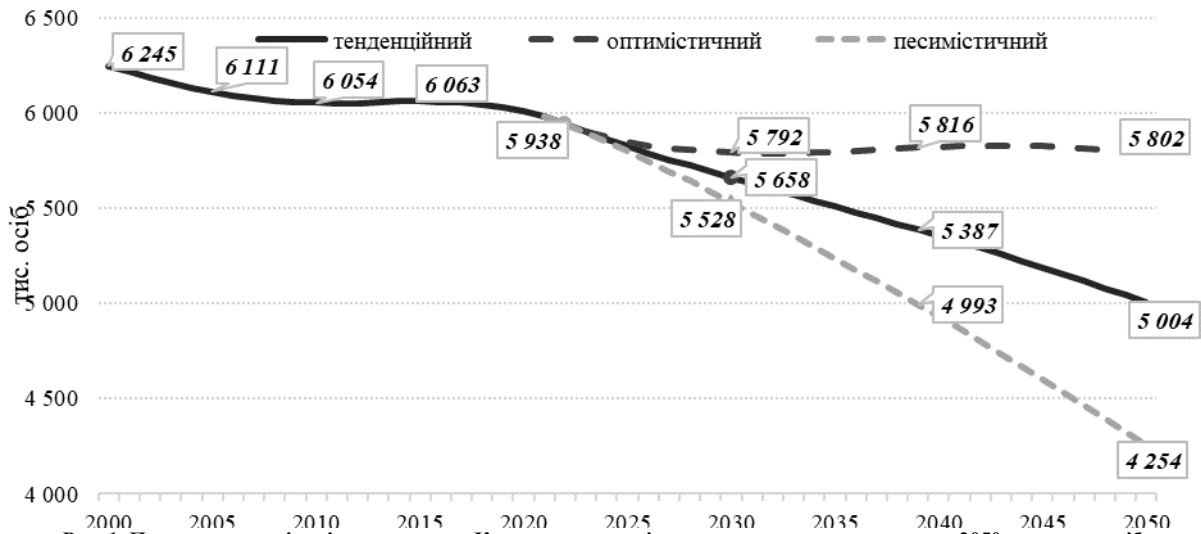

Рис. 1. Перспективна кількість населення Карпатського регіону за сценарним прогнозом до 2050 року, тис. осіб

Зокрема, при збереженні поточних тенденцій природного демовідтворення (наднизьких значень показників народжуваності та тривалості життя) та нульовому салдо міграції в умовах неминучої подальшої трансформації вікової структури, кількість мешканців Карпатського регіону у 2022–2050 рр. може скоротитися на 934 тис. осіб, або 16 %. При покращенні значень індикаторів демовідтворювальних процесів за малоймовірним оптимістичним сценарієм розвитку демоподій – зменшиться на 2 %, або майже 144 тис. осіб, в той час, як при погіршенні – за песимістичним варіантом моделювання кількість мешканців Карпатського регіону може скоротитися практично на третину, або 1684 тис. осіб. Причому, частка молоді у структурі населення Карпатського регіону за найбільш вірогідним усередненим варіантом прогнозних розрахунків може зменшитися до 23,1 % у 2050 р. проти 25,7 % у 2022 р., а частка осіб у віці старшому за працездатний навпаки зрости на 5,9 в.п. за період 2022–2050 рр. (рис. 2)

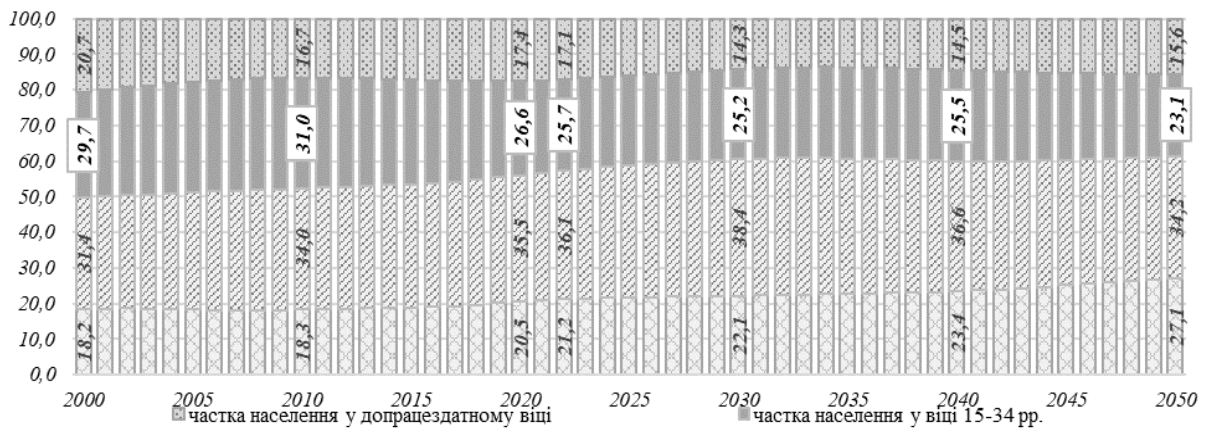

Рис. 2. Прогнозна вікова структура населення Карпатського регіону до 2050 року (при нульовому салдо міграції), %

У кількісному вимірі демографічний потенціал молоді Карпатського зменшуватиметься більш швидкими темпами ніж загальна чисельність населення. Зокрема, кількість мешканців областей Карпатського регіону у віці 15–34 рр. упродовж 2022–2050 рр. за результатами тенденційного варіанту моделювання демографічних подій може скоротитися на 436 тис. осіб або майже 30 % у 2050 р. проти 2022 р., в той час як при погіршенні значень ключових індикаторів демовідтворення втрати людських ресурсів у віці 15–34 рр. можуть перевищити критичну позначку 50 % або 640 тис. осіб за період 2022–2050 рр. За найкращих умов оптимістичного варіанту прогнозу демографічні втрати будуть порівняно незначні та з високою ймовірністю коливатимуться в межах 175 тис. осіб, або 11,4 %.

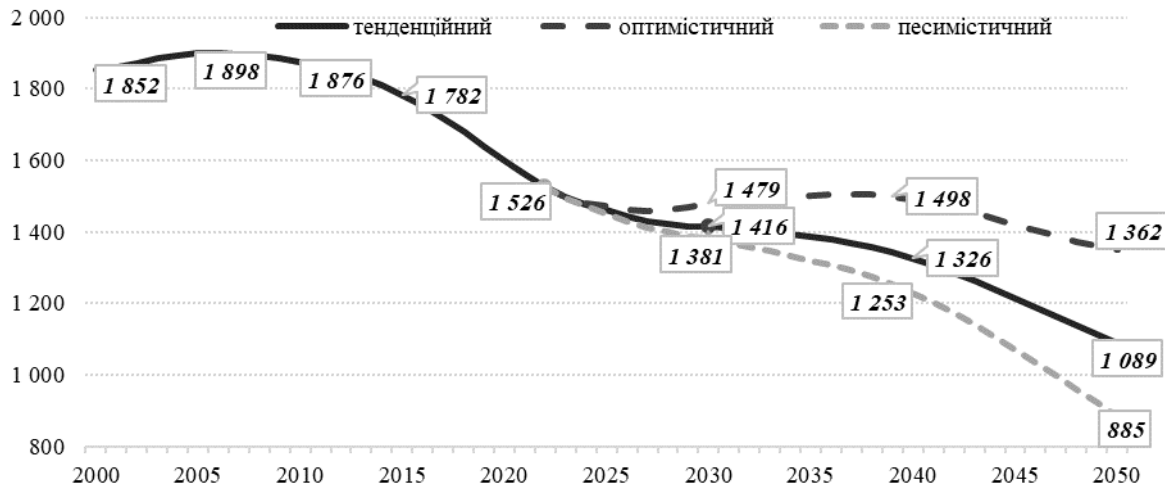

Рис. 3. Перспективна кількість молоді Карпатського регіону за сценарієм прогнозом до 2050 року (при нульовому сальдо міграції), тис. осіб

Разом з тим, наведені результати моделювання демографічних процесів у більшій мірі розкривають варіанти демографічного розвитку Карпатського регіону під впливом зміни значень індикаторів природного відтворення, проте не до кінця враховують міграційну мобільність молоді, особливо в умовах воєнного стану.

Молодь з прикордонних областей Карпатського регіону, володіючи значним інтелектуальним капіталом, сформованими міграційними та історико-культурними зв'язками з країнами ЄС, транскордонним місцем проживання, апріорі характеризується високим рівнем міграційної мобільності, який у ретроспективі набував високих значень та наростав у періоди соціально-економічних потрясінь та загострення військово-політичної ситуації в Україні у 2014 році.

Початок активної фази війни Російської Федерації проти України 24 лютого 2022 року та широкомасштабне вторгнення військ ворожої країни призвели до формування панічних еміграційних настроїв серед мешканців Карпатського регіону та ознаменували початок нової хвилі міграції населення в цілому та молоді зокрема. Прискорене розростання традиційних еміграційних потоків та каналів унаслідок виїзду значної кількості населення до ближніх країн Європейського Союзу, поруч із скасуванням будь-яких візових та паспортних обмежень, швидкої реалізації ефективних заходів щодо соціальної підтримки переселенців у окремих державах ЄС через надання можливості безкоштовного проживання, проїзду та юридичної легалізації у країнах тимчасового перебування актуалізували потребу досліджень міграційної мобільності населення України, в тому числі молоді Карпатського регіону.

Характерною ознакою новітньої мобільності населення є те, що у процес міграції певною мірою залучені верстви населення, які за звичних обставин виявляли слабкий інтерес до переселенських рухів та відносились до міграційно неактивних осіб. З іншої сторони, інтенсивна еміграційна мобільність молоді підвищує ймовірність виникнення ризиків деградації соціально-економічного та демографічного середовища територій гірських областей України. Виїзд значної кількості дітей та жінок у репродуктивно і економічно активному віці, мобілізація і як результат підвищений рівень смертності та інвалідизації чоловічого населення підривають основи соціально-демографічної безпеки Карпатського регіону, позаяк призводять до деформації усталеної статевовікової структури населення гірських областей, уповільнення процесів природного демовідтворення через фізичний розрив сімей, погіршення соціально-економічного та психологічного клімату суспільства в цілому.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Таким чином, наявний демографічний прогноз не враховує вплив чинника війни, який наразі математично оцінити практично неможливо через відсутність достовірних статистичних даних щодо кількості та статевовікової структури мігрантів, які виїхали з областей Карпатського регіону за кордон. На сьогоднішній день очевидно, що розмір втрат демопотенціалу перебуватиме у тісній прямій залежності від тривалості військових дій в Україні. Затягування та перехід воєнного конфлікту у затяжну фазу погіршуватиме демографічні перспективи Карпатського регіону, так як молодь, яка виїхала закордон, матиме більше часу та можливостей для психологічної та соціально-економічної адаптації у новому середовищі проживання.

Література

1. Позняк О. В., Шевчук П. Є. Демографічні перспективи України до 2060 року. Демографія та соціальна економіка. 2014. № 1(21). С. 72-84.

2. Левчук Н. М., Лущик Л. В. Міжрегіональні відмінності у тривалості життя в Україні: основні тенденції та зміни. Демографія та соціальна економіка. 2019, № 1(35). С. 26-40.
3. Карпатський регіон: актуальні проблеми та перспективи розвитку : монографія : у 8 томах / НАН України. Інститут регіональних досліджень ; наук. ред. В.С. Кравців. Львів, 2013. Том 2. 410 с.
4. Бараняк І. Є. Прогнозування тенденцій розвитку демографічних процесів у регіоні (на прикладі Львівської області). Регіональна економіка. 2013. № 1. С. 132-137.
5. Теслюк Р. Т., Бараняк І. Є. Мезорегіональні відмінності демографічних процесів в Україні у світлі новітніх міграційних викликів. Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. № 9. С. 608–614.
6. Міграційна активність населення Карпатського регіону України: нова емпірика та пріоритети політики регулювання / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України» ; наук. ред. Т. Г. Васильців. Львів, 2021. 293 с.
7. Бараняк І.Є. Соціально-економічні та демографічні процеси в контексті дослідження мобільності молоді областей Карпатського регіону: статистичне забезпечення, пропозиції з удосконалення. Бізнес-інформ. №11. С. 254-259.
8. Пітюлич М.М., Бараняк І.Є. Прогнозна оцінка демографічного розвитку в Закарпатській області. Науковий вісник ужгородського університету. Серія економічна. 2013. № 3(40). С. 171-176.

References

1. Pozniak, O. V., Shevchuk, P. Ye. (2014). Population prospects of Ukraine up to 2060. *Demography and Social Economy*, vol. 1(121), pp. 72-84.
2. Levchuk, N. M., Luschnik, L.V. (2019). Interregional differences in life expectancy within Ukraine: main trends and changes. *Demography and Social Economy*, vol. 1(35), pp. 26-40.
3. Kravtsiv, V. S., Sadova, U. Y. (Eds.). (2013). Carpathian region: actual problems and prospects for development (Vols. 1-8): Vol. 2. Socio-demographic potential. Lviv: Institute of Regional Research of the NAS of Ukraine.
4. Baranyak I. Ye. (2013). Forecasting the trends of demographic processes development in the regional dimension (on the example of Lviv Region). *Regional economy*, vol. 1, pp. 132-137.
5. Tesliuk, R. T., Baranyak I. Ye. (2016). Mesoregional differences of demographic processes in Ukraine in the light of the latest migration challenges. *Global and national problems of economics*, vol. 9, pp. 608-614.
6. Vasyltsiv, T. H. (Eds.). (2021). Migration activity of the population of the Carpathian region of Ukraine: new empiricism and regulatory policy priorities. Lviv: State Institution "Institute of regional research named after M.I. Dolishniy of NAS of Ukraine".
7. Baranyak, I. Ye. (2021) The Socio-economic and demographic processes in the context of researching the youth mobility in the Carpathian Region: statistical provision, suggestions for improvement. *Business Inform*, vol. 11, pp. 254–259.
8. Pitiulych, M. M., Baranyak, I. Ye. (2013). Predictive assessment of demographic development in Zakarpattia region. *Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series "Economics"*, vol. 3(40), pp. 171-176.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-40>

УДК 378:330.341.1:338.432(477)

Богдан ХАХУЛА

Білоцерківський національний аграрний університет

<https://orcid.org/0000-0003-4286-2381>

e-mail: valerii.khakhula@gmail.com

Тетяна ГОЛОВАЧ

Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0000-0003-3681-2185>

golovachtv@khmnu.edu.ua

РОЛЬ І МІСЦЕ ЗВО У ВПРОВАДЖЕННІ ІННОВАЦІЙ В АГРАРНИЙ СЕКТОР УКРАЇНИ

Стаття присвячена ролі і місцю закладів вищої освіти у впровадженні інновацій в аграрний сектор України. Доведено, що традиційні методи ведення сільського господарства вдосконалюються та модифікуються шляхом автоматизації та впровадження сучасних масштабних технологічних рішень, які знижують ризики, підвищують стійкість і надають виробникам прогнозні рішення, щоб зробити сільське господарство більш продуктивним.

Позитивною стороною у здійсненні трансферу знань є можливість для ЗВО отримати додатковий шлях до диверсифікації джерел доходу, тим самим перетворює його на суб'єкт підприємництва регіональної економіки.

Здійснення інноваційної діяльності потребує наявності системи її організації. Вона отримала назву системи трансферу знань.

Найважливіше значення в ефективності процесів трансферу знань має наявність відповідної організаційної інфраструктури, яка виконує роль «буфера обміну» між зовнішніми замовниками та підрозділами університету, його викладачами та вченими.

Вирішальне значення для заохочення широкого використання академічних знань як інновацій в економіці регіонів має розширення співробітництва між суб'єктами Регіональної інноваційної системи. Спираючись на концепцію перегляду ролі закладів вищої освіти як генератор розвитку знань у суспільстві, нами розглянуті можливості організації взаємодії зацікавлених сторін, включаючи представників бізнесу та державні органи.

Вважаємо, що інститутом, який би консолідував науково-технічні структури великих компаній, науково-дослідні станції та лабораторії, заклади вищої освіти, фірми з венчурного інвестування, інвестиційні фонди та компанії, страхові компанії, кредитні кооперативи, консультаційних та інших спеціалізованих послуг, тобто об'єкти, що здійснюють різні етапи інвестиційного циклу, може стати агроінвестпарк. Вважаємо, що його створення сприятиме об'єднанню зусиль з організації навчальної, науково-дослідницької, інвестиційно-інноваційної діяльності, удосконаленню навчального процесу підготовки спеціалістів для потреб аграрного сектору України, розробки та пропонування наукомістких технологій та інноваційних розробок на ринку.

Отже, з метою сприяння інноваційній діяльності сільгосп підприємств необхідно розробити комплексну та системну кадрову політику як послідовну діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування з метою раціонального використання й відтворення кадрового потенціалу сільського господарства. Вважаємо, що з цієї метою необхідно підвищити якість підготовки фахівців навчальними закладами аграрної освіти, реформувати систему перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів на усіх рівнях професійної освіти, забезпечити коригування навчальних програм на основі зміщення акценту на практичну підготовку для запровадження прогресивних технологій та техніки.

Ключові слова: сільськогосподарське підприємство, інновація, заклад вищої освіти, агротехпарк, органи місцевого самоврядування.

Bohdan KHAKHULA

Bila Tserkva National Agrarian University

Tetiana HOLOVACH

Khmelnitskyi National University

ROLE AND PLACE OF IMPLEMENTED INNOVATIONS IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE

The article is devoted to the role and place of higher education institutions in the implementation of innovations in the agricultural sector of Ukraine. Traditional farming practices have been proven to be improved and modified through automation and the introduction of modern, large-scale technological solutions that reduce risk, increase resilience and provide producers with predictive solutions to make agriculture more productive.

The positive side of the transfer of knowledge is the opportunity for ZVO to get an additional way to diversify sources of income, thereby turning it into a subject of entrepreneurship in the regional economy. Implementation of innovative activity requires the presence of a system of its organization. It was called the knowledge transfer system. The most important factor in the effectiveness of knowledge transfer processes is the presence of an appropriate organizational infrastructure, which acts as an "exchange buffer" between external customers and university units, its teachers and scientists. The expansion of cooperation between subjects of the Regional Innovation System is crucial for encouraging the wide use of academic knowledge as innovations in the regional economy. Based on the concept of reviewing the role of higher education institutions as a generator of knowledge development in society, we considered the possibilities of organizing the interaction of interested parties, including business representatives and government bodies. We believe that an institute that would consolidate the scientific and technical structures of large companies, research stations and laboratories, institutions of higher education, venture investment firms, investment funds

and companies, insurance companies, credit cooperatives, consulting and other specialized services, i.e. about objects that carry out various stages of the investment cycle can become an agroinvestpark. We believe that its creation will contribute to the unification of efforts in the organization of educational, research, investment and innovation activities, the improvement of the educational process of training specialists for the needs of the agricultural sector of Ukraine, the development and offering of science-intensive technologies and innovative developments on the market.

Therefore, in order to promote the innovative activity of agricultural enterprises, it is necessary to develop a comprehensive and systematic personnel policy as a consistent activity of state authorities and local self-government bodies for the purpose of rational use and reproduction of the personnel potential of agriculture. We believe that for this purpose it is necessary to improve the quality of training of specialists in educational institutions of agricultural education, to reform the system of retraining and advanced training of personnel at all levels of professional education, to ensure the adjustment of training programs based on shifting the emphasis to practical training for the introduction of progressive technologies and equipment.

Keywords: agricultural enterprise, innovation, institution of higher education, agrotech park, local self-government bodies.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Концепція трикутника знань пов'язана з потребою покращення впливу інвестицій у три форми діяльності – освіта, дослідження та інновація – через систематичну та тривалу взаємну роботу.

Нові завдання у суспільному розвитку дають вузівській системі додаткові можливості реалізації його інтелектуального потенціалу. Актуальність свою довела концепція ринково-орієнтованого сучасного інноваційного закладів вищої освіти (ЗВО), заснованого на трикутнику знань: синергія трьох сил – вищих навчальних закладів, бізнесу та влади за трьома орієнтирами взаємодії – інновацій, освіти та наукових досліджень. Практикою доведено ефективність функціонування трикутника знань у забезпеченні сталого економічного зростання регіонів та країн.

Якщо у минулому роль ЗВО полягала лише у веденні науково-педагогічної діяльності на основі інтеграції із суб'єктами економіки, у виконанні їх замовлень, то на сьогоднішній день в університетах з'явилася місія виробника інновацій та функція трансферу знань з науки в економіку. Такий взаємопов'язаний розвиток ВУЗу створює синергетичний ефект, який посилює рівень розвитку кожної складової. Таким чином, системні елементи та суб'єкти національної інноваційної системи входять до нових правил взаємовідносин. Йдеться про формування нової моделі Регіональної інноваційної системи (РІС).

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Теоретично-методичні проблеми реформування та інноваційного розвитку складових аграрного бізнесу, оцінювання рівня ефективності інноваційних процесів в економіці сільського господарства досліджували відомі вчені: Дорош-Кізім М.М. [7], Савицький Е.Е. [9], Янковська О. І. [4] та ін. Їхні розробки внесли суттєвий внесок в теорію інноваційного розвитку аграрного сектору України.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Проте, в більшості публікацій науковців на недостатньому рівні ролі закладів вищої освіти в практичній реалізації інноваційних проєктів в діяльності суб'єктів підприємницької діяльності в сфері агробізнесу.

Формулювання цілей статті

Метою розробки практичних рекомендації щодо формування інституції на базі закладів вищої освіти по реалізації інноваційних проєктів в діяльності сільськогосподарських підприємствах.

Виклад основного матеріалу

Традиційні методи ведення сільського господарства вдосконалюються та модифікуються шляхом автоматизації та впровадження сучасних масштабних технологічних рішень, які знижують ризики, підвищують стійкість і надають виробникам прогностичні рішення, щоб зробити сільське господарство більш продуктивним. У світовому співтоваристві наголошують про «Сільське господарство 5.0», що базується на штучному інтелекті у сільському господарстві [1].

Нині вітчизняні сільськогосподарські товаровиробники забезпечують продовольство близько 400 млн. жителів. 45 % доходів від експорту приходить на сільськогосподарську продукцію та продовольство, що є свідченням високого рівня конкурентоспроможності вітчизняної продукції аграрного сектору України [2]. Провідна роль сільського господарства в економіці країни була сформована на протязі тривалого періоду реформування аграрного сектору, що створили передумови для залучення приватних інвестицій в реалізацію інноваційних проєктів. Так, в більшості сільськогосподарських підприємствах завершено технічне переозброєння, що дало змогу суттєво скоротити втрати при збиранні урожаю, скоротити трудомісткість виробничих процесів і відповідно зросла продуктивність праці. Впровадження інноваційних технологій в рослинництві забезпечило суттєве зростання основних видів сільськогосподарських культур. Валове виробництво зернових понад 50 млн. т. стало звичним явищем для аграрного сектору України [3]. Незважаючи на прояв кризових явищ в тваринництві спостерігаються також позитивні тенденції розвитку, що характеризуються підвищенням рівня продуктивності сільськогосподарських тварин. Господарства

корпоративного сектору аграрної економіки – виробники продукції тваринництва експортують свою продукцію в європейські та азійські країни, зокрема курятину, що є їх свідченням високої якості [4]. Необхідно відзняти, що вітчизняні сільськогосподарські товаровиробники, особливо мікро-, та малі суб'єкти підприємницької діяльності в сфері агробізнесу є основними експортерами органічної продукції в країні ЄС. Адже, саме ефективне виробництво органічної продукції вимагає від керівників та менеджменту господарств корпоративного сектору аграрної економіки наявність потужного багажу знань, які можуть отримати при співпраці з науковими установами та вищими навчальними закладами аграрного спрямування.

Як свідчать результати опитувань керівників мікро-, малих сільськогосподарських підприємств Київської області більшість з них мають фахову освіту, які вони отримали в аграрних закладів вищої освіти. Проте, одними із основних першопричин не впровадження інновацій у виробництво сільськогосподарської продукції: відсутність в достатніх обсягах інвестицій (46 %) та знань – 34 %. Нині більшість керівників господарств корпоративного сектору аграрної економіки отримують відповідні знання із спеціалізованих фахових виданнях, а також на заходах, які проводять фірми-виробники та дистриб'ютори сільськогосподарської техніки, засобів захисту рослин, мінеральних добрив, ветеринарних препаратів, тощо. Проте, через певні об'єктивні та суб'єктивні обставини в Україні нерозвинута сільськогосподарська дорадча служба, основою якої повинні стати заклади вищої освіти (ЗВО) аграрного спрямування та НДІ системи НААН України [5]. Інноваційний шлях розвитку малого аграрного бізнесу доступний для господарств з економічною стабільністю та розвиненим конкурентним середовищем, з високим технічним потенціалом та ефективним виробництвом. Інноваційним підхід малих суб'єктів в сфері агробізнесу у своїй діяльності вирішує ряд завдань, таких як агротехнологічні та мають певні досягнення в іригації, краплинному зрошенні, насінництві, теплицях, добривах, засобах захисту рослин, обробці фруктів та овочів після збирання врожаю, вирощуванні птиці та молочного тваринництва та багато іншого.

Участь малих сільськогосподарських підприємств у інноваційному процесі дозволить додатково створити значну кількість робочих місць для зміцнення економічного потенціалу сільських територій. Прискорення інноваційного циклу дасть додаткові переваги у конкурентній боротьбі за ринки збуту. Адже сьогодні виграє той, хто запускає інновації раніше за інших.

Є умови та чинники, що впливають на інноваційний розвиток малих суб'єктів в сфері агробізнесу. Важливими факторами, що сприяють їх прогресивному інноваційному розвитку є:

- ✓ перехід до ринкового способу господарювання;
- ✓ наявність основних природних ресурсів;
- ✓ значний науково-освітній потенціал;
- ✓ велика ємність продовольчого ринку;
- ✓ кваліфіковані кадри, які задіяні у сільському господарстві;
- ✓ системи управління та координації інноваційної діяльності на державному та місцевому рівнях;
- ✓ система кредитування аграрного сектора та інновацій у ньому;
- ✓ підготовленість кадрового складу аграрного сектора у галузі інноваційного менеджменту;
- ✓ можливість виробляти екологічно чисті, натуральні продукти харчування.

Для досягнення сталого зростання продуктивності сільського господарства використання природних ресурсів має здійснюватись відповідно до екологічних вимог, які адаптовані до норм країн ЄС. Особливо це важливо стосовно земельних ресурсів, оскільки саме там з'являтимуться успішність переходу до стійкішої моделі виробництва. Земля є основним ресурсом для сільськогосподарського виробництва, тому раціональне використання землекористування має пряме відношення до якості та кількості водних ресурсів. Застосування лазерного планування землі є інноваційним способом підвищення ефективності земле- та водокористування. Лазерне планування має на увазі не тільки вирівнювання землі, але й ефективніше використання та економію водних ресурсів [6]. В даний час технологія лазерного планування землі сприяє одержанню високих урожаїв та екологічному сільськогосподарському виробництву. В умовах зрошуваного землеробства рівна поверхня поля – один із основних факторів, що забезпечують ефективне використання водних ресурсів, отримання високого врожаю та економічну стабільність.

Впровадження заходів у галузі енергозбереження є найважливішим стимулом до модернізації матеріально-технічної бази суб'єктів підприємницької діяльності в сфері агробізнесу, що заснована на інноваційному розвитку. Ціни на енергоносії продовжують зростати і займають дедалі більшу частку структурі собівартості сільськогосподарської продукції [7].

За технологією «нульової» обробки ґрунту ресурсозберігаюче землеробство у світі набуло найширшого поширення. При нульовому обробці ґрунту відбувається оптимізація виробничих процесів і є економічно ефективною [8].

За технологією нульової обробки ґрунту починається подрібнення залишків і рівномірно розподіляються по полю. В результаті формується ґрунтозахисне покриття, яке протистоїть вітровій та водній ерозії, забезпечує збереження вологи, перешкоджає росту бур'янів, сприяє активізації ґрунтової мікрофлори, є базисом для відновлення родючого шару та підвищення врожайності культур. Є низка заходів підвищення фінансової стійкості малих сільськогосподарських підприємств за допомогою:

- ✓ удосконалення їх економічної самостійності, що стимулюють раціональне та ефективне використання сільськогосподарських ресурсів;
- ✓ реалізації інноваційних ідей, спрямованих на раціональне та ефективне використання зональних особливостей та переваг спеціалізації окремих регіонів з метою розвитку виробництва нетрадиційних культур;
- ✓ реалізації програмних заходів у розміщенні технічних та продовольчих культур з урахуванням природно-кліматичних умов регіонів;
- ✓ модернізація та технічне переозброєння сільського господарства, впровадження сучасних агротехнологій та методів організації та управління сільгоспвиробництвом;
- ✓ реалізації комплексної програми розвитку тваринництва;
- ✓ впровадження систем та механізмів економічного стимулювання фермерських господарств, які запровадили ресурсозберігаючі технології;
- ✓ удосконалення нормативно-правові основи та створення економічних механізмів, що стимулюють розвиток несільськогосподарських видів діяльності у фермерських господарствах з метою пом'якшення сезонності виробництва.

Нині в деяких періодичних виданнях звучить думка, щодо низького рівня наукової діяльності вищих навчальних закладах аграрного спрямування. Проте, це помилковий підхід до оцінки наукової діяльності аграрних університетів.

При цьому доцільно звернутися до досвіду провідних країн Європи, щодо залучення до впровадження інноваційних розробок в виробничо-господарську діяльність виробників сільськогосподарської продукції. Як свідчать результати дослідження науковців, що закономірності функціонування регіональної інноваційної системи в Іспанії та Польщі за концепцією трикутника знань мають схожість за такими напрямками:

- 1) місцеві урядові організації безпосередньо беруть участь у трикутнику знань;
- 2) інноваційні університети мають у своїй структурі науково-технологічні парки, які надає приміщення дослідницьким компаніям та розробникам на взаємовигідній основі. Практикується варіант розподілу авторських прав між компаніями та закладом вищої освіти;
- 3) уряд фінансує початкові етапи: формування інноваційної ідеї, проведення досліджень, апробація зниження ризику. Таким чином, сприяє органічному поєднанні освіти, науки та аграрного бізнесу;
- 4) передачею технологій та знань керує університет, являючись з'єднувальною ланкою між учасників трикутника знань;
- 5) діяльністю бізнес інкубаторів, крім організації навчальних курсів, є підтримка підприємців-початківців малого та середнього бізнесу;
- 6) розвинена практика організації бізнес-інкубаторів при органах місцевого самоврядування;
- 7) бізнес інкубатори, створені органами місцевого самоврядування у своїй діяльності підтримує випускників коледжів – молодих спеціалістів за рахунок коштів місцевого бюджету;
- 8) діяльність інноваційної організації SODEGAN є новою формою для Іспанії. Принцип роботи – фінансування на початкових стадіях діяльності підприємцям-початківцям для реалізації їх інноваційних ідей, надання консультативно-освітніх послуг;
- 9) для підтримки технологічного парку та компаній, що знаходяться в ньому, створюються спеціальні економічні зони у регіоні з пільговим оподаткуванням;
- 10) вся діяльність трикутника знань спрямована на підтримку креативного мислення, розвиток та впровадження у бізнес інновацій [9].

Позитивною стороною у здійсненні трансферу знань є можливість для ЗВО отримати додатковий шлях до диверсифікації джерел доходу, тим самим перетворює його на суб'єкт підприємництва регіональної економіки.

Здійснення інноваційної діяльності потребує наявності системи її організації. Вона отримала назву системи трансферу знань.

Найважливіше значення в ефективності процесів трансферу знань має наявність відповідної організаційної інфраструктури, яка виконує роль «буфера обміну» між зовнішніми замовниками та підрозділами університету, його викладачами та вченими. Ключовим елементом такої інфраструктури є офіс трансферу знань, мета якого полягає у розкритті потенціалу університету, що комерціалізується, для зовнішніх замовників. Вони виконують різні функції, зокрема, як надання послуг зв'язку між учасниками трикутника знань, управління проектами, пошук джерел фінансування, укладання договорів та інші послуги, пов'язані з передачею знань у рамках трикутника знань.

Вирішальне значення для заохочення широкого використання академічних знань як інновацій в економіці регіонів має розширення співробітництва між суб'єктами Регіональної інноваційної системи. Спираючись на концепцію перегляду ролі закладів вищої освіти як генератор розвитку знань у суспільстві, нами розглянуті можливості організації взаємодії зацікавлених сторін, включаючи представників бізнесу та державні органи. З метою розробки Регіональної інноваційної системи, у полі якої мають відбутися процедури генерації, розробки та трансферу знань, було проведено аналіз потреб учасників трикутника

знань Київської області, розроблено картку ключових учасників трикутника, позначено дві основні сфери інтересів для стратегії, які можуть сприяти розвитку інформаційного суспільства та створення регіональної інноваційної системи. Трансфер технологій не можна розглядати як універсальне вирішення проблеми фінансування та навіть як джерело значних доходів усіх учасників трикутника знань. Трансфер знань дає можливість закладам вищої освіти та всьому суспільству розвивати та комерціалізувати результати досліджень, він створює приплив доходів, породжує нові інвестиції, нові технології, робочі місця, а також податкові надходження до бюджету, що безпосередньо пов'язане зі зростанням добробуту регіону та країни, стійким їх зростанням.

Вважаємо, що інститутом, який би консолідував науково-технічні структури великих компаній, науково-дослідні станції та лабораторії, заклади вищої освіти, фірми з венчурного інвестування, інвестиційні фонди та компанії, страхові компанії, кредитні кооперативи, консультаційних та інших спеціалізованих послуг, тобто об'єкти, що здійснюють різні етапи інвестиційного циклу, може стати агроінвестпарк. Вважаємо, що його створення сприятиме об'єднанню зусиль з організації навчальної, науково-дослідницької, інвестиційно-інноваційної діяльності, удосконаленню навчального процесу підготовки спеціалістів для потреб аграрного сектору України, розробки та пропонування наукомістких технологій та інноваційних розробок на ринку.

Створити регіональний агроінвестпарк у Київській області доцільно на основі Білоцерківського НАУ, що зумовлено такими причинами: по-перше, аграрний університет розміщений у м. Біла Церква, де функціонують сільськогосподарські підприємства, які орієнтуються до здійснення інноваційно-інвестиційної діяльності, можуть виступати як господарства для проходження навчальної та виробничої практики студентів та бути потенційними учасниками апробації інноваційних розробок; по-друге, на території Білоцерківського, Володарського, Миронівського районів здійснюють діяльність підприємства, що займаються селекційною та плеємною роботою, у регіоні розміщені сортовипробувальні ділянки; по-третє, у досліджуваній області функціонують інноваційні господарства ТОВ «Еліта», СВК «Світанок», ТОВ «Терезине», ТОВ «Українська молочна компанія» та інші. Вважаємо, що в структурі агроінвестпарку доцільно створити бізнес-інкубатор, виробничо-технологічний комплекс, виставковий, інформаційно-консультаційні центри та навчально-освітні центри.

Управління агроінвестпарком повинен здійснювати директор, який підпорядковується проректору з наукової та інноваційної діяльності БНАУ. Доцільно передбачити, що агроінвестпарк є госпрозрахунковим структурним підрозділом БНАУ і створюється для методичного та матеріально-технічного забезпечення навчальної та науково-виробничої діяльності університету, консультаційної, виставкової, інноваційно-інвестиційної, комерційної та інших форм діяльності, проведення семінарів і консультацій керівників та спеціалістів сільськогосподарських підприємств.

На нашу думку, основними напрямками діяльності виробничо-технологічного центру агроінвестпарку є: удосконалення технологій вирощування сільськогосподарських культур та утримання худоби і птиці; створення високопродуктивних сортів і гібридів сільськогосподарських культур із високою якістю продукції та вирощування їх насінневого матеріалу; створення високопродуктивних порід із тривалим періодом господарського використання; удосконалення засобів механізації сільськогосподарського виробництва; удосконалення технологій переробки молока та виробництва молочної продукції, а також м'яса та м'ясної продукції; поліпшення ветеринарного та зоотехнологічного обслуговування тощо.

Основними завданнями бізнес-інкубатора доцільно передбачити: залучення до інноваційно-інвестиційної діяльності студентів, аспірантів, докторантів та наукових працівників; підтримка розвитку малих інноваційних підприємств; надання науковцями сільськогосподарським підприємствам науково-консалтингових послуг щодо розробки попереднього ТЕО (техніко-економічного обґрунтування) та ТЕО; розробки бізнес-плану інвестиційних проєктів; проведення їх експертизи; здійснення екаунтингу сільськогосподарських підприємств; аналіз фінансового стану сільгосптоваровиробників та розробка пропозиції щодо підвищення фінансової стійкості, відновлення платоспроможності та ін.; проведення незалежного аудиту; надання інформації за основними розділами бізнес-плану, ТЕО.

Основними завданнями виставкового центру агроінвестпарку повинні стати: організація та проведення виставок наукових досягнень (інноваційних продуктів), обладнання, продукції сільгоспмашинобудування вітчизняних і зарубіжних наукових організацій, окремих науковців; організація та проведення ярмарок наукових розробок та інвестиційних проєктів; комплектування виставкових експозицій; сприяння у встановленні та підтриманні контактів між науково-дослідними організаціями та підприємствами вітчизняних і зарубіжних товаровиробників.

До функцій інформаційно-консультаційного центру агроінвестпарку доцільно віднести: надання інформаційно-консультаційних послуг юридичним та фізичним особам за науковими, технічними і технологічними напрямками; проведення й організація науково-технічних консультацій сільськогосподарських товаровиробників та переробників; реклама сучасних розробок, технологій та товаровиробників, пошук партнерів у міжнародній інформаційній мережі каталогів сучасної техніки, обладнання, технологій; підтримка в оформленні та укладенні контрактів; проведення маркетингових досліджень за замовленнями

сільськогосподарських товаровиробників; створення інформаційних баз виробництва техніки, обладнання, технологій та послуг, які пропонуються вітчизняними та зарубіжними виробниками; поширення наукових рекомендацій, надання послуг щодо впровадження результатів наукових робіт і досліджень.

Діяльність науково-освітнього центру агроінвестпарку спрямована на: проведення практичної підготовки фахівців по запровадженню інноваційних розробок; організацію та проведення курсів підвищення кваліфікації фахівців АПК; формування навчальних матеріалів, інформаційної бази, макетів, навчальних матеріалів.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Отже, з метою сприяння інноваційній діяльності сільгоспідприємств необхідно розробити комплексну та системну кадрову політику як послідовну діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування з метою раціонального використання й відтворення кадрового потенціалу сільського господарства. Вважаємо, що з цією метою необхідно підвищити якість підготовки фахівців навчальними закладами аграрної освіти, реформувати систему перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів на усіх рівнях професійної освіти, забезпечити коригування навчальних програм на основі зміщення акценту на практичну підготовку для запровадження прогресивних технологій та техніки. Доцільно також оновити технологію теоретичного та практичного навчання кадрів для інженерно-технічної сфери, агро- і біотехнологій, ветеринарного забезпечення, а також лабораторне обладнання навчальних закладів аграрної освіти. Одним із підходів до розвитку кадрового забезпечення в сільському господарстві слід передбачити створення бази даних кращих випускників навчальних закладів, а також з метою професійної адаптації фахівців сільського господарства доцільно збільшити кількість годин у навчальній програмі для проходження студентами виробничої практики.

Література

1. Дячков Д. В., Простак О. С., Теняно А. О. Напрями підвищення ефективності управління інноваціями у сільськогосподарських підприємствах. Економічний форум. 2019. № 4. С. 122-129.
2. Шиян Н. І. Інновація як фактор підвищення ефективності скотарства в Україні. Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка. 2016. Т. 21, Вип. 10. С. 62-66.
3. Донець О. Інновація та її особливості в аграрному секторі економіки України. Економічний аналіз. 2013. Т. 12(1). С. 92-97.
4. Янковська О. І. Особливості інновацій в сільському господарстві. Економіка ХХІ століття: виклики та проблеми. 2012. № 4. С. 30–33.
5. Мартинюк М. А., Ратошнюк Т. М. Інновації в сільському господарстві. Наука й економіка. 2014. № 2 (34). С. 94–98.
6. Євтушевська О.В. Роль інноваційних технологій у розвитку суспільства. Інвестиції: практика та досвід. 2013. № 21. С. 14–16
7. Дорош-Кізім М.М., Дадак О.О., Гачек Т.С. Інновації в аграрному секторі України в контексті розвитку європейської інтеграції. Науковий вісник ЛНУВМБ імені С.З. Гжицького. 2017. № 81. С. 11–21.
8. Залізко В.Д. Впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій як перспективний напрям сільського розвитку і запорука зміцнення економічної безпеки сільських територій: стан, проблеми і шляхи їх вирішення. Актуальні проблеми економіки. 2013. № 10. С. 214–221.
9. Савицький Е.Е. Інноваційні технології в аграрній сфері: сутність, класифікація та українські реалії. Економіка АПК. 2014. № 2. С. 110–115.

References

1. Diachkov D. V., Prostak O. S., Tenianko A. O. Napriamy pidvyshchennia efektyvnosti upravlinnia innovatsiamy u silskohospodarskykh pidpriemstvakh. Ekonomichnyi forum. 2019. № 4. S. 122-129.
2. Shyian N. I. Innovatsiia yak faktor pidvyshchennia efektyvnosti skotarstva v Ukraini. Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Seriya : Ekonomika. 2016. T. 21, Vyp. 10. S. 62-66
3. Donets O. Innovatsiia ta yii osoblyvosti v ahrarnomu sektori ekonomiky Ukrainy. Ekonomichnyi analiz. 2013. T.12(1). S. 92-97 .
4. Yankovska O. I. Osoblyvosti innovatsii v silskomu hospodarstvi. Ekonomika KhKhl stolittia: vyklyky ta problemy. 2012. № 4. S. 30–33.
5. Martyniuk M. A., Ratoshniuk T. M. Innovatsii v silskomu hospodarstvi. Nauka y ekonomika. 2014. №2 (34). S. 94–98.
6. Yevtushevska O.V. Rol innovatsiinykh tekhnolohii u rozvytku suspilstva. Investytsii: praktyka ta dosvid. 2013. №21. S. 14–16
7. Dorosh-Kizym M.M., Dadak O.O., Hachek T.S. Innovatsii v ahrarnomu sektori Ukrainy v konteksti rozvytku yevropeiskoi intehratsii. Naukovyi visnyk LNUVMB imeni S.Z. Gzhytskoho. 2017. № 81. S. 11–21.
8. Zalizko V.D. Vprovadzhenia suchasnykh informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii yak perspektyvnyi napriam silskoho rozvytku i zaporuka zmitsnennia ekonomichnoi bezpeky silskykh terytorii: stan, problemy i shliakhy yikh vyrishennia. Aktualni problemy ekonomiky. 2013. № 10. S. 214–221.
9. Savytskyi E.E. Innovatsiini tekhnolohii v ahrarnii sferi: sutnist, klasyfikatsiia ta ukraïnski realii. Ekonomika APK. 2014. № 2. S. 110–115.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-41>

УДК 339.13:637.1:339.9:061.1(477)ЄС

Віталій РАДЬКО

Національний університет біоресурсів і природокористування України

<https://orcid.org/0000-0002-6740-9527>

vitrادko@ukr.net

Марат ІББАТУЛІН

Національний університет біоресурсів і природокористування України

<https://orcid.org/0000-0001-8765-6261>

imi_1@ukr.net

Іван СВИНОУС

Білоцерківський національний аграрний університет

<https://orcid.org/0000-0002-0346-1596>

isvinous@ukr.net

Юлія СІРА

НДІ «Інститут продовольчих ресурсів» НААН України

<https://orcid.org/0000-0002-9365-637x>

Sira_Yulia@ukr.net

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ МОЛОКА В УМОВАХ ЧЛЕНСТВА УКРАЇНИ В ЄС

Стаття присвячена оцінці організаційно-економічних засад функціонування ринку молока в умовах членства України в ЄС. Встановлено основні причини скорочення поголів'я корів як в сільськогосподарських підприємствах, так і господарствах населення. Доведено, що в нинішніх умовах суб'єкти підприємницької діяльності виробники продукції молочного скотарства не мають можливості здійснювати навіть просте відтворення поголів'я корів за рахунок власних джерел. На сьогодні система племінної служби, яка існувала раніше в Україні й давала змогу вести племінну справу на належному рівні, не діє. Тому подальше підвищення продуктивності та покращення показників відтворення тварин є вкрай проблематичними через відсутність сучасної системи селекції у тваринництві.

Встановлено, що більшість молочнотоварних ферм пройшли етап модернізації матеріально-технічної бази, що забезпечує виробництво високоякісної молока. На нашу думку, суб'єкти підприємницької діяльності в сфері агробізнесу – виробники молока можуть скласти гідну конкуренцію сільськогосподарським товаровиробникам з країн ЄС при наявності ефективності державної підтримки молочного скотарства та дотриманні партнерських взаємовідносин з переробними підприємствами та торгівлею. Впровадження інноваційних технологій в молочне скотарство, особливо сільськогосподарських підприємств, забезпечує високий рівень молочної продуктивності корів, що відповідає відповідним значенням середньорічних надоїв більшості країн Європейського Союзу. Аналіз переваг і ризиків для молочного скотарства від участі України в ЄС дає можливість визначити напрями національної політики стосовно зниження ризиків, нейтралізації негативних наслідків і прискорення реалізації переваг від лібералізації торговельних режимів: сприяння експорту з метою розширення зовнішніх ринків збуту для українських експортерів молокопродукції; стимулювання внутрішнього попиту на молоко і молокопродукти; підвищення конкурентоспроможності вітчизняних виробників молока і молокопродуктів на основі підвищення якості й безпеки продукції за рахунок впровадження міжнародних стандартів якості; забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників на внутрішніх і зовнішніх ринках відповідно до дієвих заходів державної підтримки змішаних сільськогосподарських підприємств – виробників молока з метою залучення приватних інвестицій для їх розвитку; уникнення негативних впливів на особисті селянські господарства на ґрунті розвитку обслуговуючої та збутової кооперації, формування відповідної інфраструктури, фінансової підтримки процесу трансформації товарних особистих селянських господарств у малі суб'єкти агробізнесу – виробників молока; сприяння розвитку сільської місцевості, активне використання переваг «зеленої скриньки» Світовою організацією торгівлі.

Ключові слова: молочне скотарство, ЄС, сільськогосподарське підприємство, господарство населення, державна підтримка.

Vitaliy RADKO, Marat IBATULLIN

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Ivan SVYNOUS

Bila Tserkva National Agrarian University

Yulia SIRA

National Scientific Centre "Institute Of Agriculture Of The National Academy Of Agrarian Sciences Of Ukraine"

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC PRINCIPLES OF THE FUNCTIONING OF THE MILK MARKET UNDER THE CONDITIONS OF UKRAINE'S MEMBERSHIP IN THE EU

The article is devoted to the assessment of the organizational and economic basis of the functioning of the milk market in the conditions of Ukraine's membership in the EU. The main reasons for the reduction of the number of cows both in agricultural enterprises and households have been established. It has been proven that in the current conditions, the subjects of entrepreneurial activity - producers of dairy products do not have the opportunity to carry out even a simple reproduction of the cow population at the expense of their own sources. Today, the system of tribal service, which existed earlier in Ukraine and made it possible to conduct tribal affairs at the proper level, does not work. Therefore, further increase in productivity and improvement of animal reproduction indicators are extremely problematic due to the lack of a modern breeding system in animal husbandry.

It has been established that most dairy farms have passed the stage of modernization of the material and technical base,

which ensures the production of high-quality milk. In our opinion, subjects of entrepreneurial activity in the field of agro business - milk producers can compete with agricultural producers from EU countries in the presence of effective state support for dairy farming and the observance of partnership relations with processing enterprises and trade. The introduction of innovative technologies in dairy farming, especially agricultural enterprises, ensures a high level of milk productivity of cows, which corresponds to the corresponding values of the average annual milk yield of most countries of the European Union.

The analysis of benefits and risks for dairy farming from Ukraine's participation in the EU makes it possible to determine the directions of the national policy in terms of reducing risks, neutralizing negative consequences and accelerating the realization of benefits from the liberalization of trade regimes: promotion of exports with the aim of expanding foreign sales markets for Ukrainian exporters of dairy products; stimulation of domestic demand for milk and milk products; increasing the competitiveness of domestic producers of milk and milk products on the basis of improving the quality and safety of products due to the implementation of international quality standards; ensuring the competitiveness of domestic producers on domestic and foreign markets in accordance with effective state support measures for mixed agricultural enterprises - milk producers with the aim of attracting private investments for their development; avoiding negative impacts on personal peasant farms on the basis of the development of service and sales cooperation, the formation of the appropriate infrastructure, financial support for the process of transformation of commercial personal peasant farms into small agribusiness subjects - milk producers; promotion of rural development, active use of the benefits of the "green box" by the World Trade Organization.

Key words: dairy farming, EU, agricultural enterprise, household economy, state support.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Отримання статусу «кандидата на членство в ЄС» вимагає перегляду основних позицій щодо розвитку ринку молока України та його інтеграції в єдиний європейський ринок. Ще 1995 року Україна посідала 6-те місце у світі за обсягами виробництва молока. Більше вироблялося лише у США, Росії, Німеччині, Індії та Франції. Якщо в 1990 році поголів'я корів становило 8,5 млн голів, які давали 18,5 млн тонн молока, то на кінець 2021 році в господарствах усіх категорій утримувалося 1,5 млн корів і лише 8,7 млн тонн молока. Експорт теж зменшується рік у рік, тільки з 2019 року продаж молочної продукції за кордон знизився на 20%. Натомість імпорт зростає шаленими темпами. Так, із 2018 року імпорт молочних продуктів зріс на 278%. Необхідно зазначити, що з 2020 р. Україна має негативне сальдо в зовнішній торгівлі молокопродуктами.

Отже, Україна втрачає галузь, а разом із нею й недоотримані доходи, робочі місця, самозайнятність сільського населення, розвиток сільської місцевості, продовольчу безпеку, а ще якісне харчування. Адже ще одна проблема ринку без достатньої кількості сировини – фальсифікат.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Вагомим внеском в опрацювання напрямів стратегічного розвитку молочного скотарства стали праці вітчизняних учених-аграрників: А. Заїнчковський [1], О. Козак [2], В. Ніценка [7], Д. Шиян [4] та багатьох інших науковців. Їхні праці були спрямовані на дослідження організаційно-економічних засад функціонування молочного скотарства України.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Проте, набуття Україною статусу «кандидата в члени країн ЄС» вимагає перегляду ролі і місця вітчизняного молочного скотарства в продовольчому забезпеченні та конкурентоспроможності в порівнянні з західними країнами.

Формулювання цілей статті

Метою проведеного дослідження є оцінка сучасного стану розвитку молочного скотарства в умовах набуття статусу «кандидата в члени країн ЄС» та розробка практичних рекомендацій щодо підвищення рівня конкурентоспроможності в порівнянні з європейськими товаровиробниками.

Виклад основного матеріалу

Нині за даними Державної служби статистики України продовжується негативна тенденція щодо зниження поголів'я корів як в сільськогосподарських підприємствах так і в господарствах населення (рис. 1).

До основних першопричин скорочення поголів'я корів в сільськогосподарських підприємствах відноситься трансформація галузі, яка націлена на покращення економіки виробництва, передбачає збут корів із низькою продуктивністю. Крім того, у 2019 році цей сектор сколихнув додатковий серйозний чинник – ухвалення Закону про обіг земель сільськогосподарського призначення, який у першій редакції не враховував інтереси середніх та малих виробників, інтереси молочної галузі, тож процеси скорочення суттєво посилюються. У таких умовах частина неефективних підприємств повністю закрили молочний напрямок бізнесу, а частина максимально скоротила поголів'я низькопродуктивної худоби для акумуляції коштів.

Але основною причиною складної ситуації в корпоративному секторі аграрної економіки є відсутність зваженої довгострокової державної політики у цій сфері. Дається взнаки, зокрема, характерна для останніх десятиліть її хаотичність і непрогнозованість. При цьому необхідно відзначити, що саме вище значена обставина не сприяє залученню приватних інвестицій в розвиток молочного скотарства корпоративного сектору, зокрема в модернізацію її матеріально-технічної бази, що негативно впливає на

рівень конкурентоздатності молочної продукції як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринку за якісними і вартісними показниками [1].

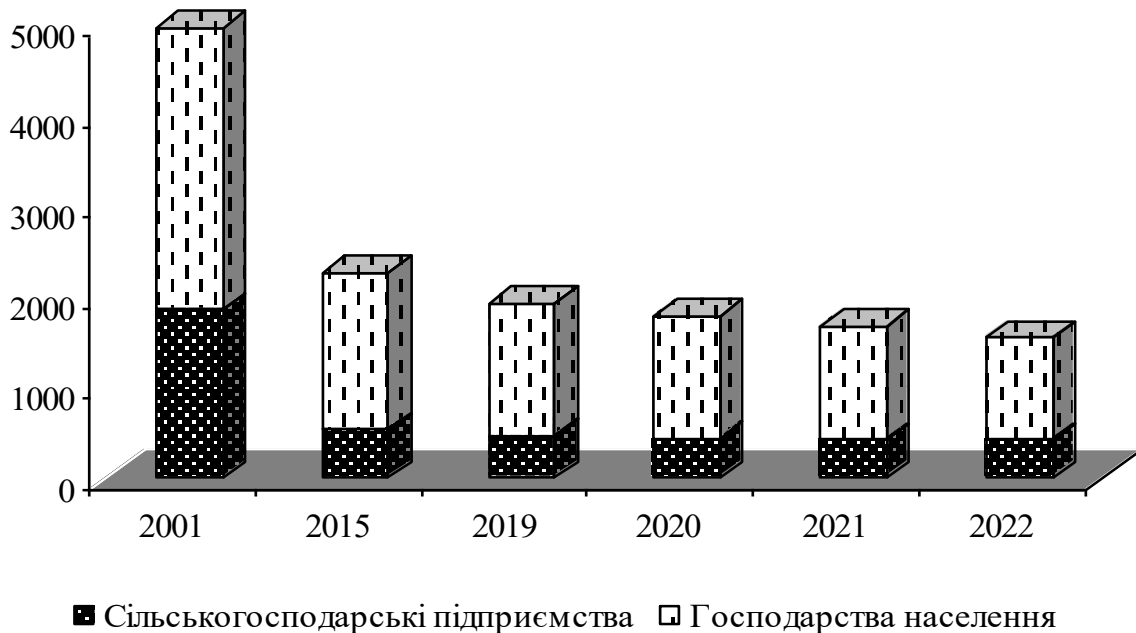

Рис. 1. Динаміка поголів'я корів в сільськогосподарських підприємствах та господарствах населення станом на 1 січня (тис. гол.)

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Основні причини скорочення поголів'я корів в господарствах населення – занижена вартість сировини низьких сортів, які виробляють більшість сільських домогосподарств, що призводить до втрати економічної зацікавленості в утриманні корів. До інших, не менш важливих причин, належать зменшення чисельності працездатного населення сільської місцевості, внутрішня та зовнішня трудова міграція [2].

Необхідно відзначити, що нині основна тенденція у західному молочному скотарстві зараз – значне скорочення поголів'я та ферм за рахунок підвищення кількості та якості молока, яке одержують від однієї корови [3]. Так, корова в Німеччині дає молока стільки, скільки в Україні одержують від двох. Щорічно зростає сумарний показник білка та жиру у продукції. Значно вищою є тривалість життя поголів'я – є корови на 6-7 лактацій. В Україні в сільськогосподарських підприємствах, які використовують інтенсивні технології виробництва молока термін утримання корів становить 2-3 лактації.

Вище зазначені результати досягаються за рахунок вмілого господарювання, складання раціону, виходячи з показників жирності та білка, можливості уникнути фінансових втрат завдяки своєчасному попередженню захворюваності тварин.

Відсутність інвестицій в розвиток молочного скотарства, зокрема в племінне створює обставину, коли сільськогосподарські підприємства за рахунок власних джерел не зможуть здійснювати навіть просте відтворення поголів'я корів [4]. Свідченням цього є низькі показники виходу телят на 100 корів в сільськогосподарських підприємствах (рис. 2).

Крім того, інтенсивне використання корів як засобу виробництва молока призводить до суттєвого скорочення періоду корисного використання (2-3 лактації) та зростання відсотка їх яловості [5]. Отже, слід на державному та регіональному рівнях приділити пильну увагу розвитку племінних господарств, які є джерелами постачання високопродуктивних сільськогосподарських тварин для сільськогосподарських підприємств – виробників молока. Вважаємо за необхідне відновити систему адресної підтримки племінних господарств у молочному скотарстві для часткової компенсації витрат, пов'язаних з утриманням та вирощуванням племінних тварин.

На сьогодні система племінної служби, яка існувала раніше в Україні й давала змогу вести племінну справу на належному рівні, не діє. Тому подальше підвищення продуктивності та покращення показників відтворення тварин є вкрай проблематичними через відсутність сучасної системи селекції у тваринництві.

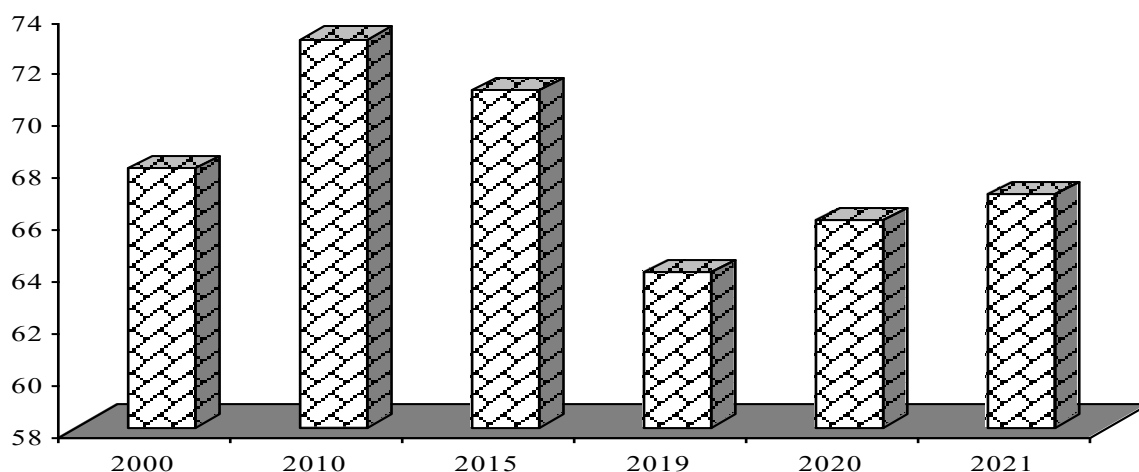

Рис. 2. Вихід телят на 100 корів в сільськогосподарських підприємствах (гол.)

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Необхідно відзначити, що в корпоративному секторі аграрної економіки поголів'я корів сконцентровано в сільськогосподарських підприємствах, які утримують 100 і більше корів, що відповідає типовій європейській молочній фермі (табл. 1).

Таблиця 1

Групування підприємств за кількістю корів на 01 січня 2022 року

Показник	Кількість підприємств		Кількість тварин	
	одиниць	у % до загальної кількості	тис. голів	у % до загальної кількості
Підприємства	1686	100,0	424,6	100,0
з них мали, голів				
до 50	536	31,8	9,4	2,2
50–99	203	12,0	14,5	3,4
100–499	716	42,5	177,8	41,9
500–999	150	8,9	100,1	23,6
більше 1000	81	4,8	122,8	28,9

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Більшість молочнотоварних ферм пройшли етап модернізації матеріально-технічної бази, що забезпечує виробництво високоякісної молока. На нашу думку, суб'єкти підприємницької діяльності в сфері агробізнесу – виробники молока – можуть скласти гідну конкуренцію сільськогосподарським товаровиробникам з країн ЄС при наявності ефективності державної підтримки молочного скотарства та дотриманні партнерських взаємовідносин з переробними підприємствами та торгівлею.

Вважаємо, що підприємства, які утримують менше 50 корів, слід розглядати як дрібні, в них досягнення прибутковості виробництва молока позбавлене перспектив; малі підприємства, що утримують від 50 до 200 корів, лише в короткостроковій перспективі забезпечуватимуть беззбиткове ведення галузі; основою для конкурентоспроможного виробництва молока можуть бути середні підприємства, які утримують від 200 до 500 корів і, що ймовірно, великі (500 корів і більше), оскільки саме ці групи сільгоспідприємств конкурентоспроможні на ринку молока.

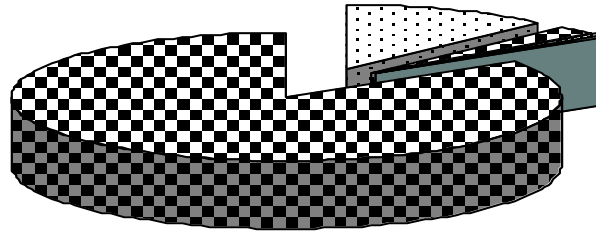
Успішне вирішення завдання забезпечення населення країни молоком і молочними продуктами можливо в тому разі, коли вся сукупність галузей і підгалузей сільського господарства та промисловості, заготівельні й торговельні організації, що забезпечують виробництво, транспортування, зберігання, переробку та реалізацію молока і продуктів його переробки утворюють збалансовану цілісну систему, в якій молочне скотарство є найважливішою ланкою регіонального молокопродуктового підкомплексу [6]. Саме рівень спеціалізації цієї галузі визначає і в подальшому багато в чому визначатиме ефективність усіх учасників молокопродуктового ланцюга, надійність постачання ними продукції населенню країни.

Соціально-економічні процеси, які відбуваються в нашій державі призвели до того, що переважна 84 % сільських домогосподарств не утримують корів. Із тих, що утримують, переважна більшість мають в користуванні 1 корову, що є свідченням орієнтації на соцзабезпечення.

Проте, 0,8 % сільських домогосподарств утримують 3 і більше корови, що на нашу думку при виваженій державній підтримці можуть стати основою створення молочних сімейних ферм.

Впровадження інноваційних технологій в молочне скотарство, особливо сільськогосподарських

підприємств забезпечує високий рівень молочної продуктивності корів, що відповідає відповідним значенням середньорічних надоїв більшості країн Європейського Союзу (рис. 4). Проте, на нашу думку, існують резерви щодо її підвищення, зокрема в господарствах корпоративного сектору аграрної економіки.

- Домогосподарства, які утримують 1 голову
- Домогосподарства, які утримують 2 голови
- ▣ Домогосподарства, які утримують 3 голови
- Домогосподарства, які утримують 4 і більше голови
- Домогосподарства, які не утримують корів

Рис. 3. Розподіл сільських домогосподарств щодо утримання корів (%)

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

■ Сільськогосподарські підприємства □ Господарства населення

Рис. 4. Динаміка середньорічної продуктивності корів в сільськогосподарських підприємствах та господарствах населення (кг/корову)

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Протягом 2010–2021 рр. закупівля племінного молодняку великої рогатої худоби сільськогосподарськими підприємствами знизилася на 77,6%, а його реалізація суб'єктами племінної справи – на 63,1%, що потребує реалізації термінових державних заходів з припинення спаду і налагодження відтворення племінного молодняку до науково обґрунтованого рівня. Насамперед слід забезпечити підвищення економічного статусу племінних підприємств, посилити їх роль в інтенсивному й ефективному розвитку молочного скотарства шляхом більш активного державного регулювання господарсько-економічної діяльності, матеріально зацікавити їх у підвищенні продуктивності худоби, виробництві продукції високої якості, що користується попитом [7].

Посилення вимог до якості молокопродуктів як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках змушує молокопереробних підприємств орієнтуватися на молокосировину сільськогосподарських підприємств, технологія виробництва в більшості з них адаптована до нинішніх умов (табл. 2). Дана обставина сприяє нарощенню молока сільськогосподарських підприємств, що надходить на переробку. При цьому суттєво скорочується надходження молока від господарств населення, що викликано як низькою якістю, так і високими логістичними витратами.

Таблиця 2

Динаміка надходження молока на підприємства, що займалися її переробкою (тисяч тонн)

Показник	Рік					2021 р. в % до	
	2010	2015	2019	2020	2021	2010 р.	2020 р.
Загальне надходження	4793,2	4251,2	3800,0	3511,8	3197,8	66,7	91,1
Куплено – усього	4737,2	4089,8	3461,5	3289,1	3031,9	64,0	92,2
у тому числі у							
підприємств	2193,0	2743,7	2610,4	2556,0	2477,9	113,0	96,9
господарств населення	2544,2	1346,1	851,1	733,1	554,0	21,8	75,6
Надійшло на перероблення молока, виробленого переробними підприємствами	13,9	23,6	20,4	20,1	17,8	128,1	88,6
Прийнято на давальницьких засадах	42,1	137,8	318,1	202,6	148,1	351,8	73,1

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

За даними Державної служби статистики України сільськогосподарські підприємства реалізують переробним підприємствам в головним чином молоко «Екстра» та вищого гатунку, що на основі європейських стандартів дає можливість забезпечити виробництво молокопродуктів, які можуть бути експортовані в країни ЄС, господарства населення – першого гатунку, що використовується для виробництва сухого молока, тощо (рис. 5).

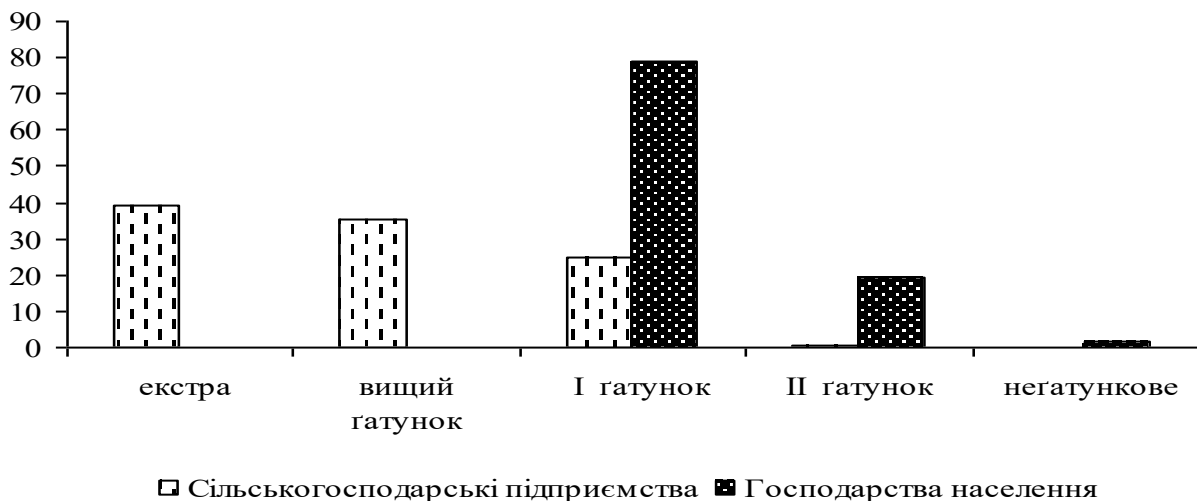

Рис.5. Структура надходження молока від сільськогосподарських підприємств та господарств населення на переробні підприємства за рівнем гатурковості (%)

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Відповідно до вимог до чинного законодавства переробні потужності мають відмовитися від приймання та закупівлі молока першого гатурку з 01.01.2023.

Враховуючи значний обсяг молока I гатурку, що виробляється дрібнотоварними виробниками, можна передбачити ризик дефіциту молока, як сировини, та, як наслідок, підвищення ціни на молочні продукти.

Враховуючи вищевикладене, можна стверджувати, що наразі виробництво та обіг молока, що виробляється дрібнотоварними виробниками, врегульовано неефективно.

Одним із чинників стимулювання нарощення обсягів виробництва високоякісного молока є високий рівень закупівельних цін. Як свідчить аналіз цінової ситуації на ринку молока в 2021 р. Такий рівень цін на сировину в Україні значно перевищував середній показник країн Євросоюзу. В Угорщині, Латвії, Словаччині та Польщі вартість не перевищує 32-33 євро за 100 кг. В Україні ціна на молоко в кінці 2021 року становила 41 євро на високогатуркове молоко від сільськогосподарських підприємств. Дана обставина викликана в першу чергу дефіцитом молока класу «екстра» та вищого гатурку на внутрішньому ринку, відсутність ефективної державної підтримки виробників молока та контролю за формуванням цін на всіх етапах товароруху сільськогосподарської продукції.

Протягом тривалого часу відбувається процес поступової адаптації українського законодавства до вимог Європейського Союзу в наслідок якого було прийнято:

Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів», яким регламентовано порядок забезпечення безпечності та окремих показників якості харчових продуктів, в тому числі молока.

Закон України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин», яким визначено засади державного контролю, що здійснюється з метою перевірки дотримання операторами ринку Закону;

наказ Мінагрополітики від 12.03.2019 № 118 «Про затвердження Вимог до безпечності та якості молока і молочних продуктів» (далі – наказ 118), зареєстрований в Міністерстві юстиції України 07.06.2019 за № 593/33564, яким встановлено вимоги до безпечності та якості молока і молочних продуктів.

В травні 2022 р. був прийнятий до практичної реалізації Наказ від 07.04.2022 № 209 Міністерства аграрної політики та продовольства України «Про затвердження Гігієнічних вимог до дрібнотоварного виробництва та обігу молока», який покликаний на створення сприятливого клімату для ведення діяльності дрібнотоварними господарствами, встановлення чітких та ефективних вимог державного регулювання виробництва молока та буде сприяти підвищенню безпечності і якості молока.

На нашу думку практична реалізація не потребує додаткових матеріальних та інших витрат з боку споживачів. Однак можливе незначне підвищення цін на молочні продукти. Для 126 581 домогосподарств, що утримують менше 3 голів корів (джерело даних Держстат), будуть разові витрати на придбання доїльного обладнання.

Оскільки статистичні дані щодо вартості доїльного обладнання відсутні для обрахунку використано середню ринкову ціну через Інтернет ресурс. Витрати на одне домогосподарство буде становити близько 14 000 грн. Відповідно загальна сума витрат буде не менша 1 772 134 тис. грн.

Оцінюючи нинішній стан розвитку молочного скотарства можемо наголосити, що вітчизняним товаровиробникам складно конкурувати з виробниками молока в ЄС, оскільки останні отримують значні фінансові ресурси на свій розвиток у вигляді державної підтримки. в ЄС фермери отримують дотації в розмірі 13-14 євроцентів на літр при собівартості виробництва 43-44 євроценти [8]. Крім того, ПДВ на продукти харчування в ЄС становить 7% проти 20% в Україні. В Польщі запроваджується тимчасове зниження ставок ПДВ на продукти харчування та пальне у період з 1 лютого 2022 року до 31 липня 2022 року. Нульовий ПДВ має знизити ціни продуктів для споживачів, адже він діятиме у всьому ланцюгу постачання харчів для аграріїв, які здають вирощене на переробку, для торгівців харчами та для кінцевих споживачів, який ці харчі купують. Польща протягом 2003-2018 років отримала на розвиток молочної галузі 29 млрд євро, Німеччина – 64 млрд євро. Обсяги фінансових ресурсів, які спрямовані на підтримку молочного тваринництва на цьому фоні виглядають незначними.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Аналіз переваг і ризиків для молочного скотарства від участі України в ЄС дає можливість визначити напрями національної політики стосовно зниження ризиків, нейтралізації негативних наслідків і прискорення реалізації переваг від лібералізації торговельних режимів: сприяння експорту з метою розширення зовнішніх ринків збуту для українських експортерів молокопродукції; стимулювання внутрішнього попиту на молоко і молокопродукти; підвищення конкурентоспроможності вітчизняних виробників молока і молокопродуктів на основі підвищення якості й безпеки продукції за рахунок впровадження міжнародних стандартів якості; забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників на внутрішніх і зовнішніх ринках відповідно до дієвих заходів державної підтримки змішаних сільськогосподарських підприємств – виробників молока з метою залучення приватних інвестицій для їх розвитку; уникнення негативних впливів на особисті селянські господарства на ґрунті розвитку обслуговуючої та збутової кооперації, формування відповідної інфраструктури, фінансової підтримки процесу трансформації товарних особистих селянських господарств у малі суб'єкти агробізнесу – виробників молока; сприяння розвитку сільської місцевості, активне використання переваг «зеленої скриньки», Світовою організацією торгівлі.

Забезпечення продовольчої безпеки в межах фізіологічних норм споживання молокопродуктів українського виробництва може бути гарантовано розвитком високотехнологічного виробництва, підвищенням продуктивності корів та створенням стійких молочних зон на території України. Це вимагає державної підтримки у будівництві та реконструкції потужностей по виробництві молока та його переробці, що сприятиме виробництву експорто-орієнтованої продукції, створюючи додану вартість.

Існуюча система селекції у тваринництві за окремими параметрами (збір інформації, випробування і методологія оцінки племінної цінності тварин, механізмів управління та підтримки від держави тощо) не відповідає міжнародним стандартам і комплексно не діє. Як наслідок, це впливає на зниження конкурентоспроможності вітчизняних племінних ресурсів порівняно з іноземними, та збільшення обсягів їх імпорту. Тому доцільно визначити джерела фінансування запровадження системи селекції у тваринництві України, яка відповідатиме міжнародним стандартам.

Література.

1. Заїнчковський А. О., Кривун М. В. Ефективність господарського механізму взаємодії учасників молочного ринку та функціонування молокопереробних підприємств. Економіка АПК. 2021. № 10. С. 30-42.

2. Козак О. А., Козак М. І. Молокопродуктовий підкомплекс у реалізації цілей сталого розвитку. Економіка АПК. 2021. № 8. С. 40-57.
3. Юрченко Н. С. Стратегічні орієнтири підприємств молокопродуктового під комплексу. Молодий вчений. 2021. № 1(2). С. 220-231.
4. Шиян Д. В., Чумак Г. М. Рівень розвитку молочного скотарства як фактор формування молокопродуктового підкомплексу в регіонах. Вісник ХНАУ. Серія: Економічні науки. 2019. № 1. С. 82-90.
5. Паска І. М., Гринчук І. Ю., Артимонова І. В. Організаційно-економічні відносини в ланцюзі поставок молока та молокопродукції. Економіка та управління АПК. 2020. № 2. С. 73-82.
6. Шиян Н., Колоша В. Формування ціни на молоко в Україні в контексті світових тенденцій. Agricultural and resource economics: international scientific e-journal. 2020. Vol. 6, № 4. С. 232-250.
7. Ніценко В. С., Данько Ю. І. Розвиток виробництва молока в Україні та економічна стійкість молокопродуктового під комплексу. Український журнал прикладної економіки. 2019. Т. 4, № 4. С. 8-15.
8. Іщук С. О., Ляховська О. В. Розвиток молокопереробних виробництв у регіонах України: сировинний аспект. Регіональна економіка. 2020. № 1. С. 42-51.

References

1. Zainchkovskyi A. O., Kryvun M. V. Efektyvnist hospodarskoho mekhanizmu vzaiemodii uchasnykiv molochnoho rynku ta funktsionuvannya molokopererobnykh pidpriemstv. Ekonomika APK. 2021. № 10. S. 30-42.
2. Kozak O. A., Kozak M. I. Molokoproduktovyi pidkompleks u realizatsii tsilei staloho rozvytku. Ekonomika APK. 2021. № 8. S. 40-57.
3. Yurchenko N. S. Stratehichni oriientyry pidpriemstv molokoproduktovoho pid kompleksu. Molodyi vchenyi. 2021. № 1(2). S. 220-231.
4. Shyian D. V., Chumak H. M. Riven rozvytku molochnoho skotarstva yak faktor formuvannya molokoproduktovoho pidkompleksu v rehionakh. Visnyk KhNAU. Serii: Ekonomichni nauky. 2019. № 1. S. 82-90.
5. Paska I. M., Hrynchuk I. Yu., Artimonova I. V. Orhanizatsiino-ekonomichni vidnosyny v lantsiuzi postavok moloka ta molokoproduksii. Ekonomika ta upravlinnia APK. 2020. № 2. S. 73-82.
6. Shyian N., Kolosha V. Formuvannya tsiny na moloko v Ukraini v konteksti svitovykh tendentsii. Agricultural and resource economics: international scientific e-journal. 2020. Vol. 6, № 4. S. 232-250.
7. Nitsenko V. S., Danko Yu. I. Rozvytok vyrobnytstva moloka v Ukraini ta ekonomichna stiikist molokoproduktovoho pid kompleksu. Ukrainyskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky. 2019. T. 4, № 4. S. 8-15.
8. Ishchuk S. O., Liakhovska O. V. Rozvytok molokopererobnykh vyrobnytstv u rehionakh Ukrainy: syrovynnyi aspekt. Rehionalna ekonomika. 2020. № 1. S. 42-51..

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-42>

УДК 331.108:331.5

Михайло ВЕДЕРНИКОВ

Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0000-0002-9850-3575>

e-mail: arh.mihael@gmail.com

Наталія БАЗАЛІЙСЬКА

Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0000-0001-5230-1727>

e-mail: n_bazaliyska@ukr.net

Євгенія ШЕЛЕСТ

Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0000-0002-1048-6214>

e-mail: shelestyo@ukr.net

ВПРОВАДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНИХ HR-ІНСТРУМЕНТІВ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПЕРСОНАЛУ ЯК СКЛАДОВОЇ ТЕХНОЛОГІЙ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА

У статті досліджено впровадження ефективних HR-інструментів підвищення конкурентоспроможності персоналу. Узагальнено та систематизовано інструменти підвищення конкурентоспроможності персоналу як складової технологій професійного розвитку підприємства. Визначено сутнісні характеристики та значення конкурентоспроможності персоналу підприємства як складової технологій професійного розвитку підприємства. Наведено HR-інструменти підвищення конкурентоспроможності персоналу підприємства. Проведено визначення вагомості якостей оцінки конкурентоспроможності персоналу підприємства. Побудовано систему стимулювання персоналу за результатами підвищення конкурентоспроможності персоналу підприємства. Представлено результати розрахунку інтегрального показника рівня конкурентоспроможності управлінського персоналу підприємства. Обґрунтовано рекомендації щодо градацій результатів оцінки конкурентоспроможності персоналу як складової технологій професійного розвитку підприємства.

Ключові слова: конкурентоспроможність персоналу, hr-інструменти, управління персоналом, професійний розвиток підприємства, оцінка конкурентоспроможності персоналу, підприємство.

Mykhailo VEDERNIKOV, Natalia BAZALIYSKA, Ievgeniia SHELEST

Khmelnitskyi National University

IMPLEMENTATION OF EFFECTIVE HR TOOLS INCREASING THE COMPETITIVENESS OF STAFF AS A WAREHOUSE TECHNOLOGY OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF THE ENTERPRISE

The competitiveness of the personnel is a significant factor in the formation of the competitive advantages of the enterprise. In particular, due to the high qualification level of the staff, such competitive advantages in the functioning of the enterprise as effective implementation of innovations, improvement of product quality, achievement of high labor productivity are ensured. Increasing the efficiency of the operation of the enterprise depends on the management of the competitiveness of the personnel, for which certain measures should be proposed, among which the most relevant are the hr-tools for increasing and evaluating the competitiveness of the personnel as a component of the technologies of the professional development of the enterprise, which requires further research into certain issues.

The purpose of the article is to introduce effective HR tools to increase the competitiveness of personnel as a component of the enterprise's professional development technologies aimed at preserving and developing human potential, namely: ensuring effective employment; growth of wages and incomes; increasing the level of social security and social protection of employees; attraction of investments in continuous professional training at work; encouraging high motivation to work, creative realization of employees; striving for competitive advantages in work and continuous educational and professional development.

The article examines the implementation of effective HR tools for increasing the competitiveness of personnel. The tools for increasing the competitiveness of personnel as a component of the enterprise's professional development technologies are summarized and systematized. The essential characteristics and value of the competitiveness of the enterprise's personnel as a component of the technologies of the enterprise's professional development are determined. HR tools for increasing the competitiveness of the company's personnel are given. The importance of the qualities of assessing the competitiveness of the company's personnel was determined. A personnel incentive system was built based on the results of increasing the competitiveness of the company's personnel. The results of the calculation of the integral indicator of the level of competitiveness of the management personnel of the enterprise are presented. Recommendations regarding gradations of results are substantiated by assessing the competitiveness of personnel as a component of the enterprise's professional development technologies.

Therefore, the level of competitiveness and attractiveness of the business, its ability to survive in the competition and function effectively in the market with a certain level of guarantee of profitability directly depends on the level of competitiveness of the personnel.

Keywords: personnel competitiveness, hr-tools, personnel management, professional development of the enterprise, assessment of personnel competitiveness, enterprise.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Базою економічного піднесення будь-якого підприємства має бути, передусім, збереження та розвиток його людського потенціалу. Саме завдячуючи цьому мають бути створені передумови щодо підвищення та регулювання конкурентоспроможності персоналу на рівні окремих підприємств за допомогою організаційно-правових, фінансово-економічних та соціальних важелів. Це дасть змогу більш ефективно використовувати людський капітал організацій в Україні, що, в кінцевому рахунку, відкриває нові можливості – формування й використання інноваційного потенціалу, який визначатиме долю підприємств і працівників в конкурентних умовах, їх конкурентні позиції на внутрішньому і зовнішніх ринках.

Забезпеченню конкурентоспроможності персоналу протидіють скорочення попиту на висококваліфіковану робочу силу, деформації в оплаті праці і доходах на підприємствах. Це обумовлює невикористання робочої сили, неефективне та нераціональне використання трудового потенціалу персоналу підприємств, зокрема, його інноваційної складової. Піднесення конкурентоспроможності персоналу в Україні можна очікувати лише в разі позитивних змін в реалізації цілей людського розвитку, подоланні його міжрегіональної диференціації. В зв'язку з цим широкого розповсюдження набувають сучасні управлінські інструменти підвищення конкурентоспроможності персоналу як складової технологій професійного розвитку підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання методики оцінки конкурентоспроможності персоналу, підвищення ефективності в сучасній економічній літературі є досить дискусійним. Так, ряд авторів досліджують конкурентоспроможність персоналу, серед яких Д. П. Богиня, О. А. Грішнова, О. В. Крушельницька, Д. П. Мельничук та ін. Достатньо велика кількість науковців досліджує питання конкурентоспроможності персоналу з точки зору його конкурентних переваг, серед яких В. І. Крамаренко, О. Л. Єськов, І. М. Подсмашна, В. С. Савельєва, О. Ю. Славгородська, Б. І. Холот, В. Г. Щербак та ін. Однак, незважаючи на вагомий науковий досвід, все ще залишається рад не вирішених питань, здебільшого визначення hr-інструментів підвищення конкурентоспроможності персоналу та складових його оцінювання.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Конкурентоспроможність персоналу є визначним чинником у формуванні конкурентних переваг підприємства. Зокрема, за рахунок високого кваліфікаційного рівня персоналу забезпечуються такі конкурентні переваги у функціонуванні підприємства, як ефективне впровадження інновацій, підвищення якості продукції, досягнення високої продуктивності праці. Підвищення ефективності функціонування підприємства залежить від управління конкурентоспроможністю персоналу, задля чого мають бути запропоновані певні заходи, серед яких найбільш актуальними є hr-інструменти підвищення та оцінювання конкурентоспроможності персоналу як складової технологій професійного розвитку підприємства, що потребує подальшого дослідження визначеної проблематики.

Формулювання цілей статті

Метою статті є запровадження ефективних HR-інструментів підвищення конкурентоспроможності персоналу як складової технологій професійного розвитку підприємства, що спрямовані на збереження й розвиток людського потенціалу, а саме: на забезпечення ефективної зайнятості; зростання оплати праці і доходів; підвищення рівня соціальної безпеки і соціальної захищеності працівників; залучення інвестицій у безперервне професійне навчання на виробництві; заохочування високої мотивації до праці, творчої реалізації працівників; прагнення до набуття конкурентних переваг у праці та безперервному освітньо-професійному розвитку.

Виклад основного матеріалу

У вітчизняній практиці, за часів адміністративно-командної економіки та в Україні зокрема, поняття «конкурентоспроможність» персоналу та підприємства в цілому не існувало. В період планової економіки підприємства та організації були державної форми власності, які за мету свого функціонування мали виконання планових завдань, а персонал підлягав централізованому державному регулюванню на основі процесів підготовки, перепідготовки, розподілу кадрів та працевлаштування по регіонах і галузях народного господарства. Зазначені фактори і забезпечували занятість отримання заробітної плати, хоча, к відомо, не гарантували ефективності праці. Основним критерієм оцінки ефективності використання праці персоналу слугувала її продуктивність [1, с. 121].

Ступінь прояву конкурентних переваг персоналу визначається зовнішніми та внутрішніми інструментами підвищення конкурентоспроможності персоналу (рисунок 1) [2]. Внутрішні інструменти забезпечуються умовами, які дозволяють працівнику повністю реалізувати свій творчий потенціал. Внутрішні, або індивідуальні, конкурентні переваги персоналу за своєю природою можна умовно поділити

на спадкові та набуті. До спадкових конкурентних переваг персоналу відносяться: здатності (талант, здатність до даного виду діяльності), темперамент (сангвінік, холерик, меланхолік, флегматик), фізичні дані. До набутих конкурентних переваг персоналу належать: ділові якості (освіта, спеціальні знання, навички та вміння), інтелігентність і культура, характер, ставлення до праці, вміння керувати своїми емоціями, воля, товариськість, комунікабельність, вік та інші.

Розвиток персоналу забезпечує підвищення загального інтелектуального рівня особистості, розширює її ерудицію та коло спілкування, оскільки освічена людина вільно орієнтується в сучасному складному світі, у стосунках із людьми. У результаті поліпшується морально-психологічний клімат у структурних підрозділах установи, підвищується мотивація працівників до праці, їх відданість меті і стратегічним завданням підприємства. Конкурентоспроможний персонал дозволяє значно підвищити рівень продуктивності праці, що забезпечує зростання обсягів випуску продукції, зниження витрат тощо.

Глибока структуризація конкурентоспроможності дає змогу розглядати його як параметр, що обумовлюється безупинними змінами в складі самих працівників і технологічному засобі виробництва, показати співвідношення джерел екстенсивного й інтенсивного зростання трудового потенціалу. Усе це дає основу розроблення моделі конкурентоспроможності у формі результуючої взаємодії більшого числа факторів, приведених до загальної основи [3, с. 165].

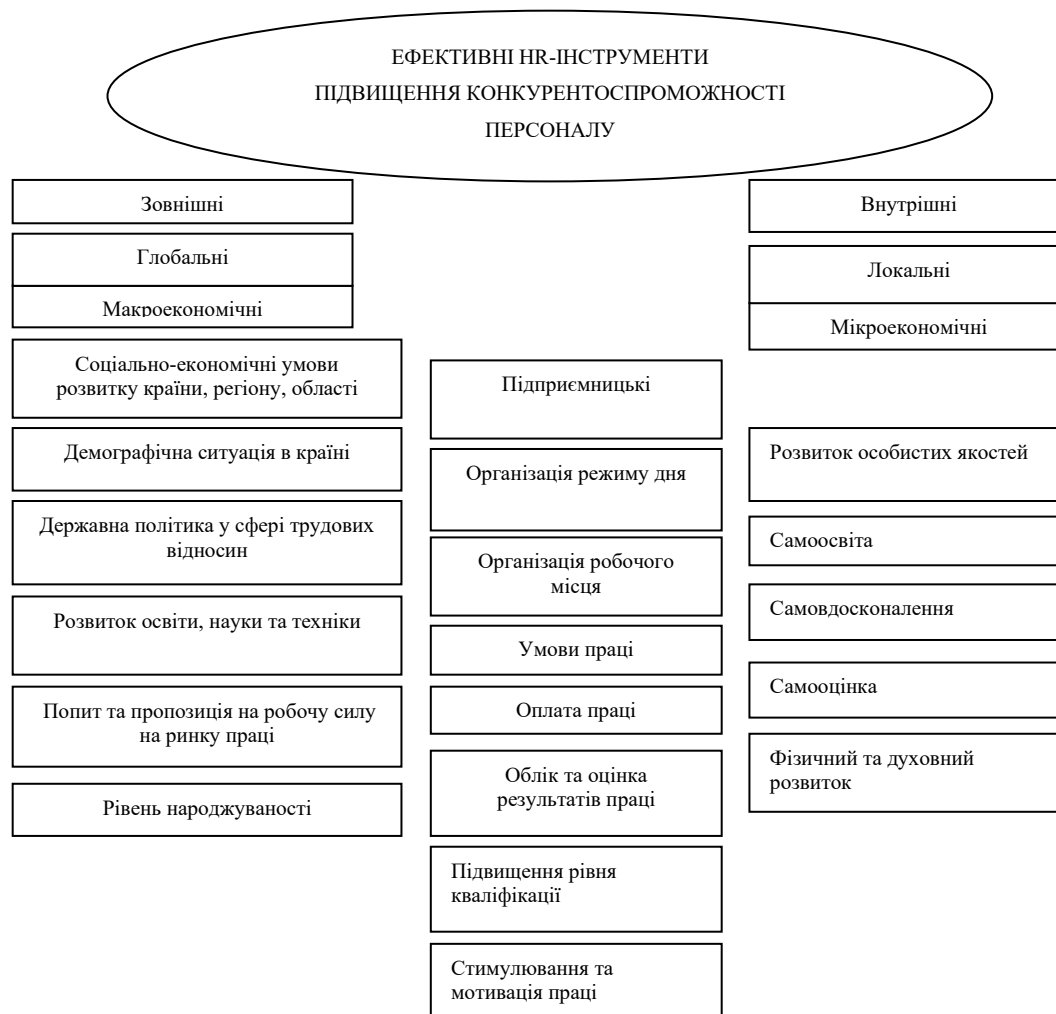

Рис. 1. Узагальнення та систематизація інструментів підвищення конкурентоспроможності персоналу як складової технології професійного розвитку підприємства

В разі ефективного підвищення конкурентоспроможності персоналу підприємство зможе отримати такі вигоди, як швидка адаптація персоналу до соціально-економічних змін зовнішнього та внутрішнього середовища та до вимог ринку; зниження плинності кадрів та підвищення лояльності персоналу до своєї організації; підтримка серед робітників основних пріоритетів внутрішньо фірмових цінностей; зростання обсягів виробництва, реалізації та якості продукції або послуг; зростання доходів. Здібності, можливості та високий рівень особистої мотивації кожного працівника підприємства генерувати нові ідеї, розвивати нові знання та навички для підвищення особистої професійної та ділової компетенції визначають потенційну можливість підприємства розробляти і впроваджувати інновації, оперативно змінюватись і швидко

адаптуватися до вимог мінливого зовнішнього ринкового середовища. Розглянемо аспекти впливу конкурентоспроможності персоналу на професійний розвиток підприємства (рисунок 2) [4, с. 67].

Конкурентоспроможність персоналу підприємства можна розглядати зі сторони якісних та кількісних характеристик. В аспекті якісних характеристик конкурентоспроможність характеризує певні ознаки, що характеризують сукупність споживчих властивостей робочої сили до ефективної праці: фах, стаж, вікові дані, володіння іноземними мовами, готовність до змін, здатність та можливість подальшого розвитку тощо. В аспекті кількісних характеристик конкурентоспроможність працівника може визначатися такими показниками, як продуктивність праці та ефективність праці, витрати робочого часу на виконання певних операцій (робіт), якість виробленої продукції, витрати сировини та палива, що використані для її виробництва тощо [5, с. 75].

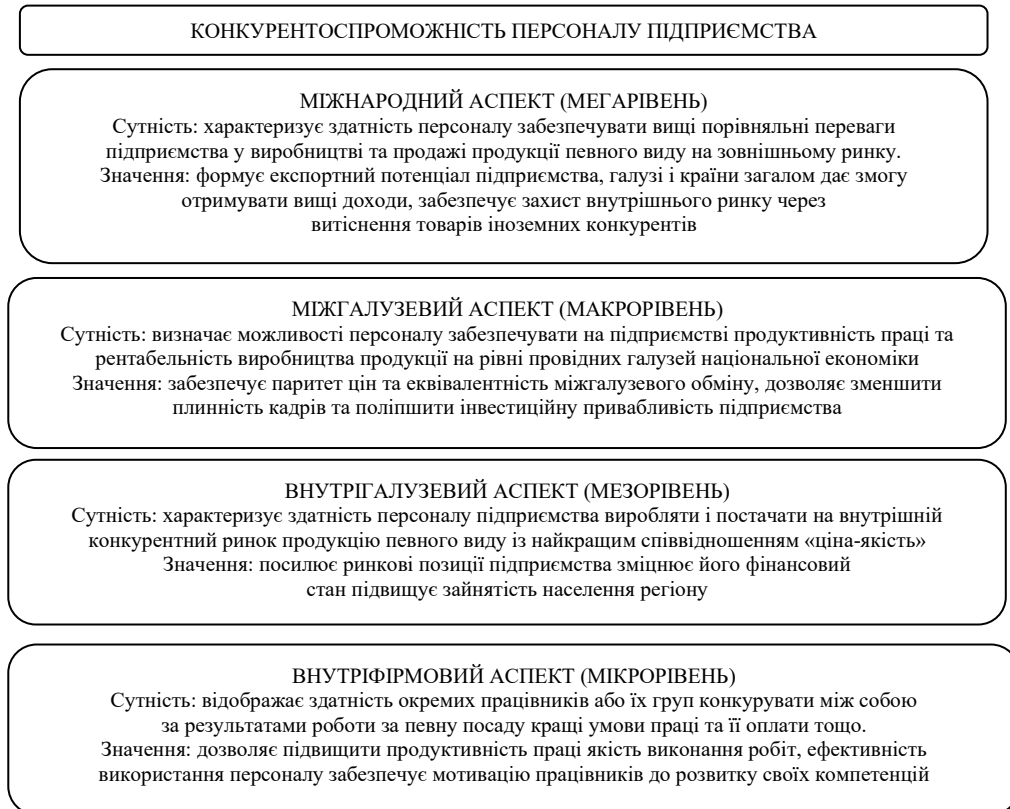

Рис. 2. Сутнісні характеристики та значення конкурентоспроможності персоналу підприємства як складової технології професійного розвитку підприємства

Підвищення конкурентоспроможності персоналу в соціально-економічних системах досягається шляхом формування та використання ефективних механізмів координації його становлення й розвитку на макро-, мезо- і локальному рівнях державного регулювання. Але зростанню конкурентоспроможності персоналу вітчизняних підприємств протидіє гостра демографічна криза, руйнація соціально-економічного механізму збереження єдності якості й кількості відтворення населення, скорочення попиту на робочу силу на ринку праці, зокрема висококваліфіковану, деформації в оплаті праці і доходах. Це веде до недостатнього використання робочої сили, неефективного та нераціонального використання трудового потенціалу персоналу підприємств загалом, гальмуючи засвоєння інноваційної моделі розвитку. Таким чином зменшується рівень зайнятості та збільшується рівень безробіття [6, с. 218].

Для підвищення конкурентоспроможності персоналу необхідно, щоб в Україні зросла доступність освіти, її якість, рівень охоплення населення освітою, особливо вищою, різноманітними формами навчання на виробництві та за його межами. Йдеться передусім про капіталовкладення в освітньо-кваліфікаційний розвиток людини. Кардинального перегляду потребує політика соціального інвестування за рахунок залучення державних та позадержавних (приватних) коштів. Поряд з цим, не меншої уваги потребує створення сприятливих умов трудової діяльності на виробництві для повної реалізації трудового потенціалу персоналу і професійної кар'єри. Оцінюючи роль і тісний зв'язок чинників людського розвитку і конкурентоспроможності робочої сили, необхідно відзначити, що набуття конкурентних переваг у значній мірі визначаються станом ринку праці, а також регіоном, місцевістю, де відбувається трудова діяльність працівника.

Основні HR-інструменти підвищення конкурентоспроможності персоналу наведено на рисунку 3. Саме тому, кожна організація повинна бути зацікавленою у навчанні та розвитку свого персоналу та

раціональному використанню їх компетенцій, щоб досягнути поставленої мети, зберегти конкурентні переваги та здобути лідируючі позиції на зовнішньому ринку. Для цього необхідно не тільки найбільш повно використовувати працю своїх робітників, але й розвивати корпоративну культуру та корпоративний дух, щоб, у свою чергу, працівники були зацікавлені в підвищенні організаційної конкурентоспроможності в тій мірі, в якій вони знаходять у ній можливість для підвищення своєї індивідуальної конкурентоспроможності [7, с. 9].

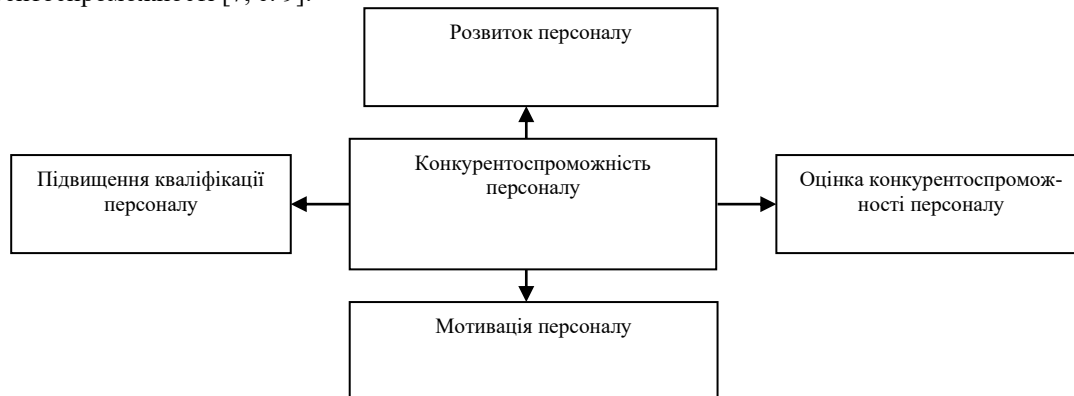

Рис. 3. HR-інструменти підвищення конкурентоспроможності персоналу підприємства

Оцінку конкурентоспроможності персоналу варто здійснювати, виходячи з його конкурентних переваг, що бувають зовнішніми стосовно персоналу і внутрішніми. Зовнішня конкурентна перевага персоналу визначається конкурентоздатністю організації, у якій працює конкретний робітник чи фахівець. Якщо в організації високий рівень конкурентоспроможності, то і персонал має гарні зовнішні умови для досягнення високого рівня конкурентоспроможності. Внутрішні конкурентні переваги персоналу можуть бути спадкоємними та придбаними. Тільки винятково обдаровані люди в меншій мірі залежать від зовнішніх умов. Перелік якостей персоналу і їхню вагомість зазначимо у таблиці 1.

Таблиця 1

Вагомість якостей оцінки конкурентоспроможності персоналу підприємства

Якості персоналу (конкурентні переваги при позитивній оцінці)	Вагомість якостей
1 Спадкоємні конкурентні переваги (здібності, фізичні дані, темперамент)	0,17
2 Професійна компетентність (освіта, спеціальні знання, навички, уміння)	0,25
3 Здатність зберігати високу працездатність в екстремальних умовах	0,19
4 Здатність виконувати своє завдання самостійно	0,13
5 Комунікабельність	0,05
6 Організованість і планування виконання доручених завдань	0,11
7 Вік, здоров'я	0,1
Разом	1,0

Оцінку конкурентоспроможності конкретної категорії персоналу здійснюють за формулою:

$$K_n = \frac{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^7 (\alpha_j \cdot \beta_{ij})}{5n} \rightarrow 1,0, \quad (1)$$

де K_n – рівень конкурентоспроможності конкретної категорії персоналу;

i – кількість експертів $i = 1, 2 \dots n$;

j – кількість оцінюваних якостей персоналу (рівень кваліфікації, виробничий досвід, ділові й особистісні якості і т.д.) $j = 1, 2 \dots 7$;

α_j – вагомість j -ї якості персоналу;

β_{ij} – оцінка i -м експертом j -ї якості персоналу за п'ятибальною системою;

$5n$ – максимально можлива кількість балів, що може одержати оцінюваний індивідуум (5 балів · n експертів).

І встановлюються наступні умови оцінки експертами якості персоналу: ознака відсутня – 1 бал; виявляється дуже рідко – 2 бали; виявляється не сильно й не слабко – 3 бали; виявляється часто – 4 бали; виявляється систематично, стійко, наочно – 5 балів.

Для прикладу проведемо оцінку конкурентоспроможності фахівця I категорії, який має вищий рівень освіти та стаж роботи за фахом 6 років, оцінки експертної групи наведені в таблиці 2.

Таблиця 2

Результати оцінки якостей конкурентоспроможності персоналу підприємства

Експертна оцінка семи якостей менеджера по п'ятибальній системі	Номер експерта		
	1	2	3
1 Спадкоємні конкурентні переваги (здібності, фізичні дані, темперамент)	4	5	4
2 Професійна компетентність (освіта, спеціальні знання, навички, уміння)	5	4	5
3 Здатність зберігати високу працездатність в екстремальних умовах	3	4	4
4 Здатність виконувати своє завдання самостійно	4	5	4
5 Комунікабельність	4	4	5
6 Організованість і планування виконання доручених завдань	5	4	4
7 Вік, здоров'я	5	5	5

Якщо підставити у формулу 1 результати експертної оцінки з таблиці 2, одержимо:

$$Kn = [0,17 \cdot (4+5+4) + 0,25 \cdot (5+4+5) + 0,19 \cdot (3+4+4) + 0,13 \cdot (4+5+4) + 0,05 \cdot (4+4+5) + 0,11 \cdot (5+4+4) + 0,1 \cdot (4+4+4)] : (5 \cdot 3) = 12,77 : 15 = 0,85.$$

Отже, працівник підприємства має високий рівень конкурентоспроможності. Для її подальшого підвищення йому слід пройти навчання, як правильно планувати та організовувати виконання доручених завдань, відвідати курси «Стресостійкість» та «Підвищення рівня комунікабельності».

Запроваджений механізм надає підприємству можливість проводити моніторинг фактичного стану, прогнозувати рівень конкурентоспроможності персоналу, своєчасно отримувати необхідну інформацію про рівень якості, чисельності та структури персоналу і приймати відповідні заходи по їх покращанню; рівень конкурентних переваг з підприємствами-конкурентами та свого персоналу як сукупності власних і здобутих якостей, які забезпечують підприємству бренд і ексклюзивність функціонування.

Для удосконалення системи стимулювання за підвищення конкурентоспроможності персоналу пропонується встановлення зворотного зв'язку між керівниками і працівниками, виявляти критерії оцінки якості результатів для кожного підрозділу, розробити і запровадити у кожному підрозділі карти результативності, які включатимуть ті види робіт, що планується виконати до зазначеного періоду, для працівників – ту кількість продукції, яку необхідно виготовити до певного періоду, включивши оцінку за бездефектність роботи.

До соціальних стимулів в механізмі підвищення конкурентоспроможності слід віднести: право на придбання за зниженими цінами акцій підприємства, надання службових автомобілів, персональних кабінетів, організація харчування працівників, забезпечення житлом і пільгами для придбання, безвідсоткові кредити на навчання, юридична допомога, соціально-консультативна допомога, організація екскурсій, фізкультурно-оздоровчих заходів, надання додаткової відпустки, скорочення тривалості робочого дня за підвищення продуктивності праці. Важливою складовою підвищення рівня конкурентоспроможності персоналу є стимулювання за зростання останньої як технології професійного розвитку підприємства [8, с. 220].

Особливістю стимулювання є те, що у кожній категорії персоналу, зокрема, робітників, інженерно-технічних працівників (спеціалістів, фахівців, службовців) та керівників різних рівнів мають бути свої умови преміювання за зростання конкурентоспроможності, що відображені у матриці, яка по горизонталі включає всі категорії персоналу, за вертикаллю – критерії преміювання (таблиця 3).

Встановивши характеристики результатів праці для всіх категорій персоналу, слід перейти до формування моделей оцінки діяльності персоналу за професійними групами та категоріями працюючих. Для цього необхідно скласти окремі моделі в табличному вигляді. Для інженерно-технічних працівників дана модель буде включати наступні характеристики результативності роботи, їх вагові показники та бальну оцінку цих характеристик (таблиця 4).

Оцінка результативної діяльності окремих працівників, що безпосередньо впливає на розмір одержуваної премії, визначається за формулою 2:

$$ОРД = \sum_{i=1}^n O_{ij} \cdot a_i, \quad (2)$$

де ОРД – оцінка результативної діяльності;

a_i – вагомість i -ї характеристики;

O_{ij} – оцінка j -ї характеристики за i -м критерієм;

n – кількість критеріїв досяжності.

Таблиця 3

Стимулювання персоналу за результатами підвищення конкурентоспроможності персоналу підприємства

Категорії персоналу / Умови преміювання за підвищення конкурентоспроможності	Основні робітники	Допоміжні робітники	Обслуговуючі робітники	Спеціалісти	Фахівці (інженерно-технічні працівники)	Службовці	Керівник підприємства (вишого рівня)	Начальники Цехів (середнього рівня)	Керівники структурних підрозділів (первинного рівня)
Збільшення обсягів робіт	X								
Якість виконання функцій	X								
Продуктивність	X								
Використання нової техніки	X	X	X						
Запровадження нових технологій	X	X	X						
Своєчасне виконання робіт	X	X	X	X	X			X	X
Ритмічність робіт	X	X	X						
Автоматизація і механізація процесу праці	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Самостійне виконання робіт	X	X	X						
Суміщення професій	X	X	X						
Освітньо-кваліфікаційний рівень				X	X		X	X	X
Складність робіт				X	X	X	X	X	X
Новизна функцій				X	X				
Скорочення затрат часу	X	X	X						
Збільшення зони обслуговування, робочого часу		X	X			X			
Скорочення обсягів браку	X								
Збільшення коефіцієнта завантаженості обладнання	X								
Безперервність роботи основного обладнання		X	X						
Збільшення міжремонтного циклу		X	X						
Зменшення простоїв обладнання	X	X	X						
Якість обслуговування			X						
Виконання планових завдань підрозділами							X	X	X

Премія в даному випадку окремого працівника визначається за формулою 3:

$$П = \frac{V_{чп} \cdot ЧП}{ФОП \cdot 100} \cdot ОРД_i \cdot O_i, \quad (3)$$

де $V_{чп}$ – відсоток чистого прибутку діяльності, %;

$ЧП$ – чистий прибуток, тис.грн;

$ФОП$ – фонд оплати праці, тис.грн;

O_i – оклад i -го працівника, грн;

$ОРД_i$ – оцінка результативної діяльності i -го працівника.

Для управлінських працівників модель оцінки має включати дещо інакші характеристики результативності та критерії їх досяжності, зокрема: ефективність організації управління підприємством (структурним підрозділом), нестандартність управлінських рішень, своєчасність виконання управлінських рішень, освітньо-кваліфікаційний рівень, масштаби управління (рівень свободи дій), ступінь відповідальності за прийняті управлінські рішення, рівень автоматизації управлінських процесів, ступінь взаємозв'язку із зовнішнім середовищем (експортно-імпортна діяльність). Варто відзначити, що сформована модель оцінки діяльності персоналу, яка враховує характеристики результативності груп та категорій персоналу сприятиме визначенню розміру преміювання за виконання професійних обов'язків та підвищенню конкурентоспроможності персоналу підприємства [9, с. 8].

Оцінювання рівня конкурентоспроможності управлінських працівників виступає розробка методичного підходу до оцінювання рівня конкурентоспроможності персоналу на основі виявлення ключових компетентностей працівників. Для оцінки рівня конкурентоспроможності персоналу скористуємося методом експертного аналізу, у результаті чого формується сукупність вихідних показників у вигляді компетентностей керівників економічної служби підприємств, які, на їх думку, є визначальними на

ринку праці. При цьому якісні оцінки компетентностей потребують трансформації у кількісну площину для побудови інтегрального показника рівня конкурентоспроможності персоналу. Експертне анкетування застосовується й для оцінки складових груп компетентностей керівників, що дозволить визначити ступінь важливості певної компетентності за номінальною лінгвістичною шкалою, яка включає три рівня відповіді: високий, середній, низький. Указані лінгвістичні змінні в кількісному вигляді дорівнюватимуть 3, 2, 1 відповідно [10]. Тобто чим більше вказана компетентність буде користуватися попитом на ринку праці, тим більше значення вона матиме.

Таблиця 4

Інструменти оцінки результативної діяльності та підвищення конкурентоспроможності фахівців та інженерно-технічних працівників підприємства

Характеристики результативності діяльності	Вагомість характеристики	Критерії досяжності даної характеристики	Бальна оцінка критерію
Ефективність організації процесів праці	0,15	Збільшення результатів діяльності на 25 %	3
		Результати діяльності збільшилися на 10 %	2
		Результати діяльності залишилися на попередньому рівні	1
Нестандартність (творчість робіт)	0,10	Робота потребує постійних нестандартних рішень	3
		Робота з елементами нестандартних рішень	2
		Робота колективу монотонна, постійно стандартна	1
Своєчасність виконання робіт	0,13	Інтенсивне виконання до зазначених термінів	3
		Своєчасне виконання робіт	2
		Робота виконана з невеликим запізненням	1
Освітньо-кваліфікаційний рівень	0,12	Вища спеціальна освіта	3
		Середньо-спеціальна за профілем освіта молодшого спеціаліста	2
		Молодшого спеціаліста	1
Складність робіт	0,10	Робота складна	3
		Робота з елементами складності	2
		Робота нескладна	1
Ступінь відповідальності за прийняті рішення	0,20	Відповідальність за окремий напрям робіт	3
		Відповідальність за окрему функцію	2
		Відповідальність за окрему роботу	1
Рівень автоматизації процесів праці	0,14	Власне програмне забезпечення	3
		Використання типових програм	2
		Використання елементів типових програм	1
Ступінь взаємозв'язку із зовнішнім середовищем	0,06	Налагоджена експортно-імпортна діяльність в цілому підприємства	3
		Окремі підрозділи виконують експортно-імпортні операції	2
		Виконання експортно-імпортової діяльності на рівні виконання окремих угод	1

Обробка представлених результатів анкетування полягає у розрахунку інтегрального показника рівня конкурентоспроможності персоналу ($I_{КРП}$) (таблиця 5) за формулою 4:

$$I_{КРП} = \sum_{j=1}^n q_j \frac{x_j}{x \max_j}, \quad (4)$$

де n – кількість компетентностей, од.;

q_j – вагомість j -ї компетентності в загальній їх кількості, частки;

x_j – фактичне значення j -ї компетентності, бали;

$x \max_j$ – максимально можливе значення j -ї компетентності, бали.

Таблиця 5

Результати розрахунку інтегрального показника рівня конкурентоспроможності управлінського персоналу підприємства

Групи компетентностей	$\frac{x_j}{x \max_j}$	Вага компетентності	$q_{ij} \frac{x_j}{x \max_j}$	$I_{КРП}$
Функціональна	0,738	0,318	0,234	0,755
Інтелектуальна	0,726	0,109	0,079	
Соціальна	0,765	0,207	0,158	
Особистісна	0,775	0,111	0,086	
Ситуативна	0,770	0,256	0,197	

За результатами розрахунків інтегрального показника рівня конкурентоспроможності персоналу його значення дорівнює 0,755. При цьому в якості досліджуваного об'єкту конкурентоспроможності було прийнято представників середньої ланки управління економічної служби підприємства (таблиця 6).

Таблиця 6

Характеристика рівня конкурентоспроможності персоналу на ринку праці підприємства

Інтервальна шкала	Характеристика інтервалу
Низький (0–0,2)	Така ситуація характерна при оцінці рівня конкурентоспроможності представників вторинного ринку праці (функціонує відповідно до теорії двоїстості ринку праці), для яких притаманними є наступні характеристики: високий рівень плинності персоналу; низький рівень заробітної плати; відсутність просування кар'єрними сходами; використання застарілої техніки та технології; низький рівень кваліфікації працівників; утруднена мобільність персоналу між секторами тощо. Для таких працівників неважливим є місце роботи, найбільш значущим виступає більший рівень оплати праці (не завжди офіційний) та кращі умови праці. З огляду на низький рівень професійної підготовки такі працівники можуть конкурувати лише в межах вторинного сегменту, не претендуючи на перехід до тієї групи, яка формується з працівників високої кваліфікації
Середній (0,2–0,60)	Працівники мають посередні здібності, що майже не відокремлює їх від загальної сукупності представників ринку праці, мають невеликий досвід роботи; не виділяються ярко вираженими особистісними, суспільно-комунікаційними та лідерськими характеристиками; задоволені працювати за ustalеним графіком роботи; середньомобільні як у межах сегментів ринку праці, так і в професійному та просторовому аспектах
Високий (0,6–1,0)	Характерний для представників первинного сектору ринку праці, у межах якого має місце високий рівень заробітної плати та кваліфікації працівників, постійна зайнятість, широко застосовуються соціальні пільги роботодавця; працівники, як правило, об'єднані у профспілки, попит на таких працівників постійно високий; професійна мобільність дозволяє отримувати сторонній дохід у вигляді винагороди за професійне консультування; можуть виступати об'єктами переманювання та конкуренції серед роботодавців; потрібне постійне професійне підвищення кваліфікації, що вимагає інвестицій від підприємства. Для таких працівників важлива повага з боку колег та клієнтів, можливість самореалізації, існування автономії у роботі, займатися цікавою роботою як такою

Таким чином, розроблено підхід до оцінки рівня професійної конкурентоспроможності працівників, який на відміну від існуючих, включає розрахунок кваліфікаційної складової конкурентоспроможності різних категорій персоналу і дозволяє сформувати та раціонально використовувати професійно підготовлені управлінські кадри (таблиця 7).

Таблиця 7

Результати оцінки градацій конкурентоспроможності персоналу як складової технологій професійного розвитку підприємства

Ознаки конкурентоспроможності	Градації ознак конкурентоспроможності	Оцінка градацій, бали	Значимість ознаки (питома вага), частки %
Кваліфікація	Різні рівні	Різні бали	0,60
Стаж роботи з професії	Менш 3-х років	3,1	0,20
	Від 3-х до 10-и років	7,2	
	Від 10-и до 20-и років	10,3	
	Від 20-и до 30-и років	7,8	
	Понад 30-и років	5,4	
Вік	До 20-и років	2,8	0,10
	Від 20-и до 30-и років	7,4	
	Від 30-и до 40-а років	10,1	
	Від 40-а до 50-и років	7,8	
	Від 50-и до 65-и років	6,4	
Освіта	Понад 65-и років	2,1	0,10
	Практик (середня, незакінчена середня)	3,8	
	ПТУ за профілем роботи	6,4	
	Технікум за профілем роботи	8,4	
	ВНЗ за профілем роботи	10,1	
	Технікум, ВНЗ не за профілем	6,8	

Конкурентоспроможність працівників є результируючою чотирьох аналізованих параметрів: кваліфікації, стажу роботи за професією, віку та освіти. Якщо перші три складові конкурентоспроможності обумовлені на підставі системи градацій, то четверта є специфічним компонентом, що відображає особливості функціональної категорії працівника та специфіку конкурентного середовища. Отримані значення інтегрального показника знаходяться в межах від 0 до 1. Для оцінки рівня набутих компетентностей людських ресурсів на ринку праці використаємо триінтервальну шкалу: низький (0–0,2), середній (0,2–0,60), високий (0,6–1,0) рівні. Вибір такої шкали пояснюється тим, що при оцінці рівня важливості певної компетентності на ринку праці експертам було запропоновано номінальну лінгвістичну шкалу за такими ж трьома рівнями відповідей.

Розроблений методичний підхід до визначення конкурентоспроможності персоналу підприємства дозволяє комплексно оцінити компетентності керівників середньої ланки управління на основі розрахунку загального інтегрального показника конкурентоспроможності персоналу підприємства.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Отже, від рівня конкурентоспроможності персоналу безпосередньо та напряду залежить рівень конкурентоспроможності та привабливості бізнесу, його можливість виживати в конкурентній боротьбі та ефективно функціонувати на ринку з певним рівнем гарантії прибутковості.

Таким чином, у забезпеченні конкурентоспроможності персоналу як складової професійного розвитку підприємства зацікавлені як самі працівники, так і роботодавці. Проте проблема формування трудового потенціалу повинна знаходити підтримку і на державному рівні. Базою економічного піднесення будь-якого підприємства має бути, передусім, збереження та розвиток його людського потенціалу. Саме завдячуючи цьому мають бути створені передумови щодо підвищення та регулювання конкурентоспроможності персоналу на рівні окремих підприємств за допомогою організаційно-правових, фінансово-економічних та соціальних важелів. Це дасть змогу більш ефективно використовувати людський капітал організацій в Україні, що, в кінцевому рахунку, відкриває нові можливості – формування й використання інноваційного потенціалу, який визначатиме долю підприємств і працівників в конкурентних умовах, їх конкурентні позиції на внутрішньому і зовнішніх ринках.

Система професійного розвитку одночасно має враховувати та узгоджувати як інтереси підприємства у швидкому заповненні вакантних місць кваліфікованим, досвідченим та компетентним персоналом при розумній економії коштів, що спрямовуються у людський капітал, так й інтереси працівників, які здебільшого спрямовані на отримання достатнього матеріального та соціального захисту. Тільки сумісне задоволення інтересів та мотиваційних очікувань працівників та роботодавця дозволить досягти високого рівня соціальної та економічної окупності інвестицій у людський капітал у найближчому періоді. Інвестуючи у своїх працівників, підприємства активізують їхню трудову віддачу, підвищують продуктивність праці, скорочують витрати робочого часу, зміцнюють свою конкурентоспроможність, а приватне інвестування людського капіталу є абсолютно необхідною умовою його нарощення на будь-якому рівні.

Література

1. Цветкова І. І. Конкурентоспроможність персоналу: сутність та місце у забезпеченні конкурентоспроможності підприємства / І. І. Цветкова // *Культура народів Причорномор'я*. – 2006. – № 88. – С. 119–125.
2. Єлець О. П. Сутність конкуренції та конкурентоспроможності підприємства / О. П. Єлець // *Економічний вісник ЗДІА*. – 2016. – № 1(01). – URL: https://old-zdia.znu.edu.ua/gazeta/evzdia_2016_1_58.pdf (дата звернення: 27.05.2022).
3. Галаз Л.В. Роль конкурентоспроможного трудового потенціалу в інноваційному розвитку підприємства / Л.В. Галаз // *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. – 2008. – С. 162-169.
4. Харун О. Конкурентоспроможність персоналу підприємства в контексті розвитку трудового потенціалу / О. Харун // *Міжнародний науковий журнал. Економіка суб'єктів господарювання*. – 2016. – № 4. – С. 62-73.
5. Бучинська Т. В. Конкурентоспроможність персоналу як основний чинник підвищення ефективності діяльності підприємства / Т. В. Бучинська // *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. – 2016. – Вип. 10(1). – С. 74-77. – URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2016_10%281%29__18.
6. Баско А. В. Підвищення конкурентоспроможності підприємства на основі розвитку управлінського персоналу. – 2013. – С. 217-220. – URL: <http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/2010/4930/1/217%20-%2020220.pdf> (дата звернення: 24.05.2022).
7. Брусенцева О. А. Конкурентоспроможність персоналу як складова конкурентоспроможності підприємства / О. А. Брусенцева // *Науковий вісник УМО. Економіка та управління*. – 2017. – № 3. – С. 1-12.
8. Климчук А.О. Мотивація та стимулювання персоналу в ефективному управлінні підприємством та підвищення інноваційної діяльності / А.О. Климчук, А.М. Михайлов // *Маркетинг і менеджмент інновацій*. – 2018. – № 1. – С. 218–234.
9. Климчук, А. О. Вплив факторів на формування та підвищення конкурентоспроможності персоналу підприємства / А. О. Климчук // *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство / голов. ред. М.М. Палінчак*. – Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2016. – Вип. 7, Ч. 2. – С. 6–9.
10. Boiko J., & Volianska-Savchuk L., & Bazaliyska N., & Zelena M. (2021). Smart Recruiting as a Modern Tool for HR Hiring in the Context of Business Informatization, 2021 11th International Conference on Advanced Computer Information Technologies (ACIT).

References

1. Tsvietkova I. I. Konkurentospromozhnist personalu: sutnist ta mistse u zabezpechenni konkurentospromozhnosti pidpriemstva / I. Tsvietkova // *Kultura narodov Prychernomoria*. – 2006. – № 88. – S. 119–125.
2. Yelets O. P. Sutnist konkurentsii ta konkurentospromozhnosti pidpriemstva / O. P. Yelets // *Ekonomichniy visnyk ZDIA*. – 2016. – № 1(01). – URL: https://old-zdia.znu.edu.ua/gazeta/evzdia_2016_1_58.pdf (data zvernennia: 27.05.2022).
3. Halaz L.V. Rol konkurentospromozhnoho trudovoho potentsialu v innovatsiinomu rozvytku pidpriemstva / L.V. Halaz // *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika"*. – 2008. – S. 162-169.
4. Kharun O. Konkurentospromozhnist personalu pidpriemstva v konteksti rozvytku trudovoho potentsialu / O. Kharun // *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal. Ekonomika subiektiv hospodariuvannia*. – 2016. – № 4. – S. 62-73.
5. Buchynska T. V. Konkurentospromozhnist personalu yak osnovnyi chynnyk pidvyshchennia efektyvnosti diialnosti pidpriemstva / T. V. Buchynska // *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*. – 2016. – Vyp. 10(1). – S. 74-77. – URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2016_10%281%29_18.
6. Basko A. V. Pidvyshchennia konkurentospromozhnosti pidpriemstva na osnovi rozvytku upravlinskoho personalu. – 2013. – S. 217-220. – URL: <http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/2010/4930/1/217%20-%20220.pdf> (data zvernennia: 24.05.2022).
7. Brusientseva O. A. Konkurentospromozhnist personalu yak skladova konkurentospromozhnosti pidpriemstva / O. A. Brusientseva // *Naukovyi visnyk UMO. Ekonomika ta upravlinnia*. – 2017. – № 3. – S. 1-12.
8. Klymchuk A.O. Motyvatsiia ta stymuliuвання personalu v efektyvnomu upravlinni pidpriemstvom ta pidvyshchennia innovatsiinoi diialnosti / A.O. Klymchuk, A.M. Mykhailov // *Marketynh i menedzhment innovatsii*. – 2018. – № 1. – S. 218–234.
9. Klymchuk, A. O. Vplyv faktoriv na formuvannia ta pidvyshchennia konkurentospromozhnosti personalu pidpriemstva / A. O. Klymchuk // *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo / holov. red. M.M. Palinchak*. – Uzhhorod : Vydavnychiy dim «Helvetyka», 2016. – Vyp. 7, Ch. 2. – S. 6–9.
10. Boiko J., & Volianska-Savchuk L., & Bazaliyska N., & Zelena M. (2021). Smart Recruiting as a Modern Tool for HR Hiring in the Context of Business Informatization, 2021 11th International Conference on Advanced Computer Information Technologies (ACIT).

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-43>

УДК 574.24

Сергій КАЛІНІЧЕНКО

Державний біотехнологічний університет
<https://orcid.org/0000-0003-3958-4763>

Катерина СПОДАР

Державний біотехнологічний університет
<https://orcid.org/0000-0002-6799-7701>

Андрій ГРІБІНИК

Державний біотехнологічний університет
<https://orcid.org/0000-0002-0266-3006>

Валентина ХОЛОДОК

Харківська державна академія культури
<https://orcid.org/0000-0002-5352-7362>

Андрій ВИННИК

Західноукраїнський національний університет
<https://orcid.org/0000-0002-3922-535X>

СПЕЦИФІКА ОРГАНІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ТУРИЗМУ В ЗАРУБІЖНІЙ ПРАКТИЦІ

Розвиток туризму у сільських регіонах – це інструмент перерозподільної моделі для скорочення розриву між найбільш відсталими сільськими районами та іншими галузями економіки. Фактично у багатьох сільських регіонах у Європі сільське господарство перестало бути найважливішою формою використання землі та найважливішою діяльністю сільської громади. У світовій туристській практиці відпочинок у сільській місцевості давно має стійку популярність. Це пов'язано з тим, що чим більше люди дізнаються про несприятливий вплив міського середовища на здоров'я, тим більш затребуваним стає відпочинок у віддаленій від мегаполісів місцевості. Міжнародна практика показує, що розвиток сільського туризму є великою соціально-економічною програмою з переведення частини аграрного сектора із сфери виробництва у сферу послуг. Слід зазначити, що у межах сільського туризму практикується і пряма виробнича діяльність: відродження та розвитку різних народних і художніх промислів, традиційного ремісничого виробництва, виробництво екологічно чистих продуктів. Сільський туризм дозволяє також знайти засоби та способи для збереження природи. У багатьох країнах розвиток цього виду туризму став головним напрямом охорони та відтворення національних сільських ландшафтів. З функціонального погляду сільський туризм тісно пов'язаний з іншими видами туризму, насамперед із рекреаційним, культурним, спеціалізованими видами туризму – мисливським, рибальським, культовим тощо. Все це дозволяє включати сільський туризм у комбіновані тури, що примножує попит на традиційний туристичний продукт. Незалежно від специфіки конкретних територій, концепції розвитку сільського туризму, крім економічного (комерційного) контексту, як правило, мають також певний ідеологічний зміст. Отримуваний туристами досвід формується не лише в ході вивчення ними архітектурних пам'яток, творів мистецтва чи народної творчості, але й шляхом безпосередніх контактів з такими реаліями сільської місцевості, як властиві їй мешканцям гостинність, привітність та доброзичливість

Ключові слова: сільський туризм, потенціал, рекреаційний комплекс, агротуризм, сфера туризму.

Sergiy KALINICHENKO, Kateryna SPODAR, Andrey GRIBINYK

Biotechnological University

Valentyna KHOLODOK

Kharkiv State Academy of Culture

Andrii VYNNYK

West Ukrainian National University

SPECIFICS OF ORGANIZATION OF RURAL TOURISM IN FOREIGN PRACTICE

The development of tourism in rural areas is a tool of the redistributive model to reduce the gap between the most backward rural areas and other sectors of the economy. In fact, in many rural areas of Europe, agriculture has ceased to be the most important form of land use and the most important activity of the rural community. In the world tourist practice, recreation in the countryside has long been steadily popular. This is due to the fact that the more people learn about the adverse effects of the urban environment on health, the more popular is the rest in a remote area. International practice shows that the development of rural tourism is a major socio-economic program to transfer part of the agricultural sector from production to services. It should be noted that within rural tourism is practiced and direct production activities: the revival and development of various folk and artistic crafts, traditional handicrafts, production of environmentally friendly products. Rural tourism also allows you to find ways and means to preserve nature. In many countries, the development of this type of tourism has become the main direction of protection and reproduction of national rural landscapes. From the functional point of view, rural tourism is closely related to other types of tourism, especially recreational, cultural, specialized types of tourism - skiing, hunting, fishing, worship and more. All this allows to include rural tourism in combined tours, which increases the demand for traditional tourism products. Regardless of the specifics of specific areas, the concept of rural tourism development, in addition to the economic (commercial) context, as a rule, also have a certain ideological meaning. The experience gained by tourists is formed not only in the course of their study of architectural monuments, works of art or folk art, but also through direct contact with the realities of the countryside, as inherent in its inhabitants hospitality, friendliness and friendliness.

Key words: rural tourism, potential, recreational complex, agrotourism, sphere of tourism.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Туризм став реальним фактом в житті будь-якої країни світу. Одна з найдинамічніших галузей сучасної глобальної економіки, що безпосередньо впливає на розвиток більш як 50 галузей. Світовий досвід показує, що туристична галузь – це та галузь, яка при порівняно невеликих капіталовкладеннях може дати великий прибуток, наповнювати бюджети всіх рівнів. І це не дивно, адже оборотність капіталу в 4 і більше разів вище, ніж у середньому в інших галузях народного господарства. Також витрати для створення одного робочого місця у 20 раз менша в порівнянні з промисловістю. Саме туризм є тим каталізатором, що створює динамічний розвиток як окремих галузей економіки, так і соціально-економічного розвитку цілих країн.

Оцінка передового досвіду, визначення можливостей та перспектив його застосування в галузі комунікації – ключове питання у визначенні та прийнятті тактичних рішень у будь-якій сфері. Туристична діяльність вимагає прямого контакту з людьми та робить необхідним вибір у різноманітності підходів до обслуговування. З цього погляду вивчення та оцінка передового досвіду у сфері туризму особливо актуальні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Окремим аспектам сільського туризму приділили увагу вітчизняні науковці з різних галузей, а саме: права, історії, туризмознавства, соціології, економіки й географії, зокрема: В. І. Биркович, Г. Л. Чернява, П. В. Горішевський, М. М. Костиця, В. К. Данилко, С. П. Кузик, С. Т. Слюсар, В. Ф. Кифяк, В. Ю. Степанов, Я. Л. Коломієць, Н. В. Черкаська. Серед зарубіжних вчених, які зробили значний внесок у дослідженні сільського туризму, слід відзначити таких, як С. Медлік, Дж. Мардох, Т. Марсен, М. Шнайдер, Л. Пшезборська, О. В. Айгістова, Ю. В. Забаєв, А. И. Сеселкин, Е. Вирвіч, Е. Скшипек, А. П. Дуровіч.

Формулювання цілей статті

Формулювання цілей статті розгляд основних напрямів розвитку агротуризму у світі, їхня концептуальна оцінка, визначення перспектив подальшого формування цього перспективного напрямку світового туризму.

Виклад основного матеріалу дослідження

Агротуризм, або як його ще називають сільський, – це туризм, який проходить у тісному колі з природою, місцем призначення якого є сільська місцевість. Такий вид туризму тісно пов'язаний з проживанням у селянських сім'ях або сільських будинках, рекреацією на природі зі спокійним темпом життя, з прийняттям участі у місцевих народних звичаях, ритуалах, урочистостях та ін. Сільська місцевість має можливості для кінних або піших прогулянок збирання лісових ягід, грибів, трав та ін. Оригінальність цьому виду туризму надає сільська культура, зокрема мешканці села з їх незвичайним укладом життя, куди можна віднести побут, кухню, костюми, ремесла, мову (діалекти) і фольклор.

Одне з важливих завдань сільського туризму – дати імпульс розвитку окремих сільських поселень, підвищення рівня доходів їх мешканців, зменшення міграційного потоку із сільської місцевості до міст шляхом організації нового специфічного сектору сільської економіки.

Сільський туризм має соціально-економічне значення для держави за наступними факторами:

- стимулює розвиток місцевої інфраструктури;
- вирішує проблеми сільських господарств, що займаються сільським туризмом;
- активізує місцевий ринок праці, надаючи робочі місця, що перебувають у дефіциті, тим самим затримують процес міграції місцевого населення;
- сприяє збереженню етносу, традицій;
- створює умови для відпочинку туристів різних бюджетних категорій;
- сприяє підвищенню культурного рівня та екологічної свідомості мешканців [1].

Становлення європейського сільського туризму розпочалося у 1970-х роках. і тривало приблизно 20 років. На початку 1990-х років. європейські країни були лідерами з надання послуг у сільській місцевості, поза великими містами. Країни, що сьогодні є лідерами у сфері сільського туризму у світі, прийнято класифікувати за часом початку активного розвитку сільського туризму та моделям розвитку [2].

Статистика показує, що 68% західних європейців проводять відпустку у власній країні та 20% в інших європейських державах-членах ЄС. З них 25% (тобто один турист з чотирьох) проводять свою відпустку в сільській місцевості з урахуванням економічної точки зору (низькі ціни), а також керуючись якістю перебування [3].

Згідно з даними Європейської федерації фермерського та сільського туризму (EuroGites) на сьогоднішній момент у Європі існує приблизно 400,000 тис. сільських житлових будинків за наданням послуг сільського туризму. Житлові будинки мають у своєму розпорядженні 3,6 млн ліжко-місць (номерний фонд Іспанії є найбільшим за розмірами, що перевершують інші країни в 2 рази) [4]. У європейських країнах сільський туризм посідає друге місце після пляжного спрямування та забезпечує до 30% прибутку туристського комплексу. Сільському туризму віддають перевагу від 12 до 30% мандрівників у світі, за

даними Європейської федерації «EUROGITES». Загальний дохід туристичної промисловості від сільського туризму становить середньому 10-20%. Сільський туризм має 15% ліжко-місць, на яких можуть одночасно розміститися 6,5 млн туристів [3].

Становлення сільського туризму як форми сталого розвитку сільських територій у європейській практиці пройшло кілька еволюційних етапів, та були сформовані підходи до його організації.

Стартап розвитку сільського туризму у Європі, у тій формі, в якій він існує, покладено у Франції у 1951 р. у типовому французькому селі Chandal ala Javie Provence. Французькі селяни почали першими надавати туристські послуги на основі малого готельного господарства. Організація сільського туризму з урахуванням малого готельного господарства була цілу соціально-економічну програму розвитку депресивних територій з допомогою переведення частини сільського населення із сфери виробництва, у сферу послуг. Так, з'явилася перша модель сільського туризму, що панує у Європі – це західноєвропейська модель. У контексті даної моделі розвиваються гостьові будинки у 42,8% країнах Євросоюзу: Австрія, Ірландія, Німеччина, Люксембург, Нідерланди, Швеція, Хорватія та Франція. Мотиви її становлення у країнах носили соціально-економічний характер. Втрата конкурентоспроможності аграрного виробництва та необхідність реструктуризації сільського господарства з метою підвищення його ефективності стала основою політики у країнах Західної Європи [5].

Концепція розвитку сільського туризму з урахуванням малого готельного господарства вибудовується з урахуванням ресурсів домашніх господарств як засобів розміщення. Сільська сім'я займається прийомом гостей, їх харчуванням та забезпечує розважальну складову. Європейські країни розвиваються за цією моделлю, але цілі, що спонукали селян диверсифікувати свою основну діяльність, були різні. Так, у країнах Західної Європи основний мотив пов'язаний із кризою в аграрній сфері, погіршенням життя сільського населення, депопуляцією та деградацією сільських регіонів. Основна мета – це створення альтернативного джерела зайнятості у сільській місцевості.

У країнах Східної Європи, навпаки, курс на розвиток несільськогосподарського сектору національної економіки сільського туризму було взято з метою реорганізації туристичної галузі, а саме, розосередження туристських потоків із традиційних центрів відпочинку на внутрішні екологічно чисті території.

Єдина країна, яка територіально належить до країн Західної Європи, але, розвивається за іншою моделлю, є Великобританія. У Великій Британії набула розвитку друга значуща модель сільського туризму в Європі – це модель, що працює за схемою «bed&breakfast» або англо-американська модель, яка передбачає створення засобів розміщення для прийому в невеликих позаміських поселеннях туристів. Мета – надання ночівлі та сніданку в сільській місцевості для туристів (наприклад, туристи, що вирушили в похід тривалістю 5-7 днів, переміщуючись територією, можуть перекусити у цих закладах). На рис. 1 схематично представлена система розвитку сільського туризму в окремих частинах Європейського Союзу, відзначено моделі їх розвитку, належність до країни та мету створення.

Рис. 1. Система розвитку сільського туризму в окремих частинах Європейського Союзу

Сільський туризм у Європі утвердився у вигляді двох основних моделей. Перша модель сільського туризму є «мале готельне господарство» має стала вельми поширеною у країнах, у яких концепція «ферма» пов'язані з сільськогосподарської діяльністю. Друга модель bed&breakfast. Фермерська туристська гостинність особливо набула розвитку у Франції, Австрії та Німеччині. У цих країнах ферма для туриста – це місце для відпочинку та сільськогосподарської діяльності [6].

У багатьох країнах Європейського Союзу до стратегії розвитку сільських територій включено сільський туризм, який допомагає зберегти населення у селах, створити робочі місця та сприяти соціально-економічному розвитку територій [7]. У країнах ЄС інституційна складова сільського туризму має яскраво виражений характер. Розвиток сільського туризму активно підтримується владою та представлений у рамках програм з підтримки розвитку даної галузі. Інституційна платформа управління та розвитку сфери туризму представлена у кількох міжнародних програмах фінансової підтримки розвитку сільського туризму, таких як SAPARD, LEADER та RDPE. Програма «SAPARD» спрямована на створення та підтримання нових робочих місць у сільській місцевості (за допомогою розвитку сільської інфраструктури та диверсифікації економічної діяльності у сільській місцевості) та більшою мірою сфокусована на підтримці розвитку туризму та бізнесу, побічно залученого до туризму. Відповідно до розділу програми «Диверсифікація економічної діяльності у сільській місцевості» намічено такі сфери підтримки: створення додаткового доходу на фермах; створення робочих місць у сільських районах; обладнання сільських районів туристичною інфраструктурою [8].

Програма «LEADER» є фондом, спрямованим на підтримку фермерів за рахунок надання грантів та позик для відкриття свого бізнесу у сфері туризму. Гранти програми доступні для фермерів, сільських бізнесменів, лісників та інших категорій громадян [8]. Програма «EXPERT» створена з метою заохочення сільського туризму в країнах та регіонах-учасниках, заснована на засадах інноваційності, прибутковості та сталості розвитку. Цільова програма «EXPERT» орієнтована на професійні організації, школи, університети та всіх зацікавлених осіб. Після цього була створена Асоціація розвитку сільського туризму (ATRAC), яка пролонгувала розпочату справу програми «EXPERT». Програма «База даних щодо послуг сільського туризму» – це особлива комп'ютерна програма, яка надає інформацію про послуги, компанії, організації сільського туризму в регіонах Європи. Програма «Європейська мережа сільського туризму» (EUROPEAN RURAL TOURISM NETWORK) організована під егідою Європейської федерації фермерського та сільського туризму (EuroGites) спільно з 12 підприємствами з 45 організації сільського туризму у 9 країнах ЄС. Цей проєкт складається з трьох елементів:

1. технічний супровід розвитку ланцюга туристичного житла в Німеччині, Іспанії, Португалії, Угорщині, Чехії та Румунії.
2. забезпечення інформацією ринку сільського туризму країнах ЄС.
3. сприяння у створенні програми для отримання інформації та просуванні засобів розміщення в кожній країні [9].

Європейські країни (а також африканські, азійські, латиноамериканські країни) є учасниками міжнародної програми World Wide Opportunities on Organic Farms (Добровільні працівники на органічних фермах), заснована в 1971 р. в Англії (засновник Сью Коппард). Програма «WWOOF» – це мережа національних організацій, які здійснюють розміщення волонтерів на органічно-екологічних сільських фермах, що є різновидом сільськогосподарського туризму, сільськогосподарської практики [5]. Ідея полягає в тому, що волонтери помічники прибувають на екологічно чисті селянські господарства та самостійні селянські господарства з метою безоплатної допомоги. Між волонтерами та господарями ферм встановлюються відносини гостинності через безгрошовий обмін, коли помічник WWOOFer («вуфер») добровільно допомагає у повсякденній діяльності селянського господарства. Як правило, для того, щоб стати учасником програми, фермер повинен заплатити внесок організації WWOOF у своїй країні, тим самим підтверджуючи, що фермерське господарство відповідає стандартам органічного сільського господарства, і житло, що здається в оренду волонтерам, відповідає санітарним стандартам [10].

Сільський туризм туристська індустрія, що швидко розвивається, в багатьох частинах світу, особливо в розвинених країнах. Попит на послуги сільського туризму суттєво збільшився з 1970-х років. рахунок різноманітних пропозицій [11]. У багатьох країнах затверджено нормативно-правові документи, що регулюють діяльність сільського туризму на державному рівні. Законодавчі документи на регіональному рівні розроблені в Бельгії, Іспанії та Італії, а у Фінляндії документи такого роду відсутні. Одним із таких документів є спеціальна система класифікації засобів розміщення, що надають послуги туризму у сільській місцевості. Зазначимо, що типи засобів розміщення територіально стратифіковані у країнах Євросоюзу з урахуванням ступеня комфортності, економіко-географічного становища країни (анклавне чи приморське становище) та кліматичних особливостей. Для країн, що розвиваються за західноєвропейською моделлю сільського туризму характерні, як засоби розміщення, гостьові будинки та мініготелі, що працюють за системою В&В з певною категорією зірковості (1-5 зірок).

За даними відділу статистики Литви, відпочинок у сільській місцевості віддають перевагу приблизно 90% національних жителів. Середнє зростання сільського туризму в Литві становить 5-7% порівняно з 2017 р., показник знизився на 5% (2017 р.=11%). Згідно зі статистикою, у 2017 р. 605 сільських ферм надали послуги туризму для 260,7 тис. гостей, їх приблизно 22,6 тис. були іноземними гостями. Інтерес до відпочинку у Литві виявили поляки, росіяни, німці, латиші [12]. Показники внутрішнього регіонального продукту (ВРП) Литви у сфері сільського туризму становив у різні роки, відповідно, 2004 р. - 4109 \$, в 2008 р. - 11700 \$, в 2014 р. - 13284 \$ з урахуванням відвідувань іноземними громадянами сільських ферм Литви.

Як показує досвід успішних у розвитку сільського туризму країн, основною «родзинкою», що приваблює туристів, є опора на місцеві традиції: у зовнішньому вигляді поселень, в облаштуванні гостьових будинків, у гастрономії, одягу, сувенірах, заходах. При цьому місцеві жителі часто залишаються вірними традиціям «для себе», а не для туристів, тим самим забезпечуючи знайомство зі «справжньою, живою» традицією, а не «показушною». У низці країн держава активно підтримує діяльність, засновану на національних традиціях.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Європейський досвід свідчить про те, що сільський туризм є одним із стратегічних та пріоритетних напрямків розвитку сільських територій, інтегруючись з іншими аспектами сільського життя. Сільський туризм можна віднести до спільного продукту, оскільки сама туристична діяльність неспроможна повною мірою забезпечити туристів усіма видами послуг. Об'єднуючи сільські організації, можна направити діяльність на економічний та соціальний розвиток сільських поселень та регіонів країни загалом, що досягається лише завдяки підтримці туристських послуг.

Література

1. Кузик С.П. Географія туризму : навчальний посібник. К. : Знання, 2011. 271 с.
2. Комплексное развитие туризма в сельской местности. URL: <http://www.kaicc.ru/content/kompleksnoe-razvitie-turizma-v-selskoj-mestnosti>
3. Официальный сайт Евростат. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexp>
4. Vytautas Barkauskas, Kristina Barkauskiene. The impact of economic factors on the development of rural tourism: Lithuanian case/ 19th International Scientific conference, Economics and Management 2014, ICEM 2014, 23-25 April 2014, Riga, Latvia
5. Busby G., Rendle S. The Transition from tourism on farm-to-farm tourism. *Tourism Management*. 2000. Т. 21. С. 635–642.
6. Commission of the European Communities: 1986, Action in the field of tourism, Bulletin of the European Communities, Supplement 4/86, European Commission, Brussels.
7. OECD: Organization for Economic Cooperation and Development. *Tourism Strategies and Rural Development*. 1994. URL: <http://www.oecd.org>
8. Darau A., Corneliu M., Brad M.L., Avram E. The concept of rural tourism and agritourism. Vasile Goldiș University Press. 2010. Т. 5. № 4. С. 39–42.
9. Streimikiene D., Bilan Y. Review of Rural Tourism Development Theories. *Transformations in Business & Economics*, Vol. 14, No 2 (35), 2015/ pp. 21-34.
10. Maclin P. Rural Tourism – An Overview. URL: [http://www.agric.gov.ab.ca/\\$department/deptdocs.nsf/all/csil1](http://www.agric.gov.ab.ca/$department/deptdocs.nsf/all/csil1)
11. Sharpley R. & Roberts L. Editorial. Rural Tourism – 10 years on. *International Journal of Tourism Research* 6(3), 2004. 119-124.

References

1. Kuzyk S.P. *Geohrafiia turizmu : navchalnyi posibnyk*. K. : Znannia, 2011. 271 s.
2. *Kompleksnoe razvytye turizma v selskoi mestnosti*. URL: <http://www.kaicc.ru/content/kompleksnoe-razvitie-turizma-v-selskoj-mestnosti>
3. Официальный сайт Евростат. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexp>
4. Vytautas Barkauskas, Kristina Barkauskiene. The impact of economic factors on the development of rural tourism: Lithuanian case/ 19th International Scientific conference, Economics and Management 2014, ICEM 2014, 23-25 April 2014, Riga, Latvia
5. Busby G., Rendle S. The Transition from tourism on farm-to-farm tourism. *Tourism Management*. 2000. Т. 21. С. 635–642.
6. Commission of the European Communities: 1986, Action in the field of tourism, Bulletin of the European Communities, Supplement 4/86, European Commission, Brussels.
7. OECD: Organization for Economic Cooperation and Development. *Tourism Strategies and Rural Development*. 1994. URL: <http://www.oecd.org>
8. Darau A., Corneliu M., Brad M.L., Avram E. The concept of rural tourism and agritourism. Vasile Goldiș University Press. 2010. Т. 5. № 4. С. 39–42.
9. Streimikiene D., Bilan Y. Review of Rural Tourism Development Theories. *Transformations in Business & Economics*, Vol. 14, No 2 (35), 2015/ pp. 21-34.
10. Maclin P. Rural Tourism – An Overview. URL: [http://www.agric.gov.ab.ca/\\$department/deptdocs.nsf/all/csil1](http://www.agric.gov.ab.ca/$department/deptdocs.nsf/all/csil1)
11. Sharpley R. & Roberts L. Editorial. Rural Tourism – 10 years on. *International Journal of Tourism Research* 6(3), 2004. 119-124.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-44>

УДК 351.712.4:338.432 (477)

Павло НЕСЕНЕНКО

Одеський національний економічний університет

e-mail: nppod@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-6399-3511>

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ

В статті проведено аналіз методологічного апарату до оцінки ефективності державного регулювання аграрного сектора економіки. Зважаючи на мету, основним завданням дослідження є визначення критеріїв оцінки ефективності державного регулювання в аграрній сфері. На основі критичного аналізу виокремлено групи методик оцінки ефективності державної підтримки. Проведено аналіз методологічного апарату до оцінки ефективності державного регулювання аграрного сектора економіки. Визначено критерії оцінки ефективності державного регулювання в аграрній сфері. Запропонована методика оцінки ефективності державного регулювання аграрного сектора економіки, яка має бути спрямована, насамперед, на оцінку ступеня вирішення основних проблем, що перешкоджають розвитку галузі, та оцінку рівня впливу заходів державної підтримки.

Ключові слова: державне регулювання, економічна політика, аграрний сектор, економічний розвиток.

Pavlo NESENEKO

Odessa National Economics University

METHODICAL APPROACHES TO EVALUATION OF EFFICIENCY OF STATE REGULATION OF AGRICULTURAL SECTOR

Modern reforming of the economy is aimed at its balance and stability, as well as the need to ensure vital interests of society, dynamism of socio-economic development. Solving complex economic problems requires the formation and application of an institutional approach. The changes taking place in the modern economic system have a multifaceted nature, therefore the institutional support of the agrarian sphere as a part of the national economy must correspond to modern realities.

Proper socio-economic development of the state depends on the general organization of state regulation, the separation of powers between authorities, and in the context of the development of the agrarian sector - on the assessment of the effectiveness of the executive power.

The article analyzes the methodological apparatus for assessing the effectiveness of state regulation of the agrarian sector of the economy. Taking into account the goal, the main task of the study is to determine the criteria for evaluating the effectiveness of state regulation in the agricultural sector. On the basis of a critical analysis, groups of techniques for assessing the effectiveness of state support are singled out. An analysis of the methodological apparatus for assessing the effectiveness of state regulation of the agrarian sector of the economy was carried out. The criteria for evaluating the effectiveness of state regulation in the agricultural sector have been determined. The proposed methodology for assessing the effectiveness of state regulation of the agrarian sector of the economy, which should be aimed, first of all, at assessing the degree of solving the main problems that hinder the development of the industry, and assessing the level of influence of state support measures.

Keywords: state regulation, economic policy, agricultural sector, economic development.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Сучасне реформування економіки спрямоване на її збалансованість і стабільність, а також необхідність забезпечення життєво важливих інтересів суспільства, динамічності соціально-економічного розвитку. Вирішення складних економічних проблем потребує формування та застосування інституційного підходу. Зміни, які відбуваються в сучасній системі економіці, мають багатогранний характер, тому інституційне забезпечення аграрної сфери як частини національної економіки повинно відповідати сучасним реаліям.

Належний соціально-економічний розвиток держави залежить від загальної організації державного регулювання, розмежування повноважень між органами влади, а у контексті розвитку аграрного сектору – від оцінки ефективності виконавчої влади.

Агропромисловий комплекс – галузь, що має специфічні умови, які вимагають детальнішого розгляду проблем державного втручання в економіку. Теоретичний аналіз і досвід розвинених країн засвідчує необхідність державного регулювання цього сектора економіки [4, с. 90]. Ефективність державного регулювання економічної політики в аграрній сфері досягається не лише збільшення обсягів сільськогосподарського виробництва, а й стабільним розвитком сільських територій, високим рівнем розвитку інфраструктури аграрного ринку, пошуком нових каналів збуту продукції, формування конкурентного середовища агропродовольчого сектору. Тому, дослідження питання стосовно методичних аспектів оцінки ефективності державного регулювання аграрного сектору набуває особливої актуалізації.

Аналіз досліджень та публікацій

Питання державного регулювання було предметом вивчення багатьох вчених, зокрема: Дзюбенко О.Л. [2], Якименко О.О. [3], Миргородський Д.Ю. [4], Адамовська В.С. [8], Демидюк О.О. [12], Третяк Г.С. [14], Бліщук К.М. [14]. Так, Дзюбенко О.Л. вважає, що державне регулювання являє собою сукупність заходів, які держава використовує для регулювання суспільних відносин у різноманітних сферах життєдіяльності суспільства шляхом встановлення єдиних загальнообов'язкових правил і норм суспільної поведінки [2, с. 131]. Якименко О.О. державне регулювання розглядає як комплекс заходів, спрямованих на скерування поведінки фізичних і юридичних осіб в напрямках, необхідних для досягнення цілей, поставлених органами державної влади [3, с. 55]. Миргородський Д.Ю. визначив державне регулювання як систему заходів держави задля забезпечення виконання усіх її функцій [4, с. 94].

Автори Михасюк І.Р. та Швайка Л.А. визначають державне регулювання як комплекс заходів, що реалізуються державою та спрямовані на скерування суб'єктів економічної діяльності в напрямі, необхідному для досягнення поставлених органами державної влади й управління, цілей» [5, с. 8]. Однак, таке визначення не враховує всі функції, які повинна виконувати держава з огляду на сучасні потреби суспільства.

Дослідженням проблеми державного регулювання у аграрній сфері займалися науковці: Русанюк В.В. [9], Жемойда О.В. [13], Застожнікова І.В. [16], Маслак П.В. [18], Пронько Л.М. [19], Кулик Н.М. [19]. Так, Алейнікова О.В. розглядає поняття «державне регулювання аграрної галузі» як складний механізм впливу на доходи сільськогосподарських виробників, структуру сільськогосподарського виробництва, агропродовольчий ринок, соціальну структуру села, міжгалузеві і міжгосподарські відносини. Державне регулювання, на думку автора, «спрямоване, перш за все, на подолання аграрних криз, також включає надання підтримки дрібним сільськогосподарським підприємствам в умовах жорсткої конкурентної боротьби з могутнім капіталом агробізнесу» [1, с. 90].

Маленька І.М. зазначає, що «сучасний вплив держави на діяльність сільськогосподарських підприємств України є доволі значним, проте недостатньо ефективним. Аграрна політика держави впродовж останніх десятиліть характеризувалась переважанням тактичних, а не стратегічних цілей, а регульовальна діяльність держави не мала системного і послідовного характеру» [6, с. 266].

Дацій О.І. вказує на те, що важливим методологічним аспектом державного регулювання аграрного сектора економіки є співвідношення між поставленою метою і досягнутим результатом, суть якого полягає в тому, що між ними ніколи не буває абсолютної тотожності. Неузгодженість мети і результату є фундаментальною характеристикою державного регулювання, що зумовлює його безперервний характер, оскільки кожний досягнутий результат неминуче ставить нові цілі, які потребують реалізації в умовах, що змінилися [7, с. 181].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми

Незважаючи на велику кількість наукових праць з проблематики державного регулювання, зокрема й в аграрній сфері, наразі, постає необхідність більш глибокого дослідження питання формування методологічного апарату до оцінки ефективності державного регулювання аграрного сектора економіки.

Формулювання цілей статті

Мета статті полягає в аналізі методологічного апарату до оцінки ефективності державного регулювання аграрного сектора економіки. Зважаючи на мету, основним завданням дослідження є визначення критеріїв оцінки ефективності державного регулювання в аграрній сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження

Державна підтримка є одним із ключових інструментів участі держави в розвитку економіки. Мета державної підтримки полягає у забезпеченні виконання нею (державою) своїх функцій. З погляду економічних відносин, державна підтримка є потужним інструментом економічного стимулювання розвитку пріоритетних секторів економіки, яким є аграрний сектор.

Сучасна ситуація в Україні потребує трансформаційних процесів, які не тільки налагодять ринкову економічну систему, а й зроблять її ефективною для суспільства. Функція держави при цьому сприяти таким процесам, підтримувати всі сфери господарства, забезпечувати задоволення потреб населення. Саме ефективне державне регулювання економіки, її цілеспрямований вплив у сфері управління економікою з метою надання економічним процесам певної спрямованості відповідно до цілей, завдань та інтересів країни, є ключовим чинником макроекономічних зрушень, яких потребують країни під час суспільно-економічних трансформацій [8].

Також, слід зазначити, що система державного регулювання функціонування підприємництва в сільському господарстві не враховує повною мірою: потреби в розвитку логістичної інфраструктури, менталітету українців, нерівномірності щільності населення по території країни, відмінності клімату і родючості ґрунтів; недостатньо орієнтована на стимулювання виробництва екологічно безпечної продукції та впровадження інновацій; не вирішує всі проблеми самозайнятості сільського населення; і ґрунтується на

запозиченні досвіду країн з розвинутою ринковою економікою. Обсяги державної підтримки суб'єктів підприємництва в сільському господарстві не забезпечують високих темпів зростання обсягів виробництва в цьому секторі економіки. Для вирішення таких питань необхідна гнучка адаптація окремих елементів системи державного регулювання функціонування суб'єктів підприємництва в сільському господарстві до ситуації, що склалася [9, с. 95].

Зважаючи на вказане, ключовим аспектом вирішення указаних проблем є формування методологічного апарату щодо оцінки ефективності державного регулювання аграрного сектору економіки.

Провівши критичний аналіз, представленої у вільному доступі літератури з економіки та державного управління, можемо виокремити такі групи методик оцінки ефективності державної підтримки:

- нормативно-правові, які затверджені органами місцевої влади;
- аналітичні, в основі яких лежить аналіз діяльності підприємств сфери сільського господарства;
- методики, що враховують макроекономічні параметри функціонування сільського господарства на різних рівнях управління;
- інтегративні – визначають інтегральний показник ефективності проведених заходів підтримки;
- методики аналізу свободи ринку та наявності адміністративних бар'єрів.

Варто зауважити на тому, що наразі розрізняють методику оцінки ефективності державної підтримки на макро- та мікро- рівні. До першої категорії слід віднести методику:

- СOT (Світова організація торгівлі). Порівняння та оцінка національної політики в аграрній сфері держав-членів для виявлення критичної змінної впливу на торговельні відносини. Критерій оцінки: оцінка підтримки виробників (Producer Support Estimates – PSE).

Оцінка державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників з позиції СOT своєю метою ставить завдання визначити, наскільки внутрішня національна аграрна політика спотворює умови світової торгівлі сільськогосподарською та продовольчою продукцією. Відповідно до даної методики, заходи підтримки сільського господарства розділяють на ті, що впливають на умови світової торгівлі (заходи «жовтої скриньки») та ті, що не здійснюють такого впливу (заходи «зеленої скриньки»). До складу заходів «зеленої скриньки» входять державні дослідницькі програми; послуги з обслуговування та створення інфраструктури; програми боротьби зі шкідниками та захворюваннями; послуги з навчання, розповсюдження інформації та консультативні послуги; послуги з інспектування; маркетингу та просування товару на ринок; виплати на відшкодування збитків від стихійного лиха; виплати за програмами охорони навколишнього середовища та ін. Основними заходами жовтого кошика є компенсація кредитних ставок, компенсація вартості сільськогосподарської техніки, дотації на 1 кг живої ваги, погектарні платежі тощо. Саме заходи підтримки, що можуть бути віднесені до «жовтої скриньки», підпадають під зобов'язання по скороченню. Їх оцінка робиться на основі показника «сукупного (агрегованого) виміру підтримки» (СВП або AMS) (10) – «річного рівня підтримки у грошовому еквіваленті, яка надається на певний сільськогосподарський товар на користь виробників сільськогосподарського товару, або підтримку, не пов'язану з конкретним товаром, а призначена для виробників сільськогосподарської продукції взагалі, за винятком підтримки, яка надається за програмами, що визначаються як такі, що звільнені від зобов'язань по зменшенню підтримки [6, с. 271];

ОЕСР (Організація економічного співробітництва та розвитку). Порівняння та оцінка національної політики в аграрній сфері держав-членів організації для визначення джерел трансфертів та збору інформації про їх одержувачів. Критерії оцінки: податкові стандарти, PSE, номінальний коефіцієнт підтримки виробників (Nominal Assistance Coefficient producers, NACp), оцінка підтримки загальних послуг (General Services Support Estimate, GSSE), сукупна оцінка підтримки (Total Support Estimate, TSE), підтримка окремого продукту (Single Commodity Transfers, SCT).

Варто зазначити, що проведений у 2021 році Купчишиною О.А., аналіз, показників регуляторної політики за методикою ОЕСР для України за період 1995-2019 рр. показує постійну позитивну величину і відносну стабільність показника GSSE (General Services Support Estimate) впродовж усього періоду аналізу. Цей показник характеризує державну підтримку інфраструктурних підприємств, які надають послуги агровиробникам. На фоні нестабільності показників PSE та CSE для України стабільним виглядає показник підтримки сектору загального забезпечення агросектору (аграрної інфраструктури), який відображує обсяг річних валових бюджетних трансфертів у грошовій формі організаціям, що надають послуги аграрному виробництву (GSSE – General Service Support Estimate) Співставлення структури показника GSSE для України з іншими країнами показало, що в Україні найбільшу частку GSSE, порівняно з країнами ОЕСР та ЄС займає підтримка системи знань та інновацій в агросекторі. Також привертає увагу значна частка витрат на інспекцію і контроль у сільському господарстві, яка значно перевищує частку в GSSE для країн ОЕСР і ЄС, що є характерним для пострадянських економік, в яких витрати на держконтроль є значними у всіх секторах економіки. Частка розвитку і підтримки інфраструктури, маркетингу і просування значно відстає від аналогічних показників країн з усталеною регуляторною політикою в агросекторі [10, с. 10];

- ефективного захисту. Порівняння внутрішньодержавних цін аграрну продукцію зі світовими цінами. Критерії оцінки: номінальний коефіцієнт захисту (Nominal protection coefficient, NPC); номінальна норма захисту (Nominal protection rate, NPR); ефективний коефіцієнт захисту (Effective protection coefficient,

ЕРС); ефективна норма захисту (Effective protection rate, EPR); ефективний коефіцієнт субсидування (Effective subsidy coefficient, ESC).

Найпростішими показниками, що дозволяють виміряти рівень цінової підтримки, є номінальний коефіцієнт захисту NPC (Nominal Protection Coefficient) та номінальна норма захисту NPR (Nominal Protection Rate). Перший розраховується як відношення внутрішньої ціни на товар до світової. Другий – як різниця цих цін, поділена на світову ціну, виражена у відсотках [6, с. 268].

«Показники NPC та NPR враховують відношення цін на сільськогосподарський товар, але не на засоби виробництва, що використовуються для його виробництва. Якщо NPC дорівнює одиниці, то він характеризує нейтральну державну політику, якщо $NPC > 1$, то сільське господарство підтримується державою (субсидується), а при $NPC < 1$ сільське господарство оподатковується. Чим більше NPC від одиниці, тим більшим є вплив державної аграрної політики на конкретний товар» [11]. «Ці коефіцієнти можуть застосовуватись на етапах реалізації заходів державної підтримки та після їх реалізації. Якщо ж аграрна політика держави здійснює вплив на ціни факторів виробництва, то для оцінки підтримки застосовується ефективний коефіцієнт захисту EPC (Effective Protection Coefficient) та ефективна норма захисту EPR (Effective Protection Rate). Дані показники дозволяють оцінити ефективність державних заходів підтримки після їх реалізації. EPC розраховується як відношення доданої вартості у внутрішніх та світових цінах, які дорівнюють різниці між ціною кінцевого продукту та вартістю ресурсів. EPR порівнює додані вартості у внутрішніх та світових цінах, які дорівнюють різниці між ціною кінцевого продукту та вартістю ресурсів, що використовуються для його виробництва» [6, с. 268].

Методики мікро- рівня передбачають оцінку ефективності реалізації державних програм, оцінку ефективності використання бюджетних коштів в аграрному секторі та сільському господарстві, оцінку сталого розвитку сільського господарства та інших видів економічної діяльності. Також, до другої категорії належать структурно-категоріальні та структурно-територіальні методики, розроблені на рівні держави, регіонів, областей чи окремих територіальних громад. Оцінка результативності застосування структурно-категоріальної чи структурно-територіальної методики здійснюється на основі виробничої функції прибутку (аналізуються різні напрямки державної підтримки різних галузей АПК, із застосуванням математичного інструментарію для обчислення ефективності).

Слід зазначити, що для визначення рівня державного регулювання слід використовувати критеріальні показники оцінки ефективності державного регулювання. Так, Демидюк О. відносить до них ефективну реалізацію цілей сталого розвитку (цільовий), ефективний господарський устрій (інституційний), ефективне використання обмежених ресурсів (функціональний) та глобальну конкурентоспроможність економіки (взаємодія з зовнішнім середовищем) [12, с. 9]. Жемойда О.В. для аналізу економічної політики в аграрній сфері використовує критерій компенсації, і зазначає, що «зміни політичних правил є соціально виправданими, якщо в результаті таких змін переможці мають змогу компенсувати витрати тим, хто втратив. У результаті жоден суб'єкт не опиняється у гіршому економічному становищі. На практиці компенсаційне відшкодування витрат, які виникли внаслідок нових політичних рішень, має потенційний характер, зрідка реалізуючись» [13, с. 17].

Оскільки ефективність державного регулювання економічної політики – відносне поняття, то критерії її оцінювання є умовними. У науковій літературі до критеріїв ефективності державного регулювання відносять:

- рівень розумності та виваженості використання економіко-правових і адміністративних важелів задля виправлення негативних елементів ринку [14, с. 6];
- співвідношення між досягнутими результатами державного регулювання та витратами на їхнє досягнення;
- ступінь наблизеності результатів державного регулювання до поставлених цілей [15, с. 20];
- рівень самозабезпеченості продуктами харчування;
- екологічні критерії;
- критерій сільськогосподарських доходів;
- розвиток соціальної сфери [16, с. 124];
- рівень забезпечення конкурентного ринкового механізму [17];
- раціональність розподілу та використання ресурсів національної економіки;
- рівень забезпечення соціально-економічних потреб населення [18, с. 82].

На нашу думку, методика оцінки ефективності державного регулювання аграрного сектору повинна містити аналіз таких критеріїв (рис. 1).

Для розвитку аграрного сектору економіки державна підтримка повинна бути збалансованою і враховувати проблеми соціально-економічного розвитку держави шляхом удосконалення системи державного управління та прийняття відповідних законодавчих актів [19, с. 26]. Слід зазначити, що державне регулювання економічної політики в сільськогосподарському виробництві зберігає позитивні тенденції в напрямі нормативно-правового забезпечення галузі. Розповсюдження пандемії COVID-19 з 2020 року стало головним фактором впливу на розвиток глобальних економічних процесів. Так, у відповідь на найгостріший виклик сучасності уряд відреагував затвердженням Державної програми стимулювання

економіки для подолання негативних наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобігання виникненню і поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, на 2020-2022 роки [20].

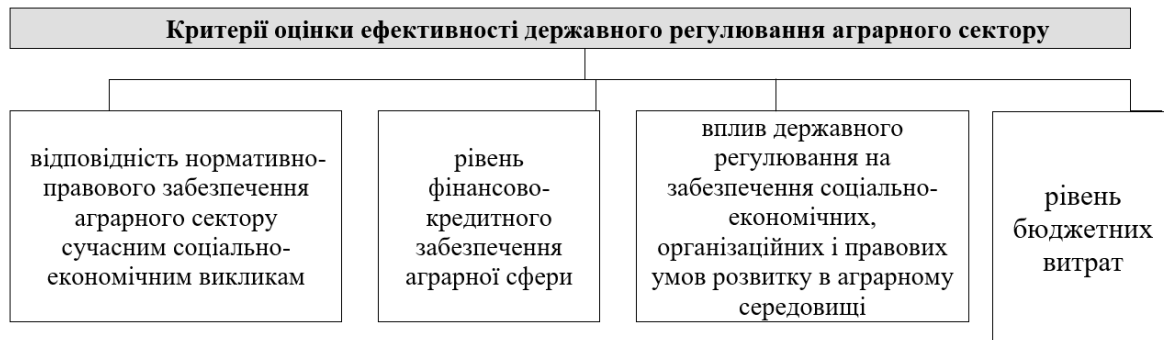

Рис. 1. Критерії оцінки ефективності державного регулювання аграрного сектору*

*Джерело: узагальнено та представлено автором на основі джерел: 12-18.

У рамках Програми було запроваджено заходи щодо розвитку аграрного сектору в кризових умовах: забезпечення широкого доступу сільськогосподарських виробників до фінансових ресурсів, забезпечення безперерйного збуту продукції, розвиток прозорості у земельних відносинах і своєчасність надання адміністративних послуг.

Одним з дієвих кроків щодо покращення системи державного регулювання функціонування суб'єктів підприємництва в сільському господарстві, у квітні 2020 року було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо стабілізації цін на товари, що мають істотну соціальну значущість, товари протиепідемічного призначення» № 341 [21] запровадила державне регулювання цін за допомогою декларування зміни роздрібних цін на певні товари, серед яких цукор-пісок, деякі категорії молока, яєць, птиці, масла та інші. З метою підвищення ефективності державного регулювання сформовано акти нормативно-правового забезпечення окремих напрямів аграрної сфери. Зокрема, задля сприяння виробництву та збуту картоплі й овочевої продукції урядом було схвалено Концепцію Державної цільової програми розвитку промислового картоплярства на період до 2025 року від 21 жовтня 2020 року № 1345-р [22] та Концепцію Державної цільової програми розвитку овочівництва на період до 2025 року від 21 жовтня 2020 року № 1333-р [23].

Вагомим фактором впливу на ефективність державного регулювання аграрного сектору економіки в Україні є також інституційні перетворення в системі управління аграрної сфери. Відновлення окремого відомства з реалізації аграрної політики стало, безумовно, позитивним кроком на шляху до формування належної системи регулювання аграрних відносин в Україні.

Ефективним фінансово-економічним інструментом державного регулювання аграрного сектору є державна підтримка агропромислового комплексу. Для прикладу, серед напрямів державної підтримки агропромислового комплексу в 2021 році стали здешевлення кредитів для агропромислового розвитку, підтримка розвитку тваринництва та переробки сільськогосподарської продукції, компенсація вартості сільськогосподарської техніки українського виробництва тощо. До нових напрямів державної підтримки Мінагрополітики залучило органічне виробництво, розвиток картоплярства та нішеві культури [24]. У Державному бюджеті України на 2022 рік закладено підтримку агропромислового комплексу у розмірі 4,6 млрд грн [25].

Разом з тим, слід відзначити негативні тенденції державного регулювання в сфері надання підтримки сільськогосподарським виробникам, оскільки попит на таку підтримку значно перевищує закладені кошти та фактичні видатки бюджету минулих років. Перспективним напрямом державного регулювання слід визнати розвиток державної підтримки молодих фермерів.

Найважливішим заходом підтримки сільського господарства слід визнати здешевлення кредитів, тобто реалізацію програм «Фінансова підтримка сільського господарства через пільгові кредити» і «Доступні кредити 5-7-9 %». У 2021 році кредитний портфель аграріїв став найбільшим за усі часи розвитку агропромислового сектору в Україні, хоча залишається в 20 разів нижчим за аналогічний показник рівня кредитування в США [26]. Програма «Доступні кредити 5-7-9 %» полягає в частковій компенсації процентної ставки за кредитом з механізмом часткових кредитних гарантій задля вирішення проблеми нестачі забезпечення та недостатньої кредитної історії на покриття регулярних витрат провадження господарської діяльності, що не залежать від змін обсягу виробництва.

Щодо впливу державного регулювання на забезпечення соціально-економічних, організаційних і правових умов розвитку в аграрному середовищі, то тут слід звернути увагу на еколого-економічну ефективність. Відповідно до останнього звіту Мінагрополітики, рівень розораності земель в Україні становить 54% [24]. У відповідь на екологічні проблеми, пов'язані з веденням сільського господарства, з

2020 року оновлюється екологічне законодавство, продукуються нові нормативно-правові акти щодо державної екологічної політики, зрошення та дренажу, екологічних нормативів. Екологізація виробництва, підтримка органічного виробництва та розумного використання природних ресурсів, відновлення зрошення – усі ці напрями державного регулювання відповідають європейським вимогам та є потенційно ефективними для аграрного сектору України.

До нових позитивних тенденцій у державному регулюванні аграрного сектору слід віднести схвалення Стратегії розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України на період до 2026 року [27], яка, хоч і наголошує на переважному експорті сировини, відповідає потребам аграрного бізнесу та передбачає формування механізму фінансової підтримки з боку держави кооперативів виробників сільськогосподарської та харчової продукції. З огляду на важливість підтримки кооперацій, малих та середніх виробників, доцільним вбачається затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки [28], яка передбачає забезпечення доступності ринків, сприяння розвитку інфраструктури для зберігання продукції та запровадження нових технологій та обладнання для переробки сільськогосподарської сировини.

Новий Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» став комплексною основою сільськогосподарських кооперацій, усунувши колізії, які існували в нормативно-правових актах щодо організаційно-правових форм у аграрній сфері. Незважаючи на те, що результативні показники запровадження Закону залишаються незначними (станом на лютий 2020 року в Україні зареєстровано 1005 сільськогосподарських виробничих кооперативів і 1269 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів; у 2021 році – 1003 і 1282 відповідно [29]), напрям удосконалення правових і організаційних засад діяльності суб'єктів господарювання створює належні умови їхнього функціонування та економічного розвитку.

З прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» 31 березня 2020 року № 552-IX [30] в Україні було відкрито ринок землі та відповідно скасовано мораторій на продаж сільськогосподарських земель. Вплив курсу держави на лібералізацію земельних відносин на аграрний сектор з початку земельної реформи незначний. Це пояснюється великою кількістю обмежень, пов'язаних із купівлею земельних ділянок, зняття яких заплановано поступово у наступних роках. У перспективі Закон сприятиме оптимальному розподілу земельного ресурсу відповідно до економічних потреб аграрної сфери та прозорості земельних відносин.

Незважаючи на те, що державне регулювання економічної політики в аграрному секторі постійно оновлюється та доповнюється відповідно до соціально-економічних вимог сільськогосподарських виробників, не вирішеними залишаються наступні питання: відсутня нова стратегія розвитку молочної галузі; галузь тваринництва залишається збитковою, попри розширення державної підтримки (у 2020 році підприємства одержали 2,9 млрд грн збитків [31]); загроза продовольчої кризи внаслідок зростання цін на добрива, сировину та газ тощо.

Важливим елементом в оцінці ефективності державної підтримки є оцінка її бюджетної ефективності, яку, варто оцінювати як відношення дисконтної суми бюджетних доходів від реалізації заходів з державною підтримкою у галузі та бюджетних доходів у галузях з якими вона дотично співпрацює, та в яких забезпечується приріст обсягів виробництва (послуг), що пов'язано зі зростанням обсягів виробництва в конкретній галузі. Зростання обсягів виробництва (послуг), відбувається за рахунок реалізації програмних заходів за дисконтованими бюджетними витратами на підтримку конкретної галузі. Незважаючи на те, що використання даної методики пов'язане зі значними та складними розрахунками прибутку супутніх галузей, її використання для оцінки ефективності є доцільним, оскільки дає змогу порівняти бюджетні доходи та бюджетні витрати, врахувати мультиплікативні ефекти тощо.

На нашу думку, методика оцінки ефективності державного регулювання аграрного сектору економіки має бути спрямована, насамперед, на оцінку ступеня вирішення основних проблем, що перешкоджають розвитку галузі, та оцінку рівня впливу заходів державної підтримки. Тому, при розробці методичних принципів реалізації державної підтримки та визначення її ефективності, слід враховувати показники рентабельності підприємства чи галузі, показники приросту продукції та фінансової стійкості. Окрім того, можуть використовуватись показники, що оцінюють вплив заходів державної підтримки на створення додаткових робочих місць, зниження рівня безробіття, приріст бюджетних доходів, конкурентоспроможність вітчизняної продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках тощо.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Отже, зважаючи на розглянуті методики оцінки ефективності державної підтримки та проаналізовані критерії її оцінки, слід зазначити, що оцінка рівня реалізації вжитих заходів може бути ефективною у тому випадку, якщо заплановані заходи були ефективними, і забезпечили досягнення поставлених цілей. Відповідно, для того, щоб цей індикатор відображав ефективність системи державного регулювання розвитку сільського господарства, заходи державної підтримки повинні бути ретельно розрахованими та обгрунтованими.

На основі проведеного дослідження встановлено, що серед інструментів державного регулювання аграрного сектору в Україні превалюють фінансово-кредитні: розширення прямої державної підтримки, введення пільгових умов кредитування, зменшення податкового навантаження. Державне регулювання аграрної сфери відповідає концепції стратегічного планування та шляхом нормативно-правового забезпечення здатне формувати стратегічні орієнтири розвитку аграрного сектору відповідно до соціально-економічних викликів сучасності. Водночас, до проблем державного регулювання аграрного сектору слід віднести його несистемність, що обумовлює нерівномірність розвитку галузей агропромислового комплексу. Розпорошеність масиву нормативно-правових актів, що регулюють аграрний сектор, перешкоджає його ефективному правозастосуванню. Часті зміни законодавства, в тому числі податкового, є досить суперечливими, що шкодить не лише належному розвитку сільськогосподарських підприємств, а й інвестиційній привабливості агропродовольчої сфери, тому що свідчить про її економіко-правову нестабільність.

Незважаючи на комплекс заходів державного фінансування суб'єктів господарювання, спрямованих на динамічний розвиток аграрної сфери, масштаби такої підтримки не задовольняють потреби та вимоги сільськогосподарських виробників, загострюючи проблеми розвитку сектору.

Література

1. Алейнікова О.В. Особливості формування механізму державного регулювання аграрної галузі на сучасному етапі. *Інвестиції: практика та досвід*. 2011. № 10. С. 89-93.
2. Дзюбенко О.Л. Державне регулювання діяльності вищих навчальних закладів на ринку послуг вищої освіти України. *Правові, управлінські та економічні аспекти трансформації сучасного громадянського суспільства*: Мат-ли Всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 25 березня 2016 р. Київ : Видав. Центр КНУКіМ, 2016. С. 131-135.
3. Якименко О.О. Державне регулювання і державне управління: співвідношення понять у контексті трансформації вищої освіти в Україні. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Державне управління*. 2012. № 186. Вип. 174. С. 54-57.
4. Миргородський Д.Ю. Теоретичні підходи до дефініції поняття державне регулювання економіки. *Вісник НТУ «ХП»*. 2013. № 49 (1022). С. 90-98.
5. Михасюк І.Р., Швайка Л.А. Державне регулювання економіки. Львів: «Магнолія плюс», 2006. 220 с.
6. Маленька І.М. Методи визначення рівня та ефективності державної підтримки сільськогосподарських підприємств. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2013. Вип. 4 (51). С. 266-273.
7. Дацій О.І. Удосконалення механізмів державного регулювання розвитку нових технологій і високотехнологічних агропромислових виробництв. *Вісник НАДУ*. 2005. № 1. С. 180-187.
8. Адамовська В.С. Механізм державного регулювання економіки та вибір напрямку економічної політики в сучасних умовах господарювання. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. № 4, URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1063>
9. Русанюк В.В. Державне регулювання розвитку підприємництва в аграрному секторі. *Економіка АПК*, 2021, № 1. С. 94-102.
10. Купчишина О.А. Концепт регуляторної політики в економіці аграрного сектору. автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03. Миколаїв, 2019. 25 с.
11. Trade and agriculture directorate. *Oecd's producer support estimate and related indicators of agricultural support. Concepts, Calculations, Interpretation and Use (The PSE Manual)*. OECD. 2016. URL: <https://www.oecd.org/agriculture/topics/agricultural-policy-monitoring-and-evaluation/documents/producer-support-estimates-manual.pdf>
12. Демидюк О.О. Сутність та критерії ефективності сучасних економічних систем. *Бізнес Інформ*. 2017. № 2 (469). С. 8-15.
13. Жемойда О.В. Державне управління у сфері сільського господарства : навч. посіб. Київ : НАДУ, 2013. 56 с.
14. Третяк Г.С., Бліщук К.М. Державне регулювання економіки та економічна політика : навч. посіб. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. 128 с.
15. Сенишин О.С., Горинь М.О., Кундицький О.О. Державне регулювання економіки : навч. посібник. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2014. 334 с.
16. Застожинова І.В. Шляхи удосконалення державного регулювання сільського господарства України. *Наукові розвідки з державного та муніципального управління*. 2013. № 1. С. 121-135.
17. Плеханов Д.О. Методологічні основи державного регулювання аграрного сектора економіки. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2011. № 3. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=265>
18. Маслак П.В. Критерії ефективності державного регулювання агропродовольчого сектора економіки. *Вісник Житомирського національного агроекологічного університету*. 2011. № 2 (2). С. 73-82.
19. Пронько Л.М., Кулик Н.М. Напрями реалізації державної підтримки аграрного сектору економіки в ринкових умовах господарювання. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2019. № 1. С. 23-32.

20. Про затвердження Державної програми стимулювання економіки для подолання негативних наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобігання виникненню і поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, на 2020-2022 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.05.2020 р. № 534. *Офіційний вісник України*. 2020. № 55. Т. 2. стор. 741. ст. 1701.

21. Про заходи щодо стабілізації цін на товари, що мають істотну соціальну значущість, товари протиепідемічного призначення : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.04.2020 р. № 341. *Офіційний вісник України*. 2020. № 39. стор. 29. ст. 1273.

22. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку промислового картоплярства на період до 2025 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.10.2020 р. № 1345-р. *Урядовий кур'єр*. 2020. № 212.

23. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку овочівництва на період до 2025 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.10.2020 р. № 1333-р. *Урядовий кур'єр*. 2020. № 210.

24. Моніторинг стану АПК. *Міністерство аграрної політики та продовольства* : офіційний вебпортал. 2021. URL: <https://minagro.gov.ua/ua/investoram/monitoring-stanu-apk>

25. Про Державний бюджет України на 2022 рік : Закон України від 02.12.2021 р. № 1928-IX. *Урядовий кур'єр*. № 242.

26. Огляд державної підтримки в АПК України. *Міністерство аграрної політики та продовольства* : офіційний вебпортал. 2021. URL: <https://minagro.gov.ua/pidtrimka>

27. Про схвалення Стратегії розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України на період до 2026 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 р. № 588-р. *Офіційний вісник України*. 2019. № 61. стор. 65. ст. 2140.

28. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 р. № 695. *Офіційний вісник України*. 2020. № 67. стор. 315. ст. 2155.

29. Кількість юридичних осіб за організаційно-правовими формами господарювання. Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.gov.ua/cdrpou/ukr/EDRPU_2021/ks_opfg/arh_ks_opfg_21.htm

30. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення : Закон України від 31.03.2020 р. № 552-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 20. стор. 13. ст. 142.

31. Лупенко Ю.О. У 2020 році виробництво продукції тваринництва в агропідприємствах вперше з 2007 року стало збитковим. *Інститут аграрної економіки*. 2020. URL: <http://www.iae.org.ua/presscentre/archnews/3010-u-2020-rotsi-vyrobnytstvo-produktsiyi-tvarynnytstva-v-ahropidpryyemstvakh-vpershe-z-2007-roku-stalo-zbitkovym-yuriy-lupenko.html>

References

1. Aleynikova, O.V. (2011). Peculiarities of the formation of the mechanism of state regulation of the agrarian industry at the current stage. *Investments: practice and experience*, 10, 89-93
2. Dzyubenko, O.L. (2016). 2. Dzyubenko O.L. State regulation of the activities of higher educational institutions in the market of higher education services of Ukraine. *Legal, administrative and economic aspects of the transformation of modern civil society*: Mat-ly Vseukr. science and practice conference. Kyiv: KNUKiM Center, 131-135
3. Yakymenko, O.O. (2012). State regulation and state management: correlation of concepts in the context of the transformation of higher education in Ukraine. *Scientific works of the Black Sea State University named after Petro Mohyla*, 186(174), 54-57
4. Myrhorodsky, D.Yu. (2013). Theoretical approaches to the definition of the concept of state regulation of the economy. *Bulletin of NTU «KhPI»*, 49(1022), 90-98
5. Mykhasyuk, I.R. & Shvayka, L.A. (2006). State regulation of Economy. Lviv: Magnolia Plus
6. Malenka, I.M. (2013). Methods of determining the level and effectiveness of state support for agricultural enterprises. *Herald of socio-economic research*, 4(51), 266-273
7. Datsiy, O.I. (2005). Improving the mechanisms of state regulation of the development of new technologies and high-tech agro-industrial production. *Bulletin of NADU*, 1, 180-187
8. Adamovska, V.S. (2017). The mechanism of state regulation of the economy and the choice of the direction of economic policy in modern business conditions. *Public administration: improvement and development*, 4. Retrieved from <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1063>
9. Rusanyuk, V.V. (2021). State regulation of entrepreneurship development in the agricultural sector. *Economy of APC*, 1, 94-102
10. Kupchyshina, O.A. (2019). The concept of regulatory policy in the economy of the agrarian sector. autoref. thesis. Ukraine, Mykolaiv
11. Trade and agriculture directorate. Oecd's producer support estimate and related indicators of agricultural support (2016) *Concepts, Calculations, Interpretation and Use (The PSE Manual)*, OECD. Retrieved from <https://www.oecd.org/agriculture/topics/agricultural-policy-monitoring-and-evaluation/documents/producer-support-estimates-manual.pdf>
12. Demidyuk, O.O. (2017). The essence and criteria of efficiency of modern economic systems. *Business Inform*, 2(469), 8-15
13. Zhemoida, O.V. (2013). Public administration in the field of agriculture. Kyiv: NAPA
14. Tretyak, G.S. & Blishchuk, K.M. (2011). State regulation of the economy and economic policy. Lviv: LRIDU NADU
15. Senyshyn, O.S., Goryn, M.O. & Kunditsky, O.O. (2014). State regulation of the economy. Lviv: Ivan Franko National University of Lviv
16. Zastozhnikova, I.V. (2013). Ways to improve state regulation of agriculture in Ukraine. *Scientific research on state and municipal administration*, 1, 121-135
17. Plekhanov, D.O. (2011). Methodological foundations of state regulation of the agricultural sector of the economy. *Public administration: improvement and development*, 3. Retrieved from <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=265>

18. Maslak, P.V. (2011). Criteria for the effectiveness of state regulation of the agri-food sector of the economy. *Bulletin of Zhytomyr National Agroecological University*, 2(2), 73-82
19. Pronko L.M., & Kulyk, N.M. (2019). Directions of implementation of state support of the agricultural sector of the economy in market conditions of management. *Economy. Finances. Management: topical issues of science and practice*, 1, 23-32
20. *On approval of the State Program of Economic Stimulation to Overcome the Negative Consequences of Restrictive Measures to Prevent the Occurrence and Spread of Acute Respiratory Disease COVID-19 Caused by SARS-CoV-2 Coronavirus for 2020-2022*. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, Official Gazette of Ukraine, 2020, 55(2), 741, art. 1701
21. *On measures to stabilize prices for goods of significant social significance, anti-epidemic goods*. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, Official Gazette of Ukraine, 2020, 39, p. 29, art. 1273
22. *On approval of the Concept of the State target program for the development of industrial potatoes for the period up to 2025*. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine, 1345-r. Government courier, 2020, 212
23. *On approval of the Concept of the State target program for the development of vegetable growing for the period up to 2025*. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine, 1333-r. Government courier, 2020, 210
24. *Monitoring the state of agriculture* (2021). Ministry of Agrarian Policy and Food. Retrieved from <https://minagro.gov.ua/ua/investoram/monitoring-stanu-apk>
25. *On the State Budget of Ukraine for 2022*. Law of Ukraine, 2021, 1928-IX. Government courier, 242
26. *Review of state support in the agro-industrial complex of Ukraine* (2021). Ministry of Agrarian Policy and Food. Retrieved from <https://minagro.gov.ua/pidtrimka>
27. *On approval of the Strategy for the development of exports of agricultural products, food and processing industry of Ukraine for the period up to 2026*. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine, 588-r, Official Gazette of Ukraine, 2019, 61, art. 65, 2140
28. *On approval of the State Strategy for Regional Development for 2021-2027*. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, 695. Official Gazette of Ukraine, 2020, 67, 315, art. 2155
29. *Number of legal entities by organizational and legal forms of management* (2021). State Statistics Service of Ukraine. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/edrpoj/ukr/EDRPU_2021/ks_opfg/arh_ks_opfg_21.htm.
30. *On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Conditions of Circulation of Agricultural Lands*. Law of Ukraine, 2020, 552-IX, Information of the Verkhovna Rada of Ukraine, 20, 13, art. 142
31. Lupenko, Y.O. (2020). In 2020, the production of livestock products in agricultural enterprises became unprofitable for the first time since 2007. *Institute of Agrarian Economics*. Retrieved from <http://www.iae.org.ua/presscentre/archnews/3010-u-2020-rotsi-vyrobnytstvo-produktsiyi-tvarynyntstva-v-ahropidpryyemstvakh-vpershe-z-2007-roku-stalo-zbytkovym-yuriy-lupenko.html>

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-45>

УДК 330

Алла УЖВА

Чорноморського національного університету імені Петра Могили
<https://orcid.org/0000-0001-5239-5516>

Дмитро ЛІТВІНОВ

Одеський національний технологічний університету
<https://orcid.org/0000-0001-8612-3834>

КЛАСТЕРНІ СТРУКТУРИ В РОЗВИТКУ ЗАЙНЯТОСТІ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ РЕГІОНУ

В статті окреслено сучасний стан соціально-економічного розвитку регіону в напрямку соціальної сфери. Встановлено, що сучасний стан соціально-економічної інфраструктури села підтверджує наявність глибокої кризи. Скрутне становище економіки села, тривале недофінансування соціальної сфери призвели до загрози фізичного руйнування її матеріально-технічного потенціалу. Наявна матеріальна база культурно-побутових об'єктів не відповідає нормам. В сільській місцевості об'єкти освіти в більшості випадків не мають сучасних технічних обладнань для навчання, не вистачає педагогічного персоналу, а рівень його фахової освіти нижчий, ніж в місті.

Проаналізовано проблеми зайнятості сільських територій регіону. З'ясовано, що зайняте населення, яке вивільняється із сільського господарства з різних причин, може займатися несільськогосподарськими видами діяльності, що позитивно вплине на зростання доходів сільського населення. Отже, можливе використання не тільки сільськогосподарських угідь, але й природних і рекреаційних ресурсів, а також сприятливого середовища проживання. Однак місцеві органи влади не приділяють належної уваги розвитку сільськогосподарських видів діяльності на селі, скорочуються тваринницькі ферми, підприємство по переробці сільськогосподарської продукції.

Запропоновано формування сільськогосподарсько-туристичного кластеру для забезпечення безперервного постачання екологічно чистої сільськогосподарської продукції та вирішення питання зайнятості населення регіону. Так, в якості прикладу такого утворення використано сільськогосподарсько-туристичний потенціал Березанського району, в межах якого розташовано 4 зони відпочинку: «Коблево», «Лугове», «Морське», «Рибаківка». Близько 170 баз відпочинку пропонують свої послуги туристам із України та ближнього зарубіжжя. Щороку Коблево-Рибаківську зону відпочинку відвідує близько 180 тис. осіб. Для забезпечення 180 тис. туристів впродовж 5 місяців курортного сезону екологічночистими продуктами харчування необхідно виділити 6,4 га ріллі для виробництва листових овочів, капусти ранньої, картоплі ранньої, сезонних овочів, баштанних та цукрової кукурудзи; 28,6 га багаторічних насаджень для виробництва ягід та винограду; 856 га сільськогосподарських угідь для виробництва продуктів харчування тваринного походження. Для виготовлення свіжої випічки селяни мають закуповувати високоякісне борошно промислового виробництва. При формуванні зони виробництва необхідно враховувати потребу мінімізації транспортних витрат. Наголошено на тому, що до складу кластеру необхідно включити сільські території, які знаходяться вздовж автомагістралі М14 та не далі, ніж 20-25 км від Коблево-Рибаківської зони відпочинку. Це сільські населені пункти, які входять до підпорядкування Коблевської сільської об'єднаної територіальної громади. Кількість працездатного населення в її межах – 5514 осіб.

Ключові слова: кластерні структури, регіон, зайнятість населення, сільські території.

Alla UZHVA

Petro Mohyla Black Sea National University

Dmytro LITVINOV

Odesa National University of Technology

CLUSTER STRUCTURES IN DEVELOPMENT EMPLOYMENT OF RURAL TERRITORY OF THE REGION

The article outlines the current state of socio-economic development of the region in the direction of the social sphere. It was established that the current state of the socio-economic infrastructure of the village confirms the presence of a deep crisis. The difficult situation of the village economy, long-term underfunding of the social sphere led to the threat of physical destruction of its material and technical potential. The existing material base of cultural and household facilities does not meet the standards. In rural areas, educational facilities in most cases do not have modern technical equipment for teaching, there is a shortage of teaching staff, and the level of their professional education is lower than in the city.

The problems of employment in the rural areas of the region are analyzed. It was found that the employed population, which is released from agriculture for various reasons, can engage in non-agricultural activities, which will positively affect the growth of the income of the rural population. Therefore, it is possible to use not only agricultural land, but also natural and recreational resources, as well as a favorable habitat. However, local authorities do not pay due attention to the development of agricultural activities in the countryside, livestock farms and agricultural processing enterprises are shrinking.

It is proposed to form an agricultural-tourist cluster to ensure uninterrupted supply of ecologically clean agricultural products and to solve the issue of employment of the region's population. Thus, as an example of such formation, the agricultural and touristic potential of the Berезan district was used, within which there are 4 recreation areas: "Koblevo", "Lugove", "Morske", "Rybakivka". About 170 recreation centers offer their services to tourists from Ukraine and near abroad. About 180,000 people visit the Koblevo-Rybakiv recreation area every year. In order to provide 180,000 tourists with environmentally friendly food during the 5 months of the holiday season, it is necessary to allocate 6.4 hectares of arable land for the production of leafy vegetables, early cabbage, early potatoes, seasonal vegetables, melons and sweet corn; 28.6 hectares of perennial plantations for the production of berries and grapes; 856 hectares of agricultural land for the production of food products of animal origin. For the production of

fresh baked goods, the peasants must purchase high-quality flour of industrial production. When forming the production zone, it is necessary to take into account the need to minimize transport costs. It was emphasized that the cluster should include rural areas located along the M14 highway and no further than 20-25 km from the Koblevo-Rybakiv recreation area. These are rural settlements that are under the jurisdiction of the Koblev Rural United Territorial Community. The number of able-bodied population within its borders is 5,514 people.

Keywords: cluster structures, region, employment, rural areas.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Одним із основних завдань розвитку сільських територій є активізація підвищення зайнятості та стабільне забезпечення збалансованого розвитку сільськогосподарського виробництва, системної соціально-економічної розбудови і на цій основі формування середовища як гарантії надійного життєзабезпечення сільського населення. Зайнятість – це складна і досить багатогранна соціально-економічна дефініція, яка відображає глобальний загальнолюдський характер і є необхідною умовою реалізації робочої сили в будь-якій галузі національного господарств. Саме через зайнятість людина отримує можливість до самовираження і на цій основі задоволення своїх матеріальних і духовних потреб.

Одним із перспективних інструментів управління розвитком сільських територій є створення кластерних структур, формування яких сприятиме вирішенню питань зайнятості сільського населення.

Аналіз досліджень та публікацій

Питанням зайнятості населення сільських територій присвячені наукові праці сучасних вчених-економістів: О. Булавки, Н. Вітренко, П. Гайдуцького, Ю. Губені, О. Гудзинського, М. Кропивка, Г. Купалової, В. Лагодієнко, П. Лайка, Е. Лібанової, М. Маліка, О. Онищенко, В. Нелєпа, К. Прокопишак, В. Рябокона, М. Сахацького тощо. Необхідність створення кластерних структур в умовах трансформаційної економіки висвітлювався в дослідженнях Н. Волкової, М. Войнаренко, В. Гейця. Відзначаючи цінність результатів дослідження названих авторів і сучасних наукових розробок з питань формування кластерних структур в управлінні розвитком економіки, слід зауважити, що окремі аспекти зазначеної проблеми залишаються недостатньо вивченими. Це, насамперед, стосується дослідження формування кластерних утворень в розвитку зайнятості сільських територій на регіональному рівні.

Формулювання цілей статті

Метою статті є обґрунтування питання необхідності створення кластерних структур в розвитку зайнятості сільських територій регіону, що є запорукою зниження рівня безробіття та виробництвом конкурентоспроможної продукції в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження

Формування соціально-економічного розвитку регіону передбачає активну роль людини як учасника суспільно-економічної діяльності. Основні цілі соціально-економічного розвитку регіону реалізуються через підвищення рівня і якості життя населення в, а саме:

- покращення демографічної ситуації;
- забезпечення повної і ефективної зайнятості активного населення в діяльності підприємств;
- активізація розвитку соціальної інфраструктури;
- диверсифікація економіки і розширення джерел доходів населення.

Тривалі економічні перетворення та реформи не принесли очікуваних результатів поліпшення рівня і якості життя населення. Без подолання негативних тенденцій в розвитку, наприклад, сільських територій, де проживає 30,8 % населення України, наша держава не зможе ефективно конкурувати з економічними системами інших розвинених країн, в яких рівні життя сільського і міського населення максимально наближені. Диференціація рівнів життя сільського та міського населення в країні загрожує впливом найбільш активної та працездатної частини сільського населення до міст, активізує зовнішню трудову міграцію, що спонукає до занепаду сільських територій.

Як відомо, скорочення сільської частини населення призводить до збільшення демографічного навантаження в сільській місцевості, що посилює ресурсні потреби для вирішення економічних та соціальних проблем, пов'язаних з соціальним забезпеченням непрацездатної частини населення та лягає додатковим тягарем на бюджети об'єднаних територіальних громад. Отже, виправлення демографічної ситуації, що склалася, вимагає вироблення цілком нових напрямів в соціальній сфері.

В процесі дослідження демографічної сфери встановлено, що посилюється диспропорційність структури сільського населення по відношенню до міського за статтю. Порушення статевих співвідношень загрожує погіршенням процесу відтворення сільської частини населення, тобто звужується відтворювальний потенціал для заміщення поколінь батьків поколіннями дітей.

Достатньо точним індикатором економічного і соціального становища населення є показник міграційного приросту (скорочення) населення. Внутрішньодержавна та міждержавна міграція населення змінює кількісні та якісні його характеристики, посилює непривабливість проживання на сільських

територіях. Незважаючи на помітне зниження темпів міграції сільського населення, показовим цей процес назвати неможливо, оскільки це зниження пов'язане з тим, що на даний час найбільш активна та працездатна частина населення, що не знаходила можливостей для реалізації свого потенціалу в сільській місцевості, вже виїхала. Населення, що залишилося в селі, або не має змоги виїхати, або адаптувалося до сучасної ситуації, відтак, нездатне до активної міграції, яка фіксувалася раніше.

Найгострішою проблемою сучасного українського села є рівень економічної активності населення працездатного віку за місцем проживання, рівень зайнятості населення працездатного віку за місцем проживання та рівень безробіття населення працездатного віку за місцем проживання. Поширення холдингів супроводжується вивільненням працівників сільськогосподарського виробництва і призводить до зростання кількості незайнятого сільського населення, яке поповнює ряди прихованих безробітних, що нібито зайняті в особистих селянських господарствах, але насправді здобувають засоби для існування, насамперед, на засадах трудової міграції. Реальне та приховане безробіття веде до знецінення людського капіталу та погіршення його якісних характеристик, породжує загальну міграцію населення і подальшу деформацію його статевовікової структури, посилює збезлюднення сіл. Головною причиною безробіття населення слід вважати структурні чинники, пов'язані з різким падінням обсягів виробництва, повільність впровадження диверсифікації економіки.

Зазначені особливості ринку праці відображається на сумі доходів та витрат домогосподарств. За формальними ознаками рівень бідності населення знижується. На це вплинуло збільшення мінімальних розмірів пенсій, яке, зважаючи на вагому частку осіб похилого віку у складі населення, сприяло підвищенню загального рівня його доходів і витрат. Водночас, частка витрат на харчування у структурі видатків сімей залишається на рівні 55-57%, що є показником високого рівня бідності за критерієм споживання. Останнє підтверджується також низькими якісними характеристиками харчування та незбалансованістю раціону.

Сучасний стан соціально-економічної інфраструктури села підтверджує наявність глибокої кризи. Скрутне становище економіки села, тривале недофінансування соціальної сфери призвели до загрози фізичного руйнування її матеріально-технічного потенціалу. Наявна матеріальна база культурно-побутових об'єктів не відповідає нормам. В сільській місцевості об'єкти освіти в більшості випадків не мають сучасних технічних обладнань для навчання, не вистачає педагогічного персоналу, а рівень його фахової освіти нижчий, ніж в місті.

До негативних наслідків в соціальному плані призводить руйнування інфраструктури сільських лікувальних установ. Поспіль було практично припинені виїзні форми медичного обслуговування, знизилася обсяги та якість профілактичних медичних заходів. Введення в експлуатацію нових об'єктів соціально-культурного призначення відбувається нерівномірно та повільно.

Державна політика розвитку села ефективна за умови об'єднання зусиль та спільної участі у цьому процесі органів державної та місцевої влади, суб'єктів господарювання, сільських громад і громадських організацій та самого населення. Вона має ґрунтуватися на розв'язанні проблем зайнятості працездатних селян і належної оплати їхньої праці, підвищення рівня життя селян. Проблемним питанням залишається працевлаштування молоді, сільських жителів, які раніше працювали в містах та втратили роботу. Важливою передумовою вирішення питань зайнятості є диверсифікація економічної активності сільського населення.

Зайняте населення, яке вивільняється із сільського господарства з різних причин, може займатися несільськогосподарськими видами діяльності, що позитивно вплине на зростання доходів сільського населення. Отже, можливе використання не тільки сільськогосподарських угідь, але й природних і рекреаційних ресурсів, а також сприятливого середовища проживання. Однак місцеві органи влади не приділяють належної уваги розвитку сільськогосподарських видів діяльності на селі, скорочуються тваринницькі ферми, підприємництво по переробці сільськогосподарської продукції.

Розвиток об'єктів соціальної інфраструктури є однією із пріоритетних цілей соціально-економічного розвитку економіки регіону. Соціальній інфраструктурі відведена роль задоволення людських потреб, пов'язаних із життєдіяльністю, проживанням у сільській місцевості, забезпечення належних умов праці, відпочинку, культурно-освітнього рівня, споживання матеріальних благ тощо. Головною причиною занепаду соціальної інфраструктури є зменшення впливу держави у вирішенні соціальних проблем, передача соціальної сфери з державного бюджету на баланс органів місцевого самоврядування, в яких відсутні кошти на її фінансування та контроль за виконанням законодавчо-нормативної бази із питань соціального розвитку територій. Переважна більшість керівників підприємств різних форм господарювання на селі, які орендують землю або мають свої підприємства, не заінтересовані у фінансуванні соціальної сфери, а в місцевих органів влади немає такої можливості. Збільшується чисельність сільського населення, яке не може забезпечити оплату мінімально необхідних потреб та послуг.

У цілому руйнування мережі підприємств та організацій соціальної інфраструктури потребує проведення продуктивної державної політики, направленої на забезпечення проблем і трудових ресурсів послугами соціальної інфраструктури. У сфері житлово-комунального господарства держава має взяти на себе відповідальність щодо забезпечення соціального захисту малозабезпечених громадян, гарантуючи їм житлові умови відповідно до встановлених норм. Заходи щодо розвитку житлово-комунального господарства мають бути спрямовані на зміну структури споживчих витрат населення. Якщо державним

органам не вдається налагодити чітке функціонування системи житлових субсидій та дотримуватися стандартів безпеки проживання громадян, це може призвести до погіршення матеріального стану приблизно третини сільського населення, а також до загрози безпеки здоров'я й життя громадян.

У сфері охорони здоров'я держава аналогічно має брати на себе більшу частину відповідальності, оскільки ця галузь соціальної інфраструктури специфічна щодо мотивації прийняття рішень та їх наслідків. У галузі дошкільної й загальної середньої освіти згідно з конституційними нормами відповідальність за її фінансування повинна брати на себе держава. Якщо перекласти фінансове навантаження на домогосподарства, то це право може бути порушене через низку причин. Залучення коштів населення у систему освіти є малоефективним із-за низьких доходів сільського населення.

Матеріально-технічна база культурних установ не відповідає сучасним вимогам, низький рівень платоспроможності селян зумовив втрату в них інтересу до існуючих форм проведення дозвілля і відпочинку. Почався процес скорочення мережі клубів, будинків культури, бібліотек. Відтак, для виходу з такого стану об'єктів соціально-культурного призначення, державним і місцевим органам влади потрібно вжити заходів для створення умов для надання сільським жителям максимуму послуг у повному обсязі з урахуванням соціального та природного середовища, в якому вони проживають.

Унікальність географічного розташування Миколаївської області полягає в тому, що вона є Причорноморським регіоном із високим рекреаційним потенціалом та розвинутої туристичною інфраструктурою морських курортів. І фермерські, і сільські домогосподарства зорієнтовані на внутрішній ринок. Враховуючи такі резерви, на території регіону можна сформувати перспективний вид міжсекторальної кооперації – сільськогосподарсько-туристичний кластер. Задача селян – забезпечити безперебійне постачання екологічно чистої сільськогосподарської продукції для задоволення харчових потреб туристів.

В якості прикладу такого утворення можна використати сільськогосподарсько-туристичний потенціал Березанського району, в межах якого розташовано 4 зони відпочинку: «Коблево», «Лугове», «Морське», «Рибаківка». Близько 170 баз відпочинку пропонують свої послуги туристам із України та ближнього зарубіжжя. Щороку Коблево-Рибаківську зону відпочинку відвідує близько 180 тис. осіб.

Для забезпечення 180 тис. туристів впродовж 5 місяців курортного сезону екологічними продуктами харчування необхідно виділити 6,4 га ріллі для виробництва листових овочів, капусти ранньої, картоплі ранньої, сезонних овочів, баштанних та цукрової кукурудзи; 28,6 га багаторічних насаджень для виробництва ягід та винограду; 856 га сільськогосподарських угідь для виробництва продуктів харчування тваринного походження. Для виготовлення свіжої випічки селяни мають закуповувати високоякісне борошно промислового виробництва. При формуванні зони виробництва необхідно враховувати потребу мінімізації транспортних витрат. Тому до складу кластеру необхідно включити сільські території, які знаходяться вздовж автомагістралі М14 та не далі, ніж 20-25 км від Коблево-Рибаківської зони відпочинку. Це сільські населені пункти, які входять до підпорядкування Коблевської сільської об'єднаної територіальної громади. Кількість працездатного населення в її межах – 5514 осіб. Отже, трудових та земельних ресурсів Коблевської сільської об'єднаної територіальної громади достатньо для виробництва запланованого обсягу продукції для задоволення харчових потреб відпочивальників Коблево-Рибаківської зони відпочинку.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Ринкова трансформація зайнятості населення в сільській місцевості можлива за умови розв'язання комплексу складних соціально-економічних проблем. Соціально-економічний розвиток економіки регіону в аспекті соціальної складової включає існування для населення можливості прямої чи опосередкованої, але дієвої участі у процесах, які прямо стосуються повсякденного життя, включаючи участь стосовно прийняття і реалізації певних рішень та контролю за їх виконанням. Запропонований сільськогосподарсько-туристичний кластер на території об'єднаної територіальної громади забезпечить розширення ринку збуту органічної продукції за рахунок внутрішнього, але і зовнішнього ринку, вирішить проблеми зайнятості населення громади.

Література

1. Економічний розвиток сільських територій України. Київ: ПРООН, 2018. URL: <http://cba.org.ua/images/stories/documents>
2. European Commission. Business, Economy, Euro. [Electronic resource] [Official site]. – Available at: <http://ec.europa.eu>.
3. Кафлевська С.Г. Сучасний стан та напрями підвищення рівня життя населення України. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2016. № 12. С. 54-62.
4. Лагодієнко В.В., Лагодієнко Н.В. Депопуляція сільських територій та мотивація найманих працівників у сфері сільськогосподарського виробництва України. Бізнес-Навігатор. 2019. №5-1(54). С. 54-62. http://business-navigator.ks.ua/journals/2019/54_1_2019/11.pdf

5. Лагодієнко В.В., Шаповалова І.О., Булюк В.В., Демченко А.М. Проблеми розвитку ринку праці сільських територій. Вісник Хмельницького національного університету. №4, Том 3, 2020 (284). С. 299-308. DOI: [https://www.doi.org/10.31891/2307-5740-2020-284-4\(3\)-54](https://www.doi.org/10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-54)

References

1. Ekonomichniy rozvytok silskykh terytorii Ukrainy. Kyiv: PROON, 2018. URL: <http://cba.org.ua/images/stories/documents>
2. European Commission. Business, Economy, Euro. [Electronic resource] [Official site]. – Available at: <http://ec.europa.eu>.
3. Kaflevska S.H. Suchasnyi stan ta napriamy pidvyshchennia ravniv zhyttia naselennia Ukrainy. Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky. 2016. № 12. S. 54-62.
4. Lahodiienko V.V., Lahodiienko N.V. Depopuliatii silskykh terytorii ta motyvatsiia naimanykh pratsivnykiv u sferi silskohospodarskoho vyrobnytstva Ukrainy. Biznes-Navihator. 2019. №5-1(54). S. 54-62. http://business-navigator.ks.ua/journals/2019/54_1_2019/11.pdf
5. Lahodiienko V.V., Shapovalova I.O., Buliuk V.V., Demchenko A.M. Problemy rozvytku rynku pratsi silskykh terytorii. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic sciences*. №4, Tom 3, 2020 (284). S. 299-308. DOI: [https://www.doi.org/10.31891/2307-5740-2020-284-4\(3\)-54](https://www.doi.org/10.31891/2307-5740-2020-284-4(3)-54)

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-46>

УДК 353: [34: 323. 174] (477)

Ігор ЗВАРИЧ

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

<https://orcid.org/0000-0003-2033-5054>

zvarych2810@gmail.com

Олена ЗВАРИЧ

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

<https://orcid.org/0000-0002-5088-7565>

olenazvarycho@gmail.com

ТРАНСФОРМАЦІЯ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ДЕРЖАВНУ РЕГІОНАЛЬНУ ЕКОНОМІЧНУ ПОЛІТИКУ В УКРАЇНІ: НОВІ ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ

Для економічної науки процес глобалізації, глобалізаційних трансформацій та зрушень пов'язаний зі становленням єдиної світової економічної системи, яка функціонує за загальними правилами. Початок двадцять першого століття проходить під знаком регіоналізації політичного простору нашої держави. Регіоналізм дедалі гучніше заявляє щодо своїх прав як одна із найбільш впливових концепцій західної демократії. У рамках Європейського Союзу існує поняття «Європа регіонів». Дослідники уважно ставляться до регіональних процесів на європейському просторі, віддаючи належне саме тенденціям, які там неупинно розвиваються. Регіоналізм буває «адміністративний», а в окремих випадках набуває політичного характеру. Регіоналізм з відчутним політичним акцентом, у якому провідну роль відіграють сепаратистські мотиви, є доволі актуальним для України. На нашу думку, регіоналізм не є явищем однозначно негативним або деструктивним, він має досить значний потенціал конструктивізму. Це явище є неоднорідним та неоднозначним у сучасній політичній історії різних держав. Існує необхідність розробити цілісну програму державної регіональної політики із врахуванням процесів політичної модернізації та інтеграції України у європейський політичний простір.

Ключові слова: глобалізація, трансформація, економічна система, регіоналізм, політичний простір, держава, адміністративний, управління.

Ihor ZVARYCH, Olena ZVARYCH

Vasyl Stefanyk National University of Prykarpattia

TRANSFORMATION OF THE WORLD ECONOMIC SYSTEM AND ITS IMPACT ON STATE REGIONAL ECONOMIC POLICY IN UKRAINE: NEW CHALLENGES AND THREATS

For economic science, the process of globalization, globalization transformations and shifts is connected with the formation of a single world economic system that functions according to general rules. The beginning of the twenty-first century is marked by the regionalization of the political space of our country. Regionalism is increasingly asserting its rights as one of the most influential concepts of Western democracy. Within the framework of the European Union, there is a concept of "Europe of Regions". Researchers pay attention to regional processes in the European space, paying tribute to the trends that are constantly developing there. Regionalism can be "administrative", and in some cases it acquires a political character. Regionalism with a noticeable political accent, in which separatist motives play a leading role, is quite relevant for Ukraine. In our opinion, regionalism is not a unequivocally negative or destructive phenomenon, it has a rather significant potential of constructivism. This phenomenon is heterogeneous and ambiguous in the modern political history of various states. There is a need to develop a comprehensive program of state regional policy, taking into account the processes of political modernization and integration of Ukraine into the European political space.

Key words: globalization, transformation, economic system, regionalism, political space, state, administrative, management.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Сучасний етап розвитку світової спільноти характеризується посиленням процесів взаємопроникнення економічного, культурного, політичного і соціального життя держав світу. Все частіше у наукових колах можливо почути термін «глобалізація», який пов'язаний із формуванням єдиного глобалізаційного простору та суспільства. Для економічної науки процес глобалізації, глобалізаційних трансформацій та зрушень пов'язаний зі становленням єдиної світової економічної системи, яка функціонує за загальними правилами. Цей процес проявляє себе у зниженні бар'єрів на шляху транскордонного руху товарів, послуг і факторів виробництва (інформації, капіталу, праці та технологій), зростанні обсягів світової торгівлі, міжнародного руху капіталів, міжнародної міграції та міжнародного обміну технологіями, зростанні економічної інтеграції та взаємозалежності національних економік, формуванні загальносвітових ринків капіталів, товарів і послуг [1].

Виклад основного матеріалу

Якщо кінець минулого століття увійшов у політичну історію України як час національного самовизначення та державо- і націєтворення, то початок двадцятого століття проходить під знаком регіоналізації політичного простору нашої держави, яка значною мірою носить об'єктивний, можна сказати, закономірний характер, оскільки детермінована не тільки нестримним бажанням регіональних еліт чи політичних партій розіграти «регіональну карту», а і процесами та тенденціями, які приховані у глибинних шарах економічного, соціального і культурного тощо розвитку суспільства. Більше того, як це показує досвід європейських країн, а вони є взірцевим прикладом для визначення відповідних підходів до розбудови держави, регіоналізм дедалі гучніше заявляє щодо своїх прав як одна із найбільш впливових концепцій західної демократії.

Як політичний рух він виник у Західній Європі всередині двадцятого століття, набуваючи розвитку у його другій половині [2]. При цьому сьогодні є усі підстави стверджувати про його інституціоналізований характер у західно-європейських державах, позаяк він тут набув відповідного законодавчого оформлення, у тому числі у вигляді Європейської хартії регіональних мов та мов меншин і низки інших важливих нормативно-правових документів. У рамках Європейського Союзу існує поняття «Європа регіонів», яким підкреслюється та обставина, що статус територій визначають не лише державні кордони, а і прикордонні смуги, позаяк транскордонне співробітництво набуває дедалі більшого значення для усіх там проживаючих народів. Усе це змушує дослідників уважно поставитись до регіональних процесів на європейському просторі, віддаючи належне саме тенденціям, які там невпинно розвиваються.

На цей час існує ціла низка міжнародних документів, передусім ухвалених та проголошених у рамках Європейського парламенту: Хартія про регіоналізм (1988 рік) і Декларація про регіоналізм у Європі (1996 рік), що теж є свідченням інституціоналізації європейського регіоналізму [3–5]. Але слід зазначити, що це явище має подвійну природу. Із однієї сторони, воно віддзеркалює подальше поглиблення демократичних процесів у системі державного управління, відбуваючись під гаслами децентралізації влади, посилення ролі та впливу на життя територіальних громад місцевого самоврядування. Цей його різновид умовно можна означити як «адміністративний», тобто такий, який переймається переважно проблемами оптимізації системи управління із посиленням ролі місцевого самоврядування. Але регіоналізм в окремих випадках набуває політичного характеру, отже не задовольняється рамками децентралізації влади і самоуправління, а спрямовується на переформатування територій традиційних країн, які склались у минулому внаслідок певних геополітичних процесів. Саме такий регіоналізм, який можна назвати «політичним», несе у собі істотну загрозу існуванню територіальної цілісності держав. Одночасно перший його різновид, на наше переконання, носить конструктивний характер, відповідаючи викликам політичної та адміністративної модернізації. Другий, як правило, несе потужний деструктивний потенціал руйнівного характеру, позаяк провокує появу низки політичних конфліктів, дестабілізуючих ситуацію всередині країни, так і за її межами [6].

Водночас можна зробити висновок, що регіоналізм провідних держав Західної Європи має різні причини, частіше за все вони носять комбінований характер, коли одні чинники накладаються на інші, підсилюючи один одного. У цьому випадку, як видно, йдеться про регіоналізм особливого гатунку, а саме той, який не зводиться до транскордонного співробітництва, не вписується у схему «Європи регіонів». Це регіоналізм з відчутним політичним акцентом, у якому провідну роль відіграють сепаратистські мотиви. Саме про такого роду регіоналізм і піде мова, оскільки він є доволі актуальним і для України.

Останнім часом проблематиці регіоналізму в цілому та його проявам і особливостям в Україні приділяється значна увага науковців. Зокрема, економісти та демографи вивчають цю проблематику із позицій територіального поділу праці, формування державного бюджету і дотаційності та депресивності регіонів і характеру народжуваності та відтворення населення, зайнятості тощо. Історична регіоналістика вивчає ці проблеми із позицій становлення і розвитку регіонів України та її адміністративно-територіального поділу і основних особливостей етнографічної культури на тих чи інших територіях держави. Соціологія здебільшого орієнтується на вивчення відповідних електоральних симпатій населення різних регіонів та громадської думки стосовно значущих проблем суспільного життя. Стосовно ж політичної науки, то вона вивчає регіоналізм як політичний процес, який зумовлюється економічними, культурними, історичними, соціально-географічними, конфесійними, психологічними (ментальними) тощо чинниками, що артикулюються політичними акторами, насамперед політичними партіями і представниками політичних еліт, які зорієнтовані передусім на обстоювання регіональних інтересів [4, 5].

Ми дотримуємось тієї думки, що регіоналізм не є явищем однозначно негативним або деструктивним. Навпаки, вважаємо, що його вітчизняні прояви мають об'єктивні підстави і зумовлені процесами демократизації суспільно-політичного життя у нашій державі. Одночасно виходимо із того переконання, що він має досить значний потенціал конструктивізму, якщо поєднується з інтересами усієї країни і серйозно переймається загальнодержавними, а не заціклюється винятково на місцевих проблемах та інтересах, тому категорично проти того, щоб політичні суб'єкти спекулювали на труднощах перехідного періоду становлення інститутів демократії, керуючись не стільки національними, як регіональними інтересами. Системний підхід, якщо його застосувати до теперішніх реалій державотворення, до процесів

націєтворення, не залишає сумнівів у тому, що держава не є арифметичною сумою її частин чи регіонів, а феномен цілісний, у якому кожний елемент, будучи неповторним і самотутнім, функціонує у рамках цілісної системи. Якщо ж такої цілісності немає, держава рано чи пізно потерпає від по суті руйнівних процесів відцентрового характеру, втрачаючи при цьому свою внутрішню єдність, якою характеризується будь-яка органічна цілісність, якою є і повинна бути нація-держава.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Відтак, розглянувши різні аспекти регіоналізму, приходимо до логічного висновку, що це явище є неоднорідним та неоднозначним у сучасній політичній історії різних держав. Ми вважаємо, що в європейських умовах регіоналізм не становить загрози їхній територіальній цілісності, рухаючись саме у напрямку посилення ролі територій і громад в управлінні країною. Стосовно ж України, то надмірна політизація регіонального чинника несе у собі істотні загрози та виклики, які здатні зруйнувати державу. Із метою нейтралізації такого сценарію розвитку подій необхідно розробити цілісну програму державної регіональної політики із врахуванням процесів політичної модернізації та інтеграції України у європейський політичний простір. Перше, що потрібно зробити, це провести адміністративно-територіальну реформу, поклавши в її основу природно-економічні критерії утворення регіонів, не забуваючи при цьому, що регіон – не самоціль, а насамперед засіб ефективного управління. Друге – перевести регіоналізм із політичної площини в адміністративну, зробивши наголос на децентралізації управління, але із чітким контролем з боку центрального керівництва. Третє – влада центральна і місцева має нарешті всерйоз зайнятись проблемою ліквідації нерівності соціально-економічного розвитку територій, які створюють умови для соціального та політичного напруження. Четверте – слід здійснювати сильну гуманітарну політику, спрямовану на формування національно свідомої особистості, компетентного громадянина і професіонала нового покоління.

Без розв'язання цих та низки інших проблем сьогодення у політичному житті держави і надалі розігруватиметься «регіональна карта» із непередбачуваними для неї наслідками.

Література

1. Смерічевський С. Ф. Трансформація економічних процесів в контексті глобалізаційних зрушень / С. Ф. Смерічевський, О. В. Полоус // Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. – Ужгород : Вид. дім «Гельветика», 2018. – С. 142–148.
2. Петрелла Р. Националистические и региональные движения в Западной Европе / Р. Петрелла // Этнос и политика : хрестоматия / [авт.- сост. : Прузаускас А. А.]. – М. : Изд-во УРАО, 2000. – С. 234–244.
3. Хартія регіоналізму. URL: <http://fssembly.coc.int/nw/xml/xref/xref-DokDetasls-EN.asp?fileid=175820@lang> (дата звернення – 27. 05. 2021).
4. Декларація щодо регіоналізму у Європі. URL: [http://aer-www.ameos.net/fileadmin/user_upload/Presscom/Publications/DeklarationRegionalism.dat/iion/ua/DR-UKRAINE\[1\].pdf](http://aer-www.ameos.net/fileadmin/user_upload/Presscom/Publications/DeklarationRegionalism.dat/iion/ua/DR-UKRAINE[1].pdf) (дата звернення – 27. 05. 2021).
5. Зварич І. Т. Економічне зростання регіону: моделі та методи аналізу і прогнозування : монографія / Зварич І. Т. – Івано-Франківськ : Вид.-дизайн. відділ Центру інформаційних технологій, 2006. – 184 с.
6. Зварич І. Т. Регіоналізм як об'єкт міждисциплінарних досліджень / І. Т. Зварич // Наук. вісник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Ку-раса НАН України. – К., 2008. – Вип. 38. – С. 200–220.
7. Юридична енциклопедія. Т 4 / [авт. кол. редкол. : Шемчушенка Ю. С. (гол.) та ін.]. – К. : Українська енцикл. імені М. П. Бажана, 2002. – 720 с.

References

1. Smerichevskiy S. F. Transformatsiia ekonomichnykh protsesiv v konteksti hlobalizatsiinykh zrushen / S. F. Smerichevskiy, O. V. Polous // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho nats. un-tu. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo. – Uzhhorod : Vyd. dim «Helvetyka», 2018. – S. 142–148.
2. Petrella R. Natsyonalystycheskye u rehyonalnye dvyzheniya v Zapad-noi Evrope / R. Petrella // Этнос и polytyka : khrestomatyia / [авт.- сост. : Prazauskas A. A.]. – М. : Yzd-vo URAO, 2000. – S. 234–244.
3. Khartiia rehionalizmu. URL: <http://fssembly.coc.int/nw/xml/xref/xref-DokDetasls-EN.asp?fileid=175820@lang> (data zvernennia – 27. 05. 2021).
4. Deklaratsiia shchodo rehionalizmu u Yevropi. URL: [http://aer-www.ameos.net/fileadmin/user_upload/Presscom/Publications/DeklarationRegionalism.dat/iion/ua/DR-UKRAINE\[1\].pdf](http://aer-www.ameos.net/fileadmin/user_upload/Presscom/Publications/DeklarationRegionalism.dat/iion/ua/DR-UKRAINE[1].pdf) (data zvernennia – 27. 05. 2021).
5. Zvarych I. T. Ekonomichne zrostannia rehionu: modeli ta metody analizu i prohnozuvannia : monohrafiia / Zvarych I. T. – Ivano-Frankivsk : Vyd.-dyzain. viddil Tsentru in-formatsiinykh tekhnolohii, 2006. – 184 s.
6. Zvarych I. T. Rehionalizm yak ob'iekt mizhdystyplinarnykh doslidzhen / I. T. Zvarych // Nauk. visnyk In-stytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen imeni I. F. Ku-rasa NAN Ukrainy. – K., 2008. – Vyp. 38. – S. 200–220.
7. Yurydychna entsyklopediia. T 4 / [авт. кол. редкол. : Shem-chushenka Yu. S. (hol.) ta in.]. – K. : Ukrain-ska entsykl. imeni M. P. Bazhana, 2002. – 720 s.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-47>

УДК 351:330.15

Микола СЕРБОВ

Одеський державний екологічний університет
<https://orcid.org/0000-0002-0220-6745>

Інна ІРТИЩЕВА

Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
<https://orcid.org/0000-0002-7025-9857>

Олена ПАВЛЕНКО

Одеський державний екологічний університет
<https://orcid.org/0000-0002-5493-5798>

ІНВЕСТИЦІЙНІ ДОМІНАНТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ СТАЛОГО ВИКОРИСТАННЯ ПРІСНОВОДНИХ РЕСУРСІВ НА НАЦІОНАЛЬНОМУ ТА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНЯХ

Безумовно, окрім ефективної системи контролю й адміністрування водних ресурсів важливими чинниками реалізації інноваційної моделі сталого використання прісноводних ресурсів у регіонах є впровадження нових технологій, спрямованих на очищення прісноводних водних об'єктів та сприяння раціональному використанню водних ресурсів. Активізація таких робіт потребує достатнього фінансування та залучення додаткових інвестицій у галузь.

Метою статті є процес дослідження інвестиційних домінант реалізації інноваційної моделі сталого використання прісноводних ресурсів на національному та регіональному рівнях.

Проведено аналіз інвестиційного забезпечення розвитку системи управління прісноводними ресурсами в Україні. Результати аналізу показали, що за останні 10 років обсяги інвестицій зросли на 115%, що позитивно вплинуло на стан водних об'єктів та сприяло скороченню витрат води в економіці. Проте, зважаючи на високий рівень зношеності інфраструктури водного господарства, що за даними державної служби статистики складає у середньому 63% наявних інвестицій недостатньо для переходу водного господарства до інноваційної моделі сталого розвитку. Крім того, проведені дослідження показали, що понад 98% інвестицій спрямовується насамперед на усунення поточних проблем у водному господарстві, реорганізацію галузі та часткову модернізацію водоочисних споруд і систем централізованого водопостачання, майже не інвестуються кошти у розвиток інноваційної діяльності в даній сфері.

Окреслено основні напрями поліпшення системи інвестиційного забезпечення інноваційного розвитку водогосподарських систем у регіоні, серед яких: удосконалення нормативно-правового забезпечення та розвиток державно-приватного партнерства, зокрема і у формі ЕСКО-контрактів; використання прісноводних ресурсів для виробництва аквакультури, що дозволить підвищити економічну ефективність використання поверхневих водних об'єктів, сприятиме залученню інвестицій у галузь та зміцненню продовольчої безпеки; створення умов для залучення іноземних інвестицій, зокрема в будівництво та модернізацію інфраструктури; активізація роботи в напрямку залучення міжнародних фінансів: грантів, участі у міжнародних програмах охорони та відновлення водних ресурсів тощо.

Ключові слова: прісноводні ресурси, інновації, витрати, інвестиційні домінанти, модель сталого розвитку.

Nikolay SERBOV

Odessa State Environment University

Inna IRTYSHCHEVA

Admiral Makarov National University of Shipbuilding

Olena PAVLENKO

Odessa State Ecological University

INVESTMENT DOMINANTS OF THE IMPLEMENTATION OF THE INNOVATIVE MODEL OF SUSTAINABLE USE OF FRESHWATER RESOURCES AT THE NATIONAL AND REGIONAL LEVELS

Of course, in addition to an effective system of control and administration of water resources, essential factors in the implementation of an innovative model of sustainable use of freshwater resources in the regions are the introduction of new technologies aimed at cleaning freshwater water bodies and promoting the rational use of water resources. The activation of such works requires sufficient funding and the attraction of additional investments in the industry.

The article aims to research investment dominants in implementing an innovative model of sustainable use of freshwater resources at the national and regional levels.

An analysis of investment support for developing the freshwater resource management system in Ukraine was carried out. The analysis showed that over the past ten years, the number of investments increased by 115%, which positively affected the state of water bodies and contributed to the reduction of water consumption in the economy. However, given the high level of wear and tear of the water management infrastructure, which according to the State Statistics Service, is an average of 63% of the available investments, it is not enough for the transition of water management to an innovative model of sustainable development. In addition, the conducted studies showed that more than 98% of investments are directed primarily to eliminating current problems in water management, reorganizing the industry, and partial modernization of water treatment facilities and centralized water supply systems. Almost no funds are invested in developing innovative activities in this area.

The main areas of improvement of the system of investment support for innovative development of water management systems in the region are outlined, including improvement of regulatory and legal support and development of public-private

partnership, in particular in the form of ESCO contracts; the use of freshwater resources for aquaculture production, which will increase the economic efficiency of the use of surface water bodies, will contribute to the attraction of investments in the industry and strengthening of food security; creation of conditions for attracting foreign investments, in particular in the construction and modernization of infrastructure; intensification of work in the direction of attracting international finances: grants, participation in international programs for the protection and restoration of water resources, etc.

Keywords: freshwater resources, innovations, costs, investment dominants, model of sustainable development.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Безумовно, окрім ефективної системи контролю й адміністрування водних ресурсів важливими чинниками реалізації інноваційної моделі сталого використання прісноводних ресурсів у регіонах є впровадження нових технологій, спрямованих на очищення прісноводних водних об'єктів та сприяння раціональному використанню водних ресурсів. Активізація таких робіт потребує достатнього фінансування та залучення додаткових інвестицій у галузь.

З метою опрацювання всі можливостей у сфері залучення інвестицій та інших джерел фінансування проектів щодо забезпечення населення та економіки регіонів якісною водою у достатній кількості, Уряд створив Міжвідомчу координаційну раду з питань водних ресурсів України Рада дозволить налагодити координацію діяльності всіх сторін щодо формування та реалізації державної політики у сферах питної води, водопостачання та водовідведення тощо. Очікується, що нагальні питання у цій сфері будуть розв'язуватися оперативніше. Зокрема, йдеться про забезпечення сталого водопостачання та дотримання санітарно-епідеміологічних вимог. Також рада працюватиме над залученням додаткових коштів до державного фонду розвитку водного господарства, зокрема, від міжнародних фінансових організацій для реалізації інвестиційних проектів [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідження, інвестиційних аспектів реалізації управління прісноводними ресурсами України попередньо досліджували відомі учені, зокрема: Б.В. Буркинський, О.О. Веклич, К.Г. Гофман, Б.М. Данилишин, Є.О. Бойко, В.С. Кравців, М.В. Курик, І.С. Крамаренко, Л.Г. Мельник, В.С. Міщенко, І.М. Потравний, Т.В. Стрикаленко, М.І. Стегней, О.М. Теліженко, С.К. Харічков, М.А. Хвесик, Є.В. Хлобистов, та інші. Сучасні умови змінюють підходи до формування інноваційної моделі сталого використання прісноводних ресурсів, що вимагає дослідження її інвестиційного забезпечення, саме тому дослідження є досить актуальним.

Формулювання цілей статті

Метою статті є процес дослідження інвестиційних доміант реалізації інноваційної моделі сталого використання прісноводних ресурсів на національному та регіональному рівнях.

Виклад основного матеріалу

Статистичні дані свідчать, що наразі основним джерелом фінансування витрат на здійснення робіт у сфері водного господарства є кошти державного та регіонального бюджету. Протягом 2015-2020 років валові обсяги фінансування галузі зросли майже у два рази, що свідчить про пріоритетність даної сфери для розвитку економіки та територій. У розрізі основних напрямків фінансування протягом аналізованого періоду найбільше зростання спостерігаємо у сфері фінансування витрат на керівництво та управління водного господарства, що пов'язано з реформування галузі, впровадження інформаційних технологій в управлінні.

Аналізуючи структуру видатків бюджету на розвиток водного господарства, слід відмітити що 91% складають витрати на експлуатацію державного водогосподарського комплексу та управління водними ресурсами. Протягом дослідженого періоду питома вага цієї статі зросла на 6,6%. Негативним є мізерна частка витрат на інноваційні розробки у сфері водного господарства. Так, видатки на розвиток прикладних наукових та науково-технічних розробок, виконання робіт за державним замовленням у сфері розвитку водного господарства протягом 2015-2020 років складає усього 0,013-0,09%.

У динаміці спостерігається суттєве збільшення капітальних інвестицій в охорону та відтворення водних ресурсів. За останні 10 років обсяги інвестицій зросли на 115%, що позитивно вплинуло на стан водних об'єктів та сприяло скороченню витрат води в економіці. Проте, зважаючи на високий рівень зношеності інфраструктури водного господарства, що за даними державної служби статистики складає у середньому 63% наявних інвестицій недостатньо для переходу водного господарства до інноваційної моделі сталого розвитку. окрім того, проведені дослідження показали, що понад 98% інвестицій спрямовується насамперед на усунення поточних проблем у водному господарстві, реорганізацію галузі та часткову модернізацію водоочисних та споруд та систем централізованого водопостачання в майже не інвестуються кошти у розвиток інноваційної діяльності в даній сфері.

Для Причорноморського регіону характерними є різні тенденції щодо капітального інвестування розвитку водних ресурсів у розрізі областей (табл. 1.)

Таблиця 1

Динаміка капітальних інвестицій у сфері водного господарства Причорноморського регіону

Період	Миколаївська область		Одеська область		Херсонська область	
	тис. грн.	% у загальних інвестиціях	тис. грн.	% у загальних інвестиціях	тис. грн.	% у загальних інвестиціях
2010	8718,9	27,9	31902,9	57,6	1219,2	43,3
2011	22956	40,4	34216,2	41,6	2028,2	58,3
2012	9702,4	15,4	16013,1	50,3	1572,0	75,2
2013	8880,2	26,6	20320,6	57,1	5100,7	64,0
2014	6315,9	12,2	2112,1	21,6	3471,9	51,5
2015	5403	5,5	12958,4	48,9	4065,2	51,7
2016	19890,2	16,2	3654,0	20,8	1935,0	84,9
2017	36228,7	30,7	10405,2	10,9	2135,6	66,5
2018	63169	45,8	22221,9	30,2	12590,1	82,3
2019	56581,6	45,6	33684,8	49,9	5539,1	75,3
2020	54814,9	16,5	34424,4	27,6	6847,9	62,1
Приріст, %	528,6	-11,4	7,9	-30,0	461,6	18,8

Джерело: Розраховано за даними державної служби статистики України [2]

За останні 10 років відбулися суттєві зміни в обсягах та структурі інвестицій у розвиток водного господарства в областях Причорноморського регіону. В абсолютному вимірі найбільші обсяги капітальних інвестицій у водоспоживання та охорону водних ресурсів залучено у Миколаївській області (54 млн. грн. у 2020 році). При цьому, їх розміри зросли більш ніж у 5 разів, хоча питома частка у структурі капітальних інвестицій в охорону навколишнього природного середовища скоротилася на 11% і становила на кінець 2020 року 16,5%. Це свідчить про провадження активної регіональної політики у сфері охорони та відтворення природних ресурсів в області.

Аналізуючи динаміку та структуру капітальних інвестицій у розвиток галузі в Одеській області слід відмітити незначне зростання обсягів залучення інвестицій у водне господарство та суттєве скорочення (30%) їх питомої ваги у валових інвестиціях, що спрямовуються на охорону навколишнього середовища. Протилежні тенденції спостерігаються у Херсонській області. Так, протягом дослідженого періоду загальні обсяги капітальних вкладень у сферу очищення зворотних вод та захист і реабілітацію ґрунту, поверхневих і підземних вод зросли більш, ніж у 4 рази і становили на кінець 2020 року 6,8 млн. грн., а їх питома вага у загальних інвестиціях зросла на 18,8% і склала 62%.

Очевидно, що зростання обсягів інвестування у галузь потребує диверсифікації відповідних джерел. На думку науковців Голян В. А. та Андрощук І. І., «Диверсифікація інвестиційного забезпечення сфери водокористування має передбачати використання наступних джерел фінансування: Державний і місцеві бюджети, в тому числі спеціальні та резервні фонди, а також позабюджетні фонди; власні кошти підприємств, організацій та установ, в тому числі водогосподарських організацій, отримані на основі надання платних водогосподарських та екосистемних послуг; кошти іноземних підприємницьких структур, урядів іноземних держав, міжнародних фінансово-кредитних структур, в тому числі у рамках фінансування глобальних екологічних проектів, передбачених природоохоронними конвенціями; кредитні спілки, фінансово-банківські установи, страхові організації, пенсійні фонди, громадські організації; прибутки, акумульовані в результаті спільної діяльності суб'єктів водогосподарської діяльності та підприємницьких структур на основі угод державно-приватного партнерства; фінансові ресурси, отримані в результаті продажу облігацій місцевої позики та іпотечного кредитування під заставу земель нероздільно з водогосподарськими об'єктами та гідротехнічними спорудами» [5, с.11].

До дієвих інструментів залучення приватних інвестицій у розвиток та відтворення водних ресурсів, що використовується в країнах з розвинутою економікою можна віднести державно-приватне партнерство. В Україні склалися певні передумови для впровадження механізму державно-приватного партнерства в сферу водопровідно-каналізаційного господарства, зокрема:

- гарантованість ринків збуту для підприємств внаслідок монопольного становища на ринку водних та каналізаційних послуг, що є важливою перевагою для приватного бізнесу;
- суттєвий потенціал щодо зниження витрат, пов'язаних із наданням послуг централізованого водопостачання та водовідведення шляхом впровадження ресурсозберігаючих та енергоощадних технологій;
- державні гарантії та інвестиції з бюджету для модернізації інфраструктури;
- розподіл фінансових ризиків державою.

Водночас, аналіз даних щодо реалізації проектів державно-приватного партнерства в Україні показав, що даний інструмент в сфері розвитку та використання інфраструктури, зокрема комунальної знаходиться на початковому етапі. Загальна кількість проектів державно-приватного партнерства в Україні зростає, проте дуже повільними темпами. Зокрема, «За даними центральних та місцевих органів виконавчої влади в Україні станом на 01.01.2021 на умовах ДПП укладено 192 договори, з яких реалізується 39 договорів (29 – концесійних договорів, 6 - договорів про спільну діяльність, 4 – інші договори), 153 договорів не реалізується (118 – не виконується, 35 – розірвані / закінчився термін дії) [13].

Отже, станом на кінець 2020 року загальна кількість діючих проектів ДПП у сфері використання та розвитку інфраструктури у регіонах - 33 проекти. З них 11 у сфері збору, очищення та розподілення води. Найбільша кількість ДПП проектів у водній сфері діє в Миколаївській області. Позитивно оцінюючи певні кроки щодо розвитку партнерських відносин у сфері використання природних ресурсів та об'єктів державної і регіональної інфраструктури, їх кількість є надзвичайно малою враховуючи поточний стан реформ в економіці.

Серед основних проблем реалізації державно-приватного партнерства у сфері водопостачання та водовідведення України (що характерно для всіх інфраструктурних проектів) науковці відзначають:

- відсутність логічної зрозумілої системи правового регулювання відповідних відносин (неузгодженість між законами «Про державно-приватне партнерство», «Про концесії» та декількома законами, що регулюють концесійні угоди у сферах будівництва автодоріг, об'єктів теплопостачання та водопостачання комунальної форми власності, об'єктів паливно-енергетичного комплексу державної форми власності, її інфраструктури);

- невпевненість інвесторів; обережність і невпевненість представників публічної влади;
- низька інституційна спроможність центральної та місцевої влади;
- недостатня обізнаність суспільства в цій сфері; високі ризики [7, с. 61-62];
- неурегульованість механізмів формування тарифів на надання послуг;
- залежність економічних відносин від зміни політичної ситуації;
- високий рівень корупції, зокрема у сфері дозвільної діяльності;
- нестабільність законодавства та невизначеність економічних перспектив України.

На думку Маліна О.Л., перспективними у сфері використання природних ресурсів та природних монополій є розвиток ДПП у формі ЕСКО-контрактів. Науковець наводить наступні переваги такої форми розвитку державно-приватного партнерства :

«а) по-перше, забезпечують залучення до механізму ДПП малого та середнього бізнесу завдяки невисокому бар'єру входження у ДПП;

б) по-друге, результативна частина цих проектів має соціальну спрямованість, оскільки реалізується на базі об'єктів комунальної та муніципальної власності та спрямована на гарантоване забезпечення норм енергоспоживання цими об'єктами;

в) по-третє, сама формула ЕСКО визначає рівень інноваційного результату, який має досягти приватний партнер ДПП;

г) по-четверте, проекти ДПП з ЕСКО-контрактів містять екологічну складову, оскільки до умов цієї форми ДПП відносяться вимоги щодо зменшення викидання парникових газів та ін.

Унікальність проектів ДПП з ЕСКО-контрактами полягає не тільки на об'єднанні інтересів держави та приватного партнера у рішенні спільної техніко-економічної задачі. Головний принцип ЕСКО – це абсолютно нова правова структура взаємин партнерів ДПП, яка обумовлює пряму залежність прибутку приватного партнера від ступеню досягнення контрольних результатів з кількості та якості, а також його пряму мотивацію з досягнення от цих результатів [8]. Можемо додати, що саме розвиток таких форм державно-приватного партнерства в регіонах та малих містах може стати одним із інструментів поступового переході сфери водокористування і водовідведення до інноваційної моделі, оскільки у рамках невеликих проектів дифузія інновацій здійснюється швидше. Крім того, наявність контрольних показників, серед яких має стати і співвідношення «тарифи/якість водопостачання» виступає одним з елементів публічного контролю та стимулюватиме підприємців до більш якісного виконання зобов'язань.

Погоджуємося з думкою Голян В.А. , що на поточному етапі найбільш ефективною формою розвитку державно-партнерських відносин у сфері водокористування є оренда. Як стверджує автор, «оренда - цивілізована форма майнових відносин, пов'язаних з отриманням, як правило, активної частини засобів виробництва, що не втратили своїх споживчих властивостей, у тимчасове користування. Орендні відносини мають тисячолітню історію і стійку перспективу, оскільки ініціюються самим ходом розвитку суспільного виробництва, потребами економічного росту та прискоренням темпів науково технічного прогресу. Нині понад 30% усіх інвестицій здійснюється через ті чи інші форми орендних відносин [9, с.11].

Перспективним напрямком сталого використання прісноводних ресурсів та залучення інвестицій в галузь є виробництво аквакультури. Розвиток даного виду діяльності є одним з світових трендів, що дозволяє раціонально використовувати природні та штучні водойми для виробництва рибних та інших аквакультур, сприяє економічному розвитку територій та надходження додаткових коштів у фонд розвитку водного господарства регіону за рахунок відповідних рентних платежів та відіграє важливу роль у зміцненні продовольчої безпеки регіону.

Населення України споживає рибу та рибні продукти майже в двічі менше, ніж у середньому в світі. При цьому, обсяги виробництва риби та рибних продуктів щороку скорочуються. Попри скорочення загального фонду споживання, імпорт даного продукту щороку зростає. Зокрема станом на кінець 2019 року загальний обсяг імпорту рибних продуктів становив понад 400 тис. тон, при скороченні внутрішнього виробництва до 128 тис. тон.

Низький рівень внутрішнього забезпечення ринку рибних продуктів в Україні та висока імпортозалежність призводить до зниження економічної доступності даного товару для населення. Як стверджують експерти, «Нині в структурі добування всіх водних біоресурсів частка рибної продукції аквакультури становить усього 21,8% до загального обсягу. Водночас, як свідчить світовий досвід, її можливо збільшити більш ніж удвічі, запровадивши інноваційні досягнення вітчизняної та закордонної науки» [10].

Зважаючи на значну місткість внутрішнього ринку рибної продукції та інших аквакультур а також зростаючі тренди розвитку світового ринку даний вид економічної діяльності віднесено до одного з чотирьох найбільш інвестиційно-привабливих в Україні. Додатковими факторами інвестиційної привабливості є:

- безмитний та безквотний доступ на ринок ЄС;
- наявність численних водних об'єктів, які можна використовувати з цією метою;
- рибне господарство та аквакультура вважається найефективнішою формою перетворення рослинних білків у тваринні білки оскільки риби не потрібно витрачати енергію для її нагрівання;
- відсутність відходів та мінімізація кормів, оскільки аквакультурні ферми можуть бути спроектовані таким чином, щоб мати декілька шарів, таким чином мінімізуючи втрати корму.

До основних проблем, що необхідно вирішити для розвитку виробництва аквакультури та залучення інвестицій в цю галузь експерти відносять:

- відсутність відповідної законодавчої бази для захисту прав фермерів аквакультури у разі забруднення водойми, у якій міститься ферма (вирішення: збільшити адміністративні штрафи за забруднення води)
- відсутність видимого списку водних об'єктів для оренди (вирішення: передача процедури оренди водних об'єктів на електронні тендери) [11].

Одним з перспективних напрямків диверсифікації фінансування та організації окремих робіт спрямованих на поліпшення екологічного становища водних ресурсів, інформаційних заходів щодо сталого природокористування та вирішення певних чітко окреслених проблем галузі на території того чи іншого регіону є залучення і підтримка громадських організацій. Проекти, що здійснювалися у галузі водного господарства спільно з громадськими організаціями успішно реалізовувалися у Львівській, Волинській та Черкаській областях. Практика фінансування регіональних програм у сфері сталого водокористування спільно з громадськими організаціями в Україні наразі не набула широкого розповсюдження. На нашу думку, саме регіональні органи влади а також місцеві громади повинні ініціювати програми, спрямовані на ефективне використання водних ресурсів і залучати різноманітні джерела для їх фінансування, серед яких також можуть бути кошти обласних фондів охорони навколишнього природного середовища.

Нажаль, діючий у даний час механізм зарахування екологічного податку до екологічного фонду та його міжбюджетний розподіл призводить до неефективного перерозподілу фінансових ресурсів на здійснення природоохоронних заходів. У більшості випадків кошти витрачаються або на вирішення нагальних проблем, що виникають у тому чи іншому регіоні або на довгострокове фінансування проектів, що у деяких випадках не доводяться до завершення. При цьому, порушується принцип субсидіарності, тобто вирішення проблем на тому рівні, на якому вони виникають.

Важливим джерелом фінансування та інвестування у галузь є створення водного фонду у кожному регіоні, який має наповнюватися за рахунок рентних платежів, місцевих податків на використання водних ресурсів і скидів забруднених вод від користувачів, які здійснюють вплив на якість води або зміну водного режиму. Акумуляовані кошти слід спрямовувати насамперед на відновлення інфраструктури водного господарства регіону, впровадження інноваційних технологій і обладнання. При цьому, важливим є організація прозорої звітності щодо функціонування фонду та можливість громадського контролю.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Проведено аналіз інвестиційного забезпечення розвитку системи управління прісноводними ресурсами в Україні. Результати аналізу показали, що за останні 10 років обсяги інвестицій зросли на 115%, що позитивно вплинуло на стан водних об'єктів та сприяло скороченню витрат води в економіці. Проте, зважаючи на високий рівень зношеності інфраструктури водного господарства, що за даними державної служби статистики складає у середньому 63% наявних інвестицій недостатньо для переходу водного господарства до інноваційної моделі сталого розвитку. Окрім того, проведені дослідження показали, що понад 98% інвестицій спрямовується насамперед на усунення поточних проблем у водному господарстві, реорганізацію галузі та часткову модернізацію водоочисних споруд і систем централізованого водопостачання, майже не інвестуються кошти у розвиток інноваційної діяльності в даній сфері.

Окреслено основні напрями поліпшення системи інвестиційного забезпечення інноваційного розвитку водогосподарських систем у регіоні, серед яких: удосконалення нормативно-правового забезпечення та розвиток державно-приватного партнерства, зокрема і у формі ЕСКО-контрактів; використання прісноводних ресурсів для виробництва аквакультури, що дозволить підвищити економічну ефективність використання поверхневих водних об'єктів, сприятиме залученню інвестицій у галузь та

зміцненню продовольчої безпеки; створення умов для залучення іноземних інвестицій, зокрема в будівництво та модернізацію інфраструктури; активізація роботи в напрямку залучення міжнародних фінансів: грантів, участі у міжнародних програмах охорони та відновлення водних ресурсів тощо.

Література

1. Міністерство розвитку громад та територій України. URL: <https://www.minregion.gov.ua/press/news/uryad-stvoryv-mizhvidomchu-koordinacziynu-radu-z-pytan-vodnyh-resursiv/>
2. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Державне агентство водних ресурсів України. URL: <https://www.davr.gov.ua/>
4. Довкілля України. Статистичний збірник. Державна служба статистики України, 2020 р. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publnav_ser_u.htm
5. Голян В. А., Андрощук І. І. Інвестиції у сферу водокористування: інституціональне забезпечення та секторальні пріоритети. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 5. С. 6–12.
6. Стан здійснення ДПП в Україні. Міністерство економіки України. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9fc90c5e-2f7b-44b2-8bfl-1ffb7ee1be26&title=StanZdiisnenniaDppVUkraini>
7. Крилова І. І. Стан упровадження сучасних фінансово-економічних механізмів державного регулювання сфери водопостачання та водовідведення. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2019. № 1 (20). С. 56–68.
8. Малін О. Л. Аналіз розвитку державно-приватного партнерства в Україні та світі: якісні зміни та головні тренди 2020 року: Аналітичний звіт. Одеса, 2020. 31 с.
9. Голян В. А. Державно приватне партнерство в інституціональній архітектоніці водокористування: світовий досвід та вітчизняні реалії. *Агросвіт*. 2009. №5. С. 8–15. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/5_2009/3.pdf
10. Стан розвитку рибництва й аквакультури. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichnyi-hektar/item/20708-stan-rozvytku-rybnystva-i-akvakultury.html>
11. Національна стратегія збільшення прямих іноземних інвестицій в Україну. URL: <https://ukraineinvest.gov.ua/uk/fdi-strategy/>
12. Базове дослідження стану та напрямів розвитку екологічної політики України та перспектив посилення участі організацій громадянського суспільства у розробці та впровадженні політик, дружніх до довкілля аналітичний звіт. URL: <https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2019/12/baseline-research-report-publishing-dec-2019.pdf>
13. Бойко С.О. та ін. Екологічні інвестиції: стан та перспективи впровадження на мікро-, мезо- та макрорівнях. *Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. Серія: Економічні науки*. 2021. № 2.Т. 3. С.40–49.
14. Irtyshcheva, I. et al. The economy of war and postwar economic development: world and Ukrainian realities. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2022. Vol. 8. pp.78–82.
15. Irtyshcheva, I. et al. Mechanisms to Manage the Regional Socio-Economic Development and Efficiency of the Decentralization Processes. *International Conference on Human Interaction and Emerging Technologies*. 2021. pp. 694–701.
16. Vyshnevskaya, O. et al. The Influence of Globalization Processes on Forecasting the Activities of Market Entities. *Journal of Optimization in Industrial Engineering*. 2022. Vol. 3. pp. 261–268.
17. Іртишчева І. О., Рогатіна Л. П., Крамаренко І.С., Андрющенко Є. Г., Білан В.В. Трансформація інвестиційної інфраструктури – запорука економічної безпеки: національний та регіональний аспекти. *Агросвіт*. 2020. № 12. С. 27–33.

References

1. Ministerstvo rozvytku hromad ta terytorij Ukrainy [Ministry of Development of Communities and Territories of Ukraine]. Available at: <https://www.minregion.gov.ua/press/news/uryad-stvoryv-mizhvidomchu-koordinacziynu-radu-z-pytan-vodnyh-resursiv/>
2. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. [State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Derzhavne ahentstvo vodnykh resursiv Ukrainy. [State Agency of Water Resources of Ukraine]. Available at: <https://www.davr.gov.ua/>
4. Dovkilla Ukrainy (2020). Statystychnyj zbirnyk. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [Environment of Ukraine (2020). Statistical collection. State Statistics Service of Ukraine]. Available at: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publnav_ser_u.htm
5. Golyan, V. A., Androschuk, I. I. (2016). «Investments in the field of water use: institutional support and sectoral priorities». *Investytsii: praktyka ta dosvid*. no 5. pp. 6–12.
6. Stan zdiisnennia DPP v Ukraini. Ministerstvo ekonomiky Ukrainy. [The status of PPP implementation in Ukraine. Ministry of Economy of Ukraine]. Available at: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9fc90c5e-2f7b-44b2-8bfl-1ffb7ee1be26&title=StanZdiisnenniaDppVUkraini>
7. Krylova, I. I. (2019). «State of implementation of modern financial and economic mechanisms of state regulation of water supply and drainage». *Publitchne upravlinnia ta mytne administruvannia*. no 1 (20). pp. 56–68.
8. Malin, O. L. (2020). *Analiz rozvytku derzhavno-pryvatnoho partnerstva v Ukraini ta sviti: iakysni zminy ta holovni trendy 2020 roku: Analitichnyj zvit*. [Analysis of the development of public-private partnership in Ukraine and the world: qualitative changes and main trends of 2020]. Odessa, Ukraine.
9. Golyan, V. A. (2009). «Public-private partnership in institutional architecture of water use: world experience and domestic realities». *Ahrosvit*. no 5. pp. 8–15. Available at: http://www.agrosvit.info/pdf/5_2009/3.pdf

10. Stan rozvytku rybnystva j akvakul'tury. [The state of development of fish farming and aquaculture]. Available at: <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichni-hektar/item/20708-stan-rozvytku-rybnystva-i-akvakul'tury.html>
11. Natsional'na stratehiia zbil'shennia priamykh inozemnykh investytsij v Ukrainu. [National strategy for increasing foreign direct investment in Ukraine]. Available at: <https://ukraineinvest.gov.ua/uk/fdi-strategy/>
12. Bazove doslidzhennia stanu ta napriamiv rozvytku ekolohichnoi polityky Ukrainy ta perspektyv posylennia uchasti orhanizatsij hromadians'koho suspil'stva u rozrobsi ta vprovadzhenni polityk, druzhnykh do dovkillia analitychnyj zvit.. [Basic study of the state and directions of development of Ukraine's environmental policy and prospects for strengthening the participation of civil society organizations in the development and implementation of environmentally friendly policies, analytical report]. Available at: https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2019/12/baseline-research_report_publishing-dec-2019.pdf
13. Boyko, E. O. and etc. (2021). «Environmental investments: status and prospects of implementation at the micro, meso, and macro levels». *Visnyk KhNAU im. V.V. Dokuchaieva. Serii: Ekonomichni nauky.* no 2. Vol. 3. pp. 40–49.
14. Irtysheva, I. and etc. (2022). «The economy of war and postwar economic development: world and Ukrainian realities». *Baltic Journal of Economic Studies.* Vol. 8. pp.78–82.
15. Irtysheva, I. and etc. (2021). «Mechanisms to Manage the Regional Socio-Economic Development and Efficiency of the Decentralization Processes». *International Conference on Human Interaction and Emerging Technologies.* pp. 694–701.
16. Vyshnevskaya, O. and etc. (2022). «The Influence of Globalization Processes on Forecasting the Activities of Market Entities». *Journal of Optimization in Industrial Engineering.* Vol. 3. pp. 261–268.
17. Irtysheva, I. O., Rogatina, L. P., Kramarenko, I. S., Andryushchenko, E.G. and Bilan V. V. (2020). «Investment infrastructure transformation is a key to economic security: national and regional aspects». *Ahrosvit.* no 12. pp. 27–33.

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-48>

УДК 338.8.1

Євген БАЖЕНКОВ

Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая

<https://orcid.org/0000-0003-0117-294X>

e-mail: bazhenkov@ukr.net

КОНТРОЛІНГ У СИСТЕМІ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ

У статті розглянуто контролінг в системі стратегічного управління освітньої галузі. Проаналізовано важливість застосування прогресивних концепцій внутрішньогалузевого управління. Дано визначення поняттю "Контролінг", як міжфункціональному напрямку діяльності в управлінській системі. Розглянуто основні концепти світових науковців щодо визначення контролінгу. Визначено можливість процесу впровадження контролінгу в системі стратегічного управління освітньої галузі. Перелічено критерії, на яких базується класична класифікація контролінгу у господарському середовищі. Проілюстровано класифікаційну спрямованість контролінгу у системі стратегічного управління освітньої галузі. Проаналізовано, на що спрямовані стратегічний, тактичний, оперативний, ситуаційний та локальний контролінги. Перелічено контролінги у залежності від напрямків реалізації. Виокремлено види контролінгу за рівневою ознакою. Розглянуто види контролінгу за сферами застосування. Визначено основні моменти, на яких має сфокусуватись впровадження контролінгу в систему стратегічного управління освітньої галузі. Проаналізовано проактивне управління у освітній галузі, що воно означає, на що сфокусовано. Перелічено основні цілі контролінгу в системі стратегічного управління освітньої галузі. Визначено базове завдання контролінгу в системі стратегічного управління освітньої галузі. Проілюстровано завдання контролінгу в системі стратегічного управління освітньої галузі. Проаналізовано загальні функції контролінгу у системі стратегічного управління освітньої галузі. Такими функціями є інформаційна функція, комунікаційна функція, управлінська функція, функція планування, обліково-контрольна функція та аналітична функція. Виокремлено принципи застосування контролінгу, на яких потрібно сфокусуватись при впровадженні філософії контролінгу в систему стратегічного управління освітньої галузі. Зроблено висновки щодо контролінгу в системі стратегічного управління освітньої галузі.

Ключові слова: Стратегічне управління, контролінг, механізм, система, класифікація.

Ievgen BAZHENKOV

International Scientific and Technical University of Academician Yuri Bugay

CONTROL IN THE SYSTEM OF STRATEGIC MANAGEMENT EDUCATION BRANCH

The article considered controlling in the system of strategic management of the educational sector. The importance of applying progressive concepts of intra-industry management was analyzed. The concept of "Controlling" was defined as a cross-functional area of activity in the management system. The main opinions of world scientists regarding the definition of controlling were considered. The possibility of the process of implementing controlling in the system of strategic management of the educational sector was determined. The criteria on which the classic classification of controlling in the economic environment is based were listed. The classification orientation of controlling in the system of strategic management of the educational sector was illustrated. It was analyzed what strategic, tactical, operational, situational and local controlling are aimed at. Controllings were listed depending on the areas of implementation. The types of controlling were distinguished on the basis of equality. The types of controlling by scope of application were considered. The main points on which the introduction of controlling into the system of strategic management of the educational sector should be focused were determined. Proactive management in the field of education was analyzed, what it means, what is focused on. The main objectives of controlling in the system of strategic management of the educational sector were listed. The basic task of controlling in the system of strategic management of the educational sector was determined. The task of controlling in the system of strategic management of the educational sector was illustrated. The general functions of controlling in the system of strategic management of the educational sector were analyzed. These functions are the information function, communication function, management function, planning function, accounting and control function, and analytical function. The principles of the application of controlling were highlighted, which should be focused on when introducing the philosophy of controlling into the system of strategic management of the educational sector. Conclusions were made regarding controlling in the system of strategic management of the educational sector.

Keywords: Strategic management, controlling, mechanism, system, classification.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

В умовах глобальних викликів, функціонування та розвиток освітньої галузі потребує застосування інноваційних управлінських технологій, які враховують сучасні внутрішньогалузеві соціально-економічні процеси, потреби національної економіки та суспільства.

Контролінг у системі стратегічного управління освітньої галузі оперує багатограним, мультіваріативним й адаптивним комплексом моделей, методів, механізмів, алгоритмів, прийомів і дій, які забезпечують надання кількісної або якісної оцінки стану освітньої галузі та її сегментів з відповідних позицій, а саме: результативності, ефективності, соціально-економічної значущості тощо.

Систематизація контролінгу за критерієм часу здійснення є його функціональною основою та припускає наявність: стратегічного, тактичного, оперативного, ситуаційного та локального контролінгу, що

візуалізує функціональне значення та строки проведення. Зазначена класифікація контролінгу є найбільш характерною для освітньої галузі та її сегментів.

Аналіз досліджень та публікацій

Дослідженням контролінгу у системі стратегічного управління освітньої галузі, його цілями та пріоритетами займалися багато вітчизняних та зарубіжних авторів: Кр. Біст, У. Тейчлер, О. Білик, А. Вербицька, М. Дебич, М. Згуровський, М. Кизим, І. Матюшенко, Ю. Сафонов, К. Шапошніков.

Формулювання цілей статті

Формулювання цілей статті дослідження контролінгу в системі стратегічного управління освітньої галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження

Застосування прогресивних концепцій внутрішньогалузевого управління сприятиме досягненню стратегічних цілей у освітній галузі з підвищенням її результативності й ефективності з урахуванням досвіду європейських країн. Такою концепцією виступає стратегічний контролінг, який забезпечує аналітичну або синтетичну інформаційно-комунікаційну підтримку системи управління в освітній галузі з метою забезпечення функціонування та інноваційного розвитку. Використання властивостей контролінгу у системі стратегічного управління освітньої галузі підвищить її ефективність, а процес адаптації контролінгу у внутрішньогалузевому середовищі можливий за умови цілеспрямованого, збалансованого та раціонального застосування, затверджених методик та сучасного інструментарію, враховуючи проблематику, складність і мультиваріативність ситуаційних завдань у освітній галузі.

Погодимось, що «саме результативне-ефективне управління є запорукою стратегічно-успішного функціонування всіх складових національної економіки, що, визначається системою менеджменту як суб'єктів управління діяльністю державних інституцій, так і множини господарюючих суб'єктів» [1].

Контролінг (англ. Controlling) – це міжфункціональний напрям діяльності в управлінській системі, який за рахунок виявлення, збору, обробці, накопичуванню й альтернативній інтерпретації отриманої аналітичної або синтетичної інформації, забезпечує процес прийняття управлінських рішень, які узгоджуються з концепцією суб'єкта управління.

Григор'єв Г. у науковій праці зазначив: «криза 1930-х років у США, яка привела до банкрутств багатьох суб'єктів господарювання, що спонукало менеджерів шукати нові методи та погляди на систему управління. У той час почали розвиватися концептуальні та теоретичні засади контролінгу. Наприклад, у 1931 р. у США заснували Інститут контролерів Америки як фахової організації, покликаної уточнювати та розтлумачувати зміст та сутність контролінгу, розробляти його методичне забезпечення. З того часу, не дивлячись на реорганізацію цієї структури у Інститут фінансових директорів («Financial Executive Institute», 1962 р.), заклад мав великий вплив на загальне становлення контролінгу та його подальший розвиток з урахуванням розв'язання проблем управління фінансами, формуванням систем бюджетування та управлінського обліку» [2].

«Рудольф Манн і Ель-мар Майер, видатні теоретики і практики німецького контролінгу, інтерпретують його як біокібернетичний контур регулювання, порівнюючи контролінг з імунною системою людини, що здійснює спостереження за негативними відхиленнями та їх координацію. Прикметник «кібернетичний» акцентує увагу на обов'язкове використання комп'ютерної техніки, що дозволяє миттєво отримувати і обробляти інформацію» [13].

Підходи щодо визначення поняття «контролінгу» є мультиваріативними та різняться авторськими позиціями, які сфокусовані на оцінці структурно-функціональних елементах цілісної системи та підкреслюють їх стратегічні можливості.

Пушкар М. і Пушкар Р. вважали, що контролінг – це окрема інформаційна підсистема, яка забезпечує стратегічне управління на основі синтезу знань з менеджменту, маркетингу, фінансового та управлінського обліку, статистики, аналізу, контролю й прогнозування [3].

Масленніков Є. вважає, що контролінг – це відповідна підсистема управління суб'єкта господарювання, яка надає змогу виявити відхилення від прийнятих і затверджених процедур, положень, правил та надати оцінку причин цих відхилень. Контролінг є напрямом інформаційно-економічного розвитку суб'єкта господарювання, а його система формує концепцію інформації та управління, яку можливо визначити як обліково-аналітичну систему, що реалізує синтез елементів обліку, аналізу, контролю, планування, прогнозування, що забезпечує оперативне та стратегічне управління суб'єкта [4].

Маркіна І. відмічала, що контролінг – це обліково-аналітична система, яка підтримує процес досягнення стратегічних та оперативних цілей у відповідній економічній системі [6].

Серед тлумачень «контролінгу» науковцями й практиками спільним аспектом є те, що контролінг виявляє, вимірює, систематизує, оцінює та передає інформацію стейкхолдерам для прийняття управлінських рішень.

Побережець О. констатувала, що контролінг – це система управління, яка направлена на координацію всіх функціональних сегментів суб'єкта господарювання з метою вирішення стратегічних завдань [7].

Лозовицький Д. вважав, що контролінг як система дозволяє оптимізувати вирішення проблеми: «обмеженість ресурсів – безмежність потреб». Тобто, це система взаємозв'язку управлінських дій на об'єкти управління за допомогою різних інструментів з метою досягнення ефективності діяльності [8].

Манн Р. обґрунтував, що контролінг - це система регулювання витрат і результатів діяльності, яка допомагає в досягненні мети підприємства та надає змогу уникнути несподіванок (коли економіці підприємства загрожує небезпека), що потребує гарантії заходів для протидії [10].

На макроекономічному рівні, контролінг, на нашу думку Г. Григор'єва, – це інструмент системи державного регулювання, за допомогою якого забезпечується динамічне стійке функціонування та ефективність національної економіки [11].

Таким чином, діагностика концептуальних підходів щодо трактування науковцями та практиками «контролінгу» надає можливість стверджувати, що контролінг – це цілісна обліково-інформаційна система, основними завданнями якої є своєчасність реєстрації, групування та передачі аналітичної або синтетичної інформації щодо стану процесів та індикаторів діяльності у господарській системі є стратегічним інструментом системи управління, який здійснює забезпечення, планування та координацію процесу прийняття управлінських рішень і зумовлює досягнення стратегічних цілей у відповідній економічній системі.

Відмітимо, що процес впровадження контролінгу в системі стратегічного управління освітньої галузі цілком можливий, але вимагає обґрунтованого, цілеспрямованого, перманентного та адаптивного застосування управлінського інструментарію.

На внутрішньогалузевому рівні, контролінг, на думку автора, це інструмент системи стратегічного управління, за допомогою якого забезпечується динамічне стійке функціонування, результативність й ефективність освітньої галузі.

Класична класифікація контролінгу у господарському середовищі базується на наступних критеріях:

- предмет діяльності суб'єкта;
- час здійснення контролінгу;
- сфери діяльності суб'єкта;
- місія, мета та цілі діяльності суб'єкта.

Теоретичне, методологічне та практичне значення контролінгу для системи стратегічного управління освітньої галузі надає можливість сфокусуватися на його видах, формах і методичній підтримці.

Класифікаційна спрямованість контролінгу у системі стратегічного управління освітньої галузі сформована в табл. 1.

Таблиця 1

Класифікаційна спрямованість контролінгу у системі стратегічного управління освітньої галузі

№ п/п	Кваліфікаційні ознаки	Види контролінгу
1	У залежності від часу здійснення	- стратегічний контролінг; - тактичний контролінг; - оперативний контролінг; - ситуаційний контролінг; - локальний контролінг
2	Ступінь досягнення результатів	- цільовий контролінг; - проміжний контролінг
3	У залежності від суб'єктів проведення	- екзогенний контролінг; - ендогенні контролінг
4	У залежності від напрямків реалізації	- економічний контролінг; - фінансовий контролінг; - соціальний контролінг; - екологічний контролінг
5	За властивостями явищ та процесів	- контролінг спрямований на кількісні результати; - контролінг спрямований на якісні результати
6	За сферами застосування	- контролінг ресурсів; - контролінг проєктів; - контролінг інвестицій; - контролінг інновацій
7	У залежності від концепцій контролінгу	- орієнтація на систему обліку; - орієнтація на інформаційно-комунікаційну систему; - орієнтація на систему управління;
8	За економічним вектором	- контролінг результативності; - контролінг ефективності
9	За рівнявою ознакою впливу	- централізований контролінг; - децентралізований контролінг

Стратегічний контролінг спрямований на підтримку освітньої галузі щодо її результативності й ефективності, створення нових внутрішньогалузевих умов та потенційних можливостей успішної діяльності в перспективі.

Тактичний контролінг зосереджений на поступовому розв'язанні завдань внутрішньогалузевої системи стратегічного управління за рахунок покрокового їх вирішення з використанням певних інструментів, наприклад, діагностики, моніторингу та бюджетування, оцінюючи при цьому стан внутрішньогалузевих процесів та рівень узагальнюючих індикаторів.

Оперативний контролінг спрямований на розв'язання певних завдань за встановлений період часу із застосуванням можливого для цього інструментарію з урахуванням впливу контрольованих і неконтрольованих факторів.

Ситуаційний контролінг надає можливість враховувати відповідні ситуації, дії, процеси, диспозиції та явища у внутрішньогалузевому середовищі, які відповідно впливають на функціонування та розвиток освітньої галузі.

Локальний контролінг спрямований на розв'язання локальних завдань із застосуванням можливого для цього інструментарію з урахуванням впливу контрольованих і неконтрольованих факторів.

У залежності від напрямків реалізації контролінг поділяється на: фінансовий, економічний, соціальний та екологічний, що надає можливість сконцентрувати зусилля на вирішенні у освітній галузі конкретних завдань відповідної спрямованості.

За рівневою ознакою виокремлюють наступні види контролінгу: централізований та децентралізований. «Централізований контролінг – надає підтримку адміністративному керівництву вищого рівня щодо здійсненні загального управління та координації діяльності управлінських структур нижчого рівня та їх структурних підрозділів. Децентралізований контролінг – в залежності від розміру структурних підрозділів може бути розташований або при керівництві, або на рівень нижче, надає підтримку децентралізованим структурним підрозділам та відповідає за оперативне планування та управління діяльністю даних сегментів» [12].

За сферами застосування виокремлюють наступні види контролінгу:

– контролінг ресурсів – є підвищення належного рівня ефективності використання внутрішньогалузевих ресурсів у освітній галузі з урахуванням потенціальних можливостей і потреб;

– контролінг проектів – спрямований на моделювання різних варіантів пріоритетного вирішення наслідків щодо реалізації внутрішньогалузевих програм або проектів з можливістю коригування процесів і дій;

– контролінг інвестицій – підвищення належного рівня результативності й ефективності інвестиційного процесу в освітній галузі;

– контролінг інновацій – підвищення належного рівня результативності й ефективності інноваційного процесу у освітній галузі.

Відмітимо, що впровадження контролінгу в систему стратегічного управління освітньої галузі повинне сфокусуватися на:

– методах проактивного управління;

– делегуванні повноважень структурно-функціональним сегментам, усвідомлення особистої відповідальності за прийняті або неприйняті управлінські рішення.

Проактивне управління у освітній галузі означає здатність передбачати внутрішньогалузеві проблеми та планувати подальші процеси або дії так, щоб унеможливити або послабити вплив небажаних наслідків. Проактивне управління сфокусовано на випереджувачій інноваційності в освітній галузі.

Основні цілі контролінгу в системі стратегічного управління освітньої галузі:

– підвищення результативності й ефективності системи стратегічного управління у освітній галузі шляхом реалізації внутрішньогалузевого потенціалу;

– забезпечення раціональності у використанні внутрішньогалузевих ресурсів на основі прийнятих управлінських рішень;

– формування аналітичної або синтетичної інформації щодо досягнення необхідного рівня показників внутрішньогалузевого розвитку та задоволеності стейкхолдерів;

– визначення оптимальних шляхів реалізації інвестиційного та інноваційного потенціалу освітньої галузі та її сегментів.

Базовим завданням контролінгу в системі стратегічного управління освітньої галузі є внутрішньогалузева інформаційно-комунікаційна підтримка щодо нових моделей, методів, способів, алгоритмів, процесів, дій і механізмів, які забезпечать належне функціонування та розвиток освітньої галузі з урахуванням внутрішньогалузевого потенціалу.

Перелік завдання контролінгу в системі стратегічного управління освітньої галузі візуалізовані на рис. 1.

Система контролінгу у освітній галузі сфокусована на інтеграції окремих елементів функцій внутрішньогалузевого управління, а саме: обліку, аналізу, контролю та планування.

До загальних функцій контролінгу у системі стратегічного управління освітньої галузі належать:

- інформаційна функція, яка сфокусована на підготовці аналітичної або синтетичної інформації для системи управління шляхом трансформації даних;
- комунікаційна функція, яка сфокусована на візуалізації внутрішньогалузевих взаємозв'язках та їх удосконаленні;
- управлінська функція – допомагає приймати результативні та ефективні управлінські рішення на всіх рівнях освітньої галузі;
- функція планування – передбачає вибір концепції контролінгу та визначення місця в системі стратегічного управління освітньої галузі, а також формування внутрішньогалузевих стратегічних бюджетів, встановлення підконтрольних індикаторів, розробку поточних планів внутрішньогалузевої діяльності, розміщення капіталів, забезпеченість людським капіталом, ресурсами в межах перспективних планів;
- обліково-контрольна функція оцінює результативність та ефективність діяльності у освітній галузі, контролює дотримання внутрішньогалузевих бюджетів для досягнення намічених цілей та вирішення поставлених завдань, розробляє уніфіковані методи та критерії оцінки діяльності сегментів освітньої галузі;
- аналітична функція візуалізується в аналізі внутрішньогалузевих індикаторів, встановленні відхилень від заданих параметрів, визначенні ступеня впливу контрольованих і неконтрольованих факторів на результати діяльності у освітній галузі.

Рис. 1. Завдання контролінгу в системі стратегічного управління освітньої галузі

Впровадження філософії контролінгу в систему стратегічного управління освітньої галузі потребує відповідного фокусу на принципах застосування:

- системо-утворюючий зворотній зв'язок;
- визначений статус та місця контролінгу в системі стратегічного управління освітньої галузі;
- внутрішньогалузева системність;
- гнучкість;

- незалежність;
- обачність і повне висвітлення виявлених контрольованих і неконтрольованих факторів;
- обмежена дія;
- перманентність;
- підтримка системи за рахунок координації й уніфікації концепції та методології;
- своєчасність;
- стратегічне мислення;
- узгодженість компетенцій;
- управління цілями.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Концептуально-методологічне забезпечення застосування контролінгу в системі стратегічного управління освітньої галузі передбачає аналітичну або синтетичну інформаційно-комунікаційну підтримку внутрішньогалузевого управління на основі цілеспрямованого та системного підходу, який забезпечує дифузіційність, композиційність та динамічність контролінгових процедур у внутрішньогалузевому функціональному середовищі з урахуванням конструктивного або деструктивного впливу контрольованих і неконтрольованих факторів, які притаманні освітній галузі. Запропоноване концептуально-методологічне забезпечення контролінгу сфокусовано на аналітичній або синтетичній інформаційній, комунікаційній, структурно-функціональній, моделюючій і методичній підтримці, за допомогою якої підвищується зосередженість на вирішенні внутрішньогалузевих питань із застосуванням загальних і спеціальних інструментів, що надає можливість забезпечити реалізацію стратегічного потенціалу у освітній галузі та підвищити її результативність та ефективність стратегічного управління у внутрішньогалузевому середовищі.

Література

1. Рогачевський О. П. Теоретико-методологічні засади забезпечення стратегічного управління у системі охорони здоров'я в умовах глобальних викликів: монографія. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 374 с.
2. Григор'єв Г. С. Державний контролінг як елемент системи управління національною економікою в умовах глобалізації. Вісник Одеського національного університету. Серія : Економіка. 2017. Том 22. Вип. 2 (55). С. 32-37.
3. Пушкар М. С., Пушкар Р. М. Контролінг – інформаційна підсистема стратегічного менеджменту. Тернопіль: Карт-бланш, 2004. 370 с.
4. Масленніков Є.І. Концептуальна модель контролінгу в системі управління фінансовою стійкістю промислового підприємства. Економіка. Фінанси. Право. 2014. № 11/1. С. 42-45.
5. Масленніков Є.І. Методологічні та практичні засади дослідження системи управління фінансовою стійкістю промислового підприємства : монографія. Одеса : Прес-кур'єр, 2015. 316 с.
6. Маркіна І. А., Таран-Лала О. М., Гунченко М. В. Контролінг для менеджерів. Навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2013. 304 с.
7. Побережець О.В. Теоретико-методологічні та практичні засади дослідження системи управління результатами діяльності промислового підприємства : монографія. Херсон : Видавництво : Грін Д.С., 2016. 500 с.
8. Лозовицький Д. С. Контролінг: навчальний посібник: Видавництво Львів ДУВС. 2012. 310 с.
9. Майер Е. Контролінг як система мислення та управління. М.: Фінанси і статистика, 1993.
10. Манн Р., Майер Є. Контролінг для починаючих. Система управління прибутком. М.: изд-во «Финансы и статистика», 2004. 301 с.
11. Григор'єв Г. С. Теоретико-методологічні засади державного регулювання фінансово-економічних процесів в умовах глобалізації : монографія. Херсон : Олді-плюс, 2017. 380 с.
12. Масіна Л. О. Стратегічний контролінг в системі державного регулювання національної економіки дисерт. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.03. Одеса, 2019. 254 с.
13. Акулова Ю.О. основні принципи і підходи до організації контролінгу на підприємствах України. URL: <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/11556/1/42.pdf>

References

1. Rohachevskiy O. P. (2020) Teoretyko-metodolohichni zasady zabezpechennia stratehichnoho upravlinnia u systemi okhorony zdorov'ia v umovakh hlobalnykh vyklykiv [Theoretical and methodological principles of ensuring strategic management in the health care system in conditions of global challenges]: monohrafiia [monograph]. Kherson: OLDI-PLIUS, 374 p.
2. Hryhor'iev H. S. (2017) Derzhavnyi kontrolinh yak element systemy upravlinnia natsionalnoiu ekonomikoiu v umovakh hlobalizatsii [state controlling as an element of the national economy management system in the conditions of globalization]. Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Serii : Ekonomika. Tom 22. Vyp. 2 (55). pp. 32-37.
3. Pushkar M. S., Pushkar R. M. (2004) Kontrolinh – informatsiina pidsystema stratehichnoho menedzhmentu [Controlling – information subsystem of strategic management]. Ternopil: Kart-blansh, 370 p.
4. Maslennikov Ye.I. (2014) Kontseptualna model kontrolinhu v systemi upravlinnia finansovoiu stiikestiu promyslovoho pidpriemstva [Conceptual model of controlling in the financial stability management system of an industrial enterprise]. Ekonomika. Finansy. Pravo. № 11/1. pp. 42-45.

-
5. Maslennikov Ye.I. (2015) Metodolohichni ta praktychni zasady doslidzhennia systemy upravlinnia finansovoiu stiikistiu promyslovoho pidpriemstva [Methodological and practical principles of the study of the financial stability management system of an industrial enterprise] : monohrafiia [monograph]. Odesa : Pres-kur'ier, 316 p.
 6. Markina I. A., Taran-Lala O. M., Hunchenko M. V. (2013) Kontrolinh dla menedzheriv [Controlling for managers]. Navch. posib. K. : Tsentri uchbovoi literatury, 304 p.
 7. Poberezhets O.V. (2016) Teoretyko-metodolohichni ta praktychni zasady doslidzhennia systemy upravlinnia rezultatamy diialnosti promyslovoho pidpriemstva [Theoretical, methodological and practical principles of the study of the system of managing the results of the industrial enterprise]: monohrafiia [monograph]. Kherson : Vydavnytstvo : Hrin D.S., 500 p.
 8. Lozovytskyi D. S. (2012) Kontrolinh: navchalnyi posibnyk [Controlling: a study guide]: Vydavnytstvo Lviv DUVS. 310 p.
 9. Maier E. (1993) Kontrolinh yak systema myslennia ta upravlinnia [Controlling as a system of thinking and management]. M.: Finansy i statystyka.
 10. Mann R., Maiier Ye. (2004) Kontrollynh dla nachynaiushchykh. Systema upravleniia prybyliu [Controlling for beginners. Profit management system]. M.: yzd-vo «Fynansy y statystyka», 301 p.
 11. Hryhoriev H. S. (2017) Teoretyko-metodolohichni zasady derzhavnoho rehuliuвання finansovo-ekonomichnykh protsesiv v umovakh hlobalizatsii [Theoretical and methodological principles of state regulation of financial and economic processes in the conditions of globalization]: monohrafiia [monograph]. Kherson : Oldi-plus, 380 p.
 12. Masina L. O. (2019) Stratehichni kontrolinh v systemi derzhavnoho rehuliuвання natsionalnoi ekonomiky dysert. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ekon. nauk [Strategic controlling in the system of state regulation of the national economy]: spets. 08.00.03. Odesa, 254 p.
 13. Akulova Yu.O. osnovni pryntsyipy i pidkhody do orhanizatsii kontrolinhu na pidpriemstvakh Ukrainy [basic principles and approaches to the organization of controlling at enterprises of Ukraine]. Available at: <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/11556/1/42.pdf>

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-48>

УДК 330

Анатолій РИБЧУК

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

<https://orcid.org/0000-0002-5130-2442>

e-mail: rav957@ukr.net

Ігор ЖУРБА

Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0000-0003-1070-6384>

e-mail: igor.zhurba@ukr.net

Юрій КРАВЧИК

Хмельницький національний університет

e-mail: yurii.kravchuk@khmnu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-2780-5605>

ГЛОБАЛЬНІ ВПЛИВИ ПАНДЕМІЧНОЇ КРИЗИ НА РИНОК ТРАНСПОРТНИХ ПОСЛУГ

У статті досліджено особливості функціонування ринку транспортних послуг у докризовий період та в умовах глобальної пандемії. Проаналізовано вплив пандемічної кризи на усі сегменти світової індустрії пасажирських та вантажних перевезень. Встановлено, що у функціонуванні структурних елементів транспортного ринку в умовах COVID-19 прослідковується низка особливостей: по-перше, морські перевезення у ковідний період зменшилися незначно та швидко відновлюються; по-друге, послуги залізничного транспорту значно скоротилися внаслідок суворих карантинних обмежень, скорочення руху поїздів та глобального падіння виробництва; по-третє, зменшення обсягів торгівлі та перебої у ланцюжках поставок призвело до обмеження автомобільних перевезень; по-четверте, попит на пасажирські авіаперевезення знизився найбільше за аналізований період; по-п'яте, світовий ринок послуг трубопровідного транспорту відчув незначний вплив ковідних обмежень та демонструє активне зростання. Підтверджено поступове відновлення усіх сегментів світового ринку транспортних послуг.

Ключові слова: світовий ринок транспортних послуг, глобальна пандемія, морські перевезення, послуги залізниці, автомобільний транспорт, авіаційні пасажиро- та вантажо-потоки, трубогони.

Anatoly RYBCHUK

Drohobytsk State Pedagogical University named after Ivan Franko

Igor ZHURBA, Yurii KRAVCHYK

Khmelnytskyi National University

GLOBAL IMPACTS OF THE PANDEMIC CRISIS ON THE MARKET OF TRANSPORT SERVICES

Further expansion and deepening of globalization processes largely depends on the efficiency of functioning of such an important infrastructure element as transport. For several centuries, transport has been the leading link that connects national economies and their business entities. Transportation is a key area of the global economy that fulfills society's vital need to move passengers, labor, and goods. It is transport that creates the basis for effective foreign and domestic trade, passenger and cargo transportation. The expansion of the scale of world trade, associated with the deepening of the international division of labor, led to the rapid growth of the transport services market, which was temporarily affected by the global pandemic.

The article examines the peculiarities of the functioning of the transport services market in the pre-crisis period and in the global pandemic. The impact of the pandemic crisis on all segments of the global passenger and freight industry is analyzed. It is established that a number of peculiarities can be traced in the functioning of structural elements of the transport market in the conditions of COVID-19: secondly, rail transport services have been significantly reduced due to severe quarantine restrictions, reduced train traffic and a global decline in production; third, declining trade and supply chain disruptions have led to restrictions on road transport; fourth; the demand for passenger air transportation decreased the most during the analyzed period; fifth, the global market for pipeline transport services has been slightly affected by co-constraints and is showing strong growth. The gradual recovery of all segments of the global transport services market has been confirmed.

Keywords: world market of transport services, global pandemic, maritime transport, railway services, road transport, air passenger and freight flows, pipelines ..

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Транспорт є життєво важливим елементом для ефективного функціонування глобальної економіки, слугує ключем до забезпечення соціального добробуту та згуртованості сучасної цивілізації. Надаючи транспортні послуги він забезпечує повсякденну мобільність людей та має вирішальне значення в організації виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів. Транспорт має великий вплив на економічне зростання та зайнятість населення [1, с. 13]. У транспортній галузі безпосередньо зайнята значна частина працівників і на неї припадає майже 10-12% світового валового внутрішнього продукту (ВВП). Ефективні транспортні системи є основоположними для конкурентоспроможності транснаціональних компаній (ТНК) у світовій економіці. Частка транспорту у формуванні світового ВВП склала у 2020 році

7,7% проти 9,1% у 2019 році. З поправкою на інфляцію загальний внесок транспорту до ВВП знизився на 15,4% у 2020 році порівняно зі зниженням на -18,1% у 2019 році під впливом глобальної пандемії [9, с. 2].

Подальше розширення та поглиблення глобалізаційних процесів значною мірою залежить від ефективності функціонування такого важливого інфраструктурного елемента як транспорт. Упродовж декількох століть транспорт виступає тією провідною ланкою, яка пов'язує між собою національні економіки та їхніх суб'єктів господарювання. Транспорт є ключовою сферою глобальної економіки, яка задовольняє життєву потребу суспільства у переміщенні пасажирів, робочої сили та товарів. Саме транспорт створює основу для ефективної зовнішньої та внутрішньої торгівлі, пасажирських та вантажних перевезень. Розширення масштабів світової торгівлі, пов'язане з поглибленням міжнародного поділу праці, привело до швидкого зростання ринку транспортних послуг, який тимчасово зазнав негативного впливу глобальної пандемії.

Економічний вплив COVID-19 на глобальну логістику, частка якої разом із транспортом складає від 10 до 12 відсотків світового ВВП, або понад 8 трильйонів доларів, найсильніше відчувається в країнах, чії ланцюги вартості тісно пов'язані з епіцентрами хвороби, оскільки збої в транспортних ланцюгах постачання впливають на виробничі вузли і спричиняють каскадний дефіцит продуктів, що ще більше посилюється через накопичення. Підраховано, що тільки в лютому 2020 року COVID-19 знищив світовий експорт на 50 мільярдів доларів США.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми

Питаннями впливу глобальної пандемії на функціонування ринку транспортних послуг займаються відомі зарубіжні вчені: М. Арвін, Р. Армстронг, Г. Ассель, М. Бейзалгар, Д. Бенсон, Л. Ван, В. Вонг, П. Дойль, Ф. Котлер, М. Норман, Р. Прадхан, Д. Сондерс, Дж. Уайтхед, У. Уотерс, К. Хаксевер. Українські дослідники також досліджують сучасні проблеми функціонування світового ринку транспортних послуг – Б. Бесчастнюк, К. Болодовська, О. Громова, О. Донченко, Р. Заблоцька, В. Кухарчик, Д. Лиженок, І. Островський, С. Рибак, А. Стукало та інші. Однак на сьогодні ще залишилися окремі аспекти, які потребують подальшого дослідження та розкриття.

Формулювання цілей статті

Метою статті є розкриття особливостей функціонування ринку транспортних послуг в умовах глобальної пандемії.

Викладення основних результатів дослідження

Світова транспортна система виявилася однією з найбільш постраждалих сфер унаслідок пандемії COVID-19. В основі негативних наслідків лежать різні фактори: закриття державних кордонів, запровадження обмежень на переміщення пасажирів та товарів, розрив виробничо-збутових ланцюжків, зниження попиту та купівельної спроможності.

Ринок транспортних послуг базується на продажі транспортних послуг та супутніх товарів суб'єктами (організаціями, приватними підприємцями та товариствами), які перевозять вантажі та пасажирів з одного місця в інше за певну суму чи винагороду. Індустрія транспортних послуг включає установи, які надають послуги з переміщення пасажирів, товарів і матеріалів повітряним, залізничним, автомобільним, водним і трубопровідним транспортом. Ринок також охоплює надання складських послуг суб'єктами, які займаються експлуатацією складських приміщень для товарів, охолоджених товарів та інших матеріалів. Ринок транспортних послуг сегментований на повітряний транспорт; загальний транспорт; трубопровідний транспорт; залізничний транспорт; транзитний та наземний пасажирський транспорт; вантажний транспорт; складування та зберігання, морський і водний транспорт [3, с. 23].

Зростання ринку транспортних послуг сприяє стабільному економічному зростанню, яке прогнозується в багатьох розвинених країнах і країнах, що розвиваються. Міжнародний валютний фонд (МВФ) прогнозує, що зростання світового ВВП складе 3,3% у 2020 році і 3,4% у 2021 році. Очікується, що відновлення цін на сировину після значного зниження в історичний період також сприятиме зростанню ринку. Також очікується стабільне зростання в країнах з розвинутою економікою протягом прогнозованого періоду. Окрім того, очікується, що ринки, що розвиваються, продовжуватимуть зростати дещо швидше, ніж розвинені ринки в прогнозованій період. Очікується, що стабільне економічне зростання збільшить інвестиції на ринки кінцевих споживачів, тим самим стимулюючи ринок протягом прогнозованого періоду.

Більшість країн світу за 2016-2020 рр. демонструють зростання обсягів експорту транспортних послуг. У 2019 році – ЄС, США, Японія, Республіка Корея, знизили експортний потенціал на ринку транспортних послуг. Водночас глобальна пандемія не вплинула на здійснення перевезень у Китаї, оскільки ще був відсутній негативний кумулятивний вплив в окремих секторах ринку транспортних послуг [23].

За прогнозами світовий ринок транспортних послуг зросте з 5482,12 млрд. дол. США у 2020 році до 6025,28 млрд. дол. США у 2021 році та млрд. дол. США у 2023 році. при сукупному річному темпі зростання (CAGR) у 9,9 - 10,0 %. Зростання в основному пов'язане з тим, що компанії перебудовують свою діяльність та відновлюються після впливу COVID-19, який раніше призвів до обмежувальних заходів, що передбачають соціальне дистанціювання, віддалену роботу та закриття комерційної діяльності, що призвело

до операційних проблем. Очікується, що ринок досягне 8009,96 мільярдів доларів у 2025 році при CAGR 7% [16].

Таблиця 1.

Провідні експортери транспортних послуг у світі за 2016-2020 роки (млрд. дол. США) [15].

Країна	2016	2017	2018	2019	2020
Європейський Союз (28)	349,3	397,6	441,3	401,0	345,4
Сполучені Штати Америки	84,6	86,5	92,3	91,1	56,7
Сінгапур	48,4	45,8	51,5	58,4	53,1
Китай	33,9	37,1	42,3	46,0	57,6
Японія	31,7	34,0	28,9	26,2	20,8
Республіка Корея	26,4	24,6	26,5	26,3	24,9
Об'єднані Арабські Емірати	25,5	27,9	28,3	28,9	16,6
Норвегія	15,4	15,1	20,2	20,8	15,0
Індія	15,2	17,0	19,0	21,1	20,8
Туреччина	13,0	15,1	17,6	25,3	14,3

Азійсько-Тихоокеанський регіон був найбільшим на світовому ринку транспортних послуг, на нього припадало 32% ринку в 2020 році. Західна Європа була другим за величиною регіоном, на який припадало 29% світового ринку транспортних послуг. Участь Африки є найменшою на світовому ринку транспортних послуг.

Заходи національних урядів, спрямовані на стримування передачі інфекції, призвели до зниження економічної активності, оскільки країни перебувають у стані «блокування», що негативно впливає на бізнес протягом 2020 і 2021 років. Очікується, що ринок транспортних послуг відновиться від шоку протягом прогнозованого періоду, оскільки це подія «чорний лебідь» і не пов'язана з поточними або фундаментальними слабкостями ринку чи світової економіки.

Сектор послуг глобального вантажного транспорту, розподілу та логістики (FTDL) включає перевезення автомобільним, залізничним, повітряним та морським транспортом. Ця галузь є інтенсивною капіталом і зайнятістю, і вона зумовлена тенденціями у світовій торгівлі. Вантажні перевезення та послуги становлять значний компонент загальних витрат у ланцюжку поставок для компаній при виведенні продукту на ринок. Інтенсивність конкуренції змінюється в залежності від сегмента галузі. Автомобільний транспорт є характеризується відносною легкістю доступу на ринок і, як наслідок, високим рівнем конкуренції. Залізничні та порти, як природні монополії, менше схильні до прямої конкуренції. Цей сектор є важливим фактором економічного зростання. Якщо обсяг ринку транспортних послуг у 2017 році складав - 2,039 трлн. дол. США, то прогнозовано, що у 2022 році він вийде на цифру в 2,490 трлн. дол. США, а до 2025 року – 8,009 трлн. дол. США при CAGR 7,87% [10].

Аналізуючи регіональні аспекти функціонування ринку транспортних послуг, то у США він оцінюється у 1,7 трлн. дол. США у 2020 році. За прогнозами, Китай, друга за величиною економіка світу, досягне прогнозованого розміру ринку в 1,6 трлн. дол. США до 2027 року, відстаючи від CAGR 6,2% за період аналізу з 2020 по 2027 рік. Серед інших географічних ринків, які заслуговують на увагу, є Японія та Канада, кожен з яких прогнозує зростання на 1% і 2,6% відповідно в період 2020-2027 років. У Європі, зокрема Німеччині зазначені темпи будуть приблизно на рівні 1,7% CAGR [18].

У глобальному сегменті вантажних перевезень США, Канада, Японія, Китай та Європа досягнуть 2,7% CAGR. Ці регіональні ринки, загальний обсяг яких становить 1,1 трлн. дол. США, у 2022 році досягнуть прогнозованого розміру 1,3 трлн. дол. США. Китай залишиться одним з найбільш швидкозростаючих у цьому кластері регіональних ринків. Очолюваний такими країнами, як Австралія, Індія та Південна Корея, ринок Азійсько-Тихоокеанського регіону, за прогнозами, досягне 1,1 трлн. дол. США до 2027 року, тоді як Латинська Америка зросте на 4% CAGR протягом аналізованого періоду [21].

Одним з домінуючих секторів ринку транспортних послуг є морські перевезення. У 2020 році міжнародна морська торгівля та глобальні мережі постачання постраждали від впливу пандемії COVID-19. Але загалом морський транспорт впорався з кризою, перевізники змогли пом'якшити ранній шок і впоратися зі зниженням рівня попиту, портова інфраструктура намагалася функціонувати в умовах глобальної кризи.

Світове економічне виробництво у 2020 році знизилося на 3,5% і торгівля товарами на 5,4 відсотка, тоді як міжнародні морські перевезення зменшилися на 3,8% до 10,65 млрд тонн. Однак ЮНКТАД очікує, що світова морська торгівля відновиться 4,3 відсотка в 2021 році, і, за прогнозами, зростання продовжиться у період 2022–2026 рр., хоча і за помірними темпами через послаблення темпів розвитку світової економіки. Хоча короткостроковий прогноз позитивний, середньо- та довгостроковий перспективи залишаються невизначеними: підйом буде керуватися майбутнім розвитком пандемії та пов'язани з цим карантини та обмеження. Тривале відновлення також залежить від збереження торгівлі, створюючи сприятливі макроекономічні та фінансові умови при мінімізації торговельного протекціонізму. Упродовж 2021 року значна частина глобального економічного відродження буде здійснюватися за рахунок державних витрат у

провідних економіках, тому будуть сформовані принципи та географія відновлення з точки зору масштабу, спрямованості та часу. Проте прогрес все ще може бути зупинений подальшими спалахами пандемії, через повільне розгортання вакцин і в багатьох економіки через обмежені можливості для підтримки політики обмежень [6].

Глобальна пандемія у 2020 році підірвала світову економіку, скоротивши виробництво та споживання, вплинувши на пропозицію, попит і логістику. Зростання міжнародної морської торгівлі у 2019 році було незначне - на рівні 0,5 %, але в 2020 році воно знизилося на 3,8 %с. Загальний обсяг морських транспортних послуг зменшився на 422 млн. тон. І склав 10,65 млрд тонн (таблиця 1.2). Проте вплив не був таким драматичним і морському транспортному сектору вдалося подолати кризу. У 2020 році морська торгівля зросла як частка у світовому ВВП зі збільшенням відношення обсягів морської торгівлі до ВВП. Однак ймовірно, що це триватиме недовго, оскільки структура попиту нормалізується і витрати продовжують відновлюватися. У той же час промисловості необхідно враховувати довгострокову стійкість судноплавства, портів та їх внутрішніх мереж з'єднання [17].

Шок від глобальної пандемії у першому півріччі 2020 року спричинив скорочення морської торгівлі. Але у другій половині року почало зароджується, хоча й асиметричне, відновлення, а до третього кварталу повернулися обсяги як для контейнерної торгівлі, так і для наливних товарів. Однак, для танкерного судноплавства ще не завершилося повне відновлення. Морська торгівля розвивалася краще, ніж очікувалося, частково через розгортання пандемії COVID-19 з різною швидкістю, різними шляхами між регіонами та ринками. Реалізація торговельних потоків також були результатом великих пакетів стимулів і збільшення споживчих витрат на товари, зростання електронної комерції, особливо у Сполучених Штатах. Згодом з'явився більший оптимізм у передових регіонах від впровадження вакцин. Але частково це сталося через розблокування відкладеного попиту на автомобілі. Відновлення було досить швидким, тому що, на відміну від глобальної фінансової кризи 2009 року, спад не був синхронізований у всьому світі.

Варто зазначити, що близько двох третин світової торгівлі товарами має місце в країнах, що розвиваються, у тому числі з перехідною економікою в Азії, на їхню частку припадає 60% світового експорту і 70 % імпорту. Значне зростання спостерігається у Східній Азії, особливо в Китаї, також відбувся сплеск обсягів морських перевезень на Транстихоокеанському контейнерному торговельному шляху, який зв'язує Східну Азію з Північною Америкою. Менша частка торгівлі була в розвинених країнах, які обслуговували 40% світового морського експорту і 31 % імпорту. Переважання Азії ще більше посилюється у 2020 році, оскільки вона зберегла 41 % внесок у загальний обсяг морських експортно-імпортних операцій.

Таблиця 2.

Обсяги транспортних послуг морського флоту за видами вантажу, групами країн та регіонами у 2019-2020 рр.(млн. тон.) [17]

Групи країн	Роки	Всього	Сира нафта	Інші танкерні перевезення	Сухі вантажі
Розвинені економіки	2019	11 070,1	1 860,2	1 302,4	7 907,7
	2020	10 648,3	1 716,7	1 202,6	7 730,9
Економіки, що розвиваються	2019	6 567,4	1 406,6	825,7	4 435,3
	2020	6 330,4	1 290,2	772,5	4 268,7
Азія	2019	4 331,6	880,7	644,2	2 806,1
	2020	4 212,6	851,3	605,5	2 754,2
Латинська Америка та Карибського басейну	2019	1 406,1	222,6	81,3	1 103,8
	2020	1 369,5	200,3	75,2	1 093,5
Африка	2019	814,1	302,4	91,5	419,5
	2020	735,5	236,8	93,9	415,6
Океанія	2019	14,5	1,7	7,8	5,0
	2020	14,6	1,8	7,8	5,1
Світ загалом	2019	11 070,1	1 860,6	1 303,4	7 907,2
	2020	10 648,2	1 716,3	1 202,7	7 730,9

ЮНКТАД очікує, що відновлення морської торгівлі буде здійснюватися швидко та зросте на 4,8% у 2021 році за умови поживлення світового економічного виробництва. Але це підкреслює необхідність того, щоб галузь морського транспорту була добре підготовлена до трансформованого світу після COVID-19. Середньостроковий прогноз також залишається позитивним, хоча за умови зростання ризиків і невизначеності та пом'якшення відповідно до прогнозованого зниження темпів зростання світової економіки. За останні два десятиліття сукупне щорічне зростання морської торгівлі становило 2,9 %, і більше У період 2022–2026 років ЮНКТАД очікує, що цей показник сповільниться до 2,4 % [17].

Розпочинаючи з березня 2020 року, пандемія COVID-19 спричинила серйозні короткострокові проблеми для нафтогазової промисловості включаючи різке падіння попиту, рекордно низькі ціни, логістичні труднощі, які сповільнювали будівництво нових трубопроводів і терміналів, а також клімат невизначеності, який перешкоджав інвестуванню у нові проекти. Багато урядів використовують пакети допомоги у зв'язку з COVID-19 для реклами відновлюваних джерел енергії та відхід від проектів викопних джерел чий фінанси до пандемії вже були хиткими. Президент США Байден пропонує програму на 2 трлн.

дол. США для переходу країни на безвуглецеву електрогенерацію до 2035 року. У травні 2020 року ЄС оголосив про Зелена угоду, згідно якої країни ЄС віддасть перевагу відновлюваним джерелам енергії над викопним паливом, що є центральним орієнтиром для довгострокового відновлення Європи. Водночас країни-члени ЄС продовжують інвестувати у викопне паливо. Згідно з дослідженням Energy Policy Tracker, виявлено, що уряди G20 мають наразі виділили 242 млрд. дол. США на проекти з викопного палива з початку пандемії порівняно із 180 млрд. дол. США для відновлюваних джерел енергії (Energy Policy Tracker 2020). Уряд Австралії також використовує кризу для фінансування викопних проектів, які не змогли залучити фінансування в передпандемічне середовище [18].

Очікується, що світовий ринок послуг трубопровідного транспорту зросте зі 170,76 млрд. дол. США у 2020 році до 185,45 млрд. дол. США у 2021 році при сукупному річному темпі зростання (CAGR) у 6%. Зростання в основному пов'язане з тим, що компанії перебудовують свою діяльність та відновлюються після впливу COVID-19, який раніше призвів до обмежувальних заходів, що передбачають соціальне дистанціювання, віддалену роботу та закриття комерційної діяльності, що призвело до операційних проблем. Очікується, що ринок досягне 262,31 млрд. дол. США у 2025 році при CAGR 10% [20].

Ринок трубопровідного транспорту складається з продажу послуг та супутніх товарів суб'єктами (організаціями, приватними підприємцями та товариствами), які використовують транспортні трубопроводи для транспортування продуктів, таких як сира нафта, природний газ, очищені нафтопродукти та суспензії. Ринок трубопровідного транспорту поділяється на трубопровідний транспорт сирої нафти; трубопровідний транспорт природного газу; трубопровідний транспорт нафтопродуктів та інший трубопровідний транспорт. Азійсько-Тихоокеанський регіон був найбільшим регіоном на світовому ринку трубопровідного транспорту, на нього припадало 29% ринку в 2020 році. Північна Америка була другим за величиною регіоном, на який припадало 26% світового ринку трубопровідного транспорту. Африка була найменшим регіоном на світовому ринку трубопровідного транспорту.

Глобальна діюча мережа нафто- та газопроводів складала - 2079,72 тис. км у 2020 році, і як очікується, досягне 2353,86 тис. км до кінця 2026 року, реєструючи CAGR 1,9%. Пандемія COVID-19 практично не вплинула на нафтогазову мережу, оскільки постійне використання сховищ для зберігання вуглеводнів, використання трубопроводів для транспортування палива та стійкий попит на СПГ у 2020 році дозволили нормалізувати попит на послуги середнього потоку.

Таблиця 5.

Розвиток трубопровідного транспорту за регіонами світу в 2021 році (км) [21].

Регіони	Газопроводи		Нафтопроводи	
	Запропоновано	Будуються	Запропоновано	Будуються
Тихо-океанський	45,925	27,669	2,539	3,869
Африка	20,446	4,452	6,912	1,980
Європа	15,770	5,911	1,550	270
Євразія	15,609	4,469	0	0
Північна Америка	12,620	4,034	10,012	4,152
Латинська Америка	8,354	5,479	55	0
Близький та Середній Схід	2,027	2,554	2,589	2,862

Очікується, що такі фактори, як збільшення виробництва та споживання природного газу та нафтопродуктів, підвищать попит на послуги трубопроводів у найближчі роки та, ймовірно, будуть стимулювати середній ринок нафти та газу протягом прогнозованого періоду. Однак екологічні проблеми щодо нових трубопроводів та транспортної інфраструктури, ймовірно, стримають зростання середнього ринку нафти та газу в найближчі роки.

У нафто-газотранспортній галузі переважають трубопроводи і прогнозується, що постачання нафти і газу в різних регіонах перевищить існуючі транспортні потужності, що потребуватиме розширення, а також будівництва нових трубопроводів. У глобальному масштабі зростання попиту на енергію привело до збільшення будівництва нових трубопроводів і транспортних споруд, оскільки постійна потреба в енергії вимагає нової нафтогазової інфраструктури. Цей зростаючий попит на енергію збільшив будівництво нових терміналів і трубопроводів, включаючи нафто- та газопроводи та транспортування, особливо в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні та Африці.

Очікується, що Південна Америка буде найбільш швидкозростаючим ринком для середнього ринку нафти та газу протягом прогнозованого періоду. Південна Америка є домом для одного з найбільших морських ринків нафти та газу в усьому світі, а Бразилія, Венесуела, Аргентина та Колумбія є одними з основних країн у нафтогазовій промисловості регіону. Основні проекти трубопроводів у Бразилії включають трубопроводи розширення потужності та новозбудовані трубопроводи, причому газопровід розширення потужності включає газопровід Болівія-Бразилія (GASBOL), який, як очікується, збільшить потужність трубопроводу до приблизно 3,6 мільйонів кубічних метрів до 2022 року.

Світовий ринок залізничних перевезень у 2020 році досяг майже 468,6 мільярдів доларів, збільшившись із сумарним річним темпом зростання (CAGR) на 1,5% з 2015 року. Очікується, що ринок

зросте з 468,6 мільярдів доларів у 2020 році до 658,4 мільярда доларів у 2025 році в ставка 7,0%. Очікується, що ринок зросте на рівні 5,1% з 2025 року і досягне 845,7 мільярдів доларів у 2030 році. З березня 2020 року залізничний транспорт у всьому значно скоротився під час пандемії COVID-19 внаслідок суворих запобіжних заходів та скорочення руху поїздів. Вплив на залізничні вантажні перевезення посилюється через глобальне падіння виробництва товарів, а також попиту через національні карантини. До квітня 2020 року щомісячні інтермодальні перевезення вантажів залізницею, зокрема у Сполучених Штатах різко знизилися до 937 000 вагонів у порівнянні з понад 1,1 мільйона вагонів за той же місяць минулого року. У Європі аналогічно: у квітні 2020 року обсяг перевезень зменшився приблизно на 20 відсотків у порівнянні з аналогічним періодом минулого року, а загальне відновлення відбувається повільно [14].

Прогнозується, що пасажирські перевезення, один із сегментів, проаналізованих у звіті, зросте на 5,2% до 316,4 млрд. дол. США до кінця періоду аналізу. Після ретельного аналізу наслідків пандемії та спричиненої нею економічної кризи для бізнесу, зростання сегмента вантажних перевезень скориговано до переглянутого 4,1% CAGR протягом наступного 7-річного періоду. На даний момент цей сегмент займає 48,2% світового ринку залізничних перевезень.

Інвестиції в залізничну галузь сприяють значним технологічним досягненням та інноваціям, таким як підключені рішення для покращення розкладу, обслуговування, безпеки, доступності, прибуткових операцій та планування пропускної здатності на майбутнє, вказуючи при цьому важливу роль залізниць у пасажирських і вантажних перевезеннях у майбутньому. Витрати на інфраструктуру на нові та існуючі залізничні мережі продовжують зростати у всьому світі з різних причин. Залізниця є найбільш екологічно чистим видом наземного транспорту з набагато нижчим споживанням енергії та меншими викидами CO₂ на тонно-кілометр, ніж автомобільні або водні шляхи. Особисті та вантажні потреби населення світу зростають разом із зростанням ділової та комерційної активності, створюючи додатковий тиск на існуючі транспортні мережі, включаючи автомобільні, повітряні та морські шляхи, окрім залізниць. Сценарій змушує уряди розширювати свої транспортні мережі через встановлення нових проектів та розширення існуючої інфраструктури. Залізничні мережі, що пропонують масу переваг у пасажирському та вантажному перевезеннях продовжують завойовувати державні бюджети на покращення транспортної інфраструктури. Незважаючи на те, що поточний сценарій залишається похмурим для залізничного сектора, перспективи на 2022 рік і на наступний період, однак, видаються переважно оптимістичними. Очікуване відновлення світової економіки, покращення індексів довіри бізнесу та споживачів, а також поживлення промислової діяльності допоможуть залізничному сектору повернутися до траєкторії зростання у 2022 році. особливо в Китаї, Індії, США, на Близькому Сході та в Африці, підвищить попит на залізничні вантажні послуги.

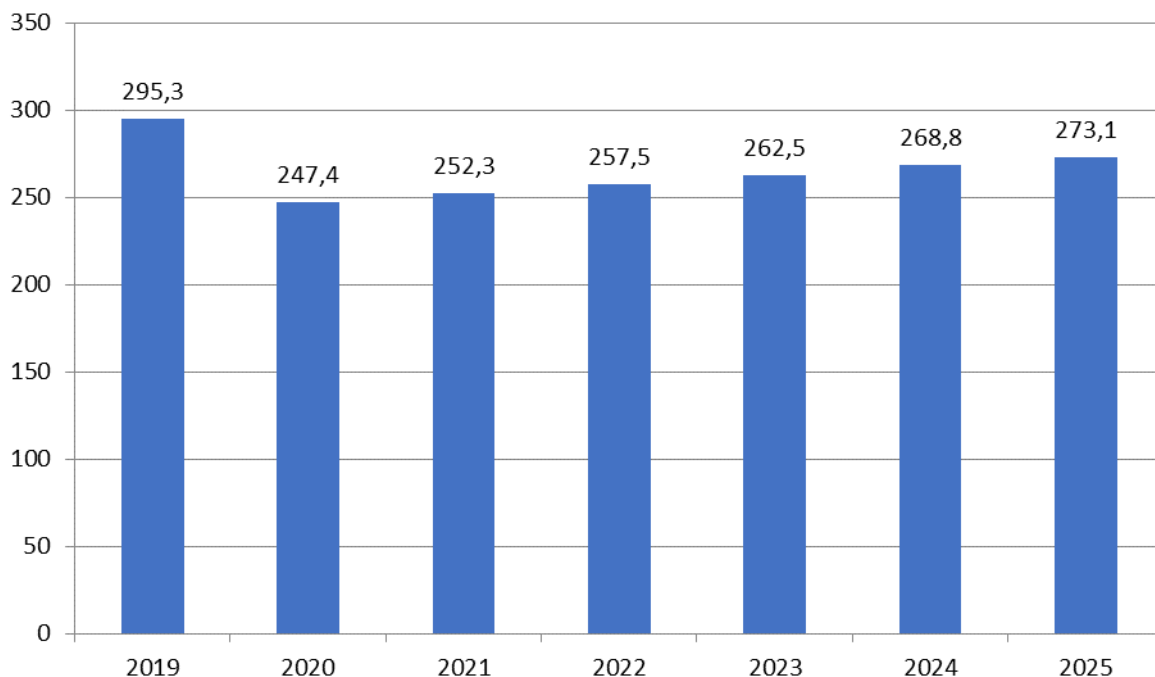

Рис. 1. Динаміка світового ринку перевезення вантажів залізницею 2019-2025 рр. (млрд. дол. США)

Сектор послуг автомобільного транспорту має особливе значення для соціального та економічного розвитку країн світу оскільки гарантує активну мобільність між суб'єктами міжнародної економіки. Послуги вантажного транспорту забезпечують постачання товарів першої необхідності, включаючи продукти харчування та медичні товари, а також широкий асортимент матеріалів, від яких залежать підприємства та споживачі. Сектор автомобільного транспорту не тільки робить важливий внесок в

економічне зростання та створення робочих місць, але й також запобігає дефіциту товарів першої необхідності.

З метою контролю за поширенням COVID-19, багато країн в усьому світі ввели обмеження на внутрішній транзит та/або закриті прикордонні переходи для надання послуг автомобільного вантажного транспорту. Зменшення обсягів торгівлі та перебої у ланцюжках поставок призвело до спаду в усіх регіонах світу і можуть ще більше посилити вразливість країн, що розвиваються, які не мають виходу до моря. Найбільше може вплинути дефіцит товарів першої необхідності або зростання цін на вразливі соціальні групи населення.

Таблиця 6.

Сукупні збитки вантажного автомобільного транспорту за регіонами світу в 2020 році [12].

Регіони	Відносне зниження (%)	Абсолютне зниження (млрд. дол. США)
Азійсько-Тихоокеанський	-20	- 379
Євразія	-18	-26
Європа	-20	-125
Середній Схід та Північна Африка	-22	-23
Північна Америка	-12	-84
Південна Америка	-20	-34

У червні 2020 рік, втрати доходів операторів автомобільного транспорту від COVID-19 продовжували зростати до розрахункового рівня у 679 млрд. дол. США. У Європі спад був більш критичним, з розрахунковими втратами 125 млрд. дол. США. В інших регіонах втрати коливалися від 1 млрд. дол. США в Саудівській Аравії, до 63 млрд. дол. США в США і 75 млрд. дол. США у Китаї. Орієнтовно і пасажирський автомобільний транспорт у Європі отримає величезні збитки - 94 млрд. дол. США у 2021 році. Очікується, що глобальні втрати від перевезення товарів автомобільним транспортом у 2021 році перевищать 679 мільярдів доларів США, втрата товарообігу на 18% в порівнянні з 2019 роком та на 11% порівняно з 2020 роком [11].

Реакція на пандемію, від соціального дистанціювання до політики карантину для постраждалих районів, мала серйозні наслідки для мобільності та зв'язку, а також кумулятивний вплив на основні інфраструктурні системи. Найбільше постраждала авіація, зі зниженим попитом і серйозними негативними наслідками, навіть якщо авіаперевезення є критичними для забезпечення мобільності професіоналів і товарів першої необхідності. У найближчій перспективі очікується зниження глобального пасажиропотоку більш ніж на 40 відсотків, і Міжнародна асоціація повітряного транспорту (IATA) за оцінками, авіакомпанії втратять у всьому світі дохід від пасажирів у розмірі 113 мільярдів доларів у разі подальшого поширення коронавірусу. Це загрожує фінансовій стабільності багатьох авіакомпаній. Негайні наслідки COVID-19 на авіаційну промисловість включають звільнення працівників авіакомпаній та аеропортів, а також уповільнення роботи в суміжних секторах; але вплив каскадом поширюється на всі сектори світової економіки.

Криза, спричинена COVID-19 зумовила нагальну необхідність здійснення авіаперевезень незважаючи на глобальний карантин, в також підкреслила нагальну потребу в авіаційних вантажних перевезеннях – особливо вакцини.. Останні дані Міжнародної асоціації повітряного транспорту (IATA) – навіть на тлі незначних ознак відновлення – показали, що світові обсяги впали на 6,6% у листопаді 2020 року порівняно з 2019 роком, а міжнародні авіаперевезення вантажів скоротилися відповідно на 7,7% за аналогічний період. Проте з економічної точки зору можна з упевненістю сказати, що аеропорти та авіакомпанії з диверсифікованими потоками доходів, які виходять за межі традиційних доходів від пасажирів, значною мірою змогли уникнути найгірших наслідків пандемії. Хоча світовий попит на пасажирів і пропускна спроможність знизилася на 70,3% і 58,6% відповідно, за той же період [8].

Оскільки IATA вказує, що світовий попит на пасажирів та пропускна спроможність авіаційного транспорту знизилася відповідно на 70,3% та 58,6% за той самий період (замовлення на попередні перевезення також знижені приблизно на 79% у порівнянні з минулим роком), легко зрозуміти, чому на стан вантажів можна було б оцінити прихильно спостерігачами, які шукають срібну підкладку, оскільки пандемія наближається до другого року [132].

У всіх регіонах світу було порушено пасажиропотоки, а вантажоперевезення відрізнялися на різних ринках Змішана частка ринків авіапасажирів і вантажів на глобальному рівні також знайшла відображення в результатах впливу на регіональному рівень. У той час як результати ринку пасажирських перевезень були невтішними, кілька регіонів показали стійкі показники у вантажних авіаперевезеннях транспорту, що створює деякі регіональні розбіжності. У 2020 році всі основні регіони реєстрації авіакомпаній зафіксували пасажиропотоки на 60-75% менше, ніж у 2019 році (Рис.2).

Незважаючи на безпрецедентне падіння, більшість великих внутрішніх ринків та певні міжнародні ринки ближніх перевезень, такі як у межах Європи були більш стійкими. Регіони, де ці ринки є помітними, показали кращі результати. Це включає Азійсько-Тихоокеанський регіон (зниження на 62,0%) за підтримки внутрішнього ринку Китаю, на якому перевезення майже повернулися до докризового рівня тенденції

протягом кількох місяців. Латинська Америка (зниження на 62,1%) та Північна Америка (65,2%) також виграли їх внутрішні ринки авіаперевезень, а також стійкі подорожі на маршрутах між цими двома регіонами.

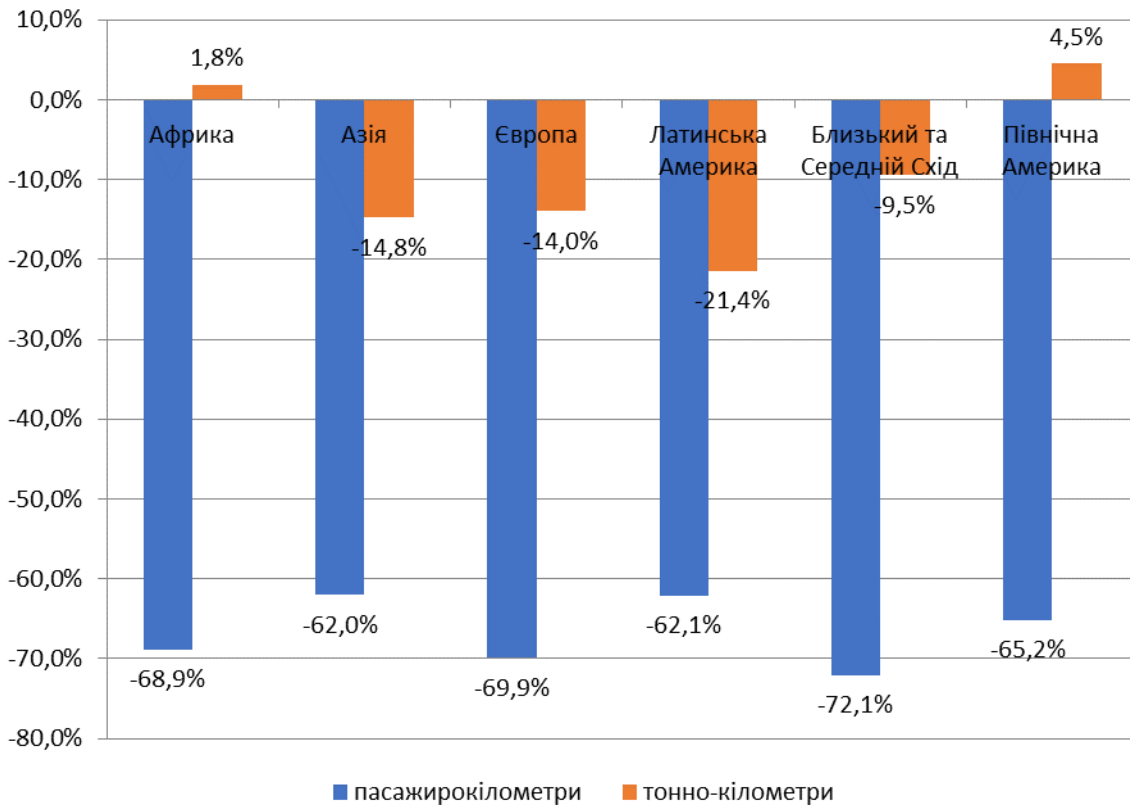

Рис. 2. Зміни попиту на авіаційні пасажирські та вантажні перевезення у 2019-2020 рр. (%).

Навпаки, Середній та Близький Схід (72,1%) постраждав від статусу вузла далеких перевезень аеропортів в регіоні. Існували більші регіональні відмінності в характеристиках повітряних вантажів. Сильні фіскальні стимули в США підвищили попит на товарів, вироблених в Азії, це дозволило вантажам, що перевозяться північноамериканськими авіакомпаніями, зрости на 4,5% у порівнянні з минулим роком. Вантажоперевезення в Африці зросли на 1,8% через менш суворі блокування та заходи контролю. Але зниження трафіку було більшим в інших регіонах, зокрема в Латинській Америці через складні економічні умови та особливо сильний спад потужностей.

Прогнозується, що повітряний транспорт, як один із сегментів ринку транспортних послуг зафіксує CAGR 3,4% і досягне 1,9 трлн. дол. США до кінця аналізованого періоду. Після раннього аналізу наслідків пандемії та спричиненої нею економічної кризи для бізнесу, зростання сегмента загальних авіаперевезень коригується до переглянутого 3,4% CAGR протягом наступного 7-річного періоду [19].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Глобальна пандемія по різному вплинула на структуру, географічну спрямованість та результативність світових транспортних послуг. Пройшли значні зміни у функціонуванні окремих видів транспорту та їхньої ролі у кризовий період. Слід також зазначити, що відбулися зрушення у системі міжнародних перевезень, оскільки COVID-19 вразив усі традиційні напрямки постачання вантажів, при цьому одні елементи транспортного сектору зазнали нищівного враження, інші частково функціонували.

Світовий транспортно-логістичний сектор значно постраждав від пандемії. Водночас 2022 рік принесе відносно зростання для автомобільного транспорту, доставки та логістичних послуг. Судноплавна галузь виграє від відновлення світової торгівлі у найближчій перспективі, при цьому очікується, що середні обсяги морської торгівлі будуть вищими, ніж їхній рівень до пандемії. Тарифи на контейнери залишаються відносно високими серед розтягнутих ланцюгів поставок, але ставки на танкери знизилися до рекордно низьких показників. Відновлення авіації та громадського транспорту буде триватиме роки, але навряд чи сектор повністю вийде на докризові позиції у найближчі п'ять років.

Таким чином, аналіз світового ринку транспортних послуг в умовах глобальної пандемії свідчить про необхідність пошуку усіма країнами шляхів відновлення функціонування національних транспортних систем, оскільки кожна держава спроможна і повинна реалізувати свої переваги у міжнародному поділі праці.

Література

1. Асиметрія ринків транспортних послуг: теоретичні основи визначення та управління : монографія. за наук. ред. Буркинського Б.В. ; НАН України, Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. дослідж. Одеса: ІПРЕЕД НАНУ, 2018. 266 с. [In Ukraine].
2. Вовчанська О.М.. Особливості функціонування та розвитку світового ринку послуг в структурі сучасної економіки. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки. Випуск 9-1. Частина 3. 2014. С. 22–28. [In Ukraine].
3. Григорак М.Ю. Інтелектуалізація ринку логістичних послуг: концепція, методологія, компетентність : монографія. Київ : Сік Груп Україна, 2017. 513 с. [In Ukraine].
4. Дорофєєва, Х. М. Основні тенденції розвитку транспортних мереж Європейського Союзу в умовах глобалізації. Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль. 2015. – Том 19. – № 1. – С. 47-52. – ISSN 1993-0259. [In Ukraine].
5. Машканцева, С. О. Розвиток транспортної галузі регіону в системі мультимодальних перевезень. Український журнал прикладної економіки. – 2018. – Том 3. – № 4. – С. 331-336. [In Ukraine].
6. Рибак Г.І., Островський І.А. Міжнародний ринок послуг: сучасний стан та перспективи. Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». - №6. 2020. [In Ukraine].
7. Aviation Benefits Report 2021, available at <https://www.icao.int/sustainability/Documents/AVIATION-BENEFITS-2021-web.pdf>.
8. “COVID-19 Dashboard on State & Airport Restrictions”. Accessed July 8, 2020. <https://www.iata.org/en/programs/ops-infra/COVID-19-ais-restrictions/>.
9. Hoffmann J, Benamara H, Hopp D and Rodriguez L. (2020). UNCTAD transport and trade facilitation newsletter. <https://unctad.org/en/pages/newsdetails.aspx?OriginalVersionID=2465>.
10. International Transport Forum. Key Transport Statistics offers preliminary 2021(2020 data) www.itf-oecd.org
11. IRU, 2021a. IRU Annual Report 2020. Retrived 03.08.2021 from <https://www.iru.org>. <https://www.iru.org/resources/iru-library/iru-annual-report-2020?FormCompleted=1>
12. IRU.: COVID-19 Impacts on the Road Transport Industry, (2021b). Retrieved 10.08.2021 from <https://www.iru.org/resources/iru-library/covid-19-impact-road-transport-industry-update-november-2020>
13. Notis, K.: Airline Travel since 9/11, Bureau of Transportation Statistics Issue Brief No. 13, U.S. Department of Transportation, (2005). Retrieved 17.05.2020.
14. Tardivo, A., Carrillo Zanuy, A., Sánchez Martín, C.: COVID-19 impact on transport: a paper from the railways’ systems research perspective. *Transp. Res. Rec.* 2675(5), 367–378 (2021). <https://doi.org/10.1177/0361198121990674>
15. Trade in commercial services 2020 // World Trade Organization [Електронний ресурс]. – [2021] – Режим доступу: http://wto.org/english/res_e/statis_e/its2013_e/its13_trade_category_e.pdf
16. Unctad Stats : International Trade in Goods and Services [Електронний ресурс]. – [2020] – Режим доступу: http://unctadstat.unctad.org/ReportFolders/reportFolders.aspx?sCS_referer=&sCS_ChosenLang=en [2031] – Режим доступу: http://wto.org/english/res_e/booksp_e/wtr13-1_e.pdf
17. UNCTAD (2020). Review of Maritime Transport 2020 (forthcoming). Geneva and New York.
18. UNCTAD. (2020b). International trade in services 2020 quarter 1. https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/gdsdsimisc2020d5_en.pdf
19. WTO. (2019). World trade report 2019—The future of services trade. https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/01_wtr19_0_e.pdf
20. World Trade Organization. Annex COVID-19. Commercial Measures and measures related to commerce (May 29, 2020). Accessed July 7, 2020. https://www.wto.org/english/tratop_e/covid19_e/covid_measures_s.pdf.
21. WTO. (2020). E-commerce, trade and the COVID-19 pandemic https://www.wto.org/english/tratop_e/covid19_e/covid_measures_s.pdf.
22. Zalewski, W.: Telematics systems in road transport. *J. Positive Manag.* 10(1), 3–20 (2019). <https://doi.org/10.12775/JPM.2019.001>
23. Zhang, Y., Zhang, A., Wang, J.: Exploring the roles of high-speed train, air and coach services in the spread of COVID-19 in China. *Transp. Policy* 94, 34–42 (2020). <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2020.05.012>

References

1. Asymmetry of transport services markets: theoretical foundations of definition and management: monograph. for science. ed. Burkinsky BV ; NAS of Ukraine, Inst. market and econ.-ecol. research Odessa: IPREED NASU, 2018. 266 p. [In Ukraine].
2. Vovchanska OM. Features of the functioning and development of the world market of services in the structure of the modern economy. Scientific Bulletin of Kherson State University. Economic Sciences Series. Issue 9-1. Part 3. 2014. S. 22–28. [In Ukraine].
3. Grigorak M.Yu. Intellectualization of the logistics services market: concept, methodology, competence: monograph. Kyiv: Sik Group Ukraine, 2017. 513 p. [In Ukraine].
4. Dorofeeva, HM The main trends in the development of transport networks of the European Union in the context of globalization. Economic analysis: coll. Science. works / Ternopil National University of Economics; editor: VA Deriy (editor in chief) and others. - Ternopil. 2015. - Volume 19. - № 1. - P. 47-52. - ISSN 1993-0259. [In Ukraine].

5. Mashkantseva, SO Development of the transport industry of the region in the system of multimodal transportation. Ukrainian Journal of Applied Economics. - 2018. - Volume 3. - № 4. - P. 331-336. [In Ukraine].
6. Rybak GI, Ostrovsky IA International services market: current status and prospects. Electronic scientific professional publication "Effective Economics". - №6. 2020. [In Ukraine].
7. Aviation Benefits Report 2021, available at <https://www.icao.int/sustainability/Documents/AVIATION-BENEFITS-2021-web.pdf>.
8. "COVID-19 Dashboard on State & Airport Restrictions". Accessed July 8, 2020. <https://www.iata.org/en/programs/ops-infra/COVID-19-ais-restrictions/>.
9. Hoffmann J, Benamara H, Hopp D and Rodriguez L. (2020). UNCTAD transport and trade facilitation newsletter. <https://unctad.org/en/pages/newsdetails.aspx?OriginalVersionID=2465>.
10. International Transport Forum. Key Transport Statistics offers preliminary 2021 (2020 data) www.itf-oecd.org
11. IRU, 2021a. IRU Annual Report 2020. Retrieved 03.08.2021 from <https://www.iru.org>. <https://www.iru.org/resources/iru-library/iru-annual-report-2020?FormCompleted=1>
12. IRU. : COVID-19 Impacts on the Road Transport Industry, (2021b). Retrieved 10.08.2021 from <https://www.iru.org/resources/iru-library/covid-19-impact-road-transport-industry-update-november-2020>
13. Notis, K. : Airline Travel since 9/11, Bureau of Transportation Statistics Issue Brief No. 13, U.S. Pat. Department of Transportation, (2005). Retrieved 17.05.2020.
14. Tardivo, A., Carrillo Zanuy, A., Sánchez Martín, C. : COVID-19 impact on transport: a paper from the railways 'systems research perspective. *Transp. Res. Rec.* 2675 (5), 367–378 (2021). <https://doi.org/10.1177/0361198121990674>
15. Trade in commercial services 2020 // World Trade Organization [Electronic resource]. - [2021] - Access mode: http://wto.org/english/res_e/statis_e/its2013_e/its13_trade_category_e.pdf
16. Unctad Stats: International Trade in Goods and Services [Electronic resource]. - [2020] - Access mode: http://unctadstat.unctad.org/ReportFolders/reportFolders.aspx?scs_referer=&scs_ChosenLang=en [2031] - Access mode: http://wto.org/english/res_e/booksp_e/wtr13-1_e.pdf
17. UNCTAD (2020). Review of Maritime Transport 2020 (forthcoming). Geneva and New York.
18. UNCTAD. (2020b). International trade in services 2020 quarter 1. https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/gdsdsimisc2020d5_en.pdf
19. WTO. (2019). World trade report 2019 — The future of services trade. https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/01_wtr19_0_e.pdf
20. World Trade Organization. Annex COVID-19. Commercial Measures and measures related to commerce (May 29, 2020). Accessed July 7, 2020. https://www.wto.org/english/tratop_e/covid19_e/covid_measures_s.pdf.
21. WTO. (2020). E-commerce, trade and the COVID-19 pandemic https://www.wto.org/english/tratop_e/covid19_e/covid_measures_s.pdf.
22. Zalewski, W. : Telematics systems in road transport. *J. Positive Manag.* 10 (1), 3–20 (2019). <https://doi.org/10.12775/JPM.2019.001>
23. Zhang, Y., Zhang, A., Wang, J. : Exploring the roles of high-speed train, air and coach services in the spread of COVID-19 in China. *Transp. Policy* 94, 34–42 (2020). <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2020.05.012>

За зміст повідомлень редакція відповідальності не несе

Повні вимоги до оформлення рукопису
http://journals.khnu.km.ua/vestnik/?page_id=35

Підп. до друку 28.07.2022. Ум. друк. арк. 36,80. Обл.-вид. арк. 34,74.
Формат 30×42/4, папір офсетний. Друк різнографією.
Наклад 100, зам. № __/20

Тиражування здійснено з оригінал-макета, виготовленого редакцією журналу
«Вісник Хмельницького національного університету»
редакційно-видавничим відділом Хмельницького національного університету.
29016, м. Хмельницький, вул. Інститутська, 7/1, тел. (0382) 67-51-08; 77-33-63.
Свідоцтво про внесення в державний реєстр, серія ДК № 4489 від 18.02.2013 р.